

HENSZLMANN IMRE LEVELEZÉSE ÉS IRATAI
I
1826–1860. augusztus

DE SIGNIS

2

Sorozatszerkesztő
SZENTESI EDIT

HENSZLMANN IMRE LEVELEZÉSE ÉS IRATAI I 1826–1860. augusztus

KÖZREADJA

Szentesi Edit

Boncz Hajnalka, Bubryák Orsolya, Ecsedy Anna, Gulyás Borbála,
Havasi Krisztina, Mentényi Klára, Naményi Mária, Pócs Dániel,
Pócs Veronika, Simon Anna
(levéltári kutatás és átiratok)

Nagyajtai Andor
(bibliográfiák és mutatók)

BALASSI KIADÓ · BUDAPEST

Készült
a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézetében
az OTKA K 105005 számú kutatási program keretében

A könyv az OTKA PUB-F 111100 számú pályázat támogatásával jelent meg.

Munkatársak

B. H.	Boncz Hajnalka
B. O.	Bubryák Orsolya
E. A.	Ecsedy Anna
G. B.	Gulyás Borbála
H. K.	Havasi Krisztina
M. E.	Marosi Ernő
M. K.	Mentényi Klára
N. M.	Naményi Mária
P. D.	Pócs Dániel
P. V.	Pócs Veronika
S. A.	Simon Anna
Sz. E.	Szentesi Edit
Zs. E.	Zsupán Edina

Német szövegek összeolvasása: Bubryák Orsolya
Francia szövegek összeolvasása: Jávor Anna
Latin szövegek összeolvasása: Marosi Ernő
Angol és olasz szövegek összeolvasása: Pócs Dániel
Ógörög szövegek olvasata: Zsupán Edina

Köszönet

Uršula Ambrušovánek és Tamás Zsuzsannának

© Szentesi Edit, 2016

ISSN 2498-7840
ISBN 978-963-506-986-6

Előszó

A *Henszlmann Imre levelezése és iratai* című forráskiadványban bő válogatást adunk közre a Henszlmann Imre (1813–1888) által írt, illetve kapott levelekből, s közlünk néhány olyan levelet is, amelyeknek sem az írója, sem a címzettje nem ő volt, de róla szólnak. Annak érdekében, hogy teljesebb kép rajzolódjon ki Henszlmann életútjáról, gondolatmeneteinek és műveinek születéséről és egykorú fogadtatásáról, a kötetekbe felvettünk számos nem levél jellegű dokumentumot is: például iskolai bizonyítványokat, díszokleveleket, kinevezési iratokat, kisnyomtatványokat, ülésjegyzőkönyv-részleteket; reprodukálunk egykorú nyomtatványokban megjelent jelentéseket, írásokat és cikkeket.

A kiadás előkészítésekor az 1872-es évet szabtuk meg főlső időhatárként, mert addig Henszlmann Imre lényegében magántudósként működött, noha időről időre kapott egy-egy hivatalos megbízást, illetve megválasztották egy-egy tisztségre. 1872 áprilisában, illetve szinte pontosan egy évvel azután azonban két olyan állami állásra is kinevezték, amelyeket haláláig betöltött: ő lett a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottságának előadója és a művészettörténet első professzora a pesti egyetemen. Amellett, hogy életének ez az utolsó mintegy másfél évtizede sokkal inkább feldolgozott és ismert, mint a korábbiak, a műemléki szervezet működésének aktái nem tekinthetők személyes iratainak. Ráadásul Henszlmann az 1873-as bécsi világkiállításra – mai szóhasználattal élve – miniszteri biztосként egy nagyszabású kiállítást szervezett magyarországi köz- és magángyűjtemények anyagából. A szóba jöhető kiállítási tárgyak feltérképezéséhez és a kölcsönzés lebonyolításához akkora fennmaradt levelezés kapcsolódik, amely önmagában egy további kötetet töltene meg. A téma föltétlenül érdemes a feldolgozásra, de ennek nem a levelek extenzív kiadása a legmegfelelőbb formája.

Ezt a választott időhatárt nem kezeltük mereven. A válogatásba fölvevünk 1872 után íródott leveleket, hogy végigkísérjünk 1872 előtt kezdődött ügyeket (például az azokról az ásatásokról szólókat, amelyeket Henszlmann Imre Haynald Lajos kalocsai érsek megbízására végzett). Kihagytunk viszont számos olyan 1871-es és 1872-es levelet, amelyeket Henszlmann a műemléki szervezet előadójaként kapott, illetve amelyek az 1873-as bécsi világkiállítás előkészületeihez kapcsolódnak.

Henszlmann Imre végrendeletében papírjait, könyvtárát és gyűjteményeit szülővárosa, Kassa, múzeumára hagyta. A közreadott anyag több felerészben a mai Kelet-szlovákiai Múzeum (Východoslovenské múzeum v Košiciach) kéziratgyűjteményéből (Rukopisy a písomnosti) származik, másik mintegy fele részét adják mintegy 15 további levél- és kéziratárban őrzött dokumentumok, illetve egykorú kiadványokból reprodukált oldalak.

Az a támogatás, amelyet az OTKA forráskiadási pályázatán nyertünk el 2013-ban, két kötet megjelenését biztosítja – ezek látnak napvilágot most. Az első kötet a kezdetektől 1860 augusztusáig tartó korszakot öleli föl, mert Henszlmann ekkor tért haza Párizsból nyolcéves külföldi tartózkodás után. A második tartalmazza az 1860 augusztusától az

1864-es év végéig tartó időszak anyagát, benne olyan jelentős vállalkozások irataival, mint az MTA székházának tervezéstörténete, a kassai Szent Erzsébet-templom első restaurálása, a székesfehérvári királyi bazilika 1862-es ásatása és az ún. konstantinápolyi Corvina-expedíció.

A szerkesztés elveiről, a válogatás szempontjairól, az átnézett gyűjteményekről, a feltárt, de kihagyott anyag jellegéről és mennyiségéről az utolsó kötetben számolok be részletesen. Ugyanide kerülnek a bibliográfiák és mutatók, ahogyan minden további, a közölt levelek és iratok áttekintését és értelmezését segítő összeállítás is. Ezért az első kötet bevezetésében csupán a kéziratok közlésének és átírásának mikéntjéről szólok.

A kiadásról

A szövegeket megírásuk nyelvén és keletkezésük időrendjében közöljük.

A kiadott levelek és iratok között – mivel jelentős részben a hagyatékból származnak – sok a keltezetlen fogalmazvány. Ezeket megpróbáltam datálni és a megfelelő helyre fölvenni. Ugyanígy jártam el az olyan rövid értesítésekkel, amelyek találkozóik időpontjáról szólnak vagy más, megbeszélte ügyekre vonatkozó rövid utalásokat tartalmaznak, s keltezésük sokszor csak „hétfőn” vagy hasonló. (Ezek közül csupán néhány olyan került be a válogatásba, amelynek tartalma fontos, illetve amely pars pro toto-ként jelzi Henszlmann kapcsolathálójának egy-egy csomóját.) Ha a közelebbi datálás nem bizonyult lehetségesnek, annak az évnél, illetve évkörnek a végére kerültek, amelyben keletkezhettek.

Akad nem egy olyan levél is, amelynek van keltezése, de az hibásnak bizonyult. Ez néha csak a nap vagy a hónap elírását jelenti, de egyszer (lásd a 348. számot) 1849 áll a valójában 1859-ben íródott levélen. Ezek a megírásuk valódi időpontja szerinti helyre kerültek.

Néhány levelet és iratot azonban nem ennek az alapelvnek megfelelően soroltam be. Például: Henszlmann születési anyakönyvi kivonatát születési dátumához, noha 1836-ban íródott (lásd az 1. számot), vagy unokaöccseinek öt leendő építészeti arányelméletének aritmetikai alapjaiba bevezető leveleit – amennyiben keltezetlenek – egy keltezett levél mellé csoportosítva (lásd az 55–57. számot).

A fejlécekről

Az egyes tételek fejléce a lehető legrövidebben összefoglalja azt, amit az illető levélről, iratról tudunk vagy gondolunk, és az olvasó tájékozódását a legjobban segíti. Minden jelzés nélkül közöl olyan információkat is, amelyek nem a levél címzéséből, keltezéséből vagy aláírásából állapíthatók meg, hanem tartalmából, szövegösszefüggések vagy háttérismeretek alapján.

Tartalmazza tehát 1. az író és a címzett megnevezését, illetve az irat kibocsátójának, jellegének vagy tárgyának megnevezését, 2. keletkezésének helyét és idejét, 3. őrzési helyét és jelzetét vagy forrását.

Ad 1. A személynevek írásmódjáról alább külön alfejezet szól. Ha egy személy hivatalból írt – a folyóiratok, illetve lapok szerkesztői esetében ezt a funkciót hivatali minőségnek tekintjük –, a hivatal megnevezése egyértelmű, de nem föltétlenül teljes formájában szerepel a fejlécben. Az intézményeknek, illetve hivataloknak ma (a törté-

neti szakirodalomban) bevett nevéből indultunk ki, akkor is, ha ez ellentmond annak, ami magában az iratban szerepel.

Ad 2. A megírás helyeként a várost tüntettük föl a helynév ma bevett és – ha van ilyen – magyar alakjában, akkor is, ha a levél keltezésében városrész, kerület vagy utca, házszám szerepel. Tehát a fejlécbe Isztambult írtunk akkor is, ha a levélben magában „Konstantinápoly”, „Pera” vagy „Galata” szerepel (különböző nyelvű formákban); illetve Jersey szigetét, akkor is, ha a keltezésben a mára összenőtt fürdőtelepülések valamelyike vagy például egy adott villa vagy szálloda megnevezése áll. (Kivéve természetesen Pest, Buda és Óbuda megkülönböztetését 1873 előtt.)

A fejlécben föltüntettük azt is, hogy hová küldték a levelet, akkor is, ha ez nem a levél címzéséből derül ki, hanem szövegének utalásaiból következtethető, vagy abból, ha tudható, hogy a címzett hol tartózkodott az adott időszakban.

Ad 3. Az iratok mai őrzési helyét, illetve jelzetét a fejlécben többnyire rövidített formában adjuk meg. (A rövidítések feloldását lásd alább a IV. számú rövidítésjegyzékben.)

A közölt levelek, illetve iratok közül nagyon soknak nincs pontos jelzete. A kassai múzeum kéziratgyűjteményében például adott esetben egy egész doboznyi irat kapott egy-egy sorszámot, ezt így jelöltük: *p. č. {szám}-ban*; míg a levelezés egy részét még Budapesten, a hagyaték átadása előtt, az OSZK Levelestárának rendezési elvei szerint különválogatták, és egy-egy borítóba csoportosították az egy-egy levélírótól származó(nak gondolt) leveleket. A borítók kaptak később Kassán egy-egy gyűjteményi sorszámot. Ezek esetében a *p. č. {szám}* után szögletes zárójelben a levél borítón belüli mai helyzetére utaló, általunk adott szám következik a 2013-as állapot szerint.

Elhagytuk a gyűjtemények rájegyzéseit: pecsétek, bélyegzők és jelzetek leírását, az iratborító szövegét, illetve azt is, ha ez előbbivel megegyező szövegeket magára az iratra írták rá. Kivéve, ha ezek valamiképpen jelentősek: például az őrző gyűjtemény meghatározása eltér attól, amit mi adunk; illetve a gyűjteményi rendezés során megbontott eredeti iratösszefüggések rekonstruálása szempontjából fontos, mint például az OSZKK-ban vagy a MNL, OL-ban őrzött iratok esetében a gyarapodási naplószám; az MTAKK, RAL iratok esetében az eredeti iktatószám és érkeztetési rájegyzés. Ezek közül a magyarázatot igénylőket a bevezetőkbe, a csupán rögzítetteket a jelzethez fűzött lábjegyzetbe írtuk. Nem vettük föl az eredeti iktatószámokat, illetve az irat külzetének más rájegyzéseit, ha az illető levéltárban időközben az eredeti irattározás rendjét tekinteten kívül hagyó tematikus csomókat alakítottak ki (mint például a kassai érseki levéltár vagy a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár esetében), így a korábbi számozás értelmezése nehézségekbe ütközik és ugyanakkor nem kecsegtet iratvonatok követésének lehetőségével.

A bevezetőkrol

Az egyes tételekben a közölt szöveg előtt álló, kisebb betűkkel szedett bevezetők filológiai kérdéseket tisztáznak – ha szükséges. Ezekben ismertetem a több kéziratban vagy változatban fennmaradt szövegek egymáshoz, esetleges publikált változatukhoz való viszonyát; egy elküldött formájában közölt levél fennmaradt fogalmazványát és hasonlókat. Itt érvelek a meg nem nevezett címzettek azonosítása, a keltezés nélküli levelek, illetve iratok datálása mellett, és itt található annak magyarázata is,

ha egy levél írójának, címzettjének vagy egyéb adatainak a fejlécben szereplő meghatározása különbözik az azt őrző gyűjtemény katalógusaiban, nyilvántartásaiban szereplőktől.

A kéziratokban – különösen a fogalmazványokban – értelemszerűen vannak javítások, kihúzások, betoldások. Ezekről a bevezetőkben csupán akkor történik említés, ha különösen sok vagy valamiképpen jelentős van belőlük.

Ha az illető tételnek nincs bevezetője, illetve az nem mond mást, a levelek

- elküldöttek,
- saját kezűek,
- tollal írottak.

A levelek fizikai jellemzőit (papír színe, mérete és hasonló) a legkritább esetben közöljük, csak olyankor, ha ebből valamilyen következtetést vonunk le. Az állapotról a bevezetők akkor szólnak, ha például a papír sérültsége miatt a szövegből több vagy több helyen hiányzik. Természetesnek tekintjük, hogy a levelek többsége esetében az összehajtott papírlapot viasszal zárták le. Ennek maradványairól nem szólunk.

A nyomtatott fejléces levélpapírokra írt leveleknél ezt a tényt a bevezető közli. Ha a nyomtatvány szöveg, azt a levél részeként közöljük az eredeti tipográfiájának jelzésszerű megőrzésével. Ha a nyomtatvány ábrát is tartalmaz, ennek leírása a bevezetőben található.

Ha a levélnek van címezése, azt közöljük, ha nincs, ezt a bevezető nem említi. A postabélyegzőket – ha vannak – a címezés alatt ismertetjük röviden. Ezekben területenként és koronként más adatok szerepeltek – Londonban például már az 1850-es években volt reggeli, illetve esti posta –, de ilyen részletekre csupán akkor térünk ki, ha az a levél datálása szempontjából jelentőséggel bír.

Nyilvánvalónak vesszük, hogy ha egy levél Henszlmann hagyatékában maradt fenn, annak ő volt a címzettje, akkor is, ha nincs meg a címezése. Előfordul azonban, hogy nem így volt, tehát hozzá kerültek eredetileg másnak írott levelek – ezeket az eseteket tárgyalja az illető tétel bevezetője.

A levelekben említett mellékletek ma rendre nincsenek a levelek mellett. A bevezető csak akkor szól róluk, ha mégis; illetve ha máshol fennmaradtak.

Henszlmann Imre előszeretettel használt föl minden keze ügyébe kerülő papírt, legyen az levél vagy nyomtatvány. Különösen arányelméletéhez tartozó számításokkal írta tele őket, de esetenként mindenféle egyéb feljegyzésekkel, illetve skiccekkel is. Ezekről legfeljebb röviden teszünk említést a bevezetőkben, hacsak a feljegyzés, illetve rajz nem kapcsolódik a levél tartalmához, vagy egyébként nem jelentős.

A jegyzetekről

A jegyzetek a közölt szövegek olvasását hivatottak segíteni. Nem kommentáljuk, illetve helyesbítjük a levélírók által közölteket, akkor sem, ha azok ellenmondásban vannak azzal, amit ők maguk máshol írtak, legfeljebb utalunk egy másik levélre, amely ugyanazt a témát tárgyalja.

A levelekben említett személyek teljes neve, adatai, stb. a szükséges mértékben annotált névmutatóból kereshetők vissza. Személynevekhez csak akkor fűztünk jegyzetet – egy levélben csak az első előfordulásakor –, ha

– a levélben szereplő névalak annyira eltér a ma bevettől, hogy az azonosítása első pillantásra nem kézenfekvő. (Nem fűztünk tehát jegyzetet például Alexy Károly említéséhez, ha *Alexiként*, Fejérváry Gáboréhoz, ha *Fehérváriként* írják le, vagy például ha Joseph Daniel Böhm neve *Boehmként* fordul elő, vagy ha magyar nyelvi környezetben *Böhm Dánielnek* vagy *Böhm Dániel Józsefnek* nevezik. Azonosítottuk azonban, ha *Böhm Józsefként* szerepel.)

– Ha a név jelzéseként rövidítést vagy kezdőbetűt írtak.
– Ha a szövegben valakinek csupán keresztnéve szerepel.
– Ha egy személyt nem nevén említene. (Például: „sógorom”, „az elnök”, „a püspök úr”).

– Ha ragadvány-, gúny- vagy becenevén, illetve álneven vagy szerzői nevén említene valakit. (A könnyebb olvashatóság érdekében magyar nevükkel azonosítottuk a Török Birodalomban letelepedett magyar emigránsokat, akkor is, ha hivatalosan felvett török nevükön szerepelnek.)

– Ha egy csupán vezetékneven említett személy azonosítása nem egyértelmű, mert az illető nevet többen viselték a kiadott szövegben szereplő személyek közül.

– Ha nem fűzünk hozzá jegyzetet, *Böhm* Joseph Daniel Böhmöt; *Dessewffy* Dessewffy Emilt, *Doby* Doby Jenőt; *Irányi* Irányi Dánielt; *Kossuth* Kossuth Lajost, *Kubinyi* id. Kubinyi Ferencet; *Pulszky* Pulszky Ferencet jelenti.

A helynevek esetében alapvetően úgy jártunk el, mint a személynevekkel.

– A helynevek az általunk írt szövegekben, tehát a jegyzetekben is magyar névalakjukban szerepelnek (ha van ilyen). Az összes további nyelvi változatot, illetve névalakot a helynévmutató tartalmazza.

– A magyarországi helységek például német szövegekben szereplő német nevét (*Gran*, *Fünfkirchen*, *Ofen*, *Stuhlweißenburg*), illetve külföldi helynevek más nyelvi formáit (például francia szövegben Firenze említését *Florence*-ként) természetesen szintén nem jegyzeteltük meg. Ha nem fűztünk hozzá jegyzetet, *Apátfalva* Bélapátfalvát; *Bény* Kisbényt; *Fehérvár* Székesfehérvárt jelenti.

A jegyzetekben szereplő bibliográfiai rövidítések feloldása az utolsó kötetben található. (Ha egy mű tervéről, kéziratáról, korrektúraíveiről, stb. a mű megjelenése előtt szólnak, azonosítása a jegyzetben a vö.: {*bibliográfiai rövidítés*} formában található.)

Szóhasználatot, illetve kifejezésmódot a legritkább esetekben magyarázunk jegyzetekben. Csupán akkor,

– ha a szó a leírt formában nehezen felismerhető,
– ha az illető kifejezés mára teljesen kikopott a használatból, vagy az illető levélben szereplő értelme ma már nem szokásos,
– ha azonosítható irodalmi idézetekről van szó (kivéve a Bibliából származó kifejezéseket).

Nem fűztünk jegyzetet régies szó-, illetve nyelvtani alakokhoz, az illető nyelvek mai irodalmi ortográfiájától eltérő írásmódokhoz, nyelvhelyességi és egyeztetési hibákhoz.

Ami az ortográfiát illeti, Henszlmann Imre német nyelvű szövegeiben rendre *k*-t írt *ck* helyett, *z*-t *tz* helyett, *ui*-t (a szókezdő) *ü* helyett, *æ*-t *ä* helyett, sokszor *ss*-t *ß* helyett. Más levélírók ortográfiájának számos más, többé vagy kevésbé következetesen meg-

jelenő sajátossága van. Ezek a folyamatos olvashatóságot nem befolyásolják, nem tűnt tehát föltétlenül szükségesnek több ezer további jegyzetben egyenként magyarázni őket.

Francia nyelvű kéziratokban sokszor fordul elő, hogy az ékezetek nincsenek kitéve, vagy nem a megfelelő ékezetek vannak kitéve. Ezekhez az írásmódokhoz is csupán azokban az esetekben fűztünk jegyzetet, ha az illető szónak az adott esetben leírt formája is létezik, de mást jelent. (Például: *a* versus *à*, *ou* versus *où*.)

A személynevekről

Az összes, a kiadott szövegekben előforduló névforma szerepel a személynévmutatóban. A fejlécekben, bevezetőkben és jegyzetekben az alapvető bio- és bibliográfiai kézikönyvek, illetve a nemzeti könyvtárak által vezetőnek tekintett névalakokat használjuk azoknak a személyeknek az esetében, akik szerepelnek ezekben. A nem latin betűs írást használó nyelvterületről származók nevét a magyar átírási szabályoknak megfelelő formájukban írjuk. Akkor is, ha ettől a saját aláírásukban szereplő névforma eltér (például nálunk: Anton Grigorjevics Rubinsztejn, noha német nyelvű leveleit „Anton Rubinstein”-ként írta alá).

Ha az illető személy koronként vagy felváltva eltérő névalakokat használt, ezt az utolsóra, illetve ma legszokásosabbra egységesítettük, például Ipolyi Arnold vagy Toldy Ferenc esetében (akkor is, ha az aláírásban *Stummer*, illetve az *Stummer-Ipolyi* különböző rövidített alakjai, illetve *Schedel* szerepelnek).

Ennek megfelelően a nevek írásmódját többnyire korszerűsítettük, például: Ferenc és nem: *Ferencz*; Karl és nem *Carl*. (De ha az alapvető bio- és bibliográfiai kézikönyvekben az illető személy keresztneveként a régies alakot adják meg, például: *Joseph*, akkor mi sem írunk *Josefet*.)

Az egykorú szóhasználatban magyarországi születésüként „hazánkfiainak” tekintett személyiségek általában magyar névalakkal szerepelnek, akkor is, ha életüket külföldön élték le, és adott esetben a korban híres személyiségek voltak, illetve jelentős életművet hagytak maguk után, s ezért idegen nyelvű publikációikban, illetve a róluk szóló idegen nyelvű szakirodalomban nevüknek német, francia, angol stb. alakja szerepel. Például: Adler Vince, és nem: Vinzenz Adler; Gruby Dávid és nem: David Gruby; Horn Ede, és nem: Édouard vagy Ignace Édouard Horn. Néhány esetben azt a felemás alakot vettük át, amely az újabb szakirodalomban szerepel. Például a kassai zsidó származású Roth testvérek esetében (Róth helyett) Roth Dávid (a Londonban élő híres orvos megnevezéseként) és Roth Mátyás (a Párizsban élő fivérre).

Német névalakjukban szerepelnek a felvidéki német, illetve erdélyi szász személyiségek, akár Magyarországon éltek, akár külföldön – ha idősebbek voltak Henszlmann Imrénél. Tehát például Joseph Daniel Böhm, aki Szepesolasziból származott, és akit egykorú magyarországi említéseiben nyomatékosan „hazánkfiának” neveztek. Vitatható döntésünk azon alapult, hogy ha Henszlmann Imre esetében a magyar névalakot használjuk, így kell tennünk mindenkivel, aki az ő generációjához tartozott, illetve nála fiatalabb volt. Ebben nem jártunk el teljesen következetesen, és alig lehetett is volna minden szempontnak megfelelő egységes megoldásra jutni, vö. például az eperjesi August Krieger, alias Csatáry Ágost(on) saját névhasználatával, lásd az 587. számot. Nincs az az ökörszabály, amelyet érdemes lenne olyan szigorúsággal érvényesíteni,

hogyan Ernst Lindnert, az MTA könyvtárosát, a szepességi dialektusú német költészet megteremtőjét, Lindner Ernőnek nevezzük. A magyar formában nem létező keresztnévet (például: Ehrenreich, Gottfried, Gottlieb) viselő személyek esetében természetesen szintén ajánlatos volt megmaradni a német névalaknál.

Ebből az elvből fakadnak furcsaságok Henszlmann rokonainak megnevezésében is. Nála jóval idősebb sógora például nálunk Karl Fiedlerként szerepel (Carl Gottfried Fiedler helyett), míg az ő gyermekei – Henszlmann Imre unokahúgai – magyar névalakjukban. (De egyikük férje, a lipcsei kiadó, Karl August Händel természetesen német névalakban, s ráadásul korszerűsített formában, tehát nem Carl August Haendelként.) Ugyanakkor Henszlmann bártfai nagy-nagybátyját az egyszerűség kedvéért Henszlmann Sámuelnek nevezem (Johann Samuel Henselmann helyett). A család első Magyarországon megtelepedett – az 1640-es években Boroszlóbból Lőcsére költözött – tagját Merten Hänselmann-nak hívták, s a bártfai főágban a vezetéknevet a 19. században is Henselmann-nak írták. A levelekben is sokszor találkozunk, és éppen felvidékiek tollából, ezzel a névformával. A Henszlmann alak a reformkorban szinte egyszerre jelent meg Kassán, Eperjesen és Bártfán, s ezzel párhuzamosan kezdték használni Henszlmann Imre anyai családjának vezetéknevét is Lasz gallnerként írva, a korábban szokásos Laßgallner alak helyett. Nincs olyan megoldás, amely képes lenne visszaadni a történeti változásokat, illetve az egymás mellett élő változatokat.

Az alapvető kézikönyvekben, illetve a szakirodalomban is ingadozóan megjelenő magyar formák esetében különböző megfontolások alapján kiválasztottam az egyiket, lehetőleg – de nem föltétlenül – a gyakrabban használtat. Például a sziléziai származású Kolbenheyer, előbb eperjesi evangélikus segédlelkész, majd soproni lelkész keresztnévei esetében a Mór, illetve Móric közül az előbbit.

Uralkodó családok tagjai esetében bevett magyar névalakot használjuk a címek radikális rövidítésével, tehát például József nádor, VII. Frigyes dán király, III. Napóleon császár. Kivéve olyan, magyar szövegkörnyezetben ritkán előforduló személyiségek esetét, mint például: Jérôme Napoléon herceg (akit így írunk, megkülönböztetésül I. Napóleon császár öccsétől, Vesztfália királyától).

A nevek mellől elhagytuk a címeket, illetve nemesi előneveket (gróf, báró, lovag, Edler, comte, Esquire, doktor stb.), kivéve a *von*, illetve a *de* megtartását a nem magyar személyiségek nevének ma bevett alakjában (azaz lényegében a grófi családok tagjainál).

Nehézséget okoz egyes angol, francia és itáliai főrendek esetében az, hogy – adott esetben életük során az öröklési rendnek megfelelően változó – címeiket használták névként, sorszám vagy keresztnév nélkül, akár nyomtatásban megjelent műveik címlapján szerzőként is (például: Duc de Luynes, Lord Cowley, – francia nyelvű levél aláírásában: – „Baron Paleologo”). E neveket így használjuk mi is, és említéseikhez nem fűztünk jegyzetet. Személynevüket a névmutató tartalmazza.

A szövegek átírásáról

Az átiratok alapelveként *betűhívek*.

A kötetekben sok nyelven olvashatók szövegek, amelyeket elég nagy részben az illető nyelvet nem anyanyelveként beszélő írt, s az anyanyelvükön szólók nyelvhasználata is sokszor egyénien, illetve jellegzetesen tér el az illető nyelv mai irodalmi sztenderdjétől

a mondatok szintaxisától az ortográfiáig. Mindennek valamilyen (milyen?) mértékű javítása, egységesítése, illetve korszerűsítése nem tűnt ajánlatosnak.

Ha a szókép nem egyértelmű (például kis és nagy kezdőbetűk, szavak egybe-, illetve különírása; rövid, illetve hosszú ékezetek használata esetében), a ma bevett írásmód szerinti lehetőséget választottuk.

A szövegeknek az írójuk által érvényesnek tekintett utolsó változatát közöljük. A kihúzott, elhagyott szövegrészeket, fogalmazási változatokat pedig csupán akkor, ha ezek az értelmet jelentősen befolyásolják, vagy egyébként tanulságosak.

A beszúráásokat, margókra írt szövegeket oda vettük föl, ahová megjelölten vagy értelemszerűen tartoznak. (Ha tehát például egy levél írója nem akart még egy lapot küldeni, és ezért az első oldal margóin kezdett hosszú utóiratba, azt az utolsó oldal után.)

A szövegeket *eredeti kiemeléseikkel* közöljük, de e kiemeléseket egységesen kurzíváljuk. A kéziratokban a kiemelések döntő többségükben aláhúzások. A nyomtatványból idézett szövegek esetében az ott kurzív kiemelést természetesen megtartottuk, a ritkított szedéssel jelölteket is kurzívvá alakítottuk. Ha egy szövegben több fokozatú kiemeléseket használtak, ezekhez jegyzetet fűztünk. Nem adjuk vissza, ha megszólításokat, címeket, udvariassági formulákat nagyobb betűkkel vagy más módon kiemelve írtak le. Elhagytuk a dátumokban, sorszámoknál stb. szereplő, a szám utáni emelt helyzetű, kisebb betűkkel írt toldalékok egy vagy két vonallal történt aláhúzását is. (Néhány esetben a dőlt betűs, illetve félkövér szedés különböző szövegváltozatok jelzésére szolgál – ezekben az esetekben az adott tétel bevezetője magyarázza az ott használt jelöléseket.)

A zárójelek használata az átiratokban

A szövegekben szereplő *rövidítéseket kerek zárójelben feloldottuk*, és a rövidítés jelzését elhagytuk. (Függetlenül attól, hogy ez a jelölés milyen: pont, kettőspont, felülhúzás, a szó végének le- vagy felkanyarítása stb.) E kiegészítésekben az illető szó ma bevett ortográfiájával szerepel (akkor is, ha azt egyébként a levél írója máshogyan írva használta).

Kivételt képeznek azoknak a szavaknak és kifejezéseknek a rövidítései, amelyeket alább, az I. rövidítésjegyzékben felsorolunk, illetve a mértékegységek és pénznemek rövidítései (lásd a II. rövidítésjegyzéket).

A szövegekben megtartottuk és jegyzetben oldottuk föl a személynevek rövidítéseit, illetve jelöléseit, és kiegészítés nélkül közöljük a levelek aláírásaiban szereplő névalakokat.

Megtartottuk a nyomtatott művekből átvett szövegekben használt rövidítéseket, valamint a levélpapírok nyomtatott fejléceiben, illetve a szövegekben idézett feliratokban szereplő rövidítéseket.

A *szögletes zárójelek* alkalmazásának módja a szokásos: ezek között az átiró beszúráσαι találhatók.

Az átirat készítőjét szögletes zárójelbe tett monogramja jelöli a levél végén.

Kapcsos zárójelben azok a megismételt szavak vagy szövegrészek vannak, amelyek ismétlését a szöveg írója macskakörömmel, *d°*, *dettó*val vagy más hasonló formában jelölte, de amelyek a kiadásban elcsúsztak volna egymás alól, így ajánlatosabbnak tűnt szövegszerű megismétlésük.

Az iratok képének visszaadásáról

Az iratok képét csak annyiban őriztük meg, hogy a megszólítás, keltezés és a záróformulák elkülönülését, illetve elhelyezését jelezzük, de nem adjuk pontosan vissza, például a megszólítást középre, a szöveg elé írt keltezést jobbra zárva közöljük.

A címezést a levél elé vettük föl (annak megadásával, hogy hol található).

Valamelyest egységesítettük a szövegek tagolását, központosítását és írásjeleit.

– Behúzásos bekezdéssé alakítottuk a bekezdések mindenféle jelölését: az első sor kitolása, sorkihagyás, soron belül nagyobb térköz hagyása, stb. (Kivéve a megszólítás után kezdődő első bekezdést: ezt balra zártuk, akárhogyan írták eredetileg.)

– Vesszővé alakítottuk az ilyen értelmű hosszabb vagy rövidebb vízszintes vonásokat.

– Elhagytuk a sorvégeket kitöltő vonalakat, illetve kacskaringókat s minden hasonlót, aminek nincs szerepe a szöveg értelmi tagolásában.

– A zárójelek minden formáját, például: (: ... :); /.../, kerek zárójellé alakítottuk.

– Az idézés jelölésének minden formáját (például az idézett szöveg minden sora eleve vagy után kitett macskaköröm), a ma bevett formában használt idézőjelekké alakítottuk az idézet elején és végén. (A magyar szokásoknak megfelelő idézőjelekké, akkor is, ha ettől például a német nyelvben ma szokásos idézőjelek vagy az idézetek tipográfiai kezelésének angolszász szokásai eltérnek.)

– A kötőjelek minden formáját (alsó macskaköröm, kettős vonás különböző elhelyezésben stb.) ma használatos kötőjellé alakítottuk.

– Elhagytuk a levélhez, illetve irathoz tartozó mellékletek hivatkozásainak megismétlését a margón (akár számozott, akár például ./.; -/. jellel történt ez); s ugyanígy az oldalak alján a következő oldalra való utalást (akár a következő oldal első betűinek vagy szavának megismétlésével, akár más módon jelölték).

Henszlmann Imre építészeti arányelméletében a mérettípusok jelölésére egy betűrendszert használt. Ennek jelei közül az ógörög karaktereket megtartottuk; a többi, például a gót betűseket, a latin ábécé betűivel írjuk át.

Szentesi Edit

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉKEK

I.

Az átiratokban fel nem oldott rövidítések

cs. k.	császári és királyi
db; db.	darab
D ^r ; Dr.; dr; dr.	doktor
d. h.	das heißt (azaz)
dgl	dergleichen / diegleichen (azaz: hasonló, hasonlók)
do; ddo	dato (...-i)
d. u.	délután
Esq.	Esquire
etc.; &c.	et cetera (és így tovább)
h; h.	óra(kor)
k. k.; k. u. k.	kaiserlich und königlich (császári és királyi)
kk. ll.	és következő lapok
Mlle	Mademoiselle
Mme	Madame
Mr	Mister
Mrs	Missis
mp; m. p.	manu propria (saját kezével – értsd többnyire ellenkezőleg, akkor használják, ha például másolatról van szó, illetve ha valaki más ír alá valaki nevében)
msk	maga saját kezével
NB; NB.	nota bene (megjegyzendő)
N ^o ; Nr; N ^{ro} ; Nro; no.; nr.	Nummer, numero (szám)
p.; pag.	pagina (oldal)
p. o.	példának okáért
PS; P. S.	postscriptum (utóirat)
P. T.	pleno titulo (értsd hozzá valamennyi címét és rangját)
S.	Seite (oldal)
sat; sat.; stb.; stbi	s a többi

s. i. t.	és így tovább
sk.; s. k.	saját kezével (vö. manu propria)
t. cz.	tisztelt cím
t. i.	tudniillik
Titl.	lásd: P. T.
tom.	tomus (kötet)
U. I.	utóirat
u. s. w.; u. so w.	und so weiter (stb.)
z. B.	zum Beispiel (például)

II.

Mértékegységek és pénznemek rövidítései

°	öl, Klafter (bécsi öl, Wiener Klafter; ~ 1,9 m)
’	láb, Schuh (bécsi láb, Wiener Schuh; ~ 31,6 cm)
”	hüvelyk, Zoll (bécsi hüvelyk, Wiener Zoll; ~ 2,6 cm)
””	vonat, Linie (bécsi vonat, Wiener Linie; ~ 2,2 mm)
□	(terület-mértékegységként) négyszög-
□°	négyszögöl
□”	négyszög hüvelyk
#	arany (pénznemként légyegében az osztrák értékű forintnak megfelelő számítási egység)
CM; C. M.	Conventionsmünze (konvenció forint, pengőforint)
f; fl; ft	forint
fr	franc
£	font sterling
m	méter
o. e.; o. é.	osztrák értékű (forint)
O. W.; Ö. W.	Österreichischer Währung (osztrák értékű forint)
pf; pfert; fp	pengőforint
W. W.	Wiener Währung (bécsi értékű forint, váltóforint)
x; xr; Xr	krajcár, Kreutzer

III. Intézmények és kiadványsorozatok

Néhány intézménynek, illetve kiadványsorozatnak a bevezetőkben és jegyzetekben használt rövidítése.

AB	MTA, Archaeologiai Bizottság
AÉ	<i>Archaeologiai Értesítő</i>
AK	<i>Archaeologiai Közlemények</i>
CC	Kaiserliche und königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale
ELTE, EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár
JbCC	<i>Jahrbuch der CC</i>
MIB	Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága
MitthCC	<i>Mittheilungen der CC</i>
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MOT	Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
OMKT	Országos Magyar Képzőművészeti Társulat
RIBA	Royal Institute of British Architects

IV. A közölt iratok őrzési helyeinek rövidítések

Az itt fel nem sorolt intézménynevek, illetve a jelzetek (további részei) teljes alakjukban szerepelnek a fejelekben.

AA, Aedilia, Reštaurovanie	Archidiecezny Archív v Košiciach, Aedilia, Reštaurovanie košickej katedrály 1857, 1858–1859, [–1863] (további számozás nélkül).
BFL	Budapest Főváros Levéltára
EPL, IV.5, Missilisek	Esztergomi Prímási Levéltár, Collectiones, Ipolyi-gyűjtemény, Missilisek
Forster Központ	Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ

KFL, I.1.c, Haynald	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Érseki Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Perszonális iratok, Haynald Lajos bíboros, érsek iratai (további számozás nélkül)
KFL, VII.1, Haynald, Henszlmann	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Érseki Levéltár, Haynald Lajos bíboros, érsek hagyatéka, Henszlmann Imre levele
MNM, ÉRT, IL	egykor: Magyar Nemzeti Múzeum, az Érem- és Régiségtár iktatott levelezése; ma: MNM Adattár, A Magyar Nemzeti Múzeum Irattára
MNL, OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár
MNL, OL, D 119	MNL OL, Abszolutizmus kori levéltár, k. k. Statthalterei Abtheilung Ofen 1854–1860, Ütlevelügyi iratok
MNL, OL, D 122	MNL OL, Abszolutizmus kori levéltár, k. k. Statthalterei Abtheilung Ofen 1854–1860, Általános iratok
MNL, OL, R 195	MNL OL, 1526 utáni gyűjtemény, 1848/49-es és emigrációs iratok gyűjteménye, Tanárky Gyula
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Kézirattár
MTAKK, RAL	MTAKK, Régi Akadémiai Levéltár
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
PKL	Pécsi Káptalani Levéltár
SOM	Soproni Múzeum
SZPSZL	Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár
SZTE, KK	Szegedi Tudományegyetem, Klebelsberg Könyvtár
VSMRP, p. č.	Východoslovenské múzeum v Košiciach, Rukopisy a písomnosti, poradové číslo
Wienbibliothek, Handschriften-sammlung, I. N.	Wienbibliothek im Handschriftensammlung, Inventarnummer

1

Heckenast Mihály, a kassai német evangélikus egyházközség vezető lelkésze által kiállított anyakönyvi kivonat Henszlmann Imre kereszteléséről

Kassa, 1836. szeptember 9.

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Az egyházközség vörös viaszpecsétjével. Reprodukálva: AMBRUŠOVÁ 2013, 20, 2. kép.

[1]

Tauf-Zeugniss

Im Jahre 1813, den 15ten Octob(er) ist beÿ der Evangelischen Gemeinde Augsb(urgischer) Conf(ession) in Kaschau durch Endesunterzeichneten als ordentlichen Prediger eben dieser Gemeinde getauft worden: *Emerich*.

Die *Eltern* waren: weiland Herr Emerich *Henszlmann*, gewesener ansehlicher Bürger, Kauf- und Handelsmann und Frau Rosina, geborne Laszgallner.

Taufzeugen: Herr Jacob Samuel v(on) Ochsz, Bürger, Kauf- und Handelsmann und 1ster Waisen Amtsvorsteher und Herr Michael Fischtrovits, Bürger, Kauf- und Handelsmann; ferner Frau Maria Elisabeth v(on) Ochsz, geb(orene) Quirsfeld und Frau Rosina Barbara, verwiterte Scholtz, geb(orene) Pflugrad.

Daß gegenwärtiges Taufzeugniß aus unserer öffentlichen Kirchen matrikel treu und wörtlich herausgezogen und sonach vollkom(m)en glaubwürdig und zuverlässig seÿ, wird hiemit ämtlich unter öffentl(ichem) Kirchensiegel bestätigt.

Kaschau in Ober-Ungarn den 1sten Septemb(er) 1836.

Michael Heckenast
Prediger der Evange(ischen) deutschen
Gemeinde Augsb(urgischer) Conf(ession) in Kaschau
und Senior

[Sz. E.]

Henszlmann Imre iskolai bizonyítványa a kassai gimnáziumból
 Kassa, 1826. szeptember 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött nyomtatvány papírpecséttel. A latin nyelvű bizonyítványt Kotzán Lőrinc (*Laurentius Kotzán*) premontrei szerzetes, osztályfőnök állította ki; az iskola igazgatója nevében aláírta Richter Alajos (*Aloysius Richter*) is. Reprodukálva: AMBRUSOVÁ 2013, 21, 3. kép.

Bizonyítvány arról, hogy Henszlmann az 1824/25-ös tanévben a 4. osztályt (4. gradus) szorgalmasan látogatta, mindkét félévben eminens volt.

TESTIMONIUM SCHOLASTICUM.							
Nomen, et Cognomen, Aetas, Religio.	Gens, seu Natio, Locus Natalis, et Comitatus.	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejusque Conditio, et Habitatio.	Annus, et Schola, quam frequentavit.	C L A S S I S			
				In doctrina Religiosis.	In Literis, et Scientiis.	In Studio Linguae Hungaricae.	In Moribus.
Henszlmann Imre Annus 12. L. G.	Hun. Ca. King. Com. Obhany.	Alad. Róztina Hun. i. i. i. i. i.	4.º 1825. frequentata ad 17.º diligenter		<i>Primo Locustri</i> <i>Inter Condiscipulos 7.ººº</i> <i>Eminens Sclitus 1.ººº</i> <i>Secundo Locustri</i> <i>Eminens Sclitus 1.ººº</i> <i>1.ººº</i>	<i>Eminens</i> <i>Sclitus 1.ººº</i> <i>Eminens</i> <i>Sclitus 1.ººº</i>	<i>Primo</i>

Datum in Sch. G. Gymnasii Kassani 1826. Mensis Septembris 21.º die.

Alajos Richter, ad. Pater
Laurentius Kotzán, ad. Prem.
17.ººº

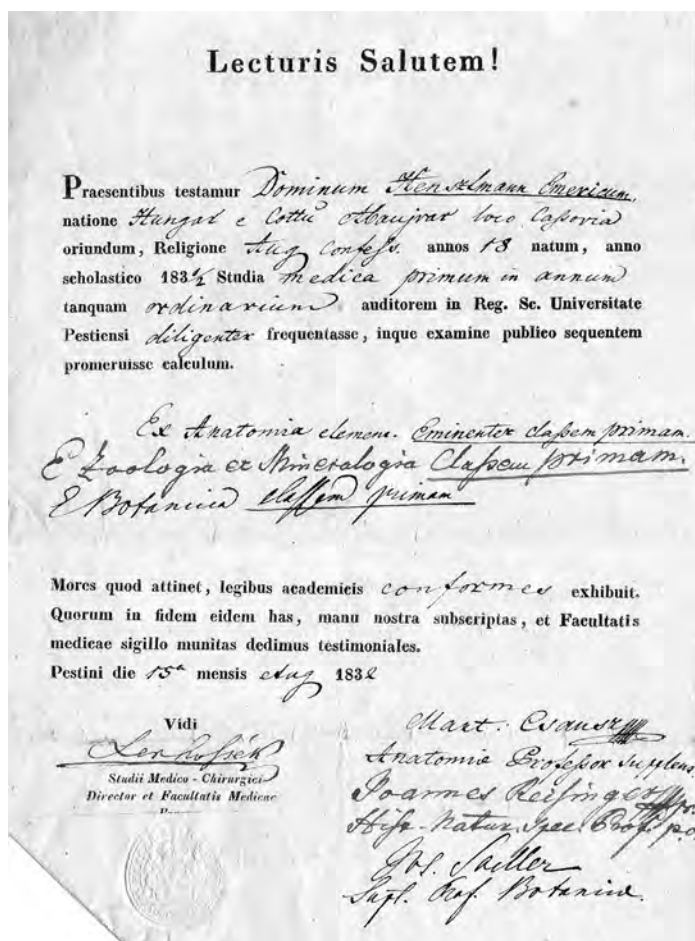
Bizonnyítvány (*Testimonium Schol. Collegii District. Eperiessensis Evang. Aug. Conf.*) arról, hogy Henszlmann 1826. szeptember 10-én jött az eperjesi iskolába a kassai „királyi gimnáziumból”, és 1828. július 3-ig Eperjesen a filozófiai-teológiai és a jogi-politikai osztályokat szorgalmasan látogatta (a hallgatott tárgyak részletesen is felsorolva). Itt is eminens volt.

21

Henszlmann Imre bizonyítványa elsőéves orvosi tanulmányairól a pesti egyetemen
Pest, 1832. augusztus 15.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött latin nyelvű nyomtatvány papírpecséttel, az anatómia professzora nevében Csausz Márton, a természetrajz (a tárgyak felsorolásában: állat- és ásványtan) professzora nevében Reisinger János, a botanika helyettes professzoraként Sadler József aláírásával, az orvosi kar tanulmányi igazgatójaként és elnökeként (*Studii Medico-Chirurgici Director et Facultatis Medicae Praeses*)¹ Lenhossék József láttamozásával. Reprodukálva: AMBRUSOVÁ 2013, 22, 5. kép.

Igazolás arról, hogy Henszlmann az 1831/32-es tanévben a pesti egyetemen rendes elsőéves orvostanhallgató volt és vizsgáit letette (a hallgatott tárgyak és a vizsgaeredmények felsorolásával).

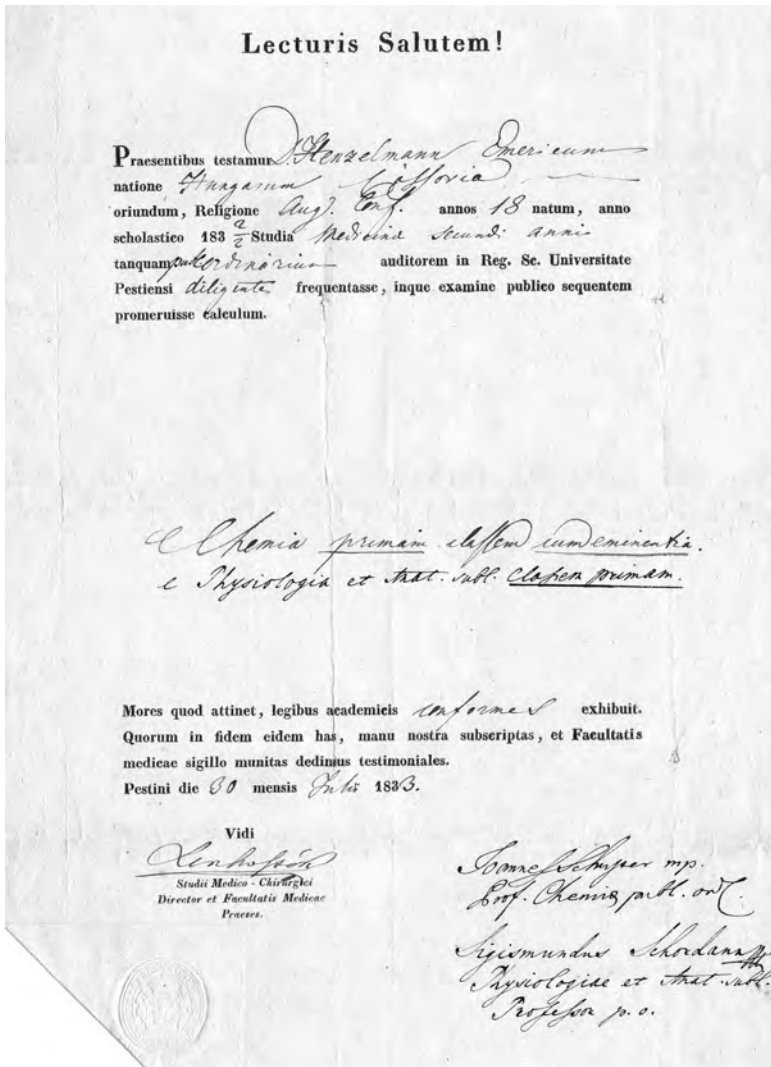
¹ Az utolsó szót a papírpecsét takarja, vö. az 5. számmal.

Henszlmann Imre bizonyítványa másodéves orvosi tanulmányairól a pesti egyetemen
Pest, 1833. július 30.

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzelel kitöltött latin nyelvű nyomtatvány papírpecséttel, Schuster János, a kémia professzora és Schordann Zsigmond, az élettan és anatómia professzora nevében ugyanazon idegen kéz által aláírva, az orvosi kar elnökeként Lenhossék József láttamozásával.

Igazolás arról, hogy az 1832/32-es tanévben (így; értsd: az 1832/33-asban) Henszlmann a pesti egyetemen rendes másodéves orvostanhallgató volt és vizsgáit letette (a hallgatott tárgyak és a vizsgaeredmények felsorolásával).

Henszlmann Imre bizonyítványa harmadéves orvosi tanulmányairól
a pesti egyetemen
Pest, 1834. július 8.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött latin nyelvű nyomtatvány papírpecséttel, Tognio Lajos, az általános patológia és farmakológia, Birly Ede Flórián (*F. Birly*), a szülészet és Veleczky János, az elméleti sebészet professzora aláírásaival, az orvosi kar elnökeként Lenhossék József láttamozásával.

Igazolás arról, hogy Henszlmann az 1834-es tanévben (így; értsd: az 1833/34-esben) a pesti egyetemen rendes harmadéves orvostanhallgató volt és vizsgáit letette (a hallgatott tárgyak és a vizsgaeredmények felsorolásával).

Lecturis Salutem!

Praesentibus testatur *Dominum Henszlmann Emericum*
 natione *Hungarum, Abauvarientem, Capovica*
 oriundum, Religione *Confess. August.* annos *20.* natum, anno
 scholastico *1834* Studia *medicinae* anni *tertio*
 tanquam *ordinarium* auditorem in Reg. Sc. Universitate
 Pestensi *_____* frequentasse, inque examine publico sequentem
 promeruisse calculum.

E Pathologia generali et Pharmacologia,
quae collegiis delib. quib. sine frequent. avit
primam cum Eminencia.
Et Obstetricia, quam diligentissime frequentavit, primam classem cum emendat.
E Chirurgia Theorica, & Aetologia classem
primam.

Mores quod attinet, legibus academicis *conformiter* exhibuit.
 Quorum in fidem eidem has, manu nostra subscriptas, et Facultatis
 medicae sigillo munitas dedimus testimoniales.
 Pestini die *8.* mensis *Julii* 1834

Vidi
L. Birly
 Studii Medicis-Chirurgici
 Director et Facultatis Medicae
 Praeses.

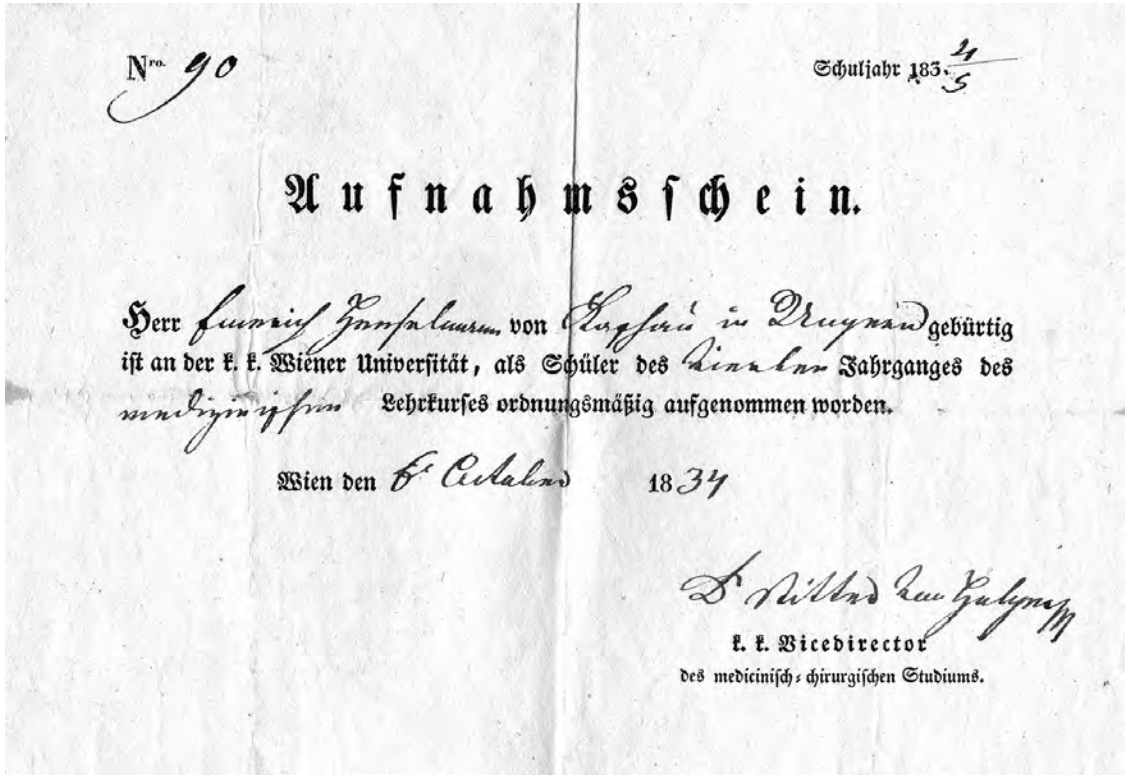
Prof. Tognio
Pathol. gener. et
Pharmacologiae
Prof. pub. ord.
J. Birly Obstetriciae Prof.
J. Veleczky Chir. Theor.
L. Prof.

Igazolás arról, hogy Henszlmann Imre beiratkozott negyedéves hallgatónak
a bécsi egyetem orvosi karára
Bécs, 1834. október 6.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött német nyelvű nyomtatvány, amelyet Philipp Alois von Holger, az orvosi és
sebészeti tanulmányok helyettes igazgatója állított ki.

Igazolás arról, hogy Henszlmann negyedéves orvostanhallgatónak beiratkozott a bécsi
egyetemre az 1834/35-ös tanévre.

**Henszlmann Imre bizonyítványa negyedéves orvosi tanulmányairól
a bécsi egyetemen
Bécs, 1835. július 25.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Kézzel kitöltött latin nyelvű nyomtatvány papírpecséttel. Aláírója Franz von Hildebrand professzor, láttamozta Philipp Alois von Holger, az orvosi és sebészeti tanulmányok helyettes igazgatója.

Igazolás arról, hogy Henszlmann negyedéves orvostanhallgató a klinikai intézményeket, valamint a diagnosztikát és kezelést tárgyaló előadásokat (*prælectionibus in Nosologiam Therapiamquq;*) szorgalmasan látogatta és vizsgáit letette.

Ebben a tanévben folytatott tanulmányairól két további bizonyítvány is található a hagyatékban (mindkettő a p. č. 730-ban), mindkettő 1835. július 31-i keltezéssel. Az egyik az itt reprodukálttal megegyező latin nyelvű nyomtatvány kézzel kitöltve, amely szerint a gyakorlati sebészeti előadásokat is szorgalmasan látogatta és ebből is levizsgázott – szintén kiváló minősítéssel. Ennek aláírója: Wattmann professzor. A másik nyomtatott szövegében ezeknek megfelelő tartalmú, de német nyelvű, kézzel kitöltött nyomtatvány, amely szerint járványügyi és állatorvos-rendészeti előadásokat (*die Vorlesungen über die Sauchenlehre und Veterinär Polizey*) is szorgalmasan látogatott és az első osztályból kitüntetéssel (*mit Vorzug*) levizsgázott. Ennek aláírója Echel orvosdoktor, állatorvos, illetve Anton Mayer professzor; láttamozója von Holger.

Præsentibus hisce litteris testamur *D. Emericum Hensglman,*
Hungarum Capsoviensem, Medicinæ Studium
Anni IV^{te}, a Didacto exemptum in Caes. Reg.
 Vindobonensi scientiarum Universitate *Institutionibus Clinicis*
atque prælectionibus in Nosologiam Therapiamque
specialem Diligenter interfuisse, ac in
 examine *annuali* publico ad finem cursus instituto in classem
primam relatum esse.

Mores, quod attinet, legibus academicis *conformes*
 exhibuit.

In quorum fidem has ei manu nostra subscriptas et c. r.
 vice-directoratus studii *medico-chirurgici* sigillo
 munitas dedimus.

Vindobonae die *25* mensis *Julii* 183*5*.

Vidi

Holger

C. R. Studii
 Vice-Director.

Hildenbrand
 Professor publicus. *Præses*

**Igazolás arról, hogy Henszlmann Imre beiratkozott ötödéves hallgatónak
a bécsi egyetem orvosi karára
Bécs, 1835. november 28.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

A hagyatékban két kézzel kitöltött, formájában és szövegében is különböző nyomtatvány található megegyező tartalommal (mindkettő a p. č. 730-ban), mindkettő papírpecséttel. Az egyiket Joseph Pletz, a másikat Heinrich Böhm állította ki a kar dékánja nevében.

Szemben az előző tanévi beiratkozási igazolással – lásd a 7. számot –, ezek latin nyelvűek, de tartalmuk azéval megegyező, attól eltekintve, hogy ezeken nincs iktatószám, és nem nevezik meg a tanévet, csupán azt, hogy Henszlmann ötödéves hallgatóként anyakönyvezték az orvosi karon.

**Henszlmann Imre bizonyítványa ötödéves orvosi tanulmányairól
a bécsi egyetemen
Bécs, 1836. július 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Kézzel kitöltött latin nyelvű nyomtatvány papírpecséttel. Aláírója Franz von Hildebrand professzor, láttamozta Philipp Alois von Holger, az orvosi és sebészeti tanulmányok helyettes igazgatója.

Igazolás arról, hogy Henszlmann ötödéves orvostanhallgató a klinikai intézményeket, valamint a diagnosztikát és kezelést tárgyaló előadásokat szorgalmasan látogatta és vizsgáit letette.

Ebben a tanévben folytatott tanulmányairól is két további bizonyítvány található a hagyatékban (mindkettő a p. č. 730-ban). Mindkettő az itt reprodukálttal megegyező latin nyelvű nyomtatvány kézzel kitöltve, papírpecséttel. Az egyik, 1836. július 11-i keltezéssel, igazolás arról, hogy Henszlmann igazságügyi orvostani (*medicina forensis*) előadásokat hallgatott, és ebből a tárgyból kiváló eredménnyel vizsgát tett. Aláírója Josef Bernl professzor, a tanulmányi igazgatóhelyettes nevében láttamozó aláírása olvashatatlan. A másik szerint – ennek keltezése 1836. július 14. – szemészeti előadásokat hallgatott és gyakorlatokon is részt vett; ebből a tárgyból is kiváló eredménnyel levizsgázott. Aláírója Rohas professzor, láttamozója ugyanaz a személy, aki az előzőé.

N^{ro} 38.

Praesentibus hisce litteris testamur *D. Emericum Henzlmann,*
Hungarum Capoviensem, Medicinæ Studiosum
Anni V^{ti}, a Didacbro exemptum in Caes. Reg.
Vindobonensi scientiarum Universitate *Institutionibus Clinicis*
atque prælectionibus in Nosologiam Therapiamque
specialem Diligentissime interfuisse, ac in
examine annuo publico ad finem cursus instituto in classem
primam relatum esse.

Mores, quod attinet, legibus academicis *conformes*
exhibuit.

In quorum fidem has ei manu nostra subscriptas et c. r.
vice-directoratus studii *medico-chirurgici* — sigillo
munitas dedimus.

Vindobonae die 20 mensis *Iulii* 1836.

Vidi *W. H. H.*

C. R. Studii
Vice-Director.

H. Benkenig
Professor publicus. *Præses*

Henszlmann Imre Ludwig August Franklnak

Rómából Padovába, 1837. február 9.

Bécs, Wienbibliothek, Handschriftensammlung, I. N. 102.723

[címzés hátoldalon:]

Al

Signor

Lodovico Augusto *Frankl*

Dottore in Medicina

Posta Restante *Padova*

[Padovai postabélyegző február 13-i dátummal.]

[1]

Rom d(en) 9 Febr(uar) 1837.

Lieber Freund!

Am 2ten um 4 Uhr (oder etwas früher) kamen wir in Ferrara an, u(nd) gingen sogleich den herzoglichen Pallast, das Haus Ariostos, das Gefängniß Tassos einige Kirchen u(nd) den Corso ansehen. Nachdem wir diese Thaten vollbracht(en), hatten wir noch sehr viel Muße uns zu langweilen da die Diligence erst um 12 Uhr Nachte nach Bologna fährt.

Am 3ten kamen wir um 9 Uhr nach Bologna (gewöhnlich köm(m)t aber der Wagen schon um 6 Uhr früh an, u(nd) unser Verspäten hing von der Schlechtigkeit des Wagens u(nd) der Pferde ab.) In Bologna sah ich die öff(entliche) Gallerie, in welcher Raphaels Cæcilie ist, schlenderte einige Zeit in der Stadt umher, u(nd) fuhr um 12 Uhr Mittags wieder ab. Wären wir wie gewöhnlich um 6 Uhr früh angekom(m)en so hätte ich noch Zeit genug übrig gehabt auch die Kapelle der Heil(igen) Cæcilie u(nd) die Kirche d(el) la Madonna welche eine halbe Stunde weit auf einem Berge liegt zu beschauen.

Am 4ten Abend kamen wir in Ancona an wo wir auch einige Stunde aufhielten; da aber diese Stadt ein wahres Nest ist, so that ich in ihr Nichts Anderes als daß ich einige Gläser Cipro welche hier schlechter u(nd) theurer als in Venedig ist trank. Um 10 Uhr Abend fuhren wie von Ancona ab u(nd) kamen in der Nacht nach Loretto, ich schlief u(nd) mein Gefährte wollte mich nicht wecken als der Kirchendiener kam u(nd) ihn fragte ob er die Kirche nicht besehen wollte. Als wir

[2]

auf der Höhe von Macerata ankamen erweckte ich u(nd) nahm wahr daß die Aussicht von hier aus bey heiterem Wetter fröhlich sey müsse, wir aber hatten ein gewaltiges Schneegesstöber u(nd) blieben 1 ½ Stunde am Berge stehen weil weder Ochsen noch Pferde noch Menschen (deren so viele waren daß sie 6 solcher Wagen wie der unserige wir leicht in Bewegung hätten sehen kön(n)en) sich einige Mühe geben wollten uns weiter zu befördern. Am 5ten Mittags kamen wir in Fuligno an, u(nd) gegen Abend in Spoletto wo wir noch ein Geringes von der her(r)lichen Gegend genießen kon(n)ten,

köm(m)st Du denselben Weg so gewin(n)st Du überall einige Stunden Lust, u(nd) bedarfst keiner anderen Zeit, indem sich die Diligence an den merkwürdigsten Orten im(m)er einige Stunden aufhält.

Am 7ten gegen 1 Uhr kamen wir in Rom an, u(nd) fuhren durch die Via del Corso deren Fenster allmählich mit bunten Decken u(nd) Teppichen behangen wurden, inden das Pferderen(n)en bevorstand. Wir hatten kaum Zeit uns umzukleiden u(nd) Etwas zu genießen (Ein italienischer Advocat welcher sich schon auf der Reise an mich gemacht u(nd) mir eine Menge Höflichkeiten erwies lud mich ein einstweilen mit ihm sein Quartier zu beziehen. wen(n) ich daher wir schreibe, so verstehe ich darunter im(m)er ihn u(nd) mich) u(nd) dan(n) gingen wir schnell auf den Corso. Mein Bekan(n)ter führte mich zu einem seiner Freunde, u(nd) so sehen wir das Pferderen(n)en bequem aus einem Fenster an. Gegen Abend fingen einige Leute in den Häusern u(nd) auf Wagen Moccoli¹ anzuzünden an (welches der Papst einst am selben Tage erlaubte) da aber die Masken verbothen blieben so wollte das Volk auch keine moccoli, u(nd) pffiff u(nd) schrie so lange bis alle ausgelöscht wurden.

Darauf zwang es alle Wagen unter deren besonders aber den des Cardinal Gubernator (in welchem er sich selbst befand) von Corso nach Hause

[3]

zu fahren. In Koffehause delle belle arti wo sich meistens fremde Künstler befinden kam es zu einigen Auftritten, ein Franzose soll stark verwundert worden seyn. Beym Anfange des Spektakels war ich gerade zugegen; aber mein Advokat zog mich bey nahe mit Gewalt fort, u(nd) so sah ich den Ausgang der Geschichte nicht. Ubrigens verhält sich das Militaire ganz ruhig u(nd) der Lärm legte sich noch vor 9 Uhr gänzlich. Gestern früh fand ich Pollak,² er war außerordentlich freundlich u(nd) zuvorkom(m)end. Führte mich gleich in ein Haus wo er selbst wohnte ganz nahe am Caffé Greco auf der Piazza di Spagna n(ume)ro 71 im 3ten Stock wo ich ein Zim(m)er nahm welches wir (nach accorde) wen(n) Du köm(m)st für ein größeres eintauschen. Brennern sah ich noch nicht, indem ich bis jetzt sehr viel zu thun hatte u(nd) Pollak des Tags im(m)er mahlt. Gestern Nachmittags war ich mit Rahl auf dem Forum in Lateran S(an)ta Maria Maggiore &c. u(nd) heute gehen wir um 2 Uhr nachdem ich diesen Brief auf die Post getragen, die Geschäfte auf der Polizey besorgt, in meiner Quartier eingezogen seyn, u(nd) gespeist haben werde mit Pollak &c. in den Vatican welcher Montags u(nd) Don(n)erstags offen ist, u(nd) da es schon nahe um 11 Uhr ist so siehst Du daß ich dir nur rhapsodisch zu schreiben im Stande bin. Pollak freut sich kindisch auf Dich, u(nd) ich rathe Dir u(nd) beschwöre Dich sobald als möglich hier zu kom(m)en, u(nd) zwar auf derselben Tour die ich machte, u(nd) die Florenz mit mir für die Rückreise aufzusparen. Die Fahrt von Ferrara bis Rom kostet Alles mit einbegriffen gegen 40 fl. C. M. man fährt von Padua 5 Tage 5 Nächte. Von Quarantänen ist nirgends die Rede. An jeden anderen, außer päpsslicher Gelde verschlägst Du, am meißten an Zwanzigern, in Ferrara bringst Du für noch um 16 Pajocchi³ in Bologna um 15 an u(nd) so geht es

¹ Azaz: gyertyákat (moccolo, olasz többes számban).

² Leopold Pollack (a festő).

³ Azaz: baiocchi (a pápai állam pénzneme: baiocco; olasz többes számban).

im(m)er abwärts. Ein Bajocch[i] macht ohngefähr 6 Centime ein Paolo besteht aus 10 Bajocchi, ein Scudo aus 10 Paoli. Pollaks Quartier ken(n)e ich noch nicht, adressiere Kaffee Greco
lebe wohl u(nd) kom(m)e bald u(nd) direkte nach Rom

Dein

Freund

Emerich

[az 1. oldal bal margóján keresztben:]

Wen(n) Du zu Steer köm(m)st so erin(n)ere ihn an die Empfehlungen nach Florenz. Ausflüge in die Umgegend werden bis zu deiner Ankunft, wen(n) selbe bald erfolgt aufgespart. Bedenke daß es fade ist allein zu reisen u(nd) spare Florenz für die Rückreise, thust Du das Gegentheil so soll Dich der Teufel hohlen. An Lippich werde ich schreiben wen(n) ich zu mehr Ruhe gelange. So theuer meinem Herzen litt auf der Reise stark. Grüße mir Fuhrmann, meinen Schlegel, Ořchovitz[,] Heinisch, Vitoreliti[,] Cadisch[,] Luxardo (erin(n)ere ihn an die mir veprochenen Brief an seinen Onkel zu Rom) Trachte bald u(nd) directe zu kom(m)en.

[a 2. oldal bal margóján keresztben:]

Wen(n) Du Terni auf deiner Herreise sehen willst so lasse Dich blos bis dahin einschreiben, siehst Du es nicht so gehen wir zusam(m)en dahin, letzteres wäre mir lieber. Pollak läßt Dich mahnen schnell u(nd) directe zu kom(m)en, er fährt vielleicht mit uns nach Neapel, aber Du muß schnell kom(m)en. Die Aussichten mit den Künstlern fidel zu leben sind ganz klassisch. Früh u(nd) Nachmittag köm(m)t man im Caffé Greco Abend in Caffé delle belle arti zusam(m)en, um ½ 9 werden die Kaffehäuser geschlossen, u(nd) den(n) geht die Langweile an wen(n) man nicht schlafen kan(n).

[a 3. oldal bal margóján keresztben:]

Man speist hier ongefeähr um 1 fl. Schein recht gut. Mein Zimmer kostet sam(m)t Bedienung 5 ½ Scudo ist aber her(r)lich gelegen, u(nd) hat eine sehr schöne Aussicht, gleich davon ist das größere das wir wan(n) Du köm(m)st ziehen wollen, u(nd) welches die Frau um 8 Scudi zu lassen versprach es aber vielleicht auch um 7 hergeben wird. Schreibe daher sicher wan(n) Du einzutreffen gedenkst damit ich es ausnehmen kann. Zum Schluße wünsche ich Dir eine Legion Teufel an den Hals wen(n) Du über Florenz fährst.

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Kassáról Eperjesre, 1838. május 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

A félbehajtott papírlap egyik oldalán a levél, ennek hátán a humoros végrendelet, a harmadik oldal üres, a negyediken a címzés. Nem postán elküldött levél.

[címzés a 4. oldalon:]

À Monsieur
 François Pulszky
 de Lubocz & Cselfalva

à
Eperjes

[1]

Caschau d(en) 12 May 1838

Lieber Freund!

Statt das Museum Worsleyanum¹ sende ich Ihnen hier Ihr 5 fl; u(nd) das zwar darum: weil von diesem Werke 12 Lieferungen erscheinen sollten[,] aber alla maniera der deutschen Verleger nur 6 wirklich erschienen. Die Statuen, basreliefs, büsten, u(nd) Porträte sind zwar komplett, die geschnittenen Steine jedoch, das Interessanteste, von denen 43 Blätter versprochen wurden[,] nehmen kaum 12 ein. Die Ansichten von Gebäuden u(nd) Gegenden[,] die wir am leichtesten entbehren[,] sind statt einigen 20 bloß 2 gegeben. Sollten Sie nach dem Werke auch in dieser Kalyka² form begehren; so können Sie 's stündlich haben: indem nach solchem Kren in Kaschau Niemanden gelüstet. Ich theile Ihnen eben einen Calque³ von der darinn vorkommenden Nemesis mit[,] die höchst interessant für Sie seyn wird[,] weil sie den Zügel in der Hand hält, u(nd) behelmt, bey kopfe flügelt[,] fingerweisend, leise u(nd) doch fast auftretend &c. dargestellt ist, wo sich die Nemesis an jetzt befinde[,] steht im kurzen Register nicht, doch will ich[,] falls Sie 's wünschen[,] darüber Nachricht von Wien geben. Noch kommt ein zweyter interessanter basrelief vor, welcher dem abentheuerlichen in Stuart⁴ viel gleicht. Eine Menge Figuren von verschiedener Größe, u(nd) ein sehr großer Kopf befinden sich unter einem Felsen[,] auf dem ein Pan sitzt, die Abbildung zeigt Kekrops, u(nd) seine 3 Töchter, warum? weiß ich nicht. Mehr schreibe ich von Worsley nicht u(nd) nun Verte subito⁵

¹ *Museum Worsleyanum* 1824.

² Azaz: nyomorék (szlovák).

³ Azaz: másolatot (francia).

⁴ *Stuart–Revett* 1762.

⁵ Azaz: Fordíts (a túloldalra) azonnal.

[a bal margón keresztben:]

Das Pacquet von der [...]lichen habe ich erhalten[,] u(nd) [...] ⁶ besorgt detto[,] den gestrigen Brief vom Onkel[,] ⁷ den ich herzlich grüße; noch bitte ich[,] mich allen Ihrigen u(nd) meinen bekannten zu empfehlen

[a hátoldalon:]

Mein letzter Wille.

Da ich für diese Gegend sterbe: so bestelle ich H(ern) Franz v(on) Pulszky zu meinem testamenti-executor, ⁸ als welchem ich das Recht zustelle[,] meine unsterbliche Seele (falls es ihm eine Schande scheint[,] einen Lutheraner nicht unter den Engeln zu sehen) entweder zur direkten Spedition in den Himmel an H(ern) Pater Schwarz zu übergeben[,] oder selbe nach Gutdünken[,] in die Arme einer wahren edenischen Houri, der Heiligen Magdalena vor ihrem Wüsten Leben, oder der göthischen [...] zu legen. Für das zu öffnende Fenster werde ich als bald selbst Sorge tragen. Uiber Effekten[,] die mir zur Disposition sind[,] verfüge ich folgendermaßen[:]

¹^{tens} den Rest meiner Vi... ⁹ vermache ich allen treuen Ehemännern[,] auf daß sie sich durch unverschuldetes Leiden Verdienste für das zwackige Leben hier im mitt'ligen sammeln mögen.

²^{tens} die Wirtschaft u(nd) die Sparsamkeit sub clausula erste Eminenten der oberungarischen Lutherthums vermache ich zu Table-Talks den exoterischen in seinen Weihen[.]

³^{tens} die Philisterey aber[,] die durch meine Abfahrt mich umbringt, u(nd) though laste ¹⁰ not least meiner Gaben ist[,] vermache ich an meinen besten Freund Franz v(on) Pulszky[,] als edelstes u(nd) nothwendigstes Geschenk. Diese dem Lande eigentümliche Pflanze wird, wofür ich dort oben stets bethen werde, so gut im Klein für Garten u(nd) Meyer hofe: als auf dem Stein boden der lutherischen Kirche gedeihen, u(nd) deren Frucht wird werden Freude u(nd) Gnade vor Gott u(nd) den Menschen[.]

Amen!!!

[E. A.]

⁶ A papír szakadt és hiányos.

⁷ Fejérváry Gábor. (A továbbiakban: Fejérváry.)

⁸ Azaz: végakaratom végrehajtójának.

⁹ Értsd: virga virilis (hímvesző)

¹⁰ Értsd: last.

Émile Sudour Henszlmann Imrének
 Párizs, 1839. március 8.
 Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

[1]

Paris, 8 Mars 1839.

Monsieur

Je profite du départ de M(onsieu)r Szontagh pour vous exprimez tout le plaisir que j'ai eu en apprenant votre heureux voyage.

Les affaires sont toujours dans le même état que vous les avez laissées à votre départ, le roi tient toujours à son système, il vient de dissoudre la chambre et maintenant l'on fait courir le bruit de prorogation, cependant on espère que le Maréchal Soult¹ se chargera de former un nouveau ministère et que de cette manière nous sortirons de l'embarras ou² nous sommes.

Tout cela me retarde, tantôt il n'y a pas de ministres, tantôt pas de députés en un mot il n'est pas possible d'obtenir une plan dans ce moment, il faut attendre le nouveau ministère, ce qui je pense ne sera pas long.

[2]

J'ai appris par M(onsieu)r Keszi que vous vous occupiez de votre affaire et que parmi vous pensiez réussir.

Je suis allé hier au Musée, il y a beaux tableaux d'Horace Vernet, de Cheffer,³ de Biart,⁴ l'on y remarque aussi une descente de Croix de Jolivet, chez beaucoup d'autres, mais au fond il n'y a rien de merveilleux, j'ai vu le tableau de M(onsieu)r Guérin, l'ensemble n'est pas mal, mais il m'a produit bien moins d'effet à l'exposition qu'à l'atelier; cela tient un peu à la position, il est très mal placé et vous savez que cela fait beaucoup.

L'horloger me charge de vous faire ses compliments.

Si vous avez des commissions je m'en chargerai avec grand plaisir.

Agréez l'assurance de toute

parfaite considération

Emile Sudour

vous connaissez mon adresse rue Neuve des Mathuriens
 56. Chaussée d'Antin.

[Sz. E.]

¹ Jean-de-Dieu Soult.

² Értsd: où.

³ Scheffer von Leonhardshoff.

⁴ François-Auguste Biard.

**Henszlmann Imre beadványfogalmazványa V. Ferdinánd császárhoz és királyhoz
a pesti egyetem érem- és régiségtani tanszékének professzorságáért
1839 tavasza?**

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Az érem és régiségtan tanszék professzora (1827-től helyettesként) Weszerle József volt, a tanszék betöltése tehát az ő elhunyt (1838. július 29.) után merülhetett föl, de a tanszékre 1848-ig nem neveztek ki professzort.¹ A szövegben Henszlmann hivatkozik nyugat-európai utazására, a beadvány tehát nem készült 1839 tavasza előtt.²

A hagyatékban két fogalmazványa maradt fenn (mindkettő a p. č. 730-ban), az egyik több, a másik kevesebb javítással és betoldással lényegében azonos szöveg.

A több javítást tartalmazó külfetén, ceruzával, 1557/841-es iktatószám(?); ugyanennek 2. oldalán a 3. ponttól az oldal aljáig a bal margóra apró betűkkel odavetett hosszabb német nyelvű szöveg: részben vázlat, részben fogalmazvány egy másik irathoz, amely szerint pályázatát és publikációit: könyve – azaz a *Párhuzam...*³ – megjelent fejezetét és az *Athenaeumban* megjelent cikkeit mellékeli, de szeptember 28-án nem volt ott, mert könyvének kiadása lefoglalja. Az, hogy az Akadémia tagjává választotta, és publikációi eléggé bizonyítják alkalmasságát, kéri, hogy a hely betöltésénél korábbi pályázatát vegyék tekintetbe: *Ich ersuche daher daß bei der Besetzung meinen früheren Konkurs in Betracht genom(m)en, u(nd) noch einmal durchgesehn werden.* Az ügy tehát 1841 őszén még folyamatban volt, de Henszlmann nem írt új vizsgadolgozatot (és körülbelül ezzel párhuzamosan beadta pályázatát a Nemzeti Múzeum régiségtára órének posztjára, lásd a 31. számot).

[a külfeten:]

Ad

Sacratissimam Cæsareo Regiam et Apostoliam Majestatem,
Dominum Dominum Clementissimum

Emericus Henszlmann
Medicinæ Doctor

pro clementer sibi conferenda Archæologiæ et Numismaticæ in Alma Universitate
Pesthiensi Cathedra, de genu humillime supplicat.

¹ MUSZKA 1974, 38: 1838 és 1840 között Nachtigall Jakab; 1840 és 1848 között Reisinger János működött helyettesként; a posztra kiírt pályázatról a feldolgozás nem szól.

² A pályázat (*Concours; meine Angelegenheit*) további sorsáról lásd a 17., a 25. számú levelet; stb. Vö. még a 23. számú levél jegyzetével.

³ *Henszlmann 1841a.*

[1]

Sacratissima Cæsareo Regia et Apostolica Majestas,
Domine, Domine Clementissime!

Infrascriptus ex Libera Regiaque Civitate Cassoviensis oriundus, annos 26 natus, Augustanæ Confessionis addictus, nullo corporis defectu laborans, ut sub N° 1°, Sacratissimæ Maiestatis Vestræ de genu humillime supplicat, quatenus ipsi Cathedram Archæologiæ et Numismaticæ in Alma Universitate Pesthiensi clementer conferre dignaretur, ex motivis sequentibus:

1° Absolutis Eperiessini ac Posonii studiis philosophicis, cursum Medicinæ Pesthini inchoatum Viennæ cum bono successu terminavit, et rigorosis quoque examinibus semet subijciendo, gradu Doctoris decoratus exstitit, testante id Diplomate sub N° 2do

2do Dum adhuc studiis medicis incumberet et his quoque absolutis peculiari semper in studia

[2]

Archæologica amore ducebatur & cognitionibus horum petinentibus acquirendis multos codices evoluit, consuetudinem cum Viris in hac scientiarum sphaera clarissimis foris, itineram Italia[,] Germania et Gallia, Angliaque per duos annos continuando, plurima Antiquitatis Monumenta contemplatus, perscrutatusque est, Musea celeberrima adivit, et in genere indefesso conatu ac zelo eo adlaboravit quo possibilem gradum perfectionis in scientiis Archæologicis adipisceretur, sicut hæc omnia ex adjacentibus hicce sub N° 3. 4. 5. 6. & 7. Documentis apparent.

3^{io} Concursui per Maiestatis Vestræ Sacratissimæ Scientiarum Universitatem Pesthanam in diem 28^{ram} & 29^{am} Junii a. l. indieto, semet subiecit.

4to Complurium Patriæ ac Europæ linguarum, quippe latinæ, hungaricæ, germanicæ, slavicæ, italicæ, gallicæ et anglia cognitione imbutus, hac quoque ex parte viam ad quoscunque Antiquitatis thesauros adeundos sibi stavit.

5to Mores suos divinis ac humanis Legibus conformiter semper composuit et sentiendi, cogitandique rationem, ut fidelem Maiestatis Vestræ subditum ac Patriæ Civem decet, pectore suo fovit.

His igitur rationum momentis a capite expsitum, humillimum suum petatum fulcire præsumit, perseverendo homagiali cum Cultu

Majestatis Vestræ Sacratissimæ

humillimus ac fidelissimus
subditus Emericus Henszlmann
Medicinæ Doctor.

[Sz. E.]

Vahot Imre Erdélyi Jánosnak
 Pozsony, 1839. július 23.
 Az ún. Erdélyi Tárban

Közölve: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 70–71, 44. szám. A kiadásból átvett részletek.

Kedves Jancsim!

Igensietek[!], mert Kramarcsik is siet. — Most ütött 2 órát éjfél után és én neked levelet írok. [...] — Pajtáskám holnap utan indulok — Bécs várost nyárba megpillantani. Innét vasuton Brünbe s innet gondolnád é? *Gräfenbergbe* hogy egészségem visszaállításával egészen új alakot vegyek magamra mind testileg mind lelkileg. — Ez epokhát fog csinálni életemben. — Orczy lakótársammal utazom; két hónapig szándékozom ott mulatni. — Wesselényinek viszem Deák s többek levelét — az ingembe varrva — per extrapost. [...]

[...] A mult héten Dévényváran voltunk a tobbi közt Vörösmarty, Pulszky, Henselman, Tót Lenczi,¹ Schuller Gorove stb. pompásan mulattuk magunkat. Az oreg Vörösmarty a romok közt declamált — és később a Dunaban miként Hajna, szüzanya meztelen fürdött. Pulszky fitogtatá nagy bölcsességét. Aztán haza csolnakáztunk. [...]

¹ Tóth Lőrinc.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1839. szeptember 2.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 2. levél¹

[címzés a hátoldalon:]

Tekintetes Cselfalvay és Lubóczy *Pulszky Ferencz*
 úrnak T(e)k(intete)s Sáros vármegye o(rszág)gyűlési követtnak

Posonban
(Preszburg)

[Bécsi postabélyegző szeptember 2-i és pozsonyi szeptember 5-i dátummal.]

[1]

Wien d(en) 2 Sept(ember) (1)839

Lieber Freund!

Ich muß Sie nochmals ersuchen in der Angelegenheit meines Briefes zu Henszlmann² zu gehen u(nd) zu fragen wan(n), wohin u(nd) unter welcher Adresse der Brief an mich abgeschickt worden: indem ich selben weder unter Quirsfeld, noch irgend einer anderen Adresse erhalten, noch er auf der Post oder bey irgend einem Briefträger zu finden ist. Vielleicht liegt er auf der Post in Preszburg. Glatz hat mir zwar versprochen sich zu erkundigen, u(nd) mir gleich darüber zu schreiben: da er aber schon seit Samstag fort ist, u(nd) ich noch im(m)er kein Wort von ihm gehört: so glaube ich daß sein Mund bereiter ist als seine Hand mir eine Gefälligkeit zu erweisen. Der Brief enthält den Rath meines Schwagers Fiedler hinsichtlich meiner Verbindung mit Quirsfeld u(nd) ist daher für meine materiellen Interessen eine Lebensfrage: soll ich nun nochmahl an meinen Schwager schreiben, von dem ich nicht weiß ob er noch in Pesth oder schon in Caschau ist; so habe ich mich wieder 3 Wochen zu gedulden, auch müßten die Bedingung die mir Quirsfeld aufgesetzt, u(nd) die ich jenem eingeschickt wieder frisch verfaßt werden, u(nd) wer weiß was sich dabey alles ändern möchte. Ich wollte zwar im klaren seyn.

Böhm u(nd) Graf Petting³ haben mir vorgeschlagen Vorlesungen über Kunst zu geben, ersterer überließ mir alle seine Schriften wie auch die Anmerkungen von Petting, u(nd) ich habe mich so eben darüber gemacht, wo Petting Boehms Ausspruch abschreibt ist er nicht zu verwerfen, jedoch habe ich dieß alles schon hundertmahl von Boehm selbst gehört kan(n) daher Pettings Schriften beynahe gar nicht brauchen. Viel besser u(nd) hin u(nd) her vorzüglich sind Boehms Excerpten u(nd) Notaten u(nd) gibt man ihnen Zusam(m)enhang u(nd) verbindet sie durch noch nicht existierende Mit-telglieder so kan(n) etwas sehr Gutes daraus werden. Die Vorlesungen sollen ohngefähr

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/4.

² A Henszlmann család egy Pozsonyban élő tagjának küldött levél ügyében.

³ Adolph von Pötting.

im Monath Jæn(n)er bey Boehm u(nd) auf seinen Wunsch mit der Ansicht der neueren Kunst begin(n)en (ergo subscription)[.] Ich schlug vor die Sache so einzurichten[.] [2]

¹stens Darstellung desse[l]ben Gegenstandes zweyer verschiedenzeitigen Künstler zu vergleichen, u(nd) dieß in so großer Anzahl als möglich; hieraus kan(n) Resultate, u(nd) aus diesen wieder Ansichten zu abstrahieren; sind wir so weit so wollen wir an die Ursachen des jetzigen Zustandes der Kunst gehen, u(nd) ihre retrograde Entwicklung zu motivieren trachten. Um das Charakteristische desto richtiger zu erken(n)en wünschte ich in einen Bogen Papier ein Loch zu schneiden, u(nd) durch dieses dan(n) einzelne Stellen der Kupferstiche⁴ zu betrachten, u(nd) er(r)athen zu lassen welchen Theil selbe darstellen sollen. Auf solche Art meyne ich wäre am besten das Charakter treffende der älteren Meister anschaulich zu machen, u(nd) außer Zweifel zu setzen. Böhmen gefiel dieser Vorschlag anders; später aber wieder setzte er sich indem er dadurch einen Nachtheil für seinen Lieblingsmeister Rembrandt erwartete: da aber Rembrandt weder vollendete Kupferstiche lieferte: noch seine größte force die Plastik ist (diese ist das Leben) u(nd) er mithin bey dieser Applikation nicht leiden wird: so nehme ich mir während ich dieß schreibe vor mit Boehm noch einmahl hierüber zu sprechen. Morgen früh gehe ich ins Belvedere u(nd) Nachmittags wollen wir uns an das Ordnen der Böhmisches Kupferstecher der neueren Zeit machen, deren wir bey dem Entwurf zur ersten Vorlesung gleich benöthigt seyn werden. Boehm wünscht mit den Zuhörern anfänglich zu theoretisieren, u(nd) ihnen Etwas über den Zweck der Vorlesungen zu erzählen. Ich aber meyne wer deren Zweck nicht aus ihnen selbst herauszuhohlen im Stande ist ex hoc ligno non fiat Mercurius.⁵ Ich bin für das unterhaltliche u(nd) dadurch praktische bey solchen Angelegenheiten.

Zu Németh kom(m)e ich öfter, so aber will ich ihm die Sitzung der Magnaten vom 26. Aug(ust) zurücktragen, von der Sie nach Glatz behauptet haben sollen (beym Ascher) daß sie die dum(m)ste war die Ihnen vorgekom(m)en (scribam pro notitia wie Ihre Aussprüche herumkom(m)en) zweydeutig sind einige Äußerungen, u(nd) ich hätte solche klarer, u(nd) ein besseres Resultat erwiedert; so viel geht aber doch darauß hervor daß der Landtag von seiner Auflösung weiter entfernt ist als früher. War Kolb bey Ihnen? Ich habe gehört er sey in Pesth gewesen. Kom(m)en Sie bald her, u(nd) was ist die Ursache daß Sie nicht schon da sind? Ist vielleicht Újházy schlechter geworden? Was schreibt man Ihnen vom Hause? Ist Radvánszky schon dort? Ich bitte Sie antworten Sie mir auf alle Punkte meines Briefes per adresse Fr(au) Quirsfeld, u(nd) wen(n) Sie herkom(m)en so besuchen Sie mich doch gleich: ich wohne Alte Wieden Hauptstrasse Nro 345 im 1sten Stocke u(nd) bin gewöhnlich früh zu Hause, Nachmittags bey Boehm. Empfehlen Sie mich dem Onkel⁶

Ihr

Emmerich

[B. O.]

⁴ Kihúzza: *Gemälde*; helyette beírva: *Kupferstiche*.

⁵ Azaz: *abból a fából nem lesz Mercurius*.

⁶ Fejérváry.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécs, 1839 szeptembere és decembere között
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 1. levél¹

A keltezés nélküli levél Henszlmann-nak a szeptember 2-án, illetve december 14-én Pulszkyhoz írt levele – lásd a 16., illetve a 21. számot – közé illeszkedik.²

[1]

Lieber Freund!

Da ich höre Sie kom(m)en bald auf einige Tage nach Wien so ersuche ich Sie
 1^{tens} Ganz unmaßgeblich u(nd) sicher bey mir abzusteigen, da ich Platz u(nd) Bequemlichkeit genug habe, u(nd) nur auf diese Art sicher bin mit Ihnen Manches in specie die Kunstgeschichte (an die wir uns mit Boehm künftige Woche machen, da die Kataloge schon so ziemlich fertig sind) zu besprechen

2^{tens} Mir die Themis wo möglich wieder mitzubringen, enim vero hatte ich noch Nichts angefangen, da mir Heckenast noch nicht geantwortet ob er bloß einen Auszug oder eine Uibersetzung haben will.³

3^{tens} Sich zu erkundigen ob Wachot von seiner Einbildung schon geheilt nach Wien u(nd) zu mir zu kom(m)en gedenkt.

4^{tens} Mir von meinem Országgy(űlési) Napló was frisches dazu gekom(m)en, u(nd) auch die 4 Bogen von 245 bis 260 (beyder in clusive) die ich ganz wahrscheinlich bey Ihnen gelassen mit zu bringen.

Von Pesth erhielt ich einen Brief der mich benachrichtigt Schedius behauptete Bont hätte keine Chancen für sich hinsichtlich des Museums. Der Concours ist in guten Händen d(aß) h(eißt) beym ersten Censor Horváth „Kan(n) ich nicht heut, so kan(n) ich doch morgen“

Leben Sie wohl

Ihr

Emerich

Alte Widen Hauptstr(aße) 345, 1 Stock

[B. O.]

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² A gyűjtemény rájegyzése ceruzával: „Wien 1839.”

³ *Pulszky 1839* kivonatáról, illetve fordításáról van szó.

Vahot Imre Erdélyi Jánosnak
Gräfenberg, 1839. október 29.
Az ún. Erdélyi Tárban

Közölve: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 79–80, 51. szám. A kiadásból átvett részletek.

Kedves barátom! Mióta Pozsontúl búcsut vevék azért nem írtam neked, mivel nem voltam bizonyos abban, hogy mikor váltod-föl a falusi életet ismét az előtted kedves városival. [...] Édes Jánoskám, már én 3 hónapja gyógyítom magamat Priesnitz intézetében. A változatokat, melyeken keresztül esni szerencsém vala — hallád alkalmasint Sándortól,¹ s ha nem, hallani fogod Szatmáry által valamint azt is, miérthogy oly soká kell Gräfenbergben mulatnom. — Az illy irtoztató anyagi dolgokat jobb elbeszélni, mint betűk által megörökíteni. — Elég az hozzá én újjászülettem, — s célomat érve nem sok idő múlva diadallal térek vissza Pozsonba. — Testemet — hosszú kinos rab-ságából elvégre emancipáltam, s te bizonyosan hinni fogod, hogy a test által a lélek is nagy mértékben javul.

[...]

barátod
Vachot Imre

A farsangot hihetőleg Bécsben töltöm el, de nem tánczra. Henselman ki most megházasodott, erősen csal magához már szobát is fogadott számomra, — hogy a magyar nyelvet tőlem gyakorlatilag tanulhassa, s én tőle angolul tanulok, — s a belvedere szépművészeti titkaiba² is be fog avatni.

¹ Wachott Sándor.

² Értsd: a Felső-Belvedereben kiállított császári képtár titkaiba.

**Henszlmann Imre és Maria Rosa von Rosenthal házassági anyakönyvi kivonata
Pozsony, 1839. november 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Kézzel kitöltött latin nyelvű nyomtatvány papírpecséttel. Kiállította és aláírta az apát plébános nevében Mühr Károly. Reprodukálva: AMBRUŠOVÁ 2013, 22, 6. kép.

Igazolás arról, hogy 1839. szeptember 3-án Pozsonyban, a Szent Márton-templomban házasságot kötött Henszlmann Imre és Maria Clara Rosa von Rosenthal (*Rosa a Rosenthal Maria Clara*), aki völkersdorfi születésű, apja a dohánygyárban hivatalnok, pozsonyi lakos. A tanúk Pulszky Ferenc és Möser Károly zálogházi hivatalnok voltak. A párt Kremliczky János apát plébános adta össze.

Henszlmann Imre evangélikus volt, házasságát tehát diszpenzációval kötötte; ennek kiadását bejegyezték a pozsonyi német evangélikus egyházközség anyakönyvébe.¹ Itt a házasulók szülei-ről részletesebben írtak: eszerint az ara apja Andreas Rosa von Rosenthal vámtisztviselő, anyja leánykori neve Catharine Margarethe Hallerau von Libenthal.

¹ *Trauungs Buch der Evangelischen Gemeinde 1820–1839*, Pozsony, Štátny archív v Bratislave, p. č. 629, fol. 322.

Lecturis Salutem in Domino!

Infrascriptus vigore praesentium fidem facio indubiam, et adtestor:

in Libro Copulatorum Parochiae meae ad S. Martinum
Episcopum, ex Confessorum, in Lib. et Regia (sic) Populiculi;
haecce formalia de verbo ad verbum reperiri:

Anno: Millesimo, Peringentesimo, Trigesimo nono 1839.

Mense, Die.	Matrimonio junctorum		Testium Nomen, Cognomen, et Conditio.	Copulans.	Dispensatio et Dimissio.
	Cognomina, Nomina et Religio.	Conditio, Locus ori- ginis et Domicilii.			
Nova Brit. Zia in do: mino copula si fuer. - -	Henselmann Americus, Aug. Conf. et Rosa a Roseuthal Maria Cla- ra, Catho- lica	Sponsus, Catho- licus, Meli- cina, origine Cafforia, Pon- te, locleto, fi- lia Officiarii Tabaci Tabaci nata in Volkens- dorf, domiciliatus.	Fraximus, a Pulsky, Hof. Sars. Ablegatus ad Comitia. Car. Möser pignorum lo- servator in domo fiduci- aria huj.	Joannes Hrenhist, Abb. Can. et Pano. chus, Loc. - - - - - - - -	Observa- utrinque trina Pon- torum pro mulgatio. - - - - - - - -

Super ejusmodi Matrimonio, ac Inscriptione praesentes Syngrapha,
et Sigillo propriis munitas sub fide Officii parochialis testes
dabam Literas in Edibus Parochiae Tesson. 3° Nov. 509.

Absente Amo Dno usupra copula-
scriptis, et expediri haec
Carolus Mühlhoff
ad S. Martin. Ep. et Conf.

Vahot Imre Erdélyi Jánosnak
Gräfenberg, 1839. december 2.
Az ún. Erdélyi Tárbán

Közölve: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 83–84, 56. szám. A kiadásból átvett részletek.

Kedves barátom! [...] Uj évre vagy farsang elején bizonyosan Pozsonyban leszek már, de én itt nem soká szándékozom mulatni, — régi tervemet valósítva egy pár hétre a tudományok és szépművészetek gyűlpontjára Bécsbe vonulok. Henszelman, ki most házasodott már szállást is tart számomra tulajdon lakásában; s e nagytudományú fiatal embertől sok szép ismeretet gyűjthetek kivált ha — mint igéri — naponkint eljárunk a Belvedert studirozni; azonkívül az angol nyelvben akarom magam vele gyakorolni, míg ő tőlem a magyar nyelvet ohajtja elsajátítani. — Csak már jöne az idő, mellyben a szabadulás órája üt, s én a siléziai pokróczbörtönből jó egészséggel kimenekszem! [...] [...]

igazszívü barátod
Vachot Imre

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1839. december 14.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 3. levél¹

[címzés a hátoldalon:]
 S(eine)r Wohlgeboren
 Herrn Franz Pulszky von Lubocz
 & Tzelfalva Deputirten des Löbl(ichen) Saroser
 Comitates

Presburg

[Bécsi postabélyegző december 14-i és pozsonyi december 15-i dátummal.]

[1]

Wien d(en) 14 Dec(ember) (1)839

Lieber Freund!

Ich habe Sie vergebens erwartet, u(nd) rechnete um so sicherer auf Sie da mir Vipan sagte Sie seyen fest entschlossen nach Wien u(nd) zwar zu mir kom(m)en. Ich entschuldige Sie bey mir durch die Menge Ihrer Arbeiten bitte mich aber wenigstens durch ein Paar Zeilen für meine getauschte Erwartung zu entschädigen: u(nd) dieß um so mehr da mir Németh trotz seines Anbiethens keine Relationen schickt. Ich vermuthe es sey ihm lästig, u(nd) dringe auch nicht weiter in ihn. Können Sie vielleicht auf ein Paar Tage während der Weihnachten abkom(m)en so wiederhole ich meine Einladung. Bis dahin wird schon Mehreres aus der Kunstgeschichte fertig seyn. Das Allgemeine von Aegypten liegt bereits vor mir, u(nd) vom speziellen habe ich die Architectur angefangen. Das ganze über Aegypten wird sich meiner Rechnung nach auf 4 Druckbogen beschränken, u(nd) im Verhältniß mag den(n) die ganze Kunstgeschichte auf einige 30 Bogen anwachsen. Wünschen Sie daß wir Ihnen die Schriften in crudo schicken, oder wollen Sie warten bis ich Champollion u(nd) Rossellini nachgeschlagen, u(nd) der ganze Guß fertig ist? Da Boehm jetzt keine Zeit hat, so kön(n)te sich dieß noch einige Wochen hinziehen, unterdessen wird aber etwas Anderes (wahrscheinlich die [2]

Charakteristik der deutschen Kupferstecher, u(nd) daß Kapitel über neuere Kunst ausgearbeitet. Boehm entfaltet bey unseren Arbeiten einen erstaunens würdigen scharfen Blick, in dieser Größe ist er mir früher noch nicht erschienen. Da ich privatim auch Data zur Schrift über Museen sam(m)le: so würden Sie mich sehr erfreuen, wen(n) Sie was Sie über dieses notiert mir abgeschrieben zusendeten.

¹ Gyarapodási naplószám: 1904/40.

Die Themis wünschte ich auch zu haben, da mir Heckenast geschrieben u(nd) angedeutet wie er den deutschen Text über Ihre Eszmék² behandelt wünscht.

Vachot ist weder hier noch in Preszburg sondern jetzt noch im(m)er eselhaft in Gräfenberg; er schrieb mir wen(n) ich anfangs December keinen Brief von ihm aus Preszburg erhielt sollte ich das Zim(m)er vergeben: dieß thue ich aber nicht indem ich noch bis Anfangs Januar auf ihn warten will. Nur wen(n) sich ein anderer guter Ungar fände, der zu mir kom(m)en wollte, könnte ich auf Vachot verzichten. Ich ersuche Sie demnach mir entweder einen solchen in Preszburg aufzutreiben: oder an Vachot durch Pap Endre schreiben zu lassen, er möchte seinen Ankunfft beschleunigen u(nd) kein weiterer Ochs seyn. Ich möchte dieß selbst thun der gute man(n) hat aber in seinem Brief an mich seine Adresse zu bemerken vergessen.

Vipan ersuchte mich Ihnen zu schreiben Sie möchten sich öfters auf der Post um Briefe an ihn umsehen, u(nd) falls solche angekom(m)en wären selbe poste restante hersenden.

Wagen ist noch im(m)er hier, u(nd) wird auch noch einige Tage hier bleiben; da er versprochen [hat,] noch zum drihten mahle Boehm zu

[3]

besuchen, u(nd) Notaten über Boehms Sachen zu machen, dieser bearbeitet ihn Etwas, u(nd) der Berliner Gelehrte wird Angesichts eines Naturmenschen mürbe gemacht wie der h(eilige) Augustinus; obwohl er kaum so weit gehen wird.

An Fejérváry, Theodor u(nd) Eduard Grüße von mir u(nd) meiner Frau der Ehestand geeint noch im(m)er gar nicht.

Antworten Sie ja recht bald.

Ihrem

Emerich

Alte Wieden 345.

Da sich Sima nicht um mich umsieht, u(nd) Hegedüs mir bisher auch keine Data geschickt hat, mich auch die Kunstgeschichte zu sehr in Anspruch nim(m)t, endlich Kolb auch schweigt: so wird wohl für jetzt den Städteartikel in der all(gemeine) Zeit(ung)³ so ziemlich mein letzter seyn.

[B. O.]

² Pulszky 1839.

³ Az Augsburger Allgemeine Zeitung számára.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1839. december 31.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 4. levél¹

[címzés a hátoldalon:]

Herrn

Franz Pulszky v(on) Lubócz u(nd) Cselfalva

Deputiertem des löbl(ichen) Sároser Co(mi)t(a)tes

Preszburg

[Bécsi postabélyegző december 31-i, pozsonyi január 1-ji dátummal.]

[1]

Wien d(en) 31 Dec(ember) (1)839

Lieber Freund!

So eben war Lamarepiquot bey mir, u(nd) sprach mich durch beynahe 3 Stunden halb todt. Er vermeynte ich hätte irgend einen Einfluß: u(nd) staunte als ich ihm vom Gegentheil zu überführen trachtete; jedoch berieth er sich mit mir über die zu ergreifenden Maaßregeln, u(nd) legte mir eine Instanz an die Ständestafel vor die er auf Anrathen Odrys verfaßt, u(nd) worin(n) er das Land auffordert um den ungeheuren Preis von 60.000 fl. C. M. seine Sam(m)lung zu kaufen. Ich frug² ihn nun ob er mit dem Erzherzog gesprochen was er verneinte, u(nd) mir zugleich bemerkte der Palatin sey wieder den Ankauf; da man sich bey uns bloß auf ungrische Alterthümer beschränken wolle (*Existiert hierüber ein Gesetz oder ein Placetum?*) Hierauf werde ihm von Baron Pongrátz gesagt, der Landtag wolle nicht aus den Fonds des Museum das Kabinett ankaufen, sondern per oblata der Komitate solches bezahlen, u(nd) dem Museum ein Geschenk damit machen. In dieser Hinsicht stim(m)te der Palatin, der Judex,³ Széchényi &c. bey &. So kam es daß er den Deputierten einen Tag zur Besichtigung festsetzte, auf dem auch Odry als Repräsentant erschien (die Baronin Latinovics⁴ war auch da); ich erklärte Einiges Margaritsch, u(nd) äußerte gegen Vipán der mit war, wen(n) eine Deputation ernan(n)t würde dürften Sie nicht fehlen; worauf die anwesende Gesellschaft erklärte (Odry in specie) daß Sie von der Sache so wenig verstünden als ein Anderer, ich leugnete diesen unverschämten Satz u(nd) wäre grob geworden; wen(n) man nicht davon gegangen wäre. Lamarepiquot war seinem Ausdruck nach desolé decouragé u(nd) weiß der Teufel noch was über den geringen Anklang den die Sache bey dem Deputierten fand; u(nd) ich zog den

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² Azaz: fragte.

³ Az országbíró, Mailáth György.

⁴ Kihúzott *Laczkovics* fölé beírva.

[2]

Schluß daß man sich nicht viel mit dem Museum befassen werde: jedoch will er seinen Passus machen, u(nd) mit der Instanz auftreten Baron Pongrácz machte ihn auch den Vorschlag sein Kabinett nach Preszburg herunter zu bringen u(nd) auszustellen. Es ist daher die Frage was zu thun sey, da Sie uns jedoch erst nach eingeholter Meynung der übrigen bedeutenden Leute, zu beantworten ersucht werden. Es wäre Schade wen(n) das Land diese Aquisition fahren ließe, die es billig machen kön(n)te, den(n) obwohl Lamarepiquot mich hundertmahl versichert er ließ von der Sum(m)e nichts nach, u(nd) sogar seine Ehre angegriffen glaubt als ich ihn auseinandersetzte er habe unsin(n)ig gesam(m)elt: so schließe ich doch aus anderen Umständen daß er von seinen Forderungen bedeutend nachgeben würde: wen(n) ihm die Aussicht einer baldigen Zahlung eröffnet würde. Boehm schätzt zwar das Ganze in Kunsthinsicht nicht höher als auf 10.000 C. M.[.] jedoch schätzt er hier als Privatman(n), u(nd) obwohl man seinen Gründen beypflichten muß: so bleibt es im(m)er ein Anderes wen(n) ein particulier u(nd) wen(n) ein Land kauft. Es ist wahr nach näherer Durchsuchung fand ich kaum 20 Stücke die Kunstwerth haben, u(nd) eine ungeheure Masse wahren Mistes: aber eine Gelegenheit wie diese wird sich uns gewiß nicht sobald wieder darbiethen. Lamarepiquot will nicht Anderes als das Ganze verkaufen u(nd) behauptet man würde ihn beleidigen wen(n) man aussuchte u(nd) den Mist absonderte: aber ich stehe ihm gut dafür daß er den Mist theurer anbringt als das Gute, wen(n) er die modernen Mandeln⁵ einzeln losschlägt. Sollten Sie erfahren daß der Palatin doch Miene machte die Sache zu kaufen oder kan(n) ich einer Deputation oder sonst Jemanden dienen, u(nd) mich bemerklich machen: so bitte ich Sie freundlichst mich davon zu unterrichten: für jezt

[3]

aber mir die Frage Lamarepiquots zu beantworten wie man das Ding am geschicktesten anpacken kön(n)te. Ein viertheil der verlangten Sum(m)e kön(n)te man ihm doch für das Gute der Sam(m)lung geben, u(nd) das übrige möge er auf die Drom(m)el schlagen. Warum schreiben Sie mir gar Nichts über den Landtag, ich erfahre nicht das Geringste: da ich nicht mehr zu Németh gehe, u(nd) zwar aus dem einfachen Grunde weil er mir ein Paarmal versprochen die Relationen zu schiken, u(nd) sein Wort nicht gehalten hat. — Ich treibe das Griechische sehr stark mit der Kunstgeschichte geht es langsam, Boehm ist schrecklich nachlässig u(nd) braucht einen ewigen Stimulus, der sehr oft Nichts fruchtet; einiges habe ich über Leben geschrieben, u(nd) gestern über M. Schön⁶ angefangen: wen(n) das aber so fort geht so bringen wir einen Dreck zusam(m)en. Im(m)er heißt es heute habe ich keine Zeit, morgen Kopfweh, übermorgen Vorlesung in der Geschichte, u(nd) der Teufel weiß was alles. Er hat dieser Tagen eine schöne Aquisition mittelalterlicher Holz Basrelief gemacht, die ich jedoch noch nicht gesehen. Vipan ist zugegen u(nd) wünscht auch Landtagsnachrichten v(on) ihnen; Banfield erwartete Etwas von Ihnen;

⁵ Értsd: (mű)tárgyakat. (Fejérvárytól átvett kifejezés.)

⁶ Martin Schön, azaz: Martin Schongauer.

ist aber bereits nach München abgereist. Leben Sie wohl. Grüße von meiner Frau
an Sie Theodor &c. eben so
Baldige Antwort!

von

Ihrem

Emerich

Alte Wieden Hauptstr(aße) 345.

[B. O.]

Vahot Imre Erdélyi Jánosnak
 Pozsonyból Pestre, 1840. január 12.
 Az ún. Erdélyi Tárban

Közölve: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 93–94, 60. szám. (Említi: MAROSI 1965, 8; és ennek alapján: SZÉLES 1992, 86, 5. jegyzet.) A kiadásból átvett részlet.

Kedves barátom! Gräfenbergről 5. hónapi cúrám után szerencsésen megérkezém rég nem látott hazámba. Most tökéletesen kigyógyulva, a testi lelki boldogság legnagyobb örömeit élem. Pozsonban csak kis ideig mulatok; jövő héten ugyanis Bécsbe utazom némi kedvező körülmények miatt. Ugyanitt Henszelmann barátom mint új házas úté föl sátorát, és lakában számomra is egy gyönyörűen bútorozott szobát fogadott-fel, mivel még Gräfenbergből írák neki, hogy januárban Bécsbe menendek. — Ő jelenleg Böhm, a leghíresebb bécsi antiquarius és műértő, s Pulszky társaságában a művészet historiáját írja, még pedig igen practice, az az: eleven materialék használatával, a leg-ritkább műemlékek birásában (mellyek Böhm nevezetes gyűjteményéből s a pompás Belvederéből szolgálnak számára). — E szerint láthatod milly gyönyörű alkalmam nyilik a szépművészetek, különösen a plastica megismerésére; vegyük ehhez az udvari színházat, s azon classicus poetai műveket, mellyeket Henszelmann igen csinos könyvtárából fogok olvashatni, s az aesthetikai kiművelődés elérhetése igen kecsegtető színben tűnik-föl előttem. Az angol nyelvben is tökéletesíteni akarom magamat, — s Henszelmann élő szótáram leend; — míg ő tőlem a magyar nyelvet (írói stylben is) a legnagyobb buzgalommal vágyik elsajátítani, annyival is inkább, minthogy a palatinus a museumi archeologiai cathedráját¹ megigéré neki, — s Henszelmann magyar nyelven akar tanítani. A mint Gräfenbergen testemet megjavítám, úgy szándékozom Bécsben lelkemet, — de notandum nem vizenyősen. — Már egy hétig lakám is Bécsben Gräfenbergből visszajövetelem közben, — s az ónémet festészet iskoláját studiroztuk a Belvederben; kimondhatatlan szenvedelemmel fogom célomat üzni. S e komoly tanulmányok közt édes Jánosom örvendetes dolog lesz rám nézve, ha néha pesti híreket leszesz szíves velem közleni. Lakásom: *Alte Wieden. Hauptstrasse Nro 345. Dr. Henszelmann.* — [...] [...] Él boldogul s szere[sd]

barátodat
 Vachot Imrét

¹ Az MNM régiségtári őrének posztját. Vagy inkább – mivel a múzeumban nem kell előadni – Vahot összevonta azt, amit Henszlmann neki azokról az állásokról mondott, amelyeket megpályázott, illetve meg fog pályázni: vö. a 14. számmal a pesti egyetem érem- és régiségtan professzorságáról, illetve a 31. számmal a múzeum őri helyéről. (Az sem kizárt persze, hogy Henszlmann a kettőt egyszerre óhajtotta betölteni.)

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1840. január 28.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 5. levél¹

[címzés a hátoldalon:]

S(eine)r Wohlgeboren

Herrn Franz Pulszky v(on) Lubócz u(nd) Cselfalva

Deputierten der löbl(ichen) Sároser Co(mi)t(a)tes

in
Preszburg

[Bécsi postabélyegző január 28-i, pozsonyi január 29-i dátummal.]

[1]

Wien d(en) 28 Jan(uar) (1)840

Lieber Freund!

Unter den seltenen Münzen der Kaiser Nerva Trajan u(nd) Vespas(ianus) T(itus) sind die, über welche Sie mir geschrieb(en); auch versichert mich Arnet daß solche häufig vorkämen u(nd) mithin nicht über 10 fl. CM. werth würden, wann sie die gewöhnliche Größe nicht überschreiten.

Durer geht jetzt rasch vorwärts ich habe seine Werke in drey Epochen eingetheilt (die erste seine Lehrjahre abgerechnet) die eine schließt die 90 ziger Jahre u(nd) die erste zwey des 16^{en} Jahrhunderts in sich, die zweyte geht bis 12 ausschließlich, die dritte bis an seinen Tod, daß in dem Kupfer stich u(nd) Gemäld(e) ein merkwürdiges Schwanken u(nd) oft der verändertes Streben sichtbar wird macht diesen Meister zu einer härteren Nuß als ich anfangs gedacht, u(nd) so wird die Abhandlung über ihn auch mehr als 3 Druckbögen betragen.

Für ihr freundliches Schreiben danke ich Ihnen, u(nd) für seinen In(n)halt bitte in meinem Namen bey Wirkner zu dank(en) (für den Mane nächstens einen sehr schönen Kopfpolster nach einem mittelalterlichen Miniatur die ich in Tupf gebracht, u(nd) Wolfgang² mahlt, sticken wird) wen(n) die Sachen so stehen, u(nd) Wirkner wird es doch am besten wissen so werde ich mein theures Quartir nicht aufsagen, weil es auf ein halbes oder $\frac{3}{4}$ Jahr auszuziehen nicht der Mühe lohnte.

Auf Ihre Bemerkung bin ich sehr neugierig Vachot erwarte ich heute sollte er noch nicht kom(m)en: so bitte Ihr Äußerstes zu verwenden daß Sie ihn bald herschicken. Maria grüßt Sie. Vipan ist betrübt über Bánfys Tod.

[B. O.]

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² Wolfgang Böhm.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1840. február 14.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 6. levél¹

[címezés a hátoldalon:]

Herrn

Franz Pulszky v(on) Lubócz u(nd) Cselfalva
 Deputiert(em) des lobl(ichen) Sároser Co(mi)t(a)tes

Preszburg

[Bécsi postabélyegző február 14-i, pozsonyi február 15-i dátummal.]

[1]

Wien d(en) 14. Febr(uar) (1)840

Lieber Freund!

Der Teufel nicht ich weiß was Sie machen[,] „von Stunde zu Stunde gewarte ich“² daß Sie her kom(m)en, u(nd) Sie lassen sich nicht sehen. Ich habe Dürer u(nd) die Behams fertig u(nd) bin an Penz u(nd) Aldegref, welche höchstens bis Dienstag auch fertig seyn müssen. In diesem Zuge hoffe ich bis Ende Mærz die altdeutsche Schule abgethan zu haben. Mit dem griechischen u(nd) römischen wird es mehr obenhin gehen, da wir die Gelehrsamkeit ausschließen wollen, u(nd) das Praktische wenige Bogen ausmachen wird. (Die deutsche Schule wird bis auf 20 Druckbogen anschwellen, über Erwarten!) Meine Sagen habe ich ins Tageblatt gedruckt:³ da von den Ihrigen sogar schon die Rezensionen erschienen.⁴ Die Empfehlungsbriefe haben wir an Agenten Rosa gleich den Tag nach Ihrem Empfang fortgeschickt u(nd) von ihm die Nachricht erhalten, der Concurs sey glücklicherweise noch nicht zur Statthalterey gekom(m)en, u(nd) er werde solche erst dan(n) abgeben, wen(n) die Sache ad fractionem kom(m)t. Von Ihrer Anmerkung über Aegypten haben wir kaum Etwas benutzt, weil wir von einem anderen Grundsache ausgehen als Ottfr(ied) Müller, welcher die Hermen aus der Mumienform entstehen läßt. Boehm will aus dem Todten durchaus u(nd) nichts Lebendiges entstehen lassen: u(nd) wen(n) Sie weiter darüber nachdenken so werden Sie ihm Recht geben müssen. Wen(n) Sie mir antworten so schreiben Sie doch wan(n) Sie kom(m)en u(nd) daß Sie zu mir kom(m)en, ferner etwas über das Thun des Alten⁵ in Eperjes von dem ich schon so lange Nichts gehört, endlich einige Landtagsnachrichten, den(n) sonst kom(m)e ich ganz aus dem Gleise; indem ich hier wo man ohnehin

¹ Gyarapodási naplószám: 1904/40.

² Idézet Friedrich Schiller *Kezesség* (*Die Bürgschaft*) című balladájából. [B. O.]

³ *Henszlmann 1840a.*

⁴ *Pulszky 1840.*

⁵ Fejérváry.

beynahe Nichts hievon hört; noch weniger zu Ohren bekom(m)e im(m)er zu Hause sitzend, anschauend u(nd) schreibend. Boehm ist schrecklich launig, u(nd) ich habe zu thun bis ich ihn nur dazu bringe daß er anhört was ich geschrieben; ich glaube noch im(m)er ich muß katholisch werden um unser Werk zu beenden. Ich über setze jetzt mit Vachot Aegypten ins ungrische, u(nd) denke es seiner Zeit ins Athenæum ein zurücken, was meynen Sie hiezu?⁶

Ihr

Emerich

Alte Wieden Hauptstr(asse) 345.

[Henszlmann felesége:]

Ich grüße Sie u(nd) hoffe
Sie recht bald bey uns
zu sehen

Marie

[B. O.]

⁶ *Henszlmann 1840b.*

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1840. február 26.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 7. levél¹

[címezés a hátoldalon:]

S(ein)e

Wohlgeb(or)en Herrn

Herrn *Franz Pulszky* v(on) Lubócz u(nd)

Cselfalva Deputirten des löbl(ichen) *Sároser*

Co(mi)t(a)tes

Vier Einem gasse Halloberisches Haus Preszburg

[Postabélyegző olvashatatlan városnévvel február 26-i dátummal és pozsonyi február 27-ivel.]

[1]

Wien d(en) 26 Febr(uar) (1)840.

Lieber Freund!

Ich habe Ihnen vorgangene Woche geschrieben, u(nd) keine Antwort erhalten; was mich um so mehr befremdet da Sie wo auch kein ganz pünktlicher Briefsteller, doch ein pünktlicher Antworter sind. Heute erfuhr ich indessen daß das Wechselrecht² vor u(nd) angenom(m)en sey mit der Mortifikation für Sie Kaschau der Stadt Eperjes vorzuziehen, aus der Menge der Arbeit die Sie wahrscheinlich bey dieser Gelegenheit gehabt erkläre ich mir aber auch Ihr nun vollkom(m)en motivirtes Schweigen. Ich hoffe aber anderseits daß Sie jezt re bene gesta bald nach Wien kom(m)en u(nd) bitte Sie mir das Wechselrecht, wie es angenom(m)en worden mit zu bringen d. h. mit den wenigen Veränderung in margine; sollten Sie aber nicht kom(m)en können mir solches zu schiken.

Eine andere Angelegenheit ist die Antwort auf unsere Städtefrage die den Gegnern so viel Zeit, Studium, Mühe &c. gekostet hat. Den historisch(en) Theil müssen Sie natürlich auf sich nehmen Cicero pro domo, u(nd) ich glaube kaum daß Ihnen schwer fallen wird zu widerlegen; besonders wen(n) sich erweisen ließe daß das Wahlrecht der Bürger in früheren Zeiten ausgedehntes war als jetzt, was mir höchst wahrscheinlich u(nd) von mir irgendwo gelesen vorschwebt, ferner daß der Adel persönlich bestim(m)-te wo der Bürger blos vertreten stim(m)te. Und daß auch dieses sein Stim(m)recht nie

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² Értsd: a váltótörvénykönyvet (XV. tc.).

gesetzlich anerkan(n)t, u(nd) er selbst in usu gehindert wurde, was das Ländes Argument von 1618 selbst beweist, also ein oft unterbrochener usus auf dessen Vernichtung im J(ahr) 1618 u(nd) daraus hervorgehende Protestation keine Resolution erfolgte.

Was den *raisonierenden* Theil anlangt: so bitte ich folgende Punkte *ex mea parte* hervorzuheben. 1.ter das *contra Fremd* Argument des Landes, wen(n) es Bestand hätte, beweiße daß in Carthago zur Zeit Constantins noch im(mer) Ponner³ saßen, oder daß dem Kreis jenseits der Donau noch jetzt Wandalen, Gepiden, Gothen, Hun(n)en, Awaren, Römer, Byzantinen u(nd) weiß der Teufel was alles für Völker noch bewohnen. 2. *quoad Intelligenz* die wissenschaftlichere Intelligenz u(nd) deren [2]

Besitz des conventionell formelleren, puppenhafterem Lebens wird dem Städteleben auch in Ungarn Niemand streitig machen; aber das Kornhafte die politische Intelligenz, u(nd) das parlamentarische Wesen ist bey den Städten in Arsch, u(nd) das aus derselben Ursache weil sie fremd sind was durch den aus weichenden Angriff des Gegners nur beiseitigt wird. 3. Daß die *Wahlfreyheit* einer *Wahlbeschränkung* gleichkom(m)t beweist wie der des Gegners Wunsch erstere ausgedehnt zu sehen, sein. Uiber gehen des Umstandes daß wie ich gesagt *meistens* (seine drey Beyspiele fremder Gewählter Szinyei Bujanovics &c. wiederleg(en) mich nicht) nur Beamte geschickt werden, die von Handel u(nd) Industrie einer Dreck verstehen, u(nd) daher nur juridische Rabuließteres verfechten kön(n)en; daher unser Ausspruch wahr ist sie sagen *Vertreter der Magisträte u(nd) nicht der Bürger*, sein Auslassen der Abhängigkeit von der kön(iglichen) Kam(m)er, der Selbstergänzung in der Gemeinde &c. Nebenbey bitte ich ihm auch zu beweisen daß ich mir nicht widersprochen: sondern daß sich der Redner un poco widersprochen, daß er sich aber herauszureißen wisse.

Gearbeitet ist in der Kunstgeschichte wieder geworden Penz, Aldegref, Burgmeier, Kranach d(er) Aelt(ere) Ludw. Krug.⁴ Einen Fetzen über ägypt(ische) Baukunst habe ich an Frankel⁵ der Redacteur des Morgenblattes⁶ geworden, abgetreten, er erscheint künftige Woche.⁷ Wollen Sie mir noch eine kleine Gefälligkeit erweisen, u(nd) ins Tageblatt einrücken lassen daß meine Volkssage nicht nach den Ihrigen sind, was Sie am besten wissen; den(n) daß Sie mir solche erzählt gilt nicht, sonst müßten Sie wieder geschriebene Volkssagen nach Mizso Gyuri, oder von wem Sie solche haben.⁸ Heckenast ist ein Ochs, u(nd) schon das hat mich geärgert daß er einen Dr. in die Poesie eingeführt; während ich nicht einmahl meinen Namen unterschrieben. Eine Protestation von Ihnen wird viel gültiger seyn, als von mir. Schedel⁹ kommt dieser Tagen nach Wien,

³ Értsd: Punier (punok).

⁴ Ludwig Krug.

⁵ August Ludwig Frankl.

⁶ *Oesterreichisches Morgenblatt*.

⁷ *Henszlmann 1840g*.

⁸ *Henszlmann 1840a*, vö. *Pulszky 1840*.

⁹ Toldy Ferenc.

u(nd) ich will ihm dan(n) das Fertige über Aegypten ins Athenæum geben.¹⁰ Kom(m)
en Sie doch bald zu uns. *Was macht der Alte?*¹¹

[a bal oldalon Henszlmann felesége:]

Ich grüße u(nd) küße Sie

Marie

Hensz(lmann)

Alte Wied(en) Hauptstr(aße). 345.

[B. O.]

¹⁰ *Henszlmann 1840b.*

¹¹ Fejérváry.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécsből Pozsonyba, 1840. április 24.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 8. levél¹

[címzés a hátoldalon:]

S(eine)r Wohlgeboren Herrnn Her(r)n
 Franz Pulszky v(on) Lubócz u(nd) Cselfalva
 Deputierter des löbl(ichen) Sároser Komitates

Preszburg

[Bécsi és pozsonyi postabélyegzők, a dátumból csak a pozsonyi esetében olvasható és csupán a nap: 25.]

[1]

Wien d(en) 24 Apr(il) (1)840

Lieber Freund!

Wirk.² hat mir versprochen mit dem Bischof zu sprechen, u(nd) meine Sachen in Ordnung zu bringen es kon(n)te aber leicht seyn, daß er bey der Uiberhäufung seiner Geschäfte daran vergäße, der Landtag zu Ende gieng u(nd) so die Gelegenheit versäumt wurde: ich ersuche Sie dafür meine Angelegenheit bey ihm zu betreiben, oder wen(n) schon Etwas dum(m) geschehen wäre mir es zu berichten; da ich noch nicht sehen weiß: woran ich bin. Ich bitte Sie ferner mir zu schreiben ob u(nd) wen(n) Sie wieder zu mir kom(m)en, ob der Alte³ schon bey Ihnen ist &c was mich interessiert. Vachot hat mir bey seiner Abreise gedroht er werde gegen uns auftreten die wir nach seinem Ausdruck die Kunst in Ungarn monopolisieren wollen, er werde der Welt bekan(n)t machen was Tolnay in Pesth für Meister werke von Corregio Raphael Rubens Titians &c besitze, nachdem er sich für fähig halte ein Werk dieser Meister mit dem ersten Blick zu erken(n)en. Von wem an ihn solche Ken(n)tniß kom(m)t ist mir unbegreiflich. Ich habe ihm etwas den Kopf gewaschen, worauf er gelindere Saiten aufzog; wen(n) Sie mit ihm zusam(m)enkom(m)en bitte ich Sie ihn zu fragen was er der allen Augenblicke anders denkt u(nd) spricht gerade jetzt über diesen Punkt denke

Ihr

Emerich

Zöllner hat seinen Mantelsack bey mir abgelegt sich aber auch nicht mehr sehen lassen. Ich weiß nicht was aus ihm geworden

[B. O.]

¹ Gyarapodási naplószám: 1904/40.

² Wirkner.

³ Fejérváry.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Bécs, 1840. május vége
 OSZKK, fond VIII/414, 9. levél¹

Henszlmann második cikke az *Athenaeum* 1840. május 24-i számában jelent meg, s a keltezés nélküli levél tartalma szerint egyébként is a Pulszkynak szóló 1840. április 24-i – lásd a 27. számot – után következik, és biztos az is, hogy még Bécsben íródott.²

[címezés az 1. oldalon, balra fenn:]
 H(ernn) Franz v(on) Pulszky

[1]

Lieber Freund!

Es thut mir herzlich leid daß Sie in der gestrigen Beylage auf eine so niedrige Weise hergenom(m)en wurden; es thut mir um so mehr leid da einer Erwiederung mit gleichen Waffen in demselben Blatte kaum ein Platz gestattet werden dürfte. Werden Sie wohl in der Brokhausischen Zeitung antworten? Ich hoffe es zwar u(nd) dazu in Klauzals Gesellschaft, der durch eine offenbare Lüge angegriffen wurde. Sagen Sie es doch dem Steinkopfe dank daß er kein Wort ungrisch verstehe, u(nd) sich den(n)och in seiner Anmaaßung der Nation zum pedantischen Professor aufwerfe.

Ich über schicke Ihnen durch Vachott erstens zwey Artikel aus Athenæum³ von denen Sie den einen halb ken(n)en. Der andere ist ein kleines Vorspiel für einen künftigen Kampf in den ich Sie hoffentlich zum schlagfertigen Bundesgenossen haben werde. Ich habe ihn so gehalten daß er nicht in das Beleidigende aus dem Wahren hinüberschlägt: jedoch bitte ich Sie ihn noch mals aufmerksam durchzugehen; u(nd) sodan(n) sam(m)t Kameraden für das Athenæum abzuschicken. Zweytens folgt ein ungarisches Lustspiel, das ich Son(n)tags nach Ihrer Abreise am Kammererson(n)en u(nd) in einigen Tagen zu Papier gebracht:⁴ ich glaube die Stiche sind nicht ganz offen geführt, u(nd) halte es bloß für eine Zeiterscheinung. Da das Werk jedoch noch zu jung ist so bin ich noch nicht fähig ein festes Urtheil darüber zu gründen, u(nd) bitte Sie demnach mir das Ihrige zu sagen oder zu schreiben.

Mein Agent hat mir auf meinen Brief noch im(m)er nicht geantwortet; ich glaube daher die Sachen stehen der Art daß der Bischof nicht klar mit der Farbe bisher herausgerückt ist oder herausrücken will. Ich weiß nicht ob der Director das Recht hat einen Concurs zu verwerfen den er sicher nicht gelesen, u(nd) wen(n) auch noch sicherer nicht verstanden hat. Ich weiß ferner nicht ob man ihm eine Mahnung zur Beschleunigung zukom(m)en lassen kan(n)

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² A kéziratári datálása: „Pest 1843 (?)”.

³ *Henszlmann 1840b* és *Henszlmann 1840c*.

⁴ Feltehetően a *Kié a koncz* című vígjátékáról van szó; vö. LEFFLER 1909, 428–429.

[2]

u(nd) so daß der Fall ist woher sie auszugehen hat. Die Lösung dieser Frage ist mir für unmöglich, ich wende mich daher an Sie, der Sie an der Quelle juridischer u(nd) administrativer Kentn(n)isse sitzen, u(nd) dem es vielleicht auch möglich ist aliqua parte dem Herrn Bischof an den Leib zu kom(m)en.

Der Censor des Tageblattes⁵ hat meine Übersetzung Ihrer Értekezések⁶ brevi manu als mit der Tendenz des Tageblattes unvereinbar zurückgewiesen, ohne nur eine Zeile zu lesen. Heckenast hat mir angezeigt er sende mir den Artikel durch Szalay zurück, nun ist aber Szalay bereits einige Tage in Wien, u(nd) ich habe ihn auf keinen Augenblick gesehen. Heckenast bittet mich den Artikel bey der ungr(ischen) Kanzley censurieren zu lassen mit der Bemerkung für das Pesther Tageblatt, nun dächt' ich wäre in dieser Falle ein Zettel oder Verwendung Wirkners von großem Nutzen u(nd) ersuche Sie demnach ihn über diesen Punkt zu befragen falls mir Szalay den Aufsatz brächte. Auch schreibt mir Heckenast Szalay wolle mich für das Budapesti Szemle engagieren, arbeiten Sie noch mit, oder nicht? Ich glaube unsere Tendenzen sind mit seinen von Eötvös Szalay u(nd) Trefort nicht ganz vereinbar weil wir gerade dort niederreißen wollen wo sie ohne ernsthafte Einsicht u(nd) Verständniß bauen.

Ist Ihr Alter⁷ schon bey Ihnen? Kom(m)en Sie bald nach Wien, u(nd) wieder zu mir &c? Über Alles das bitt' ich Sie mir nächstens zu schreiben. Marie⁸ läßt Sie grüßen. Németh u(nd) Vachot sagen Ihnen was Sie noch sagt zu wünschen wissen von

Ihrem

Emerich

[B. O.]

⁵ A Pesther Tageblatté.

⁶ Pulszky 1839.

⁷ Fejérváry.

⁸ Henszlmann felesége.

Erdélyi János Szemere Miklósnak
 Budáról Kassára, 1841. január 12.
 Az ún. Erdélyi Tárban

Közölve: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 158–160, 99. szám. A kiadásból átvett részlet.

Jantsikám!

[...]

Pesten legújabbán írókbul kivétel nélkül társaság alakult, melly minden héten csütörtökön délutáni 5–6 órakor egybe gyűl Tigris fogadó termében. Célja: írók közeledése, társalgása, és a mi ebből foly; még nincs teljesen organizálva, de rövid nap lesz. Indíták Garay és Henszlmann.

[...]

Díszoklevél Henszlmann Imrének az MTA levelező tagjává választásáról
Pest, 1841. szeptember 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 749-ben

Nyomtatvány József nádor (*József Nádor Ispány mint pártfogó*), Teleki József elnök és Toldy Ferenc (*Dr. Schedel Ferencz titoknok*) aláírásával, pecsétként az MTA Johann Ender által festett allegóriájának kicsinyített, ovális kivágatú rézmetszetével, amelyet felragasztottak az oklevélre. (A metszet felirata alul közepén: „Borúra derű! 1831.”, jelezve balra: „Fr. Stöber sc.”; jobbra: Joh. Ender del.”). Reprodukálva: AMBRUSOVÁ 2013, 41, 44. kép. (Formailag a 33. számú levél melléklete volt.)

Henszlmann Imre beadványfogalmazványa József nádornak a Nemzeti Múzeum régiségtára őrének posztjáért

1841 ősze

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A Nemzeti Múzeumban a(z érem- és) régiségtárnak Halitzky Antal felmentése (1837. május 12.) és Érdy János kinevezése (1846. március 16.) között végül nem volt őre.¹ Mivel a beadvány említi Henszlmann-nak az MTA levelező tagjává választását és azt, hogy *Párhuzam...* című művének² nyomtatása éppen folyik, 1841 őszére datálható.³

Egy fogalmazványa került elő, viszonylag sok javítással és beszúrással.

[külzet:]

Felséges Császári Királyi Főherczeg Józsefnek

Magyar és cseh ország örökös fejedelmi

és Ausztriai Hercegeének⁴

Magyar Ország

Nádor Ispánjának Kegyelmes Uramnak

Henszlmann Imre Orvos Tanár a' Nemzeti Museumnál létező régiségek Ör hivatalaért leg alázatosabban folyamodik.

[1]

Felséges császári királyi örökös Főherczeg

Magyar Ország Nádora

Kegyelmes Uram!

Megürülvén a' nemzeti Museumnál a' régiségek osztálybeli ör' hivatala[,] méltoztatott Császári Királyi Fő herczegséged úgy mint ezen intézet fő pártfogója 's oltalmazója an(n)ak betöltése végett csödületet⁵ hirdetni, mely hivatalnak elnyeréséért alúlrt is mély alázatossággal folyamodván bátor vagyok ezen meghíváshoz meg kívánt tulajdonaimat következőkben elő terjeszteni:

A' szokott iskolai pályán túlesvén 's az orvosi tudományok folyamát orvos tanár diploma megszerzésével befejezván, a' mellett pedig élet szükségéimet biztosító vagyonnal ellátva[n] minden más foglalatosságot félre tettem, 's régóta ben(n)em sarjadó

¹ HAMPEL 1902, 77–78.

² *Henszlmann 1841a*.

³ A pályázatnak, illetve az ügynek nem találtam nyomát József nádor múzeumügyi iratai között (az ún. *Acta Museiben*; MNL, OL, N 24 része); az MNM (fő)igazgatói irattára pedig elpusztult. Kapossy Jánosnak még ez előtt az iktatókönyvekből készült cédulái között sincs erre vonatkozó jegyzet, vö. KAPOSSY 1989–1990.

⁴ Kihúzza: „Arany gyapjas vitézének úgy nem különben”.

⁵ Értsd: pályázatot.

régiségek és művészethezi vonzalmamat követni kezdtem, Ezen tanulmányok körében létező munkákkal, 's élő buvarokkal nagyrészt megismerkedvén Európának leg több országaiban tett utazások alkalmával a' régiségek classikus helyeit megjártam 's az ott létező halhatlan művek meg szemlélése és megvizsgálása által leg inkább oda iparkodtam, miként tulajdon tapasztalással a' könyvekből tanúltakat megeleveníthessem; mint ezt az 1. és 2. szám alatti bizonyítványok tanúsítják[.]

Hazánkba visszatérvén szerzett tudományaimat köz haszonra fordítani törekedvén, a' királyi egyetemnél a' régiségek tanító széke megtöltére nyitott csödület alkalmával a' 3 szám alatt ide zárt dolgozatomat elkészítém[,] melynek valamint a' fentebb érintett bizonyítványok eredeti irományok a' t(isztelt) birók kezénél lévén, csak hiteles másolatát adhatom. De idő közben is a' hirlapokban kibocsátott cikkeken kívül nagyobb[,] „Párhuzam a' régi 's ujjabb művészeti nézetek és oktatás között” című munkához⁶ hozzáfogtam, melynek eddig kinyomtatott iveit 4 szám alatt ide csatolom, hogy császári királyi Fő herczegségednek alkalmat nyújthassak ismeretségeimet és nézeteimet kegyelmes megbíráására.

A' régiségek és művészeteknek szánt hazai intézetek' iránti buzgóságom bebizonyítására bátor vagyok azon tervre hivatkozni, melyet a' múlt év elején császári királyi Fő herczegségednek szerencsém volt benyújtani, 's melyben művészeti muzeum megálapításaróli nézeteimet megfejtettem.⁷ Ebbeli buzgóságomat tanusítja számos réz és fa metszetek gyűjteményem, melyet tettemes költséggel és fáradsággal olly czélból szereztem hogy hazámban valaha köz hasznonú válhasson, mellyben a' menyire erőmben volt tanulságos példányokat a' fa és rézmetszet kezdetétől fogva egészen mai korunkik⁸ egy más mellé állítani törekedtem; 's melyet császári királyi Fő herczegséged kegyelmes parancsolatára kész vagyok bár mikor elő mutatni; 's ezen buzgóságomnak tulajdonítom talán leg inkább hogy császári királyi Fő herczegséged pártolása alatt létező m(agyar) t(udós) társaság tagjának választattam.

[2]

Végre bátor vagyok megemíteni azt is hogy Europa kiterjedtebb valamint a' régi classikus nyelvek tudományával birok 's a' sors által olly vagy(n)al látattam el mely köz hivatalt viselő egyednél szükséges biztosítást nyújthat.

Ezeknél fogva tehát bátor vagyok császári királyi Fő herczegségedhez alázatosan folyamodni méltóztassék engemet nemzeti museumunknál a' régiségek ör[é]vé kegyelmesen kinevezni. Mély alázatossággal maradván

Császári királyi Fő herczegségednek

[Sz. E.]

⁶ Henszlmann 1841a.

⁷ Ez tehát 1840 eleje táján történhetett. A beadványt nem találtam meg az *Acta Musei*ben.

⁸ Értsd: korunkig.

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek, az MTA titkárának
Pestről Pestre, 1841. november 18.
Budapest, MTAKK, RAL, 39/1842

A lap tetején jobbra érkeztetési feljegyzés Toldy Ferenc kézírásával: „Vettem nov(ember) 18. 1841.”; a bal felső sarokban (ugyanő): „495 szvk”. Ennek ellenére valóban csupán 39/1842-es számon iktatták.¹

[címezés a hátoldalon:]

Tekintetes

Schedel Ferencz Urnak

A' magyar T(udós) Társaság

Titoknokának

Pesten

[1]

Tekintetes Úr!

A' magyar T(udós) Társaság elnökének, méltos(ágos) Teleky József gróf urnak hozzám intézett jegyzékére vonatkozólag van szerencsém a' Tek(intetes) Urat ezen(n)el értesíteni, hogy az említett T(udós) Társaság levelező tagjának lett kinevezésemet nem csak igen nagy megtiszteltetésnek veszem: hanem hogy hazafiui kötelességemnek tartandom is e' köztiszteletű intézetnek cselekvő 's munkás tagja lenni.

Mikről midőn a Tek(intetes) Urat értesíteném, egyszersmind tisztelettel jegyzem ide magamat[.]

A' Tekintetes urnak

Pesten, november 18^{kén} 1841.

kész szolgálja
Dr. Henszlmann Imre

[Sz. E.]

¹ Lásd: MTAKK, RAL, K 1790, 39/1842.

Toldy Ferenc, az MTA titkára Henszlmann Imrének
Pestről Pestre, 1842. február 9.
Kassa, VSMRP, p. č. 161-ben

Nyomtatott fejléces levélpapíron; csak az aláírás saját kezű. Hátoldalán az MTA vörös viaszpecsétje az Akadémia allegóriájával. (Eredetileg a 30. szám kísérőlevele s egyszersmind válasz a 32. számú levélre.)

[1]

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

Tekintetes Orvos Doctor Ur!

Vettem a Tekintetes Urnak válaszát, melyben tudtomra tetszett adni, hogy a' választatása következtében Önre háramlott terheket viselni 's az academiával, köz hasznot célzó igyekezetében, kezet fogni mindenkor kész leszen.

Ennek folytában örömmel teljesítek egy nekem kedves kötelességet, midőn a' mult nagy gyűlésben tetemes szó többséggel történt taggá választásáról az academiái oklevelet ezennel Önnek átszolgáltatom; 's ehhez azon őszinte kívánságomat csatolom: nyujtsa az ég igen hosszúra a' Kegyed' becses életét, 's adjon állandó erőt és kedvet, az önnön lelke 's társai' bizodalma által kitűzött pályán, saját és intézetünk diszére folyvást haladhatni.

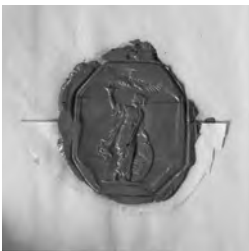
Ki magamat ügytársi 's baráti szíves indulatába ajánlva megkülönböztetett tisztelettel vagyok

A Tekintetes Urnak

Pesten, febr(uár) 9. 1842.

alázatos szolgálja
 Dr Schedel Ferencz

[G. B.]

Pulsky Ferenc az MTA-nak
Pestről Pestre, 1842. július 23.
Budapest, MTAKK, RAL, 15/1/1842

A lap tetején jobbra érkeztetési feljegyzés Toldy Ferenc kézírásával: „Vett(em) jul(ius) 23. 1842.”; a bal felső sarokban (ugyanő): „227 szvk”.

[1]

Velemény Henszlmann Imre Dürer
Albrechróli értekezése felől.

Felszólíttatván a Tekintetes Tudos Társaság által hogy véleményemet Henszlmann Imre Urnak „Egy pár szó Dürer Albrecht kellő méltatására” című érte[ke]zése iránt a’ Tek(intetes) Tud(ós) Társaság’ elébe terjeszszem; van szerencsém jelenteni, hogy az értekezés belbecsénél fogva a’ Tudománytárba felvétethetik, sőt ezen felvételt annál inkább ajánlom, minél gyerebbek irodalmunkban a’ műphilosophiai vizsgálódások, és a’ művészetrőli alaposabb értekezések. Némelly csekélyebb nyelvhibák, melyek a’ leírásnál be-

[2]

csúszhattak, a’ nyomtatás előtt értekező Úr által könnyen kijavíthatók.¹ — Költ Pesten Julius 23^{dikán} 1842

Pulsky Ferencz l(evelező) t(ag)

[Sz. E.]

¹ Henszlmann 1843d.

Henszlmann Imre az MTA-nak
Pestről Pestre, 1842. augusztus 2.
Budapest, MTAKK, RAL, 99/1842

A lap tetején jobbra érkeztetési feljegyzés Toldy Ferenc kézírásával: „Vettem augustus 8. 1842”; a bal felső sarokban (ugyanő): „24[...]”¹ szvk”.

[1]

Vélemény
Czeplédy Cseh Károly „Hét Magyar” című
Vígjátékáról

Jelen munka véleményem szerint sem talentum sem a szín költészetre hivatás eredménye; ellenben annak alapjaúl csuppán más illyféle munkák olvasása szolgált; ilyenek lévén a régibb úgy nevezett komiko-pastoral, és némely tekintetben a németek érzélgő oskolája munkái is. A jeles hangú nevek, mellyekkel szerző vígjátékát fölczifrázni törekedett, en(n)ek minden csonkítása nélkül más közönségesebbekkel fölválthatók; sőt így a darab értéke még nyerhetne is, ha általában költői értéke volna. Hatásokat a szerző nem keres; de határozott jellemeket sem törekszik teremteni; hanem személyeit így beszélteti mintha maga rólok a legegyszerűbb módon regélne. Nincsen továbbá szándékában a hajdani kort festeni, sőt talán még a mostanit sem, miért is nemzeti jellemről itt szó sem lehet; kivált ha egy pár üres declamatióját tekinteni nem akarjuk. Véleményem szerint tehát jelen munka [*]nem érdemli meg hogy a t(ekintetes) t(udós) társaság által kiadassék.[*]²

Pest. Aug(usztus) 2^{kán} (1)842.

Henszlmann Imre

[Sz. E.]

¹ Az utolsó számjegy helyén tintafolt.

² A csillagok közötti szövegrész ceruzával vastagon, kétszeresen aláhúzva.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gustav Eduard Kolbnak,
 az *Augsburger Allgemeine Zeitung* szerkesztőjének
 Pestről Augsburgba, 1842. szeptember
 Kassa, VSMRP, szám nélkül¹

A Kolb október 20-i levelére válaszoló Henszlmann-fogalmazvány – lásd a 37. számot – előtt keletkezett, de már tartalmazza a *Vierteljahrschrift*... elsőként megjelenendő füzetének ismertetését.

[1]

E(ue)r Wohlgeboren!

Durch meinen Freund Pulszky darauf aufmerksam gemacht daß sich die allg(emeine) Zeitung nun auch mehr, mit unserm von Tag zu Tag wichtiger werdenden Vaterlande, zu beschäftigen u(nd) dieses mehr als bisher zu berücksichtigen gesonnen sey: bin ich so frei mit gegenwärtigen drei Artikeln das Meinige hinzu beizutragen. Sollten E(ue)r Wohlgeboren durch sie zufrieden gestellt werden, u(nd) dann mehrere wünschen[,] so bitte ich mir dieß durch Zusendung meiner Abrechnung entweder unter der Adresse Gustav Heckenast (Buchhändler in Pesth) oder M. L. Biedermann² welcher hier ein Geschäft besitzt, zu wissen zu thun.

Da mir ferner bekannt ist[,] daß gegenwärtiges Schreiben der Buchhandlung des H(ern) v(on) Cotta zugesandt wird: so nehme ich mir die Freiheit anzufragen ob H(ern) v(on) Cotta nicht geneigt sey[,] die einzelnen Auflagen, der in meinem Artikel berichteten Vierteljahresschrift an sich zu kaufen, u(nd) was er in diesem Falle den Redaktoren, deren einer Adolph Gyúrmán ist, der andere aber ich bin, für den Bogen Manuskript zu zahlen gedenkt? Wir sind zusammen jedes Vierteljahr zwischen 14 bis 16 Druckbogen zu liefern, u(nd) werden das erste Heft bis Ende Januar fertig haben. Darin(n) werden neben den Redakteurs, welche über die „jetzige Lage u(nd) Verhältnisse Ungarns zum Auslande“, „die Sympathien Ungarns zu Deutschland“, u(nd) [„]die Nationalität“ schreiben[,] auch andere. Manne wie die von Pulszky, Bar(on) Eötvös, Kossúth u. so w. erscheinen, dabei eine Revue der ungrischen Journalistik (diese Revue soll auch in Zukunft eine stehende Rubrik von 3 Bogen einnehmen, im ersten Hefte würde sie stärker seyn, weil die Journale genetisch behandelt würden)[.] Der In(n)halt der Vierteljahresschrift ist vorzüglich politisch, u(nd) nur ein oder höchstens zwei Artikel können jedesmal davon eine Ausnahme machen, u(nd) auch diese müßten dann streng mit dem nationellen Leben verbunden werden.

[E. A.]

¹ Szám nélküli iratcsomóban, a p. č. 175–390 számú fondokat tartalmazó doboz tetején.

² Michael Lazar Biedermann.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gustav Eduard Kolbnak,
 az *Augsburger Allgemeine Zeitung* szerkesztőjének
 Pestről Augsburgba, 1842. október 20. után
 Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban

Henszlmann Kolb október 20-i levelére válaszol a *Vierteljahrschrift*... első számának megjelenése előtt.

[1]

Ihr Schreiben vom 20. Oct(ober) welches ich diesen Tag erhielt hat mich angenehm überrascht; u(nd) bin ich genöthigt[,] dies dankbar an zu erkennen, so will ich Ihnen meine Ansichten offen u(nd) ohne Rückhalt mittheilen. Die Befertigung einiger Artikel die Pulszky u(nd) ich für wichtiger u(nd) bedeutender hielten, als was wir Ihnen früher zugesandt [haben], berührte uns um so unangenehmer, je häufiger ihr blatt nicht ohne offen kundiges Uibelwollen verfaßte Artikel über Ungarn brachte, u(nd) je öfter Baron Zedliz in Ihrem werthen blatte immer anmaßender mit krassen Unwahrheiten u(nd) Angriffen gegen unser Vaterland auftrat. Sie werden diese Ausdrücke nicht mißbilligen können, wenn Sie warnehmen[,] daß Malkontent seit den Zeiten der Rákóczys bei uns mit Rebell ziemlich gleichlautend ist, u(nd) daß Zedlizens Angabe, die Führung der Triester Bahn durch die Erbstaaten hätte *bei den ungrischen Malkontenten böses blut gemacht*[,] durchaus falsch ist, nachdem sich beinahe 50 von 56 Komitaten u(nd) alle ungrischen Journale ohne Ausnahme gegen die Führung der Bahn durch Ungarn erklärten! Was Zedliz bestimmt[,] meistens größter Theils bekannt sein mußte, falls er sich über haupt instruieren wollte. Ulman(n)s Wiederlegung genügte uns nicht[,] u(nd) es mußte uns desto mehr aufbringen, als Zedliz entweder in unbegreiflicher Blindheit oder aus einem verjährten Pik gegen unser Vaterland Personen u(nd) Begriffe unterein ander warf, u(nd) seine Gegner als Schildknappen Kossúths darstellte, um sich so wenigstens einigermaßen aus der Schlinge zu ziehen. — Schon früher hätten wir in der Uiberzeugung[,] daß Sie uns nicht gestatten[,] mit demselbem Tone, in welchem man uns in Ihrem blatte angriff zu antworten[,] den Plan gefaßt[,] eine selbstständige Vierteljahresschrift in Ungarns Interesse zu gründen, u(nd) da das Unternehmen in neuester Zeit zur Reife gedieh, u(nd) H(err) Georg Wigand in Leipzig die Schrift in Comission nahm, konnte ich nicht umhin[,] gleich im ersten Hefte, welches noch im Laufe des Monats December erscheint[,] angriffsweise gegen Zedliz u(nd) selbst gegen Ihr[,] uns in Bezug auf das Ausland sehr werthes Blatt zu verfahren; jedoch ist das Heftigste[,] was in dieser Hinsicht gesagt wurde[,] nicht aus meinem Feder geflossen, sondern eine Uibersezung aus ungrischen Journalen. Ich kan(n) nicht erwarten[,] daß Sie eine neue Verbindung mit mir eingehen, ehe Sie jene Angriffe genau kennen; doch habe ich um Ihnen auch bis dahin einen Blick in mein, u(nd) der mir Gleichgesinnten politisches Glaubensbeken(n)tnis zu gestatten[,] den nachfolgenden Artikel beigegeben. Haben sich Ihre Verhältnisse in neuerer Zeit dergestalt geändert[,] daß Sie Artikel, in diesem Geiste geschrieben in Ihr Blatt aufnehmen kön(n)en, so erkläre ich Ihnen von meiner Seite[,] daß ich die Gelegenheit[,] die Sie mir biethen[,]

mit Freuden ergreife[,] mein Vaterland in der Augsb(urger) allgem(einen) Zeitung zu vertreten, von der Seite Pulszkys aber bin ich ermächtigt[,] Ihnen auf den Fall, daß Sie mich als regelmäßigen Korrespondenten annehmen, zeitweise Artikeln zu versprechen; endlich will ich mir alle Mühe geben[,] auch andere Fachmänner im Lande für ihr Blatt zu gewinnen, indem ich mir jedoch bedinge[,] daß die durch mich eingeschickten Artikel unverstümmelt u(nd) ganz aufgenommen werden. Unter solchen Umständen ist es aber sehr natürlich[,] daß Sie Ungarn als ein selbstständiges Land gelten lassen, u(nd) ihm eine stehende Rubrik eröffnen; dies voraus gesetzt ist es meine Absicht[,] Ihnen in ein[-,] zwei oder dreiwöchentlichen Berichten[,] wie es Ihnen gefällig ist[,] die wichtigsten Lebensäußerungen der ungrischen Journalistik, u(nd) daneben auch andere Ansagungen, besonders aber die slavischen mitzutheilen. Nebenbei würde ich Gegenstände, die in meiner Vierteljahresschrift ausführlicher besprochen werde[,] für Ihr Blatt in Nuss geben, u(nd) meine Freunde zu selbstständigen kürzeren Aufsätzen für die all(emeine) Zeitung auffordern. Wollen Sie sich herbeilassen[,] mir hiefür ein jährliches Honorar zu bestimmen[,] welches sich auf den Fall, daß ich mich in Ihrem Interesse zum nächsten Landtage begeben sollte, verhältnismäßig vergrößern müßte. so wird es mir um desto lieber sein; da sich sodann meine Ausgaben (für inländische blätter davon ich alle halten müßte u(nd) d(er) g(leichen) nicht nach der Bogenzahl, die ich einschike berechnen lassen. Sie werden am besten wissen[,] wie Sie eine solche regelmäßige Corespondentz zu honorieren haben; daher erwarte ich[,] falls Ihnen mein Anerbiethen genehm ist[,] daß Sie[,] wenn auch nur in ein paar Zeilen[,] per adresseGustav Heckenast mir Ihre Meinung mittheilen.

Hochachtungsvoll
Dr. Emrich Henszlmann.

[E. A.]

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Pestről Eperjesre, 1843. március 31.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 10. levél¹

[címzés a hátoldalon:]

Herrn

Franz von *Pulszky*

Eperjes

[feladó a külső másik oldalán:]

Henszlmann(n) Waaggasse 27.

[1]

Pesth d(en) 31 März (1)843

Lieber Freund!

Folgender Aufsatz ist heute als Antwort auf den Majláthischen Angriff nach Augsburg² abgegangen

„*Vierteljahresschrift aus u(nd) für Ungarn.*“

Pesth d(en) 31 März (1)843. Es gibt Leute deren Tadel uns nicht so unangenehm berührt als ihr Lob, ja deren Lob uns so zu sagen unbehaglich wäre. Dies ist der Fall mit mir u(nd) dem Chronisten Grafen Joh(ann) Majláth, der in der 82ten Beilage der allg(emeinen) Zeit(ung) die Viertelj(ahrschrift) von Johan Rosse herab ganz cavalieurement mit einem einzigen Schlage zu zermalmen beabsichtigt. Sein Verfahren hiebei ist ein etwas sonderbares, obwol man andererseits behaupten kön(n)te daß die Aufgabe eines Chronisten sich weniger auf das Wesentliche, als auf die Berichtigung einzelner Angaben zu stellen habe, daher dünkte mich auch eine Polemie überflüssig, träte mir nicht M.³ vor einem Publikum entgegen, dessen größter Theil die Sachlage aus eigener Anschauung nicht ken(n)t, somit sich auch auf Gewährsmän(n)er zu verlassen genöthigt ist. Majláth hebt aus meinem Artikel einige Sätze heraus, u(nd) bezeichnet diese kek als unrichtig u(nd) unwahr; so behauptet er daß der Landtag das Verfahren der kath(olischen) Geistlichkeit in Hinsicht der gem(ischten) Ehen u(nd) die Prozesse wegen der Redefreiheit nicht (wie ich angegeben) für Gesezverletzungen erklärt. Sollte wol M. das Wort sérelem, dessen sich die untere Tafel in beiden Fällen bedient, nicht mit Verletzung ins Deutsche übertragen wollen? nachdem doch sérteni verletzen, u(nd) daher törvényt sérteni ein Gesez verletzen heißt, die obere Tafel hat aus dem sérelem ein aggodalom, was eine ängstliche Befürchtung bedeutet, u(nd) in unsrer Gesezsprache mit ersterem ziemlich nahe verwandt ist, gemacht. Seither sind die bei weitem zahl-

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² Az *Augsburger Allgemeine Zeitung* számára.

³ Mailáth János.

reichsten Komitate bei ihrer bereits landtaglich ausgesprochener Meinung in Hinsicht der gemischten Ehen geblieben, u(nd) unter den gegenwärtigen Umständen wird man wol gezwungen sein die Komitate als die Vertreter der Nation zu betrachten, ja es haben sogar einige derselben gegen einzelne Geistliche deshalb Prozesse anhängig gemacht. Die Frage hinsichtlich der Redefreiheit ist durch die letzte Amnestie zwar in den Hintergrund getreten, war im(m)er aber auch nur jene mageren Berichte gelesen welche die Deutschen selbst über den letzten Reichstag gebracht, wird sich der hartnkigen Kämpfe erin(n)ern, die von der Stndetafel ausgingen, welche sich fortwährend über Verletzung des Gesezes beklagte, u(nd) eben deshalb in ihren Arbeiten anfangs so langsam vorwrtsschritt. Uibrigens dürfte auch selbst wen(n) M. recht hätte, jeder Unbefangene aus den Ereignissen der letzten Jahre zu folgern vollkom(m)en berechtigt sein, daß die große Mehrzahl der Nation besagte Prozesse, u(nd) die Hindernisse, die man der Mischehe in den Weg legt für gesezwiedrig hielt, u(nd) so stehen selbst in diesem Sin(n)e die Folgerungen, welche ich auf diese hektischen Vordersze gebaut, auf vollkom(m)en festem Grunde. Wen(n) demnach M. meine drinflligen Angaben als unrichtig, u(nd) die Ansichten über die Gesezverletzung bloß als diejenigen einer geringen Fraktion der Opposition zustellen bemüht ist, kan(n) man ihr füglich des Ir(r)thums ziehen; überhaupt aber darf man sich das was M. die Opposition nen(n)t durchaus nicht als so zersplittert vorstellen, als er es dem Auslande gerne glauben machen möchte; so wie man auch die liberale Parthei in Ungarn im gegenwärtigen Augenblicke kaum als opponierend gegen die von ihr geachtete Regierung, zu betrachten hat. Weiter findet es M. komisch daß ich im Zalader Komitate 60,000 Edelleute an(n)ehme hoc a Tergo venit, si ipsum noscit gibt aber selbst zu daß bei irgend einer Gelegenheit 6000 stimmten. Nun

[2]

ist es jedoch bekan(n)t, daß bisher noch Niemand im Stande war alle Adeligen, ja wo daran so viele sind wie in Zala kaum etwas über die Hlfte an einem Orte zu versam(m)eln, nehmen wir aber zu einem Stim(m)fähiger, wie man gewöhnlich auf ein man(n)bares Individuum 5 andre Familienmitglieder nim(m)t, 5 andere Adelige an, so wird uns die Angabe von 60,000 nicht gar zu hoch erscheinen. Uibrigens läßt sich aus Mangel an offiziell statistischer Daten die Zahl weder durch mich, noch durch M. genau angeben, auch baue ich darauf keine wesentlichen Resultate, kan(n) sie daher gar leicht meinen Gegner als spolia opima hingeben. Die zweite komische Behauptung findet M. darin(n) daß ich sage es befinde sich bei uns viel französisches Element; hätte M. besser gesehen, würde er bemerkt haben, daß ich von der Litteratur sprach, u(nd) daß ich in unsrer Dramaturgie u(nd) Novellenlitteratur eine ungeheure Masse französischen Elementes, u(nd) in unsrer Rhetorik ebensoviel französische Deklamation vorfindet davon ist Jederman(n) berzeugt, da sich auf diesen Feldern auch nur ein wenig umgethan. Freilich aber hat M. seiner Ansicht noch Wichtiges zu thun, als sich mit ungr(ischen) Belletristik zu befassen, den(n) er redigiert alljhrig einen deutschen Almanach, u(nd) kontrolliert seinen Dafürhalten nach, von den 500 bis 550 Prnumeranten der Nemzeti jsg den Pesti Hirlap, u(nd) darüber mag er auch übersehen haben daß sogar das was er selbst schreibt nicht selten einen französischen Anstrich hat, besonders in dem wegwerfenden Tone seiner Orakelsprüche. — Nach solchen Prämissen aber muß es mich Wunder

nehmen, wen(n) er sich bei Verfertigung von Kettenschlüssen abrückt, um zu beweisen daß ich u(nd) Pulszky die Slowaken in Ungarn des Hochverraths beschuldige, wovon ich mir vor seiner etwas hinkenden Beweisführung nicht das Geringste träumen ließ. Hätte hier M. nicht leichtere Mühe gehabt seine Behauptung statt auf Kettenschlüsse auf jenes alte ungrische Gesez zu stützen, welches die Lutheraner in die Kathegorie der Hochverräther stellt, oder auf das „Lutherani comburantur.“⁴? So hätte er mit wenig Worten bewiesen daß ich im Sinn jenes Gesezes von Hochverräthen spräche, so oft ich der Evangelischen oder der evangelischen Slovaken in Ungarn erwähne. Was brauchte M. ferner Zrinyi als Kroaten Hunyady als Walacher anzuführen? Kan(n) ihm doch jeder Schulknabe darauf antworten, daß beide durch u(nd) durch Ungarn waren zu daß er als Chronist wol hätte wissen sollen, daß eine ungrische Kor(r)espondenz von Nicolaus Zrinyi noch heut zutage existiert, u(nd) ein sehr naher verwandter desselben gleichfalls Nicolaus Zrinyi der Zeit nach der erste ungrische Epikar war. — Also wäre in Majláths Besprechung der Viertel(jahrschrift) gar nichts Gutes zu finden? — Doch etwas Komisches, nemlich daß er den Artikel von Lukács⁵ lobt, der vor den Augen eines jeden Unbefangenen durchaus in eben demselben Geiste, wie die übrigen, ja bis in die geringsten Schattierungen in demselben Geiste geschrieben, aus eben denselben Prämissen ausgehend, u(nd) zu denselben Resultaten gelangend erscheint. — Sonach werden Mailáths Insinuationen weder meine Freunde, noch mich abhalten auch in Zukunft in der Viertel(jahrschrift) die schiefen Ansichten des Auslands über Ungarn fort u(nd) fort zu bekämpfen, u(nd) die Stim(m)e der Nation, so wie sie verrechnen, wiederzugeben, u(nd) der Graf wird nur dan(n) beachtet werden, wen(n) er etwas Haltbareres zu Tage fördert. Wohl weiß ich es daß veraltete Vorurtheile nicht so leicht aus zurotten sind, doch soll es mir an Ausdauer nicht fehlen dasjenige, was in meinem ersten Artikel blos in allg(emeinen) Umrissen als einleitend berührt werden kon(n)te, in den folgenden Heften der Viertel(jahrschrift) durch speziellen Artikel weiter zu begründen u(nd) zu beweisen. Wen(n) dan(n) die Hauptfakte für meine, oder wie ich mit Recht sagen kan(n) für die Ansichten der Mitarbeiter der Viertel(jahrschrift) vorliegen dan(n) mag das deutsche Publikum aus eigener Anschauung urtheilen, für jezt aber, state ich diesem Publikum meinem Dank für die Theilname an meinen Unternehmen ab, welche mich ermächtigte die Auflage des so eben die Presse verlassenden Heftes um ein Bedeutendes zu vermehren

Dr. Em. Henszlmann

[3]

So viel pro cinosura. Sie ersehen hinaus daß ich meinem Versprechen getreu die eigentliche Verarbeitung des Grafen⁶ Ihnen überlies, ganz aber kon(n)te ich nicht schweigen, weil er hauptsächlich gegen mich losfuhr. Ich zweifle nicht daß Kolb auch Ihnen als einem Angegriffenen die Rechtfertigung in seinem Blatte versagen wird.

⁴ „A lutheránusok égettessenek meg.” (Idézet az 1525-ös rákosi országgyűlés egyik cikkelyéből.) [B. O.]

⁵ Lukács 1843.

⁶ Mailáth Jánosét.

So eben habe ich ein gutes altdeutsches Bild, aus der Schule Dürers Dürer in seinem 16 Jahre darstellend gesehen Aufschrift 1493⁷ u(nd) „Mein Sach die gat, wie es eben stat“⁸ nur ist es stark retusiert, der Eigenthümer ist ein Esel, u(nd) schätzt das Bruststück auf 1600 fl. Zweygen. Was machen die Buben?⁹ An Fejérváry empfehlen Sie mich, scribat de Quirsfeldo u. s. w.

Vorgestern bin ich von Kecskemét u(nd) Kőrös zurück gekom(m)en, wo ich einige Tage mit Wrhovszky war. Was ist es mit den Credentialibus

Ihr
Emerich

[B. O.]

⁷ A 4-es számjegy 8-as, amelynek alsó hurka nyitott.

⁸ A felirat valójában: „My sach die gat / Als es oben schtat”. A ma a párizsi Louvre-ban őrzött *Önarckép iringó virággal* volt Bécsben az 1840-es években.

⁹ Joseph Bucher és Wolfgang Böhm (Fejérváry Gábortól kapott közös beceneve).

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gustav Eduard Kolbnak,
 az *Augsburger Allgemeine Zeitung* szerkesztőjének
 Pestről Augsburgba, 1843. március 31.
 Kassa, VSMRP, p. č. 749-ben

Henszlmann hagyatékában fennmaradt az előző levélben Pulszkyval közölt cikk fogalmazványa is sok-sok javítással. Ennek hátán található az *Augsburger Allgemeine Zeitung* szerkesztőjének a kézirattal küldött pár soros kísérőlevél-fogalmazványa.

[címezés a jobb felső sarokban:]
 H(errn) Gustav Kolb in Augsburg

[1]

Pesth d(en) 31 Mærz (1)1843

Eu(er) Wohlgeb(oren)

Ich ersuche Eu(ren) Wohlgeb(oren) folgenden Artikel als Antwort auf den derben Angriff den Majláth gegen die Vierteljahrschrift u(nd) besonders gegen mich gethan in Ihres werthes Blatt baldigst aufzunehmen.

Eu(ren) Wohlgeb(oren)¹

Dr E. Henszlman(n)

[Sz. E.]

¹ A záróformula további része csak jelezve.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Pestről Eperjesre, 1843. április 19.
Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 11. levél¹

A 2. bekezdésbe Henszlmann bemásolta azt a levelet, amelyet Gustav Eduard Kolbnak, az *Augsburger Allgemeine Zeitung* szerkesztőjének küldött előző pénteken (tehát április 14-én) Kossuth cikkével együtt. (Alább csillagok között.)

[címezés az 1. oldal bal felső sarkában:]
H(ernn) Franz v(on) Pulszky in Eperjes

[1]

Pesth d(en) 19. April (1)843.

Lieber Freund!

Nachdem der Faden meiner Geduld durch die letzten Censurstriche die sich Kolb in meinem Aufsaze gegen Majláth zu unternehmen erlaubt, vollends gerissen war, u(nd) mir Kossúth eine Zurechtweisung des impertinenten Wildners zur Einsendung an Kolb übergeben habe² ich zu diesem folgenden Brief beygelegt, u(nd) Freitags expediert.

[*]E(uer) Wohlgeb(oren) behalten hiemit Kossuths Zurechtweisung für Wildner u. s w. E(uer) Wohl(geboren) werden aus dieser Zurechtweisung ersehen welchen Händen Sie die ungr(ischen) Angelegenheiten anvertrauen, u(nd) wie übel Sie in dieser Hinsicht berathen sind, Sie werden erfahren daß man die Ungarn nicht wie man sie weiß vor tausend Jahren mit kriegischer Gewalt vor Augsburg schlug, nunmehr mit Geheimen Majestätsdekreten von Augsburg her schlägt, u(nd) daß man sich nur höchst übel der Unpartheilichkeit u(nd) Gerechtigkeitsliebe zu rühmen vermag, wen(n) man der einen Parthei (wie Sie Majláth gethan) auf das Derbste zu radamontieren³ gestattet, während man die absichtlich gelinde gehaltene Replik des angegriffenen Gegners mit der vor nehmen Redaktionsschere anglisiert, u(nd) das Geschäft gleich beim Kopf beginnend, das Fundament der Argumentation in vorhinein untergräbt, sofort auch allenfalls mißfällige Mittelglieder herausreißt, u(nd) dan(n) das Ganze wie einen alten Rok der Hekuba
Zerrissen wie die rudera

¹ Gyarapodási naplószám: 1904/40.

² Megjelent az *Augsburger Allgemeine Zeitung* április 22-i számában. (Wildner a május 8-iban válaszolt.) Vö.: *Wildner 1842 és Wildner 1843*.

³ Értsd: romontieren, azaz hencegni, hősködni. [M. E.]

Von einer Feldstandarte⁴

in die Welt schickt, u(nd) so die Macht der Öffentlichkeit, die man in Hände hat, schnöde mißbraucht, wie E(ue)r Wohlgebohren) mit meinem Aufsatz zu thun sich herabließen. Also so sieht es in Augsburg mit der deutschen Gerechtigkeit aus? Und so ist man all dort noch nicht von der abentheuerlicher Gedanken u(nd) Ideenkrankheit genesen kraft der man Ungarn als eine spolia opima⁵ als deutsche Provinz sans façon in die Tasche schieben zu kön(n)en vermeint? u(nd) doch nim(m)t man es gerade in der alten freien deutschen Reichsstadt Augsburg den Franzosen am übelsten wen(n) diese von einer Rheingrenze sprechen. Das Wunderbarste aber hiebei ist, daß man selbst bei diesem Verfahren noch Briefe an die naturall u(nd) liberal gesin(n)ten in Ungarn schreibt, u(nd) diese auch mündlich auffordern

[2]

läßt ihr Vaterland (!) in der Augsb(urger) Zeitung zu vertreten, falls Sie sind aber im Vertrauen auf ein deutsches Wort thun wollen ihre nicht wohl schenkender, oder nicht in den Kram taugenden Artikel in den Redaktionskorb wirft, u(nd) nur die minder bedeutenden zu Gnade aufnim(m)t, u(nd) auch diese pro habitu [...] u(nd) zerstückelt, — u(nd) dies heißt eine durch die ganze Welt verbreitete Zeitung redigieren. Doch ich will dies unerquickliche Thema nicht weiter verfolgen, den(n) es ist wie Goethe sagt gesorgt dafürs (es ist durch die öffentliche Meinung gesorgt dafür) daß die „Bäume nicht in den Him(m)el wachsen.“[*]

Die mündliche Aufforderung unser Vaterland (!) in der Augsb(urger) Zeitung zu vertreten anbringend schreibe ich Ihnen daß Sie Kolb wie der durch den jüng(eren) Irinyi⁶ auffanden bis ein unseliges während des Landtags zu thun, für die andere Seite meint er habe er Kor(r)espondenten genug. Auch hat Ihnen Irinyi von Mittermayr beiliegende Brochur mitgebracht.

Die Vierteljahrs(chrift) ist gestern angekom(m)en,⁷ ich sende 18 Exemplare an Sie[:] Freixemplare an Sie, Steinaker, Kolbenheyer, Ludwig,⁸ 3 an Kramartzik[,] Kollman(n), die übrigen 10 zum Verkauf, doch bitte ich diese nicht in den Buchhandel zu geben, eben deshalb schicke ich nur 10. Schicken Sie mir doch Ihren Artikel recht bald.⁹ In's vierte Heft¹⁰ kom(m)t ein Art(ikel) über gem(ischten) Ehen von Steinaker,¹¹ Verarbeitung Wildners v(on) Trefort,¹² vielleicht ein Criminal art(ikel) v(on) Szalay, die Instruktionen

⁴ Nem pontos idézet Vergilius *Aeneis*-ének Aloys Blumauer által írt parodisztikus német átköltéséből (*Virgils Aeneis travestirt von Blumauer*, 1784, I. ének): „Den Schmuck der alten Hekuba, / Schon ziemlich abgetragen / Den Unterrock der Helena, / Zerlöchert wie die Rudera / Von einer Feldstandarte.“

⁵ Azaz: hadizsákmány.

⁶ Irinyi József (Irinyi János öccse).

⁷ Értsd: *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* I: 2 (1843).

⁸ Ludvig János.

⁹ *Pulzsky* 1843 2. részének kéziratát.

¹⁰ Értsd: *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* II: 2 (1843).

¹¹ *Steinacker* 1843.

¹² *Trefort* 1843.

des Pesther Komitats, Slavi dcera oder Gitrenka von Krum(m)en,¹³ ein Artikel über Eisenbahnen von Szabó,¹⁴ u(nd) nach Maaßgabe¹⁵ ein Art(ikel) über die planmäßige Zugrunderichtung Ungarns durch die frühen öster(reichischen) Regierungen von Fényes, u(nd) ihr Artikel. Wäre es Ihnen möglich die Dokumente aus dem Zempliner Komitate zu bekom(m)en worin(n) von einer einst bestandenen Jury die Rede ist, so würden Sie mir einen großen Gefallen damit thun.

[3]

Ich höre Sie wollen als Deputanter von Szebinov¹⁶ oder Presov gehen, est al aliquid in sich, oder sind Sie pro nobili co(mi)t(a)tu Sáros, u(nd) dessen Spectabilibus?

Eine bitte die Ihnen vielleicht etwas, jedoch nicht gar zu viel Zeit rauben wird spreche ich in folgenden Fragen aus.¹⁷ Hat Visconti außer der Aechtheit der antiken Schrift unter seinen Portraits aus der von alexandrinischen Zeit noch ein anderes schlagendes Argument, welches das Entstehen dieser Portraite vor Alex¹⁸ beweisen möchte, kom(m)en ferner in diesen In(n)schriften was alexandrinische Buchstaben vor? So viel ich mich erin(n)ere antworte ich auf beide Fragen mit „Nein“, jedoch möchte ich es sicher wissen, den(n) ich habe in meiner Abhandlung „A' hellen drama“¹⁹ auch hirüber gesprochen, deshalb auch möchte ich das Namensverzeichnis der in Visc.²⁰ Iconographie vorkom(m)enden voralexandr(inischen) Portraite sam(m)t Geburts u(nd) Todesjahr der Portraitin(n)haber haben, was Sie höchstens eine halbe Stunde Zeit kosten kan(n). Ich bitte Sie daher schreiben Sie mir über dies ja recht bald.

Was macht Fejérváry u(nd) die Buben,²¹ kom(m)en leztere bald her? Das wäre mir sehr angenehm, indem ich Ihnen meinen Neffen²² in die Schule zu geben wünsche, hauptsächlich um zu sehen ob der Kerl auch Sin(n) für Farbe hat, den ich an ihm bis jezt noch nicht bemerkt.

Quid cum credentialibus?²³

Ihr

Emerich

[B. O.]

¹³ Értsd: a gúnynevéen említett Kramarcsik Károly egy cikke, amely vagy Ján Kollár *Slávy dcerájáról* – végül ez jelent meg: *Kramarcsik 1843* –, vagy Michal Hlavaček *Jitřenka* című irodalmi almanachjáról fog szólni.

¹⁴ Szabó 1843.

¹⁵ A szó a papír szélén össze van szorítva.

¹⁶ Azaz: Sabinov (Kisszeben).

¹⁷ Értsd: Pulszky vegye elő Eperjesen Fejérváry könyvtárában *Visconti 1811–1826*-ot, és nézze meg benne, illetve írja ki belőle a választ Henszlmann alábbi kérdéseire.

¹⁸ Alexander; azaz: Nagy Sándor.

¹⁹ *Henszlmann 1846l*.

²⁰ Visconti.

²¹ Joseph Bucher és Wolfgang Böhm.

²² Doby Jenő.

²³ Értsd: Henszlmann országgyűlési megbízólevelével, vö. a 41. és 42. számmal.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Pestről Eperjesre, 1843. május 13.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 12. levél¹

[címezés a hátoldalon:]

S(eine)r Wolgeboren

H(ern) Franz v(on) Pulszky

in

Eperjes

[feladó a hátoldal másik részén:]

Henszlmann

[1]

Pesth d(en) 13 May (1)843

Lieber Freund!

Zuerst meinen Dank für die Credentiales,² die Gräfin(n)³ wird selten von Preszburg aus erhalten; den(n) man diskutiert so, als ob man mich nicht annehmen würde. Folgen zwei Bitten, oder besser drei. Die erste Ihres Versprechens eingedenk zu sein, u(nd) auf irgend eine gute Art dem Mayláth eins auf Dach zu hauen; den(n) wahrlich ich hätte anders repliziert, würde ich nicht meines Versprechens eingedenk gewesen sein den Grafen Ihnen zu überlassen. „Ich habe nur das Meinige gethan Großinq(uisitor) u. s. w. [“]⁴ Ihr zweites Versprechen bezieht sich auf die Jurnalistik,⁵ die ich in einem Artikel für's vierte Heft von Ihnen besprochen erwarte, u(nd) zwar dießmal vielleicht etwas piquant, den(n) die Leute haben im 2ten Heft zu wenig paprika gefunden, u(nd) wen(n) man so von allen Seiten angegriffen wird, wie wir zwei so sehe ich nicht ein warum wir uns ein Blatt vor's Maul zu nehmen brauchen. Übrigens bleibt dies Ihrem Gutdünken überlassen. Im vierten Heft würde Ihr Artikel den Reigen eröffnen, dan(n) kom(m)t Szalay, falls er sein Wort hält, dan(n) ein Artikel [über die] Freistädte, dan(n) Trefort gegen Wildner,⁶ dan(n) Szabó gegen Zedlicz,⁷ dan(n) der Krum(m)e⁸ der mir

¹ Gyarapodási naplószám: 1904/40.

² Azaz: credentialis (Henszlmann megbízólevele az országgyűlésre).

³ Dessewffy Egyedné Szepessy Mária. Vö. a 42. számmal.

⁴ Nem pontos idézet Friedrich Schiller *Don Carlos*-ból (V. felvonás): „Kardinal, ich habe / Das Meinige getan. Tun sie das Ihrige.”

⁵ *Pulszky 1843.*

⁶ Vö.: *Trefort 1843.*

⁷ Vö.: *Szabó 1843.*

⁸ Kramarcsik Károly gúnyneve.

einen sehr guten Artikel [über die] Slawy dcera eingeschickt.⁹ – Da ich morgen abreise, so bitte ich Sie Ihren Articulus

[2]

so bald als möglich d. h. höchstens in einer Woche an Heckenast zu schicken, damit ihn dieser weiter spediere. Die dritte Bitte ist Sie mögen so gefällig sein für meine Frau, die Anfangs Juny von hier abreist, um wieder das Ischler Baad durch 2 Monathe gebrauchten Quartier u(nd) Kost in Presova miethen weil sie nicht im Baade selbst wohnen will; ich bitte ihr das Resultat entweder nach Pesth zu schreiben, oder wird es etwa zu spät nach Kaschau an H(ern) Carl Fiedler. — vom dritten Hefte¹⁰ werden Sie eilf Exemplare erhalten wo von eins für Sie, eins für Kollmann, eins für Steinaker, eins für Kramarcsik, die übrigen sieben aber zum Verkauf.

Seit Sie fort sind habe ich ein 20 Drukbogen starkes Werk „A' hellen drama“ geschrieben, auß dem ich Proben der M(agyar) t(udós) Társaság zu drei verschiedenen malen vorgelesen, welche Schedel bewogen sich für die Herausgabe desselben zu interessieren; vielleicht gibt es die Kisfaludy társaság heraus.¹¹ Ein Kapitel deren handelt darüber daß die Griechen bis auf Alexander kein Portrait gemacht, dieses weiter ausgeführt ließe sich sehr leicht an ihren Bronzekerl¹² anknüpfen, falls es Ihnen recht ist; es wird als Mutatvány in Regélő erscheinen.¹³

Sollten die Puben¹⁴ bald herunterkom(m)en so bitte ich diese ja an meine Schwester Caroline Doby im Nákoischen Hause Waaggasse zu adressieren, damit sie die Arbeiten meines Neffen¹⁵ ansehen, u(nd) ihn während meiner Abwesenheit etwas vornehmen. Sehr lieb wäre es mir, wen(n) Sie ihn auf die Probe setzten ob der Kerl

[3]

Farbensin(n) hat, bisher habe ich bei ihm nichts dergleichen bemerkt. Welche erbärmliche Lumpe diese Wiener Korresp(ontenten) der Augsb(urger) allg(emeine) Zeitung sind, werden Sie aus der Antwort Wildners ersehen, u(nd) welche infernale Politik Kolb befolgt ebenfalls aus den Prezedenzen welche er dem Lukácsischen Artikel über die Domestikalkasse vorgelegt.

Meine Grüße an Fejérváry u(nd) die Buben

Ihr

Emerich

[B. O.]

⁹ Vö.: *Kramarcsik 1843*.

¹⁰ Értsd: *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* II: 1 (1843).

¹¹ Vö.: *Henszlmann 1846l*.

¹² Értsd: hellenisztikus bronzszobor Fejérváry Gábor gyűjteményében, az ún. Vadászó Nagy Sándor.

¹³ Vö.: *Henszlmann 1844a*.

¹⁴ Azaz: *Buben*; értsd: Joseph Bucher és Wolfgang Böhm.

¹⁵ Doby Jenő.

Henszlmann Imre Dessewffy Egyedné Szepessy Máriának

Pozsonyból Kassára?, 1843. május 21.

Budapest, OSZKK, Levelestár, Henszlmann Imre levele ismeretlennek¹

Henszlmann az 1843/44-es országgyűlésen gróf Dessewffy Egyedné helyetteseként vett részt,² a levél címzettje tehát ő. (Báró Szepessy Mária 1835-től özvegy volt, és talán Kassán élt.³)

[1]

Méltóságos Grófnő!

Midőn ezúttal hálás köszönetemet Méltóságodnak azon kegyességéért kifejezem, melyel jelen országgyűlésen engemet helyettesének lenni akart, szerencsés vagyok egyszerűsmind jelenteni, mikép az országgyűlést megnyitó k(irályi) előadások, és a' személynök beszéde a' szabad elvű felekezet minden várakozását felül múlták, és mikép a' leg szebb reményekre jogosítva vagyunk, hogy jelen országgyűlésünknek nagy és nevezetes eredményei leendenek.

Van továbbá szerencsém a' két mellékelt irományhoz még fertályévi iratom megjelent két első füzetét is csatolni,⁴ megjegyezvén[,] mikép e' munka későbbi füzeteiben az országgyűlés munkálatait részletesebben előadni szándékozom.

Méltóztassék e' küldeményt úgy tekinteni, mint minővel a' szokott jelentések helyett tartozik

Méltóságodnak

Poson Maius 21^{kén} 1843

kész köteles szolgálja
Henszlmann Imre

[Sz. E.]

¹ Gyarapodási naplósám nélkül.

² *Országgyűlési laknévsor* 1843, 56.

³ Fiuk legalábbis ott született, igaz, tíz évvel korábban, lásd SZLUHA 2008, 144.

⁴ Azaz a *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* I: 1–2 (1843)-at.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Pestről Eperjesre, 1843. augusztus 6.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 13. levél¹

[címezés a hátoldalon:]

Herrn

Franz v(on) Pulszky

in

Eperjes

[feladó a hátoldal másik részén:]

Henszlmann

[1]

Lieber Freund!

Zuerst bitte ich dringend um Ihren Artikel, u(nd) zwar nach Preßburg an Wigand,² sonst kan(n) ich diesen nicht verabredeter Maaßen in's 6ten Heft geben;³ dan(n) bitte ich 14 fl. C. M. durch Kolbenheyer sam(m)t inliegendem Briefe an Steinacker zu senden. Ich habe ohnehin noch für verkaufte 10 Exempl(are) des 2ten Heftes 15 fl. C. M. bei Ihnen, ferner haben Sie 5 Exempl(are) von 3ten u(nd) 5 von vierten erhalten, u(nd) ich bitte daher mir zu schreiben ob Sie diese verkauft, oder ob Sie vielleicht noch mehr anbringen kön(n)en, den(n) werde ich Ihnen welche zuschicken, auf jeden Fall aber säumen Sie ja nicht mir den fertigen Artikel einzuschicken, welcher ohnehin einen Brief nothwendig machen wird, weil Sie so ungerne schreiben, u(nd) hiezu doch nur einige Augenblicke erforderlich sind. — Sie haben mir als Sie von Pesth fortgingen einige Bücher gegeben, damit ich diese in die Akademie trage, was ich auch that. Nun hat Fejérváry bei seinem Hiersein gefragt ob ich nicht 2 Bücher In(n)hofer u(nd) 1 Band Türkischen Feldzug von Ihnen aufzubewahren erhalten. Sind diese Bücher dieselben? Mir wenigstens scheint es so, u(nd) wen(n) sie es sind was habe ich Schedeln zu sagen, dem ich damals die Bücher übergeben? Ich reise anfangs künftiger Woche nach Preßburg, meine Frau kom(m)t einige Tage später nach, u(nd) ich glaube kaum daß ich vor dem Frühjahr nach Pesth herunterkom(m)e, schreiben Sie mir demnach im(m)erhin nach Preszburg Ihr

Pesth d(en) 6 Aug(ust) 843

Emerich

[B. O.]

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² Friedrich Karl Wigand.

³ Itt és a továbbiakban értsd a *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* füzeteit.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Pozsonyból Eperjesre, 1843. augusztus 31.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 14. levél¹

[címezés a hátoldalon:]

H(ernn)

Franz v(on) Pulszky

in

Eperjes

[feladó a hátoldal másik részén:]

Henszlman(n)

[1]

Preszburg d(en) 31 Aug(ust) (1)843

Lieber Freund!

L'hom(m)e propose, dieu dispose, wundern Sie sich nicht daß ich mit einem französischen Sprichworte anfangte, da es mir beinahe böhmisch zu Muthe geworden als mir Bucher erzählt H(ernn) Dieu habe anders gedenkt, als ich auf Ihre Versicherung hin gedacht daß meine Frau zu Vietoris kom(m)en werde, da sie doch statt dessen für einige Tage sich mit der Nachbarschaft d. h. mit dem schwarzen Adler zu behelfen gezwungen war.² Wird es also in Zukunft nicht besser sein wen(n) ich neben dem Denken auch selbst lenke? — Für diesmal aber muß ich Sie doch bitten mir Ihre Bemerkungen über das Szózat recht bald in die Viertelj(ahrschrift) einzulenken, ich höre auch daß Sie an eine Replik gegen Thun schreiben etiam bene, ich habe ohnehin für das fünfte Heft in das nichts anders hineinkom(m)t als Landtag gearbeitet wie ein wahres Thier, de(n)n nachdem ich in dem edlen Preßburg keine Abschreiber bekam(m)e, habe ich die Ehre gehabt dasselbe auch eigenhändig abzuschreiben. Die Ankunft des 4ten Heftes ist für die künftige Woche angezeigt. NB die Klagen der Slawen (i(d) e(st) Stuhrs) werden Sie wahrscheinlich bereits gelesen haben; so eben ist aber auch eine Brochure tituls „Verkhündigung der Slawen u(nd) Deutschen eine Kehrseite der Viertelj(ahrschrift)“ angekom(m)en vielleicht kön(n)en Sie in ihren Artikeln diese beiden Brochure berücksichtigen, zwar hat mir dasselbe auch Bárándy in einem Aufsaze zu thun versprochen doch hat dies nichts auf sich, den(n) die Viertelj(ahrschrift) wird doch am meisten

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40. A gyűjtemény olvasata szerint a keltezésében szereplő dátum augusztus 4.; azonban ezt már csak az is kizárja, hogy augusztus 6-i levelében – lásd a 43. számot – Henszlmann azt írja Pulszkynak, hogy a következő hét elején utazik Pozsonyba, és ez a levél már Pozsonyból kelt.

² Értsd: felesége Eperjesen (a főtéren) a Vietoris-ház helyett a szomszédos Fekete Sas fogadóban volt kénytelen lakni.

durch sprachliche Angelegenheiten prussiert, u(nd) wen(n) wir dies nur erreichen, mit dem übrigen wird's hoffe ich dan(n) schon gehen. Ihre Artikel kön(n)ten Sie vielleicht sehr leicht bis Ende August fertig haben. Unter andern haben Sie auch meinen Brief an Steinacker abgeschickt? Er hat bisher noch nicht geantwortet, oder bedenkt er sich ächt lutheranice. Wen(n) Sie die 3 vierten Hefte an den Krum(m)en abschiken, bitte Sie ihn doch in meinem Namen die Nitra, Gitrenka, u(nd) die Fejérpatakyschen Kalender in einem kurzen Artikel à la Slavi dcera herzunehmen,³ damit doch die Leute wissen woran die eigentlich mit den slowakischen Agitatoren sind. Sie werden doch zum Konvent⁴ u(nd) zur akademischen Sizung nach Pesth kom(m)en, wen(n) diese in das Ende Augusts, u(nd) den Anfang September fallen so treffen wir uns in Pesth; ich rathe Ihnen aber ja sich ohne Artikel für die Viertelj(ahrschrift) nicht sehen zu lassen, indem ich Sie zu bedenken bitte, daß auch Wigand aufgefordert vom 1ten Hefte 250 nachdruken zu lassen. Auch haben wir im Sin(n)e Pröbchen von der Unpartheilichkeit der allg(emeinen) Zeitung dadurch zu geben daß wir die Artikel, die sie nicht aufgenom(m)en abdruken lassen: haben Sie einige der Art: so bitte ich diese nach Pesth mitzubringen. Dem Alten⁵ meinen Gruß, so wie auch Ihnen

Ihr

Emerich

[B. O.]

³ A becenevén említett Kramarcsik Károlytól egy másik cikket a felsorolt témák valamelyikéről *Kramarcsik 1843* mintájára, vö. a 40. levéllel.

⁴ Az evangélikus egyházkerületek közgyűlésére.

⁵ Fejérvárynak.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Pozsonyból Eperjesre, 1843. október 31.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/414, 15. levél¹

[címezés a hátoldalon:]

Herrn

Franz v(on) Pulszky

in

Eperjes

[feladó a bal oldalon keresztben:]

Henszlmann.

[1]

Preszburg d(en) 31 Oct(ober) (1)843

Variationen

über das Thema

Versprechen muß man halten

(Arie aus dem 1ten Akte von Mayerbeers Oper Robert der Teufel²)

Lieber Freund!

Ich weiß nicht am wie vielsten Mærz od(er) April es war als Sie mir einen Artikel für die Vierteljahresschrift versprochen, ich weiß nicht am wie vielsten Juny es war als Sie dies versprach erneuert, u(nd) ich weiß nicht am wie vielsten July es war als Sie veranlaßt durch das Erscheinen des Thunfisches³ mir eine Replik gegen dessen Brochure mit einer Sauce „de omni scibili &c.” übergossen zugesagt. Genug an dem ich habe ein 3maliges Versprechen von Ihnen, u(nd) wie ich auch schaue u(nd) blicke köm(m)t mir nirgend ein Artikel von Ihnen zu Händen, obschon mir auch Fejérváry in Monath August enchantiert von dem Inhaltsreichthum des 4ten Heftes⁴ zugesagt[,] er werde sich besonders bei Ihnen ansagen daß Sie mithelfen das Unternehmen vor einem Gang in die Brüche zu bewahren. Und wahrhaftiglich wen(n) Ihr Her(r)en die Ihr mich stets biztatiert euch zurückzieht, werde ich nicht im Stande sein länger als bis zu Ende des Landtags auszuhalten, u(nd) doch verlange ich keine pecuniam, ja nicht einmal vitam & sanguinem, sondern blos Artikel die Sie in Ihrem slowakischen Tusculum⁵ doch nach

¹ Gyarapodási naplósám: 1904/40.

² Idézet Giacomo Meyerbeer *Ördög Róbert* című operájának szövegkönyvéből (valójában a lovagok kórusából).

³ Gúnyos szójáték: a (Leo von) Thun-féle (*Thun'sches*) helyett: a tonhalas (*Thunfisches*) röpírat.

⁴ *Vierteljahrschrift aus und für Ungarn* II: 2 (1843).

⁵ Eperjesen.

der Elle schreiben kön(n)en, ja ich glaube zu schreiben gezwungen sind, falls Sie sich mit Politik noch außer sine congregationem des Spectabiles abgeben wollen. Ich habe also vorliegenden Brief nicht deshalb mit dem Titel der Variationen begon(n)en, damit Sie durch diesen zur Uibung u(nd) Ausbildung ihrer Singstim(m)e veranlaßt werden, sondern damit ich aus meiner bedrängten Lage befreit Ursache u(nd) Gelegenheit bekom(m)e vor Freude zu singen.

Somit ist der erste Theil meines Briefes beendet, u(nd) ich hoffe daß ich nächstens einen famosen Artikel von Ihnen zu Händen bekom(m)e, u(nd) das zwar in Folge Ihres gegebenen Wortes, das Sie bindet, folglich habe ich auch kein Ursache weiter zu bitten, u(nd) zu drängen. Wer aber schreibt mir in einem oder zwei

[2]

Monathen einen Artikel über die Avitizität?⁶ Lukács hat wie Sie wissen abgesagt, nun habe ich einen anderen Helden erwischt, nemlich Klemm[,] dieser ist aber krank geworden nachdem er ohnehin ein Blutbrecher ist, u(nd) die Aerzte schiken ihn nach Venedig. Mit dem ist es also nichts, ich wende mich demnach zu Ihnen „und Du sollst ihn anflehen, u(nd) der Her(r) wird Dich erhören!“ Zur Unterstützung meiner Bitte aber sende ich Ihnen inliegend ad captandam benevolentiam das, wie man mich versichert[,] wolgetroffene halslose Portrait eines ihrer Busenfreunde, gezeichnet wie er als Präses in der vergangenen Vers(ammlung) mit majestätischem Blike den Abg(eordneten) Kókay nieder frowet, weil dieser ihn mit Recht angegriffen, daß er seines Vorsizer Amtes schlecht verwaltet nachdem er aus pique einen Redner (Perczel⁷) nicht aufruf(en) will, der sich doch schon seit einer Ewigkeit vormerken ließ. Die Arie zu diesem Texte kön(n)en sie sich in Mozárts Zauberflöte umschlagen, wo es heißt „Dies Bildnis ist bezaubernd schön, so schön wie ich's noch nie geseh'n“ usw.⁸ Also úgy-e dies Bildniß⁹ verschafft mir noch im laufenden Jahr einen Avitizitäts Artikel der sich gewaschen hat?

Wie Sie aus den Reichstagsberichten der Zeitungen ersehen haben die Stände einer enormen Sak in ihren Sizungssaal getragen, der so oft die Rede vom wohlfeilen Liberalismus ist recht hübsch glatt mit sesquipedalibus verbis übersauert u(nd) poliert wird; sobald aber die Sprache auf den runden Punkt des Zahlens köm(m)t gleich einem Igel klafterlange Nägel auf seiner Oberfläche ansetzt, weshalb ich mich auch bezogen gefühlt in Pesti Hirlap Goethes „Wie sind die heilige drei Könige u(nd) ihr Stern. Wir essen u(nd) trinken, u(nd) zahlen nicht gern“¹⁰ mit Grazie zu citieren. Wahrlich das wird einen sauberen Bericht über die Verhandlung in der Städtefrage für die Vierteljahresschrift geben! Heute hat es sich wieder ganz besonders *geigelt* am Don(n)erstag, Freitag u(nd) Samstag der vergangenen Woche handelte es sich darum ob der Landtag

⁶ Azaz: az ősiségről (aviticitas).

⁷ Perczel Mór.

⁸ A *Varázsfuvola* képáriája első két sorának nem pontos idézete. („Dies Bildnis ist bezaubernd schön, / wie noch kein Auge je gesehn.“)

⁹ Értsd: a leírt, Henszlmann által rajzolt, Pulszkynak elküldött gúnykép.

¹⁰ Nem pontos idézete Goethe *Epiphaneia* című dala első két sorának. („Die heiligen drei König' mit ihrem Stern, / sie essen, sie trinken, und bezahlen nicht gern.“)

das Maximum der städtisch(en) Domestikalkasse bestim(m)en solle, oder unter den plausiblen Mantel des Ausdrucks

[3]

„die Munizipalität bestim(m)t das Quantum unabhängig“ der Pascha¹¹ u(nd) die A(b)ge(ordnete) Perczel (Bezeredj war abwesend)¹² u(nd) Lónyay¹³ (Zemplén) wurden durch Feuerraketen des mißverstandenen Liberalismus geblendet, u(nd) so stim(m)-ten sie mit den Reinekes für die Fürstenher(r)schaft, woraus nun eine Majorität von 24 gegen 22 für die vollkom(m)ene korlátlanóság[,] Ecco il vero policinello!¹⁴[,] hervorging. Son(n)tag hatte man die Zeit zu corteskedieren u(nd) es treten auch wirklich Semsey¹⁵ u(nd) Almássy zur Minorität über, wodurch diese zur Majorität wurde. Nun gab es gestern u(nd) heute Zänkerei, Streit, u(nd) Persönlichkeit in Hülle u(nd) Fülle, u(nd) das Resultat war daß die Majorität von Samstag die Frage nach zweitägige Debatte so zu stellen wußte „Soll der Beschluß von Samstag aufrecht stehen, oder nicht?“ Für ersteres ergeben sich 25 für letzteres nur 20 Stim(m)en, u(nd) doch stim(m)ten eigentlich 24 gegen den Beschluß, u(nd) nur 22 dafür. Ich hoffe daß Sie diese miraculose Rechnung in's Reim bringen werden, den(n) in Eperjes ist gerade der famöse Rechenart wo 7 u(nd) 5 zwei machen. Die Ursache aber warum dies so geschah ist, weil mehrere die Autorität der Kerületi Sizungen vielleicht aus Affen Liebe mehr am Herzen lag, als das wahre Wohl des Landes; oder vielleicht, wie mir Klauzál hier herausgehen gesagt, weil die Malice¹⁶ einiger Her(r)en die Zukunft des Komitats Domestikal Steuer auf diese Art, u(nd) durch ein solches Maneuver¹⁷ am leichtesten untergraben zu kön(n)en meinen[.] Item wir sind die heil[ig]e 3 Könige, u(nd) wo wir keinen Ochsen finden da gehen wir weiter. Mir scheint aber wir haben den Ochsen gefunden, den(n) wen(n) H(err) Em(m)erling und Kassalek¹⁸ eine Petition der Pesther Bürger gegen das Sendschreiben des Pesther Magistrats an den Präses des Landtags, u(nd) die Ständetafel übergeben soll; sich aber von Pascha beschwazen läßt daß bei einem so guten Willen(?) der Regierung auf diese, u(nd) nicht auf die Stände zu bauen sei, sind Sie leicht im Stande die Konsequenz selbst zu ziehen. In Bezug auf die Kroaten soll ein fürchterliches Reskript da gewesen sein, nachdem aber der Pascha die Deput(ierten) schaarenweise zur sich gerufen, u(nd) diese verklärt sein wollten von ihrem Beschluß nicht abweichen, geschah ihnen wie Mahomed als er sagte Berg kom(m) zu mir, nachdem aber dieser nicht kam ging er zum Berg d. h. das Reskript wurde nicht publiziert sondern wie es heißt zurückgeschickt. Hja! wer in Italien war weiß wie die Italiener sich manchmal anstellen als wollt(en) sie einander treffen, u(nd) plötzlich mit einem gemütlichen

¹¹ Gúny-, illetve becenév; nem tudni, kié.

¹² Perczel Mór és Bezerédy István Tolna megye követei voltak.

¹³ Lónyay Gábor.

¹⁴ Szójáték? Talán: Íme, a valódi politikus-bohóc (*policinello*: nem létező szó, *pulcinelló*ból képezve?).

¹⁵ Vagy Semsey Albert (Sáros követe), vagy Semsey Béla (Abaújé).

¹⁶ Azaz: álnoksága, gonoszsága (francia).

¹⁷ A *Manöver* (német), illetve a *manœuvre* (francia) kontaminációja.

¹⁸ Emmerling Károly és Kassalik Ferenc.

cazzo in cullo auseinandergehen. Demohngeachtet kön(n)te es dem Landtage, u(nd) der Reg[ier]ung sehr leicht ergehen wie olim den zwei Löwen, die einander bis auf die Schwänze auffressen; ich meine für die Schwänze die sich unsre dekamatore z. B. Kubinyi u. so w. Andere wie weiland die phliaces in den comediis Atellanis verbanden u. s. w. mit Grazie in infinitem.¹⁹

[B. O.]

¹⁹ Záróformula és aláírás nincs.

Henszlmann Imre Ludwig August Franklnak

Pestről Bécsbe, 1844. augusztus 12.

Bécs, Wienbibliothek, Handschriftensammlung, I. N. 102.722

[címzés a hátoldalon:]

S(einer) Wolgeb(oren) Her(r)n

Ludw(ig) Aug(ust) Frankl

Wien

[1]

H(errn) Lud(wig) Aug(ust) Frankl in Wien

Pesth d(en) 12 Aug(ust) (1)844

Lieber Freund

Ich überschiere Dir durch Dr. Glatter eine Beurtheilung der heurigen Kunstaustellung in Pesth, die vielleicht nicht sowol in Bezug auf die besprochenen Bilder, als auf diejenigen allgemeinen Gegenstände die ich daran geknüpft, u(nd) die in einem launigen Style vorgetragen mehr als 5/6 des Ganzen ausmachen, auch für ein Wiener Blatt von Interessen sein dürfte.¹ Nun weiß ich zwar nicht ob Deine Zeitschrift² den Raum genug für derlei länger(en) Artikel hat: übersende dir jedoch das Ganze mit der Bitte den Aufsatz falls Du ihn nicht aufnehmen wolltest in ein anderes Journal zu befördern; so wurde ich z. B. zum Mitarbeiter durch den Redakteur den öster(reichischen) Blätter für Wissenschaft u(nd) Kunst (oder heißt das Blatt Zeitschrift?)³ aufgefordert, oder mein Aufsatz taugte vielleicht für die Wiener Zeitschrift, oder für das öster(reichische) Morgenblatt, welches Du früher redigiertest, u(nd) dessen jezige Redakteur⁴ mir neulich seine ungrischen Lieder⁵ zugeschikt, wofür ich ihm herzlichen Dank sage. Obwol nun die Beurtheilung in einem ungrischen Blatte erscheint,⁶ möchte ich was ich einschike doch als Original behandelt wissen, weil es ursprünglich deutsch geschrieben, u(nd) auch seither verbessert wurde[,] endlich auch viel besser ist als das ungrische. Das Honorar, den(n) ohne Honorar gebe ich den Aufsatz nicht her, kan(n)st Du so gefällig sein mir durch Heckenast auszahlen zu lassen: zugleich aber darfst Du die Redaktion die den Artikel aufnim(m)t versichern daß ich erböthig bin über hiesigen Kunst-wissenschaftliche u(nd) ähnliche Verhältnisse um ein angemessenes Honorar, jedoch *nur längeren* Artikel in möglich pikantem Style zu liefern, den(n) mir fängt wirklich an Manches ein Gräuel zu werden, dem man wie ich glaube kaum anders entgegenarbeiten

¹ Vö.: Henszlmann 1844f.

² A Sonntagsblätter.

³ Az Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst.

⁴ Johann Nepomuk Vogl.

⁵ Vogl 1839.

⁶ Henszlmann 1844b.

kan(n), als wan(n) man dies Treiben lächerlich macht. Einige Artikel der Art kön(n)ten vielleicht später einige Nachfrage nach dem Blatte in welchem sie erscheinen auch bei uns hervorrufen, was mir den(n) um so lieber wäre, weil ich hindurch meinem Ziele näher rükte.

Adieu

Liegt der Redaktion besonders daran so will ich nicht nen(n)en, jedenfalls aber erbitte ich mir ein Exemplar derjenigen Num(m)ern die meinen Artikel enthalten.

[Sz. E.]

Adolf Schmidl, az *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst* szerkesztője
 Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1844. október 6.
 Kassa, VSMRP, p. č. 326

[1]

Wien 6 Okt(ober) (1)844
 Palais Lobkowitz 1101.

E(ue)r Wohlgeboren!

Ihr Geehrtes vom 22/9¹ erhielt ich erst hier, und ersehe daraus mit vieler Freude, daß Sie die österreichische Blätter mit Beiträgen beehren werden.

Ich werde Ihnen bald möglichst einen Bürstenabzug des Aufsatzes über die Pesther Kunstausstellung² übersenden, und hoffe, Sie werden die wenigen Abänderungen nicht unangemessen finden.

Die materielle Existenz des Unternehmens einmal gesichert, war nun mein Hauptaugenmerk: denselben der nötige innere Einheit und Consequenz zu geben, und habe ich daher für die Hauptfächer besondere Redaktoren zu gewinnen gesucht. Ein Program(m) für 1845 (es werden 3 Blätter die Woche erscheinen) wird demnächst darüber berichten; ich bemerke vorläufig, daß D^r. G. Wenzel³ Professor der ungar(ischen) Statistik und Jurispr(udenz) von Theresianum, die Redaktion der ungar(ischen) Artikel übernehmen wird. — Ihrer Mittheilung über Dramaturgik⁴ mit regem Interesse entgegensehend

E(ure)n Wohlgebo(hre)n

ergebenster
 Dr Adolf Schmidl

[Sz. E.]

¹ Azaz: szeptember 22-én kelt becses levelét.

² Henszlmann 1844f kefelevonatát.

³ Wenzel Gusztáv.

⁴ Vö.: Henszlmann 1845b.

**A Jerney János útibeszámolóinak véleményezésére kiküldött
akadémiai különbizottság jelentése az MTA-nak
Pest, 1844. október 11.
Budapest, MTAKK, RAL, 84/1844**

Az MTA 1844. október 7-én tartott kisgyűlése küldött ki négytagú bizottságot Jerney János az MTA-nak írt négy útibeszámolója – Odesszából július 3-án, Taganrogból augusztus 1-jén, Kercsből augusztus 13-án és Jászvásárról augusztus 1-jén kelt levelei¹ – véleményezésére. A Schedius Lajosból, Kállay Ferencből, Toldy Ferencből és Henszlmann Imréből álló különbizottság október 11-én tartott összejövetelén fogalmazott hosszú jelentést, amelyet (a kézírásból ítéltetően) Kállay Ferenc tisztázott le, és mind a négyen aláírtak (a fentebbi felsorolás sorrendjében; Toldy *Schedel Ferenczként*), és amelyet (a kézírásból ítéltetően) Toldy Ferenc érkeztetési rájegyzése szerint 1844. október 14-én adtak be.

A jelentés teljes terjedelmében megjelent nyomtatásban az *Academiai Értesítőben*.²

¹ Jerney első levelét a július 22-i, a további hármat az október 7-i kisgyűlésen olvasták föl; mind a négy teljes terjedelmében közölve: *Magyar Academiai Értesítő*, 4 (1844), 115–123; 132–152. Vö.: Jerney 1851.

² Tudósítás 1844. Vö.: Henszlmann 1844d.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Ocskay Antal kassai püspöknek
1845 nyara körül
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 1–2**

Ismerteti és egy bekezdését közli: MAROSI 1969, 43, 2. jegyzet és MAROSI 1996, 6–7. A fogalmazvány az oldalak bal hasábjában; a jobb hasábokban és a második lap hátán ceruzával: ábécé 15. századi német írás olvasásához, sírkőfeliratok, számítások, méretek, valamint évszámok felvidéki városok történetéből.

A címzés és keltezés nélküli fogalmazványban Henszlmann a megyés püspök támogatását kéri a majd *Kassa városának ó német stýlü templomai* címet viselő művének¹ kiadásához. A felsorolt táblák, illetve azok sorrendje nem pontosan egyezik meg a műben végül megjelentekkel, valamint még kétnyelvű – azaz a magyar mellett német szöveget is tartalmazó, így a végül egynyelvű magyar kiadásban megjelenhez képest dupla terjedelmű – könyv tervét ismerteti.² A magyar nyelvű műre kiadott előfizetési felhívásnál – lásd az 53. számot – korábban keletkezett tehát.

[fol. 1r]

Méltóságos Püspök Ur!

Midőn Méltóságodnak kegyes segedelmeért olly munka' kiadhatásához esedezem, mellynek tárgya Méltóságod figyelmét már magas állásánál de sokkal inkább elismert tudományos kiképezettségénél fogva régóta magára vonta: ezen bátorságomat mind a' már méltóságod által is tárgyamra fordított figyelme, mind pedig an(n)ak rendkívüli fontossága igazolja.

És valóban bátran kimondhatni mikép a' kassai két templom t(udni) i(llik) Sz(ent) Mihál kápolnája és Sz(ent) Erzsébet temploma építészeti jelesség tekintetében dicső helyet érdemelnek a' leg kitűnőbb régi német stýlü templomok sorában, és mikép e' két templomainkkal a' monarchiában csak a' bécsi kevésbbé a' mailandi és a pragai templomok vetélkedhetnek, míg egész magyar országon hozzájuk távolról is hasonló egy általában nem találhatik.

En(n)ek valóságáról régóta meg levén győződve csekély erőmet egy az építészeti rajzban nevezetesen jártas barátomnak Froemberg Károl urnak hozzájárulásával oda fordítám, hogy hazánk³ e' két építész(eti) kincsének általánosabb elismerését és megismertetését mint tőlem kitelik eszközölhessem. Azonban mivel illy munka' közretétele tetemesebb költséggel jár sem hogy azt vagyonom megbírná, továbbá mivel Méltóságodnak mind magas állása, mind a' tudományok és művészet iránti hajlama, végre saját kegyes felszólítása és ígérete erre felbátorít, következő rövid jelentésemben mind a' templomok megismertetésére szükséges rajzokat mind azok csinos metszetésére kívánt költségeket leg alább általában megemlíteni kísértendem.

¹ Vö.: Henszlmann 1846a.

² Ugyanebben az irategyüttesben a német nyelvű kézirat is megtalálható (nem teljes); a Szent Erzsébet-templom részletes leírásával: OSZKK, Fol. Germ. 1274, I., fol. 17–28.

³ Tollal írt *anyavárosom* kihúзва, helyette ceruzával beírva: *hazánk*.

Templomaink hármasként tekintetben rendkívül érdekesek u(gy) m(int) történeti, építészeti, és szobrászati tekintetben, mihez még a' nagy templom néhány oltárain létező régi képek, és a' kis kápolna falképei még a' festészeti tekintet is hozzá csatolják. Azonban mivel ez utóbbiak már több mint fél század óta bemeszelve voltak a' festés alig tűnik keresztül bár fedezetükön, és mivel a' nagy templomnak bár nevezetes de még sem első rangú régi képeinek másoltatása és metszetése a' kiállítási költségeket szerfelett szaporítaná magam is azt tartom hogy a' festészetekről másolataik nélkül csak a' szövegben⁴ történhetik említés. [fol. 1v]

Hasonlóképp mint a' festészeti tekintet a' történeti is csak a' nyomtatási költségeket kívánja, nem lévén kezemben a' templomokra vonatkozó oly okirat, mellynek hason mását metszteni szükségesnek tartanám; ámbár bírok rendkívül fontos okiratokkal, mik részint a' nagy templom keletkezését 60 esztendővel előbbre teszik mint eddig történt, részint világosan mutatják, mikép e' nagy templom építési költségeit inkább a' *magyar királyok* mint sem Kassa városa vagy polgársága vitte volna, e körülményből lévén megmagyarázható miért építtetett a' templom oly nagy pompával és kitűnő jelességgel.

Az egyes részek építési korát okiratokkal ugyan nem mindenütt bebizonyíthatni; azonban ezeknek hiányát bőven pótolják ama felfedezések a' régi német (góth) styl fejlődéséről és alkotási módjáról, melyek leg újabb időkben német országban tétettek; ezek az okiratok hiányát pótolják oly an(n)yira, hogy a' hol ugyan leg kisebb okirat sem létezik, mégis alig véthetni többel mint leg feljebb fél századdal, midőn valamelly régi német épület részének építési korát egyedül styljéből meg akarjuk határozni. E' tekintetben nem kiméltem sem költséget, sem studiumot megszerezvén Moller, Boisserée, Hoffstadt, Heideloff, Tsiska és mások költséges munkáikat, és évekig folytatott tanulmányaim által oda jutottam, hogy a' kassai nagy templom leg régibb részeiben egy eddig nem ismert igen fontos alkotási módot feltaláltam, melyről remélhetek, hogy munkámnak új érdeket szerzend oly időben, hol a' divatozó építés mód jelentéktelenségét átlátni kezdik, hol érezni kezdik, mikép a' keresztén vallás szellemének talán egyedül vagy leg alább leg inkább a' régi német styl megfelelhet, és azért is sok helyütt ahoz térnek vissza, vagy a' fenmaradt ki nem épített templomokat (mint a' Cöllnit) aszerint bevégezvén, vagy éppen egészen új templomokat e' stylben alkotván. Illy időben hatás nélkül nem maradhat a' kassai templom megismertetése, még pedig már azért sem mert e' templomban alkotási elveire nézve nevezetes és kitűnő eredetiség létezik, melly an(n)ak első alkotó mesterének szellemében kiépítését an(n)ál kívánatosabbá teszi, minél bizonyosabb hogy egész hazánkban nincsen épület melly a' kassaival csak távolról is vetélkedhetnék. Jöhetnek hazánkra nézve szerencsésebb idők – 's e' reményt ápolni minden hazafinak szent kötelessége – jöhetnek és jöni fognak oly idők, mikben az anyagi érdekek mellett a' művészeti ihletnek is helyt engedend a' magyar kebel; és nem valószínű hogy azon időkben a' jeles kassai templom ki fog építtetni mint jelenleg a' költséggel, ulmival és sok másokkal történik Németországban, és valóban leg nagyobb jutalomnak tartanám, hogy ha illy hazafiui elhatározáshoz Méltóságod pártfogása és neve alatt fáradozásom is járulhatna, és e' remélhető nagy munkát ha bár csekély részben is elősegíthetné.

⁴ Azaz (itt és alább is): szövegben.

[fol. 2r]

Hogy pedig e' tekintetben bár keveset is tehessünk vagy hogy hazánkkal kebelében lévő leg nagyobb leg jelesebb építészeti kincset megismertessük barátommal együtt a' következő rajzokat adni elkerülhetetlen szükségesnek találtuk.

1^{so} lap. Sz(ent) Mihál kápolnája alaptervével

2^{dik} lap. A' nagy templom alapterve

3^{dik} lap Ugyan ez alapterv kiegészítve, és néhány leg fontosabb részletek alapterve

4^{ik} lap. Az ének chorusnak (hol a' fő oltár létezik) külseje melly nagyszerű és egyszerű idomai miatt talán páratlan.

5^{ik} lap. A' felséges éjszaki kapu, minél jelesebbet alig találhatni.

6^{ik} lap A' templom nyugoti oldala, a' két tornyaival

7^{ik} lap. Dél felett fekvő kapuja

8^{ik} lap A' sanctuariumnak⁵ alapterve

9^{ik} lap Ugyan e' sanctuarium rajza. Két lapot azért szentelünk e' sanctuariumnak, mivel jelességben ahoz hasonló tudunkra sehol nem létezik.

10, 11^{ik} és talán 12^{ik} lap Egyes részletek, alaptervek, profilek s. t. e. mellyek a' templom bővebb megismertetésére szükségesek.

E' 12 lapok csinos metszetése leg alább 600tól egész 800 pengő forintig kerülne, és e' költség az mellyet csekély ereink⁶ nem birnak, mellyek fedezésére tehát Méltóságodhoz folyamodunk[.] Kivánatos volna ugyan e' lapokhoz még a' templomnak leg alább fő részét az az nyugoti oldalát úgy restaurálva adni, a' milyen(n)ek len(n)ie kellett, ha első mesterének szellemében ki épül; kivánatos volna továbbá pár lapon és nagyobb mérték szerint a' templomban elő forduló szobrászati munkákat adni, mivel ezek is kétség kívül páratlanok egész Magyarországon; és valamint művészeti történeti, úgy æsthetikai tekintetben is igen érdekesek; azonban midőn e' lapok hozzá vetésével a' költségek könnyen négy száz pengő forinttal szaporítatnának, kéntelenek vagyunk a' di[c]ső templom restauratióját ha csak rajzban is szerencsésebb időre elhalasztani, vagy éppen másra bízni, megelégedvén azzal, hogy a szövegben néhány intést adva pár alapkövet mi is letehetünk.

Mi már e' szöveget illeti ezt két nyelven szerkeszteni szándékom t(udni) i(llik) a' nemzetin és német nyelven, ez utóbbi több tekintetből elkerülhetetlen szükségesnek tűnik ki, ugyan is hitem szerint ez biztosítaná a' munka keletét külföldön is, főképen pedig Német országban hol számos a' régi német építészeti tárgyaló munkák éppen jelenleg adatnak ki és számosabb vevőre találnak mint nálunk, továbbá pedig már azért is, mert hason tárgyú munka nemzeti nyelvünkön eddig még írva nem levén, hogy az alkotandó új művészeti szavak érthetők legyenek azokat hasonlítás végett más nyelven is kifejezni elkerülhetetlen szükséges.

A' két nyelvű szöveg, melly valamint a' rajzok majd nem egészen készen van körül belül tehetne 14 vagy 16 nyomtatott ivet 2^{ed} vagy 4^{ed} rétbén, 's így a' képekkel együtt illendő tekintetű munkát adhatna.

[Sz. E.

⁵ Értsd itt: a szentségháznak.

⁶ Azaz: erőink.

Dessewffy Józsefné Sztáray Eleonóra Werfer Károlynak
Szentmihályból Kassára, 1845. augusztus 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 80, [1. levél]

A levél Henszlmann Imre hagyatékában található. Werfer Károly tehát úgy teljesítette a grófnőnek azt a kérését, hogy levele tartalmát közölje Henszlmann-nal, hogy továbbküldte neki. Vö. az 51. számmal.

[1]

Sz(ent) Mihály 1.ten August 1845.

Mein bester Werfer!

Daß sie ein würdiger Nachfolger Guttenbergs u(nd) dazu auch ein gebildeter, edel-denkender, u(nd) billiger Mann sind, das weiß ich schon seit vielen Jahren; u(nd) die herzliche Achtung u(nd) das Vertrauen welche Sie mir einflößen, berechtigen mich zu einer Bitte, welche Ihnen vielleicht sonderbar scheinen wird, zu der mich aber mein bestes Gefühl unwiderstehlich drängt.

So eben lese ich in einer Zeitschrift daß ein Herr Henselmann willens sey, die Beschreibung der Kaschauer Domkirche in Druck herauszugeben, u(nd) denselben bey Ihnen, mein bester Werfer veranstalten wolle.¹ — Wenn dies wirklich geschieht, so bitte ich Sie im Nahmen der Gerechtigkeit, der Ehrfurcht die wir alle, den großen Denkmählern der Kunst u(nd) des Fleißes, schuldig sind,

[2]

ich bitte Sie im Nahmen von ganz Ungarn, u(nd) aller edelfühlenden Menschen welchen Gott den reinen Sinn für das Schöne u(nd) Erhabene schenkte, ich bitte Sie setzen Sie auf mein Risiko, in einer Note mit großen Buchstaben an Ende des Buches, diese traurige Wahrheit hinzu: Ja! Meine theuren Leser, diese herrliche Kirche Gottes, deren es in Ungarn kaum zwey ähnliche giebt, diese Kirche gebaut von einer ungarischen Königin, dieses schöne Kunstwerk, deßen sich auch eine große Residenzstadt rüh-men würde, u(nd) welche unser kleines Kaschau zieret, dieses Meisterstück gothischer Baukunst — ja, ja! es ist nur mit elenden Schindeln gedeckt, ausgesetzt jeden Moment vom Feuer verzehrt zu werden, barbarisch preisgegeben jeden Zufall u(nd) Verderben der Witterung, vor

[3]

wenigen Jahren fieng auch das elende Dach dieser Kirche schon zu brennen an; kann man ohne Schaudern, auch nur an das unersetzliche Unglück denken, was erfolgt wäre, hätte nicht glücklicherweise der Wind sich gewendet, wodurch die Flam-(m)enen konnten gelöscht werden? — Ein so herrlicher, kostbarer Bau würde überall mit unendlicher Sorgfalt erhalten u(nd) gepflegt werden, man würde eignen, schöne,

¹ Vö.: *Henszlmann 1846a* (amely végül a Landerer és Heckenast kiadónál jelent meg).

dauerhafte, passende Ziegel verfertigen, oder es mit Eisenblech oder Kupfer bedecken so wie er es verdient. Allein in Kaschau hat man nicht einmahl gemeinen Dachziegeln dazu? Brandweinbrennereyen, Kneipen, u(nd) Stallungen werden mit Ziegel gedeckt, für die Domkirche hat aber der Kaschauer Magistrat nur schändliche Schindeln von dünnen Tannenholtz! Oh! Ihr Abderiten!

[4]

Oh! Ihr triviale Vandalen, die Ihr gar keinen andern Sinn habt, als für den Wochenmarkt! — Meine Erbitterung über diese wahre Todsünde der Kaschauer, wird um so größer, als ich *mit voller Gewißheit es weiß*, daß die Kaschauer Domkirche reich – sehr reich ist – u(nd) das ganze Dominium Forró zur Erhaltung dieses Gebäudes bekommen hat! – Dieses ist eine Wahrheit welche die herrn wohl kennen, aber verläugnen wollen. Die Kirche hat auf diese art keinen Patron, keinen Fürsprecher, keinen Freund, sondern nur Feinde, welche ihre Einkünfte plündern, u(nd) sie der Zerstörung preis geben! — Nur ich allein, bin vielleicht so tief u(nd) so billig empört über diese moralisch-ästhetische Ungerechtigkeit u(nd) Vernachlässigung eines so unendlich werthen u(nd) heiligen Denkmahles der ungarischen Vergangenheit.

[5]

Nur ich allein fühle vielleicht die Entrüstung, welche jeder fühlen sollte, der zu den schlechten, unwürdigen Dache hinaufblickt, welches nicht zum Schütze sondern zum gewissen Verderben des Domes darauf liegt? — Es haben aber schon viele außer mir dieselbe Bemerkung gemacht, u(nd) sind erstaunt über die unverzeihliche Gleichgültigkeit der Magistrats-Herrn für einen Bau, welcher sonst überall bewundert, u(nd) auf jede Art vor Schaden gehütet würde.

Es ist hohe Zeit daß diese wichtige Sache zur Sprache kom(m)e, u(nd) wenn Sie mein lieber Werfer, diese Note nicht in Herrn Henselmans Buch drücken lassen, so bin ich entschlossen, dieselbe in alle ungarische Zeitschriften einrücken zu lassen, u(nd) die Herrn so wie sie es verdienen, als wehre Abderiten, im Lande zu produciren

[6]

Ja! Ich werde es wegen Sie anzugreifen, u(nd) so viel thun als ich nur kann, um den Dom ein würdiges Dach zu erringen. — Gott gebe uns nur einmahl einen kräftigen durchgreifenden Bischoff! Der wird gewiß meinen billigen Wunsch erkennen u(nd) theilen. — Freylich wird man mich nur verspotten, u(nd) meiner Ohnmacht lachen? was kann ich, so mächtigen u(nd) hoffärtigen Magistratsherren schaden, wie kann *ich* sie zur Erfüllung ihrer Pflichten zwingen? — Nachdem sie sich nicht schämen ihren schönen Dom, die Zierde ihrer Vaterstadt mit einen schlechten Dach zu verunstalten vor aller Welt augen, so werden sie sie gewöß auch nicht schämen vor ganz Ungarn in einen so wenig ehrenvollen Lichte zu erscheinen. — Aber dennoch werde ich es wagen, u(nd) doch wenigstens diese Beruhigung für meine gerechte Empfindung finden!

[7]

Sagen Sie dieß alles den herrn Henselmann, wenn er nichts über diese höchst wichtige Sache sagt, u(nd) die gute Gelegenheit versäumt das publicum darauf aufmerksam zu machen, so wird sein Buch von gar keinen Nutzen seyn, u(nd) er wird seine Pflicht als Schriftsteller u(nd) als Ungar, keinesweges erfüllen.

Verzeihen Sie meinen Eifer, u(nd) meine Geradheit, welche ganz offen die Wahrheit sagt, u(nd) in Sie mein bester Verfer das aufrichtigste Vertrauen setzt, indem ich bestim(m)t hoffe, Sie werden meine Bitte zu beherzigen u(nd) zu erfüllen wissen.
Ich bin mit vieler Achtung stäts.

Ihre ergebene Dienerin
Gr. Eleonore Desöffy

[B. O.]

Dessewffy Józsefné Sztáray Eleonóra Henszlmann Imrének
Szentmihályból Pestre, 1845. november 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 80, [2. levél]

Werfer Károly által továbbított levelére – lásd az 50. számot – Henszlmann írt a grófnőnek, e levél utalásai szerint arra kérve őt, hogy gyűjtsön előfizetőket a Kassa templomairól kiadandó könyvére.¹ Erre válaszolt Sztáray Eleonóra immár közvetlenül Henszlmann-nak.

[1]

Schätzbarster Herr Doctor!

Diesen Augenblick erhalte ich Ihren Brief vom 14ten Nov(ember). — Ihren Wunsch Prenumeranten auf Ihr Werk² zu sam(m)eln, kann ich keineswegs erfüllen, indem ich hier den Winter zubringe, in einer Gegend, wo man nicht einmal Ungarische Bücher anbringen könnte, geschweige den erst deutsche!

In Szabolcser Comitate wird sehr wenig gelesen, und ich habe hier so äußerst selten Gäste, daß ich nicht in Stande wäre, auch nur *einen* Prenumeranten zu bekom(m)en. Übrigens muß man sich gar nicht über die Geistes-Lethargie der hiesigen Menschen wundern; wenn man sieht, daß ein Gelehrter, und Schrift-

[2]

steller wie Sie, ganz eiskalt und theilnahmslos verbleibt, beÿ den *wirklichen Sacrilegium* welches der heillose Kaschauer Magistrat an der herrlichen Kirche begeht, und welches ich hoffe, ans klare Tageslicht bringen zu können, indem ich schon Schritte gethan habe bei einer sehr ehrenwerthen Familie in Sároser Comitát, um die betreffenden Documente über die große Fondation der Domkirche gehörig, zu erhalten. — Sie wollen diese Zeugnisse, die ich Ihnen schicken sollte nicht erwarten, und Ihr Werk schon jetzt herausgeben? — Dann, wirklich Schade um Ihre Bemühungen und Unkosten, denn jeder denkende, und gerechte Mensch welcher Ihr Buch lesen wird, muß sich billigerweise sehr wundern, daß Dr. Henszlmann, von den abscheulichen Dache dieser [3]

schönen Kirche gar keine Erwähnung macht, und als ein Kunstfreund nicht im höchsten Grade empört ist, über dieses unverzeihliche Verbrechen solch ein herrliches Gebäude jeden Moment der Feuergefahr preisgegeben zu sehen! — Ich begreife gar nicht mit welcher Muthe Sie diese Domkirche beschreiben können, wenn Sie nicht über *Alles* was daran und darin ist, die Wahrheit sagen wollen?, und das wichtigste was Ihre Pflicht wäre, als Schriftsteller zu sagen, verschweigen wollen? — Diese historische Lücke wird und muß Jedermann auffallen, und den Werth Ihres Werkes sehr vermindern! — !

Sagen Sie mir nur, mein bester Herr Doctor womit wollen Sie bei Ihrer Beschreibung das elende Schindeldach bedecken? — — Mit dem Mantel der christlichen Liebe etwa?

¹ Vö.: Henszlmann 1846a.

² Értsd: Henszlmann 1846a-ra.

[4]

oder, wenn Sie ein Dichter sind, werden Sie etwa, die morschen Schindeln in Diamanten und Rubinen verwandeln?, und die Augen des Publikums durch Märchen täuschen, um den liebenswerthen Kaschauer Magistrat zu schonen? — Denn etwas müssen Sie darüber sagen, ich bin daher wirklich neugierig wie Sie Wahrheit maskiren werden?

Ich habe es den H(er)rn Werfer geschrieben, daß ich nicht so unbillig bin, zu verlangen, Sie möchten mir blos auf mein Wort Alles glauben, was ich in Betreff der Bewußten Dotation schrieb, ich versprach Ihnen darüber authentische Documente zu verschaffen; nun weil Sie dieselben nicht erwarten wollen, so werde ich Sie Ihnen nicht mehr schicken, sondern einen *andern Weg* suchen, und

[5]

finden, der Welt die Wahrheit zu verkündigen, denn tief in die Seele hinein kränkt es mich, daß ein so collossaler Unfug unbekannt und ungestraft bleiben soll! — !

Übrigens bin ich

Szent-Mihály am 20ten November 1845.

Ihre Dienerin
Gr. E. Desőffy Sztáray

[B. O.]

Bellaágh József Henszlmann Imrének

Kassa, 1845. november 1.

Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, I., fol. 11

A kis papírlap előoldalának bal alsó sarkába Bellaágh József azt jegyezte föl apró betűkkel, hogy a két síremléket ő írta le Henszlmann számára a kassai Szent Erzsébet-templom plébániáján, a szöveg mégis más kéztől származik.

Az elsőt később a Szent Mihály-kápolna szentélyének falába helyezték el kívülről; a másik későbből nem ismert. (Előkerülésük valószínűleg összekapcsolható azokkal a Szent Erzsébet-templomban végzett munkálatokkal, amelyekről vö. a 65. szám, szakosztályi jegyzőkönyvek, 6.b pontját, mert ezeket Bellaágh József vezette.¹⁾

[az 1. oldal bal alsó sarkában:]

Pro D(omi)no Spectabili Hentzlmann

Jos: Bellaagh Architectus

1845 notavit. 1me 7^{bris}

NB: omnes excepti Lapides Conservantur

Parochiae eod(em)²

[1]

1. *Monumentum*

In periphēria monumēti leguntur sequētia:

„Monumentum egregii Andreæ Varanai de eadem, Serenissimi Gabrielis (Bethlen), Dei gratia Sacri Romani Imperii et Transylvaniae (Principis), domus monetariæ Cassoviensis Rectoris etc et concivis Cassov.”

In superiori parte monumēti sunt insignia familiæ, due leones alati, unius in scuto, alter supra scutam coronæ insistens; inferior vero pars habet disticha plura, ex quibus sequētia nisi, plane hac inferiori parte tri fāniam fissa, legi possunt:

„Dum spirant sperant alii, sed vana profecto

Auxilia in ter(r)is, spes mea Christus erit.

Non pueribus sed amore Doum nam justus adorat[...]³.

Exipi adhuc circa finem podest an(n)us 1632.⁴

[hátoldal:]

2. *Monumentum:*

Periphēria hæc habet:

¹ Vö.: ZÁVADOVÁ–JANČOVÁ 1982.

² Az utolsó sort harmadik kéz írta balról Bellaágh utolsó sora mellé.

³ Tintapaca miatt a sor vége olvashatatlan.

⁴ Ezek szerint Varannai András sírkövének felirataiból – mind köriratából, mind a címer alatti disztichonokból – ekkor még jóval több volt kivehető, mint később, ez a leírás azonban néhány szó esetében pontatlan, vö.: WICK 1933, 38–39.

„Gener(oso) DN (Domino) Nicolae Zagyvai, Castellano O (ordinario?) Cassoviensi, porro Senatori eius dem inclytæ reipub. Cassovi(ensis) Ano Dom. 1614, 20 Junii, ætatis 46 pie defuncto posuit moesta CN (conjux) Sophia Mooki.”

Insignia exhibent duos leones arbusculos [...] ⁵nentes, unum in scuto, alium supra scutum; sub insigniis vero sequentia disticha:

„Quis quis es infracta procedens mete (meeste) viator,

Liste gradum, quæso, et verba notanda legas.

Si vivis, vixi, si flores, floridus ut tu,

Iten, fueram, facit ut publica fama fidem.

Quid spenes? disce hinc amptæ nil fidere Gezel

Nam cursu ceteri vita caduca fugit.”

[Sz. E.]

⁵ Tintapaca miatt a sor vége olvashatatlan.

Henszlmann Imre előfizetési hirdetménye Kassa városának ó német stylü templomai című művére¹

Pest, 1845. november 5.

Pesti Hírlap, 593. szám (1845. december 19.), 403. oldal²

Kisnyomtatványként fennmaradt példánya nem ismert, ezért az egykorú napisajtóban közölt szövegét vettük át. (A *Pesti Hírlap*ban a közleményhez a következő, csillaggal jelölt lapalji jegyzetet fűzték: „Előfizetést szerkesztői hivatalunkban mi is elfogadunk. — Szerk.”)

Az önállóan 50 példányban kinyomtatott hirdetményt, illetve előfizetési ívet – vö. a 79. számmal – egy rézmetszet kísérte (megnevezése a szövegben: „próbalap”), amely a Szent Erzsébet-templom szentségházát ábrázolja Henszlmann saját rajza alapján, és amely a mű II. táblája lesz majd.³ Ezt a napilapban természetesen nem reprodukálták.

ELŐFIZETÉSI JELENTÉS. Magyarországi Sz. Erzsébet’ temploma ’s a’ közelében fekvő Sz. Mihály-kápolna Kassán nemcsak legjelesebb művei közé tartoznak annak, mit az ó német (gót) építészet hazánkban teremtett, hanem stylök’ tisztasága, világossága és nagyszerűsége miatt méltán az ó német építészet’ összes maradványainak első sorában állanak. Hogy a’ nevezett templomnak azon részei, melyek az ó német styl’ legvirágzóbb korából származnak, milly jognál fogva érdemelnek illy kitünő helyet? azt már az ide melléklet próbalap’ egyszerű megtekintéséből is megítélhetni, melly a’ szentséges hely’ (hoher Chor) bemenete mellett létező közel 60 lábnyi magas szentségházat (Tabernakel, Sanctuarium, Sakramenthaus) tünteti elő, ’s ennél jelesebbet az ó német építészet nem mutathat fel, ámbárhogy ez már e’ styl’ hanyatlási korszakában, t. i. minden kifogáson kívül eső okirataink’ nyomán, Mátyás’ kormányja alatt építettett. És ha e’ szentségházról a’ templom’ többi részeire vonunk következtetést, bizonyára senki sem csatlakozandik, ki azokat az ó német építészet’ legvirágzóbb korában létrehozott művek’ legjelesebbikjei közé sorozandja, — miután egyszerű nagyságra nézve a’ kassai templom’ szentséges helyénél, kapuinál és a’ kápolna’ homlokzatánál tökéletesebb illynemű műveket találni aligha leendünk képesek. — Teljes hitelű okiratok’ nyomán bebizonyítható, mikép’ e’ nagy jelességű templom’ eredetének ideje a’ XIII-dik század’ második felére esik, a’ mikor is azt IV-dik Béla és a’ Németországból Kassára újonnan bevándorlott németek kezdték építeni, — amaz újonnan szentnek kihirdetett hugának, emezek pedig, uj lakhelyök által más nemzethez csatolva, azon szentnek dicsőítésére, ki uj honukban született, régi honukban élt és működött. — Kassaváros’ gazdag leirataiban némelly építőmesterei’ nevére is találtam, holott pedig mindeddig *egyetlen egyet sem ismertünk* közülök. — Ezen nagyrészt még nem ismert okiratok’ ’s valamint alkotási arányainak taglalása képezendik munkámnak 6–8 ivre terjedendő szövegét, mihez legalább XII, a’ próbalap’ nagyságához hasonló, rézmetszet fog járulni, a’ legnevezetesebb részeknek mind képeit, mind alaprajzait tartalmazván. ’S e’ szerint nem kimelendem a’ költséget,

¹ Vö.: Henszlmann 1846a.

² Henszlmann 1845h.

³ Vö.: MAROSI 1996, 22.

hogy az e' nemben megjelenő első magyar munka a' küldisznak is megfeleljen, valamint azon is leszek, hogy az egész a' lehetőségig hazai kiállításu legyen. — Az olcsóbb kiadás' ára 10 pft, a' diszkiadásé, mellynél a' szöveg legfinomabb velin, az árnyazott rézmetszetek chinai, vagy ugynevezett természeti (Naturpapier) papiron és irat előtti lenyomatokkal⁴ jelenendenek meg, 15 pft. Megjelenése után a' munka' bolti ára magasabb leend, — megjelenendik pedig az 1846-ik év' folytán, a' mikor a' t. cz. ivtartók⁵ által fog a' t. cz. előfizetőknek kiszolgáltatni. Előfizetést magam is elfogadok lakásomon, mázsa-utca 27. szám, második emelet, a' hol egyuttal a' már nagyrészt kész rajzok is megtekinthetők. Pesten, november' 5-kén 1845. — *Dr. Henszlmann Imre.*

⁴ Henszlmann itt magyarra fordítja az *avant la lettre* ('szöveg nélküli nyomat') szakkifejezést.

⁵ Értsd: azok, akiknél az előfizetési ívek vannak.

Scitovszky János pécsi püspök, a magyar orvosok és természetvizsgálók
VI. nagygyűlésének elnöke az MTA-nak
Pécsről Pestre, 1845. november 23.
Budapest, MTAKK, RAL, 21/1845

Csak az aláírás saját kezű. A lap tetején jobbra érkeztetési feljegyzés Toldy Ferenc kézírásával: „Vett(em) dec(ember) 10. 1845.”; a bal felső sarokban (ugyanő): „321 szvk”. A választ 58. számként közöljük.

[1]

Tekintetes Tudós Társaság!
Különösen tisztelt Urak!

A' magyar orvosok és természetvizsgálók elnökletem alatt tartott VI. nagygyűlése alkal-mával az egyesített természettani és Archæologiai szakosztályban Haas Mihály¹ pécsi professor Baranyának római, magyar és török régiségeiről értekezvén,² hallgatóinak figyelmét különösen két tárgyra fordítá, u(gy) m(int)

1^{ör} A ki(ályi) drezdai könyvtárban létező azon öt keleti codexre, mellyek Baranyának és általában egész hazánknak török korszakbani beltörténeteit több tekintetben föl fognák világosíthatni.

2^{or} A' székesegyházra, hazánk alighanem legrégibb főnálló és egyik legnagyobb-szerű épületére, mint olyanra, mellynek nem csak építése kora még teljesen nincs meghatá-rozva, hanem mellyben egyszersmind Ferenczy Úr ítélete szerint a hazai szobrászatnak minden phasisaiból érdekes emlékek találtatnak.³

Az illető szakosztály méltányolván mind a' két tárgy fontosságát[,] hazafiui tiszteettel és indulattal megkérdendőnek vélte a' Tekintetes Tudós Társaságot, és pedig az

I^{öre} nézve, hogy az említett öt codexnek fordítását kieszközleni méltóztassék, ha azokat arra érdemeseknek találándja, és önkörülményei azt megengedik; a'

II^{ra} nézve pedig, miszerint alapos tudományu és competens szakértő tagját. Dr. Henslmann Imre Urat oda utasítaná, hogy a' pécsi székesegyházat is azon figyelmére méltatni sziveskednék mellyben legujabban a' kassai főtemplomot a' mellette álló ká-polnával együtt részesíté.

Reménylé ezt annál is inkább a' nevezett szakosztály, minthogy a' tekintetes Academia már két hazai régi templomnak rajzát és leírását adá évkönyveiben, támaszkodván a'

¹ A név ceruzával aláhúzva.

² Haas 1845b.

³ Vö.: Haas 1845b, 221 (a székesegyház keleti kapuja, Demeter kőfaragó 1303-as évszámú feliratos táblája, püspöksíremlékek és a Szathmáry-kápolna oltárának említése után): „Szóval »a pécsi szé-kesegyházban melly fölött a honi történet szelleme leng, mondá Ferenczy, a honi szobrászat minden phasisai láthatók.«”

müncheni tudós építészek, u(gy) m(int) Klenze, Wiebeking és Gaertner ítéletére:⁴ nem különben azért is, mivel a Tekintetes Academia Mélt(óságos) Hammer-Purgstall báró indítványára úgy is figyelmére méltatta már tavál a' pécsi főegyházban található régiségek egy részét.

Van szerencsém egyszersmind ide csatolni ugyan a' fentnevezett Haas Mihály professor által a' magyar orvosok és természetvizsgálók Pécsen tartott VI. nagygyűlésére irt munkájának egy példányát.⁵

Midőn ezzel elnöki kötelességeim' köréhez képest az említett szakosztály' kifejezett [2]

és a' közgyűlés által elfogadott óhajtását a' Tekintetes Tudós Társaság elébe tiszteletteljesen terjesztem, kedvezésükbe ajánlott egész tisztelettel maradok Pécsen Szent András hó 23^{án} 1845.

a'

Tekintetes Tudós Társaságnak

alázatos szolgája
Scitovszky János Pécsi Püspök

[Sz. E.]

⁴ A MOT természettani, földrajzi, csillagászati és archaeologiai szakosztálya jegyzőkönyvének 14. pontjában, Haas Mihály javaslataként így, lásd *MOT VI. 1846, 194*: „[...] végre még azt is igen czél-szerűnek vélné: ha az archaeologiai szakosztály a pécsi székesegyház rajzát és pontos leírását Klenze, Wiebeking és Gaertner europaihirű müncheni tudósokkal közlené, kik honunk ezen egyik legjelesebb épületének keletkezési idejét bizonyosan meg fognák tudni határozhatni.” Itt tehát, ahogyan a plenáris ülések határozataiban sem, nem esett szó sem az MTA, sem személy szerint Henszlmann bevonásáról.

⁵ *Haas 1845a.*

Megay Viktor Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1845. december 21–24.
 Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1247, II., fol. 28, 48, 46 és 41

Az OSZKK egy Henszlmann Imre papírjait őrző iratcsomójának különböző pontjain található lapokon magyarázta el Megay Viktor Henszlmann Imrének azon számítási módoknak az aritmetikai alapjait, amelyekre Henszlmann utóbb építészeti arányelméletét alapozta.

Megay az itt utolsónak vett oldal (fol. 41v) alján írt alá: *Ausgearbeit(et) den 21 Dec(ember) 1845 Victor Megay*; s ugyanennek a lapnak a hátoldalán található a címzés (ezt nem reprodukáljuk): *Herrn / Emrich Henzelman(n) in Pesth. / Wien den 24. Dec(ember)*. (Henszlmann tehát nem postai küldeményként kapta meg.)

A lapokat a számítások egymásra épülésének logikája alapján raktam sorba. Nem biztos, hogy egyszerre készültek, s az sem, hogy minden lap fennmaradt: az első oldalak a sokjegyű (tört)számok szorzását és osztását tárgyalják, s innen túl nagynak tűnik az ugrás azoknak a számításoknak a bonyolultsági fokáig, amelyeket egy gótikus kapubéllet ceruzával éppen csak felvázolt keresztmetszetén felvett méretpontok példáján mutatott be Megay.

Von der Multiplication.

33

I. Multipliciren. find zahl finden die aus den einen
Factor aber so vielmal als der andere aus der ein
mal.

II. Abgekürzte Multiplication Man setzt die ~~ersten~~ ersten
des Multiplikators unter die niedrigste Stelle des
Multiplicando welche vorhin products vor deman ple
(Zyl auch find Decimalea gültig.) & laßt die übrigen
zahlen in umgekehrter Ordnung folgen.

Anmerkung ~~Man~~ ^{2. besten Factoren} ~~so~~ ~~zahlen~~ Zahlen die sich
an Stellen mit einander multiplicirt sind
2 zifferige zahl geben so viel mal als Product aber
so viel ziffern als best Factoren zusammenkommen
geben sie aber eine 1 zifferige Zahl so ~~schon~~
wird auf das Product ein eine ziffer weniger setzen
als die besten Factoren. z. B.

— 34678 × 4654 so hat das Product 9 Stellen

Es ist verlangt von Product

da 6 sechsen Stellen die
man durch Punkte ~~setzt~~

ergänzt, & zählt den 6

Stellen von oben hinab so
ist die 6te die verlangte wie
viele das Product (VII)

$$\begin{array}{r}
 \dots 34678 \\
 \times 4654 \\
 \hline
 138712 \\
 20807 \\
 1734 \\
 138 \\
 \hline
 161391000
 \end{array}$$

Les Decimales sont parlant de l'produ. auf ~~7~~ Mille
5, 6, 7 et Mille d. f. de Mille

0.03456 x 0.00567 d. L auf 6 Dec. M.

fiat bonif. in die min. 1000
Mille nicht ~~mehr~~ zu fassen
indem es ein fassen die Anzahl
der Mille des Produkt. d. fassen
müß, sondern es ist größer von d.
ersten der abes. d. 0.6 Mille
es fassen die ziffer die fassen d. d. d.
ein mag ein d. d. d. d. d. d. d.
nicht ~~oder~~

$$\begin{array}{r}
 0.03456 \\
 765000 \\
 \hline
 173 \\
 20 \\
 \hline
 0.000195 \\
 2543
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 0.05794 \times 6945783 \text{ d. f. 3 Dec.} \\
 3875496 \\
 344640 \\
 52146 \\
 2318 \\
 290 \\
 40 \\
 4 \\
 \hline
 402428 \\
 843
 \end{array}$$

Wird kan der Fall vor kommen, weil man die
Genauigkeit im gewöhnl. und bei zu einem gewissen
Grade braucht man z. B. bei gewissen Zahlen
(z. B. so ganz in der Vorzeichen) aber bei auf
 $\frac{1}{10000}$ ist bei auf $\frac{1}{1000}$ $\frac{1}{100}$ etc. ~~braucht~~

der ganzen braucht also nur so viel z. B. von

7695,48 auf $\frac{1}{10}$ genau sein so 1te Stelle
auf $\frac{1}{100}$ 7 7 8. 2te auf genau
also 76

auf $\frac{1}{10000}$ sein 4 Stellen genau

also eben so viel als 0 in den

ausgesprochen werden genau so.

Will man nun 1 Produkt von 2 Zahlen
haben auf $\frac{1}{1000000}$ genau sein —

687495673 \times 4.2785 so muß ich jetzt fragen

welchen Stellenwert wird die 5. Stelle

haben im Produkt haben. ~~Also~~

Wiev. braucht man und die ganzen
in Betracht zu ziehen. in die geben

3 ganze im Produkt denn

muß ich von 4 Stellen 1 Stelle ab

eingesprochen 6. Stelle ziehen in 2

Stellen wird die verlangte Stelle

haben voran die 4. Stelle

• 687495673

58734

374996

20625

4812

559

401017

sind aber die 2 Factoren. folgender

$\$ 894.7631 \times 0.005764$ so suchte ich mir
den 1 Factor mit 100 multipliz. in den and
den 100 divid aufstehe und dann ist schon wissen
~~auf~~ wieviel $\$$ ganz im hundert. setzen werden.
in den 100 setzen —

für andern Fall.

0.769487×0.004321 so multipliz. ich
beide Zahlen oder bloß 1 mit 10, 100, 1000 etc
in verfahren s. fort. — dividie das was ich
die multipliz. Zahlen. — also

$$0.769487 \times 10 \text{ ? } 0.004321 \times 100.$$

$7.69487 -$? 0.4321 gilt 1 ganz

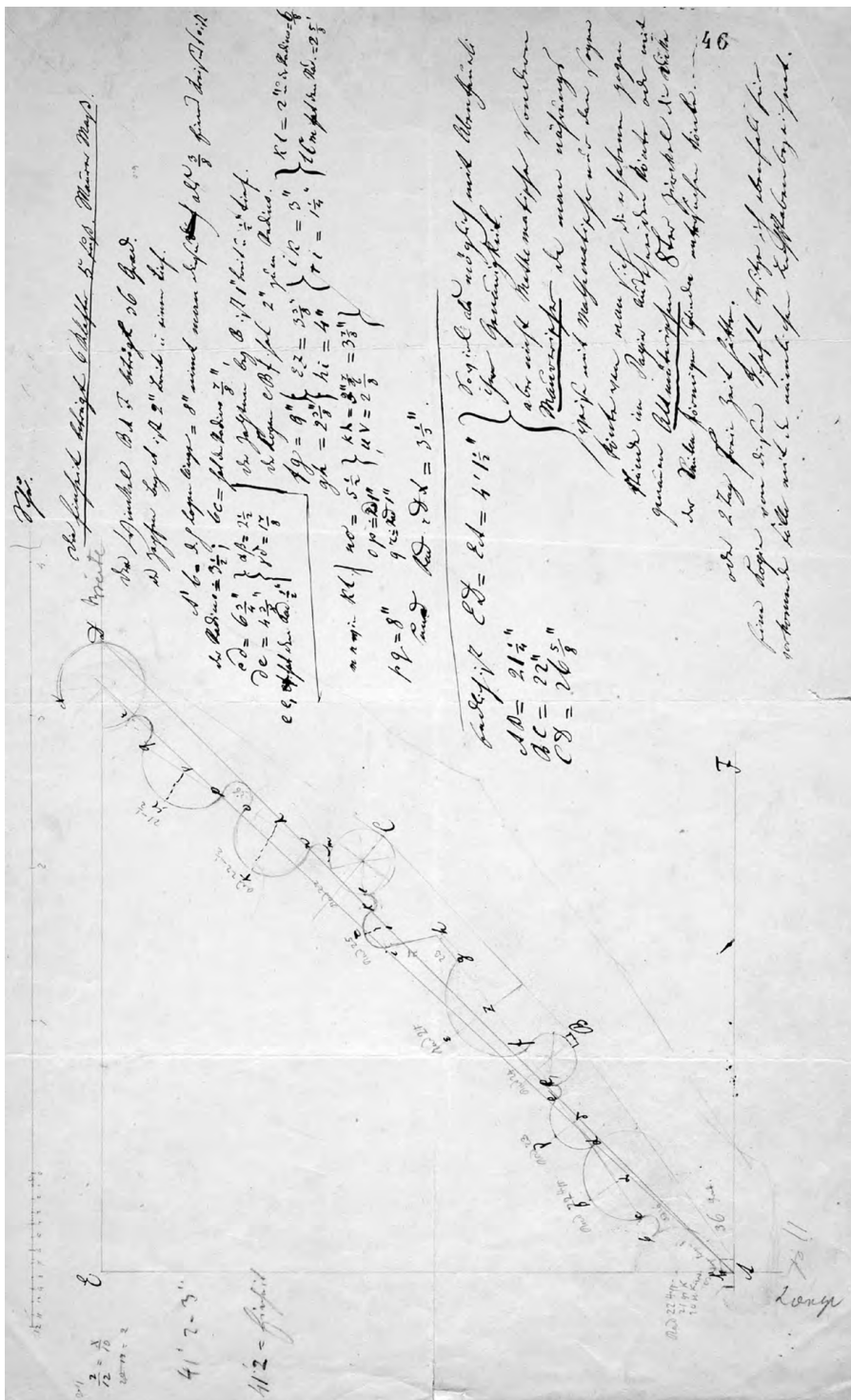
? folgen die genauigkeit hier auf ~~1000~~ $\frac{1}{10000}$ als ganz
Productes setzen so wird die 4te Decimale die nicht ganz
setzen

$$\begin{array}{r} 7.69487 \\ 12340 \\ \hline 207795 \\ 23084 \\ \hline 2308 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 7.69487 \\ 12340 \\ \hline 207795 \\ 23084 \\ \hline 1524 \\ 87 \\ \hline 232495 \end{array}$$

$$\begin{array}{r} 7.69487 \\ 12340 \\ \hline 20779 \\ 2308 \\ \hline 4154 \\ 87 \\ \hline 22948 \end{array}$$

2294.8 ? dividirt hier 10×100
 $0.22948 : 100$
 0.0022948

$$\frac{\sqrt{2}}{\sqrt{5}} = 0.8164965811$$

$$\sqrt{2} = 1.4142135623$$

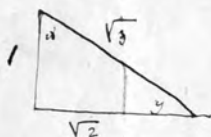
$$\sqrt{5} = 2.2360679775$$

$$\frac{\sqrt{3}}{\sqrt{2}} = 1.2247448715$$

$$\frac{1}{\sqrt{5}} = 0.4472135955$$

$$\frac{1}{\sqrt{2}} = 0.7071067812$$

25

$$\angle a = 54^{\circ} 44' 8.2''$$

$$\angle y = 35^{\circ} 15' 51.8''$$

gr. Nat.	
1.	1.41421
2.	2.82842
3.	4.24263
4.	5.65684
5.	7.07105
6.	8.48526
7.	9.89947
8.	11.31368
9.	12.72789

gr. Nat.	
1.	1.73205
2.	3.46410
3.	5.19615
4.	6.92820
5.	8.66025
6.	10.39230
7.	12.12435
8.	13.85640
9.	15.58845

gr. Nat.	
1.	0.29289
2.	0.58578
3.	0.87867
4.	1.17156
5.	1.46445
6.	1.75734
7.	2.05023
8.	2.34312
9.	2.63601

gr. Nat.	
1.	0.41421
2.	0.82842
3.	1.24263
4.	1.65684
5.	2.07105
6.	2.48526
7.	2.89947
8.	3.31368
9.	3.72789

gr. Nat.	
1.	0.50720
2.	1.01440
3.	1.52160
4.	2.02880
5.	2.53600
6.	3.04320
7.	3.55040
8.	4.05760
9.	4.56480

$$(N9) = (N8)$$

$$\left. \begin{aligned} H_9 &= g_s = 0.1952621459 \\ g_s g &= 0.1594208748 \\ h_s g &= 0.11272465246 \end{aligned} \right\} \text{Harpo}$$

$$(N10)$$

$$\left. \begin{aligned} H_{10} &= k_s g = 0.1380711874 \\ g_m g_{10} &= 0.11272465246 \\ h_{10} g_{10} &= 0.0197154372 \end{aligned} \right\} \text{Lebalon}$$

$$N_{11} = N_{10}$$

$$\left. \begin{aligned} H_{11} &= g_s g = 0.1380711874 \\ g_{11} g_n &= 0.11272465246 \\ h_{11} g_n &= 0.0197154372 \end{aligned} \right\} \text{Joseph}$$

$$\left. \begin{aligned} N_{12} \\ H_{12} &= k_s g = 0.0976510729 \\ g_{12} g_n &= 0.0797154372 \\ h_{12} g_n &= 0.0563673269 \end{aligned} \right\} \text{Benjamin}$$

Formeln zur Berechnung einfacher Δ 190 m, n, u p beliebig
 gegeben beginnend von $\sqrt{2}$ & abwärts $\sqrt{2}$ bestimmt.
 (für Punkt ist eine multiplikation 0 gegeben) (X)

I

gegeben einheits n & $H = m$

hief. Hypo = n

$$gC = \frac{\sqrt{2} \cdot m}{\sqrt{2}} = \frac{\sqrt{2}}{\sqrt{2}} \cdot m$$

$$kC = \frac{m}{\sqrt{2}} = \frac{1}{\sqrt{2}} \cdot m$$

II gegeben $gC = h$

$$H = \frac{n \cdot \sqrt{2}}{\sqrt{2}}$$

$$gC = h$$

$$kC = \frac{n}{\sqrt{2}}$$

III gegeben $kC = p$

$$H = p \cdot \sqrt{2}$$

$$gC = p \cdot \sqrt{2}$$

$$kC = p$$

Wird nun in XI die Formel II eingesetzt
 in allen übrigen aber die Formel I, weil
 immer wieder die Hyp. gegeben wird.

Methode

angewandt. in 18 Dec 1845 Victor Meyer

ist die kleinste dieser drei für sich gegeben, ist die
 Formel für die Berechnung der Unit.

$$\text{Unit} = \frac{k \times k}{k - k}$$

1. Kalk. 2. gr. Kalk
 3. Kalk - 1. Kalk

$$k \cdot k = k^2$$

$$\begin{aligned} k + k &= k + k \\ k \cdot k &= k \cdot k \\ k \cdot k &= k \cdot k \\ k \cdot k &= k \cdot k \end{aligned}$$

**Henszlmann Imre cédulája Megay Viktornak
Bécsből Bécsbe, 1840-es évek második fele
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben**

Közelebbi datálásához nincs támpont, azon túl, hogy Henszlmann bécsi tartózkodásai egyikének idején keletkezett (akár 1848-as is lehet tehát), mert nem postán küldött levél, és a válaszban, amelyet Henszlmann Megay Gézától kapott – lásd a következő számot – Megay utal mindennapi közös sétáikra.

A papírszelet bal oldalára Henszlmann felrajzolta a megoldandó feladatot: ceruzával egy kilencszöget, amelynek tollal bejelölte középpontját (a) és egyik oldalának középső pontját (b). (Az ábrát nem reprodukáljuk.) Kérdése az volt: hogyan kell kiszámolni a két pont távolságát. Ezt tollal írta a rajz fölé.

[a bal oldalon, az ábra fölött:]

a b Distanz vom Zentrum eines Neunecks bis in den Mittelpunkt einer / einer Seiten?

[a jobb oldalon:]

Die Figur ist ein Neueck

RadXCos wie viel Grad Minuten &c., wie lautet die Sum(m)e des Multiplication? 0,9... Null Ganze Neune(ck)[,] weiss ich aber weiter nicht, den(n) ich habe keine Logarithmen. Die Auflösung brauche ich ausserordentlich dringend u(nd) da die Arbeit keine Viertelstunde dauert bitte ich Herrn Baumeister Victor Megay gleich zu antworten. Ich grüsse Euch Alle

Emerich

[Sz. E.]

Megay Géza Henszlmann Imrének
 Bécsből Bécsbe, 1840-es évek második fele
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nem postán küldött levél, megszólítás nélkül.

Részletét közöljük. Az oldal nagy részén az előző cédulán kérdezett számítás levezetése. Ezt elhagytuk. Alatta a következő pár személyes sor.

[címzés a hátoldalon ceruzával:]

Herr

Emerich Henszlmann

[1]

[...]

Gerne möchte ich etwas schreiben wen ich wüßte was aber so etwas was ich Dich fragen wollte beantwortest Du mir nicht; es bleibt mir also blos übrig die Unterhaltung welche ich bey unsern täglichen Spaziergängen genoßen fortzusetzen u(nd) fortzuspielen in jeder Hinsicht

mit aller Achtung für Dich
 zeichnet sich Dein neveux¹

Megay Geiza

[Sz. E.]

¹ Értsd: neveu (azaz egyes számban).

Toldy Ferenc, az MTA titkára levélfogalmazványa
 Scitovszky János pécsi püspöknek
 Pestről Pécsre, 1846. január 22.
 Budapest, MTAKK, RAL, 107/1846

Aláíró megjelölése nélkül, Toldy Ferenc kézírásával. A címzett a bal felső sarokban van röviden megjelölve. (Válasz az 54. számra.)

[1]

Scitovszky

Nagyméltóságú & Főtisztelendő Titkos Tanácsos és Püspök Úr!

Excellentiádnak Pécsen nov(ember) 23. költ levelét dec(ember) 22. volt szerencsém az Acad(émia) elébe terjeszteni, melly Exc(ellenciád)nak honunk tudományos ügyei, & különösen a hazai régiségtudomány iránti munkás vonzalmát e forrásból is örömmel tapasztalta.

Szívesen is fog kezét az Acad(émia) Excellentiáddal e dolgok eszközzésében, melyekben részvétele igényeltetik. Ennél fogva először is, a szász kir(ályi) udv(ari) könyvtárban levő s Magyarországot illető keleti codexek használatra kinyerésében, s ha arra érdemesek, lefordításában készséggel eljárand; de evégre kéri Exc(ellenciá)dat, hogy ama kéziratokat közelebből jellemezni méltóztatnék, hogy az utánok járás ez által megkönnyíttessék. Másodszor a pécsi egyház szépműtani felvételével s leírásával Exc(ellenciá)ád kívánságához képest Henszlmann Imre lev(elező) tagját megbízván, ez, mihelyt Exc(ellenciád) a lemenetel idejét meghatározni 's a szükséges uti költséget kegyesen kirendelni fogta, azonnal Pécsre ránduland, s mint az Acad(émia) okkal reményli, feladásának Excellentiád, s a műértők teljes megelégedésére s a hazai tudományosság díszére megfelelő.

Minek hivatalos jelentése után

[2]

Excell(enciád)nak kegyeibe ajánlva, megkülönb(öztetett) tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak

Pesten, jan(uár) 22. 1846

alázatos szolgája

[Sz. E.]

**A Società Tiberiana díszoklevele Henszlmann Imre számára
„Nostra pestilenziale Residenza Ventosa”, 1846., „a szar hónapjának” 7. napján
Kassa, VSMRP, p. č. 751-ben**

Nyomtatott díszoklevél (*Patente per tirar scorese*), Henszlmann Imre nevére kitöltve: „Vale per l’Illustrissimo Sig(nore) Emerico Henselmann”. A társaság az oklevél szövege szerint Tiberius császárról vette a nevét. Kiállítói: *Don Pietro di Monte-Echese*; *Loffino Gustode* (!) és *Petino Cerimoniere* kézzel nem írták alá. A keltezésben megadott hely talán értelmezhető úgy, hogy a társaság Pesten működött; a *Loffino Gustode* megnevezése alatt található külön keltezőformula: „In Monte-Echese 1846 presso il Crepa” az elnök nevével összevetve arra utalhat, hogy *Monte-Echese* a hely közelebbi megnevezése, esetleg beszélő neve.¹ A szöveg végén található keltezésben az évet „l’anno in cui si purgarono i corpi dalla cacajuola, e vuotarono i bottini e luoghi comuni”-ként, a hónapot „il mese Merda”-ként adják meg.

¹ Az Orden der Ritter vom Gùldenem Zahnstocher (az arany fogpiszkáló rend lovagjai), később Pesther Roastbeef-klub nevű társaságról, amely az 1850-es évektől Heckenast Gusztáv pilismaróti villájában tartotta összejöveteleit és ennek tagjairól lásd: LIPTÁK 2012.

PATENTE PER TIRAR SCORESE

Noi Don Pietro di Monte-Echese, Rettore perpetuo delle Scorese,

*Cachetratico di Salamenca e Caracabba-Rendutario del Cantaro,
delle Loffie, Mordignacche e cultubon,
Libero Barone dei stivali delle Spetterzoni, delle Camicie,
e della Colleggina Spuzzignacchere,*

A TUTTI QUELLI CHE VEDRANNO LA PRESENTE, SALUTE.

Con Sommo Nostro cordoglio e rammarico intesi, abbiamo i pericoli che di giorno in giorno accadono mediante la soverchia ritenzione delle Scorese per loqual cosa Voi, solamente al pubblico bene inclinati, e volendo riparare ai danni di tal fatta, molto più che sempre abbiamo avuti gli occhi il miserabile avvenimento dello sfortunato Imperatore Tiberio, cui, dovchè perduto ebbe l'abilità di tirar scorese misera mente morì;

CONCEDIAMO

ampia, libera, e piena facoltà e privilegio a chiunque sia munito della presente, di poter tirare a suo piacimento comodo e libertà, scorese, scoresoni, loffie, loffini, peti, spuzzignacche, e qualunque altra sorte di venti o flati non nominati, per il lungo, per il largo e per li stretto, in molti e pochi luoghi corti della parte posteriore come più gli aggrada anche alla presenza di qualsiasi persona d'ogni genere e condizione, senza che possa essere molestato nè che se gli possa dire da alcuno, perco aminate, mulo, un corneo, acqua bollita, fuoco, e cose simili, purchè abbia prima nominato Tiberio! Si avverte però che questi venti o scorese dovranno farsi graziosamente, allegre, vivaci, e spiritose, onde porgano piacere all'orecchio ed al naso. Ma perchè venghino fatti tutti gli abusi e quali nascer potrebbero da questa Nostra concessione, resta severamente proibito che i detti venti e scorese abiano ad essere vestiti o con qualche ornamento, e ciò sotto pena d'imbarcarsi Camicie, Calze, Calzoni, Tettano, Scarpe, e cose simili.

Data da questa pubblica privata Nostra pestilenziale Residenza l'entosa l'anno in cui si purgarono i corpi dalla campuola e vuotarono i botini e luoghi comuni.

Adi 7 del mese d'Arda

DON PIETRO DI MONTE ECHESE.

Loffino Custode

*In Monte-Echese 1846 presso il Grepa
con approvazione*

Petino Cerimoniere

*Registrato accanto al Cesso, e prenotati
li diritti di Botto*

Vale per l'Illustrissimo Sig. *Emilio Henselmann.*

Lucas Schultz bártfai városi rajztanár Henszlmann Imrének
 Bártfáról Pestre, 1846. március 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 336

Henszlmann Imre a levelet Henszlmann Sámuel következő napról keltezett leveléhez mellékelve kapta meg, ahogyan Henszlmann Imre kérését is Sámuel közvetítette neki még az előző év októberében, lásd a 61. számot.

[1]

Bartfeld am 15^(en) März (1)846.

Wohlgeborner Herr!

Der gütigen Zuschrift Euer Wohlgeboren an den Wohlgebornen Titl. Herrn städtischen Fiscalen Samuel v(on) Henßelmann, in Hinsicht der Beschreibung der uralten gotischen r(ömisch) k(atholischen) Pfarrkirche zu Bartfeld, konnte ich nicht gleich willfahren, in deme ich gesonnen war mit dieser Beschreibung, auch die Ansicht derselben zu zusenden, und der Aufnehmende Schüler der Bartfelder Schule, diese, durch Privat Ursachen gehindert, erst jetzt für sich copiren konnte; die auf hier beygefüigten Zeichnung angegebenen Massen habe ich untersucht, und diese bestätigte.

Daß ich diese Zeichnung ohne Schattirung zusende, entschuldigen verschiedene Ursachen unserer hierortigen Beschäftigungen, doch in der Hofnung wenn Euer Wohlgeboren, einen Kenntniß besitzenden Lithographen, wie auch ich nun schon die Kaschauer Kirche Ihrer würcklich schönen Ausgabe, zu sehen die Ehre hatte, anvertrauen, so wird derselbe unfehlbar, nach den hier gegebenen Grundrissen, auch die Schattirung des Ganzen nicht verfehlen.

Mich Ihrer fernerer Güte empfehlend verharre mit Hoch Achtung

Euer Wohlgeboren

bereitwilliger Diener
 Lucas Schultz öf(fentlicher) Z(eichen) Lehrer

[E. A.]

Henszlmann Sámuel Henszlmann Imrének
Bártfáról Pestre, 1846. március 16.
Kassa, VSMRP, p. č. 163

[1]

Lieber Vetter!

In Folge deiner werthen Zuschrift vom 20 Oct(ober) 1845 (die mir jedoch erst am 3 Dec(ember) v(origen) J(ahres) zugekommen) würde ich unverzüglich den gebetenen Plan der Bartfelder Pfarr kirche an Dich überschickt haben, wofern Herr Lucas Schultz Zeichenlehrer mir solchen auf meine erste Aufforderung gegeben hätte, weil er aber vorgeschützt, daß er den Grundriß vorerst prüfen, und dann für sich copiren müssen, so verspätete sich meine Antwort wider meinen Willen.

Gestern erhielt ich endlich die Zeichnung, sammt einem Billen an dich, welches ich im Anschluße übersende.

Ich habe dieser Tage Deine, in der Zeitschrift „Magyarföld és népei“ erschienene Beschreibung der Stadt Caschau, sammt einschlägiger Abbildung des Domes gelesen;¹ bist du gesonnen in derselben Zeitschrift

[2]

auch die Abbildung der Bartfelder Pfarrkirche folgen zu lassen, so würde ich mich erwilligen die Beschreibung der Stadt Bartfeld zu liefern, da es schon lange mein Wunsch war, die darauf bezüglichen, und nur einer Zusam(m)enstellung bedürftigen Materialien, die ich mit großer Mühe seit manchen Jahren zusam(m)enbrachte, zu verarbeiten.

Die Abschrift unseres Familienstam(m)baumes, die Du mir eingesendet, ist für mich nichts neues, weil ich es war, der solchen noch im Jahre 1835 ausgefertigt, und mit Friedrich Henszlman(n) mitgetheilt habe, von welcher wahrscheinlich die Abschrift in die Hände Deiner Schwester gekom(m)en ist. Ich habe mir vorgenom(m)en, auch diese Familien Notizen neu zu überarbeiten, und ein Familienbuch zusam(m)enzustellen, welches immer

[3]

bey dem ältesten in der Familie sollte aufbewahrt, und von Zeit zu Zeit ergänzt werden.

Im August laufenden Jahres kom(m)en die Naturforscher in Caschau u(nd) Ep(e)ries zusammen, und werden auch nach Bartfeld einen Ausflug machen – wirst Du nicht von der Pest hin seyn?

Grüße deine Gattin und deine Schwester herzlich von mir, und sey versichert von der fortwährenden Freundschaft und Liebe

deines Freundes

Bartfeld am 16 März 1846.

Sam Henßlmann

[Sz. E.]

¹ Henszlmann 1846j.

Körmöczi Imre Eötvös Józsefnek
Pestről Pestre, 1846 március vége
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, I., fol. 13

A levél egy Henszlmann Imre papírjait tartalmazó iratcsomóban található. A bal felső sarokban látható rájegyzés: „Pest April 1^{én} 1846.” minden bizonnyal úgy értelmezendő, hogy a címzett akkor kapta kézhez.

Eötvös Henszlmann számára kérhetett adatokat a levélírótól magyar püspökszentekről, mert Henszlmann a *Kassa városának ó német stylü templomai* című művének egyik tábláján magyar szentek szobraival egészítette ki a Szent Erzsébet-templom északi kereszthajó-kapuzatának bélietét, és az ábrázoltak között *sz. Beztert* (azaz Szent Beszteréd) püspök és vértanú is szerepel és ott is Szent Gellért párjaként.¹

[címzés a hátoldalon:]
Méltóságos Báró
Ötvös József Úrnak
különös Tisztelettel

Helyben

[1]

Méltóságos Báró Úr!

Több magyar Püspökök neveivel szolgálhatnék, kik a szentek lajstromába soroztattak. Az ohajtott czélnak azonban eligendőleg megfelelnek a következők.

Szent Astriks első kalocsai Püspök kit Sz(ent) István követként Rómába küldött. Meghalt 1034^{-ik} évben.

Sz(ent) Sebestyén első Esztergomi Érsek ki 1040 körül halt meg.

Szent Beztert. Nitrai Püspök Sz(ent) Gellérttel együtt lön vértanu. Megöletett 1047. Többire becses hajlamában ajánlottam Magamat

alázatos szolgája
Körmöczi Imre

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1846a*, 21. és 8. tábla.

Charles de Montalembert Henszlmann Imrének
Párizsból Pestre, 1846. április 12.
Kassa, VSMRP, p. č. 260

[címzés a hátoldalon:]

Monsieur

Monsieur le Docteur Emrich Henszlmann.

à Pesth

Vagggasse.¹ N°. 27.

(Royaume de Hongrie)

[a bal felső sarokban idegen kéz:]

Etats Autrichiens

[Vörös viaszba nyomott gyűrűspecst: Montalembert családi címere a grófi koronával.
Párizsi postabélyegző április 22-i és pesti április 30-i(!) dátummal.]

[1]

Paris, le 21 Avril 1846.

Monsieur,

Je suis extrêmement sensible à l'attention que vous avez eue de me faire connaître l'existence de l'admirable tabernacle qui se trouve dans l'église de S(ain)te Elisabeth à Kaschau; j'ai admiré le dessin de ce beau monument que vous m'avez fait l'honneur de m'envoyer et dont je vous prie d'agréer tous mes remerciemens.² Je ne manquerai pas, Monsieur, de signaler le tabernacle de l'église de Kaschau dans la prochaine édition de mon histoire de S(ain)te Elisabeth,³ parmi les monumens élevés en l'honneur de la patronne de la Hongrie, et d'y insérer les précieux et savants renseignemens que vous avez eu la bonté de me transmettre dans votre lettre; ce sera la meilleure preuve que je pourrai vous donner de ma reconnaissance.

Je m'occupe maintenant, depuis dix ans, d'une histoire de S(ain)t Bernard et de l'ordre de Citeaux. Lorsque j'ai passé en Hongrie, il y a six ans, j'ai cherché à recueillir quelques notes

¹ Értsd: Waaggasse.

² A szentségháznak arról a metszetéről lehet szó, amelyet *Henszlmann 1846a* előfizetési felhívása mellé sokszorosítottak, vö. az 53. tétellel.

³ *Montalembert 1854*.

[2]

sur l'origine et les destinées de l'ordre de Citeux dans ce Royaume, mais mes recherches, malgré les obligeants secours du Docteur de Schädel, n'ont pas abouti à grande chose.⁴ Si dans le cours de vos études vous trouviez quelques détails à ce sujet, vous m'obligeriez infiniment en me les communiquant.

Je vous prie, Monsieur, d'agréer l'assurance de ma profonde gratitude, ainsi que de la considération très distinguée avec laquelle j'ai l'honneur d'être
votre très humble et très obéissant serviteur.

ChdeMontalembert

[Sz. E.]

⁴ Montalembert 1840 augusztusában Isztambul felé hajózott a Dunán. Más forrásból nem ismert, hogy Pesten megállva személyesen kutatott levéltári adatok után a ciszterci rend magyarországi történetéről, Toldy Ferenc „lekötelező segítségével”, noha lényegében eredménytelenül (valószínűleg az MTA gyűjteményeiben tehát). Vö.: CONCHA 1918, I., 46–47.

Fuchsthaller Alajos Henszlmann Imrének
 Pestről Pestre, 1846 májusa
 Kassa, VSMRP, p. č. 126

Fuchsthaller a *Kassa városának ó német stylü templomai* táblái közül¹ annak rajzát kéri Henszlmanntól, amelynek metszéséről 1846. május 25-én állít majd ki számlát, lásd a 79. számot. Ennek alapján datáltuk.

Üres oldalain Henszlmann „A hibás kivitel oka a következő...” kezdetű fogalmazványa sok méretadattal és számítással a kassai Szent Erzsébet-templom bizonyos – úgymond – rendellenességeiről (a kereszthajókapuk nem egyforma szélesek, a nyugati kapu nincs pontosan a templom tengelyében, timpanonja túlságosan nagy; illetve bizonyos méretei nem akkorák, amekkorának szerinte lenniük kellene). Ezeket a hibákat a nem elég pontos kivitelezésnek tulajdonítja. A fogalmazványban úgy hivatkozik a *Kassa városának...* 5. táblájára, ahogyan annak megjelent szövegében a táblákat magyarázza, de ez a szöveg végül nem került be a műbe. A kettőbe hajtott papírlap jobb oldalának közel fele leszakadt és hiányzik, ezért nem tudni, hogy a fogalmazvány befejezetlen volt-e. (Nem közöljük.)

[címezés a hátoldalon:]

Herrn

Emerich Hens[...] ²

Wohlgebohren [...]

H[ier]

[1]

Herr von Henszlmann!

Ich bitte mir die Zeichnung des Portales zu schicken[,] weil ich mit der andern Platte bis zur Maschine fertig bin, und ich erst einen neuen Diamant bekomme[,] der für Kupfer geeignet ist[,] was noch einige Tage dauern dürfte, bitte mir au[ch] zu wissen machen[,] ob ich von dieser Zeichnung von jeder Seite etwas wegnehmen kann[,] weil selbe etwas breiter als die andern ist.

Ergebenster
 A Fuchsthaller

[E. A.]

¹ *Henszlmann 1846a*, 8. tábla.

² A címezés a papír hiánya miatt töredékes.

**A magyar orvosok és természetvizsgálók VII. nagygyűlésének jegyzőkönyveiből
Kassa és Eperjes, 1846. augusztus 9. és 17. között
*A' magyar orvosok és természetvizsgálók [...] munkálatai. Pest, 1847*¹**

A MOT határozatai értelmében a nagygyűlés elnöke, gróf Andrássy György írt levelet Ocskay Antal kassai püspöknek, Kassa városának és az MTA-nak. A három levél közül elküldött formájában egyik sem ismert, illetve került elő eddig, ezért a nagygyűlés nyomtatott jegyzőkönyveiből közöljük a róluk szóló szövegrészeket.²

Kassa város közgyűlése 1846. augusztus 18-i ülésén tárgyalta a MOT levelét; az MTA 1847. február 22-én – lásd a 66. és a 77. számot.

A különféle jegyzőkönyvekből, azaz az ún. szakosztályi ülések, illetve a közgyűlések jegyzőkönyveiből vett részleteket időrendbe soroltuk.

A természettani, földrajzi, csillagászati és archaeológiai szakosztály jegyzőkönyve, 4. pont (1. ülés, Kassa, 1846. augusztus 10.):³

„4. Henslmann Imre a gyűlés tagjait a kassai Sz. Erzsébetnek szentelt magyarországi ó német stílusú egyházba meghívá, és a hely színén magyarázá a templom építési történetét és művészeti jelességét. De előadását az idő rövidség miatt nem fejezhetvén be,

Folytatása és bevégzése a legközelebbi aug. 12-ként tartandó ülésre halasztatott.”

A természettani, földrajzi, csillagászati és archaeológiai szakosztály jegyzőkönyve, 6. és 7. pont (2. ülés, Kassa, 1846. augusztus 12.):⁴

„6. Következett Sz. Erzsébet templomának és Sz. Mihály kápolnájának folytatott magyarázása.

Mellyet a gyűlés köszönettel fogadván, ezen magyarázás következtében kifejlődött és Henslmann Imre által előterjesztett, következő, nemes Kassa városhoz és a megyés püspökhöz intézendő levélnek 5 első pontját elfogadta; és Pulszky Ferencz alelnök⁵ indítványára még a 6-dik s 7-dikkel megtoldani kívánta.

E levelek tartalma a következő volna.

¹ MOT VII. 1847.

² A jegyzőkönyvek közül csupán az első két közgyűlésének hitelesített kézírata maradt fenn: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Levéltár, I.2.A.VII.a.1–2, azaz: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága vándorgyűléseinek iratai; A VII. Vándorgyűlés iratai (Kassa–Eperjes, 1846. augusztus 9–17.; Jegyzőkönyvek. (A nagygyűlésnek az ebben a fondban őrzött további iratai között nincs témánkba vágó.)

³ MOT VII. 1847, 154.

⁴ MOT VII. 1847, 155–156.

⁵ Értsd: a nagygyűlés alelnöke.

Az 1846-dik évi augusztus havában Kassán összegyűlt természetvizsgálók és orvosok második osztálya, melyhez a régiség tudománya tartozik, nem tudván jobban meghálálni tettel azon szivességet, mellyel tagjait nemes Kassa városa fogadta, mint ha e nemes város legnagyobb kincsének, t. i. dicső régi templomainak fentartásához és bővebb megismertetéséhez ohajtván járulni, e tekintetben nézeteit és javaslatait következőkben öszpontosítja.

a) Valamint Sz. Mihály kápolnájában régi becses falképek az újabb meszelés alatt kitűnnek: úgy a nagy templom meszelése alatt is nagy valószínűséggel illy falképeket sejteni lehetvén, e jeles épületek teljes dicsőségükbeni megjelenésére igen kíváncsok, hogy e falképek, milyenek hazánkban csak igen ritkán találtnak, méltatlan takarójuktól megmentessenek.

b) A tavali árvíz következtében a nagy templom némelly lejobb szált helyei felemelésére czélzott ásások alkalmával, ritka becsü sirkövek, a legrégibb padozatban, melly a mostani harmadik alatt több mint másfél lábnyi mélységben létezik, felfedeztettek; azonban ezen ásások nem történhetvén olly helyeken, mellyeken joggal a legdúsabb felfedezéseket várhatni: a szakosztály nemes Kassa várost a templom közepén és oltár helyén bővebb eredményt ígérő ásások folytatására, úgy szinte a fölötte nevezetes igen régi Szent István kápolnája alatt létező templom eredeti karba helyezettetésére felkéri.

c) A főtiszt. kanonokok székei az építési alkotásra nézve páratlan szentségházat annyira elfedvén, hogy annak alsó osztályát alig láthatni, a szakosztály nem gondolja czéliránytalannak abbéli nézeteit kinyilatkoztatni, mikép a magában ugyan szükséges székek másféle alkotása által a remek művet mintegy megújítva a szemlélődésnek lehetne kitenni.

d) Az egyház mostani fedele a karzatra⁶ tétetett fel, melly eredetileg e czélra nem vala készítve, hanem arra, hogy a templom minden részeihez annál könnyebben lehessen férni, p. o. tűz alkalmával. Azonban a tetőnek mostani elhelyezése által a karzat tetemesen szenvedett, nem csak idomát, melly az egyház diszítésére olly sokat tett, hanem rendeltetését is t. i. a közlekedésnek könnyítését egészen elvesztvén: az osztály ennél fogva ns.⁷ Kassa városát arra kéri, hogy a reménylendő újabb fedezés⁸ alkalmával e körülményeket szem előtt tartván, a karzatat, azt összetipró súlyától megmentse, valamint a tetőt is azon magosságra felemeltesse, mellyet az a falakon ma is látható jelen után ítélve, eredetileg birt.

e) Hazánk valamint általában régiségekben, úgy kivált régi szobrászati művekben nem igen bővelkedvén, kíváncsoknak tetszik, hogy legalább a létezők tehetségünk szerint bővebb oktatás és egymással összehasonlítások végett, legalább jó mintákban, a nemzeti muzeumban öszpontositassanak. Ezen ohajtás következtében az osztály ns. Kassa várost arra szólítja fel: miszerint valamint saját dicsőségére, úgy a tanulni akarók elősegítésére is sziveskedjék, jeles templomai kitűnőbb szobrászati műveit, nevezetesen

⁶ Értsd (itt): a külsőn, a koronázópárkányon a mérműves mellvéd mögött körbefutó közlekedő folyosóra.

⁷ Azaz: nagyságos.

⁸ Azaz: új tető készítése.

pedig a nagy templom éjszaki és nyugoti kapuinak dombor műveit femészbe (gipsz) lemintáztatni, és a nemzeti muzeumban felállítani.

[f)]⁹ Utóbbi óhajtásához az osztály ugyanazon célra felkéri ns. Kassa várost, hogy némelly összeköttetésökből kiszakasztott és elszigetelten álló műveket, mellyek a nagy templomban állanak, nevezetesen pedig, azon életnagyságu márvány szobrot, melly a főtiszt. káptalan sekrestyéjének ajtaja mellett áll, és némelly apróbb, alkalmasint egy régi már nem létező votio oltárhoz tartozó, imával foglalkozó csoportokat, miket sz. István vértanu kápolnájában láthatni, a nemzeti muzeumnak ajándékozni sziveskedjék.

g) A nagy templom oltárai közt, főkép a fő oltár, sz. Erzsébet életéből vett ábrázolat által, mind régisége, mind művészeti tökélye miatt, legnagyobb érdekekkel bírván, nagyon óhajtható, mikép ezen oltárnak képei értő kezek által kitisztitva újra épségben megjelenjenek.

7. a jegyző¹⁰ indítványának elfogadásából és bővítéséből, más következett, mellynek célja, az előbbiekből várható eredményeket még inkább kiterjeszteni és gyümölcsözőbbekké tenni. Az osztály tehát arra figyelmeztetett, mikép czélszerű volna a közülést felszólítani, hogy kebeléből két rendbeli kérelemlevelet küldjön ki. Az első maga idejében az akkori közgyűlés által a legközelebbi magyar országgyűlésnek volna beadandó; ez utóbbihoz azért folyamodván, hogy a közmunkák előterveinek készítése között fogadja be az érdekes magyar régi épületek szigorú felvételét,¹¹ kiadását, és azoknak megújítására szolgáló tervezeteket is. A második kérelemlevelél a m. tudós társasághoz volna intézendő, azt felkérvén, hogy addig míg az országgyűlés intézkedéseit e tárgyban megteendi, — ő tartsa szemmel az érdekes régi épületeket; valamint folyamodásunkhoz, mellyet az országgyűlésnek beadandunk, ő is csatlakozzék.

Ezen indítvány is közakarattal elfogadtatván, határozottatott: hogy pártolására a közgyűlés felszólíttassék; továbbá a szakosztály jegyzőjének a kassai templomokat tárgyzó munkájából a m. t. társaságnak egy példány határozottatott elküldendőnek.”¹²

A természettani, földrajzi, csillagászati és archæológiai szakosztály jegyzőkönyve, 9. pont (3. ülés, Eperjes, 1846. augusztus 13.):¹³

„9. Ezután Pulszky Ferencz alelnök és Henslmann Imre jegyző, a szakosztály tagjait Fejérváry Gábor, a szakosztály tagjának régiség gyűjteményébe vezeté, s annak történeti és művészeti oldalait magyarázá.

A szakosztály illy nem reménylt művészeti kincsek látásától meglepetve, Fejérváry tagtársának azon liberális készségeért, mivel termeit előtte megnyitá, köszönetét kifejez-

⁹ Sajtóhiba: a betű elmaradt.

¹⁰ Azaz a szakosztály jegyzője, maga Henslmann; vö.: *Henslmann 1847k*.

¹¹ Azaz: felmérését.

¹² *Henslmann 1846a*. (Abból a 104 példányból, amelyet a nagygyűlés elnökei és alelnökei fizettek ki, vö. a 79. számmal.)

¹³ *MOT VII. 1847*, 156–157.

ni határozta; egyszersmind pedig őt arra felkéri, hogy jeles gyűjteményének a hazában elterjedtebb megismertetésül azokat kiadni sziveskedjék.”

A nagygyűlés jegyzőkönyve, 19.a pont (3. közgyűlés, Eperjes, augusztus 14.); a szakosztályok jegyzőkönyveinek felolvasása; 2. szakosztály:¹⁴

[a bal hasáiban:]

„Ugyan csak e szak által a kassai templom eránt, a megyés püspökhöz és a városhoz intézendő levél elfogadtatott.

Ügyszinte hogy a közülés kebléből két rendbéli levelet küldjön ki.

Az első maga idejében az akkori közülés által a legközelebbi országgyűlésnek volna beadandó; ez utóbbihoz azért folyamodván, hogy a közmunkák előtervei készítése közzé fogadja be az érdekes magyar régi épületek szigorú felvételét, és azok megújítására szolgáló tervezeteket is.

A második kérelem-levél a magyar tudós társasághoz volna intézendő azt felkérvén, hogy addig is míg az országgyűlés intézkedéseit e tárgyban megteendi, ő tartsa szemmel az érdekes régi épületeket, valamint folyamodásunkhoz, melyek az országgyűlésnek beadandók, ő is csatlakozzon.

[a jobb hasáiban:]

Ezen indítványok elfogadtattak s végrehajtásuk végett Elnök ő mlga¹⁵ felkérte.”

A nagygyűlés jegyzőkönyve, 23.c pont (4. közgyűlés, Eperjes, augusztus 16.); a szakosztályok jegyzőkönyveinek felolvasása:¹⁶

[a bal hasáiban:]

„c) A természettani földrajzi, csillagászati és archaeologiai szakosztály jegyzőkönyve, mellynek folytán Henselmann Imre szakjegyző indítványba hozta, miként Fejérváry Gábornak, ki világhírű gyűjteményét különös szivességgel engedé ezen gyülekezetnek kellemteljes szemlélésre s tanúságdús vizsgálódásokra, nyilvános köszönet szavazzassék.

[a jobb hasáiban:]

Ezen indítvány alkalmat nyújtott a gyülekezet mindegyik tagja kebelében rejlő hálának kitörésére, melly a jelen volt derék régiségbuvár iránt hangos éjlenekben nyilvánult.”

A nagygyűlés jegyzőkönyve, 40. pont (5. közgyűlés, Eperjes, augusztus 17.):¹⁷

¹⁴ MOT VII. 1847, 11–12.

¹⁵ Azaz: gróf Andrássy György öméltósága.

¹⁶ MOT VII. 1847, 15.

¹⁷ MOT VII. 1847, 21.

[a bal hasábban:]

„Ezek nyomán gróf Kemény József indítványára, hogy a kirándulások minden helyéről jelentés tétethessék s a munkálatokba felvétethessék:

[a jobb hasábban:]

[...] Valamint Fejérváry Gábornak hires régiség-gyűjteményéről Henselmann fogja beadni jelentését.”¹⁸

Gróf Andrássy György, a nagygyűlés elnöke Hosszúrét, 1847. június 14.-i keltezésű leveleléből a nyomtatott *Munkálatok* „A magyar orvosok és természetvizsgálók Kassa–Eperjesen tartott VII-ik nagygyűlése által nekem jegyzőkönyvileg meghagyottakban miképpen történt eljárásomról jelentés” címen közölt kivonatot. Részlet:¹⁹

„A 19. pont értelmében a magyar tudós társaság a magyar régi épületek szemmel tartására és az országgyűléshez e tekintetben intézendő folyamodvány pártolására, kassai megyés püspök ő nagyságával s szab. kir. Kassa városával egyetemben felszólíttatni rendeltetvén, a két utóbbi még a közgyűlés alatt, a m. tudós társaság pedig mult évi dec. 16-án általam ez iránt felszólíttatott.”

¹⁸ MOT VII 1847-ben nem jelent meg, vö.: Henszlmann 1846k.

¹⁹ MOT VII. 1847, xvii.

Kassa város díszpolgári oklevele Henszlmann Imrének

Kassa, 1846. augusztus 18.

Kassa, VSMRP, p. č. 749-ben

Kassa 1846. augusztus 18-án választotta Henszlmann Imrét a város díszpolgárává, az erről szóló oklevél szövegét kézzel írták könyvnyomatos keretbe, nagyméretű lapra, és a város papírpecsétjével erősítették meg. Kísérőlevelét lásd a 69. számon.

[1]

4892.

Mi Kassa Szab(ad) királyi Város' Főbirája, Polgármestere, 's többi Tanácsnokai, nem különben Polgárnoka, és Választott Községel 's átaljában az egész polgári Község adjuk tudtára mindenknek, kiket illet, 's illethet, hogy a' mai alólirt napon és helyen tartott közgyűlés alkalmával, a' többi közérdekű tárgyak között, 's folyamában a' Magyar Orvosok és természet vizsgálók Kassa Eperjesen tartott VII^{ik} nagy gyűlés Elnök Ő Méltóságának e Város kebelében létező Er'sebet és Sz(ent) Mihály Szent egyházak újabb ékesítését javalló nagy gyűlés határozatát közlő levele tárgyalásánál a Tanács és Választott Község figyelmét ki nem kerülhetvén Tekintetes Henszlmann Imre Gyógytanár magyar tudós és Kisfaludy társasági tag Úrnak azon fáradalmas munkálata, mellyel honunkban az Ő német építészet legjelesb művei közzé tartozó, 's annak öszves maradványai első sorában álló kebelbéli Szent Er'sebet Városi egyszersmind Székes egyház, 's annak közelében fekvő Szent Mihály kápolna még nem ismért okiratok szerinti történeteinek alap rajzával gazdagított kiadásával magát e' Városra nézve érdemesé tévé, egyszersmind szíves emléken tartván azon legszebb igyekezetű javallatait, mellyekkel e' legbecsesebb építész kincsek fentartása és a körüli hiányok megismértetésével e' Várost legszebb igyekezeteiben a' régiség tana szerint Felvilágosítani mint közremunkálodású hasznos szakértő törekedett, – úgy ezekre fordított nagyszerű áldozatait – mellyek mind annyiak őt olly ritka tulajdonu férfiúnak bizonyíták, 's nyilvánítvák, hogy e' Város minden rendű lakosai általi megkülömböztetését 's köz tiszteltetését teljes mértékben kiérdemlette. – Melly végből is mind ezeknek köz elősméréséül tisztelt Henszlmann Imre Gyógytanár – Magyar tudós – és Kisfaludy társasági tag Urat mint e' Város szülőtjét, hogy ezentúl is magunkénak mondassuk, köz akarattal ezen Szabad királyi Város díszpolgárának ki-neveztük, 's ennek következtében a' többi kebelbéli polgárok számába, és közönségébe felvettük 's beigtattuk – egyszersmind mind azon jogok – szabadságok – és kiváltságokban, mellyekkel a' többi kebelbéli polgárok törvény értelme szerint; 's hajdani dicső Magyar királyoknak engedménye mellett² élnek, 's használnak, részesítettük. – Mellynek

¹ Azaz: választott polgársága.

² Értsd: a tőlük kapott kiváltságokkal.

is bizonyosságául ezen hiteles, és szokott Városi pecsétű[nkkel]³ megerősített bizonyosság levelünket kiadtuk. Kelt Kassán az Ezer nyolczszáz negyven hatodik évi kisasszony hava 18^{án} a' szokott Udvar házunkba[n tartott] köz Ülésünkből.

Hites Aljegyző Várjon Gábor msk⁴ által.

[G. B.]

³ Az oklevél utolsó két sorában a papírpecsét takarja a szögletes zárójelben kiegészített betűket, illetve szavakat.

⁴ Azaz: maga saját keze.

József nádor Kassa város tanácsának
Alcsútról Kassára, 1846. augusztus 22.
Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban

A nádor levelének másolatát Kassa város tanácsa augusztus 25-i ülésének határozata alapján küldték el Henszlmann-nak, aki két, a tanácsi adminisztráció által készített példányban is megkapta. A hagyatékban található Szojka Sándor, Kassa főjegyzője hitelesítette, és a város papírpecsétjével is megerősítették – ezt közöljük, valamint kísérlőlevelét a következő tételben. A másikat (OSZKK, Fol. Germ. 1274, I., fol. 34–35) Várjon Gábor aljegyző (itteni aláírásában: *Várjon Gábor Aljegyző*) készítette egy nagyobb iratsorozat részeként, amelyről lásd a 70. szám bevezetőjét. A kettő között csupán kisebb ortográfiai és központozási eltérések vannak.

[1]
1905¹

Nemes Városi Tanács! Kassai Szent Erzsébet goth-építészetű jeles régi templomának 's közelében fekvő Sz. Mihál kápolnának ugyan kassai születésű Henszlmann Imre Orvostudor által, eddig ösméretlen adatok és okiratok nyomán készített, rézmetszetű ábrákkal ékes leírását, melyet nekem egy példányban e' Nemes Városi Tanács folyó hó 14^{kéről} 4885. Szám alatt kelt levelével bemutatott; úgy is mint irántam viseltető hajlamának becses jelét, igen kedvesen fogadtam, annális inkább, minthogy kifejtett érzelmei őszinteségéről meg vagyok győződve, 's mennél nagyobb érdeklődéssel szemlélem a' letűnt hajdani századok tiszteletre méltó emlékeit.

Vegye azért e' Nemes Városi Tanács abeli figyelméért szíves köszönömetet; 's mivel a' kiadótis² illeti elösmerésem, kinek azon munka iránti dicséretes szorgalmát nagyra becsülöm: ne terheltessek a' Nemes Városi Tanács e' kijelentésemet tudomására hozni. Kelt Alcsuthon Kisasszony hó 22^{én} 1846. Jósef Nádor Ispán. m(aga) k(ezével).

[Sz. E.]

¹ A nádor iktatószáma.

² Értsd: Henszlmann.

Szójka Sándor, Kassa város főjegyzője Henszlmann Imrének
Kassáról Kassára, 1846. augusztus 25.
Kassa, VSMRP, p. č. 743-ban

Kísérőlevél József nádor levelének másolatához – lásd a 67. számot – és Kassa város tanácsának határozata a másolat elküldéséről. A kísérőlevél hátán van a másolat, s az alatt a tanácsi határozat leírata.

[1]

Tekintetes Orvostanár Úr!

Honunkban az ó német építészet legjelesebb művei közé tartozó kebelbeli¹ Szent Ersébet templomának, 's közelében fekvő Szent Mihály Kápolnának Tekintetes Uraságod által eddig nem ismert adatok és okiratok szerint készített jeles leírását egy példányban Nádor Ő Főnségének alázatosan bémutatván, miután Ő Főnsége e' tárgyban e' folyó évi Kisasszony hó 22^{én} 1905^{ik} szám alatt hozzánk Kegyelmesen intézett levele folytán tett azon kijelentését, miszerint a' Tekintetes Úrnak ezen munka iránti dicséretes szorgalmát nagyra becsüli, a' Tekintetes Úrnak tudomására hozatni kívánná, ennek alázatos elégtételül mai napon tartatott tanácsi Ülés alkalmával 4968^{ik} szám alatt kelt határozat által érintett levélnek Tekintetes Uraságod részére hiteles párbani kiadása rendeltetvén, a' midőn azt 'l. alatt mellékelve áttenni szerencsém vagyon, szíves hajlamiba ajánlott illő tisztelettel maradok.

Kassán Augustus 25^{én} 1846.

Tekintetes Uraságodnak

alázatos szolgája

Szójka Sándor

Sz(abad) kir(ályi) Kassa Város hites főjegyzője.

[2]

Tanácsi határozat:

4968. Tudomásúl vétetvén,² kihirdetés végett a' Választott Községhez utasittatik. Egyéb-iránt ugyan azon levél tartalmárúl érintett munkának kiadója Henszlmann Imre Orvostanár Úr ezen levélnek hiteles párbani kiadatása mellett, levél által értesíteni rendeltetik. Kelt Kassán az 1846 év Augustus 25^{én} tartatott Tanácsi Ülésből.

Szójka Sándor m(aga) k(ezével)
hites Főjegyző által.

[Sz. E.]

¹ Értsd: a város kegyurasága alá tartozó.

² A nádor levele.

Kassa város jegyzői hivatala Henszlmann Imrének
 Kassáról Kassára, 1846. augusztus 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A díszpolgári oklevél – lásd a 66. számot – kísérlvele, ma a hagyaték egy másik dobozában.

[címezés a hátoldalon:]

Szabad Kir(ályi) Kassa Városa' Jegyzői Hivatalától
 Tekintetes Henszlmann Imre Gyógytanár
 Magyar tudós és Kisfaludý Társasági Tag
 Úrnak – tisztelettel.

Hivatalból

Kassán.

[1]

Tekintetes Gyógytanár Úr!

Édes öröm foglalja keblünket, midőn kitüntetett jeles érdemei, és e' Város minden rendű lakosságait ön személye iránt általlános vallomásra kötelező fáradozásai elösmérése következtében e' Város Tekintetes Bel és Kül Tanácsnak kelt köz megtiszteltetési Zálogát ide mellékelt díszpolgári oklevélben közgyűlési meghagyásnál fogva ezennel áttenni sietünk, azon őszinte kívánattal, hogy az őt szülte, 's nevelte Anya Város' Közönségétől nyert e' polgári kincs legnemesbik Zálogát hosszas meglegedett és hasznos ezentúli beccses élete koronázza – tisztelettel maradván. Kassán Augustus 25^{én} 1846.

Kassa Szabad Királyi Város
 Jegyzői Hivatala

[Sz. E.]

Kassa város tanácsa különbizottságának jelentése a tanácsnak

Kassa, 1846. szeptember 10.

Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 37–38

Kassa tanácsa (vagy ennek nevében Rimanóczy Ferenc polgármester, esetleg a főjegyző) 1846. november 25-én levelet írt Henszlmann-nak.¹ Ez azonban nem ismert. Csupán az a négy számozott melléklete maradt fenn, amelyek Várjon Gábor aljegyző által hitelesített másolatok a városi tanács iratairól és határozatairól, valamint a városhoz érkezett, Henszlmannról és levelekről. Az 1. mellékletet 70. és 71. számként vettük föl; a 2. mellékletet 72. és 73. számként; a 3. mellékletéről lásd a 67. szám bevezetőjét; a 4. mellékletet 74. számon közöljük.

[fol. 37r]

Tekintetes Nemes Tanács!

A' helybeli Székes egyház fedelének ujontani kiállítása iránti tervnek kidolgozása 's a' Tekintetes Tanács eleibe terjesztése végett f(olyó) évi Aprilis 21^{kén} 2527^{ik} szám alatt kell t' s '/. alatt vissza csatolt tanácsi határozat által kiküldetvék, alázatosan, egyszersmind hivatalosan jelenteni késztetünk: miszerint miután érintett templomnak mint a' Város felette nagy becsű kincsének megőrzése e' Város kötelességébe állana, ne hogy az a' netalán támadandó tűzvész által tetemesen megrongáltassék, alázatos véleményünk oda járul: miszerint azon templom, úgy nem különben közelében fekvő Szent Mihály kápolna fedele, még jövő évben tűzmentesen befedtetessék; azonban milly anyagokkal és alakban légyen befedendő, aziránt több műértőknek véleményünk² kiveendő lenne, mellynek eszközzése tekintetéből, miután azon templom belszerkezetét és alkatrészeit Henszlmann Imre Orvostudor Úr legjobban ismeri, valamint ez e' tárgyban legközelebb kiadott jeles munkájából³ kitetszik, – a' tisztelt Orvostanár Urat megkeresendőnek véljük: miszerint többször érintett templom alkatrészeinek bővebb megvizsgálása végett, e' Városba mielőbb átjönni sziveskedvén, 's a' tapasztaltak iránti nézetéből itt több nevezetes építészekkel közölvén, ez által a' templomnak célirányos befedtetése iránti terv elkészíthetessék.

[fol. 37v]

Egyébiránt miután a' Székes egyháznak tökéletes kijavítását a' Város házi pénztárának jelen kedvetlen helyzete miatt eszközölni nem lehetne, a' Magyar Orvosok és természetvizsgálók által e' tárgyban a' Te(kin)t(e)tes Tanácshoz intézett, adandó értesítés végett hozzánk utasított 's '/. alatt vissza rekesztett felszólítás,⁴ folytán alázatos véleményünk oda járul: miszerint ugyanazon felszólítás A) alatti pontjában tett azon

¹ Legalábbis a vele küldött iratmásolatokon november 25-i a legkésőbbi hitelesítő keltezés.

² Értsd: véleményük (tollhiba).

³ *Henszlmann 1846a.*

⁴ Vö.: 65. szám, szakosztályi jegyzőkönyv, 6. pont. Az alább következő A) stb. az ottani betűkkel számozott pontokra utalnak.

javaslat: hogy miután a' Nagy templom meszelése alatt nagy becsű falképeket sejteni lehetne, igen kívánatos, hogy a' falképek méltatlan takarójuktól megmentessenek, — egyedül a' templomnak alapos kijavitása alkalmával sikeresíttethetik. — A' b) alatti pontra nézve: mely szerint miután a' templom némelly leszált helyek felemelésére czélzott ásások alkalmával ritka becsű sírkövek fedeztetek föl, e' Város a' templom közepén és oltár helyén bővebb eredményt égerő ásások folytatására felszollittatik, — e' tekintetből Bellaágh József főépítész megbizandó: miszerint a' templom melletti jelen ásások alkalmával e' részben kellő figyelemmel legyen. — A c) alatti javallat mely szerint az építési alkatára nézve páratlan Szentségházát elfedező Fötisztelendő Kanonokok székeiknek másféle alkotása szükségesnek találtatik, — a' templom tökéletes helyre állítása alkalmával, — úgy nem külömben a' d) alatti: miszerint a' templom karzatának az azon fekvő fedél szűlyátúli⁵ megmentése, és a' tetőnek felemeltetése javasoltatik, — a' templom befedeteése alkalmával eszközöltethető. — Az e) alatti azon kivonatot: hogy a' templom kitűnőbb szobrászati művei, nevezetesen pedig a' nagy templom [fol. 38r]

éjszaki és nyugotti kapuinak dombor művei gypsbe lemintáztassanak, és a' Nemzeti Museumban felállíttassanak, — e' Város díszének előmozdítása, és a' tanulni akarók elősegítése tekintetből hasznosnak ugyan[,] azonban annak tellyesítését más alkalmas időre elhalasztatni véljük.

Azonban azon f.) alatti kívánságot: miszerint azon élet nagyságú szobor, mely a' Fötisztelendő káptalan sekrestyéjének ajtaja mellett áll, és némelly apróbb művek, melyeket Szent István Mátyr Kápolnajában láthatni, a' Nemzeti Museumnak ajándékoztatni kéretnek, — teljesíthetőnek nem véljük, miután illy jeles művek fentartása a' Város érdekébe lenne, 's annál fogva azt illy becses művektől megfosztani nem lehetne. Egyéberánt miután tapasztaltatott: hogy érintett élet nagyságú szobor minden felügyelés nélkül lévén, avatlan kezek által megcsonkítattott, azt további fentartás végett a' Város levéltárába tétetni javaljuk. — Végre a g) alatti javallat, mi szerint a' Fő oltárnak Szent Erzsébet életéből nagy becsű képei műértő kezek által leendő kitisztítása ajánltatik, — szinte a' templom alapos kijavitása alkalmával eszközöltethető.

Mellyről további rendelkezés végett ezen Jelentést tevéen — kellő tisztelettel maradunk — Kassán September 10^{én} 1846^{ik} Esz(tendőben) Tanácsilag Kiküldöttek[:] Baranyay István Fő Bíró. Rimanóczy Ferencz Polgármester, Ujházy Lajos Tanácsnok, Szojka Sándor Fő Jegyző. Bellaágh József Fő építész, Sihulszky Frigyes[,] Kriszt András, Kloczko Ignác, Schmidt Ferencz Választott Polgárok.

[Sz. E.]

⁵ Értsd: súlyátóli (tollhiba).

Kassa város tanácsának határozata**Kassa, 1846. szeptember 11.****Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 37r**

Az előző tétel bevezetésében ismertetett másolatsorozatban az 1. melléklet (eredetileg) hátoldala.
Tanácsi határozat a 70. számként közölt jelentés tárgyalásáról.

[1]
3418.

Ezen tanácsilag pontonként tárgyalt jelentés első részében érintett templom milly anyagokkal és alakban leendő befedetésének eszközzése tekintetéből említett templom alkatrészeinek bővebb megvizsgálása végett, Henszlmann Imre Orvos tanár Urnak e' Városba javalt mi előbbi átjövele tanácsilag is szükségesnek találtatván, annak meghívása iránti rendeletek tétele a' Polgármesterre bizatik, azonban az f. alatti pontban nevezett Bornemisszának élet nagyságú márvány Szobra továbbba is a' templom bel-sejében fentartatni határoztatik, nehogy mindazonáltal mostani helyzetében avatlan kezek által jövődre megsértethessék, felhivott Szobornak emeltebb helyrei állítása tanácsilag rendeltetvén, annak eszközzése Ujházy Lajos T(anács)nok és Bellaágh József Építésre¹ bizatik, egyébiránt többi pontjai tanácsilag elfogadtatván és adandó vélemény végett a' Választott Községhez útasitatik. Kelt Kassán September 11^{én} 1846^{ik} tartatott Tanácsi Ülésből.

h(i)t(eles) jegyző Fekete János
által

[Sz. E.]

¹ Értsd: építészre.

Kassa város választott polgársága Kassa város tanácsának
Kassa, 1846. szeptember 22.
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 40r

A választott polgárság szeptember 22-i ülésén tárgyalta a szeptember 10-i különbizottsági jelentést és a szeptember 11-i tanácsi határozatot, lásd a 70. és 71. számot. (A Henszlmann által kapott másolatok között – lásd a 70. szám bevezetőjét – 2. melléklet, előoldal.)

[1]

Másolat
6205.

Tekintetes Tanács! A' helybeli Székes Egyház és közelében fekvő Sz(ent) Mihály kápolnának ujontani bēfedetése, és A' Magyar Orvosok és természet vizsgálóknak a' nagy templom kijavitása iránt több pontokban tett javallatukra tanácsilag kiküldetetteknek a' t(ekintetes) Tanácshoz Sept(ember) 10^{én} (1)846 beadott Jelentése pontonként tárgyalatván. A' jelentéseknek 1^{ső} részét tekintve a' VKözség¹ a' Székes Egyházat és közelébe fekvő Szent Mihály Kápolnáját mielőbb tűzelleniesen bēfedetetni kívánván a' t(ekintetes) Tanácsnak határozatába t. i. hogy mi előtt a' templom fedetessék, Henszlmann Imre Orvos Tanár, ki a' templomnak alkat részeit tudományosan megvizsgálta és ismeri, mi előbbi ájtövetelre felkéretessék, ki is az egyházat még ujra megvizsgálván 's már ahöz értő mesterekkel itt, 's Buda Pesten a' templomnak legcélszerűbb fedeléséről értekezvén, célszerű tervet mutatasson be; — tőkélletesen megegyezik. A' jelentésnek 2^{ik} rész[ér]e hozott Tanácsi határozatra semmi más észrevétele nintsen, mint hogy annak megtudására valljon a' Székes egyház belső falain a' meszelés alatt vagynak é? igazán falképek vagy nem? itt ott késérleteket tétetni; — nem különben állítólag Bornemisszának mesteri faragott márvány szobrát továbbá is a' templomba meghagyatni; de magasabb Állásra helyeztetni célerányosnak véli, tisztelettel maradván Kassán Sept(ember) 22^{én} (1)846 a' Te(kin)t(e)tes T(anács)nak alázatos Szolgái Török Sámuel mk² Polgárnok, és Szab(ad) Kir(ályi) Kassa Városa VKözsége.

[Sz. E.]

¹ Azaz: választott polgárság.

² Azaz: maga kezével.

Kassa város tanácsának határozata**Kassa, 1846. szeptember 23.****Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 40v**

A 70. szám bevezetésében ismertetett másolatsorozatban a 2. melléklet hátoldala. Úgy értendő, hogy a tanács Rimanóczy Ferenc polgármestert bízta meg azzal, hogy Henszlmannt kérje föl szakértőnek.

[címzés az oldal alján:]

Te(kin)t(e)tes Rimanóczy Ferenc Urnak.

[1]

6205.

Ezen a' tanácsi intézkedést magáévá tevő vélemény az e' tárgyban f(olyó) évi 7er 11^{én} 5418. sz(ám) a(latt) kelt tanácsi határozat értelmében az eszközrendőik sikerítése végett Polgarmesteri hivatalhoz utasítatik, eljárása sikeréről adandó jelentése béváratván. Kassán 8er 23^{án} 1846 Tartatott Tanácsi Ülésből.

Várjon Gábor Aljegyző által

[Sz. E.]

Moritz von Dietrichstein főkamrás¹ Kassa városának
Bécsből Kassára, 1846. november 18.
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 39

A levél másolata a 4. melléklet a 70. szám bevezetésében bemutatott sorozatban. A másolatot Várjon Gábor, Kassa város aljegyzője november 25-én hitelesítette.

[1]
2397.²

Die von dem löblichen Stadtmagistrate in Kaschau eingesendete Abbildung und Beschreibung der S(ank)t Elisabethenkirche und der nahe dabei befindlichen Michaelskapelle³ haben S(eine) k. k. Majestät mit Wohlgefallen angenommen und dem k. k. Antikenkabinete einzuverleiben geruchet.

Ich erfülle hiermit den mir ertheilten Auftrag, in dem ich dem löblichen Stadtmagistrate in Kaschau für diese interessante Mittheilung den Dank S(eine)r k. k. Majestät bekant mache.

Wien am 18 November 1846.

Dietrichstein m p

Az eredetivel mindenkben egyezőnek találta Kassán Szent András hava 25^{én}
Várion Gábor Aljegyző

[Sz. E.]

¹ A főkamrás (Oberstkämmerer) hivatalból irányította a császári gyűjteményeket (Schatzkammer, Hofbibliothek, Naturalienkabinett, Münz- und Altertums-kabinett, Gemäldegalerie, stb.). Ezt külön cím nem fejezte ki.

² A főkamrási hivatal iktatószáma.

³ *Henszlmann 1846a.*

Erdélyi János Toldy Ferencnek
Pestről Pestre, 1846 vége
Budapest, MTAKK¹

Közlőve: HELLEBRANT 1914, 579, 13. szám. Innen átvéve közöljük.

A keltezés nélküli levél a *Magyar Szépirodalmi Szemlé*ről szól, amelynek Erdélyi János szerkesztője volt, míg Henszlmann és Toldy a szerkesztőbizottságot alkották. A Kisfaludy Társasággal végül – Henszlmann kívánságának megfelelően – a lap saját kiadására kötöttek szerződést, mert ezt a szerződést 1847 közepén átadták a Landerer és Heckenast kiadónak, lásd a 77. számot. A lap első száma 1847. január 3-án jelent meg, ez a keltezés nélküli levél tehát 1846 vége felé íródhatott.²

T. Schedel F. urnak. Henszlmann teljesen kevesli azt, mi írói díjul esnék, s oda nyilatkozik, hogy ezen esetre magunk kezdjük meg a vállalatot, mert annyit bizonyosnak hisz, hogy első évben mindenesetre több előfizető lesz, mint a második, harmadikban, magát pedig három évre olly kevés díjért, minél akárhol is többet adnak jelenleg, lekötni nem fogja.

Ő Heckenasttal akar beszélni, s legalább is harmincz pengőt kíván egy ívtől; miből ugyan alig lesz valami, de ha magunk leszünk a kiadók, ennyit remél. Ez iránt tehát nekünk egyúvé kell jöni és tisztába hozni a dolgot, mert itt az ideje.

Tisztelettel

Erdélyi.

¹ HELLEBRANT 1914 jelzetét nem adta meg. Ez: M. Irod. Levelezés, 4-rét, 63. szám.

² Első közlője kérdőjelesen 1847-re datálta.

Az MTA kisgyűlésének jegyzőkönyve

Pest, 1847. február 22.

Magyar Academiai Értesítő, 7 (1844), 38–39

Andrássy Györgynek a magyar orvosok és természetvizsgálók VII. nagygyűlése határozatának megfelelően az MTA-nak 1846. december 16-án írt levelét – vö. a 65. számmal –¹ az MTA 1847. február 22-i ún. kisgyűlése tárgyalta.

Az ülés elején Henszlmann olvasta föl jelentését a máramarosszigeti református templomban előkerült falképekről, pontosabban azoknak arról az értelmezéséről, amelyet Lugossy József, a debreceni református kollégium professzora küldött az MTA-nak, és amelynek véleményezésével megbízták.² Értékeléséhez³ fűzte hozzá szóban azt, amiből részletet közlünk.

Ezután következett a magyar orvosok és természetvizsgálók levelének tárgyalása. Az erről szóló jegyzőkönyvi részlet is nyomtatásból átvéve közöljük.

Az ülés határozata szerint a sajtóban közözendő felhívás Toldy Ferencnek, az MTA titkárának aláírásával, az ülés napjáról keltezve jelent meg *Felszólítás minden, a' nemzeti becsületet szíven viselő magyarhoz a' hazai műemlékek ügyében* címen, először az *Academiai Értesítő*-ben, az ülés jegyzőkönyvét is hozó füzet címlapján.⁴ Ennek egykorú közlésein túl számos újabb kiadása is van,⁵ s sokszor idézik hosszabb-rövidebb részleteit, ezért itt nem közöljük.

[Henszlmann Imre:]

„Magyarázatomat befejezván, alkalmat veszek egy kéréssel járulnom a' tek. osztályhoz, melly a' középkori régiségek körüli gondoskodást illeti hazánkban. Előttünk fekszenek másolatok olly falképekről, miknek régisége nemcsak nálunk, hol egykoruakat csak Kassán ismernek, hanem általában és mindenütt a' legnagyobb figyelemre; 's íme alig mutatkoznak szerencsés esetenél⁶ fogva e' képek, 's a türelmetlenség azokat tüstént elrongálja, bemeszelteti., úgy hogy azokat most már csak ki nem elégítő másolatokban bírjuk. Másutt ily régiségek méltán a' nemzet, nem pedig egyes makacskodó községek' kincseiül tekintetnek; 's ha ezek a' régi művészetet túrni nem akarják, példányai tőlök elszedetnek, mi szinte⁷ itt is megtörténhetett volna, ha a' frescók vászonra huzatnak, és a' nemzeti museumban őriztetnek: de ily eljárás csak az ország' hozzájárulásával, csak törvény' útján előkészíthető; azért kérésem oda járul, hogy a' tekintetes osztály a' mai ülésünkben felolvasandó és a' Kassa–Eperjesen összegyűlt természetvizsgálók' VII-ik

¹ Maga a levél nem került elő a Régi Akadémiai Levéltárból, sem fogalmazványa stb. nem maradt fenn a MOT levéltári anyagában.

² Lugossy kézirata: MTAKK, RAL, 43/1846 (1846. április 26.). A falképeket ábrázoló – meglege-tősen gyarló – ábrázolások is fennmaradtak az MTAKK különböző fondjaiban.

³ *Henszlmann 1847b.* (Kézirata nincs meg.) Henszlmann jelentésében hivatkozott arra, hogy a falképekről további értesítéseket kapott levélben Szigeti József máramarosszigeti református lelkész-től, de tőle nem maradtak fenn levelek.

⁴ Nem maradtak fenn fogalmazványai vagy kézirata.

⁵ Talán a legújabb: MAROSI 1999, 30–31.

⁶ Értsd: véletlenülél.

⁷ Azaz: szintén.

gyűléséből academiánkhoz irt folyamodásához csatlakozzék, és országgyűlésünket arra kérje, hogy a' hazai régiségek körüli gondoskodást a' törvény' útján eszközölje; [...]"

[következő napirendi pont:]

„— A' magyar orvosok és természetvizsgálók' kassa-eperjesi gyűlésének elnökileg az academiával közöltt azon határozata, melly szerint a' jövő országgyűlés megkérendő, hogy a' hazai közmunkák' előtervei' készítése' alkalmával az érdekes régi épületek' rajzban felvételét, kiadatasat 's az azok megújítására szolgáló tervek' készítését eszközölné; addig is pedig, míg az országgyűlése e' tárgyban intézkednék, az académiá kéretik, hogy az érdekes régi épületeket szemmel tartsa, a' közönséget azokra figyelmeztesse, mennyiben lehetséges a' szükséges előkészületeket megtegye, 's annak idejében az ország' rendeihez beadandó folyamodványhoz csatlakozzék. Az ügy viszhangra talált a' társaságban,¹ melly Évkönyvei 's Tudománytárában már több ízben közöltt[e] hazai, és pedig építészeti régiségeknek rajzait 's leírásait; 's miután Kubínyi Ágoston és Pulszky Ferencz tiszt. tagok több rendbeli fájdalmas és pírító példáit beszélék el azon vandalismusnak, melly hazánkban a' régiség' legérdekeseb maradványait folyton, 's majdnem szemünk előtt, pusztítja; egyelőre a következő határozat költ: Szólíttassanak fel egy hírlapi cikkely által, a' nemzeti becsület érdekében, minden hazafiak, hogy a' honban szerte létező bármely fajta műemlékekről, azok' hol 's kinél létökről, rövid figyelmeztetést, vagy ha lehet kimerítőbb tudósítást beküldeni szíveskedjenek, hogy a' társaság a' fenlevők' minél bővebb lajstroma' birtokába jöhessen, 's így a' rajzoltatás, és történeti, úgy széptani megismertetés iránt a' szükségéseket megtehesse. A' hazai külön vallások' egyházi főnökei külön levelek által vonassanak az ügy' érdekébe. Mind ezeknek foganatja határozandja el a' társaság további lépéseit a' fentartás iránt eszközölhetők iránt; valamint az országgyűlésnél teendő, 's az orvosok- és természetvizsgálók' (leendő soproni) gyűlésének² adandó válasz' elhatározása is addig szükségkép függőben maradandván."

¹ Azaz: az MTA-ban.

² A MOT VIII. nagygyűlésének.

Szerződés a Magyar Szépirodalmi Szemle megjelentetéséről

Pest, 1847. június 16.

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Az irat szerint Erdélyi János, Henszlmann és Toldy egyetértésével, 1847. július 1-ji hatállyal átadja a Kisfaludy Társasággal a lap saját kiadására kötött szerződését a Landerer és Heckenast kiadónak.

A szöveget idegen kéz írta, s egyik oldalról *Landerer & Heckenast*ként magát meg nem nevező személy, másrészt Erdélyi János szerkesztőként, valamint Henszlmann Imre és Toldy Ferenc írták alá. (Ők a lap szerkesztőbizottságát alkották.) Henszlmann helyett (a kézírásból ítéltetően) Toldy Ferenc szignált. Az irat pecséttel vagy más módon nincs megerősítve.

[1]

Vertrag

Die Unterzeichneten haben heute nachstehenden Vertrag abgeschlossen[:]

1. Herr Joh(ann) v(on) Erdélyi im Einverständniße mit Herrn Doct[o]r Franz v(on) Toldy und Do[c]t[o]r Emerich v(on) Henszlmann übergibt vom 1 Juli 1847 angefangen den Herren Landerer & Heckenast den Verlag der von der Kisfaludy társaság ihnen zur Herausgabe überlassenen Zeitschrift: „Szépirodalmi Szemle[“], und überläßt hiermit den H(erren) Landerer & Heckenast die ganze Ein(n)ahme der Prænumeration und etwaigen Insertion vom II Semester 1847 an, zu welchem Zwecke Herr Joh(ann) v(on) Erdélyi den Herren Landerer & Heckenast eine Anweisung auf die bei den k. k. Postämtern eingehenden Prænumérations Gelder zu übergeben haben wird.
2. Der Prænumérations Preis des Szépirodalmi Szemle bleibt wie bisher 4 f Cmf¹ halbjährig zur Post im Couvert und 3 f Cmf in Loco.
3. Herr Joh(ann) v(on) Erdélyi übernimm(m)t die Verpflichtung die Redaction dieser Zeitschrift mit seinem ganzen censurirten Inhalte zu besorgen, die allenfalls zu bezahlenden Honorare für seine Rechnung zu berichtigen, und die nöthigen Corecturen, bis auf die letzte Revision aus der Presse zu bestreiten.
4. Dagegen verpflichten sich die H(erren) Landerer & Heckenast alle Kosten der typographischen Ausstellung und der Expedition auf sich zu nehmen, insbesondere haben sie den Druck von einen Bogen wöchentlich nach dem bisherigen Format, durchschnittlich $\frac{2}{3}$ Cicero und $\frac{1}{3}$ Garmond so wie das Papier laut vorgelegten Muster zu liefern, und die etwa vorkommenden Insertionen auf separat Beilagen Blätter auf ihre Kosten zu drucken; ferner übernehmen sie die Expedition und Couvertirung die Austragung in Loco, die Bestreitung der Post-Gebühren zu 48 xr Cmf

¹ Itt és a továbbiakban: a *Conventionsmünze* nem szokásos rövidítése.

[2]

halbjährig, die Herstellung der Post-Frei Exemplare, so wie auch die An(n)ahme der Prænumeration, und Kosten der Praenumerations Anzeigen; mit einem Worte die Lasten und Mühe der ganzen Manipulation obiger Zeitschrift.

5. Verpflichten sich die H(erren) Landerer & Heckenast an H(errn) v(on) Erdélyi von jeden bezahlten Prænumeranten (säm(m)tliche gratis Exemplare ausgenommen) über die Zahl von hundert und fünfzig eine fixe Tantieme von 2 f Cmz per Semester baar zu bezahlen, und haben diesfalls dem H(errn) v(on) Erdélyi die Einsicht in die Prænumerations Protocolle jederzeit zu gewähren. Die Abrechnung der Tantieme findet jedesmal Ende April und Ende October statt, wobei noch zu bemerken ist, daß insoweit die erhöhte Post-Gebühr (statt 48 xr halbjährig 1 f 12 xr) nicht im nächsten Semester auf den früheren Satz von 48 xr reduziert würde, in Anbetracht dieser Erhöhung die Hälfte derselben nämlich 12 xr halbjährig von jedem Post-Exemplar an der obigen Tantieme in Abrechnung zu bringen sein wird, die andere Hälfte den H(erren) Landerer & Heckenast zur Last fallen soll. – Vom 1ten Jæner 1848 an wird diese Differenz von 24 xr halbjährig insofern die Post-Anstalt nämlich die erhöhte Gebühr von 1 f 12 x für die Zukunft festhalten wollte zu den jetztigen Prænumerations-Preis hingeschlagen werden.
6. Haben die H(erren) Landerer & Heckenast außer den Post-Frei-Exemplaren auch noch 50 gratis Zeitungen zur Bestreitung der Pflicht[-] Tausch[-] und Frei Exemplare dem Herrn Joh(ann) v(on) Erdélyi zur Verfügung zu stellen, und die Porto frei Zustellung dieser Frei-Exemplare auf ihre Kosten zu tragen. Indem weiterer Bedarf von Frei-Exemplaren[,] welchen die Redaction in Anspruch nehmen sollte[,] muß jedoch den Herren Landerer & Heckenast nach Abschlag der Tantieme zum Prænumerations Preise ersetzt werden.
7. Die Dauer dieses Vertrages ist auf 6 Jahre festgestellt,

[3]

insofern nämlich die Kisfaludy társaság die Herausgabe des Szépirodalmi Szemle der jetztigen Redaction auch weiterhin überlaßen sollte, oder auch im Falle Herr Joh(ann) v(on) Erdélyi diese Zeitschrift auf Grundlage einer andern Concession fortsetzen wollte oder könnte.

8. Sollte jedoch die Zahl der zahlenden Prænumeranten in(n)erhalb dieser Vertrags-Zeit bis auf 150 herabsinken, so steht es den H(erren) Landerer & Heckenast frei diesen Vertrag aufzuheben, indem sie sich diesfalls 3 Monate vor Ablauf des betreffenden Semesters der Redaction gegenüber zu erklären haben. Dagegen wird es auch der Redaction freistehen, wenn sich ihr das Unternehmen nicht rentiren sollte, den Szépirodalmi Szemle bei 3 monatlicher Kündigung gänzlich eingehen zu laßen, in welchem Falle eine Fortsetzung derselben auf anderem Wege während dieser Vertrags-Zeit nicht statt finden kann.

Urkund deßen sind von diesem Vertrage 2 Copien gleichlautend abgefaßt, von beiden Contrahirenden Partheien unterfertigt, und jeder derselben eines eingehändigt worden.

Pest den 16 Juni 1847.

Erdélyi János
mint szerkesztő

Landerer & Heckenast

Henszlmann Imre

Toldy Ferencz

[E. A.]

Erdélyi János Toldy Ferencnek
Pestről Pestre, 1847 közepe
MTAKK¹

Kiadva: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 312, 238. szám. Innen átvéve közöljük. A keltezetlen levelet T. Erdélyi Ilona 1847 közepére datálta.²

Tekintetes Ur!

Henszlmannal d. u. öt órakor oda fogunk menni, s az ide zárt cikket megvitatni: addig is kérem méltóztassék azt át olvasni.

Erdélyi János.

Apróságot könyvrészletet kérnék alásan a lap számára.

¹ A kiadásban jelzetét nem adták meg. Ez: M. Irod. Levelezés, 4-rét, 63. szám.

² Vö.: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 466; T. Erdélyi Ilona a levelet a *Szépirodalmi Szemle* szerkesztésével, illetve a **80.** számmal hozta kapcsolatba.

Henszlmann Imre összeállítása a *Kassa városának ó német stylü templomai* című műve kiadásának költségeiről, illetve a könyv példányainak vásárlóiról 1847. július 26. után
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Cím, illetve felirat és keltezés nélküli listák, Henszlmann kézírásával. Egy nagy lap bal oldalán a kifizetések számára négy, a jobb oldalon a példányok darabszáma, illetve az eladásukból származó bevételek számára 6 oszlop van ceruzával megvonalmazva (a papírt utólag félbehajtották). Itt a jobb oldali részt értelemszerűen két részre bontva egymás alatt közöljük.

A költségek listájának legkorábbi tétele 1845. november 3-i számlára történt kifizetés; utolsó tétele 1847. január 13-i,¹ ezután függelékként következik még néhány tétel 1846. november 20. és 1847. július 26. közötti keltezésű számlákra fizetett költség, amelyek közül az utolsó három már nincs hozzáadva a ceruzával beírt végösszeghez.

A példányok táblázatának fejléce úgy értendő, hogy a díszkiadásból 50 példány készült (egy példány ára a bevételek tételeiből következtethetően 15 forint volt); míg a „szokásos”-ból 209 (darabonként 10 forintért).

[a bal oldali lapon:]

		CM.	
		fl	x
An	Fuchsthaller für den Stich des prospektivischen Tabernakels laut Quitt(ung) vom 9 Nov(ember) 1845	50	—
„	Landerer für den Druk von 50 Pränumerationsbögen	8	—
An	Kalina für den Kupferdruk von 50 Tabernakel zu den Pränum(eratinos)bögen	3	—
„	Fuchsthaller für die Frönte laut Quittung vom 22 ^{ten} März (1)846	65	—
„	{Fuchsthaller für} den prospektivischen Chor laut Quit(tung) v(om) 8 April (1)846	30	—
„	{Fuchsthaller für} das prospektivische Norportal {laut Quit(tung) v(om)} 24 May (1)846	80	—

¹ Noha *Kassa 1846a* 1846 augusztusában megjelent, az ennél későbbi dátumú kiadási tételeket az magyarázza, hogy Henszlmann utólag kijavította a táblák egy részét. Az újrametszett, illetve módosított táblákkal megjelent, változatlan szövegű és címlapú, de 2. kiadásnak tekinthetők közüli például az MTAK Régész. Fol. 12 jelzetű példánya (Fejérváry Gábor könyvtárából, Pulszky Ferenc ajándéka). Az újrametszésről még július 29-i dátummal állítottak ki számlákat, ezek sokszorosításáról azonban – úgy tűnik – már csupán Kalina októberi számlája szólhat.

„	{Fuchsthaller für} den Stich der Michæler kapelle {laut Quit(tung) v(om)} 9 ^{er} Juny (1)846	16	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} der Portalgrundrisse {laut Quit(tung) v(om)} 17 ^{ten} Juny {(1)846}	16	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} der Schaft grundrisse {laut Quit(tung) v(om)} 21 ^{ten} Juny {(1)846}	13	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} des Domgrundrisses {laut Quit(tung) v(om)} 1 ^{ten} July {(1)846}	24	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} der schattierten Detailplatten {laut Quit(tung) v(om)} 9 ^{ten} July {(1)846}	24	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} der restaurierten geomet- r(ischen) ² Ansicht {laut Quit(tung) v(om)} 28 ^{ten} July {(1)846}	48	—
„	Schmidt & Bær für den Stich des Tabernakelgrundrisses {laut Quit(tung) v(om)} 29 ^{ten} July {(1)846}	30	—
„	{Schmidt & Bær für den Stich} des verunglückten Südportals {laut Quit(tung) v(om)} 29 ^{ten} July (1)846}	5	—
„	{Schmidt & Bær für den Stich} für die etwas besserer Platten des Süd u(nd) Nordportals ³	24	—
An	Kalina für Kupferdruk u(nd) Papier l(aut Quitt(ung) vom 2 ^{ten} Aug(ustus) u(nd) 24 ^{ten} Oct(ober) 1846	77	19
„	die Gesellschaft des Kaschauer Eilwagens für Transport von 155 Exemplaren 7 Aug(ustus) 1846	7	30
„	Sandross in Kaschau für des broschüren der 155 Exemplaren 9 Aug(ustus) (1)846	7	36
An	Landerer & Heckenast für druk, Papier, Saturieren u(nd) brosch(üren) der über Ex(emplaren) l(aut) Rech(nung) 13 Jan(uar) 1847	179	24
„	C(arl) Frömberg für Skizzen lassen ⁴	50	—
	Summa	757	49

² Henszlmann 1846a címlap előtti metszetéről van szó.

³ Nem egyértelmű, hogy ide is értendő-e július 29-i dátum.

⁴ Értsd: Frömberg Károlynak rajzai átengedéséért.

	<i>Anhang</i>		
An	Fuchsthaller für den Stich des geometrischen Chores l(aut) Quittung vom 20 ^{ten} Nov(ember) (1)846	45	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} des Tabernakelgrundrisses {laut Quit(tung) v(om)} 31 ^{ten} Nov(ember) {(1)846}	17	—
„	{Fuchsthaller für den Stich} des großen geom(etrischen) Tabernakels ⁵ {laut Quit(tung) v(om)} 7 ^{ten} April 847	140	—
		959	49
„	{Fuchsthaller für} Korekturen des Chores u(nd) Zusatz v(on) Schaftgrundrissen auf der alten Platen l(aut) Quittung vom 16 ^{ten} Juny 847	26	—
„	{Fuchsthaller für} den Stich des oberen Theiles des Nordportals l(aut) Quitt(ung) v(om) 14 ^{ten} July 847	30	
„	{Fuchsthaller für den Stich} des Südportals l(aut) Quit(tung) v(om) 26 ^{ten} July (1)847	30	

[a jobb oldali lap bal oldalán:]

Prachtausgabe	50	fl
<i>Ócskay, Richter, Andrássy, Pulszk[y]</i> ⁶	4	<i>gr(atis)</i>
Meines, Eötvös, Frömberg[,] Wirkner[,] Balassa	5	<i>gr(atis)</i>
Stadt Kaschau	10	150
Haagen 2 Sandoss ⁷ 2	4	
Fürst Paul Eszterházy	1	
Domherr Kollárscsik	1	15

⁵ Értsd ezen azt a közel 1 méter magasságú metszetet, amelyből ismert példány (pl. Forster Központ, Tervtár, ltsz. 4887), de amely természetesen nem tartozott a könyvhöz.

⁶ Azaz a MOT VII. nagygyűlése elnökei: Ócskay Antal kassai püspök és gróf Andrássy György, illetve alelnökei: Richter Alajos jászói prépost és Pulszky számára.

⁷ Itt így; a kifizetéseknel és a „szokásos” példányok oszlopában: Sandross.

Gr(af) Teleky Jos(eph) 1 Teleky László	2	30
Gr(af) Cas(imir) Battyhányi 1. Gustav 1 für Nagy 1 Edm(und) 1	4	60
Kossuth 1	1	15
Gorove 1	1	15
Gr(af) Georg Karolyi 1	1	—
Erzb(ischof) Pyrker	1	15
Bisch(of) Lonovics	1	15
Ung(arische) Akademie	1	
Univ(ersitäts) Bibliothek	1	—
Gr(af) Em(il) Desewffy	1	15
Lyptay für die Gyölde ⁸	1	
Graf Csáky	1	
Alb(ert) Rosty	1	
Császár 3	3	
	45	330
Auf(bleiben) ⁹	5	

[a jobb oldali lap jobb oldalán:]

Gewöhnliche	209	fl
PflichteExemplaren	7	
Ocskay Richter, Andrassy, Pulszky für die Naturforscher ¹⁰	104	700
Hagen 5 Sandross 5	10	

⁸ Azaz: Lipthay Sándor az általa alapított Közhasznú Gyölde nevű konzervatív politikai társaskör számára. [B. O.]

⁹ Az összegzés és a fennmaradó példányok száma ceruzával.

¹⁰ Értsd: a MOT VII. nagygyölése résztvevői számára.

Heckenast	50	
Laßgallner 1 Roth 1 Bellágh 1 Rimán 1 Collegium in Eperies 1 Schul(e) in Bartfeld 1 Victor 1 Wagner 1 Csengery 1 Goczigh 1 Schedel 1 Rezeta 1 Nemstein 1	13	
Halinburg nach Erlau	6	
Domherr in Kaschau	1	10
Koss {in Kaschau}	1	10
Schedius	1	10
Fogarassy	1	10
Szilassy	1	10
Kiss	1	10
From(m)hold	1	10
Teleky Dan(iel)	1	10
Császár	1	
Trefort	1	
Eckstein	1	
Eötvös Dénes	1	
	202	780 ¹¹

[Sz. E.]

¹¹ Az összegzés ceruzával.

Erdélyi János Toldy Ferencnek
Pestről Pestre, 1847. október 25.
Budapest, MTAKK¹

Közölve: HELLEBRANT 1914, 578, 18. szám és ERDÉLYI 1960–1962, 1, 313, 241. szám. Az utóbbi közlésből átvéve.

Tekintetes Toldy Ferenc urnak tisztelettel Helyben

Tekintetes Ur!

Méltóztassék nekem 26 ft. 30 krt pengőben, mint pótlékot a mult félévi kiadásra kifizetni, megjegyezvén, hogy ebben azon hat pengő forint is benne van, melyet a t. úr ujra szedetett és nyomtatott Henszlmann Máramarosszigethi [!] fresco-czikkje miatt.² Egyébiránt felmaradt a T. úr számára, a mikor tetszik, megnézni a papirosaimat, és számadásomat. Teljes tisztelettel maradván

A T. urnak alázatos szolgálja
Pest oct. 25. 1847.

Erdélyi János

¹ Jelzetét a közlésekben nem adták meg. Ez: M. Irod. Levelezés, 4-rét, 63. szám.

² Vö.: *Henszlmann 1847b*. (T. Erdélyi Ilona úgy értelmezi – lásd a jegyzeteket: ERDÉLYI 1960–1962, 1, 466–467 –, hogy „valószínűleg” Toldy kihagyatta a *Szépirodalmi Szemlé*ből Henszlmann cikkét, amelyet Erdélyi elfogadott.

Joseph Vinzenz Häufler Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1847. december 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 142

[1]

Hochgeehrter Freund!

Auf meiner 2ten dießjährigen italienischer Reise habe ich oft an Sie gedacht, mich in Ihre Gesellschaft geseht, u(nd) hätte nicht nur über Kunst, sondern daselbst getroffene Ungarica Manches zu sagen. Bezüglich des in Venedig liegenden Pracht M(anu)S(kript) von Averulinus¹ habe ich an H(ernn) Sekretär v(on) Toldy ausführlicher geschrieben. Für dießmal habe ich die Bitte, mich mit einigen Zeilen gefälligst benachrichtigen zu wollen,

[2]

ob H(err) Szerelmey in Pest ist, u(nd) wie weit das Album (M(agyar) hajdan és jelen) vorgerückt ist? Ich habe 2 mal geschrieben, aber keine Antwort erhalten, u(nd) weiß nur aus einer ung(arischen) Zeitung, daß des 4. Heft (Gran) erschienen sein soll, ohne daß ich etwas davon erhielt.² Indem ich auf eine Nachricht durch Ihre Güte baue, habe ich die Ehre mich zu unterzeichnen Ihren

Wien am 15/12 (1)847.

dienstwilligen
 aufrichtigen Freund
 J. Haeufler
 k. k. Staatsarchiv offiziell³
 (wohnhafte Neubau, Luftschütz
 Gasse N° 139. 1. Stock)

[Sz. E.]

¹ Értsd: az ún. Averulinus-corvinát (Velence, Biblioteca Marciana).

² Vö.: *Häufler 1847*.

³ Értsd: hivatali címe Bécs város levéltára (lakcíme pedig az alább következő).

Megay Viktor Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1848. március 22.
 Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 20

Közelebbi datálása a postabélyegzők alapján. A levél Henszlmann sógorának van címezve, azzal a kéréssel, hogy adják át neki.

Első fele a bécsi Stephansdom egyes méreteit adja meg (legalábbis a Megay által nyilván Henszlmann kérésére madzaggal ellenőrzött méretek közelítően megfelelnek a Stephansdom-éinak).

Második fele szerint Henszlmann Bécsben csináltatott magának építészrajztáblát, pontosabban valószínűleg annak a vonalzóok rögzítésére, illetve görgetésére szolgáló szerelékét, amely valamiképpen speciális volt, de a levél csak azt írja le, hogy a műszerész milyen változtatásokkal tudja elkészíteni a tervezetthez képest. A bal alsó sarokba Megay átmásolta Henszlmann-nak a műszerész e szerkezet egy részét metszetben ábrázoló vázlatát.

[címezés a hátoldalon:]

Herrn Joh(ann) Leopold

Doby by Herrn

Joh(ann) Sam(uel) Friedrich Liedemann

Pesth.

[Bécsi postabélyegző március 22-i; pesti március 24-i dátummal.]

[1]

Ich bitte recht sehr diese Zeillen
 Herrn Emrich Henzelman(n) zu uebergeben

In der Eille gemessen mit Spagat zu erst auf einer Elle abgemessen u(nd) den in Fuß berechnett

fand ich	Mittel Schiff	40' Fuß u(nd) einige Zoll
	Seiten {Schiff}	30' {Fuß} u(nd) einige Zoll
diese	Mauer Dicke	3' u(nd) etwas darüber <i>mehr geschätzt</i> als gemessen

Spagat

Auf dem Maaßstab gemessen (eigentlich Zollstab)

Mittelschiff	41' 9"	am besten gemessen
Seite {Schiff}	31' 7"	konte weniger geanu
Mauer Dicke	4'	wie früher geschätzt

Diese Differenzen scheint mir rühren von verschied(enem) anziehn beym messen, ich glaube also fals die Gothen¹ dieselben Maaße gehabt wie wir daß

das Mitt(el) Schiff 41'

Seit(en) {Schiff} 31' als richtig

Das Inst(rument) ist oder soll diese Woche fertig worden u(nd) zwar mit einigen modificationen

1stens hat das Linal² keine größere Breite u(nd) ist ungefähr wie eine Reiß schiene welche am Reiß bret läuft, endlich hatt es

2tes Abschägung oder facette weil man den die End punckte nicht genau bestimmen könnte, wie sich zeigt durchschnit nach Kraft Mechaniker

es empfiehlt sich

Victor Megay

1848.

[Sz. E.]

¹ Értsd: a középkoriak.

² Értsd: Lineal.

Útlevel Henszlmann Imre számára
 Pest, 1848. április 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kiállítója Pulszky Ferenc mint a Közcseudi Bizottmány tagja. A szöveg Henszlmann írásával; Pulszky aláírta és vörös viaszba nyomott családi címeres pecsétjével erősítette meg.

A papír alsó széle hiányos, az aláírásnak a hivatalt megnevező részéből csupán az első sor töredéke maradt meg. Pulszky ugyanezen a napon és – mutatis mutandis – ugyanezzel a szöveggel saját felesége számára is kiadott egy útlevelet Bécsbe, ezt is Henszlmann írta, és az ő hagyatékában is maradt fenn. Az aláírást erről egészítettük ki.

[1]

Exhibitor præsentium Dom(inus) Emericus Henszlmann Med(icinae) Doctor proficiscitur Viennam in negotiis propriis. Qui ut libere ire & redire queat præsentibus munitus passualibus Litteris uno mense valituris.

Signat(um) Pest die 2 Aprilis 1848

Franciscus Pulszky
 Minist. pro manutenende in regno
 Pace Commissionis membr(um)

[Sz. E.]

Mandl Lajos Henszlmann Imrének
 Párizs, 1848. július 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 239, [18. levél]

Színes nyomatú levélpapír: a bal felső sarokban négy keresztbe tett zászló francia trikolórral, nyelvük nemzeti színű szalaggal átkötve. A szalag felirata vaknyomással UINTE / DES / PEUPLES. Ezt nevezi a levél utolsó bekezdése köztársasági levélpapírnak.

[címezés az 1. oldal bal felső sarkában:]
 H(ernn) Dr Henszman

[1]

Paris, 24 Juillet 1848.

Mein l[ie]bster Freund! Ich habe mich hier gleich nach H(ernn) Lotin de Laval erkundigt, deinem Wunsche gemäß. Er ist nicht mehr in Paris, und Niemand kon(n)te mir Aufschlüsse geben, als diejenigen die Du schon ken(n)st. Endlich nach vielen Erkundigungen habe ich einen meiner Freunde, H(ernn) Longperier, Conservator der Antiquitäten im Louvre gefunden, der mit ihm längere Verbindungen gehabt hat, und der mir folgende Aufschlüsse mitgetheilt hat, gestern, die ich mich beeile Dir heute zu schreiben.

H(ernn) Lotin de Laval sagt wirklich d(a)ß er eine Methode hat, Bildwerke abzuformen, die ihn in dem Stand setzen, solche Abdrücken leicht zu transportiren, aber *Niemand* hat diese Abdrücke selbst *gesehen*; er macht daraus ein absolutes Geheimniß. Man weiß nur d(a)ß er in einer Kiste ungefähr 80 Abdrücke mitgebracht, d(a)ß sie also wirklich leicht transportirbar sind: wie selbe aber aussehen, weiß man nicht. Man vermuthet, d(a)ß selbe nur im Papier sind, wie gewöhnlich nach der Methode die Du ken(n)st (nämlich ungeleimtes Papier, welches man näßt, aufdruckt, und denn trocknen läßt), und d(a)ß er wahrscheinlich denn d(a)ß Papier fett macht oder mit Gum(m)i tränkt. Folgender Umstand scheint zu beweisen, d(a)ß selbe in Papier sind:

H(ernn) Lottin de Laval verlangte von d(e)r Regierung, d(a)ß man ihm sein Geheimniß 20,000 F(ran)ken erkaufen, und die Abdrücke (80), die er mitgebracht, ebenfalls 20000 F(ran)ken), eine Com(m)ision wurde ernan(n)t, um die Sache zu prüfen. Diese wünschte, d(a)ß H(ernn) L. de Lav.¹ in ihrer Gegenwart Abdrücke mache, er hat sich eingesperrt, und hat dort die Abdrücke gemacht, die er aber nicht zeigte, sondern nur die Gypsabdrücke. Alles gelang recht gut, so lange es sich um Bas-reliefs handelte, als man aber ihm ein Ronde-bosse vorlegte, kon(n)te er es nie zu Stande bringen. Dasselbe ist mit den Papier der Fall. Als ferner H(ernn) Lottin ankam, fiel sein Kiste ins Wasser; es sagte, er fürchte nichts. Aus allem diesem schließt man, d(a)ß wahrschein-

¹ Lottin de Laval.

[2]

lich die Abdrücke in Papier sind, und d(a)ß er sie dann etwan(n) mit Fett trinkt, aber man weiß nichts positives darüber. Uibrigens ist H(err) Lottin de Laval kein Mann, d(e)r Vertrauen einflößt; die Reisen-Skizzen die er mitgebracht, und wovon ich eine selbst gesehen (eine, die er aus Bagdad an H(err) Longperier geschickt), sind höchst unvollkom(m)en, so d(a)ß er wahrscheinlich nie sein Werk herausgeben wird. Jedenfalls ist bis jetzt nichts erschien(en) ich kann dir also nicht den preis schreiben.

Vermöge aller dieser Umstände hatte die Com(m)ission wenig Zutrauen, und kon(n)te den Ankauf d(e)s Geheimnißes nicht anrathen, sie fürchteten auch, d(a)ß H(err) Lottin von Ende nicht sagt, d(a)ß es ein bloßer Kunstgriff ist, d(a)ß ein gewi-ßer Geschicklichkeit dazu geführt, etc. Trotz dem, hatte ihm die Regierung statt d(e)r verlangte 40,000 F(ran)ken, — 15 000 angebothen; aber die Revolution brach aus, — H(err) Lottin de Laval verließ Paris, wohnt jetzt vor d(e)r Hand auf dem Lande, und es ist also weiter nichts geschehen.

Hiemit sind also alle Deine Fragen in Bezug auf H(errn) Lottin de Laval vollständig beantwortet, und Du kan(n)st ruhig schlafen.

Im Laufe d(e)r Woche mache ich mit H(errn) Longperier einige Versuche mit der Gutta perca,² wovon ich Dir gesprochen, wenn wir etwas gescheidtes zusammen bringen, so sage ich es Dir vielleicht nächstens, persöhnlich. Ich weiß noch nicht was mit mir geschieht. H(err) Lamartine und H(err) Bastide sagen, d(a)ß sie mir eine Anstellung geben wollen; wir werden sehen, ob was daraus wird, oder ob ich die Stellung annehmen kann. Bis Ende d(e)r Woche werde ich es wissen.

Ich schicke Dir des Späßes halbe Republikanisches Briefpapier, und an H(err) Puls-ky ein rundes Echantillon. Die Industrie profitirt hier von Allem. Leben recht wohl, vielleicht sehe ich dich recht bald. Dein Dich lbenFd³

D'Mdl.

[Sz. E.]

² Értsd: guttapecha.

³ Csupán jelezve; azaz: lieber Freund.

Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1848. szeptember 23.
Kassa, VSMRP, p. č. 108, [3. levél]

A hagyatékban Fejérváry Károly leveleként beosztva. A címzés margójára keresztben utólag rájegyezték tollal, illetve a kurzivált szavakat még később ceruzával: „Özv(egy) Doby Jenőné szerint e levelet az öreg Fehérváry Gábor, Pulszky Ferencz nagybátyja írta (valószínűleg). *Fejérváry Gábor archeologus*.” Tehát Dobyné magyarázatát az „öreg Fehérváry”-ról – a Pulszky nagybátyjaként való azonosítás ellenére – a ceruzával történt kiegészítése előtt úgy értették, hogy a levél Fejérváry Gábor apjától származik, és a ceruzás helyesbítést nem vezették át a levelek borítójára. Az összes ebben a borítóban található levelet kézírásuk és tartalmuk tanúsága szerint is kétségkívül Fejérváry Gábor írta.

A papír bal széléből középtájon leszakadt egy darab, az átiratban az e miatt hiányzó szavak, illetve helyek vannak kipontozva.

[címzés a hátoldalon:]
Henselmann Imre Urnak

Nador Gasse
Schillerische Haus

Pesten

[Eperjesi postabélyegző szeptember 24-i dátummal és pesti szeptember 26-ival.]

[1]

Eperies 23. Sep(tember) Abendt

Wie man so von Gott mit Dumheit geschlagen sein kan(n), um sich mit der Politique dieses von Gott verfluchten Tabla Biro Sauvollkes noch im(m)er zu beschaffigen begreife ich nicht — ich predigte dem Feri¹ dieß genug, doch jeder hat seine Weisheit wen(n) sie auch dum(m) ist. Jelachich kom(m)t nach Pest[,] ich zweifle nicht daran, den(n) dieses Maulhelden Volk wird ihn davon nicht abhalten — ich glaube wohl daß ihm an die Mandle² nicht viel liegen würde, aber zu die Colossalen Dum(m)heiten gehöret auch noch das, daß man die 35. Verschläge Mandle zu baricaden verwendet. — Ich schrieb am Malvieux bey dem die 35. Kisten Signo P. F. sind,³ daß Feri oder Sie nach Pest kom(m)en, und daß Ihr nach Eurer Weisheit dieselben in Sicherheit auf Fall der Noth brings [....] Idee war, in dem ich glaube daß diese dum erliche Regierung [....] für die Sicherheit des Musæums⁴ sorgen wird oder dasselbe [....] in Sicherheit bringen, daß

¹ Pulszky Ferencnek.

² Szó szerint: a mandulák; értsd: gyűjteményem tárgyai.

³ A Pulszky monogramjával ellátott 35 láda.

⁴ A Nemzeti Múzeum.

man in Musæum diese 35. Kisten déponirt oder mit dem Musæum transportirt — ich schickte deshalb an Malvieux auch einen Brief an Gusti Kubinyi⁵ — reden Sie also mit Malvieux[,] in Fall der Noth auch mit Kubinyi und handels nach Eurer besten Einsichts — sonst haben Sie auch den Gewissen die Mandeln, die mehr Werth sind als alle Eure Regierungs Weisheit — ich wollte schon selber nach Pest da hätte man mich aber geköpft oder wenigstens eingesperrt den(n) ich bin giftig wie der Satan. — Mein Rath ist, emigrirts wen(n) auch zum Nordpole, sagts aber niemanden daß Ungarn seids, den(n) alles wird in Erfüllung gehen was der Arme mehr als einstens Jesus Xtus⁶ gemarterte Kossuth, am 19. Sept(ember) diesen Sauvolk voraus sagte.

Gott mit Ihnen

Fej

[B. O.]

⁵ Kubinyi Ágostonnak.

⁶ Azaz: Christus.

Christian Josef Malvieux Henszlmann Imrének
 Pestről Budára, 1848. szeptember 23.
 Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

[címezés a hátoldalon:]

S(eine)r Wohlgebor(en)

Herrn v(on) Hennelmann

Ofen

[1]

Euer Wohlgebor(en)

Ich hatte in Folge eines heute von Herrn v(on) Fejervary erhaltenen Schreiben in
 Betreff einer Anzahl v(on) 35 Kist(en) Effecten des H(err)n v(on) Pulszky mit Ihnen
 Rücksprache zu nehmen, und bitte Sie daher wenn Sie in der Stadt kom(m)en um
 Ihren gef(älligen) Besuch

Mit lohnender Achtung

Pest am 23 Sept(ember) 1848

Ihr

ergeben(er)
 C. I. Malvieux

[Sz. E.]

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
Pestre, 1848. szeptember 25. körül
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [1. levél]

A keltezés nélküli levél múlt időben említ egy frankfurti eseményt: Lichnowsky és Auerswald agyonverését (1848. szeptember 18.); és azt is, hogy Fejérváry levelet küldött Henszlmann-nak (szeptember 23.; lásd a 85. számot); továbbá Pulszky azt írja benne, hogy a csata, melyet ma pákozdi csataként ismerünk (szeptember 29.), „holnap utánra” várható. Fekete viaszba nyomott, koronás országcímeres pecséttel volt lezárva.

A levelet Pulszky diktálta: noha csak az aláírás saját kezű, a kifejezésmód teljesen rá vall.

A címzés bal margóján keresztben ceruzával utólagos rájegyzés: „Pulsky u(nd) Podhorsky / für Doby Géza.” Ugyanezzel a kézzel és szintén ceruzával a címzés *Pestje* mellett: „Nádor utca 206.”

[címzés a hátoldalon:]

Henszlmann Imre Úrnak

Pest

[feladó a jobb margón keresztben:]

Pulszky

[1]

Lieber Freund!

Fejérváry schreibt mir „caream ne mandlones aliquid detrimenti capiant”¹ Übermorgen wird wohl die Schlacht in der Gegend von Velenze und Stuhlweißenburg geschlagen, der Erfolg ist ungewiß, und zu barricaden sowol wie für die Croaten sind die Mandeln viel zu gut. Sie sind in 35 Kisten bei Malvieux, gehe also hin, erkundige dich bei Malvieux[,] wo sie sind, und gib Acht[,] daß ihnen nichts geschieht. In Frankfurt ist's wieder ruhig, die Professoren theoretisiren über die Einheit Deutschland's, das Volk schlägt den Lichnovszki und Auerswald mit Knütteln tod, und laßt sich dann mit Kanonen zusam(m)enschießen und die Militärherrschaft zieht sich in Spanien beginnend, über Paris, Mailand, Neapel, Frankfurt, Agram, wo überall der

[2]

Belagerungszustand publizirt ist, und über Berlin, Wien[,] Pest, wo er Künftige Woche publizirt werden wird, bis an das Eismeer.

Leb' wohl!

Dein Freund
 Feri

[E. A.]

¹ Azaz: gondoskodom róla, hogy a mandulákat ne érje valami baj. Értsd: biztonságba helyezem a gyűjteményt.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Eperjesről Kassára, 1848. október 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [12. levél]

[címezés az 1. oldal tetején:]

Tekintetes Henszelmann Imre Úrnak

Kassán

[1]

Kegyednek becses sorai igen igen kedvesen leptek meg s ha nem ép lakváltoztatásnál találunk, bizonynyal nyomban siettem volna kegyednek tiszteletem' megtenni, azonban Oct(óber) 2^{kán} az az hólnap a déli gyorskocsival innen Kassára indulok s egy előre csak arra kérem, kegyeskedjék a gyorskocsi hivatalnál velem tudatni: hol lehet szerencsém kegyedet feltalálhatni? Ki addig is tisztelettel vagyok

kegyed lekötelezettje

Eperjes (1)848^{ki} Oct(óber) 1.

Irányi

[N. M.]

Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1848. október 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 108, [2. levél]

Az aláírás nélküli levél a kassai hagyatékban Fejérváry Károly leveleként beosztva. Vö. a 85. szám bevezetésével.

A külön cédulán lévő sorok talán ehhez a levélhez tartoztak: mielőtt saját levelét elküldte volna, Eperjesre érkezhettek a posta Henszlmann-nak egy levelével, s erre reagál a külön cédula.

[1]

Eperies 10. Oct(ober) 848.

Das Drama entwickelt sich zwar, aber die Beendigung werde ich wohl schwerlich auch auf den natürlichen Wege der Natur erleben — ich bin gewaltig dum werde seit dem letzten durch Récsey contrasignirten Manifest, welches ich gestern aus Pohlen bekam(m) den(n) auf diese Combination wäre ich nicht in Ewigkeit gekom(m)en — dieß ist aber alles eins — der Krieg ist nun offen, wen(n) ich nur wüßte was mit Feri, mit Ihnen, mit mir geschieht – ich weiß nicht ob die Posten nach Vien gehen, wen(n) Sie gehen so werden die Briefe sicher gelesen, darum schließe ich bey einen Brief an Feri bey, lassen Sie ihm solchen zukom(m)en, wen(n) er nicht in Pest oder in Vien wo in Kühlen sitzt. — Dieß ist Nro Eins — Nro zwey ist daß ich nicht weiß was ich machen soll, und daß Sie mir einen Rath geben, — ich habe in Pest fast vis a vis von Ihnen ein Quartier in Pejachevichischen Hause — die Mandeln¹ sind in Pest, die Möbeln fürs Quartier hier eingepackt — ich hätte sie schon längst weggeschickt aber eben war die Crisis in Pest, wo man von einen Tag zum Andern die Entwicklung erwartete, so blieben sie hier — nun wird wahrscheinlich hieher Militaria aus Pohlen als nos chers amis les ennemis einmarschiren. Mikovinyi muß zur Weinlese, Pulszky Sandor wird auch wahrscheinlich zur Armee, und da bliebe nur die arme Therese,² wie kan(n) ich also weggehen, ich möchte aber wenigstens einen Theil der Möbeln wegschicken wen(n) es noch Zeit ist, und wen(n) ich wüßte daß Sie in Pest sind, dort bleiben, und erlaubeten daß ich die Colli an Sie adressiret, damit Sie ins Quartier von mir kom(m)en, wo ich dan(n) bey meiner Ankunft sie auspacket. — Schreiben Sie mir also, und geben Sie Ihren weisen Rath. Schreiben Sie mir auch ob Feri, und Sie dienen werden, ob in Vien bleibts oder wen(n) Euch laßt nach Pest kom(m)ts – von Feri habe ich schon paar Wochen keine Briefe.

[2]

Hier sind jetzt 3 Commissaris Hugo Dobay wegen Recruten, Iranyi und Kubinyi,³ letztere wegen was weiß Gott, sie hätten Csarni Gyuri und Krasznanszky einfangen sollen, aber so fangt man die Hiesige nichts, unsere Leute können sich nicht auf die Revolution

¹ Azaz: a mandulák; értsd: a gyűjtemény.

² Valószínűleg Pulszky Imréné Keczer Teréz.

³ Kubinyi Flórián.

angewöhnen[,] sie wollen immer die Beweise des Verraths bis auf das kleinste Detail haben — und man fragt diese Leute wie ein Kadhi aus, nur daß man ihnen nicht die Nase fühlt — diese Zwerge werden hier wo alles zum Ausbruch bereit ist, hier die Hauptrollen spielen, aber einpacken darf man sie nicht, weil sie nicht alles gestehen — man hätte schon über den Verrath sich aus Erfahrung auskennen sollen.

Die Nachrichten kreuzen sich so daß ich nicht weiß wo mir der Kopf steht — also Gott befohlen

Schreiben Sie auf jeden Fall

[külön cédulán:]

Ich weiß wohl daß Ihr genug zu thun habst doch könntet Ihr deßwegen wenigstens klar schreiben, den(n) ich glaube ich werde gewaltig dum(m), ich kan(n) durchaus aus Eure Briefe nichts herauscombiniren, ich müßte ein Sphinx sein — schreiben Sie nur ein paar Zeilen daß ich weiß was mit Euch geschieht — freylich ist dieß keine kleine Aufgabe, den(n) ich der ich nichts zu thun habe weiß nicht was ich machen soll, soll ich bleiben soll ich gehen — wird man mich hier, wird man mich in Pest todmachen — Weiß nichts — Vale.

[B. O.]

Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1848. október 13.
Kassa, VSMRP, p. č. 108, [1. levél]

A hagyatékban Fejérváry Károly leveleként beosztva, vö. a 85. szám bevezetőjével.

[címzés a hátoldalon:]
Henselmann Imre Urnak

Nádor utza
Schiller ház
Pesten

[Eperjesi postabélyegző október 13-i és pesti október 15-i dátummal.]

[1]

13. Oct(ober) (1)848

Lieber Freund! Wo sind die Ferischen?¹ Schöne Confusion im diesen Land!

Hieher rückt aus Galizien General Simonich² mit einer Division ein — er hat schon das Comitát avisirt, daß er mit einer Division einrückt um die Unruhen an der Donau zu unterdrücken und die Constitutionelle Freyheit (?) zu vertheidigen. Man Sorge also für seine Verpflegung — An einen Widerstand ist hier nicht zu denken, den(n) wir haben nichts als die stadtischen Guardeln, die werden sich zurückziehen auf eine größere Macht — Vielleicht wird noch alles contremandirt, wen(n) man die Wiener Gescheften erfährt, und wird vielleicht diese Truppen gegen Vien instradiren. Schreiben Sie bald — Vale

Fejer

[B. O.]

¹ Pulszky Ferenc és családja.

² Balthasar Simunich.

Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének
Eperjesről Pestre, 1848. október 14.
Kassa, VSMRP, p. č. 108, [4. levél]

A hagyatékban Fejérváry Károly leveleként beosztva, vö. a 85. szám bevezetőjével.

[címzés a hátoldalon, keresztben áthúзва:]
Henselmann Imre Urnak

Nador Utza
Schiller haz
3^{dik} emelet

Pesten

[utólag, más tollal fölé írva:]
Nr. 203

[1]

Eperies 14. Oct(ober) (1)848

Lieber Freund! Dießmahl blieben wir ohne feindliche Invasion, es waren schon Officiers von Simunich wegen Verpflegung seiner Truppen in Comitatz, welches aber dieß nicht thun wollte — da kam(m) gestern Nacht von Simunich eine Estafette worin er anzeigt daß er eine Ordre bekam (wahrscheinlich in Folge der Wiener Ereignisse) wonach er dießmahl uns mit seiner Visite verschon(n)t quod differtur non aufertur — außer daß wir und die Wiener einstigen Sogor nunmehrigen Testvérek tüchtig siegen — Sie haben keine Idee von der schlowackischen Confusion — Iranyi der Commissaire ist aber ein tüchtiges Individuum.

Gestern erhielt ich einen Brief von Feri — Kurz und unklar, wenigstens weiß ich daß er lebt — Curiose passionen[:] kom(m)t von Lager, will sich nun in Viena bombardiren lassen — chacun a¹ son gout.

Ich schicke heute mit dem Eilwagen eine Valise mit der Adresse Gabriel Fejervary in Pest, in bureau des Eperies Pester Eilwagens aufzuheben — diese Valise enthält mehr wie meine schon in Pest befindlichen Mandeln — sie soll deponirt werden in der Cassa Trugen² des Eilwagens — in Fall der Noth

[2]

oder Gefahr, auch welche ich vor der Hand nicht glaube[,] bekümmern Sie Sich oder Feri wen(n) er in Pest sein sollte um diese Valise — dermahlen überzeugen Sie Sich ob sie in der Cassa oder in einen sichern Ort deponirt ist, den(n) der Werth ist groß — und

¹ Értsd: à.

² Értsd: Truhen.

schreiben Sie mir wo diese Valise aufgehoben ist — von Vien u(nd) Armee sind wir seit ein paar Tāgen ohne alle Nachrichten.

In Abauj, Torna, Zemplin hat man schon Landsturm anbefohlen in Folge heutiger Nachrichten wirds nicht nōthig sein — Gott befohlen

Fejervary

Die Valise ist gesiegelt.

[Fejérváry más tintával írta hozzá:]

Nachdem dieser Valise wahrscheinlich in der Cassa Trugen keinen Plaz hat, und ich weiß nicht in welchen Ort Sie in bureau aufgehoben wird, so sezzen Sie Sich mit dem Eilwagen Agenten Leszi in Einverständniß, der hat darüber die Weisung und bringts in die größt möglichste Sicherheit diese Valise — schreiben Sie mir umgehend.

[B. O.]

Karl Radnitzky Henszlmann Imrének
 Bécsből Pestre, 1850. január 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 300, [1. levél]

[címezés a hátoldalon:]
 S(eine)r Wohlgeboren
 Herrn Dr. Emerich Henszelmann

Windgasse, im Schillerschen Hause

in
Pesth

[Több elmosódott postabélyegző, az egyik bécsi, egy másik január 3-i dátummal.]

[1]

Wien 2te Jänner 1850.

Lieber Freund!

Für die außerordentliche Gute u(nd) Herzlichkeit, mit der Sie und Ihre Frau Gemahlin, die Eisenhofer aufgenommen haben, der Sie in ihrer fatalen Situation zuletzt als einzige Stütze geblieben – danke ich Ihnen recht sehr; ich wusste es in vorhinein, daß Sie der Mann sind, der vor großen u(nd) kleinen Opfer nicht zurückweicht, daher ich die gänzlich unpraktische Eisenhofer, Ihnen auch auf Herz und Hals gebunden habe. Sie schreiben mir von Ihrem zurückgezogenen Leben u(nd) Wirken, was aus tausend Gründen oder eigentlich aus Einem Grunde sehr erklärbar ist. Wer Ernst und Selbstüberwindung genug besitzt um jetzt Wissenschaft zu treiben, der muß sich auf seine vier Mauern beschränken; da beschwichtigt sich der Sturm der Leidenschaft ganz allein, den unter der Menge, im Wort, ein Blick, leider wieder zu entfesseln vermag. Sie üben zugleich eine Art Sohnespflicht an dem guten alten Fejervary aus, der ohne Sie wahrscheinlich von Niemanden in Pesth, in seiner Kunstliebhaberei verstanden würde; der wie ein altes Bauwerk, für eine Zeit wie die unsere, schon sonderbar und unverständlich mir dazustehen scheint. Oft denke ich an die Zeit liebster Freund, wo uns und so manchen Andern¹ nur Eine Idee beseelte in der Kunst zu schaffen und zu erkennen! Soll eine Zeit nicht wiederkehren, wo Wissenschaft und Kunst als des Menschen höchste Kraft den Menschen wieder Ehrfurcht gebietet? Hoffen wir es[,] bester Freund[,] sam(m)eln wir uns, arbeiten wir! So wird sie nicht ausbleiben. Heider lässt Ihnen sagen, das englische Werke was Sie gesehen, kostet 24 f. C. M. u(nd) können es von jeder hiesigen Buchhandlung aus England, verschreiben lassen. — Die Adresse Schmidls ist: An A.² Schmidl, Aktuar der k. k. Akademie der Wissenschaften, im

¹ Böhm tanítványi köréből.

² Adolf.

politechnisch(en) Institute abzugeben. — Lassen Sie mir bald wieder ein paar Zeilen
zukom(m)en, denn wenn ich auch selten schreibe so bleibe ich doch unveränderlich
Ihr herzlich ergebener
C. Radnitzky

Grüße an die Frau, H(errn) v(on) Fejervary u(nd) Wrhofsky.

[B. O.]

Megay Géza Henszlmann Imrének

Losoncról Pestre, 1850. február 17.

Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 34 és 37

A levél két lapja egymástól elszakadva maradt fönn. Itt elejét és végét közöljük.

A második és a harmadik oldal további részén Megay levezette Henszlmann-nak, hogyan lehet kiszámítani egy háromszög átfogóját két ismert hosszúságú befogóból, illetve egy másik hasonló, de bonyolultabb feladatot oldott meg neki. Henszlmann rajzon küldhette kérdéseit, mert a szöveg hivatkozik az 1., illetve a 2. ábrára, de mivel ezek ma nincsenek a levél mellett, a második példát nehéz értelmezni.

[címezés a fol. 37v-n:]

Herrn

Emrich Henszlman(n)

Leopoldstadt Schlrischen¹ Hause

in

Pesth

[Losonci postabélyegző február 18-i és pesti február 19-i dátummal.]

[1]

Losoncz den 17^{t(en)} Feb(ruar) 1850.

Lieber Herr Oheim u(nd) Herr Freund!

Wie gewöhnlich mit Entschuldigungen anfangend, auf Deinen Brief nicht sogleich geantwortet zu haben, führe ich hier bloß das Projekt über die hier erbauende reformirte Kirche u(nd) zu gehörigen Gebäude, welche mich über 2 Wochen, selbst am Abend beschäftigte, vor. Uebrigens scheint es mir als ob es nun beym Plan stehen bleiben sollte, den Gestern wurde ich zum Consistorium gerufen[,] mußte alles erklären, da ich aber nach meiner Ueberzeugung gesprochen habe u(nd) beantragt den Platz zu verschönern u(nd) vergrößern, in dem man mit der Haupt front etwas zurücktreten solle, so wurde mir eine solche Einwendung gemacht, die ich hier gar nicht aufschreiben will, damit Du nicht eine gar zu schlechte Meinung von hiesigen Publicum bekom(m)st, wen ein Geislicher so etwas sagen kan(n), weil es noch viele andere giebt die doch mehr verstehen u(nd) mehr Sin(n) haben. Zuletzt machte ich Ihnen den Vorschlag die alte Kirche bloß Einzudeken, u(nd) nicht einzuwölben, damit doch wenigstens später einmal etwas gemacht werden kön(n)e wozu die jetzige Generation noch nicht reif ist. — Freilich habe ich mir den Schluß bloß gedacht.

¹ Értsd: Schillerischen.

Für die Bücher sowohl als für die Steinmetz Preise die Du so gütig warst mir zu schicken danke ich recht sehr, u(nd) zwar erhielt ich diese letztere in 3 Exemplaren das Original langte zu erst an. Nur wäre mir lieb gewesen eine Bemerkung ob u(nd) wieviel die Arbeit verschieden ist von den angezeigten Prei[s].

[2]

Wen der Stein nicht gerechnet wird weil man ihm hier näher beziehen kön(n)te. Uebrigens habe ich den Ueberschlag eingereicht u(nd) glaube daß man es schon zu diesen Preisen auch hier erlangen kan(n).

Ferner habe ich dir zu danken für das aus Rondlett zietirte Evangelium, allein es muß in jenen Band vorhanden sein welche mir fehlt sonst müßte ich ihm schon gelesen haben u(nd) nicht si viel Materialien aus eigenen Sack gekauft haben als bis her.

Sollte ich auch nicht hier bleiben kön(n)en was sich jedoch erst später zeigen wird, da ich habe gute Hoffnung, so habe ich doch mehr gelernt als ich von weisen Salomon lernen konte.

Doch all' dieses gepiepsel wird Dich nicht so interessieren als die von Dir verlangten Formeln darum die Berechnung hier.

[...]

[3]

[...]

ist hingegen gegeben größte Cathet² als Hypothenuse so nimt man diesen u(nd) substituiert im in C statt z. u(nd) findet den *ab* u(nd) *bc*

Megay Geiza

[Sz. E.]

² Azaz: Kathete.

Wachott Sándor Erdélyi Jánosnak
 Pomáz, 1850. március 28.
 Az ún. Erdélyi Tárban

Közölve: ERDÉLYI 1960–1962, 2, 15–17, 324. szám. A kiadásból átvett részletek.

Édes barátom!
 [...]

Nincs barátom mai napig sem Tudós sem Kisfaludy társaság. A tudós társaságot vagy tagjait, úgy beszélük — megakarják rostálni — olyan rostán, miszerint a búza hulljon ki, a vadócz fenn-maradjon. Toldy jár-kezel, értekezget, érintkezik. Ismered őt. Utóvégre is nem ő idomít, hanem ő idomodik. Teleky¹ vonakszik minden avatkozástól. Fáy Andrást kérték fel elnökségre, de a jó öreg inkább szereti macskáját simogatni, mint a nála nagyobb urakat. Szívesen agyba-főbe exczellentziáz akárkit is, de ő maga igen érzi, hogy csak tekintetes úr. A mellett ő barátait mint Vörösmarty stb. törölje ki a tagok sorából? Kitörli bizony a s-ggét!

Kiről irjak még neked? Ő bár tudnék szegény Szechenyiről valami jót írni! — Mondják, hogy napról napra inkább oda van, egészen megöszült, összeaszott: csont és bőr, ész nélkül! Egykor nem hittem volna, hogy róla életében azt irhassam: nincs esze! Szegény Szechenyi!

Czuczort láttam a télen. A szent Ferencziek zárdájában, szobájára szorítva dolgozgatott, mignem minden közbe járások, kérelmek daczára is elébb az újépületbe, onnan Kufsteinba vitetett!

Eötvös még folyvást Münchenben van. Egy lármát csinált politikai röpirata jelent meg németül.²

Fényes Gödöllőn vett magának házat s ott lakik. Minap Gyöngyösre utazván, meglátogattam...

Jókay valami rejtekben, hová nem hat be nap, sem hold irogat. De ama rejteket ne hidd börtönnnek. Sajó név alatt ő ír...

P. S.ról³ azt hallottam, hogy szánt-vet, gubában és széles kalapban.

Henszelmann Imrus Pesten lakos — többnyire rajzol, s Fehérvárral mulat.

Arany Szalontán van. [...]
 [...]

Sándor

¹ Teleki József.

² *Eötvös 1850.*

³ Petőfi Sándorról.

Henszlmann Imre Fejérváry Gábor Pulszky Ferencnek szóló levelében
Pestről Londonba, 1850. szeptember 13.
Budapest, OSZKK, fond VIII/283, 48. levél¹

Henszlmann egy bekezdést írt Fejérváry Pulszkynek szóló hosszú levelébe, és ő is címezte meg azt. A levélnek itt ezeket a részleteit közöljük.

[címezés a hátoldalon:]
George Andrews Esquire²

34 Petersborough Place
Bayswater

London

[Pesti postabélyegző szeptember 15-i dátummal.]

[2]

Lieber Freund! und steht nicht Böhm im Geiste vor Dir mit wedelnden Zeigefinger u(nd) den Worten „Lassen wir das gut sein“ so oft Du es aussprichst oder nur denkst daß die sogenan(n)ten punktierten Zeichnungen schlechter sind als die Varsányischen? NB wen(n) Du unter den punktierten die beiden Zodiacalzeichen[,] die Abundantia, den Herakles &c. überhaupt die in Aquarell verstehst.³ Man kan(n) eine Vorliebe für das Hingewichste haben, wie wir beide, aber deßhalb ist das Durchgeführte doch nicht zu verwerfen und daß Du eine Zeichnung wie die Varsányis, die im Figuralischen schon an sich gar keine ist, bei der man also an das Wiedergeben des Characters der Antike gar nicht denken kan(n), für besser erklärst, als eine tüchtige Zeichnung welche es an sich ist, den Character der Antike auffaßt u(nd) selbst technischen Effekt hat (da ich mich nicht erin(n)ern kan(n) in Aquarell etwas so rund gemalt gesehen zu haben wie es z. B. der Bogenschütze des Zodiacus ist) — das erlaube mir das ist doch tua ex parte ein Kaiserschnitt ohne daß Du die Chirurgie zu studiert; Erweise mir also die Freundschaft u(nd) sieh Dir die Aquarelle gut an, und schreibe dan(n) ein aufrichtiges pater peccavi.⁴ — Ich küm(m)ere mich um nichts als meine gothica die aber sehr langsam vorwärts gehen, weil das Werk ohne produktive Kraft zu fordern nie systematisch Geduld übendes sehr ausgedehntes ist, ein solches kan(n) man nur in einem Bela-

¹ Gyarapodási naplószám: 1929/36.

² Pulszkynek a londoni évek elején használt álneve.

³ Értsd: a *Liber Antiquitatis* (a Fejérváry gyűjteményének tárgyait ábrázoló akvarellalbum) egyes, pontozó modorban készült lapjait, illetve Varsányi János rajzait a gyűjtemény tárgyairól. Az ún. pontozó modorú akvarellek – ezeket tulajdonítjuk ma Joseph Buchernek – felsorolását számaikkal lásd: SZENTESI 2012. Közéjük tartoznak a két zodiákus jegyet ábrázoló bronz domborműről készültek is; ezekről külön lásd: BODNÁR 2005 és BODNÁR 2007.

⁴ Azaz: gyakorolj őszinte bűnbánatot.

gerungszustand unternehmen und beenden, den(n) sonst fände man weder Geduld noch Ausdauer dazu. Daß Du keine Vollmacht schickest⁵ ist sonderbar, den(n) ohne eine solche ist nichts anzufangen. Ne boszantsd az öreget.⁶ Grüße Theresen⁷ herzlich u(nd) schreib bald Dein pater peccavi, aber nur nicht hartnäkig, weder in Kunstsachen noch in anderen.

[B. O.]

⁵ Értsd: meghatalmazást Fejérváry halála esetére.

⁶ Fejérváryt.

⁷ Pulszkyné Therese Walter.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Pestre, 1850. december 7.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [26. levél]

[1]

*Nur für dich*¹

34 St Petersburg Place Bayswater
 London d(en) 7 Dec(ember) 1850

Lieber Emrich. Vorgestern erhielt ich einen Brief vom Alten² vom 29 Nov(ember), worin er schreibt, er sei gefährlich krank gewesen, aber er sei schon besser, heute aber kommt Zs. Zettel vom 30[.]³ der meine Besorgnisse noch weit mehr vermehrt, bei seinem Alter befürchte ich das Argste, gebe Gott daß ich Unrecht habe! Ich bin ganz niedergeschlagen, und weiß gar nicht mich zu fassen, und doch sollte ich gerade jetzt meine Sinne recht zusammenhalten, denn leider kann ich auf Euren Verstand in Pest kein Zutrauen setzen, alles was ich seit anderthalb Jahren schrieb und bat, war rein in den Wind gesprochen, und stets geschah der Gegentheil von alledem[,]⁴ was ich verlangte. Gebe Gott[,]⁵ daß es jetzt nicht zu spät ist, und daß der Alte sich erholt! In diesem Falle bitte ich Dich bei unsrer alten Freundschaft, mache, daß, sobald er sich so weit erholt, daß er eine Reise unternehmen kann, an in kleinen Tagreisen her kommst, begleite ihn auf der Reise! Freilich ist dies jetzt keine mehr möglich. Die Dampfschiff-farth nach Wien hat aufgehört, und zu Land verträgt er keine

[2]

Reise! Wie oft habe ich in dieser Hinsicht gebeten und gefleht! Seine Gegenwart in Pest hat gar nichts genützt, ich weiß[,]⁶ daß nicht nur mein Vermögen und das von Theresia⁴ unwiederbringlich verloren ist, sondern daß auch F. Pretensionen nie realisirt werden, ich verlange sie auch nicht, aber es hätte mich glücklich gemacht[,]⁵ den armen Alten bei mir zu haben. Jetzt wird dies schwerlich mehr geschehen können. — Sollte aber wirklich die Krankheit eine unglückliche Wendung nehmen, dann setze dich gleich mit meinem Schwiegervater⁵ in Verbindung, und schreibe ihm über alles, oder noch besser, reise nach Wien hinauf, kannst du dies nicht thun, oder erhältst du keinen Pass, so bitte Fritz F.⁶ daß er es thue, die Kosten trage ich ja gern, — was zu verhindern ist, ist, daß die Verlassenschaft nicht unter gerichtlichen Siegel komme, glaube nur[,]⁵ was versiegelt wird, ist verloren, ich kenne die Zustände besser[,]⁶ als daß ich darüber das geringste Zweifel haben könnte. Ich glaube dieser Wink genügt dir. — Ich habe keine Nachricht darüber

¹ Értsd: Fejérváry ne lássa.

² Fejérvárytól.

³ Zsivora György november 30-i keltezésű cédulája.

⁴ Pulszky feleségéé.

⁵ August Walterrel.

⁶ Friedrich Frölichet. (Fejérváry öt jelölte meg végrendeletében egyik hagyatéki végrehajtójául.)

[3]

erhalten, ob Fr. Fr.⁷ den Contract von R. C.⁸ erhalten habe, er ging hier am 10 Nov(ember) ab. Sollte die Resignation⁹ *noch nicht erfolgt sein*, so conferire mit Zs.¹⁰ ob sie überhaupt noch stattfinden soll, oder ob er die Geschäft, einfach fallen lassen will. Trotz aller meinen Bitten seit anderthalb Jahren weiß ich nicht[,] wie das Testament ist, wo die Sachen sind, was die Absichten und Pläne des Alten für diesen Fall waren, denn ich konnte ja nie einen vernünftigen Brief erhalten[,] und noch viel weniger eine Zusammenkunft bewerkstelligen. Selbst der letzte Brief Zs. ist nicht anders, er schreibt, der Alte sei gefährlich krank, er schreibt nichts umständliches, und von dir, der es doch weiß wie mich jede geringste Nachricht vom Alten interessirt, keine Zeile! dies ist doch nicht recht! Ich glaube[,] die Polizei selbst kann es nicht übel machen, wenn man einem Verbannten schreibt, wie sein alter Oncle sich befindet.

Am meisten fürchte ich[,] daß die Resignation schon begonnen hat, und noch nicht vollendet ist, sollte dies der Fall sein, dann ist alles verloren. Ist noch nichts resignirt[,] so sollte dies erst gescheh[e]n wenn der Alte sich

[4]

erholt und ganz gesund ist, dies ist meine Ansicht. — Ich warte mit Ungeduld weit[e]re Nachrichten, vielleicht sind meine Besorgnisse unbegründet, aber daß Du mir nichts ausführlicheres schreibst[,] ist wirklich nicht recht, thue es doch augenblicklich. — Zs. hat freilich nicht die Courage[,] mir zu schreiben, ich hoffe[,] du, der seinen moralischen Muth in schwerer Zeit bewiesen hast, wirst mich unter diesen Umständen nicht verlassen! Sprich mit meinem Schwiegervater, und gib Auskunft. Für mich ist es eine Existenzfrage, die Manddlen¹¹ sind meine einzige Ressource, gehen sie, wie ich jetzt befürchten muß, verloren, oder kommt es zu einer gerichtlichen Abhandlung, die dann Jahre lang dauert, dann bleibt mir wirklich nichts übrig als in America eigenhändig zu ackern und zu mähen, und als Bauer zu leben.

[E. A.]

⁷ Friedrich Fröhlich.

⁸ Raikes Currie. (Aki baráti szívésségből a Fejérváry-gyűjtemény londoni vevőjének szerepét játszotta.)

⁹ Pulszky lemondása Fejérváry örökségéről. (A következő mondatból kiderül, hogy Pestről nem merték levélben pontosan informálni arról, hogy Pulszky halála és vagyonvesztésre ítélese után, 1850. június 4-én, Fejérváry módosította végrendeletét, és általános örököséül Pulszky feleségét, az ő halála vagy lemondása esetére pedig a Walter házaspárt jelölte meg.)

¹⁰ Zsivora György. (Fejérváry ügyvédje és másik végrendeletében kijelölt hagyatéki végrehajtója.)

¹¹ Azaz: a mandulák; értsd: Fejérváry gyűjteménye.

Pulszky Ferencné Therese Walter és Tanárky Gyula Henszlmann Imrének
 Londonból Pestre, 1850. december 9.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [32. levél]

A hagyatékban Pulszky Ferenc leveleinek mappájában. Az előoldalon – az írásképből ítélhetően – Pulszkykéné, a hátoldalon (szintén aláírás nélkül) Tanárky Gyula sorai. A keltezésben év nincs megadva, ez abból adódik, hogy Pulszkykéné is Fejérváry betegségéről sürget híreket, és Zsivora Györgynek minden bizonnyal ugyanarra az „egyáltalán nem kielégítő” levelére utal, amelyet Pulszky az előző levélben cédulának nevezett, vö. a 96. levéllel.

A lap bal felső sarka leszakadt, a kipontozott szövegrészek mindkét oldali levélből emiatt hiányoznak.

[1, Therese Walter:]

34 Bayswater
 9te Dez(ember)

[...]t *gekränkt* lieber Emmerich: Ihr betrachtet [...]ger wirklich als *Lebendige Todte*. Der Alte¹ ist krank u(nd) Ihr schreibt uns kein Wort, weder Sie noch Marie.² Die Gute wird freilich mit der Pflege beschäftigt gewesen sein[,] aber Sie hätten wohl der Entfernten eine viertel Stunde widmen können! Thun Sie es wenigstens jetzt u(nd) sagen Sie mir was dem Theuren gefehlt hat, welcher Arzt ihn behandelt? u(nd) was er sagt.

Gewiß Ihr handelt nicht recht, jedem Federzug so zu scheuen; ich verlange ja nichts gegen die Censur. Also thut Büße u(nd) schreibt, nicht Hi[e]rogliphen sondern genau über den Stand der Dinge. Ich käme zu Euch, doch *Kommen* ist leicht aber *zurückgehen*! Schreiben Sie lieber Freund; grüßen Sie Marien 1000mal, auch den Pan.³ Zs⁴ Berichte über des Befinden des Theuren waren gar zu unausführlich, doch danke ich vielmals auch dafür.

[2, Tanárky Gyula:]

Sauberer Liebhaber! Schlecht[...] warum mir kein Wort von [...] Sie Ungeheuer! Gruß Ihrer lieben Frau. Ich hoffe daß sie Sie noch oft zankt. Schaff dem Hausgenos(sen) m(eine) beste Empfehlung. Hier höre ich m(ir) genug von Mandeln;⁵ möchte es Euch gönnen. — Die Ausstellung wird auch Mandeln herbeiziehen. Die Königin⁶ liefert

¹ Fejérváry Gábor.

² Henszlmann felesége.

³ Azaz: az urat (szlovákul); értsd: Fejérváryt.

⁴ Zsivora György.

⁵ Azaz a mandulákról; értsd: előbb Fejérváry gyűjteményéről, másodsor: műtárgyak általában.

⁶ Viktória királynő.

zur Ausstellung⁷ Zeichnungen u(nd) Prinz Albert liefert Schnitzereien; die König(in)
zeichnet mit Leidenschaft.
Lulo⁸ grüßt Marie & Euch.

[E. A.]

⁷ Értsd az 1851-es londoni világkiállítás (előkészületeit).

⁸ Pulszky Gyula. (1849. március 27-én született, tehát utalás és nem valóban üdvözlés átadása.)

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Pestről Londonba, 1851. november 11.
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 1. levél¹

[címzés a hátoldalon:]

George Andrews Esquire²

Bays Water
Petersborough Place

London

[1]

Pest d(en) 5ten November 1851.

Lieber Freund!

Den flüchtigeren Anzeigen, welche Ihr im Allgemeinen über den Tod unsers gestern beerdigten Alten³ erhalten habt, folgt hier ein näheres Detail seiner letzten Lebenszeit. Nach seiner im vorigen Jahren überstandenen langwierigen Krankheit, ging die körperliche Erholung nur sehr langsam vor sich, u(nd) erst im vergangenen Som(m)er erhielt es, aber dan(n) auch wirklich seine ganze frühere Lebhaftigkeit zurück. Jene Krankheit war an sich nicht, u(nd) auch in dem Verlaufe, welchen sie nahm, nicht gefährlich; dies erklärte damals unser Hausarzt deutlich, jedoch mit dem Zusage daß unvorgesehene Fälle seines Alters u(nd) seiner langwierigen Lungenkrankheit wegen leicht eintreten kön(n)ten; eben so wenig kan(n) er dafür gut stehen, daß er diese Krankheit der Luftwege (bronchitis) nochmals bekäme, er selbe überleben kön(n)te, ja es sei im Gegentheile höchst wahrscheinlich daß er ihr unterliegen würde. Wir geben uns demnach alle mögliche Mühe ihn vor Verkühlung zu bewahren, kon(n)ten aber diese Aufgabe nicht erfüllen, weil erstens sein Eigensin(n) nach jener Krankheit auffallend zunahm, anderseits aber er in seinem überall nur Unglück vorhersehenden Pessimismus so weit ging[,] sich jede Erleichterung zu versagen, u(nd) im hartnäckigen Glauben er würde in späteren Zeiten nicht mehr die Mittel zu seinem Unterhalte haben, es sich durchaus versagte falls er selbst im schlechtesten Wetter außer Hause zu thun hatte[,] sich eines Wagens zu bedienen. Zum Belege hiefür will ich Dir einen einzigen Fall mittheilen. An einem sehr stürmischen Nachmittag erwarteten wir meine Frau, die mit dem Dampfschiffe von Duka bei Waizen[,] wo der Pan⁴ ein Landgut besitzt[,] zurückkom(m)en sollte; nun ließ er sich durch kein Zureden abhalten[,] ebenfalls beim Dampfschiffe zu erscheinen; als wir durchnäßt nach Hause kamen[,] wollte er aber durchaus um die Zim(m)er nicht zu

¹ Gyarapodási naplószaám: 1900/20.

² Pulszkynek a londoni évek elején használt álneve.

³ Fejérváry Gábor.

⁴ Azaz: az úr (szlovák); értsd: Fejérváry.

beschmuzen zuerst seine Stiefel ausziehen, u(nd) erwartete Daniel⁵ mit den Pantoffeln bei offener Küchenthüre, auf meine Vorstellung aber daß er sich im Zuge der dort war verkühlen würde, hatte er ehe ich es verhindern kon(n)te seine Winter Stiefel abgestreift, u(nd) lief nun mit bloßen Füßen in sein Zim(m)er, wobei er noch sehr ungehalten über mich wurde. Aus diesem Falle ersiehst Du daß man es durch Vorstellungen bei ihm nur verschlim(m)erte, wie er sich auch fortwährend nach seiner alten Gewohnheiten, je noch in viel höherem Grade als wäre ein junger rüstiger Man(n) benahm, u(nd) da es ihn damals glückte pochte er auch fortwährend auf ähnliche Erfolge. Neben dieser Zunahme seines Eigensin(n)es, u(nd) der Festsetzung der Idee[,] er dürfte sich nichts gön(n)en[,] wurde er seit seiner vorjährigen Krankheit auch im(m)er mißtrauischer. Früher hatte er mich in die meisten seiner Geheimnisse eingeweicht, da ich aber im(m)er u(nd) im(m)er seinen Pessimismus bekämpfte, u(nd) hiebei öfter, wie es mir in diesem Falle unmöglich zu vermeiden war, heftig wurde, weil ich durchaus nicht glauben kan(n) daß wie er behauptete die Menschen „Mistviehe seien, daß sie im(m)er u(nd) ewig dum(m) bleiben, u(nd) daß es im(m)er schlecht haschen u(nd) von Tag zu Tag schlim(m)er werden müsse.“ Betrachtete er mich endlich als einen guten optimistischen Narren, der nicht zu kapazitieren sei, wir entfernten uns also zu meinem Leidwesen mehr u(nd) mehr von einander. Vor einiger Zeit wuchs nun die Besorgniß um die Seinige hauptsächlich wegen der lezten Ereignisse zu einem früher ungekan(n)ten Grade an, u(nd) verursachte eine Aufregung in seinem Gemüthe wegen der es mir beinahe unmöglich war mit ihm in der früheren Art zu verkehren. Sonderbarerweise wandte er sich schon beinahe seit einem halben Jahre zum Patiencespiele, unter dem Vorwande er kön(n)e nicht im(m)er lesen u(nd) wolle nicht denken weil das Denken den Menschen unglücklich mache, hätte er dies Ding bloß als Zeitvertreib be-

[2]

trachtet würde es wohl nach erklärlich gewesen sein, da er aber im Ausgehen oder nicht Ausgehen einer Patience im vollen Ernst eine Vorhersagung der Zukunft sah, mußte ihn dies Spiel auch in der That noch mehr aufregen; u(nd) wirklich hat es Nächte geben, die er dieser Kleinigkeiten wegen schlaflos zubrachte. In einer Gemüthsstim(m)ung verkältete er sich vor 14 Tagen als er aus einem stark geheiztem Zim(m)er in der Dorotheegasse einem sich plötzlich erhebenden Windstoße am Eke dieser Gasse (bekan(n)tlich ist in ganz Pesth dies die den Winden am meisten ausgesetzte Stelle) entgegenkam; aus dieser Erkältung entspan(n) sich zuerst ein ganz unbedeutender Schnupfen, das Uibelbefinden veranlaßte ihn zu der uns sehr befriedigenden Erklärung er wolle diesen ganzen Winter nicht mehr aus dem Hause; leider war es aber schon zu spät. Da die Krankheit so milde ja so wahrhaft unbedeutend anfang, hielt es der Hausarzt, der wegen eines ganz anderen Falles gerufen u(nd) unseren Alten bloß nebenbei besuchte[,] nicht für nöthig deshalb seine für den künftigen Tag projektierte Reise am 25 oder 26ten October aufzugeben; ja er verschieb ihm sogar am ersten Tage nichts, u(nd) am zweiten bloß eine sehr unbedeutende Medizin, u(nd) bath ihn für den Fall daß das Uibel, was er jedoch nicht glaube[,] ärger würde, seinen Substituten rufen zu

⁵ Fejérváry inasa.

lassen; auch legte sich unser Freund blos gegen Abend zu Bette, u(nd) saß den ganzen Tag am Kamine, der mehr wegen des damit verbundenen englischen Vergnügens, als Mangel an klimatischer Wärme geheizt wurde. So verging der 27 u(nd) 28ten[,] ohne daß es irgend Jemand nöthig fand den Substituten zu rufen; am 29ten frühe thaten wir es endlich[,] auch noch im(m)er gegen den Willen des Patienten, da dieser aber lange ausblieb u(nd) sich der Alte über ein Stechen in der Brust gerade an der Stelle wo er es im vorigen Jahre hatte[,] beklagte, u(nd) den Wunsch nach Blutegeln äußerte, die ihm damals bedeutende Erleichterung verschafften[,] setzte ich ihm 7 Stüke u(nd) ließ ihn durch meine Frau Umschläge bereiten; jezt erst erwachte einige Besorgniß in mir, weil das Uibel sich tiefer in die Brust zu senken, u(nd) einen der vorjährigen Krankheit ähnlicher Charakter anzunehmen began(n); jedoch schwand diese Besorgnis wieder als der hinzukom(m)ende Substitut nicht das geringste Aufheben von der Krankheit machte; die Egelbisse fortbluten u(nd) Umschläge fortsizen hieß, übrigens aber eine nur wenig von jener des früheren Arztes verschiedenen u(nd) für eine blos unbedeutende Krankheit berechnete Medizin vorschrieb, u(nd) zugleich aussprach[,] er finde es nicht nöthig früher als am nächsten Morgen wieder zu kom(m)en. Besorgter als ich war meine Frau, aber auch aus keinem anderen Grunde, als aus angewöhntem Pessimismus, welcher sie den Tod unsers Freundes auch in seiner vorjährigen Krankheit täglich erwarten ließ. Am 30ten u(nd) 31ten October änderte sich der Zustand nur wenig, das Stechen in der Brust nahm ab, u(nd) wir hatten Grund zu hoffen es werde sich keine bronchitis entwikel;n; was uns aber noch mehr Zuversicht gab war, daß der Patient nicht[,] wie im vorigen Jahre[,] seine Kräfte verlor, sondern ziemlich kräftig selbst aufstehen u(nd) heuen gehen kon(n)te; da die Ankunft deiner Schwiegermutter⁶ auf den 2ten November angesagt war, wollte ich selbe unter diesen Umständen nicht alarmieren, u(nd) dachte selbe ruhig abzuwarten. Am 1ten November war frühe auch noch keine auffallende Veränderung sichtbar, u(nd) als der Patient den Arzt beim Weggehen fragte, wan(n) er wieder kom(m)en würde[,] antwortete er ruhig[:] morgen in der Frühe, meine Frau aber die diesmal[,] wie der Erfolg zeigte[,] mit Recht Pessimistin war[,] bath den Doctor inständig, ja zur Beruhigung des ängstlich werdenden Kranken, wen(n) es ihm

[3]

irgend nützlich sei auch am Abend zu kom(m)en, was er auch versprach. Als er Abends kam[,] hate sich noch im(m)er keine bedeutende Verschlim(m)erung eingestellt; nur war das Athmen etwas beschwerlicher; anderseits aber erklärte der Arzt daß was eigentlich die Hauptsache sei[,] das Fieber im Abnehmen begriffen wäre; u(nd) nur auf das Dränge meiner Frau[,] welche die Aufregung, in die unser Freund durch auswärtige Nachrichten verhezt wurde, wahrnahm welche er aber vor mir sorgfältig verbarg, er möchte ihm das Lesen[,] Sprechen, u(nd) Empfangen von Visiten verbiethen was auch geschah. Daniel schlief, aber wegen anderer Ursachen seit zwei Nächten in seinem Zim(m)er, mir hate er dies schon im vorigen Jahre bei viel bedenklicheren Zustande nicht gestattet. Nach zehn Uhr Abends, als ich bereits schlief[,] bemerkte meine Frau, welche ihm bis nach 11 Uhr

⁶ Henriette Walter.

Umschläge bereitete, daß er anfang weniger u(nd) weniger auszuwerfen, wekte mich aber deshalb nicht, u(nd) begab sich dan(n) selbst zur Ruhe. In der Nacht wurde sein Athmen etwas schwieriger, der Auswurf auch geringer, die Unruhe der Art größer daß er Daniel öfter fragte warum er den(n) nicht aufstehen dürfte, u(nd) daß er anfang zu phantasieren wobei die her(r)schende Ide(e)n im(m)er Euer Unglück u(nd) die weitere Entwicklung desselben durch die letzten Ereignisse war. Am 2ten wurde ich bei Tagesanbruch plötzlich geweckt, u(nd) mir bedeutet er sehne sich nach mir; als ich in sein Zim(m)er kam[,] äußerte er aber, er wolle blos von mir wissen ob er durchaus nicht aufstehen dürfe, wonach er sich die ganze Nacht gesehnet habe, da ich glaubte er leide an Athmungsbeschwerden, die ihm eine aufrechte Stellung erleichtern würden, zogen wir ihm mit Daniel frische Wäsche an, wobei ich jedoch da er uns gar nicht nachhalf zu meinem Schrecken das furchtbare Abnehmen seiner Kräfte gewiß wurde. Ich hatte demnach nichts angelegentlicheres zu thun als zu F. u(nd) Zs.⁷ zu laufen um sie von der so plötzlich eingetretenen Gefahr in Ken(n)tnis zu setzen, Daniel lief um den Arzt; auf meinen Wege telegraphierte ich die Gefahr nach Wien.⁸ Als ich zurückkam fand ich den Arzt zugegen[,] aber auch alle Hoffnung auf ein Besserwerden geschwunden, indem die Lähmung der Lungenthätigkeit mit Riesenschritten vor sich ging. In meiner Abwesenheit hatte er schreiben wollen, man schob ihn auf dem Sessel auf welchem er saß an den Tisch, er hatte aber nicht mehr die Kraft die Feder zu führen, ja nicht einmal die auszusprechen was er schreiben wollte, auch drang meine Frau nicht weiter in ihn, sondern fragte daß er zu Bette gebracht wurde, wo also gleich der Todeskampf eintrat. Das letzte was er zu mir sprach war „Ich muß sterben“[,] später sagte er mich als man ihn den herbei geeilten Zs. zeigte blos „Ja“ u(nd) dan(n) zweimal „mein Feri“[,] gegen zehn Uhr aber verschied er[,] jedoch nicht wie ich befürchtete unter Erstikungsqualen, sondern ruhig entschlafend an einer mit seltener Schnelligkeit entwickelten Lungenlähmung, welche in ihrem letzten Stadium kaum vier Stunden dauerte. Zs. der mehr als 3/4 Stunde vor seinem Ende herzugekom(m)en war[,] nahm hierauf als Testamentsexekutor die Versiegelung im Beisein eines vom Gerichts ausgeschickten Beamten vor, u(nd) telegraphierte den Todesfall nach Wi[e]n im Augenblicke als ich die Antwort erhielt, es werde am anderen Tage Graf B.⁹ herabkom(m)en. Zs. wollte das Leichebeisezung nicht¹⁰ einfach abhalten, aber B. verlangte einen gebührenden Prunk. Gestern haben wir ihn um 5 Uhr abends bestattet. Zugegen war von Wien dein Schw(ieger)vater[,]¹¹ die Schw(ieger)m(utter)¹² kam nicht[,] weil sie selbst unpäßlich war, Br.¹³ mußte am Tage der Beerdigung früh zurück ohne bei uns gewesen zu sein.

Dein
Emerich

⁷ Friedrich Frölichhez és Zsivora Györgyhöz.

⁸ A Walter házaspárnak.

⁹ Ludwig von Breda. (Pulzskyné sógora.)

¹⁰ Henszlmann a *Beisetzung* és a *Begräbnis* szinonimák közül az elsőt elkezdte átjavítani a másodikra (az eljáró is átírva *die*-ből *das*-sá), de ezt nem fejezte be.

¹¹ August Walter.

¹² Henriette Walter.

¹³ Ludwig von Breda.

[a 2. oldal bal margóján keresztben:]

Daniel der treue Diener von dem der Alte stets in den Ausdrücken „Ich kan(n) ohne ihn nicht leben, ich kan(n) Dan.¹⁴ nicht nach England mitnehmen, u(nd) sehne deshalb nicht hingehen, er ist mein Mentor“ u. s. w. Daniel ist wie Ihr bereits wissen werdet im Testamente mit keiner Sylbe erwähnt, dein Schwiegervater versprach mir jedoch ihm eine Pension, falls er solche auch aus seinem eigenen Sake bezahlen sollte, auszuwerfen; von der Erbin¹⁵ bittet Daniel sie möchten ihm eines der beiden Portraite entweder des von Lieder oder Jenes von Kozina zum Andenken schenken;¹⁶ zwar schenkte unser Freund in seiner letzten Lebenszeit sein Portrait bei Kerzenbeleuchtung von Böhm oder Bucher meiner Frau;¹⁷ jedoch ist ja noch das beste nemlich im libro veritatis,¹⁸ u(nd) außerdem eines in Aquarell übrig, so daß ich glaube Daniels Bitte kön(n)te leicht erfüllt werden. Grüße Th.¹⁹ herzlich von uns [...]²⁰

[B. O.]

¹⁴ Daniel.

¹⁵ Pulszkyné.

¹⁶ Fejérváry portréiről lásd SZENTESI 2007.

¹⁷ Wolfgang Böhmét, vö.: *Henszlmann 1884e*. (Joseph Bucheré más forrásból került az MNM TKCs-ba.)

¹⁸ Értsd: a *Liber Antiquitatis*. (Az album Fejérvárytól származó, belső körben használt elnevezése.)

¹⁹ Therese, azaz Pulszkyné.

²⁰ Még két vagy három szó olvashatatlanul apró betűkkel, Henszlmann keresztnévének rövidített, illetve csak jelzett formájával befejezve.

**Henszlmann Imre feljegyzése a Fejérváry-gyűjtemény általa szállításra átadott
ládáiról és csomagjairól**
Pest, 1852. február vége
Budapest, OSZKK, fond VIII/2786

Két lapon cím és aláírás nélküli listák és feljegyzések Henszlmann kézírásával, kétségen kívül a Fejérváry-gyűjtemény darabjairól, illetve Fejérváry Gábor más tárgyairól. (A legelső említett szobor az ún. Loeb-Poseidón; a továbbiakat itt egyenként nem azonosítjuk.)¹

Az első lapon ládák és csomagok listája. A csomagok jegyzékének bevezetése említi, hogy ezek egy részét Henszlmann (1851.) december elején indította el London felé, a ládák (kisebbik részét) december 18-án; a csomagok másik felét december 19-én. A másik lap hátoldalán azokat a tárgyakat sorolja föl, amelyek a lakás kiürítésekor még előkerültek, és amelyeket (1852.) február végén küldött a többi után. A két lapra a feljegyzések – nem tudni, mennyi idővel – ez után készültek egyszerre.

Hiányzik az a lap (vagy lapok), amelyre a 2. lap utolsó sora utal: amelyen a ládák nagyobbik részének listája volt.

[1]

Auf der Eisenbahn gingen am 18ten December von hier ab durch H(ernn) F. W. Quiersfeld² in Wien an H(ernn) Rikes-Curie³ in London acht Kisten der Antikensam(m)lung des letzteren enthaltend

Kiste N ^o 2. P. F. ⁴	bezeichnet die große Brozefigur <i>Neptuns</i> , einen emailirten Kelch, Bücher, zwei orientel(ischen) Schilder, einen {Schild} in Eisen getrieben, ein byzant(inisches) Elfeinbeinhorn, sechs Stük mittelalterliche Kelche u(nd) Lampen, ein ægypt(isches) Alabaster mumien gefäß, drei {ægyptische} Basaltfiguren, ein pompejanisches Wandgemälde (darstellend Hippol(it) u(nd) Phædra) einen antiken griechischen [und] einen {antiken} römischen Bronzehelm (in einem derselben viele kleine Bronzfigurchen der Sam(m)lung von Altinum)[,] endlich unter anderm kleineren Antikaglien[,], etrusche Bronzespiegel u(nd) Theile eines etrusischen Thrones oder Wagens.
--	--

¹ A két lap a gyűjtemény nyilvántartásában korábban „Henszlmann Imre: egy régészeti gyűjtemény szállítási jegyzékei” meghatározással szerepelt, amelyet utóbb a „Henszlmann Imre két régészeti följegyzése” címre javítottak. Korábbi jelzete An. Lit. 2126 volt; utóbb sorolták a Pulszky család papírjait tartalmazó VIII. fondba. Gyarapodási naplószáma: 1900/20, azaz a Posonyi Sándor műkereskedő kéziratgyűjteményéből megszerzett iratok bekerülési száma. (Ezek között a Pulszky család köréből származók is voltak, de messze nem csupán ilyenek.)

² Friedrich Wilhelm Quiersfeld.

³ Raikes Currie.

⁴ Pulszky Ferenc monogramjával.

- Kiste N° 7. P. F. Die größte nicht vorn u(nd) weiter unten spezifizierte Anzahl von antiken ägyptischen, römischen, griechischen u(nd) etruskischen Bronzefiguren der Sam(m)lung, worunter als besondere Stücke anzuführen die Gruppe von Grumentum, der trunkene Herakles, Imauth oder ägyptische Priester (sizend)
- Kiste N° 9 P. F. Orientalische, Cinque Cento u(nd) neuen plastische Bronzearbeiten, worunter die meisten orientalischen Gefäße der Sam(m)lung; dann römische Thier figuren in Bronze.
- Kiste N° 13 P. F. Die meisten antiken Bronzegefäße der Sam(m)lung, das von Horak⁵ in Frankfurt gekaufte römische Reitzeug, römische Schwerter, u(nd) (was ich jedoch nicht ganz sicher weiß) Stücke des getriebenen etruskischen Thrones oder Wagens, falls sie nicht alle in N° 2 beisam(m)en sind.
- Kiste N° 15. P. F. Alle Majolikgefäße der Sam(m)lung. Orientalische Köcher u(nd) Pfeile, orientalische Holzfiguren, ein Genius u(nd) zwei Sphinxen in terra cotta.⁶
- Kiste N° 25. P. F. Bloß den großen ägyptischen Basaltkopf.
- Kiste N° 33. P. F. Bloß das größere pompej(anische) Wandgemälde der Sam(m)lung.
- Kiste N° 34. P. F. Die große Alexander figur in Bronze. {die Figur in Bronze} der Männige piß.⁷ Vier große antike Bronzekandelaber, der Bronze leuchter von Vischer sam(m)t den silbernen dazu gehörigen Kerzenhalter. Mehre[re] Bronze-Antikaglien. Zwei mittelalterliche Burgeschlösser, der indische Basaltelefant, u(nd) die {indische Basalt} Tigergruppe, zwei orientalische Bögen, die Pferdeanatomie von Messerschmidt, eine japanische Kristallfigur, ein alabasternes Fragment eines antiken Jupiter Copes, eine steinerne mexikanische Tabakspfeife

[2]

In kleineren Paketen gingen ebenfalls auf der Eisenbahn ab. Anfangs December die Num(m)ern 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9.[,] am 19. Dec(ember) aber die Num(m)ern 1. 10. 11. 12. 13. 14. enthaltend.

⁵ Michael Horrack.

⁶ A sorok eleje keresztben áthúzza; nem világos, hogy ez véletlen tollvonás, vagy pedig azt jelöli, hogy ez a láda mégsem volt ebben a szállítmányban.

⁷ Azaz: manneken pis.

- Paket N° 1. Alle Niellen außer jenen, die in den Dekeln der beiden Bücher vorkom(m)en, ein byzant(inisches) Glasstück mit Goldfiguren, eine silberne chinesische Pfeife.
- {Paket} N° 2. Den etrusischen Goldschmuk der Sam(m)lung.
- {Paket} N° 3. Gold u(nd) silbergefäße (meist antike Schaaen)
- {Paket} N° 4. Alle geschnittene Steine d(er) S(ammlung)[,] in N° 5 hierüber alte Gold- u(nd) Silbermünzen.
- {Paket} N° 5.
- {Paket} N° 6. Den mexikanischen Codex.
- {Paket} N° 7. Kleinere golden u(nd) silberne antike Gegenstände (antike Schmuk, Schaaen &c)
- {Paket} N° 8. Antike Gold- und Silberfigürchen d(er) S(ammlung)
- {Paket} N° 9. Alte silberne Kleinigkeiten (zwei Silber verzierte Brieffaschen)
- {Paket} N° 10. der Nægelinische⁸ Diptychon.
- {Paket} N° 11. Andere Diptychen u(und) Elfenbeinschnizwerk d(er) S(ammlung)
- {Paket} N° 12. den Rest der Diptychen u(nd) Elfenbeinschnizwerke d(er) S(amm- lung)
- {Paket} N° 13. Zwölf Paare alter Achat besteke (d. h. zwölf Löffel von Achat, zwölf Gabeln, u(nd) zwölf Messer mit Achatstilen⁹, den(n) zwei Salz- fäßchen von Achat)
- {Paket} N° 14. Zwei Pergamentbücher in deren Dekeln vier Niellen, alle Elfen- beinbecher, u(nd) Elfenbeinfigürchen d(er) S(ammlung)[,] die kleine florentinische Mosaik, der Grimanische Bronzekrug, viele kleinen Elfenbein kleinigkeiten, eine alte Säbelkuppel u(nd) eine *Kucsma-Agraffe*.¹⁰

⁸ Azaz: amelyik korábban a Negelein családé volt.

⁹ Értsd: Stielen.

¹⁰ Tollal ötszörösen aláhúzza.

[3]

Am letzten Februar expediert.

Eine Masse theils im, theils außer dem Hause gefundener Schriften des Erblassers;¹¹ mehre[re] englische Karikaturen, eine Karte von Salzburg[,] in einer Schachtel Opal- u(nd) Diamantsplitter, einen Operngucker, zwei Spazierstöcke, ein Schreibzeug, zwei Stück künstliche Gebisse, eine Reisetasche F G bezeichnet, *eine Brieftasche mit antiquarischer Korespondenz u(nd) einem Dokument der Lesson an Radvánszky*; drei Kistchen mit Diplomen der ungarischen Akademie. *Ein paar alte Handzeichnungen H(ern) Böhm zu zeigen[,] der XVI Band der Schriften Aristoteles zu den Mandelbüchern¹² gehörig, beim Paken jedoch übersehen, welcher daher als Ergänzung zum Inhalt der Kisten N° 1., 3, 11, 14, 29 u(nd) 90 hinzufügen ist.*

[Sz. E.]

¹¹ Fejérváry Gábor.

¹² Azaz: mandulakönyv; értsd: műtárgynak minősülő kódex.

Prosper Mérimée magyar címzettnek (Henszlmann Imre másolata)

Párizs, 1852. május 21.

Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban

Henszlmann Imre másolata Prosper Mérimée leveléről. A címzett nincs megnevezve, illetve a megszólítás és a záróformula nincs lemásolva. Ez a címzett bizonyosan magyar volt, de aligha Henszlmann, mert ha Mérimée 1852-ben írt volna neki, 1854-ben nem lett volna szükség arra, hogy Szarvady Frigyes vezesse be őt Mérimée-hez, vö. a 146. számmal.

Villard de Honnecourt ún. vázlatkönyvét Jules Quicherat ismertette először 1849-ben; az, amit Mérimée Villard magyarországi tartózkodásáról az első bekezdésben ír, onnan származik, s a magyarországi helynevek is abban a formában szerepelnek, ahogyan Quicherat-nál. Kivéve azt a feltételezést, hogy Villard-t egy herceg vagy főpap küldte Magyarországra, s azt, hogy míg Quicherat 1244 és 1247 közé tette Villard magyarországi tartózkodását, Mérimée 1250 körüli vagy utáni építkezésekről, illetve tervrajzokról érdeklődik.¹

[1]

Il existe à la bibliothèque nationale un manuscrit fort curieux qui paraît être le carnet d'un architecte de XIIIe siècle nom(m)é Villard de Honnecourt. Il contient un grand nombre de dessins & des notes dans le dialecte picard de son temps. On voit d'après ces notes que Villard de Honnecourt était allé en Hongrie, mandé[,] com(m)e il semble[,] par un prince ou un prélat et qu'il avait travaillé de son métier. On appre[nd] qu'il avait été employé à la construction, ou du moins à la restauration de la cathédrale de Bude ou bien de celle de Strigonie, ou enfin qu'il avait construit quelque mon[u]ment dans une de deux villes.

Me permettez vous de vous demander M(onsieur) s'il existe en Hongrie quelque souvenir de ce Villard de Honnecourt? Si la cathédrale de Bude ou celle du Strigonie ont été bâties ou restaurées au XIIIe siècle; vers 1250 ou plus tard? Enfin si l'on a conservé quelque palan² des edifices que l'architecte picard a bâties ou projetés en Hongrie. Parmi ses dessins il s'en trouve un fort curieux qu'il intitule *tombeau d'un Sarazin*.³ Il est évident qu' c'est un m[on]ument romain qu'il a dessiné. Je ne sais ou⁴ il l'a trouvé. Ce n'est pas en France probablement, ni en Italie[;] existe-il en Hongrie un tombeau antique très élevé avec de grandes figures de ronde bosse groupées à l'entour?

Copie d'un[e] lettre de M(onsieur) Prosper Mérimée

Paris rue Jacob 18

21 Mai 1852.

[Sz. E.]

¹ Vö.: Quicherat 1849, 67, 70–71, 210.² Értsd: plan.³ Vö.: Quicherat 1849, 215. (Villard-nál: *li sepulture d'un Sarrazin*; Quicherat magyarázatában: *la sépulture d'un Sarrasin*, illetve: *un tombeau romain*; Quicherat Villard-nak a műről készült rajzát is reprodukálta: planche 116.)⁴ Értsd: où.

**Pulszky Ferenc Ludvig Jánosnak címezve, Henszlmann Imrének
Londonból Brüsszelbe, 1852. augusztus 2.
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [3. levél]**

Henszlmann Imre hagyatékában, Pulszky Ferenc leveleinek mappájában maradt fenn. Ludvig Jánosnak van címezve, de tartalma alapján Henszlmann Imrének szól. Pulszky által említett levelében Henszlmann nyilván azt írta, hogy Londonba menet megáll Brüsszelben (s onnan még Párizsba készül); Pulszky ezért küldhette Ludvig Jánosnak a levelet. (Henszlmann végül elhagyta a párizsi tartózkodást, mert 1852. augusztus 11-én Londonba érkezett.)¹

[címzés a hátoldalon:]
Monsieur Jean Ludwigh

via Ostende
Chaussée d'Etterbeck

Bruxelles

[Négy elmosódott postabélyegző.]

[1]

34 St Petersburg Place Bayswater
Aug(ust) 2te 1852

Lieber Freund

Da in England am Sonntag keine Briefe abgeliefert werden, erhielt ich Deinen Brief erst vorgestern. — Hier ist die Season zu Ende, doch am 24ten ist die Versammlung der Antiquare in New Castle upon Tyne unter Vorsitz des Herzogs von Northumberland, Du solltest dort sein. Paris ist übrigens jetzt nur 12 Stunden weit von London, daher kannst du, wenn du es für gut hältst[,] für 14 Tage dahin gehen. Am 22ten solltest Du hier sein, ich gehe auch nach New Castle[,] und mache Dich mit allen Celebritäten der Mittelalterlichen Baukunst bekannt, oder schaffe Empfehlungen. Der Titel Generalbass taugt nicht für England,² man liest hier kein Simile & Metapher in ernsten Werken[,] obgleich Ruskin mit Beifall seine Seven lamps of architecture herausgab[.]³

[2]

Im falle du gleich kömmst, gehe nach Dover, gib den Commissionær im Wirthshaus deine Schlüssel und 6 Schilling[,] und er endigt alles auf dem Customhouse, ohne daß Du hin zu gehen brauchst. Du setzt dich dan auf die Eisenbahn, nimmst an der

¹ Első említésének dátuma Tanárky Gyula naplóiban (MNL, OL, R 195, 2. tétel, 3. kötet).

² Értsd: Henszlmann arányelmélete számára. (Vö. a 107. szám, 1. oldal 3. bekezdésével és a 3. oldal 4. bekezdésével.)

³ *Ruskin 1849.*

London Bridge einen Cab, fährst nach 34 St Petersburg Place Bayswater, wofür du 3 sh(illing) 6 pence zahlst, und wir finden dann zusammen sehr leicht ein Quartier, wo Du am genügendsten findest.

Die Versammlung ist wichtig für Dich, sie hat drei Sectionen[:]

[3]

History, Antiquities, und Architecture[,], die letztere præsidiert by the Reverend W. Whewell, Master of Trinity College, ein *Gothicus*. Am 26ten ist Excursion to Morpeth Church, Alwick Abbey, 28 Cathedral of Durham, 31 Excursion to Jarrow Church, Du siehst also[,], daß Gothica an der Tagesordnung sind.

Bis baldiges Wiedersehen.

Solltest du den [...] ⁴ Pepi⁵ in Ostende sehen, so sage ihm[,], daß Hajnik im Elend in New York lebt, während die Familie Rosty nichts verloren hat, und ihm Stein Capitel zahlen sollte.

Lebe wohl und schreibe

Dein

Fr.⁶

[E. A.]

⁴ A papír jobb széléből elég nagy darab ki van szakadva, de annak köszönhetően, hogy Pulszky éppen itt új bekezdést kezdett, csupán egy sor fele hiányzik.

⁵ Eötvös József. (Vö. a Rosty családról szóló fél mondattal a következő sorban.)

⁶ Értsd: Freund?

Lukács Móric Henszlmann Imrének

Ems, 1852. augusztus 9.

Budapest, OSZKK, Levelestár¹

A gyűjtemény katalógusaiban a címzett kérdőjelesen Henszlmann Imre, a tartalom alapján bizonyosan ő.

[1]

Ems 9/8 (18)52.

Lieber Freund!

Du wirst meine Antwort um ein paar Tage später erhalten als Du Sie erwartest, der Grund davon ist weil ich auch den Deinigen erst heute erhielt. Ich pflege nicht täglich auf der Post nachzufragen, und so geschah es, daß Dein Brief ein paar Tage auf dem Postbureau liegen geblieben. Dein Schreiben hat mich in doppelter Beziehung sehr erfreut, erstlich als ein Beweis daß Du trotz meiner Abwesenheit meiner gedacht hast, und dann, da ich daraus ersehe, daß man Deiner Reise keine Hindernisse in den Weg gelegt hat, und Du dadurch in den Stand gesetzt wurdest Mittel und Wege zu suchen und zu finden Dein

[2]

Werk vor das Publikum zu bringen, ein Werk das gewiß in der Kunstgeschichte Epoche machen wird. Ich wünsche und hoffe für Dich den besten Erfolg. Ich selbst kann mich keiner glänzenden Erfolge meiner Reise rühmen, deren Zweck, wie Du weißt, die Herstellung meiner zerrütteten Gesundheit war. Weder meine Kreuz und Querfahrten durch den Norden und Süden Deutschlands während der Monate Mai und Juni, noch die Bad und Brunnencur in Ems, die nun beinahe zu Ende ist, haben meine Genesung bewirkt; ich befinde mich viel mehr schlimmer als vor meiner Abreise von Pesth. Meine Brustschmerzen sind stärker und anhaltender als je, und obzwar der hiesige Arzt behauptet, daß meiner Lunge nichts fehle und meine Brustschmerzen rheumatisch-nervöser Natur seien, so weiß ich recht gut was ein solches Gerede bedeuten hat,

[3]

und fühle in mir daß ich vielleicht noch eine Weile ein sieches Leben hinschleppen aber schwerlich wieder genesen werde. Glücklicherweise habe ich keinen Grund am leben zu hängen und erwarte ohne Gram und Sorge, mit Ruhe und Resignation die Dinge die da kommen werden. Ich soll hier noch etwa acht Tage verweilen, dann auf einige Tage nach Ostende gehen und von dort nach dem Süden ziehen, um den Winter in Neapel und Sicilien zu verbringen. Meine Reiseroute dahin vermag ich noch nicht zu bestimmen, da sie nicht von mir abhängt. Mein Paß lautet nicht nach Frankreich, indessen habe ich Hoffnung daß sowohl der oesterreichische als französische Gesandte in Brüssel den Paß zur Durchreise über Frankreich nach Italien visiren werden. In

¹ Gyarapodási napló száma: 1958/18.

diesem Falle würde ich denn über Paris (wo ich mich einige Tage aufzuhalten wünsche) durch das südliche

[4]

Frankreich nach dem Ziel meiner nächsten Bestimmung eilen. Sollte man mir das Visa verweigern wäre ich genöthigt nach Deutschland zurückzukehren und meinen Weg über Tyrol nach Italien einzuschlagen. Auch hätte ich Lust, wenn meine Gesundheit es gestattet, ein Stück Afrika zu sehen, und entweder von Marseille aus[,] Algier oder von Sicilien aus (über Malta)[,] Tunis zu besuchen. Um Mitte September werde ich wohl nicht mehr in Brüssel verweilen können, will ich nicht meine Reise in den Spätherbst sich erziehen lassen. So muß ich auch, wenngleich ungern, mir einen Ausflug nach England versagen. Sollten wir uns aber auch jezt während unserer Reisen nicht treffen können, so hoffe ich doch Dich nächstes Jahr noch in unserer Heimath wiederzusehen, denn in meiner vorgerückten Jahren machen die Brustleiden gewöhnlich kein gar so schnelles Ende. Sollte ich aber den Ziel meiner irdischen Wanderungen näher seyn als ich selbst glaube, nun so nehme meinen herzlichen Abschiedsgruß und bringe ihn auch unserer gemeinschaftlichen Freunden wo die sie auch treffen magst.

Dein Freund MLukács

[Sz. E.]

Gottfried Hinkel Henszlmann Imrének
 Londonból Londonba, 1852. szeptember 20.
 Kassa, VSMRP, p. č. 165

[címezés a bal felső sarokban:]

Dr Henszlmann.

[1]

1 Henstridge Villas
 St Johnswood,
 20. Sept(ember) 1852.

Zu meiner großen Freude, lieber Doctor, finde ich heut früh bei genauerem Nachsuchen das in Rede stehende Heft mit dem Aufsatz über St Gereon,¹ u(nd) eile es Ihnen zu senden.

Simons Aufsatz über Wandmalereien ist ebenfalls gut.

Hochachtend Grüßt
 Gottfried Hinkel

[Sz. E.]

¹ Értsd ezen a kölni Sankt-Gereonról szóló cikket.

Ludvigh János Henszlmann Imrének
Brüsszelből Londonba, 1852. október 11.
Kassa, VSMRP, p. č. 232, [2. levél]

A nyolcoldalas(!) levél talán nem teljes. Utolsó oldala a lap alján bekezdés utolsó sorával végződik, de záróformulái és aláírása nincs. Bizonyosan Londonba szól, tehát a keltezésében meg nem adott év csakis 1852 lehet. (Henszlmann 1852 augusztusa és 1853 júliusa között élt Londonban.)

[1]

den 11^{t(en)} October
10 Chaussée d’Etterbek

Lieber Imre!

Für mich sind deine Briefe deutlich und klar. Sie bestätigen leider nur allzu sehr die Befürchtungen welche ich vor dir ausgesprochen habe. Nur für Andere die sich von Unserem Geschäfte großartigere Vorstellungen machten, scheinen sie räthselhaft. Man erwartete weiß Gott was Alles von deinem Berichte, und deßhalb war es unvermeidlich das Mittheilbare daraus mitzutheilen, und damit dein Bericht nicht allzu trocken scheinen ein paar Erläuterungen beizufügen. Man wollte hauptsächlich wissen ob und wie du dich dessen, wozu du hier ersucht worden bist entledigtest? Darüber konnte ich freilich keine andere Antwort geben als die welche deine Briefe mithielten. Nun kom(m)e ich auf deine Speziellen Angelegenheiten.

Mit der Beantwortung deines Briefes mußte ich ein paar Tage zurück halten um dir den erwünschte Auskunft auf einmahl zu geben. Laut deinem Brief muß dich ja meine Antwort noch in London intreffen.

Ich getraue mir darüber ob du in Brüssel deine architectonischen Aufgaben lösen oder beenden

[2]

könnest kein Urtheil abzugeben, doch auf meine Anfrage über architectonische Werke erhielt ich die Antwort, daß darin die hiesige Bibliothek reich sein. Von John Carter befindet sich hier „the ancient architecture of England including the orders during the British, roman, saxon and norman eras; and under the reign of Henry III and Eduard III London 1837.¹

Carter J. Specimens of the ancient sculpture and painting now remaining in England from earliest period to the reign of Henry VIII London 1838.²

Von Britton fand ich nichts, doch da ich mir diese Werke zeigen ließ[,] sah ich, daß sie in Groß-Folio mit architectonischen, hauptsächlich Cathedral-Zeichnungen versehen noch diese Aufschrift trugen: A new improved adition³ with notes and copi-

¹ Lásd Carter–Britton 1837, vö. a levélben alább mondottakkal is.

² Carter 1838.

³ Értsd: edition.

oses⁴ indexes by John Britton.⁵ — Darüber ob du die Werke nach Hause bekommen kannst ist kein Zweifel, da ich für gute Freunde schon Bücher nach Hause genommen habe. Der Director der numismatischen Abtheilung hat nämlich die Gefälligkeit mir diejenigen Bücher welche ich zu haben wünsche selbst in meiner Bewohnung zu schicken. Er nim(m)t sie gleichsam ex offio in seine Abthei-

[3]

lung, und überschikt sie mir. Wegen ähnlichen Werken muß das Ministerium zur Ausleihung seine Gehemigung ertheilen; doch da die benöthigten Bücher in das Feld der Alterthums forschung fallen, kannst du auf dem Wege meines genan(n)ten Bekannten zu ihrer Benüzung ohne allen Kautions- und Ministerial-Genehmigung-Bedingungen gelangen. Dießmal habe ich wohl genan(n)ten Freund nicht gefragt, allein da ich auch gegenwärtig für einen Kamerad Bücher nach Hause geliehen habe und er mir Versicherung gab mir nicht nur aus dem Gebäude des Museums sondern auch aus der Bibliothek[,] der Kammern alle benöthigen Bücher zu verschaffen, wozu hätte ich diese neue Frage gestellt. Wärest aber entschlossen her zu kommen so viel ich diese Werke im Voraus herausnehmen lassen, und dieß würde die angemessenste Frage und Beantwortung sein.

Mit Flattau ist nichts zu machen. Wie sollte ein belgischen Buchhändler zum Authographen Kauf entschlossen sein? Mit England steht er in keiner derartigen buchhändlerischen Verbindung als du weißt. Doch erboth er sich

[4]

das Manuscript durch die Gesellschaft der Steam Navigation noch London zu befördern. Doch meiner Meinung nach bedarfst du deßhalb Flattau nicht, weil ich die eine solche Versendung selbst besorgen kann. Bleibst in London oder kehrst dorthin zurück so ist es einfacher durch die Steam Navigation directe von Köln aus nach London dein Manuskript befördern zu lassen.

Erfordern deine ferneren Aufgaben und Arbeiten, architectonische Zeichnungen[,] so gelangst hier auf billigerem Wege dazu.

Endlich komme ich auf dem nervum rerum gerendarum,⁶ den uns aus der Steingießerei werden soll. Mich freut es daß du darauf zu rückkom(m)st und sie mit allen Ernst auffaßtest. Die Formen des Gußen sind von Gips, der Guß selbst ist ein kalter. Je länger er an der Luft ist, desto steinfester wird er. Die Feuerprobe hält er nicht aus, so wie sie der natürliche Stein nicht aushält. Namentlich hält sie der Steinguß darum nicht aus weil er öhlich Bestandtheile in sich hat. Die Kapitäle des hiesigen Justizpalastes sind von diesem Guß und widerstehen seit vielen Jahren jedem

[5]

Witterungseinfluß. Steine widerstehen weniger dem Einfluß der Atmosphäre als dieser Steinguß. Uibrigens kann er auch einen feuerfesten Guß zu bereiten, welchen er mir ebenfalls gezeigt hat dieser scheint mir Kalkbeimischung zu haben.

⁴ Értsd: copious.

⁵ Carter-Britton 1837.

⁶ Azaz: a lényegre térek. [M. E.]

Ich habe mit meinem Mann⁷ über seine Erfindung widerhohlt gesprochen, und wie du weißt interessirt sie mich nicht wenig. Er selbst meint es sei nicht möglich mit dieser Erfindung in America nicht zu reussiren. Hier wo es an Künstlern nicht fehlt[,] macht er gute Geschäfte, wie würden sie nicht in America gemacht werden – wo es an Künstlern wie an Arbeitern fehlt. Er sagt der Guß einer Statue – so wie du sie sahst – kostet nicht mehr als höchstens 50 fr(ancs): und die Statue selbst im durchschnitt 200 Franc. Das Material ist überall zu haben, da es überall Steine gibt – und fehlte es selbst an diesen, so liefert die Erde das Material, weil sie steinige Bestandtheile enthält. Er behauptet mit 1000 fr(ancs) errichte er wo immer ein Atelier um Statuen, Kapitälér[,] mit einem Worte alle Kunstwerke in Stein zu liefern.

Er ist bereit sein Geheimniß mitzutheilen

[6]

und mich in die ganze Manipulation von A bis Z eingeweißen. Ich sagte ihm einstweilen so viel daß ich mit einem meinen Landsleute[,] der ebenso wie ich Flüchtling ist[,] den Steinguß in America als künftigen Broderwerb auszubeuten wünschen[,] das Geheimniß würde uns also außerhalb Ungarn für kein Land in Europa zu Statten kommen. Wie er mir sagt hat er sein Geheimniß für Schweden dem schwedischen Gesandten verkauft, auch von einem Engländer sprach er mir: doch seines Wissens reussirten sie in der Prax(is) nicht, weil das Geheimniß nicht in seinem Atelier sonderen nach der Beschreibung erlernt wurde. Zu mehr meint er hatte er sich nicht verpflichtet als das Geheimniß zu entdecken, und nun habe er erfahren daß man die Schwierigkeiten nach den Beschreibungen nicht heben konnte. Er rieth mir demnach daß es besser sei wenn mein Landsmann der Bildhauer ist⁸ mithin sich in den Verfertigungen der Formen und Modeln – als dem Gegenstand seiner Kunst – auskennt selbst hieherkomme; dann will er uns Beiden von der Formenverfertigung bis zum Guß die ganze Manipulation zeigen und uns selbst arbeiten lassen. — Der schwedische Beauf-

[7]

tragte hat Alles angesehen, da er aber kein Fachman(n) war nützt nun den Schweden die Erfindung wenig. Er meint es ergeben sich in der Formen Verferigung und während dem Guß [...] ⁹ unbedeutende Schwierigkeiten, welche ein Künstler der mit ähnlichen Arbeiten vertraut ist, auf einige Bemerkungen des Erfinders gleich auffaßt und vermeiden kann, während ein Anderer – folglich ich in America – nur dann werde wegräumen können, wenn sie sich zufälliger Weise auch hier ergeben hätten. — Er sagt daß er im Anbetracht dessen daß er es mit einem Flüchtlinge zu thun hat[,] nicht nur das Geheimniß verkaufen sondern es auch vollkommen mitgetheilt wissen will, um nicht bei unvollkommener Auffassung das künftige Unternehmen mißlingen zu sehen. Der Bildhauer soll in seiner Werkstatt das Model zum Guß nach seiner Weisung machen, so die wir beide die Gußformen &c – dann ist er sicher daß wir mit seiner Erfindung unser Glück machen. Auf andere Weise zu verfahren rathet er mir nicht. Er

⁷ Ludvig mindvégig nem nevezi meg a feltalálót.

⁸ Értsd Alexy Károlyt.

⁹ A papír gyűrődésében a sor eleje nem olvasható.

ist also erböthig zwei zu unterrätben – denn um ihn nicht abzuschrecken oder sonstige Skrupel beizubringen ge-

[8]

traute ich mir nicht ihm gleich vorbnein zu sagen daß wir 3 sind. — Wie er sagt muß er zu zu neuen Formen – die er sonst nicht benötigt – Material herbeisbaffen; und daher könne er uns nicht um weniger als um 1000 Fr(ancs) abrichten: unter anderen Verhältnissen werde er es nicht um das Doppelte thun. Er hatte 1200 fr(ancs) verlangt, nun ist er auf 1000 herabgegangen und ich hoffe – wenn du mit Ernst an deinem Vorsatz haltst – daß er mit 800 fr(ancs) zufrieden gestellt sein wird, und vielleicht gelingt es auch hier noch ihn mit der Hälfte bis zum Etabliren des Unternehmens zu vertrösten. Mit 800 Franc ist gewiß die Sache abgetban. — Ich glaube beinahe die Bestandtheile des Gußes schon zu benennen, da ich im Besitze einer ähnlichen Erfindung bin. — Doch sicher gehen ist immer besser. — Bleibst bei deiner Ansicht dann müßte sich Alexy entscheiden bieber zu kommen. Solltest du auch deines Werkes wegen deinen Wintersiz hier aufschlagen, dann könnten wir alle drei zugleich in die Lehre treten. Denn mehr Augen sehen mehr – wenn unser Mann nicht etwa Angst bekom(m)t sein Geheimniß 3^{en} zu entdecken. Halte mit Carl Rath Schade daß wir nicht die warme Zeit dazu benützen. Was du immer entscheiden mögest, berichte mich.

[Sz. E.]

Diósy Márton Henszlmann Imrének
 Londonból Londonba, 1852. november 30.
 Kassa, VSMRP, p. č. 83, [3. levél]

[1]

33 G(rea)t St Helens
 Nove(mber) 30. 1852

Tisztelt Henszlemann Ur

Kegyed sógorától¹ levelemre választ kaptam. Önt tiszteli.

Reméltem hogy vasárnap este a D^r nál² találandom – nem mehettem oda – reméltem hogy tegnap este Pulszkyékhoz mehetek, nem értem rá, s látom, hogy ma este sem fogok ráérni. Holnap már válaszolnom kell, ha tehát egy kis papírra irt levelkét kíván sógorának

[2]

küldeni, sziveskedjék ugy intézkedni hogy holnap 4. orakor délután már kezemben legyen.

Alexi urat tisztelvén

önnek maradok

híve

Diosy

[Sz. E.]

¹ Karl Fiedlertől, vö. a 116. számmal.

² Valószínűleg Roth Mátyás orvosdoktor. (Mert ő is kassai volt.)

Henszlmann Imre levélfogalmazványa William Whewellnek
 Londonból Cambridge-be, 1852. december 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Henszlmann a Royal Institute of British Architects ülésén tartandó előadására invitálja Whewellt, és arról ír, hogy előadása szövegét fő vonásaiban már a társaság választmánya (*council*) elé terjesztette. Ennek a kéziratnak egy másolatát nyilván mellékelte leveléhez, mert a levélben idézőjelek között csupán szövegrészek első és utolsó szavait jelöli meg. Ezekkel a szavakkal a megtartott előadásban – lásd a 107. számot – az itt megjelölt négy közül csupán két bekezdés kezdődik (az itteni 2. és 4.; míg egy harmadiknak a végződése ismerhető föl nem pont ebben a formában), tehát az előzetesen leadott szöveg nem volt (teljesen) azonos a végül felolvasottal. (Az a bekezdés például, amelyre az itteni második sor utal, egy mondatlall kiegészült.)¹

[címezés az oldal tetején:]

The Reverend Dr. Whewell Master of Trinity College Cambridge

[1]

London. d(en) 1. Dec(ember) 1852

Hochwürdiger Herr!

Ich nehme mir die Freiheit die Enveloppe dieser Zeilen geschrieben zu diesem Zweke durch die Hand des H(ern) Prof(essoren) Donaldson als Empfehlungsbrief zu brauchen, u(nd) meine höfliche Einladung zu einem mit Vorzeigung vieler Zeichnungen verbundenen Vortrag zu stellen, welchen ich künftiger Montag (am 6te Dec(ember)) in d(e)m R(oyal) Inst(itute) of br(itish) Architects über den von mir wieder aufgefundenen Constructions Schlüssel der mittelalt(erlichen) Baumeister halten werde.² Damit Eu(er) Hochw(ürden) ersehen worum es sich handelt will ich die Hauptstellen dieses bereits dem Council unterbreiteten Vortrags beisezen.

„I applied bis ascertained”

„In studying bis opening of the bays”

„I was able bis developed degree”

„I am not as jealous bis zum Ende”

Indem ich die ausgezeichneten Bemerkungen gelesen [habe,] welche Eu(er) Hochw(ürden) über die niederrheinischen alten Bauten bereits zu einer Zeit veröffentlicht haben,³ wo in dieser Hinsicht noch wenig in Deutschland geleistet war; u(nd) daraus nicht nur das lebhaftes Interesse sondern auch das kunstsinn(ige) Verständniss ersehen, welches Eu(er) Hochw(ürden) für diesen so wichtigen Gegenstand an den Tag gelegt

¹ Vö.: 107. szám, 2. oldal, 2. bekezdés.

² Vö. a 107. számmal.

³ Whewell 1830.

[haben]: u(nd) besonders erstens regt die Hoffnung in mir an, dass Eu(er) Hochw(ürden) meine Einladung nicht ungütig aufnehmen werden.

Wen(n) ich noch einen Schritt weiter gehen darf, so bitte ich hoflichst diese Einladung auch dem hochwürdigen Herrn Willis mitzutheilen, dessen kunsts(n)ige Forschungen besonders über die Entwicklung des verschiedenseitigen Baues der Kathedr(ale) von Canterbury mir seine Anwesenheit höchst wünschenswerth erscheinen lassen.

Entschuldigen Eu(er) Hochw(ürden) gütigst die Freiheit[,] die sich ein Ihnen persönlich Unbekan(n)ter nimmt, damit dass dieser als auf gleichem Felde der Forschung befindlich sich wenigstens als Geisterverwandter betrachten darf; der sich mit aufrichtiger Hochachtung gezeichnet

Eu(er) Hochwürden

ergebenster

Dr E Hen

8 Victoria grove terrace Bayswater

[E. A.]

**Henszlmann előadása építészeti arányelméletéről
a Royal Institute of British Architectsben
London, 1852. december 6.
Budapest, MTAKK, RAL, 53/1853¹**

Henszlmann a RIBA 1852. december 6-i ülésén tartott előadást építészeti arányelméletéről. Az ülésről a RIBA hatoldalas kisnyomtatványt adott ki, amelynek első három oldala a Henszlmann által fölolvastott szöveg közlése.² A 4. oldal első bekezdésében röviden megemlítették, hogy ezután Henszlmann német- és magyarországi középkori templomok alaprajzait bemutatva magyarázta kutatásai módszerét. A 4–6. oldalon a társaság tagjainak hozzászólásait és Henszlmann válaszait közölték, illetve foglalták össze.

Henszlmann azt kérte, hogy küldjenek ki bizottságot elméletének vizsgálatára, és az ülés úgy határozott, hogy ezt meg is teszik, lásd a 112. számot. (Henszlmann beszámolt kutatásairól, az épületekről, amelyekre kiterjesztette vizsgálatait, kifejtette azt a meggyőződését, hogy a görög és a középkori építések ugyanazzal a módszerrel terveztek, de szélesebb körben nem árulta el ún. felfedezése lényegét, azaz magát a törvényt, illetve a tervezési alapegység visszakövetkeztetésének módját. Többek között azért, mert úgy gondolta, hogy ez az építészeti gyakorlatban felhasználható, s így mintegy szabadalomként nyereséget hozhat számára. Az anyag terjedelme és a számítások bonyolultsága mellett ezért volt szükség – itt és majd Párizsban is – különbizottságok kiküldésére, amelyeknek tagjait titoktartási kötelezettség vállalása mellett Henszlmann beavatta magába a felfedezésbe.)

Az előadás szövegét közölte ZÁDOR 1966, 218–227, úm. Henszlmann-nak a RIBA kézirat-tárában őrzött kéziratából.³ Mivel azonban a kiadott szöveg a hozzászólásokat is tartalmazza (részben), alighanem inkább ülésjegyzőkönyv lehet. A szöveg maga megegyezik a kinyomtatottal a nyomtatott 5. oldal utolsó harmadáig (kivéve, hogy a nyomtatványtól eltérően, a Zádor Anna által közölt kéziratban a nevek egy része kezdőbetűikre rövidítve szerepel);⁴ Thomas Leverton Donaldson hozzászólásától kezdve a nyomtatvány nyolc sora a kiadásból kimaradt, s azután⁵ a 6. oldalon Henszlmann utolsó válasza másképp végződik, és az azt követő utolsó két hozzászólás hiányzik.⁶

A ma az MTAK Kézirattárában őrzött nyomtatvány valószínűleg az, amelyet Henszlmann 1853. február 22-én küldött el Toldy Ferencnek – lásd a 114. számot – , már a különbizottság

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² *Henszlmann 1852a.*

³ ZÁDOR 1966, 209, 10. jegyzet.

⁴ Néhány kis eltéréssel, például hogy az 1. oldal 2. bekezdésében a generálbasszus kifejezés a nyomtatványban csak angolul szerepel, míg a Zádor Anna által kiadott szövegben zárójelben az olasz megfelelő is mögé van téve: *thourough bass (basso continuo)*.

⁵ ZÁDOR 1966, 226, a „Végleges javaslat” beszúrástól kezdve.

⁶ Helyettük idézőjelek között egy kis részlet a bizottság jelentéséből, lásd a 112. számot.

jelentésével – lásd a 112. számot – együtt.⁷ Ezekből készíthette Tasner Antal a két iratnak azt a magyar nyelvű fordítását, amely a *Magyar Academiai Értesítő* 1853. áprilisi számában jelent meg,⁸ s amelyet újraközölt ZÁDOR 1966, az angol szöveggel párhuzamosan. (Ebből a hozzászólások egy része ki van hagyva, illetve röviden össze van foglalva.)

A Henszlmann által előadásában említett szerzők hivatkozott műveit lásd Zádor Anna kiadásának jegyzeteiben.

⁷ Az MTA (fő)titkári hivatalának iktatókönyvébe a II. világháború után mindkettőt 1853. február 14-i dátummal, azaz a második nyomtatvány keltezésének időpontjával vették föl (külön számra), ami természetesen nem lehet Pestre érkezésük időpontja. A nyomtatványokon érkeztetési rájegyzés nincs, ezt Toldy a kísérőlevelükre írta, lásd a 114. számot.

⁸ *Henszlmann 1853.*

SOME REMARKS EXPLANATORY OF A SERIES OF DRAWINGS ILLUSTRATIVE OF THE ALLEGED DISCOVERY OF THE CONSTRUCTIONAL LAWS OF MEDIEVAL CHURCH ARCHITECTURE,

Read at an Intermediate Ordinary General Meeting of the Royal Institute of British Architects,
December 6, 1852, by Dr. Henszlmann.

THERE is a striking difference between the effect produced by a church or any other structure deriving its origin from the middle ages, and by the buildings of the same style erected in modern times; and as the details of the latter are, in most cases, nothing but strict imitations of Mediæval ornaments, the cause of this difference must lie deeper than the ornamental surface; in fact, a somewhat experienced eye will at least guess, if not exactly ascertain the fact, from the delightful impression produced by every Mediæval building, that there must be a strictly defined law upon which its harmony depends.

It is this harmony which was sought for as far back as the end of the fifteenth century by Mathias Roritzer, an architect of Nuremberg, who wrote a pamphlet on the construction of pinnacles, "*Von der Fialengerechtigkeit*," translated several times into the English and French languages; it is this harmony, the search for which we meet in other books published in the sixteenth century and later, and it is this very harmony that was sought for by Boisserée, Steiglitz, Hofstädt, Cockerell, Billings, Popp, Griffiths, Cesariano, Kallenbach, Heideloff, and other authors on Mediæval architecture. Nevertheless all those writers failed in the attempt, from not considering that the effect of harmony can never be produced in an arbitrary way, but that, on the contrary, it can only be derived by an organic process, in which every larger feature or system of construction engenders the dependant smaller features, and in consequence of which organic process every system (for instance, that of shafts or buttresses) is once more dependant, not only on the principal unity, but also on the relation in which the single systems stand to each other.

A similar law of harmony exists in music, the principles of it being called thorough bass; this latter is known, and (notwithstanding we do not adhere strictly to the natural musical system) has attained a high degree of perfection, whilst the science of architectural harmony flourishing in the middle ages is entirely lost, and for a long time only its former existence has been recorded by a latter product bearing testimony to its dark origin, I mean Freemasonry, which in course of time has taken an entirely different path than that indicated by its very name.

It is true that the human ear has a much more accurately discerning sense than the eye, nevertheless, it is ascertained by the laws of optics, and of linear perspective, and by the obvious harmony of buildings of ancient times, there is and must be in the human eye a similar discerning power, and a similar mathematical basis, from which the delightful feeling to the mind arises, when it becomes aware of harmony through the medium of the eye. A striking proof of this coincidence or identity of the laws of hearing and seeing, is given in the works published upon these subjects by Mr. Hay, of Edinburgh.

Having become long ago firmly persuaded of the truth of the above statement, I applied myself to the study of the Constructional Laws of Ancient Church Architecture, and after having consecrated many a year to painful toil, had at length the good fortune to re-discover them in their full extent. And this I can assert with propriety, because these laws are founded on mathematics, and I am able to prove them to be correct with the same certainty as any mathematical truth can be proved.

This assertion may seem rather improbable to those who think that the architects of the middle ages cared little for numbers, and who are aware that algebra, in its higher branches, is a comparatively modern

science. To these objections I reply, that the architects of old did not employ much reckoning in their constructions, but they used geometrical forms; and as geometrical forms can be resolved in numbers or mathematical forms, whoever knows the geometrical method used by those architects, will be able to find the corresponding mathematical formula. However, the ancient masters supplied the deficiency of the latter by drawing their plans and elevations on the largest possible scale, as is proved by the old plan and elevation of the first planned towers at Cologne, the "fac-simile" of which was published by Moller—by the yet existing old plans for the Minster at Strasburg—and for the tower of the Ulm-minster, the elevation of which we find in Kallenbach's "Chronologie"—by many ancient plans and elevations for the Cathedral at Vienna, which are quoted as yet existing in Tschischka's description of that church. In all these parchment drawings the scale is so large that we are able to ascertain the measures to the half, and even to the fourth part of an inch; and thus there can be hardly a mistake in the measurement, and we must remember that all those drawings are but general plans, and that for the details, most probably partial plans and elevations were made of the actual size.

In studying and comparing the churches of the middle ages, I became persuaded that out of a ground-line or sum, considered as basis, there can be developed, either by a geometrical or algebraical method, between thirty and sixty sums or lines, corresponding to the size, age and importance of the building, and there is, with a very few exceptions, not a structural member, be it large or small, the proportions of which are not defined by one of these lines or sums, or exceptionally by their multiplies or divisions. I say with a few exceptions, because there are parts which depend entirely, not upon architectural rules, but upon the size of the human frame; for instance, a staircase must be proportioned to the steps of a man, and they cannot depend upon the size of the structure; such an exception is also the width of the doors or windows, and in most cases the width or opening of the bays. I have to add, moreover, that, where a size* defined in its integrity according to the principle has, as subdivisions, smaller or equally strictly defined sizes,* one of these smaller sizes* always compensates for the deficiency in the whole sum.

It is impossible for a single individual to trace the above mentioned laws in every old building still remaining, I therefore confined my investigations to churches and temples, and did not even extend my research to wood construction or vaulting, ^{unless} so far as the latter exceeds the material of hewn stone. And with this restriction I was able to analyze the most renowned Gothic churches in England, Germany and Hungary, as those of St. Albans, Gloucester, Durham, Salisbury, Canterbury, Worcester, York, Cologne, Friburg, Vienna, Meissen, Marburg, Oppenheim, Kaschau and Buda. Besides, I traced back to the tenth century the first dawning of the knowledge of these laws in Germany, and analyzed eighteen churches and six crypts remaining in the central part of that country; moreover, I investigated ten churches on the Rhine, all built in the Romanesque style, and six of the Transition period, as those of Limburg, Gelnhausen, St. Sebald and Zsambek, the latter being a ruin in Hungary. Not content with the results obtained in that way, I tested also the ancient Greek temples, and found the same principle dominant even in the Parthenon, the temple of Euleithya and some others, only differently applied and less developed.

A sentence of Vitruvius, otherwise unintelligible, and the appearance of the same principle in the ruin of the old doric temple at Corinth, lead me to suppose that we have to honour Pythagoras as the first discoverer of these laws of architectural harmony, which were brought from Byzantium to Germany, probably in the time of Emperor Otto the First, and thence propagated through France, England, and other European countries. But if we acknowledge Pythagoras, or even any other Greek, to have been the first inventor of the principle, the full development of it is due to the architects of the thirteenth and fourteenth centuries, and a Christian cathedral stands in every respect as high above the finest Greek temple, as Shakespeare's tragedies surpass those of Sophocles.

* Magnitude—Magnitudes.—(Ed.)

The Romans built their temples and basilicas on a different method, which was not organic but arbitrary; this is proved as well by the theories of Vitruvius as by the greatest part of the remaining ruins; nevertheless we also find Roman temples constructed on the Greek principle, but then we are obliged to take those buildings for works of Greek masters initiated in the earlier organic method.

As the earliest Christian churches in the Romanesque style were commonly fashioned after the Roman basilica, the principle is the same in both, but even this more arbitrary principle is far different from the entirely arbitrary way used in modern times; for in those buildings a certain part is always regarded as a *unity*, from which, as a fundamental dimension, the proportion of each distinct architectural member is developed.

I am not of opinion that even the best architects of bygone times attained to the highest possible degree of harmony, but surely their best works are not behind the best productions in musical art. This leads me to the firm persuasion that their principle was that of natural harmony, the more so because this principle is at the same time a mathematical and an organic one, since the works constructed on it have a very similar effect upon the mind as harmony in music, and because, as I believe the same principle will be found dominant wherever different sizes unite to produce a common effect. I therefore think the knowledge of this principle a highly valuable one, not only for architectural but also for many other purposes. Notwithstanding this persuasion I will here dwell merely on its application to architecture, and even slightly touch upon the point that true Gothic buildings cannot be erected without the exact knowledge of the Gothic proportions; that the bare imitation of Gothic ornaments and outlines cannot give a genuine Gothic character to a building, and that, a modern work is therefore easily distinguished by an experienced eye from an old one, and indeed not to the advantage of the former. I am further of opinion that, from a knowledge of the true organic proportions, much time, material, labour and cost would be spared in planning and building, and that whenever a good restoration is required, this knowledge of the principle on which the first plan was raised is almost indispensable. So much for the immediate practical use of my discovery, and that I think, too, that harmony is of practical moment in human life.

It is true that by the bare knowledge of the ancient principle of construction every one cannot at once become a great architect, for no art can be applied to practice without special talent; but, on the other hand, I am sure that, as in music, whoever respects the laws of thorough bass will never produce a piece of composition absolutely bad; so in architecture, whoever makes his works conform to the exigencies of the ancient laws will, at least, not produce anything contrary to harmony, and that our so rarely meeting with a building of the middle ages, particularly of a religious destination, altogether displeasing, is a proof of the above statements, to which I may nevertheless add, that the knowledge of the master-law was not common to all workmen, even in the middle ages, but was eagerly watched as a deep secret possessed only by the most eminent of them, who were honoured as chief masters; indeed Professor Kugler, tells us in his history of art, that a bishop was murdered at Utrecht by a master mason because the son of the latter had revealed to him the architectural master-secret.

I am not as jealous of my secret as the ancient masters were of theirs, on the contrary, I wish to publish it for common use; but as I cannot expect a commensurate reward for the trouble and toil of many years from any bookseller, and as I wish to be enabled to accomplish the work under my hands, and to continue my studies respecting natural harmony, I appeal to you, gentlemen, requesting you to give attention to this matter, and to enquire into the truth of my discovery by appointing a Committee, to whom I will lay open the whole economy as well as the details of my work. And in case the Committee should be convinced of the correctness and importance of the principle, I would request the Society to acknowledge it by a public document. This and no more is my request.

Dr. Henszlmann proceeded to read some remarks on the development of the Ground Plans of Mediæval Sacred Architecture in Germany and Hungary, which had guided him in the selection of his examples, as well as in making his researches into the laws of stone construction, which regulated the architecture of the middle ages.

Professor DONALDSON, V.P. proposed the thanks of the Meeting to Dr. Henszlmann for the paper which he had read. The great learning and research, and the minutiae of detail, which he had displayed, must have struck every member present. He had indeed developed some principles in the construction of foreign churches which he (Professor Donaldson) was not before acquainted with; and which had not been alluded to in the very able work by the Master of Trinity. The first point to which Dr. Henszlmann had referred was the supposed existence of some hidden principle in Mediæval church architecture, which it had been the anxious desire of architects of all ages to discover; and he had duly adverted to the works of the numerous English and foreign writers who had devoted their attention to that subject. Various theories, as the Meeting knew, had been propounded by those writers, and, in fact, architects had been so distracted by a series of different systems, that they were puzzled which to select as a basis on which to proceed in designing new edifices. Dr. Henszlmann had carefully studied a great number of ancient ecclesiastical edifices; and if, as he stated, all their parts were in conformity with the principle which he believed he had discovered, he would certainly have rendered a great benefit to the profession: and the manner in which he had offered to submit the subject to a committee to be appointed by the Institute, was a proof of his honourable, frank and straight-forward conduct. The Institute could not but respond to such a proposition most cordially, for it was their duty to investigate all matters connected with the study of architectural principles. The particular buildings referred to by Dr. Henszlmann were exceedingly interesting, especially from the great antiquity of some Gothic churches on the Continent, compared with which those of England might be regarded as of recent date. At Ravenna there were buildings of the sixth century; and others at Constantinople of the same, and even earlier date. The adoption in other countries of the form of the Byzantine church—that of the Greek cross, with four equal arms, surmounted by five cupolas—was a point to which he had hoped Dr. Henszlmann would have alluded. Of this there was a curious example in France, in the church of St. Frond, at Périgueux, erected in the eleventh century, when it was supposed that the Greek forms were entirely superseded by the adoption of the Latin cross. The originality and imagination displayed in the churches of Germany was especially remarkable, and it would be marvellous if Dr. Henszlmann's theory should be applicable to all the varieties which they presented at different periods. At all events, the Institute should meet him with the same frankness which he had shewn.

Mr. G. G. SCOTT, Fellow, seconded the motion. He had certainly hoped that Dr. Henszlmann would explain his theory to the Meeting; but as he had not yet done so, he (Mr. Scott) would only observe that the remarks submitted to the Meeting had placed certain facts in a new light, and were therefore exceedingly interesting; especially as being introductory to more important matter.

Professor DONALDSON enquired if Dr. Henszlmann did not consider that a transept might exist without projecting north and south beyond the aisles of a church? In that case, there might be an actual transept, indicated by a greater altitude of the vaulting in a certain compartment of each of the aisles, corresponding with that of the nave; the vaulting of the remainder of the aisles being lower.

Dr. HENSZLMANN concurred in the observation, referring to the ground plan of a church in which there was such an arrangement of the vaulting, which would be obvious in an elevation, though not upon the plan.

Mr. HENNEKER, Associate, had understood Dr. Henszlmann to state that the architecture of Germany did not assume a Gothic [or pointed] character so early as in France or England. Now the style of the

eleventh century, both in England and Normandy, was clearly shewn by buildings of well ascertained dates, such as the Abbey of Jumieges, the churches of Caen, Waltham Abbey, &c. in which no Gothic features were to be found. He could not therefore understand the statement that Gothic architecture had appeared in France and England in the eleventh century, but not until the twelfth century in Germany.

Dr. HENSZLMANN said that he had not stated the facts in that way. The first instance of Gothic architecture in France that he knew was the Abbey Church at St. Denis, which was of the twelfth century, having been erected in the year 1130.

The Chairman (Mr. INMAN, V.P.) thought it right to state that Dr. Henszlmann had not proposed to submit his discovery to the present Meeting; his proposition was (and it was for the Meeting, if they approved it, to authorize the Council to accept it) that the subject should be referred to a committee of a limited number of gentlemen, to whom he would freely communicate it; who should report upon it to the Institute. Dr. Henszlmann's remarks afforded a gratifying proof of the progress which had been made in the study of architectural principles in the last thirty or forty years. Some gentlemen present might recollect an article in the *Edinburgh Review*, in the year 1806, on a pamphlet by M. Dutens, in which the origin of the arch was conclusively traced to the Romans. Recent discoveries, however, had shewn that there were round and even pointed arches in ancient Assyria. He fully concurred in the remark that the same principles were to be traced in Greek as in Gothic architecture; of this indeed there could be no doubt, for all proportion was based upon mathematical principles, regard having first been given to the centre of gravity, and then to equipoise, &c. Far different, however, was the doctrine with respect to the graces of harmony to be afterwards added to a building; this, for want of a better term, might be called embellishment, and it involved a consideration of the destination of the building. As a musical production which, to an untutored ear, would seem to be an entirely chance production, might nevertheless be based upon fixed principles of harmonic proportions, so in architecture there must be certain relations to the ancient geometrical forms. This was the case from the earliest ages; in Greece there were men of the greatest eminence, who were revered by the people, and called Dionysiasts, or temple builders; and he believed it was the same in Egypt. In after ages, a body, recognising no doubt the same principles, was known in Europe as Freemasons, and the most beautiful structures of this country were erected by them. By the jealousy and envy of the great men of the day that body was unhappily destroyed, and King Henry VI. might be said to have given a mortal blow to Freemasonry in England. It was very gratifying to know that in the present age principles were so carefully studied; and it might probably be found that the theories of Gothic construction, already before the public, might some of them correspond with that of Dr. Henszlmann. He thought it would tend very much to the benefit of art in general, and architecture especially, if the Council were authorised, by a vote of the Meeting, to accept the proposal which had been made.

Professor DONALDSON said he should be happy to move a resolution to that effect.

Mr. SCOTT seconded the motion.

Mr. PAPWORTH, Fellow, enquired if it was understood by Dr. Henszlmann that the report of the Committee would be a report from the individuals only of whom it consisted, and not a report pledging the whole body of the Institute.

At the request of the Chairman, Dr. HENSZLMANN again read the exact terms of his proposition, which, after some explanation by him as to his views, and remarks from members present, was modified, with his consent, and embodied in the words of the following motion—

That it be referred to the Council to appoint a Committee of three members of the Institute to examine Dr. Henszlmann's communication of his system, and to report their opinion thereon to the Institute.

The motion having been carried unanimously, the vote of thanks to Dr. HENSZLMANN was also carried, and conveyed to him by the Chairman in appropriate terms.

Mr. T'ANSON, Fellow, took the opportunity of Dr. Henszlmann's presence to pursue the subject he had brought before the meeting somewhat further. It was clear that Dr. Henszlmann considered there was some mathematical formula or data upon which the Mediæval architects worked out their designs. He should be glad to know at what time he considered that formula to have died out of men's minds, and whether, in fact, it had died out at the present day—whether it existed or not in the works of Sir C. Wren, and of every man who had thought out his own designs. He (Mr. T'Anson) apprehended that if Sir C. Wren had been asked to explain the geometrical data on which he based his works, he would have found a difficulty in doing so, as would also other architects of the present day, who had produced very beautiful works.

Dr. HENSZLMANN said that he could answer the question, but he feared not so far as Mr. T'Anson might wish. He referred to a drawing illustrating the theory of Roritzer, which dated from the year 1484, but which did not show the principle which the Mediæval architects used. He also referred to a drawing of a tabernacle from the church of Kaschau, in Hungary, which had been executed on the principle which he had discovered. As he had found out the principle, it was very possible another had found it too, but he had never met with any work in which it was alluded to. It was possible that even in modern times there were some works built upon that principle, and if he were to investigate them, or if he had a plan and elevation of them, he was sure he could tell whether they were so constructed or not.

Mr. KERR, Visitor, observed that the subject had been so long and so unsuccessfully investigated, that every architect must feel a deep interest in it. He had expected to hear the alleged discovery explained, and wished to know whether it was to be explained to the Institute hereafter.

Mr. C. C. NELSON, Hon. Sec., said that Dr. Henszlmann considered the enquiry as merely preliminary to the publication of his theory by the author himself.

The meeting then adjourned.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FOLYÓIRATA

Ludvigh János Henszlmann Imrének
Brüsszelből Londonba 1852. december 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 232, [3. levél]

A levél keltezésében év nincs megadva, utalásai szerint Londonba szól, és tartalmában is összefügg a 104. számmal, ezért ez is 1852-ből.

A nyolcoldalas levél első két oldalát és végét közöljük; közbülső része főként annak a működő vállalkozásnak a tervéről szól, amelyet Ludvigh Alexy Károly és Henszlmann bevonásával tervezetett, esetleg Amerikában, lásd a 104. számot.

[1]

d(en) 17 December
10 Chaussée d'Etterbek

Lieber Freund!

Wenn dir meinen Schweigseligkeit zu viel geworden, vergiß nicht daß du früher gegen meine Schreibseligkeit angekämpft hattest. Werde ich mit deinen Antiquar und Hye-roglyphen-Zeug ohne zu schreiben ins Reine kommen, möchte ich doch wohl sehen ob dich nicht endlich auch die Schreibseligkeit anwandeln würde. Was ich dir heute schreibe, hätte ich dir schon vor Wochen schreiben können, allein du wolltest daß sich meine Antwort verspätete und ich dachte bei mir: fiat voluntas tua, obschon ich gestehen muß daß ich mir einige Gewalt anthuen mußte zu schweigen, denn ich wollte wissen wie es Euch geht und ob und wie weit Ihr in Euren Arbeiten vorgeschritten sind? Ihr begreift es wohl daß ich auf unmittelbaren. Wege Erkundigung einhohlen will und es mir demnach gefallen lassen mußte bei Euch nichts zu erfahren. Doch gehen wir zu deine Antiquitäten.

Quoad Gothica¹ erhielt ich folgenden Aufschluß. M(onsieur) *Guilleries*² Professeur de Chimie a

[2]

publié dans l'Emancipation (Journal politique) une suite de lettres sur la naissance de l'architecture ogivale. Il en a fait tirer des exemplaires à part qui forme une petite brochure in 8°. Le titre est – si j'ai bonne mémoire – Lettres sur la naissance de l'Architecture ogivale. Dieß sagte mir ein Freund des erwähnten Professors mit dem Versprechen vom Author selbst ein Exemplar zu verschaffen, wenn er nämlich noch welche hätte.

Über denselben Gegenstand schrieb noch Schayer Histoire de l'Architecture en Belgique 2. V(olume) und Essai sur l'Architecture ogivale en Belgique – Mémoire couronné par l'Academie de Bruxelles 1840.³ Kom(m)st nach Brüssel kannst die Bekanntschaft dieser Männer gleich machen. Verlangst daß ich dir das eine oder das andere Buch

¹ Ami a gótikus (építészetet) illeti.

² Charles-Étienne Guillery. Vö.: *Guillery 1845*.

³ *Schrayes 1849* és *Schayes 1840*.

schike, so wird es in der Runde geschehen in welcher du es verlangen solltest. Nur mit Flattau fange nichts an, denn eher könntest einen gothischen Bau ausführen als mit ihm etwas was nicht courant ist abmachen.

[...]

[...]

[8]

[...]

Meine herzlichen Gruß an Carl.⁴ Lad. Teleki⁵ ist gegenwärtig hier.

Haltet Consilium und schreibt mir Euer Rezept. Dich freundschaftlichst umarmend
bin ich Dein

Lgh

[Sz. E.]

⁴ Alexy Károlynak.

⁵ Teleki László.

Kossuth Lajos Henszlmann Imrének és Tanárky Gyulának
 Londonból Londonba, 1853. január vagy február
 MNL, OL, R 195, 7. tétel, No. 32

A levelet nem postán küldték. Keltezése nincs, a boríték jobb felső sarkában Tanárky Gyula írásával: „1853 Január vagy Febr(uár)”. (Tanárky irataival került előbb a MNM-ba,¹ majd onnan átosztották az OL Tanárky-fondjába.)

[címezés a borítékon:]

Henszlman

és

Tanárky uraknak

[címezés a szöveg alatt:]

Henslman és Tanárky uraknak

[1]

Barátim!

Kérlek segitsetek az ide zárt levelet le írni – négyszer kell ezen kívül, ’s 7 órára este meg kell lenni.

A mit küldök az mintegy fele[,] a másik felét utána küldöm.

Typographice² kell írni[,], csak egyik oldalára a papirosnak.

Ha nem tehetnétek, keressetek egy pár biztos embert[,], a ki le írja pénzért –

E czédulácskát Pulszkynak ha meg jő.

Szives barátsággal

Kossuth

[Sz. E.]

¹ A MNM Könyvtárának gumipecsétje, és egy másik, tollal kitöltött gumipecséten a MNM Könyvtárhoz tartozó levéltár gyarapodási naplószáma: 1908/46.

² Értsd: nyomda számára.

Frivaldszky Imre Henszlmann Imrének
Pestről Londonba, 1853. január 28.
Kassa, VSMRP, p. č. 123

Részlet. A levélből elhagytunk közel két oldalt, amelyen Frivaldszky annak a tartozásnak a körülményeit részletezi, amelynek behajtását a londoni adóstól Henszlmanntól kérte.

[1]

Pest Januar 28^{án} 1853.

Igen tisztelt Barátom!

Bár kissé későben mint talán szükséges lett volna, indítom jelen soraimat útnak, mind a mellett azon reményben, hogy Londonban mulatásuk hosszabb időre terjedhet, bátor vagyok némi ottani ügyeimben tisztelt Barátom szíves közbenjárását ezennel kikérni:

Leg először is 5 f(ont) sterling lenne Londonban számomra be hajtandó[,] [...] ¹

[3]

Második ügy, miben barátságos közbenjárását ki-képném az *exoticus rovarok* meg szerzése volna, ezek közül leg inkább a fel tűnő szépségü, 's különös idomú bogarakat 's lepkéket óhajtanám – ezen álatkákra nézve London igen gazdag lehet, tenger túli össze köttetésénél fogva. Mi már ezek megszerzését illeti, ez vagy csere utján, vagy kész fizetés mellett eszközölhető. Vannak Londonban több entomologusok[,] ² kikkel cserélni lehetne[,] de címöket nem tudom – ki vévén egy párt, nevezetesen: *Hope Úr 37. Upper Seymour Street Portman Square* – és a British Muzeumban *Doubleday* osztály ör Úr – ezen utóbinak bizonyos Báró Horvátné asszonyság által mind egy 4 héttel ez előtt cserélési célból küldöttem is egy skatulya bogarakat, nem tudom meg kapta é már vagy sem. Ha hogy reá érne ezen Urakat meg látogatni, 's illető gyűjteményeiket meg nézni[,] igen jól esnék[,] ha szerezhető volna tőlök valami számomra – Hope Úrnak egy pár sort ide mellékelve küldök – mellyeket kézbesíteni kérek.

[4]

Ha Hope Úr entomologius értekezéseiből a magyar nemzeti Muzeum számára hajlandó lenne valamit küldeni[,] kérem szíveskedjék azokat magával Pestre elhozni. Alkalmasint Londonba lakik valami *Cuning* nevezetű természetbúvár, ki leg inkább édes vízi és földi csigákkal foglalatoskodik[,] ezen osztály is különösen érdekel most engem, szeretnék ezen Úrral össze köttetésbe jönni[,] de bizonyos címét nem tudom – talán a Museum Britan(nicumban) az illető osztály tisztviselőitől meg lehetne adressét kapni. – Tehát bogarakat, Lepkéket 's földi csigákat[,] kiváló exoticusokat szeretnék

¹ Az adós „Mons. I. H. G. Gutch Courier de Cabinet anglais” volt, akinek Frivaldszky csak egy 1850-es londoni lakcímét ismerte. Nem derül ki, mikor keletkezett 100 pengő forintos tartozása, amelynek felét (5 £-nak számított 56 pengő forintot) adott meg 1850-ben.

² Azaz: a rovartan művelői.

cserébe[,] sőt részben kész pénzér is szerezni. Ha az érintett összeg meg kapható lesz[,] ³ azt is azonnal illyesek be vásárlására ajánlanám[,] csak hamarjába össze tudnám írni[,] hogy mit ohajtanék leg inkább[,] 's hogy mi lenne mérséklet áron Londonba kapható. – Ha lehetne *Goliatur Drurii*-t⁴ párját vagy 10–12 pengőn tökéletes nagy példányokban kapni[,] legyen szíves számomra meg venni.

Moriczék⁵ most nálam időznek 's összes családommal együtt szíves köszöntésüket küldik – nálunk semmi tél sem volt[,] mind egyre eső esik –

Ki egyéb iránt becses feleletét elvárva meg különböztetett tisztelettel maradok

őszinte barátja
Fivaldszky Imre

Ha még egyszer válthanánk levelet, akkor el küldhetném desideratumjaim névjegyzékét, mit ohajtanék t. i. megszereztetni.

[S. A.]

³ Értsd ezen a levél első részében tárgyalt tartozás behajtásából származó pénzt.

⁴ Azaz: az ún. góliátbogarak családjának egyik fajtát.

⁵ Értsd nyilván: Frivaldszky Imre négy lánya közül Matildot és családját, akinek férje Putnoky Móric, Gömör vármegye főszolgabírója volt.

**Henszlmann Imre emlékeztetője a Royal Society of British Architects
különbizottságának
London, 1853. január
Kassa, VSMRP, p. č. 752-ben**

A Henszlmann által írt tisztazatban fennmaradt kézirat bevezetője említi, hogy három, egyenként négyórás ülésben mutatta be elméletét a felsorolt templomok rajzain, illetve méretrendjén. A RIBA bizottságának jelentése – lásd a következő számot – majd csak jegyzetben említi, hogy milyen fajta épületekből hány példát láttak, de azért bizonyos, hogy Henszlmann ezt az összefoglalást, illetve felsorolást a bizottság tagjai számára írta az ülések után és jelentésük megfogalmazása előtt. (Nem tudjuk, hogy az irat példányai elkerültek-e a bizottság tagjaihoz.)

Az utolsó – szintén készre írt – bekezdést Henszlmann végül kihúzta.

A VI. pontként összefoglalt kérdésről a hagyatékban (p. č. 752-ben) fennmaradt az a részletes bemutatás is, amelyet az itteni szöveg szerint Henszlmann a bizottság elé tárt. A hétéldalas tisztazott kézirat a *General Remarks on the Length, Breadth, and Heights of the mediæval Churches* címet viseli, és kétoldalmi általános összefoglalás után az itt a VI. pontban felsorolt templomoknak különböző méretadatait, illetve ezek összehasonlításait tartalmazza, helyenként németbe átcúsúzó megnevezésekkel, illetve a Henszlmann által arányelméletében a mérettípusokra bevezetett betűzési rendszer alkalmazásával. (Ezt nem közöljük.)

[1]

Gentlemen

You have had three meetings, each of four hours length and through this time was not sufficient for testing my system in all it's details I get feel obliged to express my gratitude, that you, whose time is so valuable[,] have spent so much of it on the investigation. During the three meetings I put before you the Analysis

I.

of some churches in Central-Germany built from the Xth to the second half of the XIIIth century, namely

1. at Frose
- 2 –¹ Genrode
- 3 – Quedlinburg
- 4 – Merseburg
- 5 – Naumburg
- 6 – Meverode
- 7 – Halberstadt
- 8 – Paulinzelle
- 9 – Drübeck

¹ Itt és a továbbiakban értsd az *at* ismétléseként.

- 10 – Hecklingen
- 11 – Thalbürgel
- 12 on the Petersberg (near Jena)
- 13 at Zinna
- 14 – Querfurt
- 15 – Wechselburg
- 16 – Sangerhausen
- 17 – Landsberg (double chapel)
- 18 – Memleben

and of the crypts

- 1. of St Wippertus near Quedlinburg
- 2 of the castle church at Quedlinburg
- 3 of the church at Genrode
- 4 {of the church at} Naumburg
- 5 {of the church at} Merseburg
- 6 {of the church at} Memleben

among these 24 buildings I have exhibited to you the drawings, containing the chief proportions and often also the details of the churches at Frose, Genrode, Quedlinburg, Naumburg, Melverode, Halberstadt, Landsberg, Paulinzelle and Petersberg and the crypt's of Wippert of the castle-church at Quedlinburg, of Genrode and of Naumburg, farther the ground plans and elevations of the piers, shafts, and columns of all those 24 buildings.

II.

I put before you the Analysis of the following churches and crypts on the Netherrhine

- 1. St Georg at Cologne
- 2. St Martin {at Cologne}
- 3. St Mary on the capitol at Cologne
- 4. St Aposteln at Cologne
- 5. The church at Heisterbach
- 6. {The church at} Schwarzhof
- [2]
- 7. The church at Neuss
- 8. The cathedral at Tournay

Of all these churches, with the exception of St Quirin at Neuss I exhibited geometrical drawings.

III.

Of the Transition-Style² churches I have exhibited the Analysis of the churches of

1. Gelnhausen
2. Limburg on the Lane
3. St Sebald in Nuremberg
4. Zsambék in Hungary
5. The Abbey on Mount-Martin,³ and
6. The church at Leyden⁴ in Hungary

Of most of those churches I gave drawings of that of Gelnhausen also the details.

IV.

Of gothic churches in Germany and Hungary I gave the Analysis of the churches

- 1 at Marburg
- 2 – Grünberg
- 3 – Friedberg
- 4 – Bude in Hungary
- 5 – Kaschau in Hungary
- 6 – Oppenheim, and of the cathedrals at
- 7 – Cologne
8. Meissen
- 9 – Freiburg im Breisgau and
- 10 – Vienna

With the exception of numb(er) 2 & 3 I exhibited the ground plans as well, as the plans and elevations of the shaft and buttresses up to the smallest details.

V.

Besides I have analyzed and drawn the towers of

1. Marburg
2. Cologne
3. Freiburg
4. Vienna
5. Kaschau

On my remark that an interval of a whole century has taken place in the building of the lower and upper part of the Freiburg tower, which is the cause that the harmony effect is lessened, you have put the question: whether I am able to draw a restauration according to the principles of harmony in my system. By my drawings I have solved this question in a double way, supposing first that the building would have been continued

² Átmeneti stíluson értsd a román és a gótikus stílus közötti átmenetet.

³ Azaz: a Szentmárton-hegyi apátság (Pannonhalma).

⁴ Értsd: lébényi. (A helység német neve.)

according to the lower structure, and again supposing that the lower part would have been built contemporaneously and in the same style as the upper part existing. I think you were satisfied with the solution. — As regard the towers of Kaschau you had the kindness to express your satisfaction on the way, in which I have restored them according to my system from the very unimportant remaining lower structure.

VI.

I have farther exhibited the Analysis of the following English Cathedrales

1. St Albans
2. Gloucester
3. Durham
4. Canterbury
5. Worcester
6. Salisbury and
7. York

[3]

and as you expressed your wish that I should analyse the Abbeyes illustrated by Mr. Sharpe⁵ I laid before you the Analysis of the length, breadth, wall's thicknesses and of the plans of the shaft's and butresses of the Abbey⁶ at

1. Fountains
2. Kirkstall
3. Furness
4. Byland
5. Jervaulx
6. Whitby
7. Rievaulx
8. Bridlington
9. Tintern
10. St Mary at York
11. Selby
12. Guisborough
13. Howden

besides I have analysed the elevation and the shafts of the Westminster Abbey in your presence.

As Appendix to my work I have exhibited the Analysis and drawings of the following greek temples and monuments

1. The old temple at Corinth
2. The Parthenon

⁵ *Sharpe 1851.*

⁶ *A Sharpe 1851-ben tárgyalt épületek közül.*

3. The Temple of Theseus⁷
4. {The Temple of} Eukleia on the Ilissus⁸
5. {The Temple of} Erechtheus⁹
6. {The Temple of} Jupiter at Agrigentum
7. {The Temple of} Ceres at Eleusis
8. {The} choragic monument of Lysikrates¹⁰
9. {The} Basilika of the Emperor Hadrian¹¹

farther the analysis of the following buildings at Rome

1. the Basilika of Trajan
- 2 {the Basilika} San Paolo fuori le mura
- 3 {the Basilika} Sta Maria Maggiore
- 4 {the Basilika Sta} Sabina
- 5 {the Basilika} San Pietro in Vincoli
- 6 {the Basilika} Sta Agnese
- 7 {the Basilika} San Crisogono
- 8 {the Basilika} Giovanni a porta latina
- 9 {the Basilika} Giovanni in Laterano
- 10 {the Basilika} Sta Maria Trastevere

Of three of these buildings I laid before you ground plans, and of one the ground plan and elevation.

[4]

As a key to the Analyses of the above mentioned Churches I laid before you an organic-mathematical system, according to which proportioned magnitudes are developed in a simple way from the unity as well in the algebraical as in the geometrical way. I have shown that these system is the universal measure in all the different Churches from Hungary to England; that the magnitudes of the different architectonical members, and their mutual proportions are all magnitudes developed from that unity. I have lapshown, that in the lapse of time the clear openings becoming larger the architectorial members, as shafts and buttresses grow more slender in a certain and determined proportion, and that by this lessening of the strengths itself the school and the time of the building can be determined with preucision according to my system, which enables me even to reconstruct such buildings of which the plan has been altered in latter times from the remaining unity, and from some preserved chief members with a great degree of probability, as I have done before your eyes with the Friburg tower, and in my work with the oldest churches of Naumburg, Kaschau, and the Cathedral of St Stefan at Vienna. I don't mean that I am already able from one simple member to reconstruct the

⁷ Azaz: az athéni Héphaisteion (régebbi nevén: Théseion).

⁸ Azaz: az athéni Illisos-templom.

⁹ Azaz: az ún. Erechtheion az athéni Akropolison.

¹⁰ Azaz: Lysikratés chorégos emlékműve (az ún. Szelek tornya) Athénban.

¹¹ Értsd ezen valószínűleg az ephesosi ún. Hadrianus templomát.

chief proportions of a mediæval building; but I am sure that if a few hundred of the old structures will be analyzed according to my system science will ar(r)ive at a similar or even a greater certainty, as Cuvier's was when he reconstructed an antediluvian animal from a claw[,] a bone[,] a tooth or a coprolith, in reconstructing an old building from a given member and a general description.

Of course you had not the time to enter into all the minor details of the system, you could not even go through every one of the numerous examples, which I exhibited, but *you have tested my system as applied to the heights, widths and length of some Cathedrals of England, and the principal Churches of Germany, as also to the chief members the shafts and buttresses, and you did it [*]not in my drawings[*]12 but in the original works, and you found them coincident with my system. You have had farther the Kindness to draw the geometrial figure for the investigation of the 14 English Abbey Churches according to my system, and you have found that the coincidence even with the largest drawings of Mr Sharpe and with your own measurement in Westminster Abbey is striking, [*]and that such coincidence can't be a casual one.[*]13*

[innentől kihúzza:]¹⁴

I believe therefore that you are convinced of the truth of my statements, and that *you will declare* in the interest of the science, *that my system is really the system of the mediæval masters*, the application of which has endowed their work with that harmony, that excites our admiration. Though, when reasoning in an analytical way we ought to teste all the analogues instances, before we declare the universality of a formerly unknown law, yet as the strength of a single individual is not sufficient for such a task, and the law which we find applied to the principal instances can be assured with the greatest probability to apply also to the other untested examples, I think you will have no difficulty in expressing, that my system solves the most important question of the gothic architecture from the artistical point of view, vic.¹⁵ harmonious proportions of the whole, and of the parts to one another and to the whole.

[P. V.]

¹² A csillagok közötti rész két vonallal aláhúzza.

¹³ A csillagok közötti rész két vonallal aláhúzza.

¹⁴ Henszlmann az utolsó bekezdést több vonallal keresztben áthúzta.

¹⁵ Azaz: videlicet (tudniillik).

**A Royal Institute of British Architects különbizottságának jelentése
Henszlmann Imre építészeti arányelméletéről
London, 1853. február 7.
Budapest, MTAKK, RAL, 52/1853¹**

A bizottság jelentését a RIBA 1853. február 7-i ülésén olvasták föl és a RIBA 1853. február 14-én (a társaság tagjai számára) kiadott hírlevelében jelentették meg. A négy számozott oldalból álló nyomtatvány 3. oldalán közölték a bizottsági jelentést, 4. oldalán pedig a társaságnak a jelentés meghallgatása után hozott határozatát. Ezért címlapját, valamint 3. és 4. oldalát közöljük.

A RIBA 1852. december 6-i ülése háromtagú bizottság kiküldéséről döntött, a jelentést azonban öten írták alá: Charles Bary, Benjamin Ferrey, George Gilbert Scott, Joseph John Scoles és C. C. Nelson. Nem kizárt, hogy utóbbiak csupán hivatalos minőségükben szignáltak, mert ők voltak a társaság ún. tiszteletbeli titkárai (*honorary secretary*), azaz az ügyeket vivő és nem az adminisztrációt vezető titkárai.

A nyomtatványnak az MTAK Kézirattárában őrzött példányában bizonyos sorok a margón, illetve szavak a szövegben piros ceruzával vannak megjelölve, illetve aláhúzva. Ezek talán Tassner Antaltól származnak, aki valószínűleg e példány alapján készített fordítást a jelentésről az *Academiai Értesítő* számára,² vö. a 107. szám bevezetőjével.

Henszlmann hagyatékában a jelentésnek két kéziratos másolata is fennmaradt. Az egyik a p. č. 751-ben; ez a RIBA nyomtatott fejléces papírára van írva és 1853. február 7-éről keltezett; a másik a p. č. 752-ben, dátum nélkül; mindkettő címe *Report upon Dr. Henszlmann's alleged discovery on the constructional laws of Mediæval Church Architecture*; aláírásaik természetesen nem saját kezűek; vö. a következő számmal.

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Henszlmann 1853. Újraközlve: ZÁDOR 1966, 226–227.

Royal Institute of British Architects,

Incorporated 7th William IV.

Session 1852-53.

16, Lower Grosvenor Street,

February 14th, 1853.

DEAR SIR,

The next ORDINARY GENERAL MEETING of the Session 1852-53, will be held on Monday Evening next, the 21st instant. The Chair to be taken at Eight o'Clock precisely.

To proceed to Ballot for—

James Rochfort, of No. 1, Belina Villas, Kentish Town - - - - as Associate.

The following Paper will be read :—

A Description of the Artist's Goniometer, used to obtain a correct representation of natural objects. - - - - By Henry Twining, Esq.

We are, DEAR SIR,

Very faithfully yours,

J. J. SCOLES, } *Honorary*
C. C. NELSON, } *Secretaries.*

N°. 9.

ANNUAL SUBSCRIPTION, 1853, AND ARREARS.

. *Members who have not paid their Subscription for the present year, which became due on the 1st of January last, are requested to pay the same forthwith, as well as any previous Arrears, either to the Treasurer, SIR W. R. FARQUHAR, Bart., 16, St. James's Street, or to the Librarian, MR. WILLIAM A. BUCKLEY, at the Rooms of the Institute.*

At the ORDINARY GENERAL MEETING of the Session 1852-53, held on Monday, the 7th of February, 1853,

W. S. INMAN, V.P., in the Chair,

Edward Cookworthy Robins, Associate, attending for the first time since his election, was duly admitted by the Chairman.

The following Report on Dr. Henszlmann's alleged discovery of the Constructional Laws of Mediæval Church Architecture, was read.

The Committee appointed by the Council of the Institute, on December 6th last, "To examine Dr. Henszlmann's communication of his system, and to report their opinion thereon," entered on the investigation fully impressed with the importance of any discovery which might afford satisfactory leading rules relative to harmonious proportions in Architecture; and the Committee have to record the evident desire of Dr. Henszlmann to court enquiry, and to afford every possible explanation of his system, which, by most laborious investigation, he has tested, both geometrically and algebraically, by applying it to a great number of ancient buildings.*

The Committee have to report that Dr. Henszlmann's system gives a scale organically derived from certain simple data, which latter he demonstrated to be generally applicable to the leading proportions of Mediæval Ecclesiastical buildings; and that he pointed out a number of very remarkable coincidences between the dimensions given by this scale and the actual measurements of existing buildings, many of which were laid before him by the Committee, and which he had not before analyzed.

These coincidences, in the opinion of the Committee, shew the importance of pursuing the investigation in connexion with other buildings, and they are glad to learn that Dr. Henszlmann proposes to further test his system by applying it to the grand French Cathedrals, which they feel should be thoroughly analyzed before a decided opinion can be pronounced upon any system relative to the proportions of Gothic Architecture. The Committee therefore specially recommend the investigation of the system to the architects of that country.

The Committee cannot speak too highly of the great talent and patience of Dr. Henszlmann, and of the scientific and devoted way in which he is pursuing his enquiry, yet they cannot lose sight of the fact that the subject has occupied, and is still occupying, the attention of many other men of science, who have severally brought forward systems which also present remarkable points of coincidence with existing buildings. They feel, therefore, it would be acting prematurely if they were to do more than acknowledge and record the facts brought before them, without venturing to express an opinion as to whether the Mediæval Architects adhered to one uniform system in the proportioning of their works, or admitted more than one; or presuming to decide whether the system discovered by Dr. Henszlmann was or was not actually used in the Middle Ages.

(Signed)

CHARLES BARRY, R.A.

BENJ. FERREY.

GEO. GILBERT SCOTT.

J. J. SCOLES, *Hon. Sec.*

C. C. NELSON, *Hon. Sec.*

* Buildings and Portions of Buildings analyzed by Dr. Henszlmann, and submitted by him to the consideration of the Committee.

18 Churches and 6 Crypts in Central Germany, built from the 10th to the latter half of the 13th century.

8 Churches and Crypts on the Lower Rhine.

6 Churches of the Transition style.

10 Churches in Germany and Hungary in the Gothic style.

5 Towers of Churches.

7 English Cathedrals.

13 English Abbey Churches.

9 Greek Temples and Monuments.

10 Buildings in Rome.

} as an Appendix.

It was Resolved,—That a Copy of the Report of the Committee be sent to Dr. Henszlmann, with the acknowledgments of the Institute for his communication to the Committee of his alleged discovery of the Constructional Laws of Mediæval Church Architecture, and the assurance that they hope he will continue to pursue his investigation of this interesting subject.

Resolved,—That the thanks of the Institute be given to the Committee for their services in investigating Dr. Henszlmann's communication, and for their Report on the subject.

Joseph John Scoles, a Royal Society of British Architects titkára
 Henszlmann Imrének
 Londonból Londonba, 1853. február 10.
 Kassa, VSMRP, p. č. 338

A RIBA nyomtatott fejléces levélpapírján. A jegyzőkönyvi kivonatot idegen kéz írta.

A RIBÁ-nak a bizottság jelentését – lásd az előző számot – meghallgató ülése döntött úgy, hogy a jelentést közöljék Henszlmann-nal. Ez nyilván abban a formában történt, hogy a Henszlmann hagyatékában a jelentésről található két kéziratos másolat egyikét (vagy mindkettőt) küldte el Henszlmann-nak Scoles ezzel a kísérőlevéllel és az üléshatározat leiratával, a jelentés másolata azonban időközben elkerült a kísérőlevél mellől.

[címezés az aláírás alatt balra:]
 to
 D^r. Henszlmann

[1]

Royal Institue of British Architects.
 Incorporated 7th William IV.

16, *Lower Grosvenor Street*.
 Febr(uar) 10. 1853

Dear Sir

I have the honor to forward you a copy of the Report upon your alleged discovery of the Constructional Laws of Mediæval Church Architecture which was read at the ordinary general meeting held on Monday last the 7th mt^h¹ on which occasion the meeting passed the resolution annexed.

Allow me to add that I hope you will continue your valuable researches on a subject so interesting to us as architects and that you will feel in a position to communicate the results of your investigations to the world with as little delay as possible. As those interested in

[2]

the enquiry are anxious to compare your discovery with the systems of others already published and known.

I am Dear Sir
 yours very truly
 J. J. Scoles. Hon(orar)y Sec(retar)y

¹ Azaz: (current) month.

[3]

Extract from the Minutes of the Ordinary General Meeting
held on Monday Feb(ruar)^y 7th 1853.

Resolved that a Copy of the Report of the Committee be sent to Dr. Henszlmann with the acknowledgements of the Institute for his communication to the Committee of his alleged discovery of the constructional laws of Mediæval church Architecture, and the assurance that they hope he will continue to pursue his investigation of this interesting subject.

[P. D.]

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Londonból Pestre, 1853. február 22.

Budapest, MTA KK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 137

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 615, 1. szám. Itt az eredetiből közöljük.

A keltezés alatt Toldy Ferenc kézírásával: „Vett(em) febr(uár) 28. (1)853”.

A levéllel küldött iratokról lásd a 107. és a 112. számot; ezek után készült róluk Tasner Antal magyar fordítása az *Academiai Értesítő* számára.¹

[címezés a lap alján:]

Toldy Ferencz a' M(agyar) T(udós) Társ(aság) Titoknokának Pesten.

[1]

London, 1853^{ki} Febr 22^{kén}

8 Victoria Grove Terrace Bayswater

Kedves Barátom!

Mielőtt Pestet elhagytam volna megígértem Önnek, hogy ha lépteimnek sikere leend a' M(agyar) T(udós) T(ársasá)got erről Ön által tudósítani fogom. Ennek következtében belátására bízom az ide mellékelt iratok használatát. Az egyik első felolvasásom a Royal Institutban of British Architects, a' második az e' felolvasás' következtében kinevezett titkos küldöttség véleménye. Az utóbbi ambár elég hízelgőleg szóll tanulmányaimról, még sem meri még kimondani nyiltan a' fő dolgot, minek oka hogy a' küldöttség tagjai ugyan igen híres emberek Londonban, de a' dolgot, gyakorlati építészek levén, sohasem tekintették meg tudományos oldaláról, másodszor épen azért nem ismervén eléggé, mit ez ügyben mások tettek eddig, attól tartottak hogy magukat compromittalhatnák, (mit a' francia építészek irányában világosan előttem ki is mondtak) harmadszor nem volt elég idejük az egészet megvizsgálni, negyedszer az Angol nem úgy mint a' Német másnak, hanem épen megfordítva magának szeret tulajdonítani mindent, a' mit csak e' tulajdonításra érdemesnek hisz. Mind azáltal a jég törve van e jelen vélemény által is, 's így reménylem hogy további sikerről Önt tudósítani nem sokára alkalma leend

barátjának

Henszlmann Imrének

[G. B.]

¹ Henszlmann 1853.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Londonba, 1853. március 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [39. levél]

[1]

Páris Márczius 3^{án} 1853
33. rue de Vaugirard

Kedves barátom,

Tegnapelőtt este kaptam Ön levelét 's a' mellézárt csomagot¹ Montalembert számára, tegnap a' rossz idő miatt nem mehettem ki, 's azért ma teljesítém megbízását.

Ő ultramontansága nagyon nyájasan fogadott, 's mentegetőzött hogy eddig nem válaszolt levelére. Egy félóránál tovább beszélgettünk, azonban magyar ügyekről, de azért mégis találtam alkalmat tudatni vele hogy Ön nem olyan mint én[,] daß Sie nicht sind wie andern – Emigrant. Búcsúzáskor kért adjam neki adresse-omat, mert a' választ általam kívánja kezeihez juttatni. Ha tudnám mire nézve vár Ön általam felvilágosítást, talán megirhatnám, vagy pedig arra fordítottam volna a' beszélgetést; így azonban a' fentebbinél alig közzölhetek egyebet, mert, mondom, politizáltunk. Képzelteti hogy mennyire értettünk egyet, mind a mellett jól váltunk el egymástól, sőt ő nagysága még arra is ajánlkozott

[2]

hogy szívesen szolgál ha bármire szükségem lesz. Köszönöm szépen, nem élek vele. Igaz, azt is kérdezte ha Ön tud-e francziául, a' mire természetesen igennel feleltem. Továbbá sajnálatát fejezte ki azon, hogy magyarul írja munkáját.² Erre nézve megnyugtattam azt mondván neki hogy biz' ön, úgy vélem, németül írja 's nem magyarul. Arra a' kérdésre: mikor fog ön Párisba érkezni? azon feleletet adtam hogy nem sokára.

Valóban a' mint a' papokat 's qui horum nomine veniunt, sajnálom hogy Fourier tanítványával van dolguk: úgy Önt, kedves Phalanszteristám³ sajnálom hogy tudományos foglalkozása miatt jesuitákkal kell érintkeznie. Les extrêmes se touchent.

Levelét pecsételve adom által.

A' gróf⁴ lakása 40 rue du Bac.

Köszöntse kérem Gálékat, Pulszkyékat, Kmetyt. Alexyt 's Szontagékat. Egy francia asszony, ki híres férfiak

¹ Henszlmann vélhetően londoni előadását és a RIBA bizottságának jelentését küldte Irányi útján Montalembert-nek.

² Értsd nyilván: az arányelméletet.

³ Értsd Henszlmann-t mint Fourier hívét, azaz utópista szocialistát.

⁴ Charles de Montalembert.

[3]

kezirását gyűjtögeti, megkértem hogy szerezzek neki egyet – Lajostól.⁵ Ne terheltesék megkérni Pulszkyt, hogy ő kérjen nevemben egy autographot 's Ön szíves lesz azt nekem elhozni, vagy ha még soká késnék, elküldeni.

Tegnap, mint már említém, nem mentem ki, a' hirlapokat nem olvastam. Montalembert-től tudtam meg hogy az Olasz mit mond Lajos irányában. Elhúltam rajta! Csak e' kellett még;

Isten áldja meg
barátja I D

[N. M.]

⁵ Kossuth Lajostól.

Diósy Márton Henszlmann Imrének
 Londonból Londonba, 1853. március 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 83, [2. levél]

[1]

33 G(rea)t St Helens
 Marz 5 1853

Tisztelt Henselmann Ur.

Épen most veszem Fiedler Úr levelét. Önt igen, igen tiszteli, mindnyájan jó egészségben vannak.

Csudálatos hogy a levél legkisebb felbontás nélkül hagyatott.

Ha lehet lejövök ma este Pulszkyékhez.

Isten áldjameg
 MDiosy

[Sz. E.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Londonba, 1853. március 13.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [38. levél]

[1]

Paris am 13te März 1853.

Lieber Freund,

So eben schickt Montalembert unter einer an mich adressirten Couvert¹ den beiliegenden Brief an Sie. Ich weiß im Grunde nicht warum er denselben nicht direct expedirt habe, da er, wie ich sehe, Ihre Adresse weißt u(nd) selbe sogar auf den Brief geschrieben hat. Indeß verschafft mir dieses Verfahren des H(erren) Grafen² des Vergnügens selbst ein paar Zeilen beizufügen u(nd) Ihnen zu sagen, daß ich in folge meines Besuches bei M.³ mein Seitenstechen zurückbekom(m)en habe u(nd) darum noch fortwährend leide. So geht es wan(n) man sich aus Gefälligkeit an einem mörderischkalten Tage bis in die rue de Bac⁴ hinbegibt. Diese sei Ihnen mit dem Bedeuten angezeigt, daß ich Sie H(ernn) Doctor ja eher erwarte, damit Sie selbst Ihr Opfer pflegen mögen. Sollten Sie, Ihrem löblichen Gebrauche gemäß, Ihre Herreise abermals verschieben, dan(n) bitte ich Sie mir das angesuchte Autograph Lajos's⁵ durch Paul H.⁶ zu schicken, der wie ich höre, in etlich 14 Tagen zurück sein wird. Vergessen Sie nicht darauf,⁷ ich habe es versprochen u(nd) möchte mein Wort einlösen. Auch möchten Sie mich verpflichten wen(n) Sie Gélics in meinem Namen ersuchen wollten[:] er möchte mir seine ungarische Bibel durch Sie oder H. zum Gebrauche schicken. Wen(n) ich dieselbe durch gelesen haben werde, soll er sie wiederhaben. Sollten Sie den Major Gélics nicht ken(n)en, so bitte ich Sie meine bitte Szerdahelyi an's Herz zu legen, oder aber ganz einfach an Gélics zu sch[r]eiben. Er wird die Gefälligkeit haben das heilige Buch selbst zu Ihnen zu bringen. Während meines Aufenthaltes in London hat er es mir versprochen. Grüßen Sie alle denen was daran gelegen ist von mir einen Gruß zu erhalten.

I. D.

[Sz. E.]

¹ Azaz: borítékban (svájci francia).

² Azaz: Montalembert-é.

³ Montalembert.

⁴ Értsd: Montalembert lakásáig (rue du Bac).

⁵ Kossuth Lajosét. Vö. a 115. számmal.

⁶ Hajnik Pál.

⁷ Hungarizmus: *ne feledkezzen el róla tükörfordítása (ne felejtse el helyett).*

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Washingtonból Londonba, 1853. március 23.
 Kassa, VSMRP, p. č. 289, [6. levél]

A kassai hagyatékban Podhorszky Lajos leveleinek borítójában. Aláírás nélkül. A kézírás és a tartalom tanúsága szerint is kétségen kívül Pulszky írta.

[címezés a 2. oldal bal alsó sarkában:]
 Püspök¹

[1]

Washington Mærz 23te 1853

Lieber Freund

Geld läßt sich hier kaum oder rectius gar nicht machen,² dagegen solche Ernennungen[,] die da zeigen, daß die V(ereinigte) St(aaten) uns wohl wollten. In dieser Hinsicht ist schon manches geschehen, und mehr wird noch geschehen.

In Hinsicht Böökes[,] sage ihm[,] daß ich ihn grüße[;] mit Goldschmuck hat er nicht Unrecht, das Collier hat 100 # d. h. £ 50 gekostet, die Braceletten 850 francs[,] die übrigen Sachen 300 francs, also alles über £ 100 im Ganzen.³ Er kriegt es nicht anders als für ganz außerordentliche Sachen. Broncen, und Cameen, aber first rate. *Intaglios nehme ich nicht mehr*, wenn Sie nicht gleich stehen mit dem Genius, der Ariadne[,] dem Jupiter oder tanzenden Hercules,⁴ second rate habe ich schon genug. In New York sah ich ein ägyptisches Gold Collier mit der Cartouche [,] lese sie selbst[,] ich war ganz paff. Ist echt, und aus der Zeit. — Franx⁵ kann recht haben mit Inschrift auf Henricus[,] es ist aber unzweifelhaft ein englischer König.⁶ Mit langem Johannes⁷ freut es mich[,] daß ihr ihn alle für so alt anseht, die kleinere Elfenbeintafeln können schon mittelalterlich sein.

In case daß unser Buch *sehr gut geht*,⁸ aber nur dann, soll dir Therese £ 8 geben, du gehst mit ihnen zu Chaffers Bond Street, und zahlst ihn aus für 4 Elfenbein, angehaftet an ein Pappendeckel, und mit meinem Nahmen bezeichnet. Es ist *Constantin*

¹ Henszlmann egyik ragadványneve.

² Értsd: a magyar ügy számára.

³ A Fejérváry-gyűjteménynek arról az etruszk ékszeregyütteséről van szó, amelynek darabjait nem együtt vásárolták, de amelyeket együtt ábrázol a *Liber Antiquitatis* 95. lapja. Vö. a 130. számmal.

⁴ Fejérváry, illetve Pulszky gyűjteménye kiemelkedőnek tartott gemmái.

⁵ Augustus Wollaston Franks.

⁶ A Fejérváry-gyűjtemény egy csontfaragványa Henrikről, Anglia és Franciaország királyáról szóló felirattal, akit Fejérváry idejében V., később VI. Henrikkel azonosítottak. (Hamisítvány volt.)

⁷ A Fejérváry-gyűjtemény Keresztelő Szent Jánost ábrázoló elefántcsont táblája; GIBSON 1994, 54–55, nr. 20.

⁸ Vélhetően: *Pulszky–Pulszky T. 1853*.

Medaillon, ein *Minerva* Viereck, eine hadrianisch ägyptische Figur, und ein Kamm mit Jupiter sitzend auf Adler.

Ich glaube[,] es wäre Zeit[,] Abdrücke von Cameen & Intaglios machen zu lassen, Bööke

[2]

wird Euch an die Hand gehen, er wird es wohlfeiler machen lassen als irgend wer anders. Hol bei Herz das Mosaik ab, und bei Bööke den Herculeskopf Plasma und Pompejus onyx,⁹ von denen er das Goldplättchen hinten abzunehmen hat. — Die türkische Nachrichten sind schlecht, doch habe ich sie erwartet, und habe daher *kein Dementi* erhalten, ich sprach immer von der Möglichkeit einer Ausgleichung durch England, und von der Wahrscheinlichkeit eines Krieges im Herbst. Die Correspondenz wegen Mazzini wird hier stark commentirt, Carl Marx aus London, der mit der Tribune correspondirt[,]¹⁰ versäumt nie eine Gelegenheit Gouv.¹¹ zu verdächtigen, doch die Blätter fassen die Sache ähnlich auf mit Ausnahme der Conservatives auf beiden Seiten. Ich fürchte M. & K.¹² werden sich doch zertragen, ihre Charactere sind zu sehr verschieden.

Bedeutend ist[,] daß Dudley Mann, der als Gesandte nach Ungarn bestimmt war, *ein großer Freund unserer Sache*, Assistant Secretary of State geworden ist. Er ist jetzt in Paris, ich glaube nicht[,] daß er es annimmt, aber die Ernennung ist wichtig[,] und muß in die Zeitungen kommen, – niemand kannte ihn hier, doch es gelang[,] seine Ernennung durchzusetzen[.] Lebe wohl, auf baldiges Wiedersehen. Franks sollte doch herausbringen[,] welcher König der pseudo Henricus ist.¹³

[E. A.]

⁹ A Fejérváry-gyűjtemény darabjairól van szó.

¹⁰ Azaz: a *Washington Tribune* levelezője (értsd: tudósítója).

¹¹ Azaz: a Kormányzót; értsd: Kossuth Lajost.

¹² Mazzini és Kossuth.

¹³ Franksról és a föntebb már említett csontfaragványról van szó.

Reginald Stuart Poole Henszlmann Imrénék
 Londonból Londonba, 1853. április 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 293

[1]

British Museum
 April 14th 1853

Dear Sir,

I am very sorry to find myself unable to have the pleasure of paying a visit to you to-day. In the morning I am unable to leave the Museum, and a friend from the country has fixed on this evening to spend it with me having no other time to spare during his stay in town.

I shall therefore hope

[2]

to have the pleasure of coming in a future occasion.

Pray make my best compliments to M(onsieur) and Madame Pulszky and

Believe me

Dear Sir

Yours faithfully

R. Stuart Poole

[P. D.]

Thomas Talbot Burry Henszlmann Imrének
 Londonból Londonba, 1853. július 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

[címezés a hátoldalon:]

To

Doctor E Henszlmann

[1]

50 Welbeck Street Cavendish Square
 July 5th 1853

Sir

I was much intrested to-day in the Fejérváry collection exhibiting at our rooms,¹ and as there are several things which I should like to make sketches of for my own use, and information I should feel

[2]

much obliged by your giving me permission to do so. If you will kindly send me a letter here or send one to the keeper of the ivories I shall consider it a favour.

Mr Vulliamy the secretary can inform you who I am and that I am a member

[3]

of the Archaeological Institute.

I am

Your Obed(iant) Serv(ant)

Talbot Bury

[P. D.]

¹ Értse a Royal Archaeological Institute helyiségeit.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Londonba, 1853. július 10.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [31. levél]

Henszlmann nagyon rossz néven vette, hogy Pulszky nem említette meg őt a Fejérváry-gyűjtemény kiállításában tartott nyolc felolvasásában¹ (indultatos kitörését erről lásd a 186. számú fogalmazványban). E levél Pulszky hivatalos hangvételű köszönetnyilvánítása Henszlmann közreműködéséért. Azért íródott angolul, hogy Henszlmann referenciaként használhassa, ha úgy látja jónak.

[1]

34 S(ain)t Petersburg Place
 Bayswater
 July the 10th 1853

Dear Dr Henszman

Having finished my series of Lectures on Archaeology & History of Art[,] I have got to perform the duty of gratitude by expressing my thanks for the kind assistance which you have lent me by preparing the material for several Lectures & by allowing to make use of your researches on the portrait not yet published.

[2]

For many years accustomed always to exchange our actual ideas & the result of our researches[,] I was sorry that in my position as a political refugee I was unable to mention publicly this fact, & to express my thanks before my audience, for even this might have compromised you, I write you now this letter for such a publicity as you ever should find convenient for

[3]

your purposes. I remain

Dear Dr Henszman

yours sincerely
 Francis Pulszky

[E. A.]

¹ Ezek kézirata: OSZKK, Oct. Angl. 8.

Pulszky Ferencné Therese Walter Madame Alfrède Lecrenz-nek
Londonból Boulogne-ba, 1853. július 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [21. levél]

Henszlmann hagyatékában (Pulszky Ferenc leveleinek borítójában) található, tehát nem használta föl, ahogyan azt a másik, hasonló szövegű, még rövidebb ajánlólevelet sem, amelyet Pulszkyné Mme Jules Lecrenz-nek (véltetően a boulogne-i címzett sógornőjének) írt Párizsba (illetve – nyilván ha a címzettek vidéki birtokukon tartózkodnak – Saloméba a Château Coisnes-ba.) Mindkettő Tanárky Gyula kézírása.

[címzés a hátoldalon:]
 Madame Alfrède Lecrenz

12 Quai de la Douane
Boulogne

[1]

34 Petersburg Place
 Bayswater
 Juillet 21ème 1853

Chère Madame Lecrenz

Je vous ai écrit par la poste d'aujourd'hui en rapport à la bonne.

Ces lignes-ci ont pour but de recommander à votre bienveillance et à l'hospitalité de Monsieur Alfrède un des nos ami[,] le Docteur Henszlmann[,] savant distingué qui se rend à Paris avec

[2]

une découvert précieuse pour l'architecture.

Je sais que vous le recevrez en ami, venant de votre amie

Thérèse

Veillez donner à M(onsieur) le Doct(eur) Henszlmann l'adresse de M(onsieu)r Jules.¹

[Sz. E.]

¹ Jules Lecrenz-ét.

Roth Dávid Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1853. július 29.
Kassa, VSMRP, p. č. 316, [3. levél]

Henszlmann Pulszkynak írt, 1853. július 30-i keltezésű levelében – lásd a következő számot – említi, hogy Roth doktornak ezt a levelét aznap este kapta meg. (Elő- és hátoldala is elborítva Henszlmann ceruzás számoszlopaival.)

[címzés a hátoldalon:]
M(onsieu)r le Docteur Hentzلمان

hotel de Normandie, actuellen
rue Madame.

[1]

Lieber Freund.

Bitte um versprochenen Catalogum der Faenza-Schüßelein¹ seitemahlen mann Sontag schon nach London zu reisen gedenket um den Ankauf zu beverkstellen².

Pulskium wäre wohl zu benachrichten das M(onsieu)r le Comte de Monville bey ihm aufwarten wird un³ die Sammlung zu kaufen.

Adreße von Pulsky.

Sit mihi salvus
D'Roth

[Sz. E.]

¹ Értsd Fejérváry Gábor gyűjteményének 16. századi itáliai majolikáit. Katalógusukon nem külön jegyzékük, hanem *Kat. London 1853* értendő, vö. a következő levéllel.

² Értsd: bewerkstelligen.

³ Értsd: um.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1853. július 31.
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 2. levél¹

[címezés az 1. oldal bal felső sarkában:]
Francis Pulszky Esq.

13 St Alban Villas
Highgate Rise

[1]

Paris Jul(ius) 30^{kán} 1853²

Kedves Barátom!

Adressem a' következő „Rue de Madame 20”[,] Irányi mellett lakom nem messze a Louxemburgi kerthez. Midőn eddig még igen keveset végezhettem ügyemben (csak Lasusset³ láttam) nem írnék még, ha csak két dolog közbe nem jó; az egyik Roth Dr-ral⁴ szolván a kiállításról és majolikáidról ő azt mondta hogy vevőt tud 's tegnap estve veszem levelét,⁵ miben tudósít hogy de Monville Gróf holnap után átmegy Londonba azokat megnézni, és hogy 10 £tot darabjáért nem sokal, azért a' Catalogusok egyikét⁶ odaadtam, mert ezen jó purchaiser tán mást is megvesz p.o. mult századi ércszobraidat, emailokat. Sebekatep pharao urral még nem ismerkedtem meg a szobrok' osztálya be levén zárva,⁷ a' könyvtárban se voltam még; de a Louvre felső szobáiban az ott kiállított majolikát, Limousint⁸ és Elefánt csont műveket megnéztem, az előbbiektől nincs egyetlen egy darab mely legjobbjaidal mérkőzhetnék, a' Limousinek közt sem találtam jobbat, az Elefánt csont művek, mik itt vannak különbözők, igen régi reliquariumok, ezek érdekesekek, de oly pohár mint a' tiéd köztök koránt sem található. Egy új osztálya a' gyűjteménynek „Musée des Souverainesnek” neveztetik, mi csak keletkeztében levén[,] archæologiai tekintetben kevés érdekeseket mutat; a' felső emelet első belépti szobájában igen érdekes középkori és renaissance arany, ezüst, üveg onyx &c. műveket kezdenek kiállítani, köztök valószínűleg pár Benvenuto Celliniféle. Ma reggel két pesti

¹ Gyarapodási naplószám: 1900/20.

² A napnál az utolsó számjegy egymásba javítva 30, illetve 31. A mély hangrendű rag miatt valószínűleg 30-nak értendő.

³ Értsd: Lassus-t.

⁴ Roth Dáviddal.

⁵ Lásd az előző számot.

⁶ *Kat. London 1853* egy példányát.

⁷ Értsd: I. Szobekhotep fáraó sztléjével a Louvre-ban. (Utalás Henszlmann egyik ragadványnevére, vö. a 174. számmal.)

⁸ Azaz: a limoge-i zománcokat.

[2]

egyetemi Professorral találkoztam, kik holnap Spanyol országba mennek; ezektől megtudtam mikép Kilián p(esti) könyváros, kit elfogtak minap[,] már szabad lábon van, de Pista⁹ még fogva. K. úrnak¹⁰ mond meg, hogy a' Barbésféle École prépa[ra]toir intézetnek szün ideje levén, azt meg nem nézhettem, annál kevésbbé mert professora Miroszlavszky sincs Parisba; de meg tudtam ez utóbbinak adressét, mely következő „Louis M. à Mousson Dep(artement) Meurthe chez M(onsieur) le Docteur Zurkows-ki” Azt se tudják meddig mulatand ott, de megígérték hogy majd utána járnak, ha e' tekintetben valamit megtudok, megírom, ha pedig különös megbízást kapok, abban eljárandok; egyébberránt azt mondják hogy ez intézetben is valamint a' többi hasonlóban az oktatás és nevelés nagyon egyoldalas. Nehéz lesz a' fiúkat¹¹ előlegesen a' francziába előkészíteni Mir. nak¹² ha nincs itt.

Politikai újság itt = 0

Nem sokára talán a Louvreról[,] a' könyvtárról és régiségekről többet írok.

Köszöntöm a Kis asszonyt, bácsit, a' fiukat¹³ &c.

E levelet Bööke által fogod kapni

barátod

Imre

Pesten és Budán[,] azt mondják a Professorok[,] huszon három vagy épen huszonöt Generalis van, azért köszöntsd egyetlen Generálisunkat Londonban.¹⁴

[Sz. E.]

⁹ Minden bizonnyal Wargha Istvánról van szó.

¹⁰ Karády Ignácnak.

¹¹ Kossuth Ferencet és Tivadart.

¹² Miroszlavszkynak.

¹³ Azaz: Pulszkynét, Tanárky Gyulát és a Pulszky gyerekeket.

¹⁴ Értsd: Kossuth Lajost.

Pulsky Ferenc Henszlmann Imrénék
 Londonból Párizsba, 1853. augusztus 3.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [24. levél]

A második lap, azaz a (3. és 4. oldal) alsó fele levágva. (Valószínűleg itt volt a címzés.)

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rise
 Aug(usztus) 3^{dika} 1853

Kedves barátom

Apósom megjött¹ de nem tud a Hæmorrhoidariusról semmit. Könyvárusi uton az ide mellékelt levél érkezett hozzád[,] feltörtem, mert azt hittem hogy öregünknek² szól. Tartalmát fogod látni. De Monvillet várom. Bööcke vett egy etrusiai díszedényt ezüstözött disztvényekkel, és egy Terra Cottat melynek nagy Archæologiai érdeke van. Vulcanus ülte, Minerva[,] Ceres[,] Mercur és Apollo közt. Római közönséges munka, a második vagy harmadik századból, de érdeke elég nagy, nincs eltörve. Bepakkolásnál³ megtaláltam a terra cotta Geniust. Az Archæologusokról

[2]

's aláírásokról meg nem tudok semmit. Vulliamy nem volt a Instituteban, mikor elvittem a' holmit.⁴

Bööcke szerzett még egy igen csinos tánczó kis Pánt érczből, 's két Péruai aranyfigurát.

Az öreg Úrral⁵ szóllok hólnap. Mi még rakodás közben vagyunk,⁶ 's alig tudunk lihegni. Szontágh hólnap után kész lesz a' ládákkal.⁷ Várom leveledet a' Diptychonok iránt⁸ és az egyipto⁹ hosszas leírását.

Legfelebb tíz nap múlva elválík[,] valjon lesz e háború[;]

¹ Értsd: August Walter Bécsből.

² Fejérváry Gábornak.

³ Értsd: a Fejérváry gyűjtemény kiállításának végén.

⁴ Értsd a Royal Archaeological Institute-ot (ahol a kiállítás volt) és a kiállítás bevételeinek és kiadásainak elszámolását. Ebben George Vulliamy mint a társaság titkára volt érintett. Vö. számos következő levéllel és végül a 141. számúval.

⁵ Kossuth Lajossal.

⁶ Azaz költözés közben Bayswaterből St. Albans Villasba.

⁷ Vélhetően a gyűjtemény elrendezésére alkalmas bútorokkal, vö. a 128. számmal.

⁸ Vö. a 136. számmal.

⁹ A papír szélén Pulsky nem fejezte be a szót; nyilván a Louvre egyiptomi osztályáról van szó, vö. a 124. számmal.

[3]

az orosz azon töri fejét hogy a' francziát és angolt össze veszítse.

Isten Veled
barátod Ferencz

Ide zárom az Examiner cikkét.¹⁰

[E. A.]

¹⁰ Az *Examiner* 1853. július 23-i száma közölt beszámolót Pulszkynak a gyűjtemény kiállításában tartott előadásairól *Mr Pulszky's lectures on archeology and history of art* címen (469. oldal).

Pulsky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. augusztus 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [9. levél]

A keltezés nélküli levél a postabélyegzők alapján datálva.

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur le Dr. E. Henszlmann

via *Calais*
 20 Rue de Madame
 près du Luxembourg
Paris

[Több töredékes postabélyegző, valamint egy calais-i és egy párizsi, mindkettő 1853. augusztus 6-i dátummal.]

[1]

Kedves barátom

Több jó hírek közt melyeket hazáról kaptam, az is találtatik hogy Hæmorrhoidariusunk kigyógyult, nincs többé semmi baja, Pesten van és folytatja hivatalos dolgait.

Isten Veled

baratod Feri

[E. A.]

**Henszlmann Imre kivándorlási kérelme a párizsi osztrák követségnek
Párizsból Párizsba, 1853. augusztus 25.
Kassa VSMRP, p. č. 161-ban**

Henszlmann útlevelügyéről, illetve arról, hogy úm. legálisan tartózkodott-e külföldön lásd: KOMÁRIK 1990; ennek az iratnak benyújtott példányáról a 10. jegyzetet.¹

Saját kezű tisztázat. A kettőbe hajtott, 4 oldalán a jobb hasábjában írt papírv a hajtásnál szakadt, és jobb széléből középtájon egy darab hiányzik. A szögletes zárójelbe tett szavak, illetve szövegrészek ezeknek a helyeknek a kiegészítései.

[címzés a hátoldalon:]

An

Eine Hohe Kais(erlichen) Königl(ichen) Oesterreichischen Botschaft

V(on)

Paris

[1]

Hohe Kais(erliche) Königl(iche)
Gesandschaft

Ich habe das Glück gehabt das Meistergeheimnis der mittelalterlichen Architektur wieder aufzufinden, u(nd) habe meine Theorie in einem umfangreichen Werke auseinandergesetzt; da mir jedoch die Mittel [fehlen] dies Werk auf eigne Kosten zu veröffent[lichen wie sich] auch meine Untersuchungen blos auf deuts[chen u(nd) unga]rische Kirchen beschränkten, war es für [mich nothwendig eine] Reise nach England u(nd) Fran[kreich zu] unternehmen; den zu diesem Behufe nöthigen [Pass] erhielt ich unter N° 1176 datum 1ter Juny 18[52]² doch blos auf ein Jahr von k. k. Militær u(nd) Civ[il] Gouvernement in Pest mit der Unterschrift G(eneral) M(ajor) Heyntzel. Während dieses Jahres habe ich meine [The]orie einer Kommission des Königl(ichen) Institutes der britischen Architekten unterbreitet u(nd) die vorzüglichsten Kirchen Englands analysiert, da mich jedoch diese Arbeit längere Zeit aufhielt kam ich um Verlängerung meines Passes bei der hohen K. K. Gesandschaft in London ein[,] indem ich dem Gesuche das einige Dokument, das ich besaß, nemlich das anerkennende u(nd) aufmunternde Gutachten der Comission beilegte.³ Ich erhielt jedoch eine abschlägige Antwort, u(nd) eine gleiche wurde meinem wiederholten Gesuche an die löbl(iche) Lokalbehörde in Pest zu theil, wie ich aus einem Briefe ersehe, welchen ich gestern erhielt. Unter diesen Umständen sehe ich mich gezwungen um einen Auswanderungspañ

¹ Furcsa módon a kassai példány külzetén is vannak iktatószámok: 11502/853; illetve 342/4/853.

² Az évszám pl. KOMÁRIK 1990, 58 alapján egészíthető ki.

³ Azaz: mellékelte a 112. szám egy példányát.

[2]

u(nd) zwar: weil ich nothgedrungen bin auf das Resultat eines vieljährigen Studium meine fernere Subsistenz zu gründen, weil ich die Früchte meiner Arbeit blos im Auslande zu erndten hoffe, endlich weil die Analyse der für mein System so wichtigen mittelalterlichen französischen Bauten noch vor mir liegt. Ich ersuche daher eine hohe K. K. Gesandtschaft mir zur Erlangung einer Auswanderungspasses gütigst behilflich sein zu wollen.

[3]

Einer hohen Kais(erlichen) Königl(ichen) Botschaft

unterthänigster Diener

Dr Emrich Henszlmann
gebürtig aus Kaschau in Ungarn i(n dem) J(ahre) 1813
20 Rue de Madame

Paris d(en) 25ten August 1853

[Sz. E.]

Pulszky Ferenc és Tanárky Gyula Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. augusztus 27.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [8. levél]

Az 1. oldal nagy részén Pulszky levele, aláírása alatt kezdődik Tanárkyé.

A postabélyegzők alapján a Pulszky keltezésében szereplő „szombat” augusztus 27-nek értendő.

A címzés oldalának üres részén ceruzával Henszlmann futó vázlata egy összetett tagozatról – vélhetően koronázópárkányról – nézetben, részben a profil berajzolásával.

[címzés a hátoldalon:]

Monsieur le Docteur Henszlmann

20 Rue de Madame
 près du Luxembourg
 Paris

[Ötféle, részben töredékes postabélyegző: Kentish Town-i, dátum nélkül; angol, hely nélkül, 1853. augusztus 27-i dátummal; calais-i és párizsi 1853. augusztus 28-ival.]

[1]

Szombaton. 13 St Albans Villas
 Highgate rise

Kedves Imrém.

Karády ma elment Párizsba, – bizonyosan fogod látni, – előkészítendő a fiúk¹ nevelése iránti dolgokat. Megkaptad é két leveletemet, az egyikbe Ottótól² Lipcséből küldtem egy rövid czédulát. Ismail³ Stambulba ment, *de ez titok*. Monville nálam volt, eladtam neki majolikámat⁴ 4000 frankért, és tudattam Bökével, hogy ezen summa erejéig akarok tőle regiségeket, küldjön Catalogust. Bööcke vett egynehány igen szép etruriai díszedényeket, & arany ékszereket Indiából és Peruból. Herz⁵ eladta Monvillenak kisebb kő⁶ gyűjteményét alig maradt meg nála több mint 10, ezek közt Alexas,⁷ melly M-nek⁸

¹ Kossuth Ferenc és Tivadar.

² Otto Wigandtól.

³ Kmety György.

⁴ A Fejérváry-gyűjtemény 16. századi itáliai majolikáit.

⁵ Bram Hertz.

⁶ Azaz: vésett kő.

⁷ Azaz: az Alexas vésnök nevével szignált.

⁸ Monville-nek.

nem tetszett. Alexyről semmit sem tudok, sem jö ki hozzám, nagyon is meszsze. Szontagh elkészítette számomra a ládákat, már nálam vannak, szép munka.

Kérlek ird meg *tüstént* angolul a' mit Neked a [...] ⁹ Recidule felül mondott, ¹⁰ szükségem volna rá.

Az öreg Úr 's kis Asszony ¹¹ köszöntenek, Vulliamy még mindig nem fizette ki a subscriptiót, ¹² 's el is ment két hétre. Én szorgalmasan fordítom az Algéri könyvet, ¹³ reméllem elvégzem hat hét alatt. Láttad e már a Diptychonokat? ¹⁴ Köszönts Hajnikot és Irányit. Mennyire mentél eddig az építészetteddel?

Isten Veled, felelj.

barátod F

[Tanárky Gyula:]

Igen tisztelt Főtisztelendő Barátom Püspök! Szíves sorait köszönöm. Életünk a' Sz(ent) Albans villán olyan forma mint Bayswaterben volt, csakhogy kényelmesb a' lakás és sokkal csinosb és egészségesb a' környék. Mióta kiválo Herr u(nd) Madame Walter ¹⁵ elutaztak[,] csendesebb és rendezettebb életmódunk, ámbár van bizony most is elég a' mit az angol „boder” ¹⁶-nak

[2]

mond. Így többek közzül az osztrák követség et Co. nem szűnnek meg a' Von Beck rémvárat ¹⁷ folyvást jártatni a' színpadon, és csak mult csütörtökön jelent meg a' „Morning Postban” (Pál mester' organuma) egy olly gyalázatos cikk Ferencz ur és T. Smith ¹⁸ ellen[,] minő még alig látott világot e' szép affairban. A' dolog talán még egy másik perre is kerülhet – ok a' melyben az eddigi quasi alperesek lesznek a' valódi felperesek.

⁹ A papír széléből hiányzik egy darab.

¹⁰ Értsd: az ún. Beck bárónőről (akinek valódi neve Wilhelmina Radicula volt). Pulszky e kérésének tesz eleget – valóban angolul – Henszlmann a 129. szám 1. oldalán. Az ún. Beck bárónő ügyről összefoglalás: KABDEBO 1979, 48–56.

¹¹ Kossuth és Pulszkyné.

¹² Vö. a 125. számmal.

¹³ *Wagner-Pulszky 1854.*

¹⁴ Vö. a 136. számmal.

¹⁵ Pulszky apósa és anyósa.

¹⁶ Értsd: bother.

¹⁷ Azaz: a Beck bárónő ügyet.

¹⁸ Pulszky és Toulmin Smith.

Böke szombatoként fideliter eljár hozzánk; Alexi ellenben mióta itt lakunk[,] itt nem volt; más okát nem képzelhetek[,] mint azt, hogy *restel* illy messze kijönni. A' kicsinyek mind jól vannak, és Murci in memoriam Püspök még elénekli néha „Stiri Kozi”¹⁹ etc. — Szontag vár a' levélre[,] el akarja vinni a' postára. Isten Önnel

emlékezzék barátjára
Tanarky Gyulára

[E. A.]

¹⁹ Azaz: Pulszky Gábor a szlovák népdalt, amelyet Henszlmann tanított neki.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1853. augusztus 29.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 3. levél¹

[címezés a 3. oldalon:]

Francis Pulszky Esquire

[1]

Paris 29th of August 1853
 20 Rue de Madame

Dear Feri!

As to your request to tell you all I know about the so called Baroness Beck I was informed by several persons, who lived in the small town Skalicz in Hungary, that the father of that person has been a non commissioned officer a kind of a sergeant on half pay of the name of Racidula, and that his daughter latter went to Vienna; in Skalicz her fame was always of a doubtful character, and never was there heard any thing of her being married to a Baron Beck. As those persons who gave me the above information are of a very reputable character I rely the more on them, as on the other hand I remember that down to the 22^d of July 1852 when I left Hungary I never heard at home to speak of the person in question as if she would have been a Baroness, but always only as a per-

[2]
 son of no high station in life, who was employed in 1848 and 49 as a spy of comon character, and everybody laughed at the title of a Baroness, assumed by her in her memoires.²

You inform me in your last letter (the two other I have also received) that you sold your majolicas for the sum of 4000 francs. Dr Roth,³ who comunicated me the result thinks you have made no good bargain being sure he could have sold those Majolicas at the price of at least 6000 francs in Paris, therefore he requests you to send him every thing you are yet willing to sell, as he is convinced to get more money out of them, as they may fetch you in London. Pray send at least a Catalogue of those objects to me, that I may be able at least to confer with the Dr on the topic.

You have sold also your relief of Charles V by Dollinger,⁴ I dont know it by your own information, but from Dr Roth, who has seen it and two or more Cameos. What Cameos

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Az ún. Beck bárónő ügyről vö. a 128. számmal.

³ Roth Dávid.

⁴ Hans Daucher V. Károly császárt ábrázoló reliefjéről (a Fejérváry-gyűjtemény darabjáról) van szó.

[3]

are these? For Charles Vth I am sorry, because it was a very good specimen and a good relieve too in spite of your theory.

The library is not yet open, as soon as it will open I will look at the diptycha and send you the description,⁵

Yours
dr. Emeric Henszlmann

[Sz. E.]

⁵ Vö. a 136. számú levéllel.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. szeptember 7.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [10. levél]

[1]

London den 7ten Septe(mber) 1853
 86 Neuman¹ Street

Lieber Freundt Henzelman(n).

Ich war so eben im begriff einige Zeihlen an Sie zu richten als ich ihren Brief erhielt, die Uhrsache das ich nicht früher geschrieben habe ist, das ich ihnen, die mir in ihrem Briefe vorgelegten Fragen nicht früher beantworten konte, nähmlich den Goldschmuck² habe ich noch nicht, werde ihm aber am Sontag abholen den der Handel ist endlich abgeschlossen. Ich habe vom Hertz den Großen Apollo eingetau[s]cht und sonst noch einige sehr interessante Etrurische Bronzen bekom(m)en die ich samt den Buben, Celinder, Ringe, und noch einige Elfenbeine unter andern die Pax fom Hertz, und die habe ich dem Governe Spectabilis³ gegeben wo führ ich den Schmuck und noch einige andern Sachen bekom(m)en die ich am Sontag morgen abhoh[l]en werde. Ich bin mit diser Tausch zufrieden. Ich habe auch sonst noch einige schöne Sachen bekom(m)en, nähmlich den Mexicanischen Gold Sch(m)uk von Hertz, dan eine Ungeheur merkwürdige Griechische Vase von Terracotta mit Satir Mascen u(n)d mit Silber eingelegt was ganz neu ist. Dan ein großer Terracotta Bilt vorstellet wie Vulcan wie er aus dem Olimp zur(ück) kehrt und von Minerva, Ceres, Apollo, und Mercur, begrüßt wirt was da sehr interessant ist und sonst noch eine menge andere sachen sie werden sehen wen sie zurück kommen.

[2]

Von Alexy, kan ich ihnen nicht fiehl Schreiben als das er imer noch in seinen alten Stel vort lebt, nicht[s] thut und unseren Herrgott einen guthen man sein läßt, die Büste meiner Frau ist auch noch nicht fertig und Gott weiß ob sie j[e]m[als] fertig werden wirt, währe sie färtig so hätte ich ihm schon fiele Leute Recommendiren können aber so lohnt sich es nicht, wen(n) leute 6 Monatte auf ihre Sachen warten müssen so vergeht ihnen die Geduld. Ich habe ihm Briefe an mehre leute im Christall Palais in Sidhnan⁴ gegeben ob er da nicht was machen könnte, aber Gott weiß ob er oder nicht da was wirt

¹ Értsd: Newman.

² A Fejérváry-gyűjtemény etruszk nyakláncáról, illetve ékszeregyütteséről van szó. Vö. a 118. számmal.

³ Vö. a 134. levélben: *Governor Spectabilis*. Értsd: Pulszky Ferenc. Csak Bööcke által használt kifejezés. (*Spectabilis*nek, *Domine Spectabilis*nek gyakran hívták, illetve szólították meg Pulszkyt ironikusan, vö. még a 158. számmal; de 'kormányzó tekintetes úrnak' csupán Bööcke nevezte, mert Kormányzó úrnak Kossuthot szólították hívei, mégpedig nagyon komolyan.)

⁴ Értsd: Sydenham.

thun können den es ist ihm alles zu Pracer u(nd) Geringe. Anders⁵ läßt Sie recht schö[n] grüßen u(nd) bitten das wen Sie ihm ein Operglas kaufen ein Gutes kaufen wen es auf ein we[ni]g mehr kostet. Sonst geht es hier alles beim Alten man lebt der alten Stief[e]l fort, es thue mir sehr leit von ihnen zu höhren das Sie um einen Auswander Paß haben einre[i]chen müssen, ist aber doch besser als eingespert zu werden. Ich habe Lold Londesburry⁶ noch nicht gesehen in dem er auf dem Lande ist hatt mir aber geschriben das er mich besuchen wirt wen er in die Stadt komt wan i[c]h ihm den auch ihre Sache vorlegen werde. Schreiben Sie mir doch wan sie denken zurück zu kom(m)en, ich hoffe recht balt den ich kan mich gar nicht daran gewöhnen, Sie nicht zu sehen. Meine Frau u(nd) Kinder sind Gottlob alle gesu[n]dt un(d) lassen grüßen, ich muß jetzt schließen ich werde ihnen nichts mähr schreiben. Mit der Herzlichen wunsche führ ihre Sache in Paris verbleibe ich ihr aufricht[iger] Fre[un]dt

F Bööcke

[B. O.]

⁵ Ludwig Anders.

⁶ Értsd talán: Lord Londesborough.

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. szeptember 8.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [16. levél]

[1]

21. Alpha Road
 Regents Park
 London Sept(ember) 8^{án}
 (1)853

Édes jó Henzelman úr!

Kérem sziveskedjék lakásunkhoz menni, 's megmondani hogy Szombaton azaz 10^{én} este mintegy éjfél tájban ott leszünk.¹ Ne vegye rossz néven hogy önt terhelem, de ön legközelebb lakik hozzánk. Hajnik úrnak igen messze volna oda fáradni. Lakásunk: 39 Rue d'Enfer, Hôtel des Mines, tenu par M(onsieu)r et M(ada)me Martin.

Irányi kabátja holnap lesz készen; 3 £ az ára; igen csinos 's tán örökké tartó, olly erős. A szabás nem tudom megnyeri-e izlését? Ezt egészen a szabó izlésére bízom, ki az utolsó divat

[2]

szerint készíti azt.

Tokajit viszek önnek, ha t. i. az úton ki nem iszom.

A Beckné féle pert nem ujitja meg Pulszky.

Mondja meg Hajniknak, hogy Sanders még nem érkezett meg, a hajó, mellyen jönnie kellett volna itt van, de ő maga vissza maradt.

Üdvözlöm barátainkat. — Isten Önnel! Ölelem szeretettel 's őszinte meleg

barátsággal
 KarádyIgcz

E' mellékelt lengyel levelet tartsa magánál míg eljövök.

Megérkezésünk utáni nap tán egy kissé pihenni fogunk, ha talán megunná bevárni látogatásunkat, tekintsen Vasárnap reggel hozzánk.

[3]

Leveletem szándékosan nem frankiroztam,² hogy biztosabban menjen[,] majd oda érkezésemkor kifizetem.

[Sz. E.]

¹ Értsd: tanítványaival, Kossuth Ferenczel és Tivadarral.

² Azaz: nem bélyegeztem föl.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. szeptember 17.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [30. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur le Docteur Henselman

via Calais

20 Rue de Madame
 près du Luxembourg
 Paris

[Öt, részben töredékes postabélyegző: a Kentish Town-i dátum nélkül, egy angol (hely nélkül) 1853. szeptember 17-i, calais-i és párizsi 1853. szeptember 18-i dátummal.]

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rise
 Sept(ember) 17^{diki} 1853

Kedves barátom Imre

Régen nem hallottam rólad, leveledet megkaptam. Alexy valószínűleg kap munkát Sydenhamben.³ Montival szólt, a' ki neki egyenesen megmondta[,] hogy csak úgy sikerülhet, ha ők egymás ellen nem dolgoznak. — Én szorgalmasan dolgozok az Algieri könyven,⁴ egy kötetet elvégeztem.

Mi a Consul neve a Diptychonon?⁵ Felkerested e már Texiert a' Clarac féle könyv utolsó berekesztő része iránt?⁶ Hogy megy dolgozod in Gothices? Bööcke azt mondta nekem[,] hogy a Notre Dameot már analizáltad. Nem vóltal é Rouenbe?

Vulliamy elment Londonból[,] 's e' piszkos Archaeologok még most sem fizettek egy fillért sem, még azt sem a' mi alá vólt írva.⁷

Böhm ajánl egy igen szép festett elefántcsont oltárt, 14[.] század, 425 forintért. Monvillenek nem adtam el semmi vésett

³ Vö. a 130. levéllel.

⁴ *Wagner-Pulszky 1854.*

⁵ Vö. a 136. számmal.

⁶ *Clarac 1826–1855* (amelynek kiadását Clarac halála után Alfred Maury és Victor Textier fejezte be).

⁷ A Royal Archaeological Institute-ról van szó, vö. a 128. számmal.

[2]

köveket, hanem ő Herz kisebb gyűjteményét vette meg.

A török ügyekben alig ha nem voltam jó proféta, nem látom hogy lehetne a' háborút kikerülni. Ismael¹ megérkezett Stanbulban[,] de ez titok.

A hazából semmi hir, mi mindennap lessük a' keleti postát és telegraphot, hogy mikor hozza valahára a' haború hírét.

A kenyér drágul, a' cholera már Bayswaterban is mutatkozott[.]
Isten Veled.

Köszönts szívesen Hajnik Pált, Karádyt, Irányit, Gorovét és tutti quanti.

Küld meg valaki által a' könyvtár' gyűjteményének catalogusát,² mellyben az elefántcsontok és drága könyvek le vannak írva. Az én példányom négy év előtt két más könyvvvel Szarvadynál maradt[,] exequáld, ha van időd rá.

Barátod
Feri

[E. A.]

¹ Kmety György.

² Értsd a Bibliothèque nationale-t, illetve annak Cabinet des médailles-át.

Diósy Márton Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. szeptember 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 83, [4. levél]

[címzés a hátoldalon:]

Monsieur
 Eme Henselman

rue de Madame N° 20
 Paris

[Több postabélyegző elmosódott töredéke; az olvasható calais-i 1853. szeptember 25-i dátummal.]

[1]

32 G(rea)t St Helens
 London 24 Sept(ember) 1853

Tisztelt Henslemann Ur

Midőn az ön levele ide érkezett én utnak indultam, vissza térve pedig nehéz betegségbe estem, melyből csak most lábalkok föl, ez oka hogy olly későn válaszolhatok.

Ez alatt Karády barátunk önnek alkalmasint már kézbesítette az egy palaczk bort. Abból a mi még itt van nem lehet Parisba eladás végett küldeni, mert már meg fizettem rá az adót, Fiedler ur az árát 1 fp. 18 kra teszi a bouteillat ott helyben[,] a vitelbér idáig megint majd 1 pfba kerül ha csekély mennyiségben jön. Ambár eddig egy fillért sem vettem be a borért mégis a jövő héten írok 's küldök pénzt Fiedler Urnak.

Isten áldja, még most is olly gyöngye vagyok alig tudom a tollat tartani

tisztelője
 Diosy

[Sz. E.]

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. október 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [11. levél]

[1]

86 Newmann St(reet) Octo(ber) d(en) 15. 1853.

Lieber Freund Henzelman.

Es freut mich sehr zu vernehmen das Sie sich Wohl u(n)d gesund u(nd) Beschäftigt befinden, ich hoffe das es von Nützen fñhr Sie sein wirt, was mich anbelangt so bin ich im(m)er beim alten habe sehr fñhl neues bekom(m)en, u(nd) auch den Governor Spectabilis¹ sehr schöne Sahen gegeben wie Sie von ihm selbst schon erfahren werden. Vorige Woche habe ich einen sehr Schönen u(nd) Uniqen Sächlichen Cam aus Elfenbei[n] bekom(m)en, sehr groß u(nd) von Ausgezeichneter Arbeit, auch Gläser und u[n]-terander einer Antiken Gold Ring mit einer Pasta auf der ein Sphinx weiß auf Schwarzen Grunde eben so Schön wie die Portland Vase un[d] auch so Schön erhalten wie wahres Kleinode, auch eine Samlung von Antiken Pasten, Jubelier² u[n]d Cameo an 2000 Stük[,] die größte Sam(m)lung die es giebt[,] wen sie einmahl zurück kom(m)en so werden Sie sich schon verwundern, haben Sie in Paris nichts schönes gesehen, Schreiben Sie doch. Anders läts³ Sie grüßen und bitten ihm ein Operglas zu kaufen er will gerne [2]

ein Pfu[n]d spendiren. Meine Frau u(nd) die Kleine Rose lassen Sie grüßen wir sind alle nicht recht gesundt, der arme Kleine Bobÿ ist sehr krank mit seine[n] Zähne ich hoffe aber das er balt besser sein wird. Sonst ist hir alles beim alten man lebt so den alten Stiefel fort, des Sonaben[d]s da fahre ich rägelmäßig nach Hamsted Hill zum Spectabilis⁴ und da wird gemandelt. Ich wünsche das Sie auch hir wären dan were alles Complit, und ich hoffe das wen Sie in Paris alles nach ihren Wunsche beendet haben, das wir wieder so manche Abend zu sam(m)en Schwenzen⁵ werden wie früher. Freundt Alexy Schreib ihne[n] auch in diesen Brief und von ihm werden Sie wohl alles nähre⁶ von ihm Selbst erfahren er ist noch im(m)er der Alte.

Sonst habe ich ihnen nicht[s] neues zu Schr[e]iben u(nd) Schließe mit der besten Wunsche fñhr ihre Gesu[n]dheit u(nd) ihre Sache u(nd) ferbleibe ihr aufricht[ig]er Freudt

F Bööcke

¹ Pulszky Ferenc, vö. a 134. számmal.

² Értsd: Juwelen.

³ Értsd: lässt.

⁴ Értsd: Hampstead Hill-re Pulszky(ék)hoz.

⁵ Azaz: schwänzen.

⁶ Értsd: näher.

Lieber Freudt So eben wolte ich den Brief abschiken als ich durch Herrn Zeta ihr Schreiben erhielt, ich werde mein möglich(e)s thun ihne[n] dienlich zu sein, ihr Schreiben führ den Spectabilis⁷ habe ich sogleich abgeschickt u(nd) werde auch den Taback besorgen.

[B. O.]

⁷ Pulszkynak.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. október 27.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [28. levél]

[címezés a hátoldalon:]
 Dr. Henszlman Imrének

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate rise
 Oct(óber) 27^{dik} 1853

Kedves Barátom

Mikor 's hogyan megyünk[,] azt csak az Isten tudja, annyi bizonyos[,] hogy megyünk, 's hogy okos és hű emberre mindig van és lesz szükségünk; három vagy négy hét fogja valószínűleg el választani[,] valljon lopva vagy cum gentibus tubis & tympanis videbunt e. Eddig jól állnak a' dolgok. Mi előtt mennénk[,] irok.¹

Alexyt nem láttam már régen[;] egy pár magot küldök, Vulliamyt még nem láttam, ő pedig levelemre nem felelt, piszkos emberek ám.

Quid Diptychon?² Kinek fogja Texier elküldeni Clarac utolsó részét?³

[2]

A Hæmorrhoidarius adresse 24 Camden Street North Regents Park.

Tieidről csak azt tudja[,] hogy Cain egy napig be volt zárva Májusba[n,] akkor[,] mikor a' házkutatás volt,⁴ egyébbiránt csak megvannak.

Bööcke bácsi rendesen el szokott jönni szombatonként, 's most Fejérékkel van egész nap.

Az öreg Úr⁵ rosszul volt, most jól van, 's jó reményben.

Köszöntsd Irányit 's Hajnikot, 's küld[d] meg a könyvtári régiség gyűjtemeny[e]knek Catalogusat⁶

Isten Veled
 barátod
 F

[E. A.]

¹ Értsd: a krími háború fejleményeinek függvényében Magyarországra.

² Vö. a 136. számmal.

³ Vö. a 132. levéllel.

⁴ Vélhetően Wrhovszky Sándor. A Henszlmann pesti lakásába május 27-én elrendelt házkutatásról lásd KOMÁRIK 1990, 60. (Eszerint nem valósult meg, mert felesége vidéken volt, s mire visszatért, a hatóságok rájöttek, hogy Henszlmann nincs Pesten. Wrhovszky letartóztatásáról sem esik szó.)

⁵ Kossuth Lajos.

⁶ Azaz: a Bibliothèque nationale Cabinet des médailles-éét.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1853. november 7.
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 4. levél¹

[1]

Paris 20 Rue de Madame
1853^{iki} Nov 7^{kén}

Kedves Barátom!

A' kérdéses diptychonon a' felírás a' következő[:] H. ANASTASIVS PAV. PPROB alsó sor[:] MOSCHIAN. PROB. MAGNVS az előadás a' tiédnek mása.² Van pedig a' könyvtárban hat diptychon, miből csak kettő egész, a' többi négynek csak egy egy táblája létezik, tehát neked éppen anyi táblád van, mert a te öt diptychonod közt három két táblás. A' directort³ megszólítottam valjon cserébe a' másik tábla lenyomatáért nem lehetne-e megkapni az idevalónak lenyomatát; mire bámulva rám nézett, megjegyezvén hogy ugyan e kérdést egy magas igen jól francziaul beszélő angol⁴ intézte hozzá csak fél óra előtt; megbíztál-e tehát más valakit, vagy nem? ha igen ird meg, ha nem[,] küld el a' te diptychonod lenyomatát, meglehet hogy aztán a' többinek lenyomatát is cserébe kapod, megígértem az urnak a' kiállításunk laistromát,⁵ e' napokban viszem el; igyekezvén ha netalán cserébe kapom a' könyvtár laistromát, mely elfogyott és még nem nyomtatott

[2]

újra, úgy hogy az most sehol nem kapható. Minap megnéztem futva a' mexikoi régiségeket a' Louvreben, egy kis szobában vannak felállítva, de mégis annyi, miszerint ezekből meggyőződtem hogy a' mexikoiaknak is volt művészetök, kevésbbé mint az egyiptomiakké de mégis művészet ez.

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² A csontfaragvány, amelyről szó van, a Bibliothèque nationale Cabinet des médailles-ában őrzött ún. Probus Magnus-tábla, azaz az 518. év consulja egy diptychonjának egyik fele. Feliratát Henszlmann pontosan adja vissza, a valóban H-nak látszó első betűt *Fl(avius)*-nak szokás feloldani; a harmadik szó: (*Paulus*) rövidítésének utolsó betűje a V és L ligatúrája; ezt Henszlmann pontosan lerajzolta – itt nem reprodukáljuk. A felíratra, amelyet Henszlmann Párizsba érkezése óta sürgetett, Pulszkynek részben az elefántcsont-faragás történetét tárgyaló művéhez volt szüksége – amelyben az ismert consuli diptychonok teljes sorának áttekintése szerepel –, részben azért, mert nagybátyja gyűjteményében volt egy nagyon hasonló ikonográfiájú darab, amelyről kivakarták a consul nevét, hogy Baldricus püspökét véssék a helyébe. (Mai megítélés szerint ez a tábla a 10–11. században készült Liège-ben, a párizsi Probus Magnus-tábla mintájára, eleve a Baldricus nevű egyházi személyiség számára. Lásd: Pulszky 1856, vö.: GIBSON 1994, 38–40, nr. 14.)

³ Charles Lenormant-t.

⁴ Alexander Nesbitt, vö. a 138. számmal.

⁵ *Kat. London 1853.*

Az építészeimmel még sem(m)ire se mentem, a' mi nagyon természetes, mert nem járok utánok, mert nagy része nincs itt, mert a' saison még csak pár hét múlva kezdődik meg. Annál szorgalmasabban dolgozom itthon reggeltől estig a' meddig látok. Chartrenak, a St. Chapellnek[,] ⁶ Noyonnak Analysisét rajzban foglaltam három nagy táblán; felmértem a Lagery templomot, megismerkedtem St Denisvel és a' Parisi Notre Dammal, és kevés idő múlva ezeket és St Germain des Prés rajzban foglalandom, addig megkezdődik a' saison 's így kész munkával léphetek elő.

[3]

D(omi)ne Spectabilis! sed est ipse humus bugus! Ez Alexyra vonatkozik, utolsó előtti leveledben irtad, hogy Alexy barátunknak igen jó állása van a Crystal palastban, azt hitem no' már most jól van, 's ime kapom leveléd⁷ hol egyre panaszkodik, mert orránál viszik[,] ígéretekkel tartják, de sem(m)it nem adnak; jól volna bizony hogy ha egyszer[,] dico egyszer 's érték alatta minél előbb[,] kimennél, és szólnál Owen Jonesal vagy Digby Wyattal. Úgy szinte ha szólnál Vullianyvel,⁸ mert pénzem fogyni kezd, és én amaz összegre oly annyira számítok hogy pénz iránt haza nem irtam, még pedig an(n)ál inkább mivel azon kérdésekre kelljen-e financialis tekintetben gondoskodnom nem válaszoltál. Tehát szólj Vullianyvel, a' mi a tiéd azt csak nem fogja megtagadni, legyen bárminő piszkos is.⁹ December elejéig még el vagyok látva, tehát kérek küldj[ed] el addig, mert e pénzzel aztán beérek míg netalán Alexy még is a' palotában helyet talál, és nekem a mivel tartozik vissza fizet[i], 's így tavaszig lennék ellátva. Vulliamyit most bizonyosan fogod találni mert

[4]

ime Novemberben a' meetingek is megkezdődnek, és tudom hogy azokra szoktál eljárni. Audi me Amphiaræ!¹⁰

A' Kis asszony hogy van, megszaporodod-e családod?¹¹ A' magokat, miket küldtél tovább expediáltam az öreg Fehér által; nem tudom hogy mi becsüek, de köszönöm a megszerzést.

Köszönts primo loco Bööckét, és a Hæmorhoidariust, bácsit & ceteros compatriotas, a' gyerekeket négyet ismervé a' netaláni ötödiket ismeretlenül.¹²

Et quia es propheta, Feri propheciis ha jövőnkről tudsz valamit, mert mi nem úgy mint a' schweiziek más honnan hanem Londonból várjuk sorsunk fordulatát. Teleky Laczi itt van, mondja hogy nem sokára el megy Londonba. Azon Ismael Pascha, ki Prim

⁶ Azaz: a párizsi Sainte-Chapelle-nek.

⁷ Értsd: levelét. (Henszlmann a *kapom* után írt *tőle* kihúzásával elkezdte átírni a mondatot, de ezt nem fejezte be.)

⁸ Értsd: Vulliamyvel.

⁹ A Fejérváry-gyűjtemény londoni kiállítása bevételeinek, illetve ebből Henszlmann részesedésének kifizetéséről van szó, vö. először a 125. számmal, végül a 141. számmal.

¹⁰ Utalás végső soron Cicero *Tusculumi viták* című művének egy helyére (II, 60): „Audisne haec, Amphiaræ sub terram abdite?”

¹¹ Azaz: megszaporodott-e. (Pulszky Károly 1853. november 9-én született.)

¹² Az Aranyeres ragadványnevév személyt, Tanárkyt és a többi hazánkfiát, valamint Pulszky négy és születendő ötödik gyermekét.

tabornokkal a Dunán átvezette a' Török sereg egy részét valjon a' mi Ismaelunk-e?¹³
vagy van még más Ismael Pascha is? Tisztelem Miss Leicestert.

servus & scribas & nuntias
Emeric

[a 3. oldal bal margóján keresztben:]

Ha alkalmad van küld, el kiállításunk lajstromát¹⁴ 8 vagy 10 példányban majd hasznát
veszem itt később.

[Sz. E.]

¹³ Kmety György-e.

¹⁴ *Kat. London 1853-at.*

Thomas Leverton Donaldson Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. november 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 91

[1]

Bolton Gardens Russell sq(ua)r(e)
 11 Nov(ember) 1853

My dear Henselmann

I was much gratified by the receipt of your letter and it gave rise to one regret which is this that I did not know your address at Paris a month ago for I was there during the 3 first weeks of october studying in the medal room of the great Library on my pet-subject of architectural medal. I saw Lenoir at Fontaines funeral & he told me that he had seen you & was interested in your researches. I am not surprised at what you say about the [2]

architects who are in practice not being able to take up your subject.¹ Such matters require too much abstraction of thought & special concentration to be compatible with the numerous every day engagements & occupations of the world going architect & to confess also the truth although placing its followers high in intellectual rank the researches of recondite principles seldom produce wordly riches. And the cares of a family [3]

& social other claims of various sorts require more of worldly wisdom & money getting occupations. This I paid to my cost.

I trust however that you will in France reap the fruits of your untiring industry and perseverance. I hope you may still come across & be able to interest the other men to whom I introduce you & that the result may be all you wish.

Mrs Donaldson begs her kind remembrances & believe me ever y(ou)r sincere wellwisher

Ths. L. Donaldson

[P. D.]

¹ Henszlmann nyilván hasonlóan kommentálta Donaldsonnak a RIBA bizottságának jelentését, mint amit Toldynak óvatos tartózkodásuk első okaként nevezett meg, lásd a 114. számot. Erre reagál a válasz.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. november 18.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [29. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Le Docteur E. Henszlmann

20 Rue de Madame
 près du Luxembourg
Paris

[Három postabélyegző: Kentish Town-i dátum nélkül, angol hely nélkül, 1853. november 18-i dátummal és calais-i, amelyen a nap olvashatatlan.]

[1]

13 St Albans Villas Highgate R[ise]¹
 Kentish Town
 London Nov(ember) 18te 1853

Amphiaraus sub terram conditu
 Episcopo suo Doctori S. P. D²

Vivat Ismael³ venit vidit vicit. Habemus puerum natum 9ta,⁴ genam curavi excidi, & jam conerevit. Vulliamy heri post longas tribulationes misit sequentes rationes:

¹ A papír jobb felső sarka hiányzik.

² Utalás Henszlmann előző levelének a londoni kiállítás bevételeinek elszámolását kérő részét záró idézetre, vö. a 136. számmal; megszólítottként Henszlmann egyik ragadványnevével (Püspök).

³ Kmety György.

⁴ Azaz: november 9-én fiunk született (Pulszky Károly).

Nomine subscriptione qui solverunt⁵
(Yates non est inclusus)⁶

£ 18 10 —

Expenses to be deducted[:]

Printing Tickets of admission £ 3.15.0

Setting Rooms in order after
the Exhibition

0 7 0

4 2 —

£ 14 8 0

Et revere misit 14 ponds & octo virges. Acta rationes tuas hoc momento non possum invenire, tantum septimana sequente mittem tibi ponds nescio quot, circa 10 vel 12 sicut rationes n(on) monstrabunt. — Anglus qui est

[2]

locutus cum Directione Collectioni Bibliothecæ est ipse Alexander Nesbitt, qui curavit gypso imprimi diptyche meae. – Vulliamy ita miserabilis est, ut mihi tantum nunc post tres litteras miserit rationes & pecunias, & visitationes pro Congregationibus. Spero me 22da Dec(embris) non fore amplius Londini sed nescio, totum dependet ab Austriacis & Turcicis circumstantiis. Veniesne etiam? ego pergo & Bacsí⁷ pergit. *non dicas reliquis* antiquata serias accipies literas[.]

Salutes Hajnik Pál[,] mit csinál? miért nem firkál? & Irany Dani, & Karády Natzi & tutti quanti.

Vale.

Alexas ipse laudavit suam sortem, ergo credidi ipsi, nunc semper adhuc hæret.

[E. A.]

⁵ Értsd: font sterlingben, shillingben és pence-ben, amelyek közül Pulszky csak az elsőt jelölte.

⁶ Értsd: a Yates által adott előleg nincs beleszámítva. Vö. a 141. szám 3. oldalának 2. sorával.

⁷ Tanárky Gyula.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1853. november 19. vagy 20.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 14. levél¹

Keltezésében év nem szerepel. Mivel válasz Pulszky előző levelére, 1853-ban kellett íródnia.

[1]

19 vel 20 Novembris nescio

Dilectissime!

Quæ scribis, bona sunt, sed fide cui vide jam sæpius ambulasti in excelsis & provenit nihil. Interrogas me an veniam of course dicit Bácsi,² si quidem me opus habetis ibidem, & non hic; sed of course non usque 2^{dam} Decembris, quia non scripsi post pecuniam (po penyasi³) domum, quia cum te interroganem non respondi, & pro hic si mittes quod proveni ut habeo sufficienter pro tempore; nunc si vultis ut eam vobiscum debetis mittes pecuniam, & mihi & cæteris quos cultes ut eant; & tunc, quamquam nunc plane sim in optimo labore & tempus est ante portam urgendi viros, & tunc dico illico sum paratus faciendi quod vultis. In omnem casum cum jam Ismael⁴ sit in Turcia, & ibi manebit, ego etiam illam tendo potius quam in Americam, exorum habens sicut tibi nesciem dixi civilisationem, non cum si debei curabo ibi Turcas ipse deveniens Turca. Nihilominus,

[2]

quodi senex⁵ credit, quod mei meliorem usum erecipiet vel hic vel in Anglia vel ubium-que faciam quod ipsi lubebit & videbitur, quia principium est mihi me in talibus rerum circumstantiis subordinare, & nihil facere ad proprium pugnum; ergo in ista re scribas distincter & non sicut oraculum tenebrose, ne mihi deinde in malum novum sum-(m)atis, si quid contrarium eveniet.

Nescio quare, sed quia sanginnosus es & nullas habes scrofulos (= Skrupel), ego non adeo valde credo, & tua ista phrasis his dependet a circumstantiis me adhuc magis dubiosum facit in respuitionem (in spite) termini citissimi, quem figis ante 2^d Decembris; tanto magis quod hic rumor sit Turcas Danubium repassarre[.] Es ideo quia non sum adeo sanguineus ego cras cum omni quiste peragam peragenda, & continuo labores ac si nihil foret, si habes sectum tanto melius, sum in utrumque paratus.

¹ Gyarapodási naplósza: 1900/20.

² Tanárky Gyula.

³ Azaz: pénzért (szlovák).

⁴ Kmety György.

⁵ Kossuth Lajos.

[3]

Bácsi scribit Ignatio⁶ ne calculat ad Americanam Miss,⁷ quod mecum habent adhuc in hoc respectu ad agendum; non intelligo Wizorum; sed saluto istam Miss, quia me portavit in memoria, quam mihi bene fecit.

Saluto parvam Dominam,⁸ spero quod bene se habeat, & jam etiam obambulat.

Scribis quod mittes pecuniam, mittem in omnem casum pro hic manere, pro ahic si vobis ita videtur; vel si quid certe nis scribas, ut veniam Londinum unde deinde abire possumus simul; sed priores pecunias mittas quia indiguo, & habens tibi XII D(u)c(at)os & Venerem iratam si non cararis istos ducatonos.

Salutes ictum nostrum Bácsi qui intendit devenire heros, quod si faciet cantabo μῆνιν βατΣχηος.⁹

Hæmorrhoidarius ibit probabiliter vobiscum saluto virum.

Respectum seni,¹⁰ & nunties pæratitatem meam

Emricus

[Sz. E.]

⁶ Tanárky Gyula azt írja Karády Ignácnak.

⁷ Talán Mary Lowell, vö. a 144. levél bevezetésével.

⁸ Pulszkynét.

⁹ Az *Iliász* első sora alapján alkotott játékos fordulat. Henszlmann nem „Achilleus haragját”, hanem „a Bácsi haragját” fogja énekelni. A birtokos szerkezet második tagjában ugyanis feltehetőleg a „Bácsi” nevet ismerhetjük fel „görögösítve”, a homéroszi nyelvet utánzó birtokos esetben téve. (Az ógörög nyelv ez idő tájt dívó újgörögös kiejtésével még a kapott alak hangzása is emlékeztet a Bácsi névre.) Ám a homéroszi allúzió központi eleme itt minden bizonnyal nem a harag, hanem a hősi eposz. Henszlmann hőskölteményben fogja dicsérni Bácsit – azaz Tanárky Gyulát –, ha annak sikerül hőssé válnia. [Zs. E.]

¹⁰ Kossuth Lajosnak.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1853. december 1.
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 5. levél¹

[1]

20 Rue de Madame
1853^{iki} Dec(ember) 1^{jén}

Domine Spectabilis!

Rusticus expectat dum defluat amnis!² Meddig expectálunk? — Nem kellene ugyan irnom, mert reményed szerint e levelem már Londonban nem talál;³ de mégis irok mert kevésbbé vérmes vagyok, mint te, 's azért hiszem, ambár hinni nem szeretem, hogy dohányodat még a' másik kézből veszed, azaz Archer uramtól.

Valamicskét még is irhattál volna, nem kívánok országlási titkokat tudni; de mivel kérdeztél elmegyek-e veled? mégis jó volna tudnom, hogy valjon megyünk, valjon te mész-e, valjon én megyek-e, és mikor? Megvallom, mikép anyira belemerültem a' munkába, és anyi anyagot laptam Lenoirtól Lassustól és Verdiertől, hogy feldolgozása sok időmbe kerülend, daczára ennek félre teszek mindent kimondván, ne legyen meg az én akaratom, hanem —

De hogy más akarata legyen meg ez akaratot tudnom kell.

A' gróf, kiről minap irtam hogy London-

[2]

ba menni szándékozik,⁴ úgy tetszik megváltoztatta szándokát, ha nem csatlakozunk bevárván a' konstantinápoli híreket, miket a' sweiciak majd küldenek, 's így még mindig az átkozott szakadás uralkodik. Minap arról levén szó, hogy a' magyarnak kell urnak lenni a' többi magyarországi népek felett, valaki azt találta mondani, de már ha urnak kell lenni, legyen mágnás. Kell-e neked mágnás? emlékszel-e még hogy keltél ki 1848^{ban} Bécsben a' mágnások ellen jelen létemben?

Jövő héten pár lengyel megy in(n)en Stambulban, és mi? though last not least vagy ép(p)en nem?

Tehát Vulliamy at leastest megküldte a' fontokat, részíts meg engem már rogo humillime D(omi)ne Spectabilis mert valóban jó magyarán mondva leg közelebb Verlegenheitba jövök, és minap is azt irtad, hogy mintegy már mult héten elküldöd a' pénzt, 's ime még nincs

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Utalás Horatius episztoláinak egyik helyére (I, 2, 42–43): „rusticus expectat dum defluat amnis; at ille / labitur et labetur in omne volubilis aevum.”

³ Mert elindultak Kossuthral Török-, illetve Magyarországra.

⁴ Teleki László, vö. a 136. számú levéllel.

[3]

sem(m)i, és Robert le Diablenak azt éneklik Versprechen muss man halten.⁵ Valóban tréfa nélkül a' pénz kell, tehát küld el minél előbb.

Daniel még mindig falun van, dolga jó hízik nem gondolván sokat a világgal.

Ha még nem ardet Ucalegon,⁶ felelj azon minapi levelemben említett kérdésre, vajon megbíztad-e Nesbit⁷ az ide való diptychonok másolatainak megkeresésére, vagy én próbáljam-e szerencsémét Lenormandnál,⁸ a' kit bár háromszor már voltam a' könyvtárban, még nem volt szerencsém ott találni.

Ugy szinte ird meg mit csinál Bööcke és családja[,] mit kaptál újat tőle, hogy tantis per is vacemus Musis mig dormitat Homerus.

Köszönts a' hæmorrhoidariust, és Bööckét, a' kis asszonyt & bácsit⁹ &c. Tiszteletmet és kész köteles szolgálataimat az öreg urnak,¹⁰ hogy tetszik neki a' rajz eszköz mit minap kikerestünk

[4]

számára.¹¹ Tudsz e valamit Alexy felött.¹²

Nem sokára irok Böökének és neki, felej és küldj¹³

Imre

[Sz. E.]

⁵ Vö. a 45. számú levéllel.

⁶ Vergilius *Aeneis*ének egy helyére utaló kifejezés, de Henszlmann nem abban az értelemben használja, ahogyan szokásos ('nyakunkon a veszedelem'), hanem értsd: ha még nincs elintézve.

⁷ Alexander Nesbittet.

⁸ Charles Lenormant-nál.

⁹ Pulszkynét és Tanárky Gyulát.

¹⁰ Kossuth Lajosnak.

¹¹ Értsd nyilván: a Kossuth-fiúk számára, vö. a 167. levéllel.

¹² Értsd: felől.

¹³ Mármost pénzt.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. december 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [5. levél]

Pulszky elszámolása gyűjteménye 1853-as londoni kiállításának, katalógusának és az általa tartott művészettörténeti előadásoknak bevételeiről és költségeiről. (A nyereség fele részét kapta meg Henszlmann.)

[1]

Amice Episcopo¹ Doctor

Ecce rationis: uxor ægra habuit illos inclusas ideo non potui prius in ordinem redigere[.]

Resultata – primo £ 30. 18

medietas tibi competens £ 15 9

Duas includam in litera cambiali subtrehens discordo, mihi adhuc ignotus, genie nunc procul ad Civitatem, emere cambialem. Ducedo & quomodo ituri dependet a pecuniis quas non habebimus & quærimus, ego vendo quod tectus possum, imagines, codices mexicanos adementis uxoris &ct forsitan tunc

[2]

erimus a cavallo. Qui & quarti sint. Turi dependet iterum ab isto, quartam habebimus pecuniam. Dominus tecum, & cum amicis! — non obliviscere Pauli Hajnik quem peculiariter saluto. Nil novi. Vale.

13 S(ain)t Albans Villas Highgate Rise
 Kentish Town, London
 Dez(ember) 1ma 1853.

Trübner faciet tibi solvi pecunias, feci cum ipso. — Vale

¹ Henszlmann egyik ragadványneve (Püspök).

[3]

	£	s. ²	d ³
<i>Bevétel</i>			
A felolvasásokból	96	19	6
Yates előlegezése	20	—	—
Vulliamy által aláírás	14	8	
Catalog(us) eladásából	14	1	
	145	8	6
<i>Kiadás</i>	114	10	2
	30	18	4
[A kiadások:]			
A' felolvasásokra szála	33	12	—
kisebb kiadások	3	16	6
Nyomtató ⁴	18	18	6
Maski ⁵	6	11	8
Police & felvigyázat	17	1	—
Insurance Transport			
Borralalók 's kisebb kiadások	20	15	1
Rajzok	2	2	—
Kasznyi, ⁶ majolika tábla 's			
több effélék	4	7	2
Marken, végkép &ct	2	6	3
Vulliamy szoba	5		
	114	10	2

[E. A.]

² Azaz: shilling (solidus).

³ Azaz: pence (denarius).

⁴ Azaz: a nyomdász.

⁵ Értsd talán: másodszori.

⁶ Azaz: doboz, láda vagy vitrin (*Kasten*ből).

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1853. december 5.
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 6. levél¹

[1]

Paris Dec(ember) 5^{kén} 1853.

Kedves Barátom!

Trübner a pénzt megküldte egy Pat Bankbillben, melyet a' Palais Royali egyik váltójánál kifizettem magamnak; kívánta szerint melléklek az elismerő levelet, 's tégedet a' vételről értesíte[le]k, kérlek küld meg Trübnernek soraimat. Ezzel jó sokáig beérem, mivel nem sokat költök, 's az összeg mégis valamivel nagyobb, mint a' piszkos archaeologusoktól vártam. Ha valaki nálunk e' historiat elbeszelné, hol az angol pénzről és bőkezűségről oly roppant hit uralkodik, majd csodálkoznának, 's talán el se hinnék.

Több építész nálam volt, és nagyon elbámult munkámon[.] Laszuse² lármát ajánl, azt mondja cikket kell írni és polemiába bocsátkozni minél előbb, különben meglopnak vagy nevetségessé tesznek, az elsőtől nem félek, mert titkomat nem tudhatják, de a' másodiktól sem, mert addig míg fel nem lépek ki ismer itt? Jövő holnapban reménlem hogy kész leendek az Isle de France templomaival t. i. St Denis, Notre Dames, St Chapelle, St Germain de Prés, Soisson, Senlis, Sens, Beauvais, Noyon, Chartres, Lagery, mihez még Amienst, Manst, St Nicaïs de Rheims[t] adok, röviden pedig még a'
[2]

Roueni, Orleansi, és Dijoni templomokat és mást is talán; de leg alább az Isle de France féle iskola meglehetősen tökelben³ meglesz, Merimée és Montalembert még nincsenek Párisban, azért a' pénz kerészetet még eddig nem tudtam megkísérteni, valjon későbben sikeres le[e]nd-e ket dologtól függ l^{ször} Itt maradok-e, az az nem lesz-e szükségtök rám 2^{ször} valjon úgy veendik-e munkálatomat a' nagy urak is mint azt felfogták az építészek. Pechvogel levén a' másik kérdésre kétesen kell felelnem; az elsöre a' feleletet töled várom, és ha különös szükségtek nincs rám adjatok respiriumot. Tehát erre felelj, hogy dolgaimat e szerint tudjam elintézni.

A' dissidensek⁴ terveit itt legalább az emigrációban felsültek, a' részleteket az öreg urtól⁵ alkalmasint megtudtad. A' diptychonokra nem fájnak fogaid?

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Jean-Baptiste-Antoine Lassus.

³ Értsd: tökélyben.

⁴ Azaz: a különutasok (a szó eredeti latin értelmében); értsd ezen az emigráció egyik frakcióját.

⁵ Kossuth Lajostól.

Köszönts a' kis asszonyt, bácsit a' gyerkeket,⁶ Vargát, Bööcket Alexyt ha látod &c.
Hajnik köszönt. Dani⁷ még mindig falun van.

barátod

Imre

[Sz. E.]

⁶ Pulszkynét, Tanárky Gyulát, a Pulszky gyerekeket.

⁷ Irányi Dániel.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1853. december 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [27. levél]

[címezés a hátoldalon:]

M(onsieu)r le Dr. E. Henszlmann

via *Calais*
 20 Rue de Madame
 Près du Luxembourg
Paris

[Négy postabélyegző: Kentish Town-i, dátum nélkül; angol, hely nélkül, 1853. december 13-i; calais-i és párizsi 1853. december 14-i dátummal.]

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rise Hétfőn Dec(ember) 12dik
 1853.

Barátom 's Püspököm¹

Ismael² Oltenitzánál győzött, 's most Kalafátban van. — Vetter megjött Amerikából és Klapka révén akarna Török szolgálatba lépni. — Mikor megyünk, az bizonytalan; hogy megyünk, az bizonyos; hanyan 's kik megyünk azt az Isten tudja, senki más, mert attól függ mennyi pénzünk lesz. A' mi Téged illet, az öreg Úr³ azt mondja hogy kezdetben leginkább tisztekre van szüksége[,] civilistára csak később, 's hogy azért jól teszed[, ha] Párizsba maradsz[,] feltéve hogy van reményed építészeti munkáddal benyomást tenni; 's talán pénzt csinálni. Ha azután képes vólnál jó sokat csinálni, fél év mulva tölt erszénnyel kedvesebb vagy a' táborban, mint mostan üres kézzel.

[2]

Köszönts Hajnikot, de ne felejtsd megmondani neki.

Nesbitt által meg fogom kapni a gipszlenyomatokat, Párisból, Bööcke sok mindenféle szép dolgot vett a maga gyűjteménye számára, köztük egy gyönyörű mozaikot. — Én kaptam tőle egy néhány jó ércszobrocskát, 's egynehány gyönyörű követ. Ezek közt legjobb egy Silén, ki a szőlőfürtöt kinyomja, Cameo, Theseus leüti a Centaurt, Intaglio, igen mély és szép, Hercules hátán viselve Victoriát, szép intaglio, Silen részegen sza-

¹ Henszlmann egyik ragadványneve.

² Kmety György.

³ Kossuth.

máron ülve[,] intaglio; Socratés feje[,] Plasma; Apollo feje[,] szard(onix), II Demetrius feje, amethyst. Egy romai fő amethyst, — Hercztől kikaptuk nagy nehezen az Alexat.⁴

Alexy ügyetlen, – most dolgozik

[3]

egy gyáros számára, a' ki Parianba,⁵ ismered ezt a porcellaine-net, akar egy néhány szobrocskát csináltatni. Bööke feleségét még mindig nem készítette el.⁶ Hiszi[,] hogy nem sokára bekerül a kristálypalotába. A Hæmorrhoidariusnak – úgy látszik – van pénze. non equidem invideo – miror magis⁷

Isten Veletek. Köszönts Karád[yt.]⁸ Elmehtnél egyszer Szarvadihoz, könyvei közt megtalálod a' könyvtári gyűjtemény lajstromait, mert én azt magam ott hagytam 1849^{ben}, s nem tudtam tőle vissza kapni⁹

Barátod

[E. A.]

⁴ Az Alexa vésnök nevével szignált gemmát.

⁵ Azaz: Parian ware; biszkvit.

⁶ Azaz: Bööcke feleségének portrébüsztjét, vö. a 130. számmal, stb.

⁷ Vergilius első eklogájának 11. sora.

⁸ A papír szélének egy darabja hiányzik.

⁹ Vö. a 132. számú levél utolsó soraival.

Podhorszky Lajos Henszlmann Imrének
 Párizsból Londonba, 1854. január 11.
 Kassa, VSM, p. č. 289 [38. levél]

A levél keltezésében az évszám 1115 (!). 1854-re annak alapján tesszük, hogy Louis-Auguste Boileau műve, amelyről a levél szól, címlapja szerint 1853-ban jelent meg, de például Albert Lenoir említésének kontextusa mellett szól, hogy Henszlmann ekkor már Párizsban volt – 1853 januárjáról tehát nem lehet szó. Emellett (azazhogy Henszlmann Párizsban kapta meg) szól az is, hogy a levél hátán nincs címzés, nem is postán küldték, s már összehajtása és lepecsételése után Podhorszky még odavetette rá: „Szemere Putnam-Asszonynak küldött e percben irományokat.” (Azaz Szemere Bertalan – aki Párizsban élt – Mrs. Samuel R. Putnam, Mary Lowell számára.)

[1]

Lieber Freund!

In der gestrigen Presse¹ steht ein Artikel sur la nouvelle forme architecturale composé par M(onsieur) Boileau,² Architect, der vielleicht das incident bildet dessen Lenoir erwähnt; der Mann bedroht, so gut wie sei, die Baukunst mit einer Revolution u(nd) wird in dem Blatte eben deshalb sehr bewillkom(m)t; nur kehrt er sich, en véritable hom(m)e du progrès, gegen die Zukunft, und will, nach einem reifen Studium der Classiker u(nd) Gothiker, selbst schaffen. Ich freue mich das incident, da er Ihnen Gelegenheit biehet nach dem Sie die veröffentlichte Brochure des Manne's gelesen, entweder sein ganzes Gebilde, wenn eitel, umzublasen wenn begründet, auch an die Architectur der Zukunft, würdig der zu erstrebenden socialen Idee, zu denken. Adieu

Podhorszky

Den 11tem Jänner 1115

[Sz. E.]

¹ A párizsi *La Presse*-ben.

² Boileau 1853.

Ismeretlen Henszlmann Imrének
Párizsból Pulszky Ferenc londoni címére, 1854. január
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [2. levél]

A hagyatékban Pulszky Ferenc leveleinek borítójában.

A levél keltezése csupán ennyi: „kedden”. Henszlmann 1854. január 26-i levelében – lásd a 147. számot – ír arról, hogy volt Prosper Mérimée-nél, ez a levél, amely arról értesíti Henszlmannnt, hogy Mérimée visszatért Párizsba, ennél korábbi kell legyen.

A levélíró nyilván nem ismerte Henszlmann címét, ezért küldte az értesítést Londonba, Pulszkyéknak is előző címére (de nem postán). Személyének meghatározásához nem bizonyult elegendőnek az aláírásában szereplő utalás, illetve párizsi lakcíme.

[címzés a hátoldalon:]
Henszlmann Esq

London
34. Petersburgh Place Bays-
water at Mr Pulszky's.

[1]

Paris Dienstag
36 rue Jacob

Lieber Freund, M(onsieu)r Merimer¹ ist Freitag von einer einmonathlichen Reise zurückgekehrt[,] und wird, wie die Concierge glaubt, nicht wieder fortreisen, sondern in Paris bleiben. Er wohnt jetzt 52. rue de Lille Faub(ourg) St Germain.

Ich weiß nichts Neues, u(nd) glaube die Sachen steh[e]n wie vor paar Wochen. Grüßen Sie unsere Freunde beiderlei Geschlechts von

Ihren dankbaren
D. von HamptonCourt u(nd) Richmond²

[E. A.]

¹ Prosper Mérimée.

² Értsd: Hampton Court és Richmond ura (*dominus*).

Szarvady Frigyes Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1854. január
 Kassa, VSMRP, p. č. 360, [1. levél]

Keltezése csupán „hétfőn”. Szarvady vitte el Henszlmann Prosper Mérimée-hez, a cédula tehát korábbi, mint Henszlmann-nak a látogatást említő január 26-i levele, lásd a következő számot.

[1]

Barátom,

Merimée vár bennünket – szerdán 12 orakor. Én három negyedkor fogom önt várni a Café d’Orsay ben melly mint tudni fogja a rue de Lille szegletház[ban] van. Legyen pontos. Üdvözlöm úgy mint Irányit. Reményilem e héten egyszer ebédre mehetek Rákossyhoz

őszinte barátja
 Szdy Frigyes

hetfőn

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1854. január 26.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 7. levél¹

[1]

Paris d(en) 26 Jan(uar) 1854

Lieber Freund!

Ich bin Dir einen Brief schuldig; keine Antwort, den(n) Dein letzter war eine solche, eben deshalb habe ich einige Zeit verfließen lassen, im(m)er in der Hoffnung Dir etwas Näheres über meine eigene Angelegenheiten schreiben zu kön(n)en, dies ist aber schwierig, den(n) in Allem was nicht *meine Arbeit* anlangt stehe ich auf demselben Punkte wo ich stand, als ich ankam. Montalembert ist nicht hier, bei Merimee war ich: er versprach mich zu besuchen, ist aber bisher noch nicht erschienen. Lassus Lenoir u(nd) Verdier waren bei mir, u(nd) erstaunten über mein Werk, doch hatte ihr Erstaunen kaum andere Folge für mich als daß sie mich mit werthvollen unpublizierten Materialien versehen. In 6 bis 8 Wochen habe ich vielleicht meine Arbeit hier beendet u(nd) dem Umkreis gefüllt welcher ich mir hier umschrieben, dies kön(n)te

[2]

ich durch ihre Hilfe erreichen, aber zur Herausgabe meiner Arbeit ist noch kein Schritt gethan, der von Erfolg gewesen wäre. Du magst fragen ob ich die Geduld nicht verliere? Ich habe mir die Aufgabe gestellt die Entwicklung meines Prinzips an der Hauptmonumenten der Ile-de-France nachzuweisen, u(nd) so lange ich dies Ziel nicht erreicht habe werde ich nicht ermüden. Wen(n) Du mir jedoch einen Dienst erweisen willst so ersuche ich Dich bei Donaldson auf den Busch zu klopfen, was meine großen Commettee members² denken, u(nd) ob sie sich noch meiner erinnern, falls Du seine Adresse vergessen hast steht sie hier[:] Russel square Bolton Gardens.

Doch dies ist es nicht warum ich schon dies schreibe sondern ein Anders. Ich habe nemlich diesen Tagen einen Brief von London gelesen in welchem über unsere Hæmorrh.³ etwas mystisch gesprochen wird: er sei verschwunden, er habe sich nicht wol in London gefühlt,

[3]

man habe nicht gewußt was aus ihm zu machen – da Niemand seine Haut so oft zu Markt getragen als *er*[,] war mir dies unangenehm zu vernehmen. Auch schrieb er mir vor einigen Wochen er wolle nach Jersey gehen, u(nd) er habe bei Beöthy einen Plaz als deutscher Korrespondent mit interem 12 £ per Monath erhalten. Wen(n) Du etwas über ihn weißt so bite ich dich freundlich aber dringend mich aufzuklären.

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Értsd a RIBA arányelméletét vizsgáló bizottságának tagjait.

³ Hæmorrhoidarius.

Dies ist der Hauptpunkt, ein andrer Punkt ist der. Ich habe an Bööcke unterm 12 Dec(ember) v(origen) J(ahres) geschrieben, u(nd) einen Einschluss an Alexy beigelegt. Nun interessiert es mich sehr zu erfahren, weshalb mir Bööcke nicht antwortet. Ebenso was es den(n) mit Alexy[,] ist ob er doch endlich in den Crystall palace hineingelangt ist, oder noch im(m)er vor der Pforte steht: oder ob es sonst mit ihm vorwärts geht. Von Alexy eine Antwort zu erhalten ist eine schwierige Aufgabe, zwar wen(n) man eine erhält ist sie ausgiebig

[4]

beinahe wie ein Buch: aber ein Buch braucht Zeit u(nd) diese steht nicht im(m)er in seiner Disposition, oder er hat nicht im(m)er Lust Zeit zu verwenden. Jedoch kön(n)-te mir Bööcke, bei dem sich Alexy doch wol häufig sehen ließ einiges mittheilen. Ich habe den Abgang dieses Briefes so eingerichtet, daß Du ihn vor Samstag Abends erhältst samt occenti memoria den alle Samstag Abends bei Dir erscheinenden Bööcke informiren kan(n)st.

Was macht Nesbyt⁴ hinsichtlich der Diptycha, ich war seit dem ich Dir geschrieben weder in der Bibliothek noch in sonst einer Sam(m)lung da es mir vor allen Dringen darum zu thun ist das Tageslicht zum Zeichen zu benützen, u(nd) so bald als möglich fertig zu werden.

Daniel u(nd) Paul⁵ lassen Dich grüßen ich grüße die kleine Frau[,] Bácsi, die Kinder⁶ and so w.

Dein

Emerich

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Auch möchte ich von Bööcke erfahren, ob er einen Brief den ich ihn gebethen nach Jersey abzuschicken, hingesendet, wie Dich Daniel⁷ fragen läßt ob Du nicht weißt, ob Thally noch Jersey sei oder nicht?

[B. O.]

⁴ Alexander Nesbitt.

⁵ Irányi Dániel és Hajnik Pál.

⁶ Pulszkynét, Tanárky Gyulát és a Pulszky gyerekeket.

⁷ Irányi.

Pulsky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. január 31.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [25. levél]

A félbehajtott papírlap jobb széléből középtájon egy darab hiányzik. Az átiratban szögletes zárójelben ezeknek a helyeknek a kiegészítése.

Az *ad primum* stb. a Henszlmann 1854. január 26-i levelében – lásd az előző számot – megírt kérdésekre, illetve kérésekre vonatkoznak, nem föltétlenül abban a sorrendben, ahogyan ezek Henszlmann levelében egymás után következnek.

[címezés a hátoldalon:]
 Le Docteur Em. Henszlmann

via Calais
 20 rue de Madame
 près le Luxembourg
 Paris

[Ötféle elmosódott postabélyegző: Kentish Town-i dátum nélkül; angliai 1854. január 31-i dátummal; calais-i olvashatatlan dátummal; párizsi 1854. február 2-i dátummal.]

[1]

13 St Albans Villas Highgate Rise den 31sten Jan(uar) 1854

Lieber Freund

Ad 1^{mum} Hæmorrh.¹ ist sehr mysterios, weicht mir aus, läßt seine Briefe nach Seydt Hotel Finsbury Square in der City addressiren, und wohnt doch in St Johns Wood, gibt *sehr viel* Geld aus, kauft Uhren, Pistolen, silberne Theekannen, und allerlei Brimborium, gibt keine Aufklärung[,] woher er das Geld hat, obgleich es ihm wohl gelegt wird, — kann nicht Bentley's Correspondent für £ 12 des Monats sein, erstens weil Bentley keine Zeitung hat, zweitens weil Bentley unendlich schmutzig ist, drittens weil niemand in England sich in Jersey interessirt, viertens, weil keine englische Zeitung selbst die Times nicht so liberal zahlt, aus[genom]men special Correspondents in den Hauptstädten der V(ereinigten) St(aaten). Er erhält sehr viele verdächtige Besuche, fährt in Cabs hin und [her,] scheint stets beschäftigt, und niemand weiß womit. – Ich fürchte es [ist] nicht koscher.

Ad 2^{dum} Non fui adhuc apud Donaldson, sed novi viros. Nichts werden sie thun, außer Du machst erst sehr großen Lärm in Paris. Pariser Humbug macht Dir hier Credit, ohne diessen kommst du jetzt nicht fort, du warst in Paris, kommst du von dort zurück[,]

¹ Hæmorrhoidarius.

ohne dort Lärm gemacht zu haben, so glauben die Committeeleute[,] Du hast nicht reussirt, und ziehen sich zurück, Lärm, Freund[,] Lärm, oder es ist vergebens. Article in Journal de[s] Savants oder noch besser in Journal de[s] Debats, bitte daß man dich mit dem Redacteur, *S(ain)t Marc Girardin*² bekannt mache, oder mit Emile Girardin,³ der sei Humbug erster Classe, und seine Feder
[2]

gern auffaßt. Schau an Duc de Luynes zu kommen. Bleibst du in deinem Zimmer hocken[,] mußt du aufsitzen.

Ad 3^{ium} Alexy ist auf so ein Hocker, wartet bis man ihm die Aufträge auf den präsentirteller bringt, und ist dabei faul; hat an der büste des Bööcke bis jetzt herumgebastelt, und nichts Tüchtiges zusammengebracht.⁴ Hat Bestellung der Parianfabrikanten gehabt,⁵ und ist nicht weiter gekommen, ist noch immer nicht im Kristallpallast.

*Paulo.*⁶ Ismaël est Ismaël Kalafatiaris,⁷ sed sunt ibi tres alii Ismaël. Czech non scit ubi sit noster, quia Czech veritatem non sciet Byzantii, neque est palem dicendum, quia Ismael tantum ac sub conditione receptus & ad Donibium⁸ missus ut silentium teneat, secus, si homines rescirent, præcipue Austriaci, quod Ismael non est circumcisis, deberet interferre cui ad Asiam, ideo non scripsit noster senex.⁹ Ergo teneatis silentium.

*Danieli.*¹⁰ Thaly dilectus ipsius sed non melius est in Jersey.

Tibi adhuc ad 1mo Hæmorr.¹¹ ist vor einer woch[e] angeblich nach Jersey, *war aber nicht dort.* Ist wieder seit Zwei Tagen hier.

Nesbitt brevi sperat posse mihi dare gypso impressas tabulas. — Bööcke valet. Habet nunc 46 pulcherrima vasa vitrea, confluerent ipsi magnas pecunias, dixi ea emat, potius amat figuratas, res sed illi testam vitrea placent. Habet pulchrum præter

[3]

eburneum antiquum, & aliud saxonium. Accepi 26 illo pulcherrimum speculum æreum opere anaglyphico eleganter ornatum, probabiliter ex villa Pompeji. Septimana Futura venditur hic Sphynx Ægyptiaca ex Dynastia VI, Meri Ra. — Hertz vendit partem figureum æreum, & omnia signa marmorea. — Heri clausi collectionum gemmarum, habeo nunc 150 pulcherrimas cavas, & 112 anaglyphas, non inclusis Assyriorum & Persarum operibus. Habeo præterea 48 cavas gemmas, vulgo intaglio vocitatas, non

² A *Journal des Débats*, illetve a *Revue des deux Mondes* gyakori szerzője (de nem szerkesztője).

³ A *La Presse* szerkesztője.

⁴ Nem Bööcke, hanem felesége büsztjéről van szó, amelyet Bööcke rendelt meg Alexytől, vö. a 130., 143. stb. levéllel.

⁵ Vö. a 143. levéllel.

⁶ Hajnik Pálnak (üzeni Pulszky).

⁷ Ez az Ismael Kmety György (aki „Kalafátban van”, vö. a 143. levéllel).

⁸ Értsd: Danubium.

⁹ Kossuth Lajos.

¹⁰ Irányi Dánielnek (üzeni Pulszky).

¹¹ Hæmorrhoidarius.

pulchritudini, sed argumenta conspicuas. —¹² Claudio etiam æream collectionem, quia non habeo pe[cu]niam,¹³ sed si eburnea possem invenire signa, (duo fo[rs] acquiram) tamen emam.

Vale & amo

FrP

[E. A.]

¹² A papír hiányzó részére nem esett szó.

¹³ A kiegészíthetõn túl nem hiányzik további rész.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1854. március
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 15. levél¹

Keltezés nélkül. Pulszky 1854. január 31-i levelében – lásd az előző számot – tanácsolta Henszlmann-nak, hogy arányelméleti felfedezése körül próbáljon a párizsi sajtóban úm. lármát csapni, illetve palávert csinálni (*Lärm*, illetve *Humbug machen* / *Humbugmachen* / *humbugieren* / *Lärm schlagen*). Mivel ez nem történt meg, Pulszky nyilván Hajnik Pálnak is írt arról, hogy beszélje rá erre Henszlmant, illetve segítsen neki ebben, mert Henszlmann egy ilyen tartalmú levélre utal sajátja elején. Arról is szó van, hogy Charles de Montalembert március elejéig Brüsszelben volt, és Párizsba való megérkezése után Henszlmann felkereste, de azután a gróf mással volt elfoglalva, s nem volt ideje Henszlmann ügyében segíteni. Mindezek alapján a levél 1854 márciusára, talán a hónap közepe tájára datálható. Mindenesetre még azelőtt íródott, hogy Henszlmann francia kormányzervekhez fordult volna támogatásért 1854 áprilisában, de a levél 3. oldala szerint már ebben látta az egyetlen lehetséges megoldást – noha ekkor ehhez sem fűzött vérmes reményeket.

[címezés a 4. oldal alján:]

13 St Albans Villas Highgate Rise Kempti² Town

[1]

Incipit liber pro Spectabili in St Albans Villas Highgate rise Kemptish³ Town Nr. 13.
Da Du zum 2^{tenmal} in Deinem Briefe an Hajnik auf besagten Ham(m)el des Humbug-machens durch Zeitungartikel E. Girardin Presse⁴ &c. zurückköm(m)st, kann ich nicht umhin Dir meine Meinung in dieser Beziehung zu wissen zu thun. Es ist nicht Jedermann ein Son(n)tags Kind u(nd) in der Haube geboren, im Gegentheil

Wer Unglück soll haben
Der stolpert im Grase,
Falls auf den Rücken und
Bricht sich die Nase⁵

wenn diese auch noch einmal so gross wære als die Deinige zum Belege meines Peches kön(n)te ich Dir anführen, dass es bei mir Regel ist viermal zu Jemand zu laufen wen(n) ich ihn treffen will, Ausnahme dass ich schon zum 3^{male} treffe, u(nd) doch sind aller guten Dinge drei, u(nd) sollten der schlechten wol eben so viel sein; anderes Pech Merimée[,] der Inspecteur général des Antiquités en France[,]⁶ kom(m)t erst im Monate Februar von einer Reise aus Spanien zurück, ich besuche ihn u(nd) bringe ihm einen

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Azaz: Kentish.

³ Értsd: Kentish.

⁴ Azaz: Émile Girardin *La Presse*-ében. (Valójában a *La Presse* szerkesztője a másik Girardin, Marc volt.)

⁵ Mondóka.

⁶ Értsd: inspecteur général des monuments historiques.

Plan den er gewünscht u(nd) der gute Mann findet es nicht der Mühe werth meine Zeichnungen anzusehen, er fürchtet sich in seinen alten Tagen etwas lernen zu können oder zu müssen. Drittes Pech Montalembert sitzt bis Anfangs März in Brüssel, ich suche ihn nach seiner Ankunft auf[,] er scheint sich für meine Arbeit zu interessieren, da köm(m)t dieser verwünschte Prozess dazwischen,⁷ der ihm seinen Besuch bei mir einmal zweimal verschieben lässt, bis er endlich schreibt[,] er sei zwar confus wegen seines Wortbruches[,] könne aber über keinen Augenblick verfügen bis er nicht aus dem Prozesse heraus sei. 4tes Pech Vitet[,] Membre d(e) l'Inst(itut)⁸ u(nd) tüchtig in gothicis[,] bemerkt mir mit der Akademie sei nichts anzufangen, weil die unvergleichlich grosse Majorität klassische Zöpfe sind, u(nd) wirklich fället Lassus u(nd) Lenoir die recenter candidiert waren durch die einfache Bemerkung „estceque nous prendrons un gothique?“ Ich zähle die anderen unzähligen

[2]

Peche nicht, welche bestehen in Versprechungen mich bei diesem oder jenem einflussreichen Secretær oder sogar Minister, bei Newekerke⁹ &c. græca¹⁰ einzuführen, denn der bin ich schon gewohnt dass bei dem schönsten Wetter ein plötzlicher Regen oder ein nothwendigster Maitressenbesuch dazwischen kom(m)t; aber ein Pech kann ich Dir nicht verschweigen, das mich besonders abhælt in Zeitungen zu humbugieren. Du wirst Dich erin(n)ern dass als Du nach Amerika gingst[,]¹¹ Du ein Gutachten der R(oyal) S(ociety) of Arch(itects) über meine Erfindung mitnahmst,¹² um in der neuen Welt Lärm zu schlagen, es wäre damals in unsrer beider Interesse gewesen, da wir dachten dort unsre Zelte aufzuschlagen, u(nd) doch hast Du — — darauf vergessen; wen(n) man diess der Fall mit *Dir*¹³ war, what is Hecuba then to Mr. Emil Girardin,¹⁴ der anderen Humbug zu machen hat als mit Dingen, welche das grosse französische Publikum ganz u(nd) gar nicht interessieren. Es liegt nun aber in der Organisation des menschlichen Gehirnes oder Gemüthes, dass ein unausgesetztes Pech eine gewisse Schüchternheit[,] ein Misstrauen in die eigene Humbugfähigkeit als constant, u(nd) nur zuweilen wenn man zu weit getrieben wird einen kurzen aber derben Ausbruch des Selbstbewusstseins zurücklässt; beides verfehlt seinen Zweck, ist aber eine nothwendige Folge der langen uneasiness u(nd) macht als solche zum Humbug untauglich, zu welchem ein ewiger Gleichmuth des Gemüthes nöthig ist, eine kalte diplomatische Berechnung u(nd) dgl. Hieraus ist klar dass ich zum humbug ganz u(nd) gar untauglich

⁷ A Code Napoleonban garantált tanszabadság ellen a vallásszabadság nevében folytatott hosszú küzdelme egyik állomása.

⁸ Azaz: az Institut de France-é, értsd: a francia akadémiaé.

⁹ Émilien de Nieuwerkerke-nél.

¹⁰ Értsd: sohanapján.

¹¹ Értsd: amikor másodszor mentél Amerikába (1853 februárjának közepén).

¹² Lásd a 112. számot.

¹³ Három vonallal aláhúзва.

¹⁴ Utalás a Hamlet monológjából (2. felvonás) származó szállóigére: „What's Hecuba to him, or he to Hecuba?“ Értsd: amit Pulszky nem tett meg Henszlmann-nak, miért tenné meg Émile (pontosabban Saint-Marc) Girardin?

bin, wen(n) ich diesem vortrefflichen Manne auch nicht von Kindesbeinen an schon Spin(n)efeind gewesen wäre.

Hier fällt mir noch ein Pech ein, bei welchem im Suchspiele man Feuer Feuer Feuer! aufschreien würde, weil der Plumpsak richtig gefunden ist. Ich Pechvogel habe mich [3]

einmal mit Dir dem

Alles wohlgerathen

In allen seinen Her(r)scherthaten¹⁵

ist verbunden, u(nd) was kam heraus, dass mein Pech stärker ist als Deine Geburtshau-
be, bei der Ausstellung ein Deficit, bei den Lectures ein Profit der rather einem Hohn
gleich sah, u(nd) was musste alles angewandt werden selbst diesen hervorzubringen,
welche Springfedern setzte die allmächtige kleine Frau in Bewegung, u(nd) welche
Wunder bewirkte sie! u(nd) doch auch hier wieder her(r)schte mein Pech über alles,
wo mich die Sache allein anging,¹⁶ den(n) trotz der gemessensten Versprechungen war
die Allmächtige nicht im Stande mir den rothstrümpfigen Wisman, den lieben Albert,
ja nicht einmal den professorlich deutschen Gruner zuzuführen.¹⁷

Nun die Litanei nicht geendet ist, aber ich bei ihrem Resitum fatigatus necdum
exhaustus sum, magst Du über mich lachen: den(n) wer den Schaden hat darf für Spott
nicht sorgen, aber einsehen musst Du dass in dieser Zeit, wo in Paris statt des Schö-
nen bald der Hunger her(r)schen wird, so schön ist das Wetter, mit dem Prinzipte der
Harmonie bei dem grossen Publikum, für welches Girardin seinen Humbug macht,
nichts aufzusteken ist. Hier wäre einzig u(nd) allein mit der Regierung etwas anzu-
fangen, den(n) diese restauriert u(nd) erhält das alte Zeug malgré des Volkes u(nd)
Publikums,¹⁸ die sich den Teufel um das alte verrostete Wesen küm(m)ern, u(nd) nur
Schandenhalber Geld dafür hergeben; der Schlüssel aber zur Pforte der Regierung
ist schwer zu finden, u(nd) selbst gefunden führt er deshalb zu nichts, weil in diesem
Augenblicke Geld u(nd) Aufmerksamkeit zu ganz anderen Dingen nöthig sind.

Gottselige Gedanken

Nach vollendeter Arbeit aufpaken, u(nd) nach London zurückgehen, um das Werk,
welches nicht die geringste Aussicht hat zu entstehen, durch Zugabe der englischen Mo-

¹⁵ Nem egészen pontos idézet Friedrich Schiller *Polükratész gyűrüje* című balladájából. („Auch ist mir alles wohl gerathen, / Bei allen meinen Herrscherthaten“.)

¹⁶ Értsd: annak, hogy Pulszky ezüstanállal a szájában született, ő viszont örök szerencsétlenségre van kárhoztatva, bizonyítéka az is, hogy a Fejérváry-gyűjtemény londoni kiállítása maga veszteséget hozott, míg Pulszky (művészettörténeti) előadásai nyereséget – ami egy vicc! –, noha Pulszkyné megmozgatta (angol arisztokrata) kapcsolatait (a kiállítás látogatottsága érdekében), de amit ő csinál, az balsikerre van kárhoztatva. Azaz: a kiállítás érdemelt volna sikert, nem pedig Pulszky kutyaütő előadásai. (A nyereség felét Henszlmann kapta meg, lásd végül a 141. számot. Vö. még Henszlmann indulatos kitörésével Pulszky előadásairól a 186. számú fogalmazványban.)

¹⁷ Nicholas Wiseman westminsteri érseket, Albert herceget és Ludwig alias Lewis Grunert.

¹⁸ Értsd: a kormányzat a nép és a közönség ellenében (*malgré*) restaurálja és tartja fenn a régi dolgokat (*alties Zeug*).

numente in Zeichnungen zu complettieren[,] wie der homunculus Wagners¹⁹ wen(n) er ganz fertig
[4]

ist entstehen[,] mag? vielleicht bringst *Du*²⁰ es endlich heraus, wen(n) Du Barnum einst näher stehst, als gegenwärtig, wo Du mit einer goldenen Schaufel noch im-(m)er Sand schaufelst, ergeben wie Fridolin u.s.w.

Eine der wichtigsten Entdeckungen der Neuzeit, wen(n) ich nicht vor Dir, der Alles weiss et quædam alia Budapest neu entdeke, habe ich gestern bei einer Interims prüfung des Curvoisieschen Institutes²¹ ken(n)en gelernt. Es wird dort auch Mythologie vorge-tragen. Was waren die Kyklopen? Ils étaient tout bonnement mineurs, qui portaient une lampe à la front pour s'éclairer le chemin ... Was würde Eutemenes u(nd) Consorten für eine so wichtige Entdeckung gegeben haben. Die Kyklopen[:] Schemnizer Berg-praktikanten[:]; ich war versucht zu fragen wie jener spectabilis „Moore is do aber wer is Kandl“?[:]; was ist aber aus dem Arschleder geworden, den(n) bekan(n)tlich hatten die Kyklopen keine Schwänzchen, sonst wäre auch diese Frage felicissime gelöst.

Wen(n) Du nicht vergessen willst, könntest Du doch einen Sprung zu Donaldson thun, u(nd) ihn fragen ob die grossen Commettee Mænner sich noch meiner erin-(n)ern, da diess kein humbug ist, ist es zwar vielleicht nicht in Deinem Geschmack; aber erin(n)ere Dich der Worte des grossen Nestroy.

[„]Man(n) Rarität, Ausnahm von der Regel, fordre was Du willst, wen(n) es Tandler Kräfte nicht übersteigt so thun wir ja Alles!["]²²

Grüße die Kleine Frau, die Papagoenchen u(nd) ihren Bácsi²³ &c. &c.

Der Friede Gottes welcher höher ist den(n) alle Vernunft Bewahre dein Herz vor allem Humbug, den(n) der Krug geht so lange zum Brun(n)en bis er bricht.²⁴

So viel sind der Worte der Propheten in der Wüste an den Propheten, der uns im September des Jahres der Gnade 1854 in Széchen regalieren will,²⁵ doch eher gehen wird quo pius Æneas[,] quo dives Tullius & Ancus – aufs cab(inet) inodore²⁶

¹⁹ Utalás Goethe *Faustjának* 2. részére.

²⁰ Két vonallal aláhúзва.

²¹ Ahol Henszlmann rajzot tanított, ezek szerint már ekkor is, vö. a 189. és a 306. számmal.

²² Nem teljesen pontos idézet Johann Nestroy *Földszint és első emelet (vagy a sors szeszélyei)* című bohózatából (2. felvonás). („Mann! Rarität! Ausnahm’ von der Regel, fordre, was du willst! Wenn es Tandlerkräfte nicht übersteigt, so soll es geschehen.”)

²³ Pulszky feleségét, gyermekeit és (tanító)ukat Tanárky Gyulát.

²⁴ A mondat első fele bibliai idézet: „Und der Friede Gottes, welcher höher ist denn alle Vernunft, bewahre eure Herzen und Sinne in Christo Jesu!” (Phil. 4, 7.) [B. O.]

²⁵ Azaz: ezek a sivatagi próféták szavai ahhoz a prófétához (Pulszkyhoz), aki vendégül lát majd bennünket Szécsényben 1854 szeptemberében.

²⁶ Utalás Horatius Carm. IV, 7, 15–16-ra: „quo pius Aeneas, quo dives Tullus et Ancus, / pulvis et umbra sumus.” Utolsó része franciából. Értsd: de valószínűbb, hogy nem Szécsénybe, hanem az árnyékvilágba – vagy az árnyékszékre megyünk. [B. O.]

[az 1. oldal alsó margóján befejezve:]

Hæupter meiner Lieben — —

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Köszöntet *Irányi*

Eine Anfrage sei mir erlaubt, ist der Alte²⁷ nicht so weit, dass Du mir eine eindringliche Empfehlung von ihm verschaffen könntest?

[B. O.]

²⁷ Kossuth Lajos.

Henszlmann Imre fogalmazványa arányelméletéről

Párizs, 1854. március–április

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A cím és keltezés nélküli német nyelvű szöveg egy nagy félbehajtott papírv négy oldalán két fogalmazványban olvasható: az egyik sokkal több javítással és beszúrással, a másik szinte tisztázott.

A gondolatmenetben vannak átfedő pontok Henszlmann 1852 decemberében a Royal Society of British Architectsben tartott előadásának szövegével – lásd a 107. számot –; de ez, utolsó bekezdése szerint, amely a francia állami műemlékvédelmet dicséri, már francia olvasókra tekintettel készült. Pulszkynak írt, 1854 márciusára datálható leveléből – lásd az előző számot – már kiolvasható Henszlmann-nak az az elhatározása, hogy francia kormányzerveknél fog támogatást keresni. Barátai, illetve támogatói közül valaki azt tanácsolhatta neki, hogy beadványában hangsúlyozza jobban egyrészt ún. felfedezése gyakorlati hasznosíthatóságát a történeti részletek rovására, másrészt hagyja el a német vonatkozásokat, illetve hivatkozásokat. Legalábbis egy ilyen szempontoknak megfelelő átdolgozás, illetve kifejtés eredményeként keletkezhetett az egyik kéziratán 1854. április 23-i keltezésű *Mémoire...* – lásd a következő tételt –, amelynél tehát ez a fogalmazvány minden bizonnyal korábbi.

[1]

Die Baumeister des Mittelalters verfahren bei Bestimmung der Grössenverhältnisse der Bauglieder nicht, wie diess heutzutage geschieht, willkürlich; sondern sich einem festen Geseze der natürlicher Harmonie wenigstens annähernd. Vereinzelt Angaben ihres Verfahrens haben sich in alten[,] von Stieglitz in denen kunstgeschichtlichen Werken häufig angeführten[,] Dokumenten erhalten. Diese Dokumente liefern ein unmittelbares Zeugniß, welches andererseits unterstützt wird durch die bis auf uns gekommene, noch im vergangenen Jahrhundert sehr lebhaft Tradition; zu letzterer gehört die Geschichte des an einem Utrechter Bischof um d(as) J(ahr) 1250 verübtes Mordes[.] Der Bischof wusste das Baugesheimniss dem Sohne eines Meisters zu entlocken, u(nd) wurde dafür vom Vater ermordet. Kugler erwähnt dieses Falles in seiner Kunstgeschichte.¹

Beides, Dokumente u(nd) Tradition[,] dient der in Deutschland[,] England u(nd) Italien seit Jahren, jedoch bisher ohne Erfolg angestellten Forschung nach jenem Baugesheimnisse als hinlänglich berechtigender äusserer Grund, es tritt zu diesem jedoch noch ein anderer innerer Grund welcher auf der Erfahrung beruht, dass die alten Bauten durchhin das Gepräge der Harmonie in den Verhältnissen ihrer Theile zu einander u(nd) zum Ganzen an sich tragen.

Zu gleicher Zeit muss dem Unbefangenen auffallen, wie eben dieser Eindruck der Harmonie an den vorzüglichsten griechischen Bauten, namentlich beim Parthenon noch weit augenscheinlicher hervortritt, als selbst an den besten romanischen u(nd) gothischen Monumenten. Hiemit liegt die Annahme nahe dass ein ähnliches Gesez beim Entwurfe der Bauwerke beider Epochen zur Anwendung kam, oder vielmehr;

¹ Kugler 1842.

dass sich die Kenntniss der von den Griechen besessenen Theorie mit einiger Modification bis ins Mittelalter fortgepflanzt hatte, gegen Ende des XV^{ten} Jahrhunderts jedoch allmælig² ausstarb, einerseits weil sie bloss im Besitze weniger Auserwählten war, andererseits weil sie durch das Verfahren der auf Vitruvs willkürliche Methode gegründeten Renaissance verdrängt wurde.

Der sehr ähnliche Eindruck, den die Harmonie der Musik anfangs hervorbringt erweckt ferner die Idee, dass beide Künste[:] Architektur u(nd) Musik[,] auf einem analogen Naturgesetze des Einklanges beruhen, u(nd) dass, weil dieser Eindruck an den besten griechischen Tempeln auffälliger ist als an den gleichen mittelalterlichen Werken[,] das Verfahren bei Anlage jener dem natürlichen Gesetze näher gestanden habe.

Ich bin, wie mich die angegebene Dokumente u(nd) Traditionen leiteten, von der Erforschung der Theorie des Mittelalters ausgegangen, u(nd) habe diese fussend auf die geringen Angaben bei Stiegiz zuerst gefunden; mit Hilfe der Ermessenen habe ich sodann die richtigere u(nd) strengere Theorie der Griechen entdekt, ja diesen Ursprung ins in die XVIIIe Dynastie der Pharaonen Aegyptens

[2]

zurück verfolgt; endlich bin ich in neuester Zeit zur Entdekung der Analogie der Harmoniegesetze in beiden Künsten gelangt, so dass ich nun das Parthenon zu Athen als das vollkom(m)enste Gebäude bezeichnen darf, weil die Verhältnisse seiner Glieder dem musikalischen Accord-Einklang am nächsten stehen.

Der rein wissenschaftliche Werth meiner Entdekungen besteht darin(n), dass uns diese an die Schwelle der natürlichen Harmonie stellen, von wo aus wir ein noh unübersehbares Feld neuer Kenntnisse erblicken; die unmittelbar praktische Seite derselben vorzüglich für Frankreich knüpft sich an die Erhaltung, Restauration u(nd) Publikation der Nationaldenkmæler, denen hier unvergleichlich mehr Sorgfalt zugewandt wird, als in irgend einem anderen Lande; während doch wieder das wahre Ziel dieser Sorgfalt bloss durch die Kenntniss der ursprünglicher Theorie erreicht werden kann, welcher diese Monumente ihren anerkannten Kunstwerth verdanken.

[Sz. E.]

² Értsd: allmählich (lassanként).

Henszlmann Imre memoranduma arányelméletéről a francia közoktatásügyi és kultuszminisztérium bizottsága számára

Párizs, 1854. április 23.

Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

A memorandum utolsó bekezdése szerint „a francia kormányzat”-hoz általában szól; Henszlmann egyik levelében említi – lásd a 158. számot –, hogy a közoktatásügyi és kultuszminisztérium (Ministère de l’instruction publique et des cultes) Comité de la langue, de l’histoire et des arts de la France nevű bizottságának nyújtotta be. (Ennek Section d’archéologie nevű albizottsága kezdte tárgyalni, lásd a 157. számot.)

A memorandumban Henszlmann ún. felfedezése lényegét nem ismerteti – ezt a kiküldeni kért különbizottságnak ígéri bemutatni, vö. a 107. szám bevezetőjével –, itt ír ellenben legrészletesebben arról, hogyan gondolta azt a gyakorlatban hasznosíthatónak a műemlék-helyreálításokban, új építkezésekben, az építéstörténeti kutatásban és az épületfelmérésekben, illetve ezek publikálásában.

A hagyatékban egy tisztázott példány és két fogalmazvány maradt fenn ugyanabban a csomóban. Az ún. első fogalmazvány cím, dátum és aláírás nélkül, sok javítással. Az ún. második fogalmazvány ugyanazt a címet viseli, és ugyanúgy aláírva, mint az itt közölt tisztázat, de keltezéssel is el van látva: „Paris le 23 d’Avril 1854.” Saját kezű tisztázatként kezdődik, de üres hasábjába az első oldalon be van szúrva egy hosszú szövegrész, amely az első fogalmazványban szerepel ugyan, de a valódi tisztázatba nem került be – ezt a tisztázat szövege után közöljük. Papírívének további oldalain pedig további beszúrások, illetve javítások; egyszer Henszlmann német nyelvű beszúrása alatt ennek francia fordítása. (A német szöveget a megfelelő helyen jegyzetben közöljük.) Itt került a szöveg végére a Henszlmann kérését megfogalmazó záró bekezdés. Az itt közölt tisztázat is Henszlmann keze írása, javítások nélkül.

A francia szöveg helyenként tükörfordítás németből, ezért bizonyos pontokon nehezen érthető, illetve nehézkes. (Erre jó példával szolgál a közölt német szöveg összevetése francia fordításáéval.) Hasznos összevetni a szöveget Albert Lenoir jelentésével is – lásd a 169. és a 285. számot –, mert abban éppen a legnehezebb fogalmazású részek közül van néhány mintegy függőbeszédben ismertetve, illetve francia anyanyelvű olvasó számára is érthetően átfogalmazva.

A tisztázatból végül kihagyott szövegrészt azért közöljük – a tétel végén –, mert Henszlmann ebben összefüggően áttekinti és megpróbálja megmagyarázni, milyen épületrészekre nem érvényes elmélete, és melyikekre miért nem. Különösen érdekes az a kísérlete, hogy az emberi test méreteiből és mozgásából fakadó adottságokkal magyarázza például a lépcsőfokok vagy az ablak- és ajtónyílások méreteinek eltéréseit az arányrendszer alapján számított méretektől. (Erre csak röviden utalt londoni előadásában, lásd a 107. számot.)

*Mémoire
sur la découverte du système de l'architecture du moyen-âge*

Après de longues et pénibles recherches, après bien des essais infructueux, j'ai enfin réussi à découvrir le secret du procédé qu'ont suivi dans leurs constructions les architectes du moyen-âge.

J'ai examiné dans ce but plusieurs centaines des monuments les plus remarquables de la Grèce, de l'Italie, de la France, de l'Allemagne, de l'Angleterre, et de la Hongrie. Mes investigations ont porté non seulement sur les proportions générales, mais jusque sur les moindres détails de beaucoup de ces édifices, dont j'ai même dans la plupart exécuté des dessins.

Ces études consciencieuses m'ont conduit aux résultats suivants:

que les proportions de ces édifices sont développées d'une seule *grandeur fondamentale* avec une *regularité organique*,

que ce principe, bien que connue déjà et même appliqué par les Grecs, n'est arrivé à sa *perfection* qu'au moyen-âge et notamment *en France*,

qu'on peut exprimer les grandeurs tant *arithmétiquement* que *géométriquement*, quoique les anciens maîtres en règle ne se soient servis que des dessins géométrique, qui cependant étaient exécuté sur une grande échelle.

J'appelle ce développement *organique*, d'abord parce que chaque grandeur suivante dérive de celle qui précède, et toutes ensemble proviennent de la grandeur fondamentale, ensuite parce que le rapport de ces grandeurs[,] loin d'être arbitraire[,] est dominé par une nécessité éminemment logique, enfin parce qu'une seule et même formule mathématique sert à déterminer les différentes grandeurs de tous les monuments tant soit peu considérables des XIIme, XIIIme, XIVme et XVme siècles.

Les résultats de cette découverte ne se bornent point à l'architecture. Tous les *arts* de même que toutes les *sciences* qui ont pour objet l'étude de l'*harmonie* en seront affectés nécessairement. L'identité de l'impression que produit l'harmonie sur nos sens et sur notre esprit dans quelque objet qu'elle se retrouve constitue la preuve de l'identité des lois qui la régissent.

L'énonciation de ce principe implique nécessairement que l'harmonie des [2]

proportions n'est aucunement restreinte à l'architecture qu'on appelle gothique, mais que *tous les styles* de construction en doivent subir les lois.

Ceci constitue l'*importance pratique* de ma découverte envisagée d'un point de vue général.

Elle a cependant quant aux effets, qui en doivent résulter pour la France, une signification toute particulière, et presque exclusive.

Dans sa sollicitude pour les monuments de l'antiquité le gouvernement de ce pays s'étant chargé de la *restauration* et de la *publication* des anciens monuments, il importe aux hommes spéciaux de même qu'à l'administration centrale de posséder la théorie d'après laquelle la reconstruction des ces monuments doit s'opérer.

Toute *restauration*, à moins qu'elle ne soit une simple imitation ou répétition des parties existantes, doit s'effectuer dans le même esprit dans lequel a été conçu le plus original. Il est par conséquent indispensable de connaître le principe qui a présidé à la conception et à l'exécution de ces monuments. Toutes les fois que les architectes de nos jours, dépourvus de la connaissance de ce principe entreprennent de restaurer les édifices du moyen-âge ou d'en construire de nouveaux, ils risquent naturellement de porter atteinte à l'harmonie de l'ensemble, faute qui en traîne souvent la démolition des travaux dispendieux, et s'il y a qui réussissent plus ou moins à se rapprocher des anciens modèles, ce sont toujours des hommes de génie et par conséquent des rares exceptions. Les maîtres de moyen-âge[,] au contraire[,] en possession du secret, fussent-ils d'un talent médiocre, ne s'exposaient en général à des inconvénients si fâcheux. C'est le défaut de l'application de la théorie des anciens, qui rend possible à un œil tant soit peu versé, de distinguer sur le champ une imitation moderne d'une construction ancienne. — Un autre avantage de ce principe consiste à faciliter la connaissance des rapports de l'édifice primitif avec les constructions érigées plus tard à la même localité, connaissance qui nous permet de découvrir aisément les fondements primitif et de nous en servir avec discernement. Rappelons encore qu'à l'aide de ce principe l'architecte sera à même de [3]

trouver selon la différente qualité du matériel une échelle sûre pour la force des parties appelées à supporter ou à appuyer l'édifice.¹

Si la connaissance de ce principe est d'une si haute importance pour le renouvellement des édifices elle n'est pas moins nécessaire pour la mesure des dimensions dont dépend la facilité et l'exactitude des *publications officielles*. — La mesure uniforme d'un centimètre pour un mètre² est souvent trop grande pour les grands édifices, souvent trop petite pour les petits. Elle exige en outre toujours de très-grandes planches pour les plans généraux, sans que l'on puisse toute fois atteindre une exactitude rigoureuse dans les détails, dont les dimensions souvent minimes[,] ne permettent pas d'exprimer et d'ajouter les grandeurs en chiffres arithmétiques. Or, ayant déterminé d'après mon principe et „a priori” les grandeurs, il est facile au moyen d'une seule lettre ou d'un autre signe quelconque de renvoyer à la table indiquant les proportions. Bien plus, cette lettre, à cause de rapport organique des grandeurs, exprime à elle seule l'idée d'une manière plus nette que ne sauraient l'exprimer les chiffres. Elle dispense en outre de l'emploi du compas, avantage qui ne sauraient échapper à tous ceux qui connaissent les inconvénients de cet instrument quand il s'agit d'exactitude scrupuleuse dans les détails. Il est donc évident que la réduction du format des publications officielles exécutées d'après la théorie que j'ai découverte, permettra non seulement d'atteindre une

¹ Henszlmann német szövege az „Une autre avantage...” kezdetű szövegrészhez az ún. második fogalmazványban: „Ein anderer Vortheil ist die Kenntniss der Verhältnisse der ältesten Gebäude zu den spätern auf derselben Stelle erbauten, welche uns erlaubt die Fundamente der ersteren leicht zu finden u(nd) zu benutzen; endlich der Umstand dass sich mittelst dieser Theorie sehr leicht eine sichere Scala nach der verschiedenen Güte des Steines für die nötige Stärke der tragenden u(nd) stützenden Glieder herstellen kann.”

² Azaz: az 1:100-as lépték.

exactitude parfaite, mais encore de diminuer sensiblement les frais de la publications. La *classification* enfin et la *coordination* chronologique des monuments, à l'aide de ce principe, pourront être établis sur une base mathématique, invariable et certaine.

Je me flatte d'avoir démontré, autant qu'un exposé si rapide le comporte, les avantages nombreux de ma découverte. Si, comme je l'espère, le gouvernement la trouve digne de son attention et[,] qu'il désire[,] d'en acquérir la propriété, je m'engage de la communiquer à une commission spéciale et de prouver à l'évidence l'exactitude de la théorie que j'avance.

le Dr. Emeric Henszlmann
Membre de l'académie Hongroise
20 Rue de Madame

[P. V.]

[Henszlmann beszúrása az ún. második fogalmazványba:]³

Les grandeurs développées & leurs fractions les plus simples $\frac{1}{2}$ & $\frac{1}{4}$ ou bien leurs double ou quadruple forment des *groupes naturels des systèmes numériques*. Le choix de ces différents systèmes varie selon la localité, les nationalités, les écoles et les époques, de sorte qu'en prenant un certain nombre d'exemples de monuments homogènes on peut assigner une base mathématique à la *chronologie architectonique*.

Les lois de développement pour les dimensions des membres en pierre taillée différent des lois établis pour les espacement p. e. la largeur d'une travée. Cependant même ces dernières, bien que l'on procède d'une manière différente, sont dérivées de la grandeur fondamentale, générale et unique. La quantité des parties qui s'écartent des grandeurs exigées par le principe est bien restreinte insignifiante. Citons com(m)e exemple les marches qui au lieu de se conformer pour leur hauteur plus ou moins élevée à grandeur fondamentale tantôt croissant tantôt décroissante, sont arrangées d'après la hauteur des hom(m)es & d'après l'activité musculaire des jambes. Nous ne trouvons pendant le moyen-âge, à l'opposé du système des Grecs, des marches de proportions & des marches intermédiaires moins hautes. La même raison, à savoir l'activité musculaire limitée s'oppose aussi à ce que les portes & les battants dépassent une certaine dimension[.] En effet les derniers devaient être ouverts et fermés nombre de fois dans la journée par une seule personne.

Le principe ne s'applique pas non plus aux grandeurs de compensation, qui sont indispensables partout où une grandeur considérable doit être composée de plusieurs petites grandeurs développées toutes les deux de la grandeur fondamentale. Dans ce

³ A „Les résultat de cette découverte ne se bornent pas...” kezdetű bekezdés elé szánva.

cas il reste toujours une grandeur anormale com(m)e différence entre le grande et la somme des petites toutes conformes au principe général.

Afin d'obtenir plus de nuance, les anciens maîtres ont quelque fois octuplé les nombres développés d'après le principe; ou bien ils ont pris une moyenne de deux grandeurs les plus rapprochées l'une de l'autre; ceci cependant tient trop d'un raffinement inutile, tandis que le premier procédé peut être facilement évité en poursuivant le système des anciens conséquem(m)ent jusqu'à sa dernière limites possible.

Ce développement ultérieur du système, puisque il n'est rencontré que dans très peu d'églises sur le territoire de la France & qu'ici même son application se borne à une seule mesure, je le réclame également com(m)e une découverte à moi. Je m'en sens d'autant plus le droit, que ne lui ayant pas con(n)u cette extension les anciens maîtres se voyaient obligés de déterminer la hauteur des fûts de leurs piliers au dehors du principe c'[est]-à-d(ire) à la manière antique au moyen de la multiplication de leurs diamètres. On ne trouve que de rares exceptions à cette règle, bien que les grandeurs de toutes les autres parties des colonnes soient déterminées conformément aux exigences du principe.

[Sz. E.]

Szarvady Frigyes Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1854. április 27.
 Kassa, VSMRP, p. č. 360, [5. levél]

A „csütörtökön”-ként keltezett cédula a postabélyegző alapján datálva. (Az elmosódott nyomatról az év nem olvasható le, de 1854-ben április 27. valóban csütörtökre esett.)

Prosper Mérimée-nél tett látogatása után Mérimée ígérete ellenére nem látogatta meg Henszlmant, így ő nyilván újra Szarvady közbenjárását kérte – vö. a 146. számmal –, hogy sürgesse meg ezt. (Annak ellenére, ahogyan Pulszkynek kommentálta a látogatást, vö. a 149. számmal.)

[címezés a hátoldalon:]
 À Monsieur Henszlmann
 20, rue Madame

[Elmosódott párizsi postabélyegző április 27-i dátummal.]

[1]

Kedves barátom,

Merimée falun volt és csak ma felelhetett. Jöjjön holnap reggel hozzám[,] megmutatom mit írt. Akar jönni és mondja mért nem ment önhez eddig is – nagyon szíves levelet írt.

Köszöntve Danit¹ — barátja

Szarvady

Csütörtökön.

[Sz. E.]

¹ Irányi Dánielt.

A budai helytartósági osztály határozata
Henszlmann Imre állampolgárságának megvonásáról
Buda, 1854. április 29.
Budapest, MTAKK, RAL, ad 11/1855¹

A hivatalos megnevezése szerint „kivándorlási ítélet”-et itt a Henszlmann a tagok sorából való törlésére felszólító irat – lásd a következő számot – mellékleteként az MTA-nak küldött hivatali másolatból közöljük. A kiadó hatóság megnevezése és (hitelesítő) aláírás ezen nem szerepel. KOMÁRIK 1990, 59 szerint e hatóság a budai helytartósági osztály (Statthaltereii Abtheilung Ofen) volt.

[1]
 ad 8179²

Auswanderungs-Urtheil

Nachdem der gegewärtig in Paris unbefugt abwesende nach Pest zuständige Dr Emerich Henszlmann, der von hieraus unterm 5. November (1)850 Z(ah)l 20419 in Folge hohen k(k) Gouvernements-Erlaßes vom 26. Oktober v(origen) J(ahres) Z(ah)l 7348 veranlaßten und vorschrittsmäßig verlaublichen Edictal Vorladung binnen der, ihm gesetzlich zugestanden 3 monatlichen Frist bisher zu entsprechen unterlassen hat[,], so findet man in Gemäßheit des §. 31. des A(ller) h(öchsten) Auswanderungspatentes hiemit zu erkennen, daß Dr Emerich Henszlmann als unbefugter Auswanderer zu betrachten sei, und daß gegen denselben die gesetzlichen Folgen der unbefugten Auswanderung in volle Wirksamkeit zu treten haben.

Ofen am 29. April 1854

[Sz. E.]

¹ Az II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² A helytartóság iktatószáma (amely vagy itt, vagy a következő iraton el van írva, mert amazon 8197 szerepel).

**Augusz Antal, a budai helytartósági osztály alelnöke az MTA-nak
Budáról Pestre, 1854. április 29.
Budapest, MTAKK, RAL, 11/1855¹**

A kiadó hatóság az iratban nincs megnevezve – vö. az előző számmal –; az aláírás az MTA (fő) titkári hivatalának iktatókönyve alapján olvasható ki, illetve azonosítható Augusz Antaléval, a budai helytartósági osztály alelnökével.

A jobb felső sarokban érkeztetési rájegyzés Toldy Ferenc kézírásával: „Vett(em) május 3. 1854.”

[címezés az oldal tetején középen:]

An

die ung(arische) Gelehrten-Gesellschaft

in

Pest

[1]

8197.²

In der Anlage³ wird die Abschrift des in Folge hohen Gouvernements Erlasses vom 14. März 1854 Z(ah)l 4843 gegen den in Paris unbefugt anwesenden Doctor Philosophiæ Emerrich Henszlmann im Sinne des A(ller) h(öchsten) Auswanderungspatentes gefällt. Erkenntniß der unbefugten Auswanderung mit der Aufforderung übermittelt[,] denseben in Gemäßheit des § 10. des Auswanderungspatentes aus der Reihe ihrer Mitglieder zu löschen.

Ofen am 29. April 1854

Augusz

[Sz. E.]

¹ A II. világháború utáni ún. újraiktatáskor adott szám.

² Vö. az előző számmal.

³ Lásd az előző számot.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. április
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [9. levél]

A keltezés nélküli levél Bööcke 1854. május 2-i levelének – ld. a következő számot – előzménye: itt Bööcke arra panaszkodik, hogy Alexy Károly megsértette őt, illetve csalódást okozott neki; mire Henszlmann azt írta, hogy legyen elnézéssel, s Henszlmann-nak erre a levelére válaszolt Bööcke május 2-án.

[1]

Liber Alten Freundt

Erlauben Sie das ich Sie mit diesen Nahmen begrüße denn seit unserer bekantschaft habe ich nie einen anders führ Sie gekant, und nehmen Sie meine aufricht[ig]e bitte u(nd) Entschuldigung führ mein langes Stillschweigen an, aber ich bin ein sehr schlechter Coresbo[n]d[e]nt[,] habe aber nicht weniger auf Sie gedacht u(nd) die angenehmen Stunden die wir zusam(m)en erlebt haben u(n)d hoffe das Sie wieder komen möchten. Glauben Sie mir gewiß lieber Henzelman es ist keine Unwahrheit wen ich ihnen versichere das es zu den angenehmsten Stunden meines Lebens gehört um bewusst zu sein ihre Freundschaft zu besitzen, lieber Freundt, nehmen Sie meine Worte wie Sie mir von Herzen Fließen Sie sind Wahrheit und keine Schmeichelei den was mich im(m)er so zu Sie hingezo[g]en war ihr aufri[chti]ges u(n)d gerades benehmen, was ich noch wie in jemanden gefunden, glauben Sie mit ich habe schon bittere teuschungen in diesen leben gehabt, um desto mehr sollte es mir schmerzen wen ich ihnen der von so fielen fieleicht der einzi[ge]r ist den ich mit dem nahmen Freundt begrüßen kan, fülte durch mein Unferan[t]wo[r]tliches Stillschweigen, glauben gerecht das ich ihm vile[i]cht vergessen, mein Freundt das ist nicht der fall und wirt auch nie sein. Komen Sie nur recht balt und dan werden Sie sehen

[2]

ob Sie nicht den Bööcke im(m)er serh gleich finden[;] von mir kan(n) ich ihnen nicht fiel Schreiben als das ich u(n)d meine Familie gesund sind u(n)d sie herzlich grüßen lassen, auch habe ich sehr fiele schöne Sachen bekom(m)en[,] bin auch sehr beschäftigt gewesen.

Überhaupt wie ich aus dem Brief von unserer *Freudt*¹ Alexy sehe den er mir hier ließ zu Sie zu senden so sehe ich das er ihnen von mir u(nd) meiner *lieber schöner gutten* Frau die das Pulfer nicht soll erfunden haben, die ihm wie ich aber im(m)er auf gastfreudlichst empfangen hatt[,] spontisch² genug geschrieben hatt. Nun von Englischen Erzten u(nd) Russischer Politik ich kan ihnen versichern mir ist ganz dum(m) im Kopf wie ich den Brief lese[,] in den ich mich gar[n]icht besinne das auch nur das wenichte was währe, und von ich denke der ein Man(n) den Brief geschrieben der

¹ Két vastag vonallal aláhúzva.

² Azaz: spottisch.

meiner Täuchler Gast ist u(n)d gegen dem ich nicht nur wie Freud mit Wort sondern auch mit der Tathe gewesen bin, es ist Schwerlich zu denken das man sich so teuschen muß. Wen Sie kom(m)en so werden Sie von Anderz³ selbst aufschuß haben u(nd) sehen wie we[i]t sie diser Nobler Poetischer Alexi glauben können, ich kan es nicht verstehen. Leben Sie wohl[,] begrüßt Sie von ganzen Herzen ih[r] aufrich[ti]ger Freudt F. Bööcke

[B. O.]

³ Ludwig Anderstöl.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. május 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [12. levél]

[1]

Lieber Alter Freu[n]dt Henzelman.

Ihrer lieber Brief durch Hern Feher¹ habe ich mit Freuden erhalten, u(n)d eilen ihm zu beantworten, Sie schreiben mir ich soll den Freckeren², verzeihen, lieber Gott, von mir hette er es nie erfahren das ich den Brief gelesen auch hette i[c]h mich gegen ihm nicht im geringsten geänder[t], aber[,] Sie werden es kaum glauben[,] seit dem Sie ihm geschrieben[,] kommt er gar nicht mehr her, eines Abends traf ich ihm bei Pulsky u(n)d da sprach er kaum ein Par Worte mit mir es schei[n]t als wen ich ihm beleidigt habe und nicht er mir, u(n)d als ich ihm um Verzeihung bitten muß das er ein so liebeswürd[ig]en Brief über mich u(nd) meine Frau geschrieben hatt. Gott weis es ich bin nicht nachträlig³ und vergiß gewiß eine Sache schnell[,] wen aber ein Mensch so sonderbar handelt so weiß ich auch nicht was zu denken, sonst kam er sonst jeden Abent, und jezt, zeigt er Sie gar nicht mehr als wen ich ihm was zu leiden hätte gethan, ich kan er⁴ nicht helfen wen er so dum(m) ist. Wir wollen jezt von was an den Spesen etwas mehr vernu[n]ftiger wie gehts

[2]

und was machen Sie, und wan kom(m)en Sie, ich wünsche das Sie balde kom(m)en[,] es würde mir sehr freuen Sie wieder hir zu haben, man muß in der Hofnung leben,

Mir selbst jeth⁵ es so ert[r]aglich wie Sie fon Herr Feher gehört haben werden, Meine Frau u(nd) Kinder sind Gott sei gedankt auch gesund und lassen Sie grüßen, mit den Antiken jeth es auch Guth bekom(m)e im(m)er was neu[e]s dazu u(n)d so jeth es einen Tag wie den Ande(r)n. Ich muß ihnen sagen wen Sie nicht balde kom(m)en so werden Sie mich zwingen das ein Schönen Morgen ich nebst Frau in Paris Erscheinen werde um zu sehen was sie den Eigentlich da angeben, und thun u(nd) Schaffen, also machen Sie sich gefast darauf den wen ich kom(m)e ist das mein Erster Gang zu mein(e)m alten Freund, Ich schreibe wider balt also

Gott erhalte Sie begrüßt u(nd)

küst Sie ihr aufrich[tige]r

Fr[eu]dt F Bööcke

London den 2 May 1854.

[B. O.]

¹ Értsd: Fehér.

² Azaz: Frechling?; értsd: Alexynek.

³ Értsd: nachtragend.

⁴ Értsd: ihm.

⁵ Értsd: geht.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből

Párizs, 1854. május 22-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 351–352. oldal

A Henszlmann által kért francia állami támogatás hosszadalmas és szövevényes történetének követhetősége, illetve a számos ehhez kapcsolódó keltezetlen fogalmazvány datálása érdekében itt és a továbbiakban fölvettem néhány részletet a francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága, illetve ennek régészeti albizottsága nyomtatásban megjelent ülésjegyzőkönyveiből. (Sajnos a jegyzőkönyvek teljes terjedelmükben való publikálását az 1856-os őszi ülésszak kezdetétől nem folytatták tovább.)¹

A kultuszminisztérium bizottságának három albizottsága (a filológiai, a történeti és a régészeti) – a nyári szünet kivételével – általában havonta ülésezett külön-külön, valamint együttes üléseket (*séance générale*) is tartott. Az utóbbiakat a továbbiakban egyszerűen a bizottság üléseinek nevezem.

Az albizottság ülésén Albert Lenoir röviden összefoglalva ismertette Henszlmann *Mémoire...-ját* – lásd a 151. számot – és tolmácsolta kérését, hogy úm. felfedezésének vizsgálatára küldjenek ki különbizottságot. (Magát az iratot nem olvasták föl, s nem is történik rá utalás.) Prosper Mérimée az ülésen jelen volt,² de nem jelezte, hogy nem vállalja ebben a részvételt, vö. a 162. számmal.

A régészeti albizottság (Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, section d'archéologie) 1854. május 22-i ülésének jegyzőkönyvéből:

M. Albert Lenoir fait ensuite une communication relative au procédé que suivaient les architectes du moyen âge dans leurs constructions et dont le secret aurait été découvert récemment par M. le docteur Émeric Henszlmann, membre de l'académie hongroise.

M. Henszlmann affirme que les études auxquelles il s'est livré sur les monuments les plus remarquables de divers pays l'ont conduit aux résultats suivants:

Les proportions des édifices sont développées d'une seul grandeur fondamentale avec une régularité organique, chaque grandeur dérivant de celle qui précède et toutes ensemble provenant de la grandeur fondamentale.

¹ Az ülésekről összefoglalásokat közöltek más lapok is, például a *Bulletin des société savantes, missions scientifiques et littéraires* vagy a *L'Athèneum français. Revue universelle de la littérature, de la science et des beaux-arts*. Ezek azonban nem alkalmasak az ügy (további) követésére. Egyrészt, mert a téma nem tartozott azok közé, amelyeket a lapok különösen érdekesnek találtak, másrészt mert az időről időre több ülésről készült közös beszámolókból az sem derül ki, melyik ülés napirendjén szerepelt az illető téma.

² Ennek egyik előadója is ő volt; kérdés persze, hogy kívárta-e a végét: Henszlmann ügye legvégül került sorra. (Az ülés fél 3-kor kezdődött és 5 órakor végződött.)

Ce principe, bien que connu déjà et même appliqué par les Grecs, n'est arrivé à sa perfection qu'au moyen âge et notamment en France.

On peut exprimer les grandeurs, soit arithmétiquement, soit géométriquement, bien que les anciens maîtres ne se soient servis que les dessins géométriques.

Enfin, le rapport de ces grandeurs, loin d'être arbitraire, est dominé par une nécessité éminemment logique, une seule et même formule mathématique servant à déterminer les différentes dimensions de tous les monuments un peu considérables du XIIe au XVe siècle.

La connaissance de cette loi d'harmonie dans les proportions, en révélant l'esprit dans lequel a été conçu le plan primitif d'un monument, présente une double utilité, tant au point de vue des restaurations à effectuer, que pour la facilité et l'exactitude des reproductions graphiques de ces mêmes monuments dans les publications officielles.

M. Lenoir ajoute que l'académicien hongrois serait tout disposé à donner des renseignements officiels sur sa découverte à la commission que le comité désignerait à cet effet.

MM. Mérimée, Albert Lenoir et Lassus sont nommés pour faire de cette commission.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1854. május 26.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 8. levél¹

Az 1. oldalra, a megszólítás fölé Henszlmann odamásolta (Podhorszky Lajos kijegyzéséből, nem egészen pontosan) Gustav Renvall finn–latin–német szótárának három címszavát, köztük – többszörösen aláhúzva – a Pulszky nevére hasonlító szó *spectabilis* jelentését. Erre hivatkozik a levél első mondata, ezért mi is a megszólítás fölött közöljük.

[1]

Lexicon linguae Finnicæ Auctore Gustavo Renwall 1826

Aboæ. Vol. II^{di} pag. 85.²

Pulpukka kan Ns nymphæa alba G. Seeblume (lummet) *Pulslias & Pulskins, spectabilis*,³
 erectæ staturæ, conspicuus, excellens G. ansehnlich, erhaben⁴ vel
 Puna, an Ns. rubedo l. rubor, inde sanguis, G. Röthe &c.

Domine spectabilis

Aus den vorstehenden Zeilen ersiehst Du daß ich auch wen(n) nicht prophezieren kann, doch einige l[e]ichte Ahnungen habe; in einer solchen wirst Du zum spectabilis mihi, u(nd) nun ersiehst Du daß Du ein wirklicher finnischer spectabilis bist —

Der Auszügler obiger Zeilen Podhorszky läßt sich Deiner hohen Gnade empfehlen, u(nd) legt sich der kleinen Frau zu Füßen, indem er bei ihr anfragt ob sie etwas in seiner thübetanisch-biblischen Angelegenheit erfahren, u(nd) bei Dir ob es nicht zweckmäßig wäre unter den gegenwärtigen Umständen für die ins baltische Meer gesegelte englische Man(n)schaft eine sehr kurze aber bündige

[2]

englisch-finnische Gram(m)atik, etwa sam(m)t kleinere Diktionär u(nd) Redensarten zu schreiben; sprich doch hierüber mit Trübner u(nd) a(nderen) Buchhändlern. P.⁵ arbeitet sehr schnell u(nd) fleißig, u(nd) kön(n)te ein solches Werk in sehr kurzer Zeit liefern. Was würden die Herrn dafür begeben, da es dem Manne *sehr schlecht* geht[,] wäre dies ein Hauptpunkt, den Du desto leichter ins Klare bringen kan(n)st, weil Du versatus in his bist.

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Renvall 1826, II, 85.

³ Két, három, illetve négy vonallal aláhúzva.

⁴ Vö.: Renvall 1826, II, 85 (az eredeti kétféle kiemelésével): „**Pulska**, an Na. *erectæ staturæ, excellens, spectabilis*, speciosus, magnificus, conspicuus, G. erhaben, ansehnlich, vortrefflich. / **pulska**, an al. *pulslias*, aan Na. idem. / **pulskeus**, uden Ns. *indolens spectabilis l. conspicua, excellentia, species rubusta l. speciosa*, G. Ansehnlichkeit, Vortrefflichkeit.”

⁵ Podhorszky.

Wie steht es mit Alexy, daß er die nöthigen 10 £ zu einer Büste des Alten⁶ für den Krystallenpallast noch nicht hat glaube ich, wen(n) er solche aber nicht auftreibt ist es eine Schmach für Jene unter der Emigration die etwas thun kön(n)ten. Er hat sich an mich gewandt, u(nd) ich habe hier einige Versuche angestellt, NB durch Paul⁷ der diese Dinge zu betreiben pflegt. Dieser hat bis jezt zwei Versprechen jedes von 20 Francs „risum teneatis amici“⁸ von dem *Kleinen*⁹ u(nd) vom
[3]

schwarzen Armenier erhalten, ein dritter H(err) Graf wird vielleicht auch mit eben so viel herausrüken[.] Ein rarer Tusch; wen(n) es sich aber um ein Pferd der um eine J— sendete wären 600 Fr(anc)s längst beisam(m)en. Kan(n)st Du den(n) gar nichts pro gloria gentis auftreiben? Entschuldige Dich nicht mit Alexy, daß er langsam u(nd) faul ist weiß ich besser als die *dum(m)en Deutschen*, bin aber jedoch vollkom(m)en überzeugt daß er diesmal anbeißen wird, da es sich hier um seine künftige Existenz handelt, darum „Verlaß ihn nicht im fürchterlichen Ernst“¹⁰

Was mich anlangt, hat meine Angelegenheit endlich einen Ruk erhalten. Es existierte im Minist(ère) de l’Instructio(n) drei Komissionen, eine historische, eine philologische u(nd) eine archäologische, letztere für die alten Monumente Frankreichs. Dieser habe ich ein ausgearbeitetes Memoire über meine Erfindung eingereicht, worin(n) ich die Vortheile der Anwendung derselben bei Restauration u(nd) Erhaltung u(nd) Publikation der Monumente, wie sie die Regierung sich hier zur Aufgabe gestellt hat, auseinandersetzte.¹¹ Ich habe früher meh[re]re der vorragendsten Mitglieder der Komission nach *meinen Kräften* bearbeitet, das memoire wurde vergangenen Montag vorgelesen, u(nd) die große Komission ernan(n)te die Mitglieder Merimée Laszus u(nd) Lenoire meine Angelegenheit zu prüfen.¹²

[4]

Was hieraus erwachsen wird, weiß ich nicht, den(n) bei meinem Pech u(nd) meiner Ungeschiklichkeit läßt sich nichts in vorhinein bestim(m)en, so viel glaub’ ich jedoch im voraus zu ersehen, daß ich nicht ohne einigen Lärm gemacht zu haben, nach England zurückkom(m)en werde, wen(n) ich nemlich kom(m)e; vorläufig kön(n)test Du dies doch Donaldson mittheilen, das später schreibe ich ihm selber.

Ferner war ich bei Newerkerke, der Generaldirektor der Museen ist,¹³ ich habe ihm von deinen Diptychen erzählt u(nd) einen Katalog des exhibition¹⁴ gegeben, wen(n)

⁶ Kossuth Lajosé.

⁷ Hajnik Pál.

⁸ Horatius ún. *Ars poeticájából* (Epist. II. 3, 5).

⁹ Talán Nemeskéri Kiss Miklós.

¹⁰ Az idézet Schiller *Tell Vilmosából* (4. felvonás).

¹¹ Vö. a 151. számmal.

¹² Az ún. régészeti albizottság ülésén ezt a három tagot delegálták a különbizottságba – lásd az előző számot –, de az ügy majd csak július 3-án kerül a bizottság elé (s ott Mérimée bejelenti majd, hogy nem vállalja a részvételt), lásd a 162. számot.

¹³ Émilien de Nieuwerkerke, a császári ház képzőművészeti intendánsaként (Intendant des beaux-arts de la Maison de l’Empereur).

¹⁴ *Kat. London 1853.*

Du mit Nesbyt noch nicht im Reinen bist, ließe sich mit Jenem etwas in Bezug auf die Abdrücke der hiesigen Diptycha machen. Schreibe demnach hierüber.

And non though last not least azt akarom látni hogy ha generosus vagy-e? Im Falle ich mit meiner Angelegenheit reussiere wirst Du Freundschaft genug für mich besitzen to part with the Napoleon sword? Ich habe Newerkerke davon gesprochen, u(nd) er glaubt the Emperor would be very desirous es für das Musee Napoleon zu besitzen.¹⁵ Es ist natürlich, u(nd) ich verspreche es Dir daß ich nicht leichtsin(n)ig damit verfahren werde, im Falle ich es bis zu einer persönlichen Uiberreichung treibe; da aber die Authentizität des Säbels nicht angezweifelt werden kan(n) bei dem peremptorischen Zustande der In(n)schriften wäre dies der letzte Ruk in meiner Angelegenheit. In Parenthesi bemerke ich blos daß dieser Säbel kein Mandl¹⁶ ist, aber eher eine Kuriosität, u(nd) als solche ihre eigentliche Werth erst im Museum, in das sie hin gehört erhält.

Grüße die kleine Frau, die Kinder bácsi¹⁷ &c. von

Ihr

Emrich

Paris d(en) 26 May 1854 20 Rue de Madame

[B. O.]

¹⁵ Értsd: megosztja-e vele Pulszky a kapott pénzt, ha Henszlmann kiközvetíti a Musée Napoleonnak Napóleon kardját (azaz egy damaszkuszi pengét Fejérváry gyűjteményéből, amely Napóleoné is volt, és amelynek ifj. gróf Viczay Mihály készítetett a szigetvári Zrínyi Miklósé másolataiból markolatot és szerelékeket). (A fegyvert, feliratait, illetve hosszú történetét itt nem ismertetjük, végül Pulszky Ágost a MNM-nak ajándékozta).

¹⁶ Azaz: mandula; értsd: műtárgy. (Ahhoz az értelemhez képest, ahogyan a szót Fejérváry használta gyűjteménye tárgyaira, Henszlmann ferdít, hogy rábeszélje Pulszkyt az eladásra.)

¹⁷ Pulszkynét, a Pulszky gyerekeket és Tanárky Gyulát.

Pulzsky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. június 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [4. levél]

A levelet Pulzsky (év nélkül) május 1-jéről (*calendis maiis*) keltezte, ami nyilván tollhiba, és június elsejeként értendő, mert a rajta lévő postabélyegzők 1854. június 3-i dátumúak.

[címezés a hátoldalon:]
 Le Dr E. Henszlmann

20 Rue de Madame
 près du Luxembourg
 Paris

[Háromféle postabélyegző: tottenham-i dátum nélkül, calais-i és párizsi 1854. június 3-i dátummal.]

[1]

Amice Carissime

Anglí sunt etiam spectabiles vellent scire sed nolent discere & adhuc minus libros emere. Ideo est nihil cum Grammatica Finnica, nec Grammaticas Turcicas emant istí spectabiles, quia multum instant, id est quatuor shillingos.¹ Donaldsonem non vidi, sed scripsi ipsi, – non mihi respondit, — sed Digby Wyatt semper interrogat de te, forsan cum illo posses aliquid facere, associationem formari. Commissio gallica quoad tam inventionem² sine dubio bonam debet opinionem, ego semper credo, quod plus sint facturi, quam mei Angli. — Antiqui³ effigies colossalis est jam parata apud Alexim, sed bonæ vellet Batthanianam etiam parare. Quod framea attinet, illa constitit in parata, quadringentos viginti quinque florenos, & præterea debui ipsam semul reluere ex manibus rapacissimis Hæmorrhoiderii nunc divitis ex spoliis injustissimis. Ego quidem astio istam frameam, sed tamen, si tibi per hoc servitium reddere possum, non vero si vendes Museo Napoleonio, nam duas dare museo esset stupiditas, quæ magnam haberet fructam; novi ego isto, res, quod dono datur per homines ignotos, hoc nunquam honoratur, sed statim obliviscantur ejus.⁴ Ego nunc Catalogum Collectionis meo elaboratissimum scribo, & studeo gemmas. Nesbit[t] necdum habet gypseas imagines, ego amam, si posses facere aliquis in hoc rem. Vale & Ama. — Calendis Maiis.

[E. A.]

¹ Vö. a 158. levél elejével.

² A Henszlmann arányelméletét vizsgáló francia bizottság.

³ Kossuth Lajosé.

⁴ Vö. a 158. levél 4. oldalával.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1854. június 2.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 8. levél¹

[1]

Paris d(en) 2 Juny 1854.

Lieber Freund!

Somsich, der Dich vergangenes Jahr in London besuchte reist künftige Woche nach Amerika, wo er als Ingenieur eine Anstellung halb u(nd) halb gesichert hat; um nun einige Ansprache zu haben u(nd) nicht ganz wild fremd dazu stehen läßt er Dich ersuchen ihm einige Empfehlungen zu schiken, namentlich nach New York u(nd) St Louis oder auch Washington u(nd) Boston, vorzüglich aber erstere beiden Orte. Wie gesagt reist er künftige Woche ab, die Sendung pressiert also *sehr*,² u(nd) zwar um so mehr da ich vermuthe daß Du auch nach Sheffield gehst Diktiódat elmondandó; also beeile Dich so viel als möglich, wen(n) Du ihn u(nd) mir gefällig sein willst. Er hat auch an den Alten³ geschrieben, jedoch noch keine

[2]

Antwort erhalten, wen(n) Du ein Wort hierüber fallen lassen willst, wäre dies nicht unangenehm.

Meine Kommission⁴ hat noch nichts Weiteres von sich hören lassen, u(nd) more solito habe ich einen u(nd) den anderen der Her(r)en wieder bereits dreimal gesucht, u(nd) zwar zu Stunden in denen ich sie fast im(m)er getroffen, aber im(m)er vergebens. Da möchte man doch kerzengerade zwirnsfaden dem [...] u. s. w.!!!

Was ist es mit Podhorszky? weist Du schon etwas, oder nicht? Er hat ganz bedeutende, umfassende u(nd) gründliche Kenntnisse u(nd) es wäre jam(m)erschade wen(n) diese ohne alle Frucht zu Grunde gehen sollten.

Was ist es mit Alexy[:] hast du schon etwas pro gloria gentis gethan?⁵ Von hier

[3]

aus schike ich ihm 60 bis 80 francs, es handelte sich also nur um etwa ebenso viel, u(nd) zwar gleich damit er anfangen kon(n)te.

Wen(n) Du zum Alten⁶ kom(m)st frage doch Iház was es mit dem Zeugnisse für Major Kajdacsy für ein Bewandtnis hat. Als Iház hier war hat er ihm ein solches Zeugnis versprochen u(nd) noch im(m)er nicht geschickt more patrio majd ráérünk! d. h. bis der Man(n) der es braucht nicht mehr da ist. Er verlangt nichts als was sicher u(nd)

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Három vonallal aláhúзва.

³ Kossuth Lajosnak.

⁴ Az arányelméletének vizsgálatára kiküldött különbizottságról van szó; vö. a 157., a 162. számmal, stb.

⁵ Kossuth büszkte ügyében, vö. a 158. levéllel.

⁶ Kossuth Lajoshoz.

bestim(m)t ist, d. h. daß er, wie es im Közlöny gegen Ende Juny 1849 vorkom(m)t zum Major ernan(n)t wurde. So etwas kan(n) man den(n) doch nicht versagen glaube ich.

Grüße die kleine Frau Bácsi, die Kinder⁷ Bööke etc. Leztere schrieb mir er wolle nach Paris kom(m)en? Schreibe mir mit welchem *Mann* er hinauf antwortet.

H

[B. O.]

⁷ Pulszky feleségét, Tanárky Gyulát és a Pulszky gyerekeket.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Jean-Baptiste-Antoine Lassus-nek
Párizsból Párizsba, 1854. június
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

A papír bal felső sarka hiányzik, ezért a címzett nevéből csak az utolsó betűk maradtak meg: *ssus*. Ez Jean-Baptiste-Antoine Lassus nevének vége, mert a levélben a Henszlmann elméletének vizsgálatára kiküldött bizottság üléséről van szó.

Az első két bekezdés és a között a harmadik között, amely arról szól, hogy a tárgyaláshoz szükséges rajzok, illetve épületfelmérések közül melyik hogyan kerüljön a helyszínre – azaz Lenoir lakásába – nagyobb köz van hagyva. Azt, hogy a két rész egyugyanazon személynek szól, az alsó szövegrész első szavai közül végül kihúzott *aussi* teszi bizonyossá: „je vous prie aussi Monsieur”; valamint az, hogy a szöveg a címzett műveként említi a Chartres-ról szólót.

A fogalmazvány szerint Lenoir azt mondta Henszlmann-nak, hogy Mérimée valószínűleg nem vesz részt Henszlmann „ügyének vizsgálatában”, ezért a levél minden bizonnyal július 3. előtt kelt, tehát azelőtt, hogy Mérimée hivatalosan is bejelentette: nem óhajt tagja lenni a különbizottságnak, lásd a következő számot.

Hátoldalán Henszlmann számoszlopai tollal és ceruzával (osztások arányszámításokhoz).

[cím a lap alján:]

Rue du faub(ourg) Poissonière hôtel Violet

[1]

[La]ssus.

M(onsieur) Lenoir m’informe que la commission dont je vous ai parlé,¹ n’était nommé que dans une manière [in]officieuse, et que pour cela vous ne deviez pas vous attendre de recevoir une invitation formelle de la part du ministère. C’est ne qu’après avoir votre rapport pour base, qu’on pourra faire des démarches officielles.

M(onsieur) Lenoir me dit encore, qu’il n’est pas probable que M(onsieur) Mérimée assistra à l’examen de mon affaire; dont il ne tient qu’à vous *seul* Monsieur de fixer le jour & l’heure qui vous soient convenables[.] M(onsieur) Lenoir propose son logis com(m)e local de reunion et le temps de deux heures après midi.

Je vous prie Monsieur d’avoir la complaisance d’envoyer chez M(onsieur) Lenoir pour la reunion les dessins des cathédrales de Cambrai, de Reims, de Meaux, et de Bourges que vous avez bien voulu me prêter. M(onsieur) Lenoir possède votre ouvrage sur Chartres² et celui du Noyon, et moi j’apporterai mes dessins des cathédrales d’Amiens et de Beauvais faits sur les dessins de M(onsieur) Verdier, ainsi que les planches de l’Encyclopédie nécaissaire pour l’examen de la S(ain)te Chapelle et de Notre Dame

¹ Innen kihúzva: „et dont vous êtes membre”.

² Vö.: *Lassus et al. 1856*.

de Paris,³ afin que nous ayons des matériaux suffisants, pour prouver l'exactitude et l'applicabilité de ma théorie.

Prévoyant les lenteurs que même après un rapport favorable de la part de la commission, la réalisation définitive et matérielle de mon entreprise pourra encore rencontrer, je vous prie Monsieur, dans l'intérêt même de la science et de l'art auxquelles vous consacrez si noblement votre temps et vos talents, de vouloir bien hâter cet examen qui est la première condition et qui sera la base de mes démarches ultérieures et officielles.

[Sz. E.]

³ *Encyclopédie 1851–1864. Vö. még: Calliat 1857.*

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága jegyzőkönyvéből
Párizs, 1854. július 3-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 428. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France 1854. július 3-i ülésének (*séance générale*) jegyzőkönyvéből, a régészeti albizottság működéséről szóló beszámolóból.

La section d'archéologie fait connaître que, sur la proposition de M. Lenoir, elle a chargé une commission de trois membres d'examiner la découverte qu'annonce avoir faite M. Henszlmann, de la loi constante qui existe dans les proportions de toutes les parties des édifices religieux construits au moyen âge.

M. Mérimée n'accepte pas ces fonctions de commissaire.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. július 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [12. levél]

A keltezetlen levél a postabélyegzők alapján datálható.

[címezés a hátoldalon:]

M(onsieur) le Docteur Henszلمان

via Dover

Calais

20 Rue de Madame

près du Luxembourg

Paris

[Ötféle, részben töredékes, illetve elmosódott postabélyegző; Kentish Town-i dátum nélkül; angol hely nélkül, 1854. július 14-i dátummal; calais-i és párizsi 1854. július 15-i dátummal.]

[1]

Amicissime

Ego sicut æternus Judæus Eugenii Sue,¹ quem intra parenthesim nunquam legi, ambulo in tenebris, i(d) e(st) in Scotia, (Σκοτος ater) & in Anglia septemtrionali, sed necdum scio ne orientare, istud quidem scio nos omnem in casam brevi redituros ad patriam omniam spectabiliam, sed sicum nescio, qua simus itari. Eousque studio gemmas, & colligo impressiones omnium bonorum, nam successit mihi detegere collectionem magnam Tassianam,² & possum habere pensis sex impressionem quamcumque. — Dombory Mesmerizat cum Figyelmessio³ & fecit pecunicam, habet filium. Alexis fuit in difficultatibus propter protone antiqui, defuerunt ipsi adhuc pondo circiter tria, quæ ipsi habenter dedi

[2]

sed stupidus est in apprehensione cum nostro Bööcke bonorum optimo. Ex impressionibus Tassianis vidi, duos lapides quos antiquos, Böhmus, tu & ego pro geminis habebamus, esse opere nequissimi Pichler,⁴ scilicet, 1. Peleus ΠΕΛΕ, 2., Amor trium-

¹ Utalás Eugène Sue *A bolygó zsidó (Le juif errant)* című regényére.

² Értsd: a James Tassie-féle gemmalenyomatok nagy sorozatát.

³ Értsd: Guggenberg (Dombory) Károly doktor Mesmer-módszerrel (hipnotizációval) gyógyít, Figyelmessy Fülöp az asszisztense.

⁴ Luigi Pichleré. Itt és a továbbiakban a Fejérváry-gyűjtemény két feliratos, illetve vésnök nevével szignált gemmájáról van szó. (Ezeket itt hosszú lenne azonosítani, illetve megmagyarázni, mi mindenre utal velük kapcsolatban Pulszky röviden.)

phans, ΑΑΛΙΩΝov. — Multā nova & maximæ notæ viveri quoad Historiam artis; de qua philosophi Germanii, qui non habent oculos, nihil sciunt. Plures statuas æreas magnitudine & arte eximias acquisivi, sicut etiam circa 20 lapides, pateram quoque æream,⁵ capite Solis radiati ut ajunt „en front” ornatam, siquis Zodiaci affabræ sculptis insignitam, porro speculum cum figuris anaglyphis.

[3]

Prof(essor) Fôucaut

Quid cum submontano Tibetane? scripsera[tur]⁶ ipsi Londinenses Biblici? mihi dictam fuit scripsisse illos.

A quo obivisti scripti librum unum de Algeria, qui nunc prodibit die Lunæ,⁷ alium Russinum, qui jam apparuit, & multos maiori moments articulos pro periodicis publicationibus. Sheffieldienses me invitarunt ut ipsis legem de philosophia mythologiæ, & de artibus ornamentariis in omnibus classici [...]ebis.⁸ Pro Scotis scripsi articulum de architectura cynosura civilisationis, & pro antiqas literas innumerabiles.⁹ Vides me semper esse occupatum.

Vale & ama.

Paulum & Daniele¹⁰ saluta.

[E. A.]

⁵ Értsd: bronztükröt.

⁶ A papír jobb felső sarka sérült.

⁷ Vö.: *Wagner-Pulszky 1854*.

⁸ A szó eleje tintafolttól nem olvasható.

⁹ Azaz: az ékirásról.

¹⁰ Hajnik Pált és Irányi Dánielt.

Charles-Louis Chassin Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1854. július 18. után
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Chassin megköszöni, hogy Henszlmann részt vett az esküvőjén. Ennek meghívója (kisnyomtatvány) két példányban is megtalálható Henszlmann hagyatékában (mindkettő a p. č. 730-ban, egyik sincs megcímezve). Eszerint Chassin 1854. július 18-án házasodott össze A. Sauvage kisasszonnyal (a rue de Temple-i Szent Erzsébet-templomban). A levél kelte ennek alapján tehető az ezt követő napok egyikére.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur Henszlmann
 rue de Madame

[1]

Mon cher Monsieur,

Je vous ai aperçu le jour de mon mariage. Je regrette de n'avoir pas pu vous serrer la main et vous remercier de l'honneur que vous me faisiez. S'il vous est possible d'accompagner M(onsieu)r Eranyi¹ et de venir mardi prochain causer et discuter avec moi, vous me ferez un grand plaisir.

Tout à vous de coeur

Charles Louis Chassin

19, rue M^{ue} Rigole
 à Montmartre

[Sz. E.]

¹ Irányi Dániel.

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. augusztus 19.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [12. levél]

Nem postán küldött levél.

[címezés a hátoldalon:]
 Henzelman
 úrnak

[1]

21. Alpha Road
 Regents-Park
 London Aug(usztus) 19^{én} (1)854

Édes Henzelman úr!

Csak jövő héten lesz érkezésem önnek hosszasabban írni, most igen elvagyok foglalva. Kajdacs bizonyítványát¹ is csak a jövő héten reményilem küldhetni, mert jelenleg az öreg² is annyira el van foglalva, hogy csak ebédnél láthatni őt. Hétfőn Hanleyben nagy meeting lesz 's e miatt a beszéd készítése minden percét igénybe veszi.

Üdvözlöm nevendékeimmel³ együtt mindnyájokat, 's maradok tisztelem mellett őszinte meleg csatlakozással

barátja
 KarádyIgcz

[Sz. E.]

¹ Vö. a 160. számú levél 3. oldalával.

² Kossuth Lajos.

³ Kossuth Ferenc és Tivadar.

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. augusztus 26.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [14. levél]

[1]

21. Alpha Road
 Regents-Park
 London Aug(usztus) 26^{án} (1)854.

Édes jó Henszelman úr!

Ma egész nap mindig készültem önnek írni, de addig nem akartam hozzá fogni míg az ígért bizonyítvány¹ kezemben nincs, hogy egyúttal azt is Róthné² által küldhessem, miután azonban a kormányzó úr³ végzetlenül el van foglalva, tehát csak az utolsó percekben kaphattam meg Kajdacs bizonyítványát, úgy hogy alig voltam képes egy pár sornál többet mellékelni ön számára.⁴

Távozásomkor azt hittem, tán irhatok Önnek Londonból némű érdekes dolgokat, de bizony ahhoz még idő kell, míg biztosabb reményről szólhatok, annyit azonban említhetek hogy itt a remény jelenleg alaposabb mint valaha, mik e tekintetben a fontos okok, azt jelen levelemre nem bízhatom, mert ezt nyitva kell küldenem, de hiszen itt létemig úgy is vagy jobbra vagy rosszabbra

[2]

fejlődnek a körülmények, tehát célszerűbbnek látom mindenekről Párisba érkezésemkor bizalmasan szólni.

Lexit⁵ várom ma, ha eljő mielőtt levelemet expédiálom, ő is fog néhány sort hozzá írni.

Pulszkyék tegnap várták az anyóst és apóst,⁶ ha megérkeznek, mindnyájan tengeri fürdőbe mennek.

A napokban a Crystály palotában⁷ voltunk, illy nagyszerű valamit a világ még nem látott, ha ön Londonba jö[.] bizonyosan heteket fog ott tölteni.

¹ Azaz: Kajdácseyé, vö. a 160. levél 3. oldalával és az előző levéllel.

² Vagy Roth Mátyás, vagy Roth Dávid felesége.

³ Kossuth Lajos.

⁴ Karády ugyane napon kelt első, rövid levelét (p. č. 186 [13. levél]), amelyben ezt a hosszabbat ígéri, nem közöljük.

⁵ Azaz: Alexyt?

⁶ A Walter házaspárt.

⁷ Azaz: a Kristálypalotában (Crystal Palace). (Az 1851-es londoni világkiállításra emelt épületet ekkorra az emberiség ősi kultúráit, illetve az európai művészet korszakait bemutató nagyszabású kiállításokkal rendezték be.)

Tegnap Donaldsont látogattam meg, igen melegen emlékezett önre, nevendékeim 3^{or} hetében három-három órát fognak nála dolgozni.⁸

Ha levelem még elég jókor érkezik, kérem bizza meg Szontagh barátunkat, hogy egy játék Tarrok kártyát hozzon számunkra. Örvideni fogok, ha Szontagh által egy pár sorral örvendeztett meg, különben ha ez már elútaott
[3]

a posta is elhozza ön levelét, mellyben sokat szeretnék olvasni barátinkról, kiket szivemből üdvözlök.

Hát Fehérről tudnak-e már valamit? Böke⁹ ugyan megjárta a magyarországi comissiókkal,¹⁰ képzelje csak[,] a megrendelt savanyú káposzta 6 hónapi útazás után becsületes rohadtt állapotban érkezett Londonba.

Nevendékeim¹¹ szeretettel üdvözlük önt. Maradok őszinte meleg csatlakozással

barátja

KarádyIgcz

U. I. Azon bizonyos dolog csak maradjon ott a' hol van, hihetőleg valaki utánnam vagy velem jó Parisba, ki magával viendi a szükségesekeit. — Isten önnel!!

[más tintával sietősen hozzáírva:]

E leve[le]ke[t] Ihász küldi, kéri póstára dobni

[Sz. E.]

⁸ Azaz Kossuth Ferenc és Tivadar a University College London-ban (ahol Donaldson az építészet professzora volt).

⁹ Frederick Bööcke.

¹⁰ Azaz: megbízásokkal.

¹¹ Kossuth Ferenc és Tivadar.

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1854. szeptember 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [15. levél]

[1]

21. Alpha Road
 Regents-Park
 London Sept(ember) 15^{én} (1)854.

Kedves barátom!

Szontagh által küldött kedves soraira ugyancsak ő általa szándékoztam válaszomat küldeni, miután azonban ő hihetőleg később indul mint reménylettem, nekem pedig sürgős levelem van, tehát nem várom be indulását.

Legelőször is arra kérem rendeljen meg nevendékeim¹ számára két nagy rajztáblát 's mindenikhez egy léniát, már hogy minő legyen a rajztábla, azt ön legjobban fogja tudni; a fiúk azt szeretnék, ha olyan lenne minő az, a mellyen ön dolgozik, hogy legyen meg hát örömük, legalább később nem kell ismét nagyobbbat csináltatni. Igen szeretném ha árát mielőbb megírná azért hogy indulásomkor erre is vihessek magammal pénzt.

Másik kérelmem is van, sziveskedjék kérem volt házi gazdámhoz menni, 's neki megmondani, hogy Octob(er) 2^{án} este Parisba érkezem, tehát óhajtom, hogy a szobák kellő rendben legyenek

[2]

ezt ha lehet holnap sziveskedjék neki megmondani, mert úgy állapotam meg vele, hogy 2 héttel előbb tudatom. — Én ugyan már hétfőn irtam neki, de ő elég insoli² volt nekem mindeddig nem válaszolni, holott levelemben felszólítottam hogy kereskedő veje küldjön vászon darabkákat mintául, mellé a határozott árt is kijelentse, hogy lássuk nem volna-e tanácsosabb inkább Párisban csináltatni nevendékeim számára a szükségelt ingeket. Sem erről sem a lakásról nem értesített, kérem édes jó barátom járjon el benne és nyugtasson meg mihelyt ideje engedi.

Donaldson rendkívül örvendett, midőn üzenetét átfordítottam neki, üdvözlí önt szívesen. Podhorszky barátunk érdekében is szólottam Donaldsonnal[,] ő minden lehetőt ígért. Pulszkyt várom be, az a minap olly formát említett, mintha Podhorszky számára már valami kedvezőt tudna[,] alig várom hogy szolhassak vele 's mihelyt tisztában leszek, megírom.

Kedves levelének többi pontjaira Szontagh által fogok válaszolni, vagy meglehet előbb is.

¹ Kossuth Ferenc és Tivadar.

² Értsd: szemtelen (*insolent*ből).

Alexynek kézbesíttem a 20 fr(ank)ot tüstént megérkezésemkor. Ölelem Irányit és Podhorszkyt 's maradok Önnek őszinte meleg csatlakozással

barátja
KarádyIgcz

Ihász és Szontagh tisztelik. — a fiúk is.
ezt ép most mondják.

[Sz. E.]

Kajdácshy Antal Henszlmann Imrének
 Isztambulból Párizsba, 1854. november 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 184, [3. levél]

A dátum alatt ceruzával Henszlmann: „Route d’Orleans 179 Gr(and) Mont Rouge”. Minden biznnyal az a cím,¹ amelyen azt a levelet kell leadni, aminek megírását Kajdácshy a 2. oldalon kéri.

[1]

Galata Nov(ember) 2-án 1854 estve 9 orakor

Igen tisztelt Barátom! Nekem sorsom most is úgy van mint irtam Boldényi barátunknak ide érkezésem 6^{od} napján – de mely levelemet hihetőleg a hibás címzés végett nem vette kezéhez – Benedetti igen hidegen fogadott – azt még is ígérte hogy meg teszen mit lehet – azt mondá kár hogy Vely Pasa² nem adott valami Pasához recommendatiot úgy Ő az által majd jobban dolgozhatnak – mert Sent Arno³ ellenzi a Vidékiek applicatióját a Török hadseregbe – most a Maréchal meg halt⁴ és még is ott vagyunk a hol voltunk – egyik napról a másikra biztat, segítséget egy fillért sem adott, így egy Tavernebe nyakig adosságba nyomorgok, ma ismét nála voltam, azt izente hogy majd hivatni fog, senkim sincz⁵ ki egy francia levelet feltenne hogy irnék nekie úgy lelkiesen mert ha hozzá jutok nagy ügyel bajjal, tsak azzal a pár szoval ereszt el, hogy még nem lehetett, várjak, pedig ez angol, americai, és Piemonti sött még a Nápolyi követ is minden nap be disputálják embereiket – az osztrák pedig nem bannya ha az egész világ fiait Ásioba teszik.

[2]

talán jó volna ha Podhorszky egy levelet írna Lavalettanak⁶ mintha én irtam és küldöttem volna, ezt úgy át lehetne a háznál adnia a Conciernnek, de ebbe a levélbe igen gyengéden kellene ezt elől adni és kérni hogy írna Benedettinek és emlékeztetné, ez által talán serkentve lenne, mert így nem tudom hogy mivé leszek – Czapkait az Americai követ tsak ugyan be tette – Quassier Morqueros Lord a Német Cassinoba – Dudás is tsak nyomorog.

Sebastopol maig nints be véve pedig 1/3 a Combinált seregnek sebesült v(agy) elesett — harmadnapja hogy a Szelek meg indultak, és minden hajos kapitány – e Csárda p(e)-d(i)g naponta telve Angolokkal – ezt mondja hogy ha ezen Szelek így tartanak, a flotta

¹ Montrouge helységben, Párizs déli határán (Henszlmann nyilván la Petit-Monrouge párizsi városrésztől való megkülönböztetésül nevezte „nagy”-nak.)

² Talán nem Veli pasa, a török csapatok egyik parancsnoka, hanem Gaál Gusztáv doktor, alias Veli bej.

³ Armand Jacques Leroy de Saint-Arnaud (a krími háborúban harcoló francia csapatok fővezére).

⁴ Talán Mihail Szemjonovics Voroncov herceg, tábornok. (Két évvel később halt meg, de egészségi állapota miatt ekkoriban kellett visszavonulnia az orosz csapatok fővezérségétől.)

⁵ Értsd: sincs.

⁶ Charles de La Valette (isztambuli francia követnek).

ott meg nem álhat, az ide valok pedig azt mondják, hogy évek alatti tapasztalás szerint, a fekete tengeren, ha a szelek ősszel meg indulnak egyszer, a Viharok szaporodnak de a Szelek meg szűnésére April végéig nints remény, mi lesz tehát a Combinált száraz földi hadi seregből, ha a Russus flotta ki jöhet? A Szárazon Crimiába naponta szaporodik a Russus serege némelyek szerint már 100 ezret meg halladta, de a Batumi Török és Tunisi hadsereg is veszélyezve van, mert a Russus flotta a tengeren el fogja vágni ismét a Communicatit, ergo v(agy) lesz mit enni – a tavali Kopplás okozta elgyengülésből halnak ott naponta 30–40 a Typhusba – most még egy kis éhség jöjjön

[3]

ujra szenvedni való szegények által, még van a resté de banq(ue)[:] hogy pedig tavali felette sovány koszt és nem a Clima az oka ezen nagy betegség és halálozásnak világos abból mert a Tunisi seregből nints beteg, noha ez a leg veszedelmesebb időkbe midőn a hideglelés itt dühöng, jött – ergo –[:] ezt én magam láttam, mert Taifur Beý (Wepler) Miralai (ezredes)⁷ el vitt magával ama reményben hogy ott majd Mustafa Pasa Muchir-nál⁸ be nyom, de n(em) sikerült, jól vannak ezek lakva a Magyarral, de nem tsoda, mert sub nomine Magyar sok embert applicálnak és kevés igen keveset kivéve betsülte meg magát, így p. o. n(em) csak hogy meg szökött, hanem meg is lopta a Török magazint,⁹ s. a. t.[,] ezt Mustafa Pasa nekem szememre vetette, még is azt mondotta hogy ha a Seraskier¹⁰ ki nevez, a lovasságtól ád egy Divisiót, mert tetszem nekie, de ő maga felelőssége alatt senki idegent annál kevésbé Magyart nem applicál, ha mingyárt hatalma volna is, ergo visza jöttem, Benedetti azt mondotta miért mentem el, igaz ez alatt kerestetett, no de most itt vagyok ismét 10 napja, és még is tsak majd-majd, a Török vallásra át térést semmibe se veszik, akkor ha ki van az ember nevezve, szívesen láttyák ha az ember t. i. be van osztva, a vallás formalításokat a legénység előtt meg tartja, az az si n(on) facit scandalum¹¹ más képp hihet mit akar, azt mondja maga a fő pap.

[4]

Nints a világon oly szabadság mint ezen Tartományba[,] kivált Stambulba értem[,] a n(em) Törököknek – se adozik se katonáskodik és tesz a mint akar, a kutya se ugattya meg – itt miséznek orgonáznak széltire, ma Perában egy nagy Pápista-temetés volt végig az uttyán,¹² a törökök komolysággal nézték, egy kajmakam (alezredes) kit már rég ismerék, azt mondja nekem, nem örülsz hogy ezt látod? – nem esmertem a holtat – felelém – azt gondolván, hogy célzás, mert ugy vélém hogy a holt az osztrák követségről valami hivatalnok volt, te nem értesz – mondá – azt kérdém, hogy n(em) örölsz é hogy nálunk a ti vallástok szertartása ily szabadon és gunytalanul gyakoroltathatik – én protestans vagyok, s így mindenki vallását s szertartását betsülöm. Protestans? de nem Angol? — nem — miért? — lásd az Angolok gyalázatos goromba emberek[,] ők a mi embereinket ha imádkoznak a Táborba, sött még a templomba is nem átkodnak

⁷ Azaz: Wepler Ágost alias Taifur bej, törökül: *miralay*, azaz ezredes.

⁸ Azaz: tábornoknál (török).

⁹ Azaz: raktárat.

¹⁰ Azaz: a (fő)parancsnok (szeraszkir).

¹¹ Azaz: ha nem csinál botrányt.

¹² Értsd: utcán.

insultalni, részegen oda tántorognak, pedig azt mondják hogy művelt emberek, azok csak közemberek voltak, hát most itt a nagy Várta előtt nem állott e 50–60 közkatonák és illetlenkedett e csak egy? Szegény török, szegény török! de azért mi nem bántunk titeket – Alah így akarta a változást, issalah! a Török nyelvet beszélni igen könnyű meg tanulni, én már úgy tudok majd n(em) mint francul. Feleletet kérek — tisztelem mind különösen Boldenyit, Pothors(zkyl), Irányit, Hajnikot cum Póli¹³ — ölelem Önt

K

[a 4. oldal felső margóján fejjel lefelé:]
(a feleletet kérem post restante.) és *francr.*¹⁴

[B. O.]

¹³ Valószínűleg Hajnik Pál elsőszülött lánya, Paula.

¹⁴ Azaz valószínűleg: frankírozva; értsd: felbélyegezve.

Albert Lenoir jelentése a francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának Henszlmann Imre arányelméletéről

Párizs, 1854. november 27. előtt

Budapest, OSZKK, Analekta, 2127¹

Másolat Henszlmann kézírásával, dátum, aláírás (illetve szerző) nélkül arról a jelentésről, amelyet Albert Lenoir a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France régészeti albizottságának 1854. november 27-i ülésén olvasott fel, vö. a 170. számmal. Lenoir 1857-ben egyedül írta alá e jelentés publikált második változatát – lásd a 285. számot –, és a jelentés első változatát a bizottság plenáris ülése napirendjére javasoló albizottsági jegyzőkönyv – lásd a következő számot – is határozottan hangsúlyozza, hogy a jelentés szerzője Lenoir, illetve hogy az az ő személyes véleményét tükrözi.² Ezt az első változatot nem nyomtatták ki. Azt, hogy Henszlmann készített róla másolatot, említi Pulszkynak írott következő levelében – lásd a 172. számot –; azt, hogy hányszor, s hogy ez a példány milyen úton került el az OSZKK-ig, nem tudjuk.³

A jelentés két változata között (ortográfiai eltérésektől eltekintve) csupán néhány ponton van különbség, s nagyrészt ezek sem jelentősek. (Például az itt „15. századig” megfogalmazás 1857-ben „a középkor végéig”-re van cserélve; vagy például az, hogy 1854-ben a főszövegben szerepel, az 1857-es változatban lábjegyzetbe került a kiadni tervezett táblakötetek részletezése, és itt hiányzik a teljes tervezett mű volumenének összegzése.)

Az egyetlen lényegbevágó kivétel az a szövegrész, amelyet Henszlmann Pulszkynak írott 1854. december 27-i levelében – lásd a 172. számot – úgy minősít, hogy Lenoir túllőtt a célon, amikor a Henszlmann által úm. felfedezett építészeti, illetve zenei arányrendszert közvetlen összefüggésbe hozta a világegyetem rendjével: a teremtmény által a földi lényekbe és dolgokba helyezett isteni harmóniával. E gondolat sarkos összegző megfogalmazásait Lenoir 1857-ben lerövidítette, illetve lekerekítette; fejtegetését azonban még ki is bővítette Philibert de l'Orme traktátusának egy margináliájára való hivatkozással, ami 1857-ben az egész gondolatmenet inspiráló forrásának beállítva került be a szövegbe, noha az 1854-es szövegben egyáltalán nem szerepel. (Így Lenoir 1857-ben annak is hangsúlyt adott – a sorok között –, hogy ezek a fejtegetések *nem* Henszlmannra mennek vissza.)⁴

Albert Lenoirnak ez a kozmikus összefüggés nagyon fontos volt tehát, s bizonyítására – egy a 18. században sokszor részletesen kifejtett szabadkőműves gondolatmenet mentén – egészítette ki jelentésében Henszlmann memorandumát ótestamentumi hivatkozásokkal, elsősorban a készítendő frigyláda (*tabernacle*), illetve Salamon temploma méreteit részletesen rögzítő helyekével.

¹ Gyarapodási naplószám: 1958/18.

² Arról, hogy Lassus-nak erős fenntartásai voltak, lásd a 172. számot.

³ Különösen azután, hogy a gyűjteményben iratösszefüggéseiből kiszakítva önálló jelzetre helyezték.

⁴ Henszlmann Pulszkynak írott levelében e szövegrész elejét idézi, olyan szavakat, amelyek az 1857-es változatban nincsenek benne, megegyeznek viszont az itt szereplőkkel. Ez (is) bizonyítja, hogy az OSZKK-ban őrzött másolat Lenoir jelentésének első – máshonnan nem ismert – változatáról készült.

Ezzel Henszlmann elméletét olyan kontextusba helyezte, amelyet ő – legalábbis Londonban, illetve ekkor – nem tartott kívánatosnak.⁵

A jelentés két változatának átfedő szövegrészei közé tartozik az a megállapítás, hogy a Henszlmann felfedezte törvény „analóg” Michel-Eugène Chevreul színelméletével.⁶ Ez bekerül majd az arányelmélet kinyomtatott szövegkötetének⁷ bevezetőjébe, de Henszlmann-nál korábban nem merült föl. Nem kizárt tehát, hogy ez Albert Lenoir másik – és ez esetben a szerző által föltétlenül kívánatosnak ítélt – hozzátetele az elmélethez; mert egyébként Lenoir szövegét meglehetősen nagy arányban Henszlmann *Mémoire...*-jának – lásd a 151. számot – ismertetése, kivonata, illetve jelölt vagy függőbeszédbe átfogalmazott idézete alkotja.

Itt Lenoir első jelentésének az 1857-ben kinyomtatottól eltérő szövegrészeit közöljük. *Kurziválva* az eredeti kiemelések; **fettel** szedve a csak 1854-ben szereplő szövegrészek; aláhúzva az 1854-ben nem, csupán 1857-ben szereplők. (A megegyező szövegrészek itt a kézirat ortográfiájával.)

Szögletes zárójelben előbb a kézirat oldalszáma majd / jellel elválasztva az 1857-es nyomtatott változat hasábszámai.

[1]

Rapport à la section d'Archéologie du Comité de la langue, de l'histoire et des Arts
de la France
sur la découverte de M(onsieur) le Docteur Henszlmann[,] Membre de l'Académie
Hongroise

Messieurs

Dans la séance de la section d'Archéologie **du 22 Mai 1854**; j'ai eu l'honneur de vous soumettre un travail de M(onsieur) le docteur Henszlmann ayant pour titre: *Mémoire sur la découverte de système de l'Architecture Classic & de Moyen-Âge*.

[...]

[2 / 154. hasáb, 1. bekezdés vége:]

[...] et ce lien **qui unit l'art du moyen âge à celui de l'antiquité**, bien qu'ils se trouvaient dans les conditions très différents, **il résulte que dans leurs ge[nres]⁸ nos pères n'étaient moins habiles que les Grecs**, seulement ils avaient à satisfaire à d'autre conditions de mœurs et des lieux.

[...]

⁵ Henszlmann – és angol építészhallgatói – természetesen tudatában voltak az egész téma nagyon erős szabadkőműves áthallásainak, nyilván ezért tartotta szükségesnek, hogy londoni előadásában alig néhány szavas és az egykorú szabadkőművességtől elhatárolódó utalást tegyen ezekre, vö. a 107. számmal. (Arról, hogy kicsit később Párizsban szabadkőműves körökben is támogatást keresett, lásd a pl. a 234. és a 337. számot.)

⁶ 1857-ben: 153. hasáb, 2. bekezdés.

⁷ *Henszlmann 1860*.

⁸ A rövid szó további részét fedi a gyarapodási napló pecsétje.

[3 / 155. hasáb:]

Comme **que** je l'ai en commençant[.] jusqu'ici les Romains semblent avoir ignoré la loi de l'harmonie des lignes, dont on retrouve l'application chez les Grecs. Vitruve le démontre en basant les proportions de l'architecture sur un système tout autre que celui qui vient

[4]

d'être indiqué. Toute fois quelques mots échappés à sa plume, font voir, à qui est initié à la première théorie, que cet écrivain artiste en eut quelques notions vagues, et le peu qu'il en dit ne s'applique pas à l'architecture, mais démontre que les Grecs usèrent de cette loi pour d'autres arts, ce que la science vient confirmer aujourd'hui. En effet M(onsieur) Henszlmann; curieux de pousser

[1857-ben: 156. hasáb]

ses investigations au delà du domaine monumentale, a reconnu la loi de l'Harmonie des formes dans la statuaire, dans la céramique des Grecs, étendant encore ses recherches il l'a trouver dans les proportions du squelette humain, dans la pesanteur spécifique des métaux. **Ici une haute question se présente**; serait-ce la formule de l'Harmonie universelle **de la création, aurait-elle été révélée à l'antiquité?**

Philibert Delorme dit dans une note imprimée en marge de la page 168 de son ouvrage d'architecture,⁹ que le premier il avait fait usage des proportions extraites du viel¹⁰ testament pour coter les figures de son volume; cette note me conduit à quelques réflexions.

Je trouve dans le chapitre XXV de l'Exode ces mots: „Le Seigneur parle donc à Moïse, et lui dit ... ordonnez aux enfants d'Israël de mettre à part les premices qu'ils m'offrirent ... ils me dresseront un sanctuaire, afin que j'habite au milieu d'eux, selon la forme très exacte du tabernacle que je vous montrerai”; ensuite au chap(itre) XXVI la description complète du tabernacle; le verset 40 du chap(itre) précédent s'exprime ainsi: „considérez bien toutes choses, et faits tout selon le modèle qui vous a été *montré* sur la montagne.”[;] plus loin dans les paralipomènes, on voit David donnant à son fils Salamon, les plans et descriptions qu'il avait reçu du Dieux, pour lui élever un temple à Jerusalem: or, dans les proportions et certains formes indiquées par ces divers livres de la bible je trouve les éléments du système harmonique reconnu par M(onsieur) Henszlmann; **la tradition aura transmis la théorie chez les Egyptiens peut-être et certainement chez les Grecs puisqu'on en retrouve l'emploi sur leurs monuments.**¹¹ L'ignorance des Romains à son egard indiquerait-elle déjà chez les Grecs une initiation analogue à celles de nos loges maconique du Nord laquelle n'aura pas permis à des étrangers de pénétrer le secret? Le Byzantin¹² aurait servit de lien entre l'antiquité grecque et le Christianisme à l'égard de cette théorie. Nous avons dit plus haut quels furent ses développements au moyen-âge ses perfectionnement même, et nous devons admettre

⁹ L'Orme 1567.

¹⁰ Így, vö. a 285. számmal.

¹¹ Helyette 1857-ben: „Moïse en faisant exécuter le tabernacle, s'est-il fondé sur une révélation? les Grecs en profitèrent, puisqu'on reconnaît la théorie sur leur monuments.”

¹² 1857-ben: „L'art byzantin”.

que le secret des loges, qui ne pouvait être basé que sur les sciences mathématiques, se reliait à cette théorie, puisque tant que ces loges fournirent des constructeurs à l'Europe, la loi de l'Harmonie fut appliquée. **Palladio seul l'aurait continué jusqu'au XVI siècle.**

Quant à son origine mystique¹³ j'en trouve en quelque sort la preuve dans cette longue tradition¹⁴ Chrétienne qui voulait que les Eglises¹⁵ rappelassent d'une manière quelconque le temple de Salomon ou le tabernacle, puis dans la pensée des évêques, et des abbés constructeurs qui se livraient à la pratique de l'architecture religieuse la considéraient comme sainte et sacrée, **enfin dans les loges maçonniques modernes, qui, tout en ignorant la théorie et son origine n'en n'ont pas moins, par tradition, conservé pour base de leur science et de leurs travaux, la construction du temple de Jerusalem.**

Albert Lenoir

Membre du comité de la langue, de l'histoire et des arts en France à
l'Instruction publique.

[Sz. E.]

¹³ 1857-ben: „Quant à cette origine révélée”.

¹⁴ 1857-ben: „dans la longue tradition”.

¹⁵ 1857-ben kis kezdőbetűvel. (Értsd: a templomok – és nem az egyházak.)

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből

Párizs, 1854. november 27-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 508–509. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France régészeti albizottsága 1854. november 27-i ülésének jegyzőkönyvéből.

M. Alb. Lenoir donne lecture d'un rapport sur la découverte qui aurait été faite par M. le docteur Henszlmann de la loi qui existe dans les proportions de toutes les parties des édifices religieux construits au moyen âge.

La lecture de ce rapport ayant donné lieu à diverses observations, la section pense qu'il est impossible, dans une question aussi grave, d'apporter un avis devant la comité réuni avant d'avoir entendu au préalable un second rapport fait par une commission spéciale. Elle désigne, en conséquence, MM. de Saulcy, Lassus et Alb. Lenoir, pour examiner de nouveau la découverte de M. Henszlmann, si toutefois ce dernier consent à réléver son secret aux nouveau commissaires. M. Lenoir est chargé de savoir ses intentions à cet égard.

La section est d'avis que le comité entendrait avec un vif intérêt la lecture du rapport de M. Lenoir, et elle propose de mettre ce rapport à l'ordre du jour de la prochaine assemblée; mais il reste entendu que ce rapport sera présenté comme l'expression personnelle de l'opinion de son auteur, et que la section réserve, quant à présent, toute appréciation sur la question.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának jegyzőkönyvéből
Párizs, 1854. december 4-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 512–514. oldal

Részletek a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France 1854. december 4-i ülésének (*séance générale*) jegyzőkönyvéből, a régészeti albizottság működéséről szóló beszámolóból.

[512]

M. de Laborde rend comte de ce qui a été fait par la section d'archéologie dans sa dernière séance.

[...]

[513]

[...]

Enfin elle [la section] a adjoint deux commissaires à M. Alb. Lenoir, pour un nouvel examen de la découverte de M. Henszlmann. Elle a désiré que le rapport qui lui a été lu à ce sujet par M. Lenoir fût entendu par la comité dans cette séance, mais elle avertit que ce désir ne doit pas être interprété comme une adhésion de sa part aux conclusions du rapporteur. La section ne s'est pas encore prononcée sur le fond de la question, et elle fait, quant à présent, réserve expresse de toute espèce d'appréciation.

[...]

[514]

[...]¹

M. Alb. Lenoir donne lecture de son rapport sur la découverte, faite par M. Henszlmann, de la loi constante qui existe entre les proportions de toutes les parties des édifices religieux construite au moyen âge.

¹ Az ülés legvégén.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1854. december 27.
Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 10. levél¹

Nem postán küldött levél.

[címezés a hátoldalon:]
Francis Pulszky Esq.

13 St Alban Villas Highgate Rise
London

[1]

Paris 1854^{iki} Dec(ember) 27^{kén}
20 Rue Madame

Kedves barátom

Be régen nem irtunk egymásnak, 's ha jól emlékszem te tartozol felelettel. Podhorszky megkért hogy jelen² vivójét Folett Dr. Urat és nyelvészi társát neked ajánljam, mint oly férfiut ki a' philológiában előkelő rangot foglal, és Londonba átmegy hogy ott nyelveczkét adjon. Tudom, mikép neked éppen most talán alkalmad nem leend őt valahova ajánlani, de kérlek ad[j] neki pár sort Rochehoz meglehet hogy ez őt tovább ajánlandja. NB Podh(orszky) azt mondja hogy tökéletes kopt azért ajánlhatnád tán Poolnak is.

A' mi engem és munkálataimat illet[,] fontolva haladok de haladok még is. Az oktatás-ügyi ministeriumnál három Comissio van, de la langue, de l'histoire, & de l'art national ancien;³ az utóbbinak tagja Lenoir barátom, ki velem ugyan annyi szívességet tett mint Donaldson. Felszólítására egy találmányomat illető memoiret⁴ Comissiójához adtam be, azt ő a' Majus 22^{iki} ülésben felolvasta, 's akkor egy Mérimée, Lassus, és Lenoirból álló comissio neveztetett ki ügyem vizsgálatára;⁵ a' két első az nem jelent meg; de Lenoir szorgalmatosan és lelkiismeretesen eljár, és egy rapportot készített,⁶ mely elvégre nekem igazságot kiszolgált. E rapportban tökéletes meggyőződését jelenti találmányomnak valóságáról kiterjedéséről, és gyakorlati hasznosságáról kivált [2]

Francia országra nézve, és felszólítandónak véli a' ministeriumot, mikép engemet encouragirozni kell; de tovább menvén a kellőnél rapportjában mintegy kérdőleg azt

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20.

² Értsd: jelen sorok, illetve levél.

³ Értsd: section d'archéologie.

⁴ Lásd a 151. számot.

⁵ Lásd a 157. számot.

⁶ Lásd 169. számot.

mondja[:] ici se présent une haute question servit-ce la loi de l'harmonie universelle de la création? És erre az urak megdöbbenek, kivált 2 ki kinyilatkoztatta, hogy míg saját szemével [nem] látand nem hisz. A' rapport felolvastatott valamint a' Comission archéologiqueban úgy mint [a] három comissio közgyűlésében,⁷ és mint Lenoir állítja igen nagy sensatiót tett; de mivel állításai tulzottaknak látszottak, újra egy comissio neveztetett ki az ügy bővebb megvizsgálására, tagjai Lenoir, Lassus és Sauley (az utóbbi mint matematikus)[.]⁸ Nem tudom mikor jövünk össze, Lassus a' reunitot nagyon sürgeti de Lenoir azt mondja, hogy a' ministerium budgetje ki levén merítve jobb lesz kis időt várni, addig is megígérte hogy a' miniszterrel⁹ szólland, hogy rapportját kinyomatandja a' Moniteurban,¹⁰ és addig is egy példányát, mit magam leírtam¹¹ elküldi Donaldsonnak. Ha az ügy tégedet érdekel megláthatod Donaldsonnál.

Megjegyzem, hogy Lenoir a' dolgot az idevaló akadémikusok összefogása kedvéért úgy fordította, hogy leginkább a' régi görögökről szöll, és a' középkort mintegy csak mellékesen tárgyalja, miért is kénytelen voltam archæologikai studiumokat tenni, 's így keresztül mentem valamennyi doriai templomon, mely ismeretes. E' munka rendbe hozása most elfoglal, és talán egész Januariusbán még el fog foglalni, 's azért is halasztjuk a' vizsgálatot, hogy e tekintetben is készen léphessek a' comissio elejébe.

Meg kell jegyezni, hogy mint Lenoir mondta Newerkerke¹² nagyon érdekelte magát a' felolvasáskor, ez azért

[3]

nevezetes, mert ez igen nagy befolyással bír ilynemu dolgokban; nem sokára elmegyek hozzá. Montalambertel nem mentem semmire, régóta nem láttam, ő is Tamás; talán ha Lassus meg lesz győződve [lenne] mégis az előbbivel is lehet valamire menni: de Lassust meg győzni nem kis dolog lesz, mert meg lévén bízva Villard d'Honnecort egy XIII^{ik} száz(adban) élt francia építész' albumának kiadásával,¹³ ő némi ott talált dolgok nyomán egy új rendszert készíteni akar; 's ezért fél hogy az enyém kártja házáat¹⁴ megdönti.

⁷ Lásd a 170. és 171. számot.

⁸ Félicien de Saulcy maga is írta nevét Sauley alakban, ezért a továbbiakban a Henszlmann által következetesen használt névalakhoz nem fűzünk jegyzetet. (Elsősorban bibliai régészettel foglalkozó utazó volt; matematikus legfőnnebb annyiban, hogy a mechanika professzora volt a metzi hadmérnökakadémián.)

⁹ A közoktatásügyi és kultuszminiszterrel, Hippolyte Fortoullal.

¹⁰ Azaz: a *Moniteur des architectes*-ben.

¹¹ Vö. a 169. szám bevezetőjével.

¹² Azaz: Émilien de Nieuwerkerke.

¹³ Vö.: *Lassus-Darcel* 1858.

¹⁴ Azaz: kártyavárát.

Ebből látod hogy nagyon is fontolva haladok, de még is haladok. No de már most írd meg te jó politikai híreidet és reményeidet, majd készítek ebből némi valószínűséget magamnak. Írd meg lectured féle kalandjait¹⁵ és köszöntsd a' kis asszonyt, gyermekeidet et bácsium¹⁶

Vale

amicus
Gothicus kit itt
tévedéseid miatt Szebek-ötepnek
elneveztek

Egyebek közt Hogy híják a' te lengyel papodat, ki porosz honba expediált, és kiről azt mondtad, hogy most Párisban van nem tudom hanyadik álnév alatt, diræctus sed oblitus sum, szeretném tudni a' nevét mert talán ismerem. Ha alkalmad lesz, arról pedig nem kétkedem hogy lesz, küldj egy pár Cataloguot a' néhai exhibitiónak¹⁷ szükségem van rá, küldhetsz úgy unam tuczetam.¹⁸

[Sz. E.]

¹⁵ Értsd: írd felolvasásaidról.

¹⁶ Pulszkynét, a Pulszky gyerekeket és Tanárky Gyulát.

¹⁷ *Kat. London 1853.*

¹⁸ Értsd: egy tucatot.

Henszlmann Imre a kassai Szent Erzsébet-templomról

Párizs, 1854

Charles de Montalembert: *Histoire de Sainte Elisabeth de Hongrie, duchesse de Thuringie*, 6. kiadás,¹ Párizs, 1854, 426–429. oldal

Henszlmann *Notice sur l'église de Sainte-Élisabeth à Kaschau (Cassovie) en Hongrie* című írása Montalembert Szent Erzsébet-életrajzának 6. kiadásában függelékként jelent meg. A cím további része szerint a szerző magyarul 1846-ban megjelent monográfiájának² kivonata (*extraite d'une monographie de cette église qui a paru en langue hongroise, à Pesth, en 1846*), azonban valójában teljesen újat mond az építkezés kezdeteiről: 1846-ban egyáltalán nem számolt francia hatással Kassán, nem is ismerhette Villard de Honnecourt vázlatkönyvét, és így azokat az utalásokat sem, amelyeket abban Villard magyarországi tartózkodására tett, vö. a 100. számmal. Itt viszont neki tulajdonítja a kassai templom tervezését, mondván, ha van épület, amely Villard mester magyarországi működéséről tanúskodik, az föltétlenül a kassai, mert ennek keleti része a cambrai-i székesegyház szentélyének tökéletesen másolata.

A hagyatékban³ a szövegnek fennmaradt egy kiszedett, de még be nem tördelt korrektúraíve (egy nagy lapon két hasábban), amelyben nincsenek javítások; a papír üres részeire ceruzával Henszlmann számoszlopokat és egyéb jegyzeteket írt⁴ és vázlatocskákat rajzolt.

¹ *Montalembert 1854.*

² *Henszlmann 1846a.*

³ Kassa, VSMRP, szám nélkül, a p. č. 175–390-t tartalmazó doboz tetején fekvő iratkötegben.

⁴ Például *Röber 1854* címleírását.

Nous croyons devoir ajouter aux notes qui précèdent, la notice qu'on a bien voulu nous fournir sur un édifice remarquable consacré à la gloire de notre Sainte, dans sa patrie même.

NOTICE SUR L'ÉGLISE DE SAINTE-ÉLISABETH A KASCHAU (CASSOVIE) EN HONGRIE, PAR LE DOCTEUR ÉMÉRIC HENSZLMANN; EXTRAITE D'UNE MONOGRAPHIE DE CETTE ÉGLISE QUI A PARU EN LANGUE HONGROISE, A PESTH, EN 1846, AVEC GRAVURES IN-FOLIO.

Le plus ancien document qui concerne cette église est une bulle du pape Martin IV, qui fait mention d'un certain Arnold, comme *rector ecclesiæ de Cassa*, et qui est conservée aux archives de la ville. Cette bulle est de l'année 1283. Étienne V, plus tard roi de Hongrie, fut, en sa qualité de prince héréditaire, chargé par son père Béla IV de l'administration d'un tiers du royaume, et résida à Kaschau depuis 1250 jusqu'en 1270. Il était neveu de sainte Élisabeth, et put bien, par la seule raison de cette parenté, être porté à construire, dans la ville où il habitait, une église en l'honneur de sa tante canonisée; il dut le faire d'autant plus volontiers que Kaschau, ravagée comme le reste de la Hongrie par les Tartares en 1241, se repeuplait par des colonies venues de la Thuringe. Il était d'ailleurs plein de bienveillance pour les habitants de ce lieu, qu'il éleva au rang de ville libre ou royale.

Une crypte ou église souterraine qui se trouve, non pas sous le chœur, mais sous l'extrémité orientale du bas côté du nord, indique par son existence, et plus encore par la forme des arceaux de la voûte, qu'elle a pris son origine au treizième siècle. Dans des temps plus modernes, on a transformé cette crypte en caveau sépulcral; et elle est tellement encombrée de cercueils murés dans les parois, qu'on ne peut reconnaître exactement ni son étendue ni sa forme.

Toute la disposition de la partie orientale de l'église appartient plutôt à l'école française qu'à l'école allemande; et si quelque construction gothique en Hongrie porte des traces de la présence de maître Villars de Honnecourt, qui a travaillé en Hongrie vers le milieu du treizième siècle, c'est évidemment notre église, dont la partie orientale est la reproduction imparfaite du chœur de la cathédrale de Cambrai. Mais le projet primitif ne fut pas exécuté en entier, parce que Étienne V, devenu roi en 1271, ne résida plus à Kaschau; et comme il mourut l'année suivante, il est probable que les travaux demeurèrent suspendus. Il n'existait alors que la crypte, et tout au plus les fondations du chœur et de son pourtour.

La tradition et le style de l'église supérieure prouvent que les travaux ont dû être repris entre 1320 et 1330, et qu'ils furent continués au quinzième siècle, peut-être même au seizième. Le portail méridio-

nal, les tours, dans leur partie haute, ainsi que le pignon du transept nord et plusieurs balustrades, sont de cette dernière époque. Selon la tradition, ce fut Élisabeth, femme du roi Charles Robert et mère du roi Louis le Grand, qui a continué la construction de l'église, en l'honneur de sa patronne, sainte Élisabeth. Elle y fut probablement déterminée par les fréquentes visites qu'elle fit à la ville de Kaschau dans le cours de ses voyages en Pologne, sa patrie. Malgré leur état de dégradation, on veut reconnaître dans trois statues placées sous le pignon du transept nord, celles des rois Charles et Louis, et celle de la reine Élisabeth.

Le nouvel architecte, qui était probablement Allemand, changea l'ancien plan français, mais en conservant la partie déjà exécutée; c'est ce qui explique le mélange de styles divers qui se fait remarquer dans toute l'église, et surtout dans la partie orientale. Celle-ci se compose de cinq chapelles, dont celle du milieu est, d'après l'usage ancien, plus longue que les quatre autres. Ces cinq chapelles étaient placées de manière à rayonner autour d'un chœur intérieur.

L'architecte du quatorzième siècle s'écarta de ce plan primitif en ne conservant, pour servir de chœur, que la chapelle centrale, et fit ouvrir les quatre autres directement sur les bas-côtés de la nef. Le chœur se trouve ainsi sacrifié à une prolongation anormale de la nef; le transept ne dépassa pas cette nef en largeur, et le plan cruciforme de l'église ne fut plus visible que par l'élévation plus grande des voûtes de la nef centrale et de deux travées des bas-côtés.

Cette église se distingue des autres constructions contemporaines par le style particulier de ses contre-forts et de ses portails, et par son admirable tabernacle.

Chaque contre-fort du chœur se compose de cinq clochetons superposés, disposés de façon à ne former du haut en bas qu'une seule ligne diagonale non interrompue, qui répond à la poussée des voûtes intérieures. Ces clochetons ou pinacles sont garnis de crochets ou bouquets de feuillage habilement fouillés. Les contre-forts des autres chapelles sont construits sur le même principe, mais n'ont que trois clochetons superposés, au lieu de cinq.

Je ne connais pas d'autre monument où cette idée soit exécutée d'une manière aussi intelligente qu'elle l'est ici. Les contre-forts les plus riches des autres églises d'Allemagne sont inférieurs sous ce rapport à ceux de Kaschau.

Les cinq portails de notre église offrent un grand intérêt. Le plus ancien et le plus beau des cinq est celui du nord. Dans le tympan ogival qui surmonte la double entrée de l'église, on voit, sculpté en haut-relief sur deux tableaux superposés, le *Jugement dernier*, sujet qui ordinairement se trouve au tympan du portail de la façade occidentale. A côté et au-dessus de cette sculpture on en trouve cinq autres, placées en étage et richement encadrées. Quatre d'entre elles représentent divers

traits de la vie de la Sainte à laquelle l'église est dédiée. Dans les deux du bas, on la voit préparant un bain pour des malades, et distribuant des aliments aux pauvres; dans celle du milieu, elle paraît en prière, entourée de ses suivantes; tandis que dans la quatrième on aperçoit son époux, le landgrave Louis, se rendant à l'armée des croisés. La cinquième sculpture représente le Sauveur en croix entre les deux larrons; un ange reçoit l'âme de celui de droite; un diable arrache celle du mauvais larron de sa bouche contorsionnée.

Le portail du midi appartient à la décadence du style gothique, comme l'annonce, du reste, la date de 1498 qui y est gravée. Un porche y fut ajouté un peu plus tard, afin de soutenir le mur du transept, qui a des lézardes considérables. La clef de la voûte de ce porche est remarquable par sa hardiesse; il n'y a point de sculptures de ce côté. La façade occidentale a trois portails. Les deux portails latéraux sont plus petits et plus simples que celui du milieu; ils n'offrent pour décoration, dans leurs tympans, que des guirlandes de feuilles et de fleurs: ils ont en outre des pignons fort élevés, flanqués de pinacles. Le portail central contient dans son tympan trois bas-reliefs superposés: en bas, le Baiser de Judas et la Prise de Jésus; au milieu, le Corps du Sauveur sur les genoux de Marie, entourée des saintes femmes en pleurs; enfin, tout en haut, la sainte Face de Notre-Seigneur, empreinte sur le voile de sainte Véronique, et portée par deux anges.

Un tabernacle de 53 pieds de haut se trouve à l'entrée du chœur; il est construit dans la forme d'un hexagone régulier, dont on ne voit que quatre côtés entiers et deux demi-côtés, à cause de la saillie du pilier contre lequel s'appuie le tabernacle. Aux six côtés de la base répondent six étages ou divisions en hauteur, sans compter la flèche avec son bouquet, qui termine ce monument. L'étage inférieur se compose d'un étroit massif central flanqué de quatre piliers dégagés, qui donnent une grande légèreté à l'ensemble: ils supportent le second étage, où se trouve la chambre ou le tabernacle proprement dit, destiné à contenir l'ostensoir, et fermé par un grillage en fer contemporain de l'œuvre architecturale. Tout le reste de l'édifice repose sur la voûte de cette chambrette. En effet, sur la clef de cette voûte s'élève une grosse colonne isolée, laquelle supporte les quatrième, cinquième et sixième étages. Autour d'elle se développent des contre-forts surmontés de clochetons avec statuettes, pinacles et autres ornements, formant le troisième étage de la construction. Cette colonne est si artistement cachée par les contre-forts et les clochetons latéraux, qu'on ne peut voir d'aucun point sa forme simple et cylindrique, laquelle n'est pas en harmonie avec le reste de l'édifice; on ne peut la découvrir qu'en montant sur une échelle appuyée contre le tabernacle même, et en arrivant ainsi à la hauteur du troisième étage.

On a imaginé cette colonne isolée en cet endroit, afin de diminuer les poids de la masse des pierres des étages supérieurs, qui reposent tous

sur la voûte du deuxième étage. Par ce moyen, l'architecte a su donner à cette construction, malgré sa réelle légèreté, un aspect solide et majestueux, en sorte que l'on croit avoir devant soi une véritable tour. On ne saurait assez admirer l'habileté du parti qu'on a tiré de la pierre employée dans cette œuvre, en même temps que l'élégance des formes, surtout dans les contre-forts, qui ont des pinacles tout à fait différents de ceux qu'on voit partout ailleurs au quinzième siècle. Au lieu des formes contournées de cette époque, on ne trouve ici que de simples lignes droites et obliques, se dirigeant vers le haut de l'édifice. C'est par là que ce tabernacle peut dignement se placer à côté des anciens contre-forts de l'église. Des statuettes qui l'ornaient autrefois, trois seulement existent encore, et parmi elles celle de sainte Élisabeth, qui relève un drap, afin de montrer à son mari les roses cachées dans sa corbeille.

L'érection de ce tabernacle, le plus admirable de tous ceux que le moyen âge nous a légués, est de l'année 1480, époque à laquelle le roi Mathias Corvinus dispensa pour dix ans la ville de Kaschau des étrennes qu'elle devait lui donner chaque année, mais à la condition de les employer à la continuation de la construction de l'église. Vers ce temps, le nom de l'architecte Étienne Crom se trouve mentionné dans d'anciens comptes, ce qui permet, selon toute probabilité, d'attribuer le plan du tabernacle à cet architecte. Je trouve aussi un maçon nommé Crom dans les comptes de la cathédrale de Vienne, et deux autres, Nicolas et Gaspard Crom, avec le surnom de « Kaschau, » vers 1430, et un peu plus tard. On voit clairement par là où Crom avait acquis son talent, puisqu'on travaillait justement, à l'époque de son séjour à Vienne, aux deux tours de la cathédrale; on comprend aussi comment ce séjour et les travaux postérieurs de cet architecte ont pu donner naissance parmi le peuple de Kaschau à la tradition que l'on y conserve encore aujourd'hui, et, d'après laquelle la tour de Saint-Étienne de Vienne n'est que la reproduction du tabernacle de l'église de Sainte-Élisabeth à Kaschau. Enfin on s'explique, par le don du roi Mathias, le nom de *colonne de Mathias*, que porte tantôt le tabernacle, tantôt une colonne en hélice placée à l'entrée du portail méridional.

On ne trouve la mention d'aucun architecte plus ancien que ce Crom pour l'église de Kaschau, à moins que l'on ne rattache, comme nous l'avons dit plus haut, sa fondation au séjour de Villars de Honnecourt en Hongrie.

Nous terminerons cette énumération par une indication détaillée de la *Collection des Monuments de l'histoire de sainte Élisabeth*, re-

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. január 6.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [20. levél]

Pulszkynak a levél elején álló rajzocskája Henszlmann megszólítása egyik ragadványnevén: (I.) Szobekhotep fáraóként, s egyúttal utalásként Henszlmann előző levelének aláírására. (A nevet a levelekben sokféleképpen írták: *Sebekatep*, *Sebek-Atep*, *Szebek-ötep*; franciák *Sebecotec*, *Sebecoteque* stb. alakban is.) Pulszky a rajzocskát a fáraó ún. ötelemű titulátúrájának harmadik és ötödik tagjából kombinálta: az Arany Hórusz névből származik a jobb oldali rész, míg a Ré fia névből a kártus.

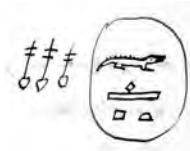
[címzés a hátoldalon:]
 Le Dr Henselmann

20 Rue Madame
 Paris

[Négyféle, részben töredékes postabélyegző; tisztán olvasható és teljes csupán a calais-i és a párizsi, mindkettő 1854. január 9-i dátummal.]

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rise
 Januar 6^{dika} 1855

Megkaptam leveledet, ajánltam a Drt¹ Birchnek és Poolnak és Roehenak, azonban alig hiszem hogy az sokat használjon, bajos itt leczkékkel boldogúlni.

Örvendek hogy fontolva haladsz, reméllem hogy czélodat lassan lassan eléred, talán előbb mint spectabilis Szontágh, ki, félek, olly sokat markol hogy keveset fog fogni.

Septemberben Wight szigetében voltam 's ott négy lecturet írtam. On the influence exercised by the Geographical features of a country on the character of its inhabitants illustrated by England[,] France & Russia, – on the Philosophy of Egyptian Mythology – on the Philosophy of Greek Mythology & on the Greek festivals, és on the adornment of dwellings in all the classical periods of history. — Ezeket Sheffieldbe[,] Nottinghambe és Walesbe felolvastam, bele kerültek négy hétbe, és £ 10, kaptam pedig £ 45. Hoc

¹ Vö. a 173. számú levél elejével.

[2]

est in Anglia prolegere, & expensæ fierant parvæ quia ubique fui in domo emiroraro, nye mussel som placitz za karčmu.² — Nunc scribo pro Ecclectic Revue, & Chambers Magazine articulos politicos & satyricos.

Hæmorrhoidarius est magnus Dominus, sed si ita continuaverit sicut incepit, pecunias ablatas non diu conservabit, dissipat terribiliter, & tamen invenientas tales spectabiles, qui propter poculum visi & bonas agerras illum visitant, & non sperant ad faciem ejus.

Fejérius necdum solvit nostrum Bööcke Bácsi, ejus amicitia constat nostrum bonum Bööcke plus quam £ 40 in parata. Reversa est turpitudine ab isto spectabili.

Nos exspectamus proximas septimanas

[3]

duas. Si pacem tulerint, ibimus in Julio in Americam. Si bellum Austro Russicum tulerint, etiam debemus abire, quamvis cum meliore spe. Antiquus incipit iterum scribere in novalia, hoc est pro „pugellis publiciis Sunday Times vocitatis”.

Secus nil novi. Accepi aliquot bonos lapillos & figuras æreas, pro quibus dedi plura monumenta Medi Ævi. Parisien[ses] impressiones diptychonum omnes habeo, etiam multas italicas, hocui etiam Tassianas impressiones Gemmarum[,]³ sed non habeo pecunias, & non possum illos emer ut habeam collectionem omnium optimorum monumentorum glypticorum antiquorum. Si habes tempus aspice semel in Bibliotheca „Lenormantii Tresor de numismatique & glyptique”⁴ ipsi invenias sceleres res, quas non nostri. Vale & amo.

[E. A.]

² Azaz: nem kell fizessek a kocsmában (szlovák). Értsd: így aztán nem sokat költök.

³ Azaz: James Tassie-féle gemmalenyomatokat.

⁴ Delaroche–Dupont–Lenormant 1831–1850.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága jegyzőkönyvéből
Párizs, 1855. január 8-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 554. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France 1855. január 8-i ülésének (*séance générale*) jegyzőkönyvéből.

M. Alb. Lenoir fait part de l'hésitation qu'éprouve M. Henszlmann à communiquer son procédé à de nouveaux commissaires, dans l'incertitude du fruit qu'il pourra retirer de cette communication. M. Lenoir demande ce que le comité se propose de faire, dans l'hypothèse d'un second rapport également favorable à la découverte du docteur hongrois.

Le comité est d'avis qu'il serait plus régulier de délibérer sur une proposition émanant de la section par l'intermédiaire de laquelle il a été saisi de la question. Il engage en conséquence M. Lenoir à faire prendre préalablement une décision par la section d'archéologie.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből

Párizs, 1855. január 29-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 580–581. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France régészeti albizottsága 1855. január 29-i ülésének jegyzőkönyvéből.

M. Alb. Lenoir fait part à la section des divers motifs qui font hésiter M. Henszlmann à communiquer son secret à une nouvelle commission.

La section ne saurait entrer dans ces considérations, et apporter de modifications dans la composition de la commission nommée par elle. Quant au résultat, il est certain que, dans l'hypothèse d'un rapport qui constaterait la réalité de la découverte annoncée par M. Henszlmann, le comité s'entremettrait près de M. le ministre pour réclamer les moyens de publier le procédé.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága jegyzőkönyvéből
Párizs, 1855. február 5-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 584. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France 1855. február 5-i ülésének (*séance générale*) jegyzőkönyvéből.

M. Alb. Lenoir annonce que M. Henszlmann a mis de côté ses hésitations, et que les commissaires désignés par le comité pour recevoir communication de sa découverte doivent se réunir prochainement.

Pulsky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. február 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [15. levél]

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur le Docteur Henszlmann

via *Calais*
 20 Rue de Madame
Paris

[Ötféle, nagyrészt töredékes és elmosódott postabélyegző, amelyek közül olvasható a Kentish Town-i, dátum nélkül, és a párizsi, 1855. február 18-i(!) dátummal.]

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rise
 Febr(uar) 11st 1855

Amicissime Sebekotep¹

Ugy hallok hogy a' Szontagh Siegel társasági czim² felbomlott, de a' részleteket nem tudom, csak azt tudom hogy Fejér' házi asszonya lett a' társs, Szontágh helyett.

Midön a' társaság összeállt természetesen nem vólt pénz, én akkor Szontaghnak kölcsönadtam valamit, a' mit ő az ótta meg is fizetett; de midön itt a' pátensek³ körül vólt kérdés, annyira felsültek, hogy többé nem tudtak mozdúlni. Én akkor a' firmának⁴ [-] Jh. Siegl & S. Szontágh [-] £ 80 azaz 2000 frankot adtam kölcsön, magamnak nem vólt pénzem, tehát Reutertől felvettem, a' firma adott váltót három hólnapra, Jan(uár) 23^{dikáig} [,]

[2]

's ekkor én ezt megint három hólnapra April(is) 23^{dikáig} prolongáltam. Miután a' társaság nekem evvel tartozik, 's Szontágh elmentével nem tudom hogy ki viszi az új társaság dolgait, kérlek írd meg nekem kihez kelljen fordúlnom, mert meg lehet hogy Szontágh azt az adósságot be nem jelentette, 's én Aprilis nem akarnék bajba kerúlni, protestáltatni a' váltót, pert kezdeni s' a' t.

¹ Vö. a 174. számmal.

² Azaz: társas vállalkozás.

³ Azaz: szabadalmak (angol *patent*, illetve német *Patent*).

⁴ Azaz: a cégnek.

Bööcke bácsi jól van, nagyon szeretem hogy Fejér, az öreg, megfizette neki az adós-
ságát, mert nagyon resteltem a dolgot, hogy magyarjaink hitele ilyenek által csorbúl.
Böhm Wolfi⁵ rendre festi az angol gyerekeket, 's mivel szorgalmas
[3]

és kevéssel elégszik meg, meglehetősen jól mennek dolgai. Bööckénél lakik.

Én lecturezek Libériáról, 's magyar országról, 's írok újságokba. Az öreg⁶ szintén ír,
de most fel fog hagyni a Sunday Timessal, 's könyvet akar kiadni.

Régiségekből kaptam nem régen egy szép bronz Apollót, zsacskóval kezébe, 's egy
gyönyörű töredéket, Agrippa arczképét onyxba, – ezt szeretnéd Te mindenek felett, olly
jellemző [...]'⁷ Újságot alig tudok, csak hogy mindig jobban bonyolódik a' világ. — Én
nagyon studírozom a' régi drága vésett köveket,⁸ 's összeszereztem vagy 300 lenyomatot
a' leg szebb kövekről a' világon. Az ember szeme szája eláll olly érdekesek. Hát a' Te
rapportod mikor fog az végtére megjelenni?⁹ Ha nekem időm és pénzem volna írnék
egy könyvet a' vésett kövekről.

Isten Veled

barátod
Pulszky Fr

[E. A.]

⁵ Wolfgang Böhm.

⁶ Kossuth Lajos.

⁷ A papír széléből hiányzik egy darab, de valószínűleg csak a pont volt rajta.

⁸ Azaz: a vésett drágaköveket.

⁹ Értsd: Lenoir jelentését, lásd a 169. számot, vö. a 172. számmal.

Pulsky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. február 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [17. levél]

A címzés oldalán a papírból egy négyszögletes darab kivágva, de mivel a 3. oldal üres, ezzel a szöveg nem sérült.

[címzés a hátoldalon:]
 Mr le Dr Henszman

via *Calais*
 20 Rue de Madame
 près du Luxembourg
Paris

[Több postabélyegző; az olvashatók: Kentish Town-i, dátum nélkül és angol, hely nélkül, 1855. február 24-i dátummal, valamint egy, amelynek felirata mindössze: *PD.*]

[1]

13 St Albans Villa's
 Highgate Rise
 Febr[uary] 24th 1855

Lieber Freund

Ich habe dir vor mehr als einer Woche geschrieben, und dich um eine Aufklärung in Hinsicht Siegl's gebeten,¹⁰ da ich aber noch immer keine Antwort erhalten [habe], muß ich vermuthen daß mein Brief verloren gegangen sei.

Als Szontagh hier die Patente für die Nähmaschine auswirkte, hatte er kein Geld um sie auszulösen und die Taxen zu zahlen. Ich ließ ihm daher £ 80 auf einen Wechsel zahlbar am 24ten Ja(nuar)[,] unterschrieben von der Firma Siegl & Szontagh, da er der Firmaführer war. Im Jan(uar) verlängerte ich den Wechsel auf weitere 3 Monate. In der Zwischenzeit hat sich aber die Compagnie aufgelöst, und ich weiß nicht[,], wer jetzt der Firmaführer ist. Habe die Güte dies zu erfahren, damit ich ihm bei Zeiten schreiben, und die Angelegen-

[2]

heit pressiren kann, denn ich möchte nicht gern im April auf den Proceßweg die Sache abmachen. Ich hoffe du hast die Freundschaft dich zu erkundigen, an wen ich zu schreiben habe.

¹⁰ Lásd a 178. számot.

Wie sieht es mit deiner Angelegenheit aus? Was macht die Commission?¹¹ kommt es endlich zur Entscheidung? Ich schreibe für Zeitungen und Reviews.

Lebe wohl

dein
FP.

[E. A.]

¹¹ Azaz: a francia közoktatásügyi minisztérium bizottsága.

Henszlmann Imre Charles-Louis Chassinnek
 Párizsból Párizsba, 1855. február 25.
 Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 164. szám

Kiadta: KONT 1899, 420–421. (A levél akkor még Chassinél volt Párizsban.) A francia szöveget az eredetiből közöljük, alatta pedig Kont Ignác magyar fordítását.

[címezés az 1. oldal bal felső sarkában:]
 M(onsieu)r Charles Louis Chassin

[1]

Paris le 25 Fevrier 1855
 20 Rue Madame

Monsieur

J'ai remarqué dans les 4 derniers Numeros de la Revue de Paris une serie d'article sur notre Jean de Hunyad, et je crois m'obligé de vous feliciter Monsieur de la manière, dont vous avez compris ce grand homme et le pays qu'il répresent. Je souhait que votre remarquable travail intéressait autant les lecteurs Français, qui n'interessera nécessairement mes compatriots. Si la publicité n'était pas complètement opprimés dans notre malheureux pays, em¹ ma qualité de membre de la section historique de l'Academie hongroise je vous demandant des après eut² l'autorisation de traduire votre serieuse étude dans ma langue natale; mais les temps deviendront meilleurs et si comme je l'espoir, vous reunissez Monsieur ces articles en un volume qui se conservera³

[2]

je vous demande par avance s'il vous serait possible de m'autorisez l'heure venue à mettre vos excellentes idées à la porté de mon pays.

Daignez agréez
 Monsieur
 l'hommage de mes sympathie sincère
 Eméric Henszlmann

[Sz. E.]

¹ Értsd: en.

² Kont Ignác (jelöletlen) javítása: demanderais dès à présent.

³ Vö.: *Chassin 1856*.

[Kont Ignác fordítása:]

Uram! A Revue de Paris négy utolsó számában egy cikksorozatot találtam a mi Hunyadi Jánosunkról s kötelességemnek tartom, hogy szerencsét kívánjak Uram, Önnek azon fölfogásáért, melyben ezt a nagy embert s vele az országot, melyet képvisel, az olvasó elé állította. Kívánom, hogy e figyelemreméltó munka ép úgy érdekelje a francia olvasót, mint érdekelni fogja szükségkép az én hazámfiait. Ha a nyilvánosság nem volna teljesen elnyomva szerencsétlen hazámban, mint a magyar Akadémia történeti osztályának tagja, most azonnal kérném az Ön fölhatalmazását, hogy e komoly tanulmányt anyanyelvemre fordíthassam. De majd jobbra fordulnak a viszonyok s a mint hiszem, hogy Ön cikkeit egy kötetben egyesíteni fogja, mely fönn fog maradni, már előre kérem, ha lehet, hatalmazzon föl, hogy kitűnő eszméit annak idején hazámmal is megismertessem.

Fogadja őszinte rokonszenvem kifejezését.

Henszlmann Imre.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. március 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [24. levél]

A levelet félbehajtva alkotó papírlap jobb oldalának közepéből egy nagyobb darab kiszakadt, de mivel a 3. oldal üres, a szövegből semmi sem hiányzik.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur le Dr Henszلمان

via *Dover*
 20 rue Madame
 près du Luxembourg
Paris

[Négy postabélyegző, illetve maradványa: Kentish Town-i, dátum nélkül, calais-i és párizsi 1855. március 16-i dátummal és egy további csupán *P-D.* felirattal.]

[1]

13 St Alban's Villas Highgate Rise
 London March 14th 1855

Kedves Barátom

Megkaptam két leveledet, postán és Ludwigh által.¹ Azonban úgy látom[,] nem vagytok Juristák, 's ugyan azért fel kell világosítanom a' dolgot a' fabrikával, mert különben nekem és Siegelnek is sok alkalmatlansága lesz. A' dolog így áll[:]

1 September első napjaiban kölcsönöztem Szontagh Samuelnek negyven fontot, ezekhez Siegelnek nem volt köze, 's Szontágh meg is fizette[,] [nem]² pontosan ugyan, de még is megtette Februárban.

2 October végével ismét kért £ 80 kölcsön, melyekért kiváltotta a' patenst,³ én meg mondtam hogy neki többet nem kölcsönözhetek, de megteszem a' firmának,⁴ váltóra. NB Nekem nem volt pénzem, magam is kölcsön vettem ezt Reutertől. — Szontágh előmutatta nekem a' szerződést Siegellel, 'mellyből láttam hogy Szontagh a firmavezető, 's erre adtam neki £ 80, három hónapi váltóra, 's így nem Szontagh, hanem a firma az én adósom.

¹ Ezek nincsenek meg.

² A bal margón égésnyom miatt a szó hiányzik.

³ Azaz: a szabadalmat.

⁴ Azaz: a cégnek.

3 Január 23^{dikán} lejárt 'a válto. Szontágh kérésére nem protestáltattam,⁵ hanem három hólnapra prolongáltam; lejár tehát Aprilisban.

4 Hogy Szontágh és Siegl szétmentek, 's magok közt arrangement csináltak,⁶ az engemet, a' firmának és nem Szontághnak hitelezőjét semmiképen nem illet. Én semmi arrangementről nem tudósítottam[.]

[2]

sem abba belé nem egyeztem, 's maradok mint voltam, a' firma' hitelezője, én Szontágh-ghal nem lépek értekezésbe, mert avval csak a' váltóm' erejét megrontanám. E' szerint

5 Aprilis 20^{dikán} protestáltatni fogom e' váltót, mi megint egy pár fontba fog kerülni, átküldöm Párisba egy prokátornak, ki megint hoszszú költséglistát fog csinálni, 's exequáltatom a' firmát,⁷ bárki tartozik hozzá. — Így áll a' dolog, hogy ha másképp nem egyezünk meg. Én azonban nem akarok szükségtelen bajt és költséget csinálni; 's ezért

6 még egyszer kérlek, írd meg nekem[.] *mi most a Siegl firmájának címe, és ki a' címvezető,*⁸ hogy neki officiel ír hassak, 's a' dologról felvilágítsam.

Raoul Rochette könyvei közül⁹ szerettem volna némelyeket megvenni; de pénzem nincs, különösen ha még £ 80^{tal} sárba kellene maradnom. Valósággal úgy látszik mintha nem volna érdemes földiinkért bármit is tenni; ők azt csupa kötelességnek tartják, és még nem is látszatnak gondoskodni arról hogy kárba ne jöjjön az ember. Én azon a' ponton vagyok hogy eladom a' régi 's középkori elefántcsontgyűjteményemet.

Isten Veled, reménylem hogy Classikus építészeti commissiód¹⁰ valahára csakugyan teend valamit. Köszöntöm Irányit és Hajnyikot,

barátod
PulszkyF

Dombory Úrrá lett, van 800 £ fizetése, becsináltuk egy keleti ispotályba.

[E. A.]

⁵ Azaz (itt): nem kértem behajtását.

⁶ Azaz: megegyeztek.

⁷ Azaz: behajtatom a cégen.

⁸ Azaz: mi a cég neve és ki a cégvezető.

⁹ Értsd: Désziré Raoul-Rochette könyveinek hagyatéki árverésén, amelyet 1855. március 20-tól tartottak Párisban, lásd *Kat. Paris 1855*; vö. még a 182. számmal.

¹⁰ Értsd: a francia közoktatási minisztérium bizottságát. Henszlmann korábban – lásd a 149. számot – azt írta Pulszkynek, hogy (Ludovic Vitet tanácsára) a francia akadémiánál nem próbálkozik, mert az akadémikusok túlnyomó többsége megveti a középkort (*klassische Zöpfe sind*, stb.); Pulszky erre emlékezett, illetve utal rosszul, mert a miniszteri bizottságban középkorász építészek ültek. Henszlmann mondott levelében egyikük akadémikussá választása elutasításának úm. nem hivatalos indoklása idézetében az *un gothique* kifejezést használja rájuk, vö. a sokkal bevettebb német *Gotik*errel, illetve – kritikus árnyalattal – *Nurgotik*errel.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1855. március 16.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 12. levél¹

[1]

Paris den 16. Mærz 1855
 20 Rue Madame

Lieber Freund!

Seit vorgestern ist auch Siegl nicht mehr in der Compagnie, er hat zweitausend Franken erhalten, u(nd) will damit nach Amerika zurückgehen. Das wie u(nd) warum ist eine lange Geschichte, deren Erzælung *nicht* zu Quasten Siegels ausfallen würde, die ich daher einer anderen Feder zu geben überlasse, welche sich lieber als die meine mit der schmutzigen Wæsche unsrer Leute befasst. — Es ist also von der alten Firma „Szontágh & Siegl” kein Element mehr vorhanden. Die neue ist noch nicht offiziell constatirt; da aber Mad(ame) Rochebrun *Rochebrun*² Rue de l’Éperon (*Rue de l’Éperon*)³ N° 7 sowol Szontágh als Siegl ausgezahlt hat, kannst Du Deine Epistel an diese adressieren, obschon ich im Voraus weiss, dass dabei die Antwort herausieht, sie habe sich nicht verbindlich gemacht, die Schulden der beiden alten Firmatræger zu übernehmen. Uibrigens ist sie an Szontágh noch 5000 Franken schuldig, welche jedoch erst in einem Jahre zalbar sind. Wen(n) Dir an dieser Auskunft genügt, woran ich zweifle, hast Du solche so schnell als möglich. Eine andre kann ich Dir leider nicht geben.

Wie unangenehm Dir diese Notiz, jedoch nicht durch *mein* Verschulden sein wird, ebenso ja zehnmal unangenehmer war mir die, dass Du auf dem Punkte stehest

[2]

Deine Elfenbeine zu verkaufen. Du weisst dass ich bloss einen Fall kenne, in welchem ich den Schritt billigen könnte, eine chronologische Sam(m)lung zu verkaufen wie sie kaum ihres gleichen hat, u(nd) sicherlich *nie wieder* zusam(m)en zubringen sein wird. Nun habe ich keine Ahnung davon, dass der einzige nothwendige Fatum-Fall vor der Thüre stehe, in welchem der *Mensch* dem Kunstfreunde vorgeht. Deshalb tröstete ich mich auch, u(nd) nahm späeter die ganze Notiz für einen wolerdachten Spass, um mich desto eher zu bewegen gleich zu antworten, wobei mich Dein Wunsch bestættigt einen Ankauf in der Versteigerung der Bibl(iothek) Rochettes⁴ zu machen; denn was sollten Dich auch antiquarische Bücher dan(n) noch interessieren, wenn Du das Wesentlichere

¹ Gyarapodási naplósám: 1900/20. A keltezésben szereplő hónapot a gyűjteményben májusnak olvasták, és eszerint sorolták be a levelet. (Olvasatunkat az egyértelmű szókép és a tartalom kontextusa mellett az is bizonyossá teszi, hogy Henszlmann márciusi levélként idéz belőle 190. számú fogalmazványában.)

² A név ismétlésében a betűk kirajzolva és ritkítva.

³ Mint az előző.

⁴ Raoul-Rochette-én, vö. a 181. számmal.

eines nach dem Anderen losschlægst. Oder sollte sich Goethes „u(nd) wenn Dich einmal einer hat, so hat Dich auch die ganze Stadt”⁵ nicht bestættigen nachdem einer der wichtigsten Theile der Sam(m)lung in die Hænde eines rothhaarigen Barbaren übergegangen wære? — Also es war nur ein Scherz, den Du mit mir hattest; aber selbst dieser Scherz hat mir den ganzen Tag meine Arbeit verleidet, u(nd) wird mir sicher so lange im Kopfh herumgehen, bis Du mir nicht die Versicherung gibst, dass es ein solcher war, [3]

oder dass jener fatale Fall eingetreten ist. Auch dann wird es mir um die Elfenbeine *unendlich* leid thun, ich werde mich aber mit der Nothwendigkeit, die *nicht abzuwenden war*, trösten.

Item Du hast Deinen Zweck erreicht. Ich antworte umgehend, u(nd) hoffe dass Du dasselbe thust um mir viele unangenehme Stunden zu ersparen. Nim(m) meine volle Versicherung dass diese keine Phrase ist.

Meine Angelegenheit steht wieder besser, gestern hatten wir eine Sizung⁶ in dem Archive des Ministère d’Etat,⁷ wo mir Plæne und Aufrisse von Kirchen vorgelegt wurden, die mir ganz unbekannt waren. Nicht ein *einziges* Maass schlug fehl was nicht nur das Erstaunen der Comission, sondern selbst das meinige erregte. Künftigen Don(n) erstag gehen wir an die Untersuchung der griechisch-dorischen u(nd) *ægyptischen* Monumente; den(n) selbst diese fallen mit einer leichten Modifikation meines Systemes in dasselbe, u(nd) eben diese Modifikation erleichtert die Geschichte des Uiberganges des Prinzipes von einem Volke zum anderen, u(nd) sezt den Gang ausser allen Zweifel.

Schreibe ja gleich, u(nd) vernichte Deinen Scherz

Em⁸

[B. O.]

⁵ Nem pontos idézet Goethe *Faustjából* (3736–3739. sor): „Du finst mit *einem* heimlich an, / Bald kommen ihrer mehre dran, / Und wenn dich erst ein Dutzend hat, / So hat dich auch die ganze Stadt.”

⁶ Értsd az elmélete vizsgálatára kiküldött különbizottság ülését.

⁷ Értsd: a Commission des Monuments historique anyagát (ma a Médiathèque de l’architecture et du patrimoine-ban). (A francia állami műemlékügy szerveit nem egészen egy hónappal korábban sorolták át a belügyminisztérium főnhatósága alól az államminisztérium alá; azzal párhuzamosan, hogy Achille Fould államminiszter átvette a „képzőművészetek minisztere” tárcát, amelyet addig a belügyminiszter töltött be. Az 1850-es évek további részére azután a képzőművészeti minisztériumot beolvasztották az államminisztériumba, s csupán 1863 nyarán alakult újra.)

⁸ A név a kezdbetűk után csak jelezve.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. március 20.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [10. levél]

3. oldalán, Pulszky szövege alatt, Henszlmann válaszfogalmazványa, lásd a következő számot. A 3–4. oldal közepén a papírból egy nagyobb darab hiányzik, emiatt e levél címzése sérült, Henszlmann fogalmazványa pedig töredékesen maradt fenn.

[címzés a hátoldalon:]
 Monsieur le Docteur [Henszlmann]

via Calais
 20 Rue Madame
 près du Luxembourg
Paris

[Ötféle, részben töredékes postabélyegző: Kentish Town-i, dátum nélkül; angol, hely nélkül; calais-i, olvashatatlan dátummal; párizsi, 1855. március 21-i dátummal és egy további csupán *P D.* felirattal.]

[1]

13 St Alban's Villas Highgate R[ise]¹
 London d(en) 20te März 1855

Lieber Freund

Du warst nie ein Geschäftsmann, und wirst nie einer sein. Hättest du mir auf meinen ersten Brief, und nicht auf den dritten, die *Firma*, *F i r m a*,² geschrieben, *die auch im dritten nicht præcis ist*, so hättest du mir viel Angelegenheit erspart. Übrigens verstehst du auch noch jetzt die Sache nicht. Szontagh & Siegl waren ungrische Ochsen, und ließen sich ganz einfach von einer pfiffigen Französin aus allem hinaus filoufieren,³ und was das Sonderbarste, alle Landsleute nahmen die Parthei der Französin, gegen die Landsleute, ich merkte dies vom Anfang.

Was die Elfenbeine anbetrifft[,] hast du leicht reden. Wenn man aber eine starke Familie hat, und für seinen Unterhalt theilweise

¹ A kiegészített rész a papír sarkának leszakadása miatt hiányzik.

² A szó először aláhúzva, ismétlésében a betűk kalligrafikusan kirajzolva és a betűk között tér hagyva. Vö. a 182. levél elejével.

³ Értsd: átverni, kifosztani. (A németül is használt *Filou*-ból németesen képzett igenév; a szónak igei alakjai azonban csupán franciául vannak, vö.: *filouer*.)

[2]

auf den sehr precæren Ertrag seiner Feder angewiesen ist, hat man keine andere Wahl, als zu verkaufen, wann man es vorthailhaft kann; umso mehr als man rechts und links von den Freunden und Landsleuten gerupft wird, und Schriftstellerarbeiten sehr schlecht gehen.

Übrigens, wenn mir mein Plan gelingt, kommen meine Elfenbeine in eine öffentliche Sammlung, – nicht in London – und werden nicht zerstückelt und zerstreut.⁴ In ein paar Tagen entscheidet sei die Sache.

Es freut mich recht sehr[,] daß du nicht nur in Gothicis reussirtest, aber dieß selbst [auf] griechische und aegyptische Monumente stimmen,⁵ ich hoffe[,] diese Angelegenheit wird doch zum

[3]

Ziele führen, das heißt, zu großem Ruf, denn zu Geld wirst du es nie bringen, das weiß ich von vorn hinein. Irgend ein pfiffiger Franzose wird viel Geld daraus machen, du aber der Celeberrimus Gothicus bleiben

Lebe wohl
Fr⁶

[E. A.]

⁴ A név és a város, amelyeket Pulszky nem írt meg Henszlmann-nak: Joseph Mayernek adja el, akinek gyűjteménye 1852-től önálló épületben elrendezve, látogatható múzeumként működött Liverpoolban.

⁵ Értsd: elméleted nem csupán középkori épületekre érvényes, hanem görögökre és egyiptomiakra is. Vö. Henszlmann előző levelének utolsó bekezdésével.

⁶ A név a kezdetű után csak jelezve.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1855. március 22.
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [10. levél]

Pulszky Ferenc előző levelének 3. oldalán, Pulszky záróformulája mellett balra kezdődik. A papírból egy nagy darab hiányzik, vele a fogalmazvány szövegének mintegy egyharmada is. Henszlmann e levele nagy részét idézi hosszú, indultatos fogalmazványában, vö. össze a 190. számmal. Az utolsó szövegrészt Henszlmann ott nem idézi, ennek tartalmára Pulszky válaszából lehet következtetni, vö. a következő szám utolsó bekezdésével.

[1]

Geantwortet am 22 März 1855.

Ich ersuche Dich um zwei Dinge.

Ehe Du die Elfenbeine verkauft[,] erinnere Dich an die Geschichte von Ynkle u(nd) Yariko,¹ oder falls du diese nicht gelesen [hast,] lasse sie Dir e[rzählen ...]

2^{tens} Bitte ich Dich² die beiden Bronzes statu[etten, die ich bei Dir ge]lassen³ dem H(ernn) Gouverneur⁴ zur Aufbewah[rung] zu über[geben, den(n) sie geh]ören,⁵ wie ich Dir gesagt, dem *ungris[chen* (keinem eng[lischen⁶ Museum, dem sie bloss durch [...] ⁷ Urtheil entrissen werden, u(nd) [...] sie zurückge[...]

Lebe wol

H[enszlm]ann

[E. A.]

¹ A tantörténetet Henszlmann elmeséli a 190. számú fogalmazványban. Több zenés színházi változata ismert, a főszereplők névalakja ezekben Inkle és Yariko. Vö. pl.: Karl von Echartshausen: *Ferdinando und Yariko* (München, 1784); J. W. D.: *Inkle und Yariko, oder Er war nicht ganz Barbar* (Kassel, 1798), Joseph Alois Gleich: *Inkle und Yariko* (Bécs, 1807).

² Itt papírhiány, de a 190. számba bemásolt változata szerint a szövegből nem hiányzik.

³ A papírhiányába eső szövegrész a 190. számból kiegészítve.

⁴ Kossuth Lajosnak.

⁵ A papír hiányába eső szövegrész a 190. számból kiegészítve.

⁶ A papír hiányába eső szövegrész a 190. számból kiegészítve.

⁷ Ez a rész már nincs bemásolva a 190. számú fogalmazványba, ezért a további hiányzó szövegrészeket nem tudjuk kiegészíteni.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. március 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [23. levél]

A levél keltezésében év nincs megadva, ez a postabélyegzőkből pótolható (amellett, hogy a levél válasz Henszlmann március 22-i levelére, lásd az előző számot).

A 2. oldalon Henszlmann április 13-án Pulszkynak írott levelének fogalmazványa, lásd a 191. számot.

A 3–4. oldal papírjának mintegy egyharmada hiányzik, de mivel a 3. oldal üres, emiatt csupán a címzés töredékes.

[címzés a hátoldalon:]
 M[...] Henszlmann

20 Rue Madame
Paris

[Ötféle, részben töredékes postabélyegző: Kentish Town-i dátum nélkül, calais-i és párizsi 1855. március 25-i dátummal, valamint egy csupán *P-D.* feliratot tartalmazó.]

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rises London
 d(en) 23ten Mærz

Die zwei Figuren stehn zu Deiner Disposition, ich habe sie nie als Geschenk betrachtet, ich bin nicht gewohnt Geschenke anzunehmen, ohne sie wenigstens im vollen Werthe zu erwidern.

Ich bitte mir das Opernglass meines Onkels¹ mit erster sicheren Gelegenheit zu senden.

Ich habe nie ein Wort über Einmischungen in meine Angelegenheiten, – rücksichtslos und ohne Beurtheilung und Menschenkenntniss, als sie waren (im Jahre 1851–1852) geäußert, – jetzt aber dulde ich sie nicht.

Lebe wohl

FPulszky

[E. A.]

¹ Fejérváry Gáborét.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből

Párizs, 1855. március 26-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 622. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France régészeti albizottsága 1855. március 26-i ülésének jegyzőkönyvéből.

M. Alb. Lenoir fait connaître que la commission désignée pour l'examen de la découverte de M. Henslmann n'est pas en mesure de faire son rapport à cette séance. La commission demande, en outre, à s'adjoindre M. Vincent, parce qu'elle doit être appelée à s'occuper de l'analogie qui, suivant l'auteur de la découverte, existe entre les lois de l'harmonie¹ et celles de l'architecture.

M. Vincent accepte ces fonctions de commissaire.

¹ Azaz: a zenei összhangzat törvényei. (Vincent matematikátörténész volt, s emellett foglalkozott a zene lejegyzésének történetével, például gregorián kéziratokkal.)

Karády Ignác Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1855. március 31.
Kassa, VSMRP, p. č. 186, [11. levél]

[1]

39. Rue d'Enfer
Hôtel des Mines
Mart(ius) 31^{én} (1)855

Édes baratom uram!

Sziveskedjék kérem e mellékelt levelkét Gorove úrnak átadni 's egyúttal kérem mondja meg estére Bethlennek,¹ hogy kéretem sziveskednék ő is eljönni a' próbatételre.² Továbbá kérje meg nevemben Fehér[,] Irányi és Podhorszky [baráta]inkat,³ hogy csütörtök délután néhány perccel 3 előtt sziveskednének megjelenni, mert pontban 3 órakor a' fiúk megkezdik a próbatételt. — Fehér megtehetné a' szivességet 's meghíhatná Kausert is nevemben, igen örvidenék ha ő is jelen lenne.⁴

Hajniknak nem tudom adressét, ha történetesen látja[,] mondja meg neki[,] hogy jöjjön el, talán nem fog tőlünk egy órát sajnálni. — Egyszóval

[2]

a kivel találkozik[,] hijja meg[.]

Az américai levél igen fogja Bethlent érdekelni, mert ismeri a benn megnevezetteket, olvastassa el vele.

Ölelem meleg csatlakozással

igaz barátja
KarádyIgcz

Nota bene a próbatét igen pontosan 3^{kor} lesz mert most a' fiúk egyedül lesznek.

[Sz. E.]

¹ Bethlen Gergelynek.

² Értsd: Kossuth Ferenc és Tivadar vizsgájára.

³ A szó eleje a papírban lévő lyuk miatt hiányzik.

⁴ Kauser Istvánt. (Az ő jelenléte azért lehetett különösen kíváncs, mert ekkoriban végzős építészhallgató volt a párizsi École des beaux-arts-on. A Kossuth fiúk építészeti tanulmányairól lásd a 166. számot, stb.)

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának jegyzőkönyvéből
Párizs, 1855. április 2-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 624. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France 1855. április 2-i ülésének (*séance générale*) jegyzőkönyvéből, az ún. régészeti albizottság működéséről szóló beszámolóból.

Enfin le comité ratifie la désignation faite par la section d'archéologie de M. Vincent pour être adjoint à la commission chargée de l'examen de la découverte de M. Henszlmann.

A. Courvoisier Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1855. április 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Vaknyomásos fejlécű levélpapíron.

[1]

INSTITUTION
 A. COURVOISIER
 RUE DE L'ABBÉ DE L'ÉPÉE. 6
 PRÈS LE LUXEMBOURG

Monsieur.

La rentrée de nos élèves sera complète Lundi prochain. Ainsi nous vous attendons ce jour là pour recommencer nos leçons de dessin

Ainsi, Lundi 16 à 10^{h(eures)}

Veillez agréer l'assurance des sentiments distingués avec lesquels
 j'ai l'honneur d'être

Votre très humble et très obeissant serviteur

Courvoisier

Paris, 11 Avril 1855.

[Sz. E.]

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Alexy Károlynak
Párizsból Párizsba, 1855. március 25. és április 13. között
Kassa VSMRP, p. č. 160-ban**

Ez a fogalmazvány Henszlmann Imre végleges szakítása PulszkyFerenccel.

Címzett és keltezés nélkül. Ha e fogalmazvány végét összevetjük a Pulszkyknak március 13-án elküldött levéllel – lásd a következő számot –, adódik a feltételezés, hogy a címzett Alexy Károly volt. A fogalmazvány eleje táján ellenben nehéz életkörülményeinek ecsetelése részeként Henszlmann kitér arra, hogy elkényeztetett és tehetségtelen gyerekeket kénytelen rajzolni tanítani – vö. az előző levéllel és a 306. számmal –, de rögtön azt is hangsúlyozza, hogy „a Kormányzó” fiai természetesen nem tartoznak ezek körébe, hiszen ők szorgalmasak, és tanításuk öröm. Ez az udvariassági formula és a fiúk apjának ilyen megnevezése legalábbis nem zárja ki, hogy Henszlmann azt remélte: a levelet Kossuth Lajos is olvasni fogja. (Arról a módszerről, hogy egy levelet nem elküld valakinek, hanem egy barátot kér meg arra, hogy előbb olvassa el, majd személyesen adja át a címzettnek, hogy azt, akinek szól, megszégyenítse, illetve hogy az illető tudatában legyen, hogy a levél hamarosan széltekén terjedni fog, Tanárky Gyula írta meg a véleményét Henszlmann-nak később és más ügyben, lásd a 374. számot.)

A fogalmazvány keletkezésének terminus post quemje Pulszky 1855. március 25-i levele – lásd a 185. számot –, mert ennek ismeretében keletkezett; terminus ante quemje pedig Henszlmann Pulszkyknak írt 1855. április 13-i levele – lásd a következő számot –, mert ezzel a fogalmazvány egy kis része szövegszerű átfedésben van. Talán remélhetjük tehát, hogy Henszlmann ezt a fogalmazványt soha nem tisztázta le és nem küldte el senkinek, hanem ehelyett kapta Pulszky Alexy útján az április 13-i rövid levelet.

A fogalmazvány erős érzelmi felindulásban keletkezett, s ezért helyenként meglehetősen nehezen olvasható. E nehézségeket inkább súlyosbítja, hogy azt, amit először vetett papírra, Henszlmann egyszer végigjavította (kicsit más tintával). Ráadásul a félbehajtott nagy papírlap jobb oldalából (tehát a 3. és 4. oldalból) a papír felső sarka hiányzik.

[1]

Es wird sich im Verlauf des Briefes von selbst ergeben weshalb ich *Ihnen* diesen; u(nd) warum ich ihn schreibe wie er ist.

Am 14ten März schreibt mir Pulszky dass er „auf dem Punkte stehe seine Elfenbein sam(m)lung zu verkaufen”.¹ Auf diese lakonische Anzeige antworte ich² aus der sreke,³ ich könne diess nicht glauben[,] er mache einen schlechten⁴ Spass &c; hierauf erwiedert er am 20ten März[:]”⁵ „Was die Elfenbein betrifft hast Du leicht reden. Wenn man aber eine starke Familie hat u(nd) für seinen Unterhalt theilweise auf den sehr precären

¹ Lásd a 181. számot: „Én azon a’ ponton vagyok hogy eladom a’ régi ’s középkori elefántcsont-gyűjteményemet.”

² Lásd a 182. számot.

³ Értsd: Schrecke.

⁴ Értsd: schlechten.

⁵ Lásd a 183. számot.

Ertrag seiner Feder angewiesen ist, hat man keine andre Wahl, als zu verkaufen, wenn man es vortheilhaft kann, um so mehr als man rechts u(nd) links von Freunden und Landsleuten gerupft wird, u(nd) Schriftstellerarbeiten sehr schlecht gehen. Uibrigens wen(n) mir mein Plan u. s. w.”⁶ Hieraus ersehe ich dass es ihm mit dem Verkaufe der Elfenbeine wirklich ernst ist, was mir genügt ob nun der Verkauf in Wirklichkeit vor sich geht oder nicht u(nd) schreibe umgehend am 22ten Mærz⁷ „Ich ersuche Dich um zwei Dinge 1^(ens) Ehe du die Elfebeine verkaufst erin(n)ere Dich an die Geschichte von Ynkle u(nd) Yariko.⁸ 2^{tens} Bitte ich Dich die beiden Bronzestatuetten, die ich bei Dir gelassen dem H(errn) Gouverneur⁹ zur Aufbewahrung zu übergeben, den(n) sie gehören wie ich Dir gesagt, dem *ungrischen* (keinem englischen) Musæum.” Die Antwort mit umgehender Post von 23ten Mærz lautet[:]¹⁰ „Die zwei Figuren stehen zu Deiner Disposition, ich habe sie nie als Geschenk betrachtet, ich bin nicht gewohnt Geschenke anzunehmen, ohne sie wenigstens im vollen Werthe zu erwiedern. Ich bitte mir das Opernglas meines Onkels mit erster sicherer Gelegenheit zu senden. Ich habe nie ein Wort über Einmischungen in meine Angelegenheiten rücksichtslos u(nd) ohne Beurtheilung u(nd) Menschen Ken(n)tnis als sie waren (i(m) J(ahre) 1851–1852) geæussert – jetzt aber dulde ich sie nicht.”

Sie werden sich erin(n)ern dass ich gegen Pulszky ofter æusserte; wie ich ihm einen Verkauf der Sam(m)lung, ausser im Falle der *höchsten Noth* oder zu höheren Zweke¹¹ nie verzeihen werde; u(nd) zwar mit dem Ausdruke „Wen(n) Du die Sam(m)lung verkauft sage nie dass Du H¹² kan(n)test” hiezu habe das Recht als Mensch der eines andern Menschen Thun u(nd) Lassen zu beurtheilen berechtigt ist, hiezu habe ich das Recht als Patriot der diese Sam(m)lung dem Vaterlande zu erhalten wünschte, hiezu habe ich endlich das Recht als *wahrer Freund* Pulszkys, wie ich es war, u(nd) als welcher ich das Meinige beitrug dass ihm die Sam(m)lung gerettet wurde.¹³ Ich hatte eine traurige Ahnung gleich bei Empfang seines ersten Briefes von 22ten Mærz, dass er nicht scherze; mæssigte mich jedoch u(nd) gab der Angelegenheit die gelindeste Wendung, um volle Sicherheit zu haben, ehe ich er zum Bruche brachte. Wie antwortet er dagegen? „Du hast leicht reden” Ich habe leicht reden, ich[,] der ich in einer Dachstube wohne, der ich beim 15 sous für mein Frühstück[,] 25 für mein Mittagessen zahle, der ich 15 bis 20 verwöhnten Talentlosen Knaben (die des Gouverneurs sind nicht zu zæhlen; den(n) sie

⁶ Ennek a mondatnak csak az eleje van beszúrva, folytatását lásd Pulszky levelében: „kommen meine Elfenbeine in eine öffentliche Sammlung, – nicht in London – und werden nicht zerstückelt und zerstreut.”

⁷ Lásd a 184. számot.

⁸ Lásd a 184. számot és alább.

⁹ Kossuth Lajosnak.

¹⁰ Lásd a 185. számot. (Kelt március 25-én; Pulszky nem is válaszolhatott a Párizsból 22-én elküldött levélre Londonból 23-án.)

¹¹ Értsd: az ún. magyar ügy céljára.

¹² Henszlmann előbb leírta teljes vezetéknévét, azután csak a kezdőbetűt meghagyva kihúzta.

¹³ Értsd: abban, hogy sikerült kivonni a vagyonek Kobzása hatálya alól.

arbeiten fleissig u(nd) machen mir Freude) zeichen unterricht gebe, um mir nebenbei etwas zu verdienen, ich der ich seit zwei Jahren¹⁴

[2]

im vollen Ernste keine zwei Pfunde für das was man eigentlich Unterhaltung nen(n)t ausgegeben habe, u(nd) alles diess um ein ernstes wissenschaftliches Ziel zu erreichen, trotz dem dass sich die Aussicht auf einen materiellen Gewin(n) von Tage zu Tage vermindert, u(nd) im Augenblicke beinahe ganz zu Wasser geworden ist. Doch dieses „Du hast leicht reden“ ist eine der beliebten[,] wie er sich selbst ausdrückt[,] „rücksichtslosen“ Phrasen Pulszkys, u(nd) weil ich derlei gewohnt bin[,] habe ich wenigstens gegen ihn nicht merken lassen dass sie mir nicht eben angenehm war. Sie ist keine Entschuldigung seines Thuns, als welche sie gelten soll. Die Fortsetzung „wenn man aber eine starke Familie hat“ – eben so wenig; denn hätte ich P.¹⁵ bisher zu jenen Leuten gezählt, welche da sind um Geld zu machen, hätte ich geglaubt dass es ihm damit wirklich Ernst war, als er in seiner Brochuree über die „Donauregulierung“¹⁶ ausserte „würde Raphael heute im Holand geboren, er würde *Käsehändler* werden“¹⁷ so hätte ich mich wohl gehütet ihm meine Freundschaft zuzuwenden. Auch weiss ich aus seinen eigenen Aussagen; dass er Keines wegs in bedrängten Umständen, sicherlich aber in bei weitem besseren lebt als ich, dan er vorwirft dass ich leicht reden habe. Berechtigt aber ist man von Leuten in einer geringern Stellung, u(nd) wen(n) sie die Vaterlands- u(nd) Kunstliebe stets im Munde führen zuzufordern dass sie dieser beiderseitigen Liebe wo es erfordert wird auch einige Opfer bringen, damit man sie nicht zu dem gewöhnlichen Menschen geschmeiss zu werfen gezwungen sei; die am Ende¹⁸ jegliche That entschuldigt oder gar gerechtfertigt wahren, wenn sie sagen, ich habe eine starke Familie zu ernähren, oder mich hat Noth dazu gezwungen.

Da ich jedoch derlei Leute nicht zu meinen Freunden zählen mag, andererseits aber Jedermann seiner Weise einzusehenden Liebe, fand ich es für nothwendig Pulszky die Auflösung eines Bündnisses anzuzeigen; das ich wenigstens meinerseits aufrichtig u(nd) fest geschlossen hatte. Ich hatte es nicht gelöst als er mich ehe ich von London abreiste auf eine Art behandelte, die jeden Andren empört haben hätte, ja ich sage mehr ich war so sehr mit ihm angesöhnt, dass ich kaum ein Wort über alle das Unrecht verlor welches er mir in vollem Maasse angedeihen liess; u(nd) welches nur er in seiner Selbstsucht nicht als solches anerken(n)t; da aber letztere nun so weit ging seine Talente zum Käsehandel wie er sich weniger leichtsinnig als cynisch ausdrückt, zu erniedrigen

¹⁴ A szó ki van hűzva, de szükséges.

¹⁵ Pulszkyt.

¹⁶ Pulszky 1840.

¹⁷ A *sajtókereskedő* szó háromszorosan vastagon aláhűzva. Henszlmann rosszul emlékezett: Pulszky *Historiai és közgazdálkodási pillanatok a' pénzre című* dolgozatának utolsó előtti mondatában írja, hogy „Raphael talán mai időkben banquir leendett [volna]”. Lásd: Pulszky 1839, 36.

¹⁸ Befejezetlen mondat és a szöveg kihűzött rész után nem folyamatosan folytatódik. A kihűzött rész egy szövegvariánsa a „Da ich jedoch...” kezdetű bekezdésnek: „Diese Ansichten gebothen mir mit Pulszky zu brechen; hätte ich ihn nicht als meinen Freund betrachtet, kön(n)te ich einen solchen Bruch in mir stillschweigend vollziehen, die Bund aber, den ich wenigstens zwischen uns bestehend glaubte, bedingt aber dass ich ihm seine Auflösung anzeige. Ich habe mit ihm nicht gebrochen als er mich[.]”

kon(n)te ich nicht mehr an mich halten; u(nd) so erin(n)erte ich ihn an die Geschichte von Ynkle u(nd) Yariko.¹⁹

Eine dieser beide Personen war ein amerikanischer Kaufman(n), der eine Ladung nach Afrika bringen wollte, an der Küste aber Schiffbruch litt, u(nd) aus diesem nichts als sein Person rettete. Von Negern gefangen genom(m)en, ward er durch ein Mædchen dieser race befreit; die aus Liebe zu ihm das Vaterland verliess u(nd) zum Dank für diese Anhænglichkeit vom Kaufman(n)e, der seinen Verlust solchergestalt wenigstens einiger massen einbringen wollte, als Sklavin in Amerika verkauft ward. Was nun P. mit jenem Kaufmanne gemein hat, ist das

[3]

erbärmliche Schacher mit einem Gegenstande der sodan ganz besonders werth, u(nd) unveräusserlich sein musste, vielleicht auch der schmale Trost dass dieser Gegenstand wenigstens nicht [...] ²⁰ zerstückelt wird, sicher aber der Umstand dass dieser Gegenstand in Hænde übergeht, die ihn besser [...] wie in [...] P.²¹ nicht that. Hätte ich nun die Erin(n)erung an diese Geschichte [...] allein empfohlen; so wære P. im Stande gewesen diess als Faden Wiz anzugeben ich musste also nochmal Ernst nachfolgen lassen, u(nd) thut diess in der Disposition über meine beide Bronzestatuetten, von denen ich stets aussagte dass ich sie für das ungrische Museum rückgekauft, dessen Eigenthum sie waren, u(nd) welchem sie bloss durch ein ungerechtes Unthat entrissen wurden.

Was antwortet P. hierauf? Ich habe einen groben aber von P. wahrlich keinen *dum(m)en* Brief erwartet. Er stellt mir die Statuetten zur Disposition; ich habe ja aber bereits über diese disponiert. Er hat sie nie als Geschenk betrachtet; den(n) er nim(m)t kein Geschenk an, für welche er kein Aequivalent gibt.²² d. d. 1852 hat P. acht Vorlesungen über Kunstarchæologie in London gehalten; von diesen acht Vorlesungen habe *ich* mehr als die Hælfte gemacht, trotz dem dass er diese bessere Hælfte in seiner Uebersetzung bedeutend verdarb; u(nd) welches Aequivalent wollte mir P. für das Resultat einer Arbeit, die Jahre brauchte umzureifen, geben? Er nan(n)te nicht einmal meinen Namen, er nahm also meine Arbeit als die seinige in Anspruch, u(nd) es hätte hiebei sein Bewundern gehabt wen(n) ich ihn nicht ernst zur Rede gestellt hätte.²³ Ich kann es nun *dum(m)nen*, wen(n) man glaubt mit einer hohlen Phrase imponieren zu können, unbeküm(m)ert darum ob die eigner Handlungen diese Phraze bestætigen oder Lüge strafen.

Die zweite Dum(m)heit begeht P. indem er das Opernglas²⁴ zurückfordert, welches er mir[,] wie auch Sie ganz genau wissen[,] u(nd) zwar nach reiflicher Berath mit seiner Frau bei jener Gelegenheit schenkte, als sich endlich auch die Goldschaale vorfand,

¹⁹ Vö. a 184. számmal.

²⁰ A papír sarka le van tépve, a szögletes zárójelben kipontozott rövid szavak, illetve szavégek ezért hiányoznak.

²¹ Pulszky.

²² Vö. a 185. számmal.

²³ Vö. a 121. és a 149. számmal.

²⁴ Fejérváry Gábor színházi gukkerét.

welcher statt des Czaaren Bööke theuer genug an sich brachte.²⁵ Hinten fortgesetzt [*]²⁶ Hierinn will er seinen Trumpf auf meinem Trumpf, die Zurückforderung der Statuette, erwidern. Sein Trumpf ist aber kein Trumpf den(n) gesteht ja selbst dass er diese Statuetten nie als Geschenk betrachtet habe. Die Dum(m)heit besteht also wieder in der Voraussetzung dass man einen offenbaren Widerspruch nicht als solchen erkennen werde.[*] Nun erken(n)e ich zwar Niemand das Recht zu, ein Geschenktes als Eigenthum später zurückfordern; sollte P. aber trotz dieser meiner Erin(n)erung, der ich Sie bitte als Zeugniss auch die Ihrige beizufügen; den(n)och das Opernglas wiederholt zurückfordern, werde ich ihm es senden.

Der dritte Dum(m)heit ist die er verbiethet sich Einmischung in seiner Angelegenheiten; erken(n)t also trotz seines sonst scharfen Verstandes nicht; dass mein letzter Brief ein Absagebrief in optima forma war; dass ich einstam(m)te des Rechtes begeben fernere Bemerkungen ihm sein Thun ihm als Freund, was ich aufhöre zu sein, direkt gegen ihn zu äussern. Für die Zukunft hat also seine Verwahrung keinen Sin(n); für die Vergangenheit aber auch keinen vieler absolut unmöglich ist Geschehene Dinge ungeschehen machen, u(nd) man eben deshalb für das Vergangene nicht verwahren lassen, [4]

[...] ²⁷ Was nun die Einmischungen, über die er kein Wort verloren haben vorgibt anlangt; so wird diese Anspielung vorzüglich zwei Einmischungen gelten, über welcher sehr viel Worte verlor ohne mich zu rühren. Die eine [...] ist der Verkauf der Fejérvárische Meubles [...] die Fr(au) v(on) Walter, sicher mit der gehörigen Anzeige hievon meiner Frau für die Pflege, welche sie dem Alten²⁸ angedeihen liess schenkte. Hierüber habe ich mich eben so wenig zu verantworten glaubt, oder höchstens gegen meine Frau. Das andre ist die famöse Geschichte mit dem etrusischen Goldschmuck, welcher Bööcke nicht von mir allein sondern ebenso gut von Ps Frau in Folge eines Briefes Ps aus Amerika,²⁹ u(nd) als Aequivalent für den Bronzeknaben übergeben ward. Ob nun der mir hierüber gemachte Vorwurf gerecht oder ungerecht ist ligt auf der Hand.

Doch genug hievon. Alles was mir angethan wurde, obschon arg an sich selbst hätte u(nd) hat mich nicht veranlasst zu brechen; dass that aber u(nd) musste thun der erneute Wille die Elfenbein-samm(m)lung zu verkaufen. Wen(n) ich nun sage, ich habe mit ihm gebrochen, verstehe ich darunter nicht dass er mich zu seinen Feinden zu zählen hat. Im Gegentheile[,] werde ich seiner Talenten im(m)er die verdiente Gerechtigkeit widerfahren lassen, ja ihn wo er an seinem Plaze ist mit allen meinen Kräften unterstützen, wie ich dasselbe auch für mich von ihm fordere. Was ich jedoch

²⁵ Fejérváry Gábor gyűjteményének egy értékesnek tartott tárgyáról van szó, amely felirata szerint Nagy Péter cár anyjái lett volna.

²⁶ A csillagok között jelölt beszúrás a 4. oldal aljáról. (Itt álló hullámos vonalakkal kihúzott rész helyére, ott a margón hullámos vonalakkal megjelölve.)

²⁷ A papír sarka letépve, így a sorok bal széléből előbb több szó, majd a nyolcadik sorig egyre kevesebb hiányzik.

²⁸ Fejérváry Gábornak.

²⁹ Vö. a 118. számmal.

für ihn als für einen Mann von Charakter fühlte, für den ich ihn hielt, mit dieser Täuschung ist es vorbei.

Warum ich Ihnen diess Alles schreibe? Es thut mir eine Expectoration gegen Jemand noth, der das alte Verhältniss ziemlich kan(n)te, gegen Jemand dessen Charakter ich schæze,³⁰ endlich weil ich wünsche dass diese Zeilen durch einen Dritten in Pulszkys Hænde gerathen. Es ist diess freilich eine fatale Komission, wen(n) Sie aber keiner anderen Mittel wissen so schiken Sie ihm vorliegenden Brief nebst der Beilage an ihm, u(nd) eine Bestätigung dessen dass Sie sich der Geschichte mit dem Opernglase erinnern direkt auf der Post; jedoch mit der Bemerkung dass mein Brief ihr Eigenthum &c, u(nd) dass Sie ihn als solches zurückfordern; im schlim(m)st vorhergegehenden Falle aber gebrauchen Sie meinen Brief als Document ehe Sie ihm absenden.

Henszlm

Eine dritte Einmischung! Fej.³¹ hatte einen alten Diener, der 12 oder 14 Jahren ihm treu u(nd) redlich diente, von welchem er mir öfter sagte[:]*er könne ohne ihn nicht leben.* Dieses Dieners erwähnte er aber in seinem Testamente mit keinem Worte. Dass ich in Fr(au) v(on) Walter als erklärte Erbin(n), mit der ich damals allein in Verbindung stand, darauf drang dies unverzeihliche Versæumnise gut zu machen, nante P. gegen mich eine falsche Sentimentalitæt, wahrlich P ist nicht sentimental?³² Aber auch diese Einmischung galt eher eine Angelegenheit Fejérvárys als den Seinigen.

[Sz. E.]

³⁰ Itt és a következő sornál két, a második fogalmazásból származó beszúrást elhagytunk, mert nincsenek folyamatosan összeolvashatóként beillesztve.

³¹ Fejérváry.

³² Vö. a 98. szám utóiratával.

Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek
 Párizsból Londonba, 1855. április 13.
 Budapest, OSZKK, fond VIII/415, 11. levél

Fogalmazványa Pulszky március 25-i levelének – lásd a 185. számot – üres oldalán, „Beantwortet am 13ten April 1855” felirattal. A két szöveg megegyezik. Vö. az előző számmal. Pulszky a levelet Alexy Károly útján csupán május 13-án kapta meg, válaszát lásd a 194. számon.

[címzés a bal felső sarokban:]
 Herrn Franz Pulszky

[1]

Paris den 13ten April 1855

Das Opernglas, das Du zurückforderst, hast Du mir nach reifer Berathung mit Deiner Frau bei jener Gelegenheit *geschenkt*, als sich die lang gesuchte russische Goldschaa-le endlich vorfand.¹ Alexy der eben deshalb [Dir] diese Zeilen sendet, wird dieses bestättigen. Es ist somit mein Eigenthum. Nichtsdestoweniger werde ich es Dir senden, falls Du es auch nach dieser meiner durch Alexy bestättigten Aussage *nochmals direkt von mir forderst*; nur stelle ich die Bedingung dass Du mir zugleich einen Empfangschein über die den H(ern) Gouv(erneur)² abgelieferten beiden Bronzestatuetten einsendest. Ich glaube dies ist meinerseits eine gerechte Forderung.

Lebe wohl
 Henszlman

[B. O.]

¹ Vö. az előző számmal.

² Kossuth Lajosnak.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
 Reimsből Párizsba, 1855. április 22.
 Kassa, VSMRP, p. č. 304, [4. levél]

[1]

Lundi 22 avril 55

Mon cher Monsieur Henszlmann

J'ai l'honneur de vous remettre de la grace de M(onsieur) Leblan, les Plans que vous lui avez demandés¹

- 1° Plan de l'Etage intermédiaire du Portail occidentale, au niveau de la grande rosace.
 2° Plans à différents Etages des Tours.

Je vous écris ceci sous la craintte que j'ai de ne point vous rencontrer. Vous voudrez bien les remettre à Mons(ie)ur J. Sulpis² graveur rue Madame N^o3 aussitot que vous n'en aurez plus besoin.

Je vous recommande encore de vous rappeler que vous avez promis de nous
 [2]
 venir voir à Reims.

J'ai l'honneur d'être
 Monsieur
 Votre tout devoué serviteur

A Reimbeau

Reims, rue de la Renfermerie 8.

[Sz. E.]

¹ Nem nevezi meg, melyik templom felméréseiről van szó. Vö. a még a 201. számmal. (Henszlmann az arányelmélet megjelent táblái – lásd *Henszlmann 1859–1860* – közül csupán a noyoni székesegyházat ábrázoló lap rajzolójaként tüntette föl Reimbeau-t, ezek a rajzok azonban egyrészt Henszlmann-nál maradtak – ma: Forster Központ, Tervtár –, másrészt azok a lapok, amelyeken van keltezés, 1859-es dátumúak.

² Jean-Joseph Sulpis.

³ A házszám helye üresen hagyva.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1855. április 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 304, [2. levél]

A nem postán küldött levélke alatt Henszlmann vázlatai ceruzával egy kora gótikus falpillér-kötegről: alaprajzi metszet, lábazati profil és a lábazat nézetben méretvonalakkal, de a méretek nincsenek beírva. A hátoldalon ceruzával számoszlopok: összeadások és szorzások, valamint egy méretsor az arányelméleti számításában szokásos méretjelölésekkel.

[címezés a hátoldalon:]

Paris
 rue Madame 20
 Mons(ieur) le D^r. Henszlmann.

[1]
 24 Avril 1855

Mon cher Monsieur Hanzelmann

Je vous prie de remettre au porteur du présent¹ ma carnet que j'ai dû laisser chez vous aujourd'hui.

Tout à vous
 A Reimbeau.

Monsieur Leblan vous fait ses compliments.

[Sz. E.]

¹ Értsd: e sorok átadójának.

Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. május 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 299, [19. levél]

Pulszky válasza Henszlmann április 13-i levelére, lásd a 191. számot. Második oldalán Henszlmann válaszfogalmazványa, illetve Pulszkynak írt következő levele 1856. október 31-éről(!), lásd a 251. számot.

A félbehajtott lap bal oldalának közepéből egy nagy darab kivágva, de mivel a 3. oldal üres, emiatt csupán a címzés töredékes.

[címzés a hátoldalon:]
 M(onsieu)r Le D(octeur) [...]

via Dover
 Calais
 20 Rue de Madame
Paris

[Ötféle, részben töredékes postabélyegző: Kentish Town-i, dátum nélkül; angliai, hely nélkül; és párizsi, mindkettő 1855. május 14-i dátummal, valamint egy csupán *P D* feliratot tartalmazó.]

[1]

13 St Albans Villas
 Highgate Rise
 May 14th 1855

Gothice¹

Ich glaube wirklich du bist verrückt. Gestern erhielt ich durch Alexy deinen Brief vom 13ten April. Ich kümmere mich weder um das Opernglas noch um die Bronzefiguren, ich wollte dir nur practisch zeigen[,] wie unangenehm es ist[,] Geschenke von einem Freund zurückgefordert zu sehen. Überall auf der Welt geschieht dies aber *gegenseitig* und ist überall ein Symbol, daß man mit dem Schwamm über die ganze Vergangenheit fährt und sie von der Tafel abwäscht. Ist dies vernünftig und recht zwischen uns? das überlasse ich deiner Verurtheilung. Mache keine Dummheiten, und urtheile nicht über Sachen und Verhältnisse die du nicht verstehst.

Fr Pulszky

[E. A.]

¹ Henszlmann egyik ragadványneve: Gotiker, latinul, vocativusban.

A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből

Párizs, 1855. május 29-i ülés

Ministère de l'instruction publique et des cultes. Bulletin du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, 2. kötet (1853–1855), Párizs, 1856, 672. oldal

Részlet a Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France régészeti albizottsága 1855. május 29-i ülésének jegyzőkönyvéből.

(Ezek után 1856 júliusáig – ekkor szakad meg a bizottsági és albizottsági publikált jegyzőkönyvek sora – nem esik több szó az arányelmélet vizsgálatáról.)

Les commissions chargées d'examiner la découverte de M. Henszlmann, et la demande de publication de l'Antiphonaire de Montpellier, n'ayant encore rien arrêté, les rapports qu'elles devaient présenter sont ajournés à une prochaine séance.

Kauser István Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1855. június 10.
 Kassa, VSMRP, p. č. 190, [2. levél]

Nem postán küldött levél.

[címzés hátoldalon:]
 Dr. Henzelmann
 20. r(ue) Madame

[1]

Paris, 10 Juni 1855

Lieber Docktor,

Sie würden mich und die Gebrüder Kölber, die sich in diesem Augenblick in Paris befinden und bei mir einlogirt sind – sehr verbinden wenn Sie ihnen einige billige Hôtels Adressen für London so wie auch die Wohnung von Alexy angeben wollten. Auch würde uns es außerordentlich freuen wenn Sie uns eines Abends besuchen wollten. Sie reisen keinesfalls noch diese Woche ab.

Ihr aufrichtiger
 St Kauser
 65. r(ue) de Bourgogne

[B. O.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
 Noisy-le-Grand-ból Párizsba, 1855. június 19.
 Kassa, VSMRP, p. č. 176, [32. levél]

[1]

Noisy le Grand 19/6 1855.
 maison de M(onsieur) Garnebson

Kedves barátom!

Tegnap vettem levelet Horn hazánkfiától melyben jelenti nekem hogy számomra Brüsseltől pesti Hirlapot és Közlönyt hozott. Máris nagy szükségem levén ezen forrásokra, kérek méltotassál, ha nem nagy tömeg, elvinni régi szállásomról, rue d'Enfer 's a' rue de Hanovre-ben N° 10 a' tejárusnénak Hajnik czíme alatt átaladni, különben pedig commisionaire¹ által odavitetni, und stellen es auf Rechnung laut Bericht. A' mosónénak is azt mondtam volt hogy nálad tegye le fehérnemümet, 's így ezt is sziveskedjél egyúttal Noisyba küldeni.

Én itt dolgozgom a történeten,² 's a' kis Irmát³ tanítgom olvasni[,] írni és a többi. A' házi kör megszaporodott[:] Pyrkerné Mathild leányával van itt 's innen mennek be a' nevezetességeket megsemlélni Párisba.

A' hét végével valamely nap én is bemegyek, propter certum quoniam 's akkor magammal viszem a' Karády

[2]

könyveit. Nem tudom mire kellenek neki mostan, de minthogy övéi, hát természetesen visszaadom, habár nekem szükségem van is még azokra.

Az időjárás gyalázatos, tizszer is esik napjában, aztán hideg is van, itt inkább mint máshol, mert magasan épült a' falu, 's így nagyon járja a' szélvihar, mostanság a' nyugoti mit zephyrnek neveznek a' poéták, a' jámborok. (parvum j)

Mes compliments à Madame Rochebrun et aux autres messieurs.

Isten veled.

barátod Irányi

Szükség esetére ide zárok egy levelkét volt háziasszonyom számára mellyel megbízásomat igazolhasd. Nevét elfelejttem.

Írj ha tudsz valami újat, 's ha nem restelled.

[N. M.]

¹ Azaz: küldönc.

² Vö.: *Chassin–Irányi 1859–1860*.

³ De Gerando Antónia? (Auguste De Gerandonak és Teleki Emmának nem volt másik lánya.)

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. július 7.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [7. levél]

[1]

London d(en) 7 July 1855
 86. Newman Street
 Oxford St(reet)

Dear Sir!

I am again in London, quite well and happy to, and hope if possible to visit Paris for a few days that Sison.¹ Dear Sir have the kindnees and recived this Gendlerman as my frinds, and do for tham so musch as it is possible for thay will stay in Paris 8 days and ratarn² to Pesth, this Gentleman will tall you a great telle of Knows from Blasing Country unter the fine manusch momt³.

Mr Boocke sant his great respect to You enclodieng with that mysalfe.

I remain your thruly
 CLAndersz

[B. O.]

¹ Értsd: season.

² Értsd: return.

³ Értsd talán: management.

Ország Antal Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1855. július 9.
 Kassa, VSMRP, p. č. 277, [13. levél]

Nem postán küldött levél.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur
 E. Henszlmann

20. r(ue) Madame
 Paris.

[1]

50. Rue de Vaugirard.
 Páris. Julius 9. 1855.

Tisztelt Henszlmann Ur!

A' mint látom, Kauser¹ vagy nem ér rá, vagy nincs kedve ártatlan cselembe egyezni, pedig a' kis madár mindinkább csiripöl. Kérem tehát szives tisztelettel, ne tagadja meg tőlem e' kis öröömnek saját belátása szerint olly elintézését, miszerint feleségemnek azt kelljen hinnie hogy mástól jó.

Ezt talán távollétünkben kegyeskedhetnék arrangirozni, mig én és nőm Simonyinál leszünk holnap reggel 5 órától délig.

Ki nem mondhatom, milly nagyon le kötelezné édes Henszlmann Ur e' szivessége által

hálás szolgáját
 Ország

[G. B.]

¹ Kauser István.

Johann Müller Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1855. július 19.
 Kassa, VSMRP, p. č. 262¹

[1]

Hochgeehrter Freund

Im Augenblick als ich abreisen will bekomme ich von H(ernn) Fiedler den beifolgenden Brief mit einer Einlage an Sie. Aus dem Brief an mich ersehen Sie um was es sich betrifft Fiedlers Exposition handelt, und ich bitte Sie, nachdem ich ihm nicht mehr gerecht werden kann — sich die Mühe zu nehmen, und bei dem oesterreichische Comité² Nachforschungen zu pflegen, wo Fiedlers Wein hingekommen ist.

Ich grüße Sie freundlich, in 10 Tagen sende ich Ihnen aus dem Heimath eine Erinne(un)g

Mit Achtung

Ihr ergebener
 JohMüller

19/7 855

[Sz. E.]

¹ A levél borítójában szlovák nyelvű cédula: Johann Jakob (Ján Jakub) Müller egyik akvarelljének egy 1979-es közlése bibliográfiai adataival. A levél írója azonban biztosan nem azonos vele, hiszen a festő 1828-ban halt meg.

² Az 1855-ös párizsi világkiállítás osztrák bizottságánál.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak
Párizsból Reimsbe, 1855. július 25. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [8. irat]

Egy pár szavas levélke írója aláírás és dátum nélkül arról értesítette Henszlmann, hogy egy „Monsieur de Vassart” többször kereste. A papír üres oldalain Henszlmann két Reimbeau-nak szóló levélfogalmazványa. A második keltezése szerint 1855. július 25-én íródott – lásd a következő számot –; ez pedig előtte, illetve fölötté van; annál korábbi tehát.

Sok javítással.

[címzés balra fenn:]

M(onsieur) Reimbeau à Reims

[1]

J'ai terminé l'étude de S(ain)t Rémy,¹ ou² je retrouve le même système d'arc boutons³ qu'à N(otre) Dame de Paris, malgré l'opinion de V. leDuc⁴ qui cite ces arcs boutants com(m)e un fait unique. En vous remerciant pour votre complaisance, avec laquelle vous m'avez prêté vos dessins, j'attend vos ordres pour vous les remettre à moins que je n'au[rai] pas le plaisir de vous voir même d'après votre promesse [de venir] à Paris au mois de Juillet.

Je serais autant plus charmé de votre présence, parceque le plan que j'ai don(n)é à M(onsieur) Leblan n'était qu'un ebauche fait à la hate,⁵ et parce que j'avais depuis le loisir de l'aprofondir mieux; ainsi j'espère que nous pourrions bien arriver à un résultat en causant et en travail tout ensemble quelques heures.

Comme je le disais à M(onsieur) Leblan j'avais bien l'intention de profiter de votre obligeant invitation de me rendre à Reims; mais M(onsieur) Leblan n'était pas revenu chez moi, et oubliant même votre carne,⁶ qui vous attend toujours; nous ne sommes pas convenir du temps; d'ailleurs il y avait tout de compatriots et des amis venus pour l'exposition,⁷ que je ne pouvais pas disposer de mon temps. Enfin il s'agit de savoir quel part vous m'avait destiner à la collaboration; parceque en se resignant toujours à une perte materielle de temps, si les juges décident contre notre projets, je voudrais au moins partager la gloire d'avoir battu notre enemis commun. Ainsi je vous prie de vouloir bien me repondre franchement à cette question.

¹ Értsd a reimsi Saint-Rémit. Vö. talán a 192. számmal.

² Értsd: où.

³ Értsd: arc boutant.

⁴ Viollet-le-Duc.

⁵ Azaz: ébauche fait à la hâte. Értsd: a lille-i tervpályázathoz sietősen készült első vázlat.

⁶ Értsd carnet? (Vö. a 193. számmal).

⁷ A világiállításra.

J'étais chez M(onsieur) Dangeois,⁸ et je n'ai plus la moindre doute que l'église de Brain à⁹ servi pour modèle au plan primitif de l'église de ma ville natale.¹⁰ C'est
[2]

pourquoi j'oserais vous prier, si cela vous est possible de me procurer un plan de l'église de Brain; je ne demande pas le plan en entier, seulement le choeur avec son pourtour, et le com(m)encement de la croisé; parceque la nef est différente dans les deux églises. M(onsieur) Dangeois ma refusé un calque du plan qu'il a eu[,] expliquant que le plan n'appartenait pas à lui, mais au ministère,¹¹ et que le ministère se persecout¹² de publier ses dessins, ne les communiquait pas au particuliers; en même temps il m'a dit que Brain n'est éloignée que de deux tièrs de Reims, et il me suffisait bien d'avoir les côtes, pour mettre le plan au net.

Agréez¹³

[Sz. E.]

⁸ Danjoy. (Azt, hogy Henszlmann Jean-Charles-Léon Danjoy vezetéknévét írta így le, az teszi bizonyossá, hogy ő dolgozott – még az 1840-es években – a braine-i Saint-Yved restaurálásán.)

⁹ Értsd: a.

¹⁰ Értsd: a kassai Szent Erzsébet-templom (első tervének).

¹¹ Azaz: az államminisztériumé, vö. a 182. számmal.

¹² Értsd: persécute.

¹³ A záróformulák csak egy szóval jelezve.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak
Párizsból Reimsbe, 1855. július 25.
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [8. irat]

Közvetlenül az előző számon közölt fogalmazvány alatt kezdődik. Sok javítással.

Henszlmann és két reimsi építész, Auguste Reimbeau és Eugène Leblan közösen indultak a lille-i Notre-Dame de la Treille székesegyház tervezésére kiírt pályázaton. Levelezésükben a továbbiakban nagyrészt e közös munka feltételeiről és körülményeiről van szó. (A pályázat beadási határideje előbb 1855. december 1. volt, amelyet 1856. március 1-ig meghosszabbítottak. Henszlmannék beadott pályaterve nem ismert, de fennmaradt előtanulmányaiból, műleírásából és bírálataiból sok tudható róla. Mindennek áttekintését és irodalmát lásd: SISA 1990. A műleírásról lásd a 229. számot. Ezt Henszlmann alább *programme*-nak nevezi, később *rapport*-ként emlegetik, a majd a címlapjára kerülő *mémoire* megjelölés a 207. levélben jelenik meg.)

[címzés balra fenn:]

M(onsieur) Reimbeau à Reims

[1]

25 Juillet 1855

Vous ne m'avez pas encore répondu à ma lettre, c'est pourquoi je vous prie du nouveau de répondre à la présente.

Quand on se lance dans une affaire, on a le desir de connaître ses obligations et ainsi que ses espoirs. Je m'oblige de vous donner toutes les proportions des plans & des elevations de la cathédrale projetée jusqu'aux détails mêmes, en exceptant les sculptures proprement dites, qui naturellement ne sont pas réglées par une loi de proportion géométrique.

Ces proportions n'étant pas bien appréciables que dans des desseins finis, je me charge d'exécuter ses¹ dessins, c'est-à dire un plan général[,] l'élevation d'une travée, de la façade, une coupe transversale & des détails. Il s'entende bien[,] tout cela avec votre et avec l'aide de M(onsieur) Leblan; se

[2]

pour que les proportions soient en harmonie avec la pratique de l'art. Laquelle vous Mes(ieur)s com(m)e architectes connaissaient mieux que moi.

Je me charge d'exécuter les dessins à Reims avec vous, ou² je me rendrai dans la seconde semaine d'Aout. En attendant j'ai fait des études, qui[,] com(m)e je l'espère[,] satisfairont le[s] difficultés de M(onsieur) Leblan à cause de l'élargissement de la chapelle de la vierge, de même j'ai fait des études sur l'élevation, et je crois que nous serons en état de vaincre les difficultés, qui se surment présenter[ont].

¹ Értsd: ces.

² Értsd: où.

Tant de ma part et d'avantemps si *vous* le desirer. Ayez maintenant la complaisance Mes(sieur)s de me satisfaire aussi de la votre part, en m'expliquant à quelle manière vous et M(onsieur) Leblan me voulez reconnaître com(m)e collaborateur dans les concours projeté. Si notre affaire manque, c'est naturel que je ne pourrais former annual préten-sion; mais si nous reussissons, ce qu'il faut toujours esperer, je aimerais bien participer au triomphe et aux bénéfices.

Je ne connais pas la phraséologie français c'est pourquoi pardonnez moi, si je ne m'explique pas dans un meilleur styl[.] j'ai tachai³ plutot d'être claire à cause de proverbe latin qui dit clara pacta boni amici.⁴

En recevant la reponse attendu je suis à votre disposition con[s]tant du 5 ou 6 de mois prochain. Mais ne manquez pas de m'envoyer cette réponse, car M(onsieur) Leblan a même oublié de me donner son adresse à Reims, quoique il m'a invité de loger dans sa maison[.]

Quant au programe, dont M(onsieur) Leblan m'a parlé com(m)e appendix au des-sins, je crois que me sensiègnement⁵ pourraient être util, parceque je ne dessine pas une ligne sans m'en rendre compter[.]

J'ai hon(neur) etc.

M(onsieur)

Votre devoué sevitteur

[Sz. E.]

³ Értsd: tâché.

⁴ Azaz: a barátság alapja a pontos elszámolás.

⁵ Valószínűleg két szinoníma: a *sincèrement* és a *sérieusement* kontaminációja.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
Sommesous-ból Párizsba, 1855. augusztus 2.
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [9. levél]

Mint a levélből kiderül, a reimsi építész egy barátja számára általa tervezett ház építése miatt tartózkodott a Reimstől mintegy 75 km-re délre fekvő településen.

Üres oldalain Henszlmann augusztus 10-i és augusztus 18-i levélfogalmazványai, lásd a 204. és a 206. számot.

[1]

Je suis bien en retard avec vous, mon cher Monsieur Henszlmann; en retard 1° pour votre première lettre, à laquelle je n'ai pas répondu parce que la visite de M(onsieu)r Leblan devait être pour vous ma réponse.

M(onsieur) Leblan est resté, sans revenir[,] à Paris, plus longtemps que je n'aurais voulu, — j'attendais tous les jours ses lettres qui n'arrivaient pas & tous les jours je remettais à vous écrire.

Pour votre seconde lettre, elle m'est adressée de Reims à la Campagne où je suis depuis quelques jours à bâtir ma maison pour un ami.

[2]

Depuis près de Quinze jours que M(onsieu)r Leblan est de retour à Reims, je l'ai vu deux fois très rapidement; j'ai toujours été absent depuis leurs entrevues & je n'ai pas causer au lui de riens de ce qui vous intéresse.

Samedi prochain ou Dimanche, je serai de retour à Reims je communiquerai votre lettre à M(onsieu)r Leblan & nous vous écrivons aussitôt.

Votre tout dévoué

A. Reimbeau.

Sommesous — Jeudi 2 Aout 1855

[Sz. E.]

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak
Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [9. levél]

Auguste Reimbeau augusztus 2-i levelének – lásd az előző számot – üres oldalán.
Végére Henszlmann odaírta, hogy augusztus 16-án kapott rá választ, lásd a következő számot.

[1]

Paris le 10 Aout 1855
Mon cher Monsieur

Si vous êtes toujours d'avis de m'avoir pour collaborateur dans le concours vous nous faites perdre un temps bien précieux en me faisant attendre votre réponse définitiv. Je suis libre tout le mois d'Aout, mais je ne pourrais pas répondre de moi de Septembre, parce que alors j'attend l'arrivé d'amis, qui viendront voir l'exposition, et avec lesquels je serais obligé de rester à Paris pour des affaires qui sont¹ pour moi d'importance. Il me restaient tout au plus unique² semaines dont une est déjà perdu par l'attente de votre lettre.

Vous me pardonnez donc si j'insiste à une réponse immédiate dans laquelle vous m'informerez précisément des conditions de l'association, com(m)e je vous ai informé des travaux que de ma part je peux contribuer à l'affaire.

Encore une fois ayez la complaisance de m'écrire de suite, et d'informer de l'adresse de M(onsieur) Leblan.

Votre tout dévoué³

Reponse reçu les 16 Aout.

[Sz. E.]

¹ Értsd: ont.

² A szó a *trois ou quatre* kihúzása után beírva, de Henszlmann nem javította hozzá egyes számára sem az ige, sem a főnév többes számát, és megmaradt a következő tagmondat is.

³ A záróformulák csak jelezve.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének, Eugène Leblan utóiratával
 Soissons-ból Párizsba, 1855. augusztus 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 304, [3. levél]

[1]

Soissons, Jeudi 16 aout 855.

Monsieur

Nous désirons vivement de vous voir arriver à Reims & nous aider dans notre travail. — Quelques absences assez fréquentes aux quelles je suis obligé & l'excursions qui nous fessons en ce moment (Braisne¹ – Vasseny – Soissons – Laon, etc) nous ont empêché de nous préciser jusqu'ici l'époque où nous aurions besoin de votre présence.

Vous paraissez désirer de vous associer nominalement à notre projet, & nous pensons que dans les conditions qu'une *association immédiate* nous créeraient, nos rapports, à l'avenir seraient trop difficiles, en effet:

1° nous pourrions ne réussir qu'incomplètement, & peut-être bien, ne pas réussir du tout: En ce cas à qui appartiendra le travail que nous aurons exécuté?

2° Entre M(onsieu)r Leblan & moi, une communauté d'intérêts & de travaux dans plusieurs affaires qui se sont produites depuis 10 ans, rend toujours possible l'arrangement des difficultés qui pourraient survenir.

3° M(onsieu)r Leblan & moi, nous connaissons de vieille date & nous sommes à peine connus de M(onsieu)r Henszlmann que nous ne connaissons pas plus, naturellement; [2]

& si, en tout état de cause, il n'est pas prudent de se lier trop intimement avec qui que ce soit; ce l'est encore moins, entre personnes qui ne connaissent nullement leur positions respectiv.

4° Dans le *Rapport* que nous *terminons* en ce moment pour le présenter à l'appui de notre travail, nous indiquerons *les sources de toute nature* où nous avons pensé; les ouvrages consultés, les Edifices mesurée, les hommes dont nous aurons recherché les conseils: nous nous nommerons avec d'autres avec plaisir & sans crainte & l'on nous approuvera d'avoir choisi partout. — Si, au contraire, nous accolons votre nom au notre, nous accusons en quelque sorte un parti pris, nous nous déclarons partisans *d'un système* & d'un système encore fort contesté puis que il est à peine connu: et en France, il est toujours dangereux d'accepter les choses nouvelles, de l'appuyer sur *un système neuf*, on vous traite d'*utopiste*, & tout est fini.

Si recommande que soit l'incognito dans le concours de Lille, & si bien que nous le gardions noms les autres concurrents, *Tous les noms seront connus*.

Il y aurait sans l'association actuelle de nos noms un danger qu'il faut éviter.

¹ Braine.

Ces diverses considerations nous engagent à nous présenter des conditions onéreuses pour nous, mais qui nous paraissent nécessaires:

[3]

Vous viendrez à Reims travailler auprès de nous, nous aider de vos connaissances & nous croyons de vos découvertes. — votre temps & vos démarches vous seront payer à un prix réglé d'avance.

Si nous réussissons & que rien ne nous ait désunis, que nos rapport aura conservé la confiance & la consonance qu'ils nous eu jusqu'ici, que nous soyons également consente les uns les autres, nous n'hésiterons pas alors à vous offrir une association que pourra vous rendre avantageuse, & en ce cas vous nous rembourseraiez les sommes qui vous auraient été payées. — Si, au contraire nous échouons, nous restons dans les termes où nous sommes aujourd'hui; il y aura pour nous (Leblan & moi), une dépense inutile en quelque sorte & que nous accepterons, vous n'avez pas perdre votre temps & notre position enfin aucunnement embrouillés.

Nos dernier mot:

Le Projet l'Église à Lille, nous oblige à des dépenses assez considerables, materiel, voyage, démarches etc.; voudriez vous entrer dans *ces déboursés*, dont la répartitions entre nous trois serait facile, il est vrai, en cas réussite, moins désagréable & difficile si nous éprouvons un échec?

Si vous acceptez les conditions que nous vous indiquons[,] venez à Reims passer le restant d'Aout & ce que vous pouvez de septembre. — Si vos amis viennent, vous irez [4]

les recevoir & reviendrez auprès de nous quand vous pouvez: Reims n'est qu'à 5 heures de Paris.

Nous serons chez nous Dimanche 19 Aout.

L'église de Braines est la plus sage peut-être que nous ayons vue jusqu'ici; c'est simple, raisonnable & charmant: nous l'avons relevée entierement *en 3 jours*; Elle va être à votre disposition.

Tous à vous

A. Reimbeau

L'adresse de M(onsieu)r Leblan

Rue de Justice

[Leblan:]

Mes amitier à M(onsieu)r Enselman² que je verrais avec plaisir à Reims, installé dans un charmant pavillon au fond d'un Jardin à bientôt je l'espère

ELeblan

[Sz. E.]

² Azaz: Henszlmann.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak
Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 18.
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [9. és 7. levél]**

Válasz Auguste Reimbeau augusztus 16-i levelére, lásd az előző számot. Reimbeau augusztus 2-i levele – lásd a 203. számot – papírjának üres oldalain, közvetlenül az augusztus 10-i levélfogalmazvány – lásd a 204. számot – alatt kezdődik. Folytatása egy külön lapon található, amelynek bal felső sarkába Henszlmann felírta, hogy az a második lap. (Általa 1. lapként, az itt 2. oldal bal felső sarkában, a Reimbeau levelére írt rész van megjelölve; az általa 2. lapként számozott itt a 3. oldal.) A 2. lap Reimbeau leveleinek borítójában, de az elsőől elkeveredve található. (A 2. lapon ez alatt és a hátoldalon Henszlmann augusztus 21-i szerződéstervezete és levélfogalmazványa, lásd a 207. számot.)

Sok javítással és beszúrással.

[1]

les 18 Aout

Monsieur. Je ne comprend aucune de vos difficultés¹ & objections; & le moins votre 4² ou³ vous dites: „si nous accolons (sic) votre nom au notre[,] nous accusons en quelques sorte un parti pris, nous nous déclarons partisan[s] d'un système et d'un système encore fort contesté”. et „si recomandé que soit l'incognito tous les noms serait connus”. En réponse je vous dis que je ne demande pas que mon nom soit affiché toute de suite et pour qui que se soit; mais je demande à signer avec vous un acte, dans lequel nous nous obligerons mutuellement à executer ensembles les dessins, & partager également les émolumens qui pourrait résulter de notre réussite, c'est à dire com(m)e nous som(m)es en trois pour chacun les troisième partes. Pour mon nom il ne sera associé à vos noms que dans les concours. Chez nous & en Allemagne dans un concours il est d'habitude à mettre un

[2]

motif quelquouque⁴ [LHR]⁵ à chaque pièce detachée du travail,⁶ et ce même secotte⁷ à une lettre cachetée qui contient le nom ou les noms de ceux qui ont executés les travaux. De ces lettre les examinateurs n'ouvrentque la seule lettre d'individu dont le travail est

¹ Értsd: difficultés.

² Azaz Reimbeau előző levelének 4. pontját.

³ Értsd: où.

⁴ Értsd: valami ilyesmit (de a szó nem létezik).

⁵ Egy jellé összerajzolt betűk, amelyek itt, ilyen kicsiben nem kivehetők. Henszlmann, mint alább elmagyarázza, eleve egy olyan, hármuk vezetéknevének kezdőbetűit ligatúrában tartalmazó jelle gondolt, amilyen végül a pályatervekre, illetve a műleírás címlapjára került, de biztosan nem abban formában rajzolta meg ide, ahogyan később szerepel. A műleírás címlapját reprodukálva lásd: Sisa 1990, Függelék, 81.

⁶ Értsd: minden egyes beadandó tervlapra.

⁷ Értsd: jel (cote-ból?)

accepté *reconnu pour le meilleur*; les autres lettres ou sera brulés ou conservés, en état cachée, selon que la commission examinante ou conserve ou rend les travaux aux concurreurs. Ainsi les noms ne seront pas connus officiellement qu'en cas de réusit; ou pour nos intérêt[,] pas importe si⁸ on aprouve mon système en général ou non, parcequ'il sera deja aprouvé de facto dans le cas spécial; de même si nous échouons[,] ni vos noms ni le mien sera connu officiellement. Du reste s'il-y-a des personnes qui s'interessent[,] ceux la sauront bien[,] que j'ai collaboré avec vous, et que vous avez fait [*]le travail d'après[*]⁹ de mon système [*]de même si nous reussisons ou si nous ne reussisons pas[*].¹⁰ D'ailleurs je vous eu deja dit que mon système ne doit être pas considéré com(m)e un problème d'arithmétique, au contraire[,] pour bien l'appliquer il faut du talent & de la pratique; et c'est justement pour cela que j'ai souhaité de me joindre à vous, dont j'ai reconnu les qualités demandées sur le¹¹ premier coup d'oeil. Malgré mon système et la connaissance de presque tous les monumens importants que le moyen âge nous a legués[,] j'avais bien de peine d'arriver à une combinaison suffisante pour ce concours; mais j'y suis arrivé enfin; & j'ai un plan et une façade dont je suis content; & que je peux justifier en général et en détail; j'y ai fait la chapelle de la vierge plus large que d'habitude et selon moi en harmonie parfaite avec la reste, ainsi que la chapelle baptismale et celle des morts[.]

Quant au 3ème point[,] que nous nous ne connaissons pas, je répond que j'ai trouvé au premier coup d'oeil dans vous les gens du talent faits pour un entreprise semblable, vous avez pour ma capacité le témoignage de M(onsieur) Lenoire qui connaît non ce que vous avez mon plan, dont vous avez fait usage pour votre premier projet, malgré que je vous ne l'avait donné que par une faible esquisse. Ainsi nous som(m)es convaincus l'un de l'autre que nous vaillons quelque chose.¹² Pour les difficultés qui pourraient résulter des conflits de l'intérêts matériels, je crois quand on se respecte mutuellement il ne faut que très peu de bienveillance, de la justice et de la clarté en précisant les conditions. De même je ne trouve aucune difficulté ni dans la répartition de dépenses faites d'avouer l'exécution du concours, ni dans la question[:] à qui appartiendra le travail en cas nous échouons. Pour la premier point vous m'avez offert de payer mon travail à un prix réglé d'avance, je n'ai jamais demandé aucun paiement, et si j'accepte votre hospitalité à Reims pendant nos travaux, c'est plutôt pour économiser le temps, que pour d'autre raison. Si nous échouons[,] vous avez perdu votre argent et moi mon temps, mon travail; pour gagner il faut toujours risquer, d'ailleurs en ce cas là il ne vous arrive rien, à quoi vous ne seriez pas préparé,

⁸ Értsd: n'importe qu'.

⁹ Nincs jelölve, hova tartozik a csillagok közötti beszúrás, értelemszerűen illesztettem be.

¹⁰ Nincs jelölve, hova tartozik a csillagok közötti beszúrás, értelemszerűen illesztettem be.

¹¹ Sur le helyett értsd: au.

¹² Értsd: kölcsönösen meg vagyunk győződve róla, hogy érünk valamit.

[3]

2.

18 Aout

au contraire vous perdez moins en ne me payant pas. — Pour le droit de propriété du travail en cas que nous échouons[,] chacun retiendra cela qu'il a fait de sa propre main[,] c'est à dire, moi le dessin au trait que j'exécuterai, vous les dessins terminés; le rapport si nous en ferons ensemble sera commun, chacun de nous ayant le droit de s'en servir come lui plaira; au contraire en cas de reussite nous pourrons publier ensemble l'ouvrage fait ensemble.

Voila ma réponse à vos difficultés. Si malgré cette réponse vous persistez dans votre opinion, l'affair se rompe ici, et je la considerai com(m)e rompue, si je n'aurais pas de repond de vous jusqu'à jeudi prochain[,] c'est-à dire le 23 de ce mois. Au contraire il vaudra¹³ bien la penser de venir pour deux ou trois jours à Paris, sur tout parce que vous n'avez pas vu encore l'exposition.¹⁴ En tout cas[,] l'affaire du concours faite ou rompue[,] j'espère que nous resterons au terms précédents amis, et c'est pourquoi je vous prie de vouloir bien me prêter quand vous n'en auraient plus besoin[,] pour mes études l'église de Braisne[,]¹⁵ le dessin d'une travée de S(ain)t Denis dont M(onsier) Leblan m'a parlé, & ce qu'on vous a envoyé de la cath(édrale) d'Amiens, ansi que vous avez relevé à Laon et Soisson. Mes compliment à M(onsieur) Leblan, dont vous m'avez donner l'adresse incomplètement sans numéro. Votre devoué¹⁶

[Sz. E.]

¹³ Értsd: faudra. (Lehetséges, hogy nem tollhiba, hanem hungarizmus, 'érdemes lenne' értelemben.)

¹⁴ Értsd: a világkiállítást.

¹⁵ Azaz: a braine-i Saint-Yved tanulmányozásához felméréseiket, vö. az előző levél végével.

¹⁶ A záróformulák csak jelezze.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak és
Eugène Leblannak
Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [7. irat]

A hagyatékban a Reimbeau levelei közé beosztott külön papírlapon, közvetlenül az augusztus 18-i fogalmazvány – lásd az előző számot – vége alatt kezdődik, kicsit sötétebb tintával.

Először Henszlmann szövegtervezete a hármuk által a lille-i pályázaton való közös indulásról megkötendő szerződésről. Ezt követi a hozzá tartozó levél.

A szerződéstervezetet ismertette: Sisa 1990, 67. (A szerződést, amelyet végül október 16-án megkötöttek, lásd a 221. számon.)

Sok javítással.

[1]

21 Aout

Contrat de société

M(e)s(sieur)s A. Reimbeau et Leblan¹ architectes à Reims et M(onsieur) le Dr. Em. H.² Membre de l'Academie hongroise s'associent par les présentes pour l'exécution d'un projet d'église cathédrale à construire à Lille mise au concours au conditions si après.

1. M(onsieur) le D(r). H. s'oblige à executer après consultution avec ses deux autres coassociés les dessins aux traits du plan de la façade principale, et d'une travée intérieur, et extérieure de manière a³ ce que les dessins à presenter au concours puisse être executés d'après les dessins susnommés

2. M(e)s(sieur)s R. & Lebl.⁴ s'obligent de leur part d'executer ces dessins à presenter.

3. Le mémoire qui doit accompagner les dessins sera redigé en commun par les trois associés.

4. La soumission des concours sera signée par chacun des trois associés.

5. En cas de succès au concours tous les associés auront une part égale à tous les émoluments qui en resulteront, tel que prix ou récompense

[2]

et les avantages de la construction de monument si elle venait à être accordée aux concourants.

6. En cas de non réussite au concours toutes les dépenses en vue de projet seront supportées par M(e)ss(ieur)s R. et L.⁵ seules.

¹ Henszlmann – úgy tűnik – nem tudta Leblan keresztnévét, ezért üres helyet hagyott a vezetéknev előtt.

² Éméric Henszlmann.

³ Értsd: à.

⁴ Reimbeau és Leblan.

⁵ Reimbeau és Leblan.

7. Toutes les dépenses faits nécessairement en vue de projet et dont le chiffre ne pourra dépasser la som(m)e de ⁶ seront supportés pour un tiérs par M(onsieur) Henszlman(n) dans le cas de succès.

8. Pour le cas d'un issue défavorable du concours chacun des associés gardera en propre ses dessins, le mémoire restant propriété commune de de sorte que chacune de partie contractante puisse s'en servir com(m)e bon lui semblera.

2.⁷ Les dessins au traits de M(onsieur) H.⁸ qui serviront seulement pour base aux dessins définitives, ne devant pas être soumis au concours seront signés par M(e)ss(ieur) s R. & Leblan conjointement avec M(onsieur) H.

Pour le cas ou⁹ la construction nous serait accordée je vous invite à me designer d'avance dans un point spécial la tâche m'incombera personnellement, parce que je puisse me prononcer là dessus également.

21 Aout. M(e)ss(ieur)s voilà un projet de contrat de société que j'ai tracé rapidement. Ayez la complaisance de m'écrire *aussitôt que possible* la dessus vos observations et un autre projet de votre parte.

Quelquesuns des mes amis que j'attendais ayant été arrivés[,] je pourrais probablement rester à travail avec vous à Reims pendant tout le mois de septembre[.] Ainsi il ne s'agit que de convenir du contrat. En attendant je continue mes travaux pendant le temps qui m'est laissé libre par mes amis. Répondez donc toute suite¹⁰ s'il vous plait afin d'accord, que je sache vos conditions, et que nous puissions commencer à travailler ensemble.

votre devoué¹¹

[Sz. E.]

⁶ Az összeg helye kihagyva.

⁷ 9. (pont) 2. (ponttá) javítva, de Henszlmann a 2.-at nem húzta ki, és annak tartalmát ez nem is helyettesíti, illetve a 2. pont számát sem javította át 9-esre.

⁸ Henszlmann.

⁹ Értsd: où.

¹⁰ Értsd: tout de suite.

¹¹ A záróformulák csak jelezve.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
La Lobbe-ból Párizsba, 1855. augusztus 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 304, [1. levél]

A levél keltezése egy lyuk miatt töredékes, postabélyegzői részben szintén nagyon halványak, illetve töredékesek, de összességében mindebből a levél keltének dátuma összeállítható.

A levelek keresztezték egymást, tehát ez még Henszlmann augusztus 18-i levelére – lásd a 206. számot – válasz.

[címezés a hátoldalon:]

Paris,

Rue Madame N° 20

Mons(ieur) le Dr Henszlmann.

[Három postabélyegző, ezek közül egy olvasható: Wassigny, augusztus 21. (év nélkül); a párizsiból csak a nap: 22-e; a harmadikból a helynevet tartalmazó rész nincs meg, és a dátumból (elmosódottan) az 55-ös évszám látszik.]

[1]

Mon cher Mons(ieur) Henszlmann

J'ai quitté avant hier M(onsieu)r Leblan en lui fesaint promettre de vous écrire le lendemain,¹ mais comme la mémoire de notre avis est sujette a sa nombreux oublis, j'aime mieux faire double emplois que de risquer de vous laisser dans l'incertitude.

Le résultat de la lecture de votre lettre a été le que nous craignons (pour l'avenir constaté souvent): c'est a dire qu'il est difficile de s'entendre à *quarante lieues* de distance.

J'aurais eu bien du plaisir à vous aller voir & à visiter en même temps l'expositons, comme vous dites; mais outre qu'en ce moment mes affaires m'appellent ailleurs il nous était difficile de quitter Reims ensemble.

Tous les empêchements nous obligent à vous prier de venir à Reims; en tout cas la cathedrale vaut bien la course, comme

[2]

dit M(onsieu)r Leblan & auprès aller votre déplacement ne ferait pas en pure perte.

Je profite de la présente pour vous remercier de la petite *leçon de français* pour ne pas dire autrement, que vous me faites. Le mot *accoler* ne vous paraît pas très parlementaire, & vous n'avez pas tout a fait tort & m'avez montré que si la phraséologie française ne vous est pas très familière, le dictionnaire vous est mieux connu.

C'est qu'à force d'exagération & de fantaisie dans le langage, nous en sommes venu a employer des mots ne que roturiers pas trop souvent & en toute occasion & a changer

¹ Értsd: lendemain.

la véritable valeur des qualificatifs; mais franchement & dans le langage courant du jour, le mot accoler n'a pas la couleur dédaigneuse que vous avez pu lui trouver.

Tout ce la soit dit, de bonne amitié comme, je le pense, la réflexion vous en est venue.
[3]

Nous désirons vous voir venir auprès de nous pour terminer & arranger notre affaire; vous nous excusez, je le prie, de mettre tout d'insistance à vous voir arriver par l'impossibilité où nous sommes de nous absents en ce moment.

Tout à vous
A. Reimbeau

La maison de M(onsieu)r Leblan n'a pas de numéro: — la rue de la Justice est dans un faubourg, dont les maisons n'ont pas encore de demeurants.

La Lobbe (ardennes) 2[...]ut² 55

[Sz. E.]

² A nap második számjegye és a hónap nevének nagy része a papírban lévő lyuk miatt hiányzik.

Eugène Leblan Henszlmann Imrének
Reimsből Párizsba, 1855. augusztus 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 752-ben

Postabélyegzője szerint Leblan csak augusztus 26-án adta föl, és ennek megfelelően Henszlmann augusztus 27-én kapta meg: üres oldalára írta válaszának fogalmazványát, lásd a következő számot.

[címzés a hátoldalon:]
Monsieur
Monsieur Henszlmann

20 rue Madame
Paris.

[Reimsi postabélyegző, 1855. augusztus 26-i dátummal.]

[1]

Reims le 21 Aout 1855

Cher Monsieur Henszlmann

Sil est vrai que le voyage de Paris soit presque necessaire à l'un de nous deux, pour nous entendre sur les condition à établir pour l'affair de Lille, il me parait plus simple que vous veniez vous même à Reims.

Ne douter pas mon cher Monsieur de la bonne volonté que nous avons d'accepter votre collaboration, nous avons trop un haute estime votre merite pour ne pas chercher à en profiter, et d'un autre coté nous sommes[,] je vous l'assure, disposés à souhaiter à tous engagements basé sur les droits respectifs de chacun.

Venez donc à Reims je vous prie, et dans tous les cas votre voyage portera ses fruits. En dehors de notre affaire, nous vous donnerons bien des matériaux et vous ferons voir de bien belles choses.

Je vous attends après demain, descendez directement chez moi. A vous de tout cœur

ELeblan

Rue de la Justice. (Il n'y a pas de numéro)

[Sz. E.]

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Eugène Leblannak
Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 28.
Kassa, VSMRP, p. č. 752-ben

Leblan 1855. augusztus 21-i levelének – lásd az előző számot – üres oldalán. Henszlmann kétségtelenül erre válaszol tehát, de ebben Leblan nem mond semmi olyasmit, hogy ne fogadnák el Henszlmann feltételeit, csupán udvariasan sürgeti – akárcsak Reimbeau az ő 21-i levelében, lásd a 208. számot –, hogy jöjjön Reimsbe, és személyesen beszéljék meg a dolgot. Nem érthető tehát, mitől lett dühös Henszlmann, hacsak nem a további tárgyalás szükségességének hangsúlyozását értelmezte úgy, hogy nem akarják elfogadni szerződéstervezetét.¹

Sok javítással.

[címezés balra fenn:]

À M(onsieur) Leblan les 28 Aout 1855

Réponse à une lettre de M(onsieur) Leblan recue les 27 Aout

[1]

Vous com(m)encez votre lettre d’hier en me disant que malgré votre vif désir de répondre à ma lettre, vous ne pouvez pas faire dans les conditions que je pose? en autres mots vous ne pouvez pas accepter mes conditions? eh bien alors s’en est fini; parceque je n’irais pas à Reims sans être assuré de votre part que mes chances de réussite dans le hazard de ce concours seront égales aux vôtres. En aspirant à un tiérs d’émoluments possibles j’apporte plus que la moitié la plus essentielle du travail, ainsi je crois ma demande juste. Ma présence à Reims n’est pas nécessaire que pour travailler, mais avant que je com(m)ence il faut savoir à quelle condition, c’est pourquoi il est *indispensable* pour vous si com(m)e vous contester le vif désir de m’avoir pour collaborateur d’accepter mes conditios. Pardonnez moi donc si j’insiste pour la *dernière fois* et venez s’il est vrai que vous desirez m’avoir votre collaborateur, venez à Paris le plus tôt possible pour réguler les conditions, si non rompons l’affaire.

Votre devoué

Henszlmann

[Sz. E.]

¹ Elképzelhető még esetleg, hogy Leblan 21-én kelt, de csak 26-án postára adott levelébe bele volt téve egy másik is, amelyet valóban 26-án írt, s az nem maradt ránk. De Henszlmann egyes számban ír a levélről, amelyet 27-én kapott meg.

Eugène Leblan Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1855. szeptember 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 220, [2. levél]

[1]

Paris le 2 7bre 1855

Bases générales pour établir l'acte d'association qui doit être formé par M(onsieu)r Enslenan et ELeblan et Rainbeau¹ pour l'exécution du projet de la Cathédrale à construire dans la ville de Lille

1° Le travail se fera en commun,

2° Les emoluments accordés possiblement à la société seront partagés en parts égal(es) les associe(rs)[,] doivent les mêmes soient au travail de la construction.

3 Les frais nécessaires à l'exécution de ce proje(t) seront avancés par M(essieu)r Leblan et Raimbau, Il en entendre que les frais seront en cas de réussite parlerent sur les sommes à percevoir — Ces frais ne pourriont s'élever au delà de deux mille francs qui seront supportés par M(onsieu)r Leblan et Raimbau en cas de non réussite

4. Le travail sera signé des trois associés en commun

5. Les dessins rendus appartiendront en cas de non réussite à M(onsieu)r Leblan et Raimbau

2 7bre 1855

Au nom de Raimbau ELeblan

[Sz. E.]

¹ Henszlmann és Eugène Leblan és Reimbeau.

Karl August Händel Henszlmann Imrének
Lipcséből Párizsba, 1855. szeptember 4.
Kassa, VSMRP, p. č. 166, [13. levél]

A C. A. H. monogrammal aláírt levél a kassai hagyatékban August von Hirsch levelei közé van beosztva, de valójában Karl August Händel, a lipcsei kiadó, Henszlmann egyik unokahúgának férje írta.

[1]

Leipzig, 4. Sept(ember) 1855.

Lieber Emmerich!

Otto W.¹ hat mir vor einiger Zeit deinen Brief vom 20. Juli mitgetheilt, so wie das Manuscript[.]² Letzteres mit dem Bemerkung, daß ich es lesen u(nd) ihm darüber referiren möge, weil ihm deine Schriftzüge zu undeutlich, u(nd) es ihm zu mühsam zum Lesen sei. Ich habe mich nun schon ziemlich an deinen funzlichen Lettern gewöhnt u(nd) mich darüber gemacht, das Ding zu lesen. Es hat mir Vergnügen gemacht u(nd) fand ich mit meinem hausbackenen Verstand nichts darin, was mit vormärzlichen Censoraugen angesehen ungnädig aufgenom(m)en werden könnte u(nd) grade im Gegentheil fand ich das Ding viel zahmer als ich erwartet hatte. Paßt es denn nicht zur jetzigen Zeitrichtung, daß das Christenthum die heidnischen Magyaren besiegt? Ich bin kein Kritikus und will mich auch nicht als solcher geriren, um ein Urtheil über dein opusculum abzugeben, erlaube mir daher nur unmaßgeblich zu bemerken, daß man bei uns in Deutschland vielleicht mit der diction nicht ganz einverstanden u(nd) zufrieden sein dürfte u(nd) es kein Buchhändler so leichte drucken wird, weil unser Publicum nicht eingeweiht in die alte ungar(ische) Geschichte ist, u(nd) sich auch nicht dafür interessirt.

Otto scheint ganz andere Sachen darin zu vermuthen, denn er wollte es Feuerbach mittheilen, nun ich glaube,

[2]

der paßt nicht dazu.

Lina ist seit 4 Wochen in Pesth u(nd) war sie den 25. u(nd) 26. Aug(ustus) mit dem Pan in Duka, wo es ihr sehr gefallen hat. Schazi soll nicht mehr soviel brum(m)en als früher u(nd) Lina besonders auszeichnend behandeln. Frau Midl hat sie in Duka gesprochen, das Weitern schreibt sie nicht, sondern will mündlich berichten. Eugen³ hat Lina gemalt; ich bin sehr begierig auf das Bild. Auch in Bicske war Lina bei Mauksch

¹ Wigand.

² Az alábbiak alapján úgy tűnik, Henszlmann *Stefanus* című drámájának kéziratáról lehet szó. (Ez nyomtatásban nem jelent meg, vö.: LEFFLER 1909, 429–430.)

³ Doby Jenő.

u(nd) Spardutzl, welche früher 8 Tage lang, der Lina wegen in Pesth war. Entweder diese oder nächste Woche wird hoffentlich Lina retour kom(m)en, was mir sehr lieb ist, denn ich kann ohne sie nicht leben, ich habe sie gar zu lieb. Es ist eine gute Seele. Die Kinder, ich habe nur noch 2, den Erstgeborenen, magyar ficsko és a kis Felix, Lipcse fiú, sehnen sich schon sehr nach der Mutter.

Szontágh besucht mich niemals, wenn er nach Paris geht, diesmal hat ihm aber Lina gesagt, er möge mich besuchen u(nd) thut er es, so will ich ihm auftragen, daß er dich besucht. Ob Quirsfeld nach Paris geht, weiß ich nicht u(nd) schreibt Lina nicht, obgleich sie 8 Tage dort gewohnt hat. Fuchs Guszti ist jetzt in Paris. Er war vor 3 Wochen bei mir.

Nun, alászatos szolgája, megemet⁴ ajánlom,

isten áldjom meg
dein
C. A. H.

[B. O.]

⁴ Értsd: magamat.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe, 1855. szeptember 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [31. levél]

[1]

Páris Sept(ember) 17^{én}1855
51 rue d'Enfer

Kedves barátom!

Az, kinek nevét nem tudtád elolvasni, Krakowitzer, orvos Váczról, ki hosszabb időre eljött ugyan de anyjának betegsége felől vett hírek folytán még tegnap este visszautazott haza. Csak azért akart veled találkozni hogy nőd üdvözlését átadja 's nevében megmondja hogy arczképedet megkapta 's megörült annak és igen sikerültnek találta. Krakovitzer köszöntet.

Egy hét óta folyvást ciceroneskedem,¹ két családot is kell körülhordoznom és pedig külön, úgy hogy már oda vagyok, 's nem is dolgozhatom semmit.

Köszönöm hogy meg nem feledkeztél kérésemről, levelezői állást is elfogadok feltéve hogy 1° állandó 2° elég javadalmas legyen[.] Köszöntsd szívesen Burghardékat,² 's kérdezd hogy vannak szülei? Igen szeretem az

[2]

atyját.

Sebastopol bevétele nagyban ünnepeltetett, a' legtöbb magánház is ki volt világítva, a' S(ain)t Antoine külvárosban is tömérdek zászlót láttam[,] következő nap Mme Rochebrun is kivilágította szállását, én természetesen csak egész Sebastopol bevétele esetére³ ígérkeztem enni gyertyát.

Úgy látszik[,] hogy a' szövetségesek folytatni készülnek a' háborút.

M(onsieu)r Fehért még nem láttam[.] Köszöntésedet átadtam Mme Rochebrun-nek és szomszédainak.

Kiss Miklóst láttam ugyan de a' borok áráról nem szólhattam vele, mert mikor először láttam, mások is jelenvoltak, második találkozásakor pedig sietett. Azonban legközelebb ha bejön[,] megemlítem neki.

Szíves kézszerítással
I D

Chassin minap kérdezősködött a' gyűjtő iv felől, ne feledkezzél meg róla, 's írd meg majd mennyit gyűjtöttél.

[N. M.]

¹ Értsd: ciceronéskodom.

² Jules-Conrad Burchard alias Burchard-Bélaváry Gyulát és családját.

³ Értsd: bevétele esetére.

Ihász Dániel Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. szeptember 26.
 Kassa, VSMRP, p. č. 174, [1. levél]

[1]

8 South Bank Regents Park
 26 September 1855

Kedves Barátom!

Holnap az az Sept(ember) 27^{kén} délelőtti 10 orakor indulok a' London Bridgei statióból¹ Parisba, és a' mint a' hirdetésben van, tehát, (ha az idő megengedi) September 28^{kán} reggel 4 [óra] és 45 perczkor Parisba leszek. Nem lenne olly szives Kedves Barátom a' Karády volt szállására elmenni és ott nékem 28^{kától} kezdve néhány napra egy háló szobát fogadni? 's ha lehet az első emeletre, és hogy ha ottan nem volna tehát valahol a' szomszédba, de minden esetre, az ottani consicers-nek² meghagyni, hogy oda érkeztemkor utasítani tudjon.³

Karády a Mámiva[1] és gyermekekkel⁴ indulnak jövő hó 2^{kán}[,] azoknak vagy is jobban a' Máminak majd keressünk szállást.

Ne haragudjon Kedves Barátom[,], hogy kérésemmel alkalmatlankodom, hisz majd kipletykázzuk magunkat. Előlegessen ne szóljon senkinek[,], hogy mámi elfog menni.

Az én Istenem áldja meg

Öszinte Barátja
 Ihász.

Oda érkeztemkor magamat egy kissé kipihenve, önt fel fogom keresni régi szállásán, talán oda talállok.

[Sz. E.]

¹ Állomásról.

² Értsd: concierge-nek, házmesternek.

³ Értsd: útba tudjon igazítani.

⁴ Kossuthnéval és a Kossuth gyerekekkel.

Eugène Leblan Henszlmann Imrének
 Reimsből Párizsba, 1855. október 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 220, [3. levél]

A keltezés valószínűleg hibás, mert Reimbeau másnapi levele szerint – lásd a következő számot – ő előző este Párizsba érkezett és Leblant is Párizsban kereste; míg itt Leblan arról ír Reimsből, hogy nem tudja, mennek-e Párizsba, mielőtt Henszlmann visszatér Reimsbe.

Itt és a továbbiakban elhagytuk Eugène Leblan leveleinek azon részeit, illetve azokat a leveleket teljes egészében, amelyekben magánügyeiről van szó, s amelyek igen felindult állapotban íródtak. Így ebből a levélből háromoldalt nyit.

[1]

2d 8bre 1855.

Mon cher Docteur

Il est 8 heures ½ du soir. Raimbau¹ me quitte, nous avons discouru, travaillé toute la journée, et à la hate je Vous écris.

Avant de vous parler de, vous devez *qui* apprendre que nous travaillons, en que je reste à la maison, ayant me fait mal au pied droit. J'ai le pouce tellement affecté par un mal d'humeur que je souffre horriblement par une grosseur qui s'est formée dans l'aisse. Mais ce soir je vais mieux qu'hier quoi que fatigué.

Ramenez votre neveu,² voyez votre compatriote. Je ne sais si nous irons à Paris avant que Vous en soyez de retour ici. Cas avant tout il faut que Raimbeau ait fini le dessin de la Cathédrale, et il compte sur

[2]

Votre neveu.

[...]

[4]

[...]

Tout à vous
 ELeblan

[...]

[Sz. E.]

¹ Reimbeau.

² Doby Jenőt.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe, 1855. október 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 161-ben

[címzés a hátoldalon:]

Reims

Rue de la Justice

Mons(ieur) Henszlmann, chez M(onsieur)
E. Leblan architecte.

[Két postabélyegző közül a reimsi olvasható, 1855. október 4-i dátummal.]

[1]

Je suis arrivé hier soir, mon cher docteur, & je suis allé frapper à la porte de l'hotel Tournon. – l'hotel Tournon étant endormi ou n'ayant pas daigné m'ouvrir, j'ai dû continuer mon chemin & je me suis installé *hotel de l'Empereur Joseph II*, près, tout près, en face le Luxembourg, & dans la rue de Tournon. Aussitôt levé je suis mis en quête de Leblan, j'ai frappé à frappé à tous les hôtels des environs, & ne l'ai trouvé nulle part. — J'ai laissé ma carte & mon adresse à *l'hotel Tournon; chez Gailhabaud; & chez Mlle L. Paris* à qui je l'ai envoyée.

Je me suis rendre à l'hotel *du bon Lafontaine*, ou descend le cardinal,

[2]

& j'y ai appris une chose qui a peut-être retardée le départ de Leblan: c'est que le dit Cardinal n'est point encore à Paris, & qu'il n'y est attendre que demain ou après demain... avez-vous, ce retard à Reims, & Leblan n'est-il point parti le Lundi comme il était convenu entre nous?

Questions sur questions, aux quelles vous seul pouvez répondre.

De tout cela, il resulte que j'ignore ou Leblan est descendu, s'il est descendu quelque part, & si même il a quitté Reims.

En tous cas je vous repète mon adresse: *Rue de Tournon, hotel de l'Empereur Joseph II.*

[3]

Si vous savez quel que chose, repondez-moi — si vous ne savez rien, répondez-moi tout de même

Tout à vo[us]¹

A. Reimbeau.

Mercredi 3 8bre 1855

[Sz. E.]

¹ A szó második fele hiányzik, mert a papírból ki van vágva egy kis négyszögű darab – nyilván a bélyeg a hátoldalról.

Feszl Frigyes Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe, 1855. október 4.
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [14. levél]

A hagyatékban Pulszky Ferenc levelei közé beosztva. Az írás és az aláírás kétségen kívül Feszl Frigyesé.

A levél keltezése szerint Párizsban íródott, de egyik postabélyegzője szerint végül csak Lyonban adták föl. (Feszl említi, hogy másnap elutaznak Párizsból Lyonba.) Előbb Henszlmann párizsi címére megcímezve, ahonnan átirányították Reimsbe, Leblan címére.

A félbehajtott papírlap jobb felső és alsó sarkából is nagyobb darab hiányzik. E miatt töredékes az 1. oldalon lévő szöveg utolsó harmada.

[címezés a hátoldalon:]
Monsieur Henselmann (de Pesth)

[áthúzva:]
Rue de Madame N° 20

Paris

[más kézírással, az eredeti címezés fölött, illetve alatt:]
destin(ation) du M(onsieu)r le Blanc
À Reims (Marne)

[Sokféle, részben elmosódott postabélyegző; olvasható a lyoni 1855. október 7-i dátummal és a háromszor ráütött reimsi október 9-i dátummal.]

[1]

Lieber Freund!

Zu meinem größten Bedauern ernahm ich von Hainik,¹ daß Sie sich in diesem Augenblick in Rheims befinden, während ich Ihnen so gerne Grüße von Ihrer Gattinn & Freund Whrchofsky² mündlich überbracht hätte. — Zugleich hätte ich Ihnen Hembder zu übergeben, die Sie nun in einem verschlossenen Paquet beym Concierge des Hauses N° 52 Rue d'Amsterdam finden werden, ich übergab es diesem, weil mein in diesen Hause wohnender Verwandte Ingenieur Alléon selten zu treffen ist.

Whrchofsky übersandte mir in Pesth diese Hembder in einem Paquet eingeschlossen, letzteres wurde so belassen, wie es war, bis zu dem Augenblick in welchem ich in Pesth einpakte, nun öffnete ich das Papir & legte Ihre Hembder, ohne Sie zu zähl[en,] ueber die Meinigen, damit ich bey den verschiedenen [...] Mauthen keinen Anstand finde. — In Paris angeleg[t sah ich] erst, daß ich blos 5 Hembder habe, & weiß nicht[,] ob ich in Pest ein volles halbes Duzend empfangen & mir vielleicht [...] entwendet

¹ Hajnik Páltól.

² Wrhovszky Sándortól.

worden. — Die Sache wird sich in Pesth auf[klären, aber ich halte] mich jedenfalls für
responsabel für den ver[lust ...]

[2]

mich sehr interessirt von Ihnen zu vernehmen, wie es Ihnen im fremden Lande ergeht,
& welchen Erfolg Sie in Bezug auf Ihre interessanten architectonischen Arbeiten zu
hoffen haben. — Wie ich vernehme[,] hängt Ihre Reise nach Rheims damit zusammen.

In P.³ ist alles in allem; im(m)er der gleiche misserable Zustand, elende Menschen
etc.[,] es graut mir wieder dahin zurückzukehren. Es gefällt meiner Frau & mir wieder
so gut hier, daß wir gedenken in 2 Jahren für längere Zeit zurückzukehren.

Morgen reisen wir ab, nach Lyon, Genf, Zürich etc.

Es grüsst Sie freundlichst
Ihr Ergebener
Fr Fes

Paris d(en) 4 Oct(ober) 1855.

[E. A.]

³ Pesten.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
 Párizsból Reimsbe, 1855. október 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 304, [6. levél]

Űres oldalain Henszlmann számoszlopai ceruzával.

[1]

Mon cher Docteur

Est-ce que M(onsieu)r Callay n'a pas *expédié & envoyé* les différentes pièces de l'affaire: monographie de Reims. — s'il ne l'a pas fait *qu'il le fasse de suite*.

Si le *second exemplaire* n'est pas terminé, au moins envoyez le *premier*.

a-t-on mal mis l'adresse par hasard.

Au moins répondez moi ma tout de lettre.

Je vous demande Cela, car depuis mon arrivée à Paris, *je n'ai pas*

[2]

vu M(onsieu)r Leblan; — J'ai reçu de lui deux billets pour des rendez-vous où il ne j'en pas trouvé; mais je le repête je n'ai pas eu l'honneur de sa présence.

Ne dites rien de cette folie à *sa soeur* ni à *sa tante*, & repondez moi *de suite, je vous en prie*.

J'ai vu M(onsieu)r Lenoir qui vous tiendra votre affaire toute prête.

Tout à vous
 A Reimbeau

Hotel de l'Emper(eur) Joseph II
 rue de Tournon.

Vendredi 5 8bre 55.

[Sz. E.]

Eugène Leblan Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe 1855. október
Kassa, VSMRP, p. č. 220, [8. levél]

A keltezés nélküli levelet azért datáljuk 1855 októberére (október 20-nál korábbra), mert a két reimsi építész párizsi tartózkodásának valószínűleg az volt az oka, amiről Leblannak ez a levele szól: támogatást kértek a reimsi székesegyház monográfiájához. Legalábbis feltételezhetően ezzel függ össze az, amiről Reimbeau írt előző levelében: sürgősen küldjék Reimsből ennek bemutató anyagait.¹

A 4. oldalon néhány sor Leblan testvérének, Joséphine-nek, akit arról értesít, hogy szerda estére hazaérkezik Reimsbe.

[1]

Mon cher Docteur

Je suis tellement en retard pour tous ce que j'ai eu vous dire[,] que je suis obligé de commencer par la fin[,] par ce que je viens de faire puis je remonterai jusqu'au commencement si j'aurai le temps.

Je quitte du ministère afin d'obtenir une audience pour presenter notre projet de monographie de Reims, et demain à 3 heures nous serons reçus par le secrétaire de son Excellence le minister par suite de l'absence de ce dernier.

Nous deposons donc nos pièces, en vue le 20 ou 22 de ce mois, nous serons obligé de revenir à Paris pour être présenté officiellement au ministre[.]

Jusqu'à ce moment nous n'avons qu'a nous louer. Notre espérances du reste se base sur l'appui et la volonté du cardinal joint aux demarches que nous pourons faire faire dans centre récteur. Ce travail est lié en ce moment très étroitement à notre projet de Lille. Les deux choses s'appuient l'un

[2]

sur l'autre de telle sorte que pour avoir les fonds nécessaires à notre publication nous feront ressortir notre concours de Lille, et pour augmenter nos chances de succès dans le concours nous nous pas[s]erons comme les auteurs de la monographie de Reims, associés au savant docteur Henzelmann.

Tous cela réussira-t-il c'est possible le cas sera, si nous pourrons mettre a exécution nos projets, en avons nous les moyens et la persistance, *tout est là*, pour mon compte je vais *agir travailler*, *Gronder* s'il est nécessaire a m'enfermer dans une idée seule *Reussir*.² [...]

[...]

[Sz. E.]

¹ Végül nem jelent meg. (A székesegyházról készített felméréseikből és rajzaikból ismert egy 34 lapos album 1858-ból, és megjelent több sorozat mások műveiben, illetve haláluk után összeállított kiadásokban, lásd: <http://www.reims-histoire-archeologie.com/notice10-leblan-cathedrale.html> [2016. 07. 27.].)

² Két vonallal aláhúzza.

Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. október 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 63, [1. levél]

[1]

Freitag 12 October (1)855.
 86 Newman Street

Lieber Freund.

Ich war gestern zu spät zum abreisen, gehe von hier Sontags 2 Uhr Morgens erst weg.
 Wenn ich ankome weiß ich nicht Sie werden es jedoch erfahren in Rue de la Paix oder
 im Gasthof. Ich freue mich sehr Sie zu sehen, so auch Ihren Freund Ricard.
 In der Hoffnung Sie sicher zu sehen ich verbleibe

Ihr Freund
 W. Böhm

[B. O.]

**Henszlmann Imre, Auguste Reimbeau és Eugène Leblan szerződése
a lille-i Notre-Dame de la Treille-székesegyház tervezésére kiírt pályázaton
való közös részvételről**

Reims, 1855. október 16.

Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

Az iraton nincs tanúk aláírása, közjegyzői ellenjegyzés vagy hitelesítés; az első oldalon egy idegen számmal (N° 6102), valamint egy pecsét és egy szárazbélyegző formájában ráütött okmánybélyeggel. Mindhármuk saját kezű aláírásával. (A záróformula szerint a három szerződő részére készült három eredeti példány egyike.)

[1]

Les soussignés:

1° M(onsieur) Emeric Henszlmann, architecte, demeurant à Paris, Rue Madame 20,

2° M(onsieur) Louis Auguste Reimbeau, architecte, demeurant à Reims, Rue de la Renfermerie, 8,

3: Et M(onsieur) Henri Eugène Leblan, aussi architecte, demerant dans la même ville, Rue de la Justice,

Voulant établir entr'eux une société civile et particulière uniquement à l'effet de concourir comme architectes à l'Edification d'une Eglise Gothique à Lille, département du Nord, et (en cas de l'admission de leurs plans, dessins et devis) de surveiller et diriger les travaux de ce monumens, mais seulement si cette obligation leur était imposée.

Ont fait et arrêté de la manière suivante les clauses et conditions de cette société:

Article Premier.

Les sousignés s'associent par ces présentés uniquement pour l'Erection d'une Eglise Gothique à Lille.

Cette société est contractée pour un laps de temps qui commencera aujourd'hui même, pour finir:

Dans le cas ou les plans, dessins et devis proposés par les associés, seraient refusés par la Commission d'examen, le jour ou¹ les associés seront prévenir de ce refus.

Et en cas de succès c'est à dire d'admission de leur plan et devis:

Soit le Lendemain du paiement des honoraires qui leur seront dus pour leur Travail préparatoire seulement, s'ils ne sont pas chargés de la direction et de la surveillance des Travaux;

Soit s'ils en seront chargé, aussitot la réception définitive des dits travaux et le Règlement intégral de ce qui leur sera dû.

¹ Értsd: où.

Article Deux.

Les plans, dessins et devis à présenter seront l'œuvre Commun des trois associés; ils seront signés, présentés et remis collectivement par eux.

[2]

Quant au mémoire qui accompagnera ces pièces il sera rédigé par M(onsieur) Henszlmann avec le concours de ses coassociés, qui en approuveront la rédaction ou y feront, de commun accord entre les associés, les changemens qui leur paraîtraient utile.

Article Trois

Si, après l'admission du Travail préparatoire c'est à dire des plans et dessins, les associés non chargés de la surveillance et de la directions des Travaux, M(onsieur) Henszlmann sera besoin de donner Connaissance à ces co-associés de ses études et observations sur les lois des construction au moyen âge.

Article Quatre.

Tous les frais à faire faire pour arriver à l'executions du projet seront avancés par M(onsieur) M(onsieur) Reimbeau et Leblan chacun par moitié.

En cas de succès, partiel ou total de l'entreprise, ils seront prélevés par ces deux associés ainsi qu'on le verra ci après en l'article cinq, sur les bénéfices qui résulteront de la présent association.

Si les plans et devis présentés par les associés sont refusés par le Comité chargé de les examiner, tous les frais faits à cette époque demeureront à la charge de M(onsieur) M(onsier) Reimbeau et Leblan, chacun par moitié, sans que dans aucun cas, ils puissent jamais être astreints à dépenser au delà de la somme totale de deux mille francs.

Et pour les indemniser de la perte que ces deux associés éprouveront par suite de ce refus, il est entendu que tous les plans, dessins, devis et Généralement tout ce qui aura rapport à dite érection leur appartiendra et devra leur être abandonné par M(onsieur) Henszlmann, moins cependant les dessins préparatoires executés par lui qui resteront sa propriété.

Il ne pourra leur reclamer d'autre honoraire de soin et de travail, que son entretien et son logement durant les travaux préparatoires.

Article Cinq.

En cas de succès au concours et après le prélèvement au profit de M(onsieur) M(onsier) Reimbeau et Leblan

[3]

de la somme de deux mille francs à laquelle les frais par eux faits pour l'entreprise tous dès à présent irrévocablement fixés à forfait, les associés partageront par tiers entr'eux au fur et à mesure des quelles qu'ils en feront, tous les bénéfices et avantages qui résulteront en leur faveur de cette entreprise, tel que prix, recompenses, et honoraires de direction des travaux &c.

M(onsieur) M(onsier) Reimbeau et Leblan ne devront remettre à M(onsieur) Henszlmann aucun compte ni état des dépenses faites par eux. Deus associés, ils pré-

leveront, ainsi qu'il vient dessus dit, sur les bénéfices de l'entreprise, la dite somme de deux mille francs.

Article six.

La correspondance nécessaire à l'exécution des projets de concours, se fera par le sieu Raimbeaux.

Article sept.

Tout ce qui aura rapport au projet faisant l'objet de la présente association, états commun aux sousignés, il est stipulé que la responsabilité dont sont tenues les architectes aux tenues de l'article 1792 du Code Napoléon, pesera sur les trois associés par trois entr'eux.

Article huit.

Le décès de l'un des associés arrivant dans le cours de l'association, n'entraînera pas la dissolution de cette société qui continuera de plein droit entre les deux associés survivant seulement;

Aussitôt ce décès il sera dressé un inventaire ou état de situation des bénéfices de l'association à cette époque, et le tiers des bénéfices fait appartiendra aux héritiers du prédécédé, que ne pourront plus s'immiscer dans les affaires de l'association être serant exclus à compter du dit décès.

Ce tiers leur sera remis par les associés survivants au fur & à mesure des recouvrements des mandats qui se seront délivrés.

Sur toutes les sommes à percevoir postérieurement au décès les héritiers du prédécédé n'auront droit qu'à un septième.

Les six autres septièmes ainsi que tous les dessins spécialement relatifs à l'affaire de telle appartiendront aux survivants.

[4]

Article Neuf.

Les difficultés ou contestations qui pourront s'élever entre les associés seront soumis au Jugement en dernier ressort de trois arbitres choisis par chacun des associés et à leur défaut par le Président du Tribunal civil.

Fait Triple entre les sousignés à Reims, le seize Octobre mil huit cent cinquante cinq.²

Émeric Henszlmann

A Reimbeau

ELeblan

[Sz. E.]

² A bal margón mindhármas monogramjával aláírva széljegyzet arról, hogy a szövegben található javítások (17 szóé) tudtukkal és beleegyezésükkel történtek.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
 Reimsből Párizsba, 1855. október 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 304, [5. levél]

[1]

Mon cher Docteur

Il me vient une idée que je ne hâte de vous transmettre.

La Cathédrale de Coutances, j'arb[i]tre pour une chose très belle. un de mes amis, qui n'est pas architecte, à la vérité, mais qui a beaucoup vu, m'a assuré n'avoir jamais visité d'Eglise dont les proportions fussent plus harmonieuses.

Coutances possède une tribune comme Celle Quel'on demande à Lille.

Je ne sais si l'Ouvrage de Taylor,¹ en fait mentions, mais cela est probable. Allez donc à la *bibliothèque* soit de l'*Institut*,² du *Louvre*, où³ de la rue

[2]

Richelieu,⁴ mais plutôt à cette dernière, & demandez la *Normandie* ou la *Bretagne* de Taylor (C'est la Normandie je crois). — Si vous ne trouviez rien dans Taylor, demandez aux *Estampes*⁵ la *Topographie* du département de la *Manche*. — (le recueil intitulé *Topographie*, se compose d'un grand nombre de volumes reliés[,] sur les feuilles duquels on a collé tout ce qu'on a trouvé de doubles en gravures; qui aient rapport aux différentes localités de France).

Si vous ne trouvez rien là, allez voir M(onsieur) Lenoir ou Gailhabaud, qui assurément vous fera voir au moins *une vue intérieure* de cette cathédrale.

[3]

Enfin tâcher de nous rapporter cette pièce curieuse.

tout à vous

A Reimbeau.

21 8bre 1855.

au besoin demandez aux bibliothécaires des Estampes, du renseignement.

[Sz. E.]

¹ *Taylor 1820–1878.*

² Az Institut de France (azaz az akadémia) könyvtára.

³ Értsd: ou.

⁴ A császári könyvtárba (a mai Bibliothèque nationale de France-ba).

⁵ Azaz a metszetgyűjteményben.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. október 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [13. levél]

[1]

86. Newmann St(reet) Oxfott¹
 Octob(er) d(en) 21. 1855.

Mio Carissimo Amico.

Ich habe ihren lieben Brief erhalten und es freut mir sehr zu höhren das Sie sich wohl befinden, es thut mir leit das ich Sie nicht in Paris traf, doch wahr es mir sehr lieb in dem ich daraus schließe das Sie wegen den Bau der Kirche beschäftigt sind.

Auch macht es mir sehr große freude aus ihren Brief zu vernehmen das sie in mir solches zutrauen haben, auch will ich mein mögliches thun das es ihnen nicht gereuen soll, den mein lieber Freudt ich nehme ihr anebiten² mit vergnügen an und glaube das man sehr fiehl da bei verdinen kan inden ich hier u(nd) in Paris bei alle die größten Samler bekant bin un(d) weiß was führ Sachen Sie kaufen und zu welchen Preisen

[2]

wen ich also den fall setzte das Sie zwei bis dreihundert Pfu(n)dt kön(n)en entbähren, das mit die könsaften³ die ich habe, u(nd) mit ein wenig Geld ich hoffe die Sume in einen Jahr beinahe zu verdoplen was doch besser wäre als Eisenbahne indem wir beide dabei fiehl verdienen könnten nähmlich ich würde es so machen alles was ich kaufte schreibe ich in ein Buch wie fil es kostet und in ein anders führ wie fiehl ich es verkaufte, so das Sie alles sehen kön(n)en, und wissen wie es gehet. Ich würde einmahl im Monath nach Paris kom(m)en und solche Sachen mitbringen die ich da guth verkaufen könnte, u(nd) in Paris wider Sachen kaufen die ich in London guth verkaufen könnte

[3]

das wäre so meine Passion, und mit die bekan[ts]chaften die ich habe könnte man so im Spiel fiehl Gelt verdinen, wen Sie also geson(n)en sind diese Spekulation mit mir anzufangen so kan ich ihnen im foraus sagen das Sie ihr Geld nicht besser anlegen könnten auch können Sie es jeden Augenblick haben im fall Sie es brauchen[,] wen es ihnen also Recht ist so schreiben Sie mir gleich un(d) wie lange Sie noch in Paris bleiben un(d) dan kom(m)e ich selbst gleich noch nach Paris befor Sie abreisen und besprechen wir mit ihnen, meine Frau u(nd) Rosina lassen Sie fiehl mahl grüßen und in der Hoff(nun)g a(u)f eine schnelle Antwort verbleibe ich ihr aufrichtiger Freudt

F Bööcke

¹ Értsd: Oxford Street.

² Értsd: Anerbieten.

³ Értsd: Kennschaften.

[4]

P. s.

Ich habe nach Liwerpoll geschrieben wegen ihr Freudt, habe aber noch keine Antwort erhalten, ich werde aber selbst hinreisen wen ich Zeit habe um mich mit die herr Selbst zu besprechen, schreiben Sie doch ja gleich und wen Sie wollen so bin ich gleich in Paris.

adio
Amico

[B. O.]

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. október 23.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [6. levél]

[1]

86 Newman St(reet) Oxford S(treet)
 Oct(ober) d(en) 23. 1855.

Lieber Freudt.

Ich habe ihren Brief erhalten, und schreibe ihnen sogleich, das ich Sontag abent in Paris sein werde, den früher ist es mir unmöglich indem ich noch hier am Sonabend nothwendig zuthun habe, u(n)d da Sie doch bis zum 3ten November Zeit haben¹ u(nd) Sontag an der 27ten Octob(er) ist[,] so haben wir noch Zeit uns zu besprechen, ich werde von hir am Sontag früh abreisen und so am Abent in Paris ankunft u(nd) wen es nicht zu spath ist Sie noch zu besuchen, im fall Sie aber for Sontag solten nach Reims fahren so lassen sie ihr Adresse u(nd) ich kom(m)e zu ihm nach Reims aber Sie werden wohl noch in Paris sein[,] also leben Sie wohl bis auf Widersehen

ihr aufricht(iger) Freu(n)dt
 F Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd: Párizsban (Henszlmann azt írhatta Bööckének, hogy november 3-án megy vissza Reimsbe).

Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1855. október 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 63, [4. levél]

[címezés a hátoldalon:]

An Herrn

Emerich Henselmann

[1]

86 Newman Street
 Oxford St(reet) London
 Octob(er) 28. (1)855

Lieber Freund.

Es that mir unendlich leid, daß ich Sie so schnell verlassen mußte, und Sie können sich keinen begriff machen, wie scheußlich mir London im Vergleich zu Paris vorkomet, wie ein Schmutziges Gefängniß. Ich nehme mir jetzt vor, alle Jahre zur Zeit der Kunstausstellung für 8 Tage nach Paris zu komen, wo wir dann immer zusammen sein werden. Ich bitte Sie mit dem H(errn) Grafen¹ nur streng zu sein, er soll sich kleine Skizzen in Aquarell machen, von allen guten Portraits alten und modernen die er in Paris sieht, da will er auch nicht recht anbeißen, thut er dieß nie, so übt er nie aus sein Gedächtniß. Brocky und Reynolds und so jeder Mahler der ein Streben hat machten viele Skizzen derart. Ich finde es von größten Nutzen, denn er hat noch sehr viel zu lernen, ehe um Portrait von Shandy und den Aquarellen von seinen Ältern nach zu urtheilen. Sollte in Reims eine Academie sein so soll er doch Abends hin, wenn er auch nur nach Gyps zeichnet, so ist es für Ihn doch sehr nützlich. Jetzt leben Sie herzlich wohl[,] ich bin noch Ihr Schuldner und wenimmer Sie aufgelegt sind mir zu schreiben so werden Sie mich höchtest erfreuen. Meine frau grüßt Sie herzlich und künftigen Somer sehe ich Sie dieß wunscht von Herzen

Ihr freund
 Wolfi

[az oldal tetején, balra:]

Nutscherl² soll mir meine Comission gewiß besorgen, und durch freund Boke³ senden.

[B. O.]

¹ Doby Jenővel.

² Doby Jenő.

³ Frederick Bööcke.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe, 1855. november 10.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [30. levél]

[1]

Páris Nov(ember) 10^{én} 1855
20 rue de Madame

Spectabilis!

Kiss Miklós minap itt volt de nem beszélhettem vele megint. Azonban egy látogatójegyre azt írta hogy számodra 300 frankot hagyott a házmesterénél 's hogy vitessem el onnan. Annyira el voltam foglalva hogy még el nem mehettem a' pénzért; holnap átveszem. Tudósíts kérlek hogyan küldjem el, levélben e, 's recommendálva 's egyszerre e vagy pedig per 100 frank,¹ mert ha az ember nem declarálja a' postán, a' recommendált [2]

levélért, ha elvesz, csak 50 frankot térítenek meg.²

Hic nihil novi, nem mondom sub sole[,] hanem sub foggo anglico.³ De mégis van valami mondani való, az hogy Batthyány Lajosné megérkezett néhány napra, holnap meg fogom látogatni. Teleki⁴ is itt van, de Melun-ben akar lakni[,] nem Párisban. Auch eine schöne Gegend.

Mandl, kit tegnap előtt láttam, tegnap kelt össze mátkájával. Minthogy azonban a' mézes heteket már anticipálta[,] alkalmasint csak hétköznapiakat fog élvezni.

[3]

Simonyi is itt van, nota bene a' menekült Simonyi Angliából.⁵ Ásiába készül természetudományi buvárlatok végett. Csapót is megpillantottam az uczán, de ő nem látott engem.

Sokat kelle vesződnöm a fűtéssel, a' kályha kegyetlenül füstölt, ma csöveket rakattam, talán így boldogulni fogok.

Ne csodálkozzál azon ha nem bérmentesítem jelen levelet, est certum quoniam.⁶

¹ Azaz: 100 franc-onként.

² Értsd: ha nem pénzküldeményként, hanem ajánlott levélként küldi el.

³ Azaz: Itt semmi újdonság, nem mondom, hogy a nap alatt, hanem hogy a sűrű (angol) ködben.

⁴ Teleki László.

⁵ Simonyi Ernő.

⁶ Értsd: így biztosabban megkapod.

A' protestans iskolákról emlékiratom megjelent a' Disciple de J(ésus) Christ-ben, most külön nyomják. Pulszky azt írja[,] hogy ő meg angolra lefordította Lajos⁷ felszólítására. Köszönts Burghardékat⁸ 's öcsédet⁹ et tu quoque salvus sis

D

[N. M.]

⁷ Kossuth Lajos.

⁸ Jules-Conrad Burchard alias Burchard-Bélaváry Gyulát és családját.

⁹ Azaz: unokaöcsédet (Doby Jenőt).

Podhorszky Lajos Henszlmann Imrének
 Párizsból Reimsbe, 1855. december 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 289, [42. levél]

[1]

Paris den 15ten Dezemb(er) 1855

Lieber Freund!

Es ist umsonst daß Lesseps mit seinem Truppe sich nach Suez begab um Afrika von Asien zu scheiden: bevor er sein Ansin(n)en vollendet, werden wir eine Brücke über die Kluft bauen – ein Waullunder-Werk. Es gehört die Einfalt Frankreich's dazu um den Blitzen abzuwehren, und die Simplicität eines Sancho um in den Wüsten Murcia's die Dämpfe der latenten Grellen zu wittern – u(nd) umgekehrt gehört die abstruse Gelehrsamkeit der Deutschen dazu um die Identität der chinesischen und aegyptischen Sprache zu übersehen. Es wird mein Loos dies zu finden u(nd) zu erweisen. Doch Ihrem Anregen zoll ich nicht minder Dank als Ihren Vorspanne auf dessen Paginirfittichen ich über einen Abgrund von Jahrtausenden befähig dahinrausche, – der ich meiner Natur gemäss mich gerne beschieden hätte bene latuisse. Ich bin mit der Hälfte des comparativen Chinesisch-Aegyptischen Lexikon's fertig

[2]

Mein Arbeiten ist ein wahres Kreisen, ein wohles Schaffen nicht ohne schneidendes Veh, bringend ob das golden Spülchen auf bis an's Ende so getreu abläuft, gemischt mit wildem Aufjauchzen und klugen Hunnensinn u(nd) nicht zu vorwitzig! Stolz geht vor dem Falle doch weg mit demüthig u(nd) stolz thun, lasst das Leben kommen mit seinem Lorbeer und Dornen kronnen, es genügt mir der erfüllte Augenblick. Ich kann mich dafür daß mit der Waitzner Zillen ausgelaufen ich auf neue Welten stosse, mögen sich später Vespucci's in die Beute theilen – das Wild habe ich erlegt. Wie möcht' ich auflachen, wenn sich Lenormand im Collège de France an Etymologien abmüht, die so barock als unmöglich sind, u(nd) stets damit vorreiten muß „Messieurs, au point où est la science, on n'en en sait rien“ – u(nd) es mir so klar ist das ich an mich halten muß um nicht herauszuplatzen – denn all die Lücken der aegyptischen Dictionnäre sind aus dem

[3]

vollständigeren Chinesischen zu füllen – nichtdaß auch umgekehrt, manche Wurzeln im aegyptischen erhalten wurden, die im Chinesischen nur in zusam gesetzten u(nd) derivirten Worten vorkom(m)en. So *ma* Erde, kom(m)t im Chin(esischen) nur in *Tow-ma* Vorgebirge vor; im Fin(nischen) gleichfalls *maa*. Ideler's Hermapion¹ hat mich in manchen Ahnungen bestätigt, die nun umsowahrer sind, als sie der deutsche absichtlos aus Licht gebracht. Ideler vindiziert unter andern Gottheit-Namen, *Athene*

¹ Ideler 1841.

der Aegyptern; u(nd) fügt es für das copt(ische) *Nei-f* mit dem Ehrenepithet A- (das bei uns zu Artikel geworden, an sich -alt bedeutet) — sie hätten in ihrer Unwissenheit der hiéroglyphen das Wort verkehrt gelesen, u(nd) Finisch *Neiti* = *virgo*, M(a)gy(a)risch *Nő-tae*, da das coptische *fi* = *d* griechisch; dem Chinesischen *Dsze* entspricht. Es hat mir Freude gemacht – denn mein Sy ahnen, die erste historische Civilisation der Menschheit, sei durch

[4]

die Mongyolische Race (Aegypter, Celten &) verbreitet worden ist bei mir zum Axiom gereift. Wundebare Erhaltung der Sprache! Es gibt heute in China Dialecte wie *Hokkeen* z. B. die weiter dem Peking idiome stehen, als das Coptische! Eine Colonie hängt noch fester am Alten, Überkommenen, als der Stam(m), der vermög seiner Lebenswüchsigkeit größeren fluctuationen – Evolutionen – unterworfen ist. Sie wissen daß sich in lezten Jahren trotz ihrem Glauben an die Akrophonie der Hieroglyphen, langsam zu dem Systeme Seyffarth's bekehrt haben, daß diese Zeichen eigentlich syllabisch zu deutsch u(nd) also zu lesen sind: so sah ich neben heut in Brugsch's Erklärung der Rosette-sche Inschrift ein ganzes Alphabet syllabischer Hieroglyphen! Doch Seyffarth wird fort verhöhnt.

Ich bin gesund, nur zu rasch, ich überschlage mich wie türgische Enten² – doch ich rücke den Zwecke rüstig entgegen. Leben Sie u(nd) gedenken

Sie Ihres Getreuen

Py

[Sz. E.]

² Értsd: türkische Ente, azaz: mosúsz kacsá.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe, 1855. december 16.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [29. levél]

[1]

Páris December 16^{án} 1855

Kedves barátom!

A' 300 frankot felvettem és szíves engedelmedből használtam is belőle 150 frankot[,] jelesül Rochebrunnénak 100[-at] adtam. Öcsédnek,¹ midőn soraidat vettem, a' többi 150 frankot adtam által, a' 160-ra hátralevő tízet pedig a' napokban pótlólag utánafigyeztetem. Hazulról már 5–6 hét óta várok 100 frankot, mit szegény bátyám² alkalmilag ígért küldeni egy eperjesi fiatal ember által,³ de eddig se ez maga se levél nem érkezett, 's nyugtalan vagyok valljon nem történt e valami baj oda haza, avagy nem veszett e el a' levél. Tegnapelőtt újrolag írtam, 's remélem hogy ha időközben nem – ámbár ez is valószínű – úgy Január első napjaiban veendek tudósítást 's kapom meg az ígért öszletet⁴ is. Kérlek, édes barátom[,] tudósíts majd, ha múlhatlan szükséged van 's lesz e akkorra pénzedre, avagy pedig szám szerint mennyire, hogy ahhoz tarthassam magamat.

[2]

A' Journal pour Tous számára felszólítottam apró cikkeket írni, 's adtam is már egyet, de úgy látszik nem kell, mert sem nem adják[,] sem nem felelnek; így tehát ezen remélt kis segédforrás alkalmasint dugába dől.

Karádyt nem találván hon, írásban kérdeztem a' vegytani szer iránt, 's még azt meg nem tudtam, nem akartam írni neked. Épen most ment el tőlem 's következő szert javasol. Délayer de la *terre blanche de pipe* avec de l'eau, en faire une pâte et la mettre sur le tache d'huile; l'y laisser piqu'á⁵ ce qu'elle (la terre) soit séchée, et la tache aura disparu, à moins qu'elle ne soit ancienne. Dans ce dernier cas il n'y a pas de remède. Használható még a' „terre à foulon["]”⁶ is, de amaz fehér levén, ajánlhatóbb.

A' múlt hó utolsó napját Saint-Angeban⁷ töltöttem; igen jól mulattunk, francziák nem voltak ott, ellenben a' háziakon kívül ott volt Gorove 's később oda jött Teleki Laczi.

Ma egy hete igen kedvesen lepett meg Burghart⁸ látogatásával, de téged már mintegy tíz napja nem látott volt, 's így

¹ Azaz: unokaöcsédnek (Doby Jenőnek).

² Irányi István.

³ Strohriegellel. (Vö. a 231. számmal.)

⁴ Azaz: összeget.

⁵ Értsd: puisqu'à.

⁶ Azaz: egy másik, szürke agyagfajta.

⁷ Nemeskéri Kiss Miklósnál és családjánál.

⁸ Jules-Conrad Burchard alias Burchard-Bélaváry Gyula.

[3]

nem hozott friss híreket.

Ha Ricard megjön 's öcséd hozzá kerül, rajta leszek hogy Chassin keressen számára tápházat. Addig Mlle Charlotte szobájában szállásol 's reggelizni Bodinhez, ebédelni pedig egykori franczia nyelvmesterével jár. Hívtam Rochebrunnéhoz de nem akar oda járni.

Szegény Somsichról e' napokban azt a' hírt hozta ide Katona Miklós hogy igen veszélyes beteg; Ihász azt írja Karádynak hogy americai levelek szerint annyira jobban van hogy valamely déli statusba⁹ mehetett egészsége helyreállítása végett.

Karády már nem kapja az Atlast;¹⁰ kérlek sziveskedjél te elküldeni nekem a' magadédát, 4 centimes jár érte a' postán ha frankiroztatik.¹¹ A' December 1e ótai számokat nem láttam, küld el tehát kérlek azokat, 's azután a' mint elolvasandottad a' többieket. Magától értetik hogy a' frankírozást megtérítem 's a' példányokat megőrizni fogom.

Türr Pista felől mi bizonyosat se tudunk. Az Ostdeutsche Post azt jelenté hogy halálra ítéltetett, azonban hogy remélni

[4]

lehet mikép 18–20 évi fogságra meg fog kegyelmeztetni.

Az angol lapok azt irták hogy Kars¹² capitulálni volt kénytelen, de hogy Kmety 's egy másik főtsizt megmenekült. Azonban most az egész hír kétségbe vonatik. Ihász azt írja hogy Kmety a' Medjidje 2^{ik} osztályú rendjét kapta.

Lajos¹³ Januártól nem fog többé az Atlasba dolgozni.

Vörösmarty meghalt Pesten mellvízkórban Nov(ember) 20^{án}[,] nagy pompával temettetett el. Özvegye 's gyermekei számára aláírás nyitott.

Dr Mandl még múlt hónapban összekelt Mlle Pauline Perrin-nel. Neked nem küldött tudósítványt, mert a' nélkül is tudtad.

Az én bajom folyvást tart, gyenge és búskomoly vagyok miatta, egyébiránt a történeten¹⁴ dolgozgom.

Rochebrunnénak 's Podhorskynak átadtam üdvözlésedet, az utóbbi megígérte hogy írni fog.¹⁵

⁹ Azaz: államba.

¹⁰ A *The Atlas* című lapot.

¹¹ Ha felbélyegzik.

¹² A karszi erőd.

¹³ Kossuth Lajos.

¹⁴ Vö.: *Chassin–Irányi 1859–1860*.

¹⁵ Vö. az előző számmal.

A' szárd királyt¹⁶ nagyon apró fejedelem módjára fogadták, pedig kár volt irányában rátartónak mutatkozni.

Isten áldjon
őszinte barátod
Irányi D

[N. M.]

¹⁶ II. Viktor Emánuel.

Henszlmann Imre fogalmazványa a lille-i Notre-Dame de la Treille-székesegyház pályaterveinek műleírásához
Párizs, illetve Reims, 1855 utolsó hónapjai
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A lille-i pályázatra – lásd a 202. számot – Henszlmann Imre, Auguste Reimbeau és Eugène Leblan által közösen benyújtott terveket egy 25 oldalas nyomtatott füzet kísérte, amelynek címe: *Notre-Dame-de-la-Treille. Mémoire sur le projet*. A cím alatt nagy méretben a hármuk vezetéknévének kezdőbetűiből komponált jel, jobbra lenn pályatervük jeligéje: „Dieu en soit garde”. A füzetnek egyetlen példányáról tudni (ez a RIBA könyvtárában van).¹ Ismertette: Sisa 1990, 69–71; a füzet faksimile kiadása Sisa József tanulmányának függelékeként jelent meg: Sisa 1990, 81–106.

A Henszlmann iratai között fennmaradt fogalmazvány elpiszkolódott borítólapján ceruzával, Henszlmann kézírásával: „Text zum Concurse d(er) Lilles Kathedrale & zum Concurse für d(en) K(irche) in Constantinople”. Az utóbbit lásd a 253. számon. A nagyalakú ívek jobb hasábjába tollal írt mintegy 20 oldalnyi fogalmazványnak nincs címe vagy keltezése. Viszonylag sok javítással, de biztosan nem első fogalmazvány. Egy helyütt, a jobb hasábjában hosszú kiegészítés ceruzával Eugène Leblan kézírásával.

A fogalmazvány szövege erősen különbözik a nyomtatott füzetétől: más a szerkezete, annak bizonyos részeit egyáltalán nem tartalmazza, bevezető része, illetve a terv általános indoklása ellenben sokkal részletesebb, és több történeti fejtegetést és utalást tartalmaz.

A pályatervek beadási határidejét 1856. március 1-ig meghosszabbították, de feltételezhető, hogy a három társ Henszlmann 1855 és 1856 fordulójára eső hosszabb reimsi tartózkodása – lásd az előző számokat, illetve a 231. számot – alatt elkészült pályázati anyagával, a memorandumnak tehát végleges változatával, amelynél ez a fogalmazvány valamivel korábbi lehet.

Tekintettel terjedelmére és a nyomtatott változat hozzáférhető reprintjére, itt nem közöljük.

¹ A kassai hagyatékban a nyomtatott füzetből nincs példány.

Charles-Louis Chassin Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1856. január 4.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

[1]

Mon cher Henszlmann,

Je suis très occupé, il m'est impossible de grimper jusque chez vous.¹ Recevez donc les deux listes, N°s 47 et 48,² pour les faire circuler l'une parmi les architectes, et de votre connaissance, l'autre en Angleterre (avec brochure).

Acceptez nos souhaits de bonne année, présentés les à Erányi.³ J'irai vous voir prochainement.

Tout à vous de coeur
 Ch. L. Chassin

Le 4 Janvier 1856

Remplissez le blanc de la liste N° 48

[Sz. E.]

¹ Utalás Henszlmann padlásszobájára.

² Értsd: két gyűjtőív.

³ Irányi Dánielnek.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Párizsból Reimsbe, 1856. február 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [28. levél]

[1]

Paris Febr(uár) 1^{én} 1856
20 rue de Madame

Kedves barátom!

Régen nem írtam, mert nem volt mit írnom; ma, fájdalom! akadt tárgy mely levélírássra késztet.

Szegény Somsich barátunk megszűnt élni, szenvedni. New-Yorkból Floridába utazván egészsége tekintetéből, itt meghalt Dec(ember) 9^{én} este. Pongrácz Laci, kinek öccse Guido még Dec(ember) 18^{án} megírta a' szomorú hírt, azt teszi hozzá, hogy Floridában a' víztől hasmenést kapott, 's noha lélekzete kön(n)yebbült, ezen mulékony nyavalyában meghalt. Mintegy két hete Kiss Miklós azt írta nekem, hogy Somsich hozzá írt levelében panaszkodik, miszerint háromrendbeli levelére nem válaszoltam, holott én ugyanarról panaszkodtam ő irányában.

[2]

Pusztulunk, veszünk.

Mint oldott kéve széthúll nemzetünk.

Öcséd¹ valóságos vadember, ha csak történetesen nem találkozom vele az uczán, nem látom, de e'napokban felkeresem, mert még tartozom neki 10 frankkal, 's ma kaptam havi fizetésemet Gerandónétól.²

Képzeld csak barátom, már megint beteg voltam; két hétig hol feküdtem hol ugyan fen voltam de a' szobába zárkoztam. Bélgyulladásom, vérhasam 's később – mert jókor mentem ki – fogfájásom volt. Tegnapelőtt óta azonban egészen helyyemen vagyok.

Az az eperjesi ficzkó,³ a' ki Reims-ben is volt, 100 frankot hozott számomra szegény jó bátyámtól,⁴ s' gondold el, a' hiába való és lelketlen frater annnyira kiköltekezett hogy meg nem adhatta, azt igérvén hogy mindjárt Bécsből el fogja küldeni, úgy hogy legfelebb Jan(uár) 2^{án} megkapom, 's íme mai napig is hiába várom. Pedig ez a' fiú tanítványom volt egykor, pedig 5000 fttal (nem tudom pengő vagy váltó) indúlt el hazulról, de

¹ Azaz: unokaöcséd (Doby Jenő).

² Azaz: Auguste De Gerando özvegyétől, Teleki Emma grófnőtől.

³ Strohrigel. (Lásd alább.)

⁴ Irányi Istvántól.

[3]

jobban szeretett Bécsben, Prágában, Brüsszelben bevásárolni portékát hogy azon nyerekdjék,⁵ mint megadni a' mivel tartozott. Így lön hogy Gerandónétól kénytelen valék 40 frankot kölcsönkérni. Te édes barátom nem szenvedsz e még hiányt?

Azt talán nem is tudod hogy az academicusok sorából kitöröltek, „miután engedellem nélkül tartózkodol külföldön”.⁶ Gorove olvasta az academiai értesítőben. Qui n'est plus rien, pas même académicien. Más academia éppen azért nevezi az embert levelező tagnak, mert nem lakik helyben: a' magyar pedig azért törli ki.

Miután Kiss megérkezett 's ő is kapja az Atlást, tehát felesleges hogy tovább küldözz a' magadédat.

Kossuthné nagy beteg volt, Roth⁷ tüdővésznek nyilvánította baját, azonban úgy hallom jobban van, legalább a' kis Lajos⁸ azt mondá nekem, az igaz hogy neki talán így mondhatta Karády, ha nem éppen igaz is. Karádyt magát három hete nem láttam, magam beteg lévén, nem mehettam hozzá, ő pedig nem látogatott meg

[4]

mert növendékei himlőben szenvedtek, de már mindkettő jobban van's ki is jár.

A' békében részemről nem hiszek, ámbár itt körülbelül minden ember hiszi, kivéve néhány embert, p. o. Gorovét[,] Andrást 's Telekit (a' ki Tours-ban lakik) a' magyarok és Chassint a francziák közöl. A' katonák, hallom, nem ohajtják a' békét cela se comprend, de a' többi mind mind kívánja és hiszi.

A' Rochebrun compania megvan, köszöntésidet át szoktam adni, 's azok mindig szívesen viszonztatnak.

Ivankovics haza ment, engedelmet kapott de oly feltét alatt hogy febr(uár) 5^{ik} Pesten legyen, Bécsset ne érintse, 's haditörvényszék elé álljon.

Hajnikné lebetegedett Noisyban, egészséges fiút szült, ki a' Mairie-n⁹ Atilla Pál Gaston Washington Hajnik nevetet nyert, de meg nem kereszteltetett.

Köszönsd szépen Burghardot,¹⁰ ha a' Strohriegel szép eljárását elmondod is neki, kérd hogy haza¹¹ meg ne írja, nem szeretném szegény derék anyját megszorítani, egyébiránt bátyámnak¹² kénytelen voltam tudtára adni hogy a' pénzt elküldhesse.

Mikor jössz be, 's hová szállsz, azt hallom f(olyó) hó 29^{én} Nődet is várod, mint mondá Mandlné,

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Isten áldjon kedves barátom.

Irányi

⁵ Azaz: nyereszkedjék.

⁶ Vö. a 154. számmal.

⁷ Roth Mátyás doktor.

⁸ Kossuth Ferenc (akinek második keresztnéve Lajos volt).

⁹ Azaz: a polgármesteri hivatalban.

¹⁰ Jules-Conrad Burchard alias Burchard-Bélaváry Gyulát.

¹¹ Értsd: Eperjesre.

¹² Irányi Istvánnak.

[az 1. oldal első sora alatt fejjel lefelé apró betűkkel:]

Kmety Jan(uár) 6^{ról} írt Kiss Miklósnak. Mikor tudta hogy capitulálni fog Williams, tehát ennek megegyeztével Kollmannal 's 8 legénnyel elhagyta a' várat¹³ 's egy kis kozák csetepaté után szerencsésen megmenekült. Midőn Mourawief¹⁴ hallá hogy elment, azt mondá hogy kár volt, mert őt is szabadon bocsátotta volna, a' mit Kmety nem látszik hinni. Most Konstantinápolyban van 's egészséges ugyan de ereje fogy.

[N. M.]

¹³ A karszi erődöt.

¹⁴ Mihail Nyikolajevics Muravjev tábornok.

Henszlmann Imre útlevele
Reims, 1856. február 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 161-ben

Henszlmann Imre számára a reimsi polgármesteri hivatal által kiállított útlevél, amely Reims és Lille közötti szabad utazásra jogosít a kiadását követő egy év alatt.

A bal hasábban Henszlmann személyleírása. A jobb oldalon, személyi adatai között, foglalkozásként „orvosdoktor” van megadva, lakcímeként Eugène Leblan reimsi címe szerepel.

Ismertette: SISA 1990, 76, 20. jegyzet.

(P. I.)

POLICE GÉNÉRALE.

PASSE-PORT
à l'Intérieur,
valable pour un an.

DÉPARTEMENT
de la Marne

SOUS-PRÉFECTURE
de Reims

COMMUNE
de Reims

Registre 9.
N° 68.

SIGNALEMENT.

Âgé de 22 ans
taille d'un mètre
75 centimètres.

cheveux gris/noirs
front haut
sourcils fins
yeux bruns
nez droit
bouche moyenne
barbe brune
dentition complète
visage oval
teint blanc

AUTRES PARTICULARITÉS

Signature du Porteur:
Emmanuel Henszlmann

EMPIRE FRANÇAIS.

*Passé-port à l'Intérieur,
valable pour un an.*

Nous *Maire de la Ville de Reims*
Chevalier de la Légion d'honneur.

Invitons les Autorités civiles et militaires à laisser passer et
librement circuler de *Reims* département
de la *Marne* à *Lille* département
de *Nord*.

L. S. *Henszlmann, Emile*
professeur de *Botanique en Normandie*
natif de *Cassovitz* département de *Hongrie*
demeurant à *Reims*, rue de la Justice,
et à lui donner aide et protection en cas de besoin.

Delivré sur attestation de deux témoins Reunis.

Fait à *Reims*, le vingt *février* 1856.
Le *Maire*.

[Signature]

Prix du Passeport : DEUX FRANCS.

Pályázati felhívás konstantinápolyi emléktemplom tervezésére
London, 1856. június 4.
Budapest, Forster Központ, Tervtár¹

Négyoldalas francia nyelvű kisnyomtatvány Henszlmann Imre papírai között fennmaradt példánya. A Society for the Propagation of the Gospel által felkért bizottság pályázati kiírása egy Isztambulba, a krími háborúban elesett angol katonák emlékére emelendő templom tervezésére.

Azért közöljük, mert Henszlmann a pályázatra benyújtott tervsorozata műleírásában – lásd a 253. számot – azt fejtegeti, hogyan felel meg terve a kiírásnak.

¹ Henszlmann Imre rajzai között, egy nagyon vegyes tartalmú iratmappában.

ÉGLISE MONUMENTALE À CONSTANTINOPLE.

(MEMORIAL CHURCH AT CONSTANTINOPLE.)

À MM. LES ARCHITECTES.

Le Comité auquel a été confié le devoir de mettre en exécution les décisions d'une Assemblée réunie le 28 Avril, 1856, sous la présidence de Son Altesse Royale le Duc de Cambridge, se trouve encouragé, par le succès qui a suivi leur demande de fonds, à inviter MM. les Architectes à leur envoyer des dessins pour l'Église qu'ils sont dans l'intention d'ériger à Constantinople.

Le Comité ne croit pas agir prématurément en faisant ainsi, puisque des mois doivent s'écouler avant que le dessin puisse être finalement approuvé, et un intervalle encore plus long avant que les travaux puissent être activement entrepris. Ils pensent donc qu'ils ne font que de répondre aux encouragemens qu'ils ont déjà reçu, et qu'ils offrent la meilleure garantie de leur zèle à amener à bonne fin les travaux, en prenant immédiatement les mesures nécessaires à fin de hâter la bâtisse.

La concurrence sera sans limite et anonyme. Le style à adopter dans les dessins doit être une modification, selon le

climat, de l'architecture ecclésiastique de l'Europe occidentale, connue sous le nom de "Ogivale," ou "Gothique;" et tout oubli de la part d'aucun de MM. les Architectes de cette règle sera suivi de son exclusion de la concurrence.

Les nombreux et magnifiques échantillons qui existent dans le midi de l'Europe de cette modification de l'Architecture Ogivale, justifient amplement cette préférence. Tout approximation aux traits distinctifs de l'Architecture Byzantine est interdite, comme étant inadmissible sous plusieurs rapports. A plus fortes raisons les concurrens doivent s'abstenir de toute reproduction des formes liées à l'architecture religieuse des Mahométans, laquelle à Constantinople est basée sur des modèles Byzantins.

L'Église doit être d'un grandeur suffisante pour contenir sans galeries une assemblée de pas moins de sept cent personnes, tandis que la dépense ne doit pas dépasser £20,000, (livres sterling,) somme suffisante, entre les mains d'un Architecte habile, pour assurer le caractère monumental de la construction. La principale dépense doit être dévouée à rehausser la dignité solide de l'édifice même, l'ameublement étant aussi simple et peu dispendieux que possible, vue la convenance religieuse. La substitution ou addition des meubles plus dispendieux, est laissé à la munificence des individus, qui voudront en faire cadeau comme souvenirs spéciaux. Aucune reproduction de la forme humaine, ou de celles de la vie animale, doit être introduite en dedans ou en dehors; en même temps MM. les Architectes feront bien de profiter des beaux matériaux qui abondent à Constantinople, spécialement du marbre de Marmora.

L'attention de MM. les concurrens est appelée aux risques de tremblemens de terre à Constantinople.

MM. les concurrens sont invités à envoyer d'après l'échelle de $\frac{1}{100}$ les dessins géométriques suivans :—

sera finalement déduit des honoraires de l'Architecte. Les juges peuvent également faire mention honorable de tels autres dessins, qui selon eux mériteront cet honneur.

Après l'adjudication il y aura une exposition publique à Londres, de tous les dessins avec les noms des Architectes.

EDMUND LYONS, AMIRAL, G.C.B.	} <i>Secrétaires Honoraires.</i>
F. E. CHAPMAN, COLONEL, C.B., R.E.	
G. R. GLEIG, AUMONIER-GÉNÉRAL.	
ERNEST HAWKINS, B.D., SECRÉTAIRE S.P.G.	

79, PALL MALL,
4 Juin, 1856.

* * On peut se procurer des exemplaires de cette annonce, au bureau de la "SOCIETY FOR THE PROPAGATION OF THE GOSPEL," 79, Pall Mall, Londres.

MAGYARORSZÁGI RÁKÓCZI MŰZEUM

Henszlmann Imre levélfogalmazványa a párizsi Mont Sinaï szabadkőműves páholy egyik tagjának
Párizsból Párizsba, 1856. június eleje
Budapest, Forster Központ, Tervtár¹

Egy papírlap egyik oldalán egymás alatt két levélfogalmazvány – a másikat lásd a következő számon –, alattuk fejjel lefelé az itt 1. képként közölt ceruzavázlatok. A lap hátoldalán részben tollal, részben ceruzával mintegy 40 sornyi fogalmazványa Henszlmann *Die Omodeer* című tragédiájának – vö. a 247. számmal, stb. –, alatta az itt 2. képként közölt ceruzavázlatok.

A címzettek nincsenek megnevezve. A két levélfogalmazványban arról olvashatunk, hogy a Mont Sinaï szabadkőműves páholy (amelyet Henszlmann ebben a fogalmazványban „páholylunk”-nak nevez, vö. a 337. számmal) három tagját küldte ki arányelméletének vizsgálatára. Közülük kettőt invitált Henszlmann ezekkel a levelekkel a lille-i pályázatra készült tervek párizsi kiállítására. Egyikük Auguste Thorel de Saint-Martin volt – akit ez a meghívó megnevez –, másikuk Holder doktor – akit mindkét meghívó megnevez –, harmadikuk pedig az az úr, akinek ez a meghívó szól.

Horn Ede levele és egy további fogalmazvány szerint – lásd a 237. és a 236. számot – Henszlmann nekik június 6-án küldött meghívást ugyanerre a kiállításra, amely június 7-én nyílt és 12-ig volt látogatható.

Henszlmann-nak a fogalmazványok alatt látható futó ceruzavázlatai: templom alaprajza és homlokzatai az ún. konstantinápolyi tervpályázatra készülő terveinek korai csírái. Azt mutatják, hogy Henszlmann egy nyugati toronypáros, kereszthajós, de egyhajós gótikus székesegyház-alaprajzot tovább egyszerűsítve kezdte kifejleszteni a konstantinápolyi tervet.)

A hátoldalon a ceruzavázlatok a konstantinápolyi templomterv vasmunkáinak motívumaival, vö. a 236. számmal.

[1]

M(onsieur) Vous êtes nom(m)é par notre Loge du Mont Sinai membre d'une commission ayante à porter jugement sur ma découvert des proportions harmonique de l'architecture, et du rapport entre les proportions architecturales à celles des tons musicales & du squelet humain.²

Il se trouve heureusement que moi & mes associés³ nous nous exposons dans ce moment-ci le projet fait par nous pour le concours de la cath(édrale) de Lille. Ce projet[,] que nous a valu la prem(ière) médaille d'or[,] est exposé avec un autre projet recom-

¹ Henszlmann Imre rajzai között, egy nagyon vegyes tartalmú iratmappában.

² Értsd: de la squelette humaine.

³ Eugène Leblan és Auguste Reimbeau.

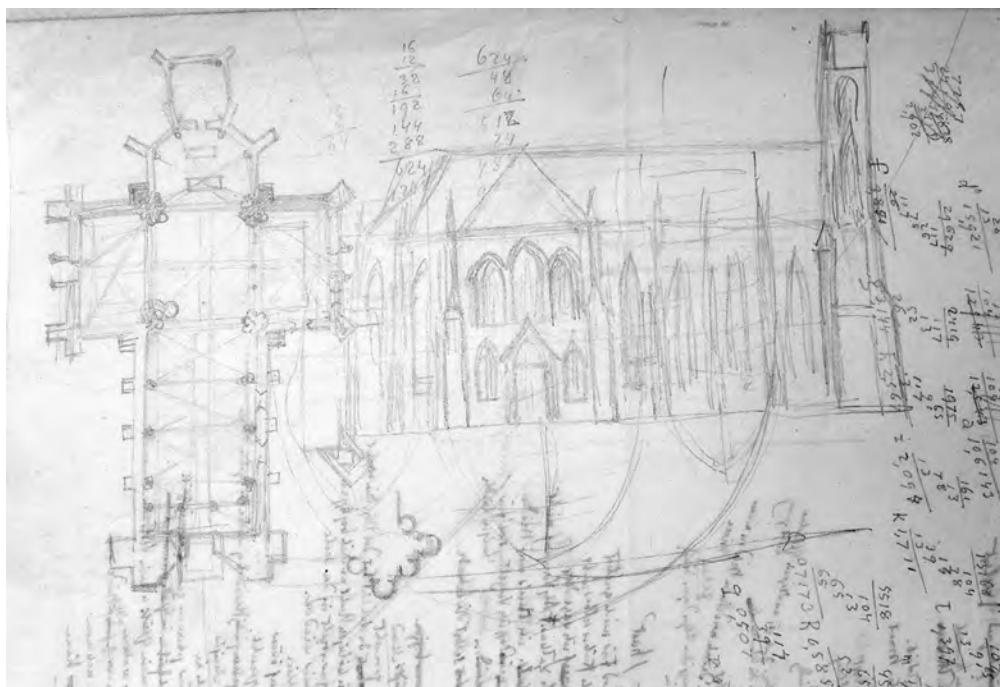
pensé de la 2^d med(aille) d'or.⁴ Rue Contrescarpe-Dauphine N° 3 au rez de Chaussée 11 h(eures) d(u) m(atin) à du soir jusqu'au 12 du mois courant.

Je vous invite cher M(onsieur) de venir voir ce projet, parceque vous y verrez l'appli-
cation pratique de ma découverte, ce qui facilitera plus tard l'appréciation de la théorie.

Les autres membres de la commission M(onsieur) Thorel St Martin et dr. Holder
m'ont promis de venir voir notre exposition avant que d'entrer en jugement

Agreez.⁵

[Sz. E.]

⁴ A második aranyérmet a *Zelus domûs tuæ comedit me* jeligéjû pályázat kapta, amely az egykorú szaksajtó szerint Louis De Curte genti építész és két olyan munkatársa műve volt, akiket nem nevezett meg. Ez nehezen egyeztethető össze azzal, amit Henszlmann a 236. számú fogalmazványban mond, vagyis hogy Pierre Verdier tervei voltak az övékéikkel együtt kiállítva. (Hacsak nem Verdier volt De Curte egyik meg nem nevezett munkatársa, mert a másik fogalmazványban Henszlmann arról ír, hogy Verdier és valaki – a név helye üresen hagyva – tervei láthatók még. Könnyen elképzelhető, hogy ő a genti építészt nem ismerte. Minden esetre Verdier neve nem szerepelt a díjazottakéi között.)

⁵ A záróformulák csak jelezve.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Thorel de Saint-Martinnek,
a párizsi Mont Sinaï szabadkőműves páholy által arányelmélete vizsgálatára
kiküldött bizottság egyik tagjának
Párizsból Párizsba, 1856. június eleje
Budapest, Forster Központ, Tervtár

Közvetlenül az előző fogalmazvány alatt.

[1]

M(onsieur) Je¹ l'honneur de renouveler mon invitation de venir voir le projet de Cathedr(ale) que j'ai fait en collaboration avec deux Architectes de Reims,² et lequel est exposé R(ue) Contrescarpe-Dauphine N° 3 au rez de Chaussée. Je m'empresse de vous indiquer que l'exposition ouverte de 11 heures à 6 heures[,] fermera jeudi prochain, et qu'il serait très utile de voir l'aplication de ma découverte avant que d'entrer au jugement de la théorie. M(onsieur) Holder m'a promis de venir jeudi dans l'après midi.

[Sz. E.]

¹ Értsd: J'ai.

² Eugène Leblan és Auguste Reimbeau.

Henszlmann Imre fogalmazványa Charles de Montalembert-nek?
Párizsból Párizsba, 1856. június 6.
Budapest, OSZKK, Fol. Germ. 1274, II., fol. 21r

A keltezés nélküli meghívás ugyanarra a kiállításra szól, mint az előző kettő, a szöveg szerint a kiállítás nyitását megelőző napon íródott.

A megszólítás csupán azt árulja el, hogy a levél egy „gróf úrnak” szól, a szöveg utal arra, hogy a szóban forgó gróf az egyház érdekeinek védelmezőjeként ismert. Ez megengedi azt a feltételezést, hogy a címzett Charles de Montalembert volt.

Hátoldalán Henszlmann ceruzarajza az ún. konstantinápolyi templomterv déli kapuja ajtószárnyainak vereteihez.

[1]

Monsieur le Comte,

Deux projets pour la cathédrale de Lille, exécutés l'un par M(onsieur) Le Blanc, M(onsieur) Reymbaud et le sousigné, l'autre par M(onsieu)r Verdier, et¹

Sachant combien tout ce qui concerne les arts et les intérêts de l'Eglise vous intéresse, je prends la liberté de vous inviter de venir voir les projets pour la cathédrale de Lille exposés rue la Contrescarpe S(aint) Germain à partir de demain samedi 7 Juin jusqu'au —² du mois courant.

Agréez Monsieur le Comte l'assurance de ma consideration la plus distinguée.

¹ A név helye üresen hagyva. Vö. a 234. szám jegyzetével.

² A vonal a nap helyett; értsd: június 12-ig.

Horn Ede Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1856. június 12.
 Kassa, VSMRP, p. č. 171, [2. levél]

Vaknyomásos levélpapíron: a bal felső sarokban E H monogram ovális ornamentális keretben.

[1]

Paris, 12 Juni 856.

Verehrter Freund!

Meinen herzlichen Dank für Ihre freundliche Einladung vom 6. d(ieses)¹ u(nd) Ihr Anerbieten, mir als Cicerone dienen zu wollen in der Ausstellung der Kirchenpläne. Einen besseren Führer hätte ich gewiß nicht finden kön(n)en. Leider langte Ihr Schreiben in meiner Wohnung an, während ich in *Brüssel* war. Heute ist es jedenfalls zu spät, für die Ausstellung Etwas in den *Débats*² zu thun, die übrigens eine kurze Notiz darüber gebracht haben. Sollte ich heute oder morgen noch eine freie Stunde erübrigen kön(n)en, so werde ich gewiß nicht ermangeln, von Ihrer gef(älligen) Einladung doch noch Gebrauch zu machen.

herzlich dankend Ihr

ergebenster
 Horn.

[Sz. E.]

¹ Azaz: dieses Monats.

² Azaz: a *Journal des débats*-ban.

Joseph Daniel Böhm Henszlmann Imrének
 Bécsből Párizsba, 1856. július 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 63, [3. levél]

Kassán Wolfgang Böhm levelei közé beosztva, de a kézírás, a keltezés helye és a tartalom alapján is bizonyos, hogy Joseph Daniel Böhm írta.

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur

Monsieur *le Docteur de Henselman*

20 rue madame

Paris

[Elmosódott német postabélyegző, amelyből az év (1856) és a nap (27) kivehető.]

[1]

Lieber Freund!

Ihr Schreiben welches mir Herr Dr Roth überbrachte, hat mich sehr gefreut, und ich danke Ihnen daß Sie mich mit diesen kenntnißreichen und liebenswürdigen Manne bekannt machten.

Ich nehme nun in einer für mich wichtigen Angelegenheit Ihre Güte in Anspruch, nämlich, ich brauche für die hiesige Münz u(nd) Medaillen Graveur Akademie eine Copir Maschine für Münze u(nd) Medaillen und bekanntlich werde in Paris sowohl die besten verfertigt, als man sich auch dort derselben bedient um nach einen Modell oder einer tiefgeschnitten Matritze die Münzstempel in allen Größen, anzufertigen, ich war nie dafür, da aber überall derley eingeführt sind, so will mans auch hier.

Ich wende mich daher mit der Bitte an Sie, daß Sie die Güte haben wollen, sich

[2]

in der Pariser Münze zu erkundigen, wo die allerbesten und vollkom(m)esten dieser Gravir Maschinen zu beziehen wären, und wenn es Ihnen vielleicht möglich wäre, dann auch über den Preis derselben etwas zu erfahren, und mir dieß recht bald mittheilen zu wollen.

Alles Gute wünscht herzlich Ihnen

Ihr
 Freund Böhm

Wien d(en) 24 Juli 1856.

[B. O.]

Adler Vince Henszlmann Imrének
 Saint-Brice-sous-Forêt-ből Párizsba, 1856. augusztus 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 37, [1. levél]

[1]

St Brice, 1/8/(1)856

Verehrter Freund!

Wollen Sie mir einen Dienst erweisen einer meiner temoin¹ zu sein bey dem Segen den der russische geistliche nächsten Montag den 4 August um 12 Uhr Mittags uns geben wird. Wir kommen morgen in die Stadt u(nd) hoffen im Hôtel des ambassadeurs[,] rue Notre dame des victoires Ihre freundliche zusage zu finden. Ich suche Sie morgen gegen 9 Uhr Abends in der Regence² auf.

Ihr ganz ergeben
 V. Adler

[B. O.]

¹ Azaz: (esküvői) tanúm.

² A Café de la Régence-ban (a magyar emigránsok törzshelyén).

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. augusztus 4.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [10. levél]

[1]

8. South Bank
 Hanover Gate
 Regent's Park
 London Aug(usztus) 4^{én} (1)856

Kedves barátom uram!

Szerencsésen érkeztünk, de nagy bajunk van t. i. Vilma kisasszony¹ némelly igen szükségeket ott felejtett az intézetben 's minthogy említettem hogy ön még ott van Párisban tehát az öreg úr² egyenesen önt kívánja meg kéretni miszerint lenne szives holnap az ide mellékelt levéllel Madame Varenne-hez menni, 's az ott feledett hangjegyeket³ elhozni, 's még holnap vagy legfeljebb holnap után a vasutón

[2]

vagy bármi gyors úton kezünkhöz küldeni[,] úgy hogy csütörtök, de legfeljebb pénteken megkaphassuk. Varennéval 3 órakor a legbiztosabban szólhat, tehát legyen szives levelem vételével azonnal hozzá menni. – Parcel's Delivery Company ott nincs[,] ez baj, de ön talán fog tudni módot találni a hangjegyek gyors expedálására, mert mi szombaton innen indulunk nem Ventnorba,⁴ hanem Devonshirebe. Ha valami költsége lesz t. i. bérkocsi vagy akár mi más, majd visszaérkezésemkor köszönettel

[3]

megfogom téríteni. Mindenesetre legyen szives külön egy pár sorral postán is tudósítani, hogy mi úton expedálta a kivánt dolgokat, 's mikor reménylhetjük megkaphatni. — Üdvözlöm Danit⁵[,] Ihász és a fiúk⁶ tisztelik ön.

Maradok szerető csatlakozással

őszinte barátja
 Karády Igcz

igen sietve írtam.

[Sz. E.]

¹ Kossuth Vilma.

² Kossuth Lajos.

³ Azaz: kottákat.

⁴ Értsd: Wight szigetére.

⁵ Irányi Dánielt.

⁶ Kossuth Ferenc és Tivadar.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
 Reimsből Párizsba, 1856. augusztus 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

[1]

Reims 11 Août 1856

Mon cher Docteur

Je vais venir passer quelques jours à Paris avec ma sœur et je serai heureux de vous y revoir. J'arriverai Jeudi soir. Voudriez vous me faire savoir si dans votre maison vous pourriez me retenir deux chambres pour 3 ou 4 jours. Si cela est possible retenez-les et prévenez-moi par le retour du courrier. J'ai si peu de temps à passer à Paris que je serais enchanté d'y loger dans votre proximité, afin de pouvoir causer ensemble de temps en temps.

En attendant je vous serre la main

Réponse tout de suite¹

Agréez² R. A.

rue Hincmar 22.

[Sz. E.]

¹ Értsd: En attendant une réponse tout de suite je vous serre la main.

² A záróformula csak jelezve.

Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének
 Reimsből Párizsba, 1856. augusztus 19.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

[címzés a hátoldalon:]

Monsieur le Docteur Henzlzman

20. rue Madame

Paris

[Három postabélyegző közül kettő olvasható, mind a remsi, mind a párizsi 1856. augusztus 19-i dátummal.]

[1]

Reims 19 Août 1856

Mon cher Docteur

Je viens vous faire mes excuses d'être parti sans prendre congé de vous. J'ai été retardé à Versailles, de sorte que je suis rentré à Paris juste assez à temps pour fermer ma malle, & pour me faire véhiculer jusqu'à l'embarcadère où je suis arrivé 3 minutes après le départ du train. Il m'a fallu prendre un logement dans le voisinage, et je ne suis parti que le Lundi à 6 h(eures) du matin. Dans la précipitation de l'emballage de nos effets, ma sœur a dû oublier une serviette dans un des tiroir de la commode. Veuillez avoir la bonté de la réclamer à la consierge & de la remettre à l'occasion chez M(onsieu)r Poussin, ainsi qu'un parapluie que j'ai laissé dans la loge.

[2]

Je suis allé une fois chez M(onsieu)r Leblan[,] qui était absent; une autre fois nous avons voulu y aller avec l'abbé Poussin & nous avons appris en route qu'il était sorti. Cela me contrarie d'autant plus que je viens de trouver en rentrant chez moi une lettre de lui par laquelle il me chargeait d'une commission que j'aurais faite avec empressement, si elle n'était pas arrivée après mon départ. Veuillez aussi, quand vous le verrez, lui en exprimer mes regrets. Je retournerai peut-être bientôt à Paris, mais seul et alors je serai complètement libre.

Je termine en vous remerciant de tout cœur de l'aimable accueil que vous m'avez fait. Je suis bien fâché de n'avoir pas passé plus de temps avec vous. Mais à bientôt, j'espère.

En cette attente je vous serre la main cordialement.

Votre tout dévoué

Valé R A

Excusez mon grissonnage, je suis plein pressé.

[Sz. E.]

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. szeptember 22.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [7. levél]

[1]

86 Newman St(reet) London
 Septemb(er) d(en) 22. 1856

Lieber Freu[n]dt.

Ich habe ihren Brief erhalten un(d) es freut mich zu höhren das Sie gesu(n)dt sind, auch haben Sie ganz recht mir erst tüchtich auszumachen, führ meine Faulheit, ich weis das ich es gewiß ferdiane, doch, Sie müssen mir schon fergeben, wir haben alle unsere fehler, ich werde dieser Jahr nicht mit meiner Frau nach Paris kom(m)en können, indem Sie nicht recht wohl ist, muß also warten, lieber Freu[n]dt. Ich habe bis jezt ungefahr bis diese Month £ 92-0-0¹ Profit gemacht woher Sie also £ 46-0-0 bekom(m)en, daher habe £ 26-0-0 bekom(m)en[,] also habe ich ihnen noch £ 20-0-0 zu bringen es wahren hir Schlechte Zeiten ich hoffe aber das es besser gehen wirt.

[2]

Ich werde wahrscheinlich anfa[n]g näch[s]te Woche nach Paris kom(m)en wan ich ihnen die 500 Fr² mitbringen werde[,] es Reißt ein Freu[n]dt fon mir nach Pair³ un(d) er kann nicht Französisch so muß ich auch ein Par Tage mit ihm sein bis sein Gescheft beendigt ist, den ich habe jetzt nicht Zeit länger zu bleiben[,] ich habe eine sehr schöne Vase aus dem Mittelalter in Topas geschaffen gekauft die ich ihnen mitbringen werde um lassen zum ferkaufen[,] ich glaube das wir £ 40 bis £ 50 darauf verdienen können, Sie past sich führ Rothschild od(er) der Dak de Lynes⁴ die aber wahrscheinlich jetz nicht in Paris sein, also werde ich sie ihnen lassen,⁵ um Sie ihnen zu zeigen also lieber Freu[n]d sie müssen nicht

[3]

böse sein u(nd) mir fergeben[,] ich habe mein bestes gethan, wen ich nach Paris kom(m) e so können Sie mir auch noch düchtig ausschelten u(nd) ich verspreche es ihnen ganz still zu sein, lebe[n] Sie also wohl u(nd) grüßen Sie mir ihre liebe Frau unbekante weise von ihr aufrich[ti]ger Freu[n]dt

F Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd: font sterling-shilling-pence.

² Azaz: Frank.

³ Értsd: Paris.

⁴ Értsd: Duc de Luynes.

⁵ Henszlmann nem tudta eladni őket Párizsban 1857 májusáig, vö. a 265. és a 267. számmal.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. szeptember 26.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [5. levél]

[1]

86 Newman St(reet) Oxford Street
 Sept(ember) d(en) 26. 1856

Lieber Freu[n]dt.

Ich werde Montag Früeh in Paris sein im Hotell Un Thour Place du Burse¹ wie gewöhnlich, wen Sie es möglich machen kön(n)en u(n)d um 9 Uhr am Montag Morgen ins Hotell de Thur zu kom(m)en, so wird es mir sehr freuen[,] in dem ich nicht sehe 6 Uhr Aben[d]s zu ihnen kom(m)en kan den ich habe führ meinen Freu[n]dt mit den ich kom(m)e bis dahin zu thun, u(n)d dan bin ich zu ihren dinst[e,] wen Sie mich also früher sehen wollen so kom(m)en Sie um 9 Uhr am Montag zu mir. Also bis aufs wiedersehn und fihle Grüße an ihr lieb Frau

Ich ferbleibe ihr aufrich[tig]e[r] Freu[n]d

F Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd: Hôtel de Tours, Place de la Bourse.

Hajnik Pál Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1856. október 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 145, [4. levél]

[1]

27, rue de Montaigne
 Faub(ourg) S(ain)t Honoré
 2 octobris 1856.

Amice Spectabilis.

Celeberrimus Aesculapii nepos Dr Baloghius,¹ crastinam (Vendredi) vesperam passabit apud nos. Faciat nobis plesuram et visitet nos eodem tempore. Predebimus insimul aliquot findzas de thé, et causabimus inter nos. Una fidelia restituam illos 100 francones, quos beni mihi pretare tam bonus erat. Bordolusiis² advenerunt nummi recto tempore.

Amicus sincerus

Ex Pietri Hungaricus.

[Sz. E.]

¹ Almási Balogh Pál.

² Bordeaux-i.

Podhorszky Lajos Henszlmann Imrének
 Pestről Párizsba, 1856. október 7. előtt
 Kassa, VSMRP, p. č. 289, [58. levél]

A keltezés nélküli levél nagyon sérülten maradt fön: letépték a címzést, hátán a levél 3. oldalának nagy részével. Datálása a 248. szám alapján.

Az itt közölt rövid részletben Henszlmann *Die Omodeer* című tragédiájáról van szó, amely e levél szerint befejezés előtt állt, amikor Podhorszky elutazott Párizsból. Vö. a következő szám bevezetésével.

[1]

Lieber Freund!

[...]

[2]

Sie sind indessen mit Ihrer Tragödie fertig geworden, ich fühle wie sehr ich Unrecht gehe deren Ende nicht abzuwarten. János¹ wird sehr glücklich gewesen sie in die heimatlichen Klänge zu übersetzen, und ich bin überzeugt daß sie sich sowol in Concurse² als mit der Scene siegreich behaupten werden.

[...]

[Sz. E.]

¹ Erdélyi János.

² Értsd ezen az ún. konstantinápolyi templomterv-pályázatot.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Erdélyi Jánosnak
Párizsból Sárospatakra, 1856. október 7. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban

A fogalmazvány címezettjének meghatározása és datálása Podhorszky előző és Erdélyi János következő levele alapján.

Henszlmann németül írt egy *Die Omodeer* című tragédiát, s ennek magyarra fordítására kérte Erdélyit. Ő ezt elhárította, de valaki más megtette, mert a darab magyar változatát *Károly Róbert* címen beadták egy akadémiai pályázatra. Tartalmi ismertetése: LEFFLER 1909, 430–431.¹ (Egy Henszlmann által letisztázott német nyelvű példány Kassán található.)²

[1]

Kedves barátom! Ismétlem miket a' szomoru játékkal elküldtem. Ha tetszik fordítsd le[,] ha nem küldd vissza Wrhovszky Sándornak Pestre a' Wurmhofba. Ha díjat nyerünk fele a' tiéd, ha adatik egy harmada a' tantiemnek.³ Azt nem tudom micsoda név alatt kelljen beadni, ha jónak tudod kettőnk neve alatt; csak hogy későbbben német nyelven is szeretnék fellépni azzal. Ha rá nem érsz a' fordítást versben elvégezni December végéig, azt prosában tehetnéd, vagy leg alább a' fő helyeket versben a' többit prosában, a' mint gondolsz; egészen rád hagyom; csak arra kérek írd meg adresseddel együtt a' mit tenni akarsz[,] Párisba 20^{ik} sz(ám) alatt lakom Rue Madame. Úgy szinte írd meg miféle cikkeket írtál mióta kün vagyok, és micsoda lapba a' magyar irodalmat illetőleg, és 'miként lehetne azokat megszerezni. Isten veled.

[G. B.]

¹ Bizonytalan, hogy a magyar nyelvű változat megjelent-e nyomtatásban, ha igen, talán *A rozgonyi csata* címen; minden esetre Leffler Béla sem ismert példányt belőle.

² A p. č. 749-ben: *Die Omodeer. Historisches Trauspiel*.

³ Azaz: a jutaléknak.

Erdélyi János Wrhovszky Sándornak
 Sárospatakról Pestre, 1856. október 7.
 Kassa, VSMRP, p. č. 104.

A levél Henszlmann Imre hagyatékában maradt fenn, a címzett tehát továbbküldte neki. Ez a meg nem nevezett címzett az előző levéllel összevetve Wrhovszky Sándor volt.

[1]

Sárospatak, okt(óber) 7. 1856.

Igen tisztelt barátom

Az Imre¹ tragoediáját elolvastam és szeretem, de áttételét nem vállalhatom el, mert azt *bizonyos* időre kellene bevégezni; nekem meg addig sok a teendőm. Most visszaküldöm.

Megjegyzem, hogy Podhorszkyval én soha sem szólottam, s nem is ígértem[,] nem ígérhettem neki a lefordítást.

Különben én szándékozom Imrének írni. Szállását így írja: 20 Rue Madame.

Imre nejének őszinte üdvözetemet! Fogadja kegyed hasonlóul nagyrabecsülésem kifejezését.

Erdélyi János

[G. B.]

¹ Henszlmann Imre.

Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. október 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 63, [5. levél]

[1]

86 Newman Street
 Oxford Street
 London
 Octob(er) 14 (1)856

Schätzbarster freund.

Sie müssen mich entschuldigen daß ich Ihnen recht schon längst geschrieben habe, ich bin Ihnen so vielen Dank schuldig für die herzliche theilnahme und Güte die Sie gegen meine Frau während ihrer Aufenthalts in Paris bewisen. Es that mir daher sehr leid daß Ihre Freunde aus Pesth mich erst den letzten Tag vor deren Abreise besuchten, sie fanden nämlich gleich am Tage ihrer Ankunft einen bekannten Ungar, der schon seit 6 Jahren hier anhießig ist, welcher ihnen Alles zeigte. Ich danke Ihnen sehr für Ihr gütiges Schreiben, und sehr hätte es mich gefreut Ihre frau Gemahlin zu sehen.

[2]

Aber es ist mir unmöglich dieses Jahr nach Paris zu komen so gerne ich es auch möchte, um wieder einmal mit einem theilnehmenden Freunde umzugehen. Was macht Ricard? Ich werde an Nuscherl¹ nächstens schreiben. Jetzt leben Sie herzlich wohl. Meine Frau dankt Ihnen noch vielmals und grüßt Sie herzlich und ich verbleibe mich zu jedem Gegendienste verbunden

Ihr aufrichtiger
 Freund
 Wolfi

Ich wünsche viel Glück zum neuen Kirchen Plan.² In Eile denn mein Modell wartet.

[B. O.]

¹ Doby Jenőnek.

² Értsd ezen az ún. konstantinápolyi templomtervet.

**Henszlmann Imréné Maria Rosa von Rosenthal beadványa
a budai helytartósági osztálynak
Pest, 1856. október vége
MNL, OL, D 122, 1858: 12795, II. 1., fol. 122–123**

A budai helytartósági osztály 1856. július 6-án ún. idézési határozatot adott ki, azaz eljárást indított Henszlmann ellen úm. jogosulatlan külföldi tartózkodása miatt. Ezt fellebbezte meg felesége a Wrhovszky Sándor ügyvéd által benyújtott beadvánnyal. Lásd: KOMÁRIK 1990, 60–61. Az irat szövege kiadva a 34. jegyzetben; onnan átvéve közöljük.

[a külzeten „egyebek között”:]

Marie Henszlmann Doctorgattin (w¹ pest Dorothea Gasse, Wurmhof) durch Advocaten Alex. Wrchowszky (w. Dorothea Gasse, Wurmhof)

[az irat szövege:]

Hohe k. k. Statthaltereil

Aus dem in den öffentlichen Blättern kundgemachten h.² Decrete von 6^t Juli 1856 Z. 7345. habe ich ersehen, dass mein Mann Herr Dr Emerich Henszlmann, der sich über die in seinem Passe festgesetzte Zeit in Paris aufhält, unter Androhung der im 29.§. des aller h. Auswand.³ Patentés von 24^t März 1832. angedeuteten Folgen, einberufen wird.

Nach erlangter Kenntniss von diesem h. Decrete habe ich mich nach Paris begeben um meinen Mann zur Rückkehr zu bewegen, er theilte aber mir mit, dass er gegenwärtig mit der Ausarbeitung eines weitläufigen Planes für den Bau einer neu zu errichtenden Kirche beschäftigt ist, den er nur in Paris vollenden kann, weil er nur da die Quellen und nöthigen Mitarbeiter findet. Und da er von dieser Arbeit sehr glückliche Erfolge für seine Zukunft hofft, – so könnte er vor der Vollendung derselben nicht zurückkehren, ohne in seinem Erwerb und Fortkommen den empfindlichsten und unersetzlichen Schaden zu erleiden, und die Früchte jahrelange Bemühungen aufzugeben.

Aus diesem Grunde wage ich die unterthänigste Bitte: Ein⁴ hohe kk. Statthaltereil möge das gegen meinen Mann eingeleitete Edictal Verfahren und zwar um so mehr einstellen, als ihn die in dem 29.§. des a.h. Auswand. Patentés angedeuteten Folgen

¹ Azaz: wohnhaft.

² Azaz: hohen.

³ Értsd: allerhöchsten Auswanderungs.

⁴ Értsd: Eine.

darum nicht treffen können, weil er nie den Vorsatz gesagt hat, nicht mehr zurückzu-
kehren, vielmehr fest entschlossen ist, nach Vollendung der unternommenen Arbeit
in sein Heimath zurück zu kommen.

In tiefster Hochachtung verharrend

Einer hohe⁵ k. k. Statthalterei

unterthänigste Dienerin

Marie Henzelmann

⁵ Értsd: hohen.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Pulszky Ferencnek
Párizsból Londonba, 1856. október 31.
Kassa, VSMRP, p. č. 299, [19. levél]

Pulszky Ferenc 1855. május 14.-i(!) levelének – lásd a 194. számot – hátán.

Henszlmann korábban azt követelte, hogy Pulszky Henszlmann nála maradt két bronzszoborcáját Kossuthnak adja át – lásd a 184., 185., 190. és 191. levelet –, itt (igen barátságtalan hangnemben) azt, hogy Bööcke vagy más útján küldje el neki magának. (Pulszky át is adta őket Bööckének, lásd a 254. számot.)

[1]

Paris d(en) 31 Oct(ober) 1856

Ein Brief von Dir an mich datiert vom 23ten Maerz 1855 fængt folgends an[:]
„Die zwei Figuren *stehen zu Deiner Disposition*, ich habe sie *nie* als Geschenk betrachtet”[.]¹

Ich ersuche Dich demnach nochmals, indem ich mich unmittelbar an Dich wende[,]
mir durch Bööcke oder sonst Jemand diese beiden Figuren die Du seit 23ten May 1855
zu meiner Disposition gestellt hast, u(nd) so durch das Zeugnis Deiner eigenen Handschrift² als mir gehörig anerkennst, gefælligst zu übersenden. Wenn Du es wünschest[,]
kann ich Dir einen Calque Deiner Handschrift, so wie eine Zeugenbestættigung[,]
dass ich selbe wirklich besize[,]
senden.

Henszlmann

[E. A.]

¹ Lásd a 185. számot.

² Értsd ezen Pulszky 185. számú levelét, illetve alább annak másolatát.

Podhorszky Lajos Henszlmann Imrének
 Bécsből Párizsba, 1856. december 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 289, [39. levél]

[1]

Hayder's Kaffeehaus in Wien den 5ten
 Dezember 1856

Um meinen sich anstauenden Arbeiten einen Abzug in's öffentliche Feld anzubahnen, nahm ich einen unbestim(m)ten Urlaub von der löbl(ichen) Akademie und tum(m)le mich seit einigen Tagen allhier, herzlich empfangen u(nd) vertröstet von Klein u(nd) Groß, ob dem Ziele auch näher gerückt — vederemo. Ich habe seitdem das Mongolische u(nd) das Tatarische etymologisch entwickelt, u(nd) das Chinesische mit dem Sanscrit – radical – verglichen, so daß ich die drei Seiten der Sprachpyramide, die sich nur durch die Kanten einten, nun aus einer u(nd) denselben Basis erbaut schaue. Was ich geahnt u(nd) kaum gesucht[,] hat sich von selbst ergeben, die Menschen sind Brüder durch die Ureinheit der Sprache. – Director der k. k. Imprimerie Auer wurde sich glücklich wissen, mir einen würdigen Platz in der Anstalt die er geschaffen zu geben, um die Differenz die zwischen meiner Ambition, u(nd) meinen Mitteln befindlich klappt gewissermassen zu heben, er hofft das beste, u(nd) ich möchte es auch gerne. Indessen lerne ich in den Mussestunden das practische Türkisch, von einem Mechitaristen, falls sie mich

[2]

riefen, möchte ich nicht unvorbereitet nach Stambul ziehen. Es handelt sich nicht, wie Sie in Ihrem Briefe geglaubt um stets Neues zu lernen, das Türkische ken(n)e ich ziemlich – das gedruckte – doch die lebendige Sprache ist nach ihrem Tönen u(nd) Accenti noch nicht bestim(m)t, u(nd) nur der leztere gibt dem Worte die Bedeutung. Ungehört aus des Volkes Munde, lässt sich aber der Einfluß der Accenten nicht errathen, u(nd) auf dem alten Wege wird die Sprache zu einer Todten.

Ich erhielt heute einen Brief von der Redaction des Pesti Napló, in welchem meiner Vermittlung zu Gunsten Daniel¹ willfahrt wird, u(nd) ich bin ermächtigt ihn zur Correspondenz (2 mal der Woche) feierlich aufzufordern, mit der Zusage von 64 Gulden C. M. monatlich[,] so lange die Zahl der Abon(n)enten nicht bis 2000 steigt, wo auch sein Honorär mitstiege. Man hofft das Beste von seiner Feder, der es auch wohl thun wird die heimatlichen Fragen zu besprechen – man ist seiner Discretion sicher in

[3]

Hinsicht der Acht die man der Stellung der magyarischen Journalistik zollen muss – man ist sicher; daß er vermög seiner Intimität mit hochgestellten Persönlichkeiten u(nd) einflußreichen Salons u(nd) Coulissen in den Wirren der diplomatischen Congresse & Conferenzen &c eine Leitfackel dem wissgierigen Lesekreise anzünden werde, si-

¹ Irányi Dániel.

cherer als es die pariser taubstum(m)en Journale vermögen. Es ist ihm frei sich auch in Actualitäten des wirklichen, litterären &c Lebens zu ergehen, je aus dem Fond seinen national oeconomischen Wissens eine freiwillige Anleihe seinen Lands Leuten zu spenden: im Ganzen kan(n) einen kleinen Herrn Gott von Frankreich spielen, der Alles weiss, noch mehr ahnt, u(nd) noch vieles verschweigt. — Habe ich ihm hiemit einen Dienst erwiesen, so möchte ich ihn auch überzeugt haben, daß ich doch nicht so unpatriotisch bin, als die Rhetoren es glauben.

Ich will Sie baldigst von meinem, Gott gebe, sich besser aber wenigstens anders gestalteten Umständen benachrichtigt, ich grüsse Sie aufrichtig wie auch Vak Béla

Podhorszky

[Sz. E.]

Henszlmann Imre fogalmazványa ún. konstantinápolyi templomterve műleírásához

Párizs, 1856. december közepe előtt

Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A Society for the Propagation of the Gospel által a krími háborúban elesett angol katonák emlékére Isztambulban emelendő templom tervpályázatát 1856. június 4-én írták ki – lásd a 233. számot –, a pályamunkák beadási határideje 1857. január 1. volt. A pályázatot és Henszlmann Imre *Soli Deo gloria* jeligével beadott pályatervének a Forster Központ Tervtárában őrzött tervanyagát bemutatta Sisa 1990, 72–74 és 3–11. kép.

A műleírás fogalmazványa a kassai hagyatékban található. Aláírás és keltezés nélkül; nagyon sok javítással és beszúrással. Az utolsó korrekció, a nyelvi és nyelvtani, piros tintával – a később Henszlmann arányelméletének nyelvi javítását és letisztázását is végző – Adolphe Renaud írásával. A kézirat francia nyelvű, noha Henszlmann 1873-ban saját maga által összeállított bibliográfiája szerint angolul írta meg a magyarázatot, amely nyomtatásban nem jelent meg.¹ Angol nyelvű változat kézírata azonban nem található a hagyatékban, és Renaud közreműködésére nem is lett volna szükség, ha a francia kézirat csupán az angol fordítás alapjául szolgált volna.

Mellette² van a költségvetés tisztázott példánya. Ezt nem közöljük. Címe: *Eglise Monumentale à Constantinople*, keltezése nincs. Adolphe Renaud írta le.³ A 11 oldalas iratban is vannak javítások, és a fejezetekben részletezett költségek összegzését Henszlmann írta ceruzával az utolsó oldalra, így a költségvetést nyilván még egyszer letisztázták a beadáshoz.

Frederick Bööcke december 27-i levelében ír arról, hogy megkapta Henszlmann pályázati anyagát (amelyet Földváry Károly vitt át Párizsból Londonba), a december 31-iben arról, hogy be is adta azt, lásd a 256., 257. és 258. számot. A Henszlmann hagyatékában fennmaradt változatok a beadott anyagnál korábban kellett hogy készüljenek.

[1]

Mémoire

servant à l'explication du Projet pour l'Egl(ise) monumentale de Constantinople
ayant cette devise: *Soli Deo Gloria*.

Dans les églises protestantes, la plus grande importance étant due à la chaire, j'ai pris son emplacement pour le point de départ de la disposition totale. Afin de n'avoir pas trop de distance entre les points de l'église les plus éloignés de la chaire, je n'ai pas donné la longueur habituelle à la nef, mais j'ai tâché plutôt de ménager de la place dans le transept et dans la partie orientale de la nef, élargissant et allongant le transept de même qu'en plaçant une travée devant l'abside. Par ces moyens je suis arrivé à conserver

¹ Lásd: *Magyar Tudom. Akadémiai Almanach 1873-ra*. Pest, [é. n.], 343. (1857-hez felvéve.)

² Az iratkötetről lásd a 229. szám bevezetőjét.

³ Az ő akkori címét írta föl ceruzával Henszlmann a költségvetés címlapjának bal felső sarkába: „M Renaux 46 Rue de Seine”.

autant que possible la situation centrale à la chaire, sans m'éloigner des formes usitées des plans de moyen âge.

Cette disposition me paraît de même utile dans le cas, où l'on voudrait entourer l'église d'une école, d'une maison d'habitation pour le maître d'école, le curé, le sacristin et, par ce moyen, établir un parallélogramme d'édifice, dont le milieu serait occupé par le sanctuaire même. Cette idée m'a fait donner une grande hauteur à l'église, pour qu'elle pût être éclairée par des fenêtres aux dessus des constructions environnantes, et c'est pour ce motif que j'ai élevé la base des fenêtres jusqu'à la hauteur considérable des niches.

La façade principale & les façades de transept restant en tout cas libres – des constructions dont je viens de parler – demandeient un plus grand développement de richesse que le reste, [*] dont les contreforts sont restés simples, & les fenêtres n'ont reçu que de moulures simples, tandis qu'à l'intérieur les piliers correspondants aux contreforts, & les colonnettes des fenêtres présentent une plus grande richesse.[*]⁴

Le besoin des clocher ou, si les circonstances particulières à Constantinople n'en permettaient pas, le besoin d'une horloge, qui est sans contredit de première nécessité dans cette ville, m'ont donné l'idée de la petite tourelle, que j'ai essayé d'établir avec toute l'économie possible en ne l'élevant pas immédiatement du sol, et en ne lui donnant pas le caractère d'une tour. La disposition d'après laquelle elle ne com(m)ence à s'élever qu'au dessus de l'église m'a fourni le moyen de pouvoir la façade principale d'une porche assez profonde, & de ce décorer en même temps dans un style sévère qui correspond à son but de supporter la tourelle.

Par l'augmentation de la largeur du transept, ses façades extrinseq(ue) ont acquis une importance qui défendait de les laisser à nu, c'est pourquoi j'ai établi des niches à côté des portes; la triple baie de l'étage inférieur demandait une triple fenêtre, au dessus & une disposition semblable pour les pignons.

[2]

L'emplacement de la sacristie[,] située aux deux côtés de l'axe longitudinale de l'église[,] est symétrique; cette disposition ne devient possible que dans les églises protestantes, qui n'ont pas des chapelle de la vierge à cette place.

Dans le cours de mon travail j'ai tâché toujours de me tenir dans les limites prescrites par l'économie de place et d'argent, qui per[s]istant admet l'esthétique, et on me pardonnera si je cite ici encore une fois la disposition de la tourelle, & si j'ajoute comme autre preuve les orgues suspendues en encorbellement. C'est encore citer considération, qui m'a fait adopter afin de produire de mouvement, la système de gorges⁵ profondes, lequel avec ses ombres doit tenir la place autant que possible de la statuaire, défendre par les circonstances particulières.

Quant à l'épaisseur des murs je ne pouvais me tenir tout à fait dans les limites de l'économie; les murs sont plus épais que la nécessité en général ne le demande: mais ici il fallait tenir compte du climat chaud de Constantinople, & des tremblements de terre si

⁴ Csillagok között az eredeti, később kihúzott megfogalmazást közlöm, mert a helyére szánt, agyonjavított változatot nem tudom folyamatos szöveggé összeállítani.

⁵ Értsd ezen a homlokzatok ívsoros párkányát.

fréquents, circonstances qui exigent des murs beaucoup plus épais que dans nos pays. Les mêmes motifs m'ont empêché de faire percer tout à fait des murs par les fenêtres, comme on est habitué de le voir dans nos monuments du moyen âge. Néanmoins si on se décidait à entourer l'église de constructions qu'en dépendissent, on pourrait faire des économies sur l'épaisseur des murs.

Le style de l'architecture ogivale demandant en lui même, et de plus encore par ses vitraux peints[,] de la peinture aussi dans l'intérieur, j'en ai donné l'idée peut-être la plus simple à la 3me planche de mon projet. Une telle peinture pourrait être exécutée par des artistes grecs du pays, qui ont assez l'habitude de la peinture à fresque; j'ai tâché de même de simplifier la peinture des vitraux, en les réduisant plutôt à la valeur d'une mosaïque, dans laquelle l'armature de fer fait la grande charpente, le dessin de détail est produit par les plombs, & le verre fonctionne qu'en surface peinte comme dans une mosaïque (voir la grande fenêtre à la planche des détails)[.] Il serait assez aisé, même à Constantinople de composer une telle fenêtre, & de réparer des dégâts. Qui propose de même afin de mettre en harmonie l'intérieur avec l'extérieur d'employer du marbre coloré pour les colon(n)es de la façade principale & les deux façades du transept. La figure représentant la serrurerie de la porte principale à la planche de détails, expliquera davantage ma pensée.

Comme dans la disposition générale, j'ai spécialement dirigé mon attention dans le chapitre de l'ameublement, sur la chaire à prêcher, à laquelle j'ai tâché de donner autant de richesse que l'importance de cette partie le demandent. C'est pourquoi j'en ai donné deux spécimens un à la 3me & à la 5me planche, avec la cuve & l'abat-voix⁶ fermés; l'autre à la planche de détails où l'abat-voix de même que la cuve sont représentés à-jour;⁷ dans les deux spécimens la partie inférieure est devrait se construire en pierre, & l'abat-voix en bois; ce dernier serait attaché aux piliers par des barres & un octogone en fer.

Le toit de l'église est moins haut qu'il devrait être dans nos contrées; il est surmonté d'une cûte⁸ en plomb représentée sur une plus grande échelle à la planche de détails. La pyramide de la tourelle n'atteint pas

[3]

la hauteur usitée de nos pays afin qu'elle reste en harmonie avec le bas toit principal.

Les prix extrêmement variables des travaux d'architecture à Constantinople, surtout depuis la dernière guerre, le besoin d'employer des ouvriers de nos contrées pour l'édifier d'un style inconnu à l'orient[,] que le manque de rapports à Constantinople m'ont imposé la nécessité de baser mes débris estimatifs sur les données plus constantes de Paris. Je reconnais ce défaut de mon travail, & c'est pourquoi j'ai essayé d'y remédier en partie par ma planche supplémentaire. Dans cette planche, j'ai réduit mon projet au minimum de développement, en retenant toujours les proportions du plan principal.

⁶ Azaz: (a szószék) kosar(a) és hangvető(je).

⁷ Azaz: nézetben.

⁸ Értsd: a tetőgerincen végigfutó korlátszerű díszítménysor.

(Les trois travées de la nef de la planche supplémentaire n'y font pas obstacle, parceque [*]la troisième de ces travées est transposée en-avant l'abside dans le plan principal.[*]⁹

On pourrait donc com(m)encer la construction par ce minimum, en laissant des vides pour l'emmanchement après coup des piliers de la nef & des trois façades et on pourrait continuer la construction jusqu'à la hauteur de 11,30 mètres au dessus du sol sans être obligé de choisir définitivement entre ce minimum & le projet principal. Si l'expérience acquise dans le cours de la construction, et les moyens pécuniaires permettaient d'atteindre plus de développement, on mettrait les piliers & les colonnes dans les vides laissées, on ferait monter l'église de 4 mètres de plus, et on mettrait la galerie au dessus.

La somme resultant du calcul de mon estimation approximative d'après les prix ujetés¹⁰ à Paris, m'autorise à espérer qu'on pourrait à toute vraisemblance finir par exécuter le projet principal, sans être obligé de dépasser la somme de 500000 Francs alluée par le programme, ce qui apparaît quand on voit que l'élévation de l'église entière de 4 mètres de plus n'augmenterait les frais que de 60,000 Francs à peut près les autres augmentation de développement pour l'édifice, même réunies, n'atteindraient pas cette dernière somme. Enfin il est a ajouter que le sacristie, laquelle on ne pourrait que construire en brique est compté comme construite de même matériaux que l'église, & que le tout est bien largement compté autant en regard des mesures qu'au regard de prixes.

[Sz. E.]

⁹ A csillagok közötti szövegrész Renaud javítása piros tintával. Ennél érthetőbb Henszlmann kihúzott eredeti – noha körülményes – megfogalmazása: „la 3me travée a les mêmes dimensions que la travée en avant l'abside dans le plan principal, laquelle travée manque dans le plan de la planche supplémentaire.”

¹⁰ Értsd: usés.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. december 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [2. levél]

[1]

London d(en) 14ten Dec(ember) 1856

Liebr Freudt.¹

Ich hätte ihnen schon früher geschri[e]b[e]n habe aber im(m)er zu warten indem ich hoffte das ich ihnen etwas gewißeres über ihr Sache Schreiben könnte, ich habe mir alle Mühe gegeben aber Sie wissen wie das hir ist man muß auch sehr vorsichtig umgehen um nicht das ganze zu ferderben, man hatt mir versprochen alles mögliche zu thun, u(nd) venn Sie die Zeihngen² fertich haben so schiken Sie mir sie u(nd) ich verde schon alles besorgen. Ich habe auch ihre Bronzen von Pulskey bekom(m)en ich ich³ ihnen nach Weihnahten vann ih nach Paris kom(m)e mitbringen verde, Ich bin jetzt [2]

sehr beschäftigt sonst währ ich selbst gekom(m)en, Sonst ist alles beim alten vir si[n] dt gottlob alle gesu[n]dt u(nd) ich hoffe das Sie es auch sind[,] mit fihle Grüße von meiner Frau u(nd) standig verbleibe ich ihr aufricht[ig]er

Freundt F. Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd: Lieber Freund.

² Értsd: Zeichnungen; azaz Henszlmann ún. konstantinápolyi templomterve, vö. a 255. és 256. számmal.

³ Bööcke ugynazt a névmást írta le kétszer *die ich* helyett.

Václav Šalanda Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1856. december 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 345

Schätzenswerther Herr Docter¹ Henszelmann!

In dank barer Bemerkung Ihres mir mitgetheilten Geheimnißes, Ihrer Erfindung über die angewandten Verhältnisse – vorzugsweise der mittelalterlichen Monumenten – in der Architektur, mache ich mich auf Ihr Verlangen verbindlich, so lange als Sie nicht Ihre Erfindung durch ein Werk veröffentlich[t] haben, keinen Zweiten unter keiner Bedingung eine Mittheilung davon zu machen und berechtige Sie hiemit, bei Nichterfüllung meiner jetzt gemachten Aussage, jede gesetzliche Genugthuung von mir fordern zu können.

Paris, den 25 Dezember 1856

Wenzel Šalanda,
 Architekt aus Pragen 1063/II

[Sz. E.]

¹ Értsd: Doktor.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. december 27.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [4. levél]

[1]

London d(en) 27. Dec(ember) 1856

Lieber Freu[n]d

Ich habe ihre Zeichnu[n]gen¹ richtig erhalten u(nd) werde Sie sogleich besorgen u(nd)
 we[r]d[e] ich ihren nächsten Brief erhalten so kann ich gleich allen fertig machen

Ihr Fnd² F. Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd ezen az ún. konstantinápolyi templomtervet, vö. a következő számmal.

² *Freund* jelzése.

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1856. december 31.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [3. levél]

[1]

86 Newman Street London
 Dec(ember) 31, 1856

Lieber Freu[n]dt Henzelman:

So eben habe ich ihre Zeichnungen abgegeben, nebst den Brief u(nd) der Beschreibu[n]g,¹ ich hatte kaum Zeit die Rahmen u(nd) Gläser machen zu lassen habe es aber doch durch gesetz[t][,] ih hatte keine Zeit Sie Böhm zu zeigen in dem ich nicht ein Augenblick verlihren wolte, u(nd) so danke Gott sind Sie da u(nd) ich habe ein Rezith² da führ be kom(m)en, damit sie nimand anders als ich wide[r] bekommt, also Lieb Frudt³ sonst habe ich ihnen darüber bis jetzt nichts zu schreiben als das ich ihnen ein recht Glückliches Neues Jahr wünsche also Gott mit ihm u(nd)

[2]

mein bester Glük wünsche von ihr aufrichn Frendt⁴

F Bööcke

[B. O.]

¹ Azaz az ún. konstantinápolyi templomterv pályázati anyagát.

² Értsd: átvételi elismervényt. (Az angol *receipt*-ből.)

³ *Lieber Freund* jelzése.

⁴ *Aufrichtiger Freund* jelzése.

Földváry Károly Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1857. január 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 117

Földváry Károly Londonból visszatérve írt Henszlmann-nak. A levélből látjuk, hogy ő vitte Londonba Bööckének az ún. konstantinápolyi templom pályázati anyagát, és ő hozta át Henszlmann-nak az átvételi elismervényt, amelyet Bööcke a beadáskor kapott, vö. az előző számmal.

[1]

Paris 3. Januar 1857
Rue Mazagran N° 12

Édes Henszlmann Ur.

Magam adtam át Bööcke Urnak a' Commissiot miről mellékelten küldöm a' Vevényt.

Ha lehetséges, még ma legyen szives megírni Kiss Miklos 's Hainik Urék Adressét nekem, időm nem lévén levélbe akarok Uj évi jó kívánatokat megküldeni.

Pulszky urnál voltam; a' Közlönyt¹ Ihász Ur fogja februárhó elején áthozni Irányi Ur számára.

Kissé marodi vagyok. Önnek is, Irányi Urnak is boldog uj évet!

Tisztelettel
Földváry

[N. M.]

¹ Az 1848–49-eseket, amelyekre Irányinak *Chassin–Irányi 1859–1860*-hoz volt szüksége.

Karády Ignác Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1857. január 24.
Kassa, VSMRP, p. č. 186, [7. levél]

[1]

20. Rue des Ursulins
Jan(uár) 24^{én} (1)857.

Kedves barátom uram!

Sziveskedjék kérem reggelije után a Rue de l'Odeon végén levő csokoládé gyárból számomra egy font vanília csokoládét venni. Gyakran küldöttem onnan Londonba s igen delicatusnak találták azt melyet 2 fr(anc) 50^{ba} árulnak. Kérdezze meg kérem egyúttal, hogy mennyit kell belőle egyszeri használatra venni. Tudom este úgy is

[2]

megörvendeztet látogatásával, tehát akkor magával hozza. Kénytelen vagyok e miatt alkalmatlankodni, mert kávé nem célszerű naponkint innom, a csokoládé vásárlást pedig nem akarom conciergem¹ eszére bízni

Maradok meleg csatlakozással 's
szerető öleléssel barátja

KarádyIgz

Ferim² sokkal jobban van.

[Sz. E.]

¹ Azaz: házmesterem.

² Kossuth Ferenc.

Georg Robert Gleig és Ernest Hawkins, a Society for the Propagation of
the Gospel által a tervpályázat lebonyolításával megbízott bizottság tagjai
Henszlmann Imrének
Londonból Párizsba, 1857. február 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 744-ben

Az ún. konstantinápolyi templom pályázatáról lásd a 233. számot; Henszlmann pályázati anyagáról a 253. számot. E levelet említi SISA 1990, 77, 50. jegyzet. Csak az aláírások saját kezűek.

A levélhez mellékelve küldték el Henszlmann-nak tervei bírálatát, azonban ez nincs meg a hagyatékban. A „lesújtó ítéletet” az egykorú szaksajtó alapján ismerteti SISA 1990, 73. Terveit is visszajutatták Henszlmann-nak, erről lásd a 265. számot.

[1]

79 Pall Mall
Feb(ruar) 3rd 1857.

Sir,

We are directed by the Memorial Church Committe to inclose to you the Report of the Judges appointed to award the prizes; and to thank you for the honor which you have done them by becoming a competitor in a contest which has elicited so much talent.

We have the honor to be, Sir,

Your obed(ient) Servants,

G. R. Gleig
Ernest Hawkins

[Sz. E.]

Ihász Dániel Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. március 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 174, [5. levél]

[1]

8. South Bank. Regent Park
 25 Martius 1857

Lieber Freund!

Heute geht ein Wechsel an Ihren Nahmen (Henzelman) von 1500 franc nach Paris ab, der Alter¹ ersucht Sie den Wechsel zu Geld zu machen u(nd) den Feri² es übergeben. Also keine Hoffnung für unsern aller werthen Freund Karády, so schreibt wenigsten sein Doctor, u(nd) so scheiden langsam u(nd) langsam die Besten unser Heimathslosen dahin. Wäre nicht zweckmäßiger für den armen Karády in ein Spital unterbracht zu werden? nämlich separirt in ein Zimmer, da ohne dies auf des Doctors Ersuchen die Kinder in der Schule ganz separirt von ihn bleiben müssen; welcher Schlag wird dies für ihm seyn, aber wenn der Doctor es für rathsamm hält. Wenn Karády bereden wäre in ein Spital zu gehen, so thun Sie Ihr möglichstes ein solches für ihn ausfindig zu machen, freylich es dürfte nicht sehr theuer seyn. Der Alter u(nd) auch die Mami³ ersucht Sie sehr dieser zu thun.

Des Abends bin ich sehr oft mit Ihnen in dem Caffee de Regence, wo ich den guten Irányi immer vermißte. Was treibt Ihr den? niemand läßt ein Wort über sich hören.

Heute Lecturirt unser Alter in Islington. Hier verarbeitet man die Ministers, als der Gerber das rohe Leder, aber Palmerston ist eine zu alte Haut[,] er läßt sich nicht gut verarbeiten, die ganze Haut ist eine Sohlen Haut. In Manchester war ein ungeheures Meeting gegen Palmerston, wo Cobden alle Teufeln looslies um ihn zu stürzen, er veröffentlichte sogar das, was er in geheimhalten versprach. Hier lege ich seine Rede beÿ, lesen Sie wenn Sie allarmirt werden wollen.

Grüßen Sie mir den Karády[,] die Kinder und den guten Irányi; Shaldanha⁴ vergessen Sie auch nicht.

Ihr aufrichtigster Freund
 Ihász.

[Sz. E.]

¹ Kossuth Lajos.

² Kossuth Ferencnek.

³ Azaz: Mámi, értsd: Kossuth Lajosné.

⁴ Azaz vélhetően Václav Šalanda prágai építész. (Aki ezek szerint eljárta a magyarok törzsasztalához a Café de la Régence-ba. Vö. a 255. számmal.)

Ihász Dániel Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. március 26.
 Kassa, VSMRP, p. č. 176, [27. levél]

Henszlmann hagyatékában Irányi Dániel levelei közé beosztva.

[1]

8. South Bank. Regent Park
 26 Martius 1857

Lieber Freund!

Heute haben wir¹ von unsern guten Freund Karády ein Schreiben erhalten, wo der armer Teufel vor Freude bald aus der Haut fährt daß ihm schon so gut geht; es ist sehr curieux seyn arzt schreibt wider gestern,² daß man die Kinder von ihm ehebaldigst wegnehmen soll, daß Krankheit von Stunde zu Stunde zunimmt; nun lieber Freund benachrichtigen Sie uns vor allem diesen näher. Diesen Brief geben Sie den Fery³ auf eine gute art, daß Karády es nicht bemerken soll, denn er ist sehr neigirdig,⁴ u(nd) es ist von ihm geschrieben.

Grüßen Sie von uns allem[,] Irányi und die Kinder.

Gestern hatte der alter⁵ ein so volles Haus gehabt, daß einige 100^{te6} nicht hienein gehen konntnen. Seine Vorlesung war non plus ultra.

Gott mit Ihnen

Ihr aufrichtiger
 Ihász

[Sz. E.]

¹ Kossuth Lajos és környezete.

² Értsd: a szegény ördög majd' kiugrik a bőréből örömében, hogy ő milyen jól van, ami igen sajtatos, mert az orvos ellenben azt írta tegnap.

³ Kossuth Ferencnek.

⁴ Értsd: neugierdig.

⁵ Kossuth Lajos.

⁶ Azaz: néhány százan.

Ihász Dániel Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. március 30.
 Kassa, VSMRP, p. č. 174, [2. levél]

[1]

8 South Bank. Regent Park. London 30 Mart(ius) 1857

Lieber Freund!

Ich habe Ihre werthe Zeilen empfangen, u(nd) mit Vergnügen gelesen, so Sie schreiben, daß unsern guten Karády bedeutend besser geht, Gott soll's geben daß wir uns in Betreff seiner Krankheit alle teuschen,¹ und daß er nicht nur für uns Freunde, sondern für die Menschheit lange Jahren in bester Gesundheit leben soll.

Nun Lieber Freund noch etwas wichtiges, am 25^{t(en)} d(ieses) M(onat)s haben wir unter der Adresse Karády's ein Wechsel über 1500 frank auf Ihren Nahmen lautend geschickt, u(nd) wie Karády's, so auch Ihr Brief sprechen sich dahin aus daß dieser Brief noch nicht ankahm, wo ein später expedirter angekommen ist. Es wäre für den Alten² ein fürchterlicher Schlag so eine Summe zu verlieren. Haben Sie daher die Güte zum Karády zu gehen, oder der Irányi könnte es Ihnen auch sagen wo früher solches Geld (nemlich beÿ wem) von Spielman aus angewiesen erhoben wurde, und dort sich erkundigen ob nicht diese Anweisung schon an jem(m)anden ausbezahlt wurde, wenn nicht, so haben Sie die Güte hieher zu Telegraphisiren, damit wir uns darnach halten können; aber jedenfalls trachten auch dort nachzuforschen, ob man nicht auf die Spur kommen könnte, im Falle dieser Wechsel in unrechte Hände gerathen wäre.

Dies in der größten Eile. Grüßen Sie mir alle

Ihr aufrichtiger
 Freund

Ihász

Die auslagen bitte ich den
 Karády aufzurechnen.

[Sz. E.]

¹ Értsd: täuschen.

² Kossuth Lajosnak.

Botho von Hülsen, a berlini királyi színházak főintendánsa
 a Lauffer és Stolp könyvkiadónak
 Berlinből Pestre, 1857. április 17.
 Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

Csak az aláírás saját kezű.

Henszlmann Imre *Die Omodeer* című tragédiájáról van szó. (Vö. a 247. szám bevezetésével.)

[címezés az oldal alján:]

An
 den Herren Lauffert & Stolp
 Wohlgeboren

in Pest
 Waitznergasse N° 7

[1]

Euer Wohlgeboren benachrichtige ich auf Ihr Schreiben von 4ten d(es) M(ona)ts hierdurch ergebenst, daß das von Ihnen eingesandte Manuscript des Trauerspiels „Die Omodeer“ hier eingegangen ist.

Bei der großen Anzahl der hier eingesandten dramatischen Arbeiten muß indeß bedauert worden, daß die Entscheidung darüber nicht so schnell herbeigeführt werden kann, als dies von den Autoren gewünscht wird.

Mit Hochachtung

Berlin, d(en) 17. April 1857.

Hülsen

[Sz. E.]

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. május 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [1. levél]

A levél keltezésében év nem szerepel. Tartalma alapján nem sokkal Bööcke 1857. május 13-i levele – lásd a 267. számot – előtt íródott.

[1]

London d(en) 2 May

Lieber Freu[n]dt.

Ich habe ihre Zeichnu[n]gen¹ abgeholt und sie, einem Herrn hir übergeben[,] ein Böhmer² den der Alexi mir aufgeführt hatt, um Sie ihnen nach Paris mitzunehmen, ihre Bronzen³ habe ich ihm nicht gegeben, in dem ich sie ihnen selbst bringen werde, Lieber Freudt. Sein Sie so guth und schicken Sie die Topaz Vaze⁴ sogleich[,] in dem ich gelegenheit habe sie zu verkaufen, Paken Sie sie in einem kleinen kasten u(nd) schiken sie mir unter meiner A[d]resse her, in der Rue de la Paix da ist ein Agent durch dem man Sachen zu schiken

[2]

kan[,] bitte thun Sie es so bald wie möglich.

Leben Sie wohl bis auf
 baldiges Wiedersehen v[e]rb[l]eibe

ich ihr Frudt⁵
 F Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd ezen az ún. konstantinápolyi templom pályázatára benyújtott terveit. (Vö. a 256. és a 257. számmal.)

² Václav Šalandának?

³ Azaz a két bronzszobrocskát, amelyet Pulszkytól átvett.

⁴ A két középkori topázvázát, amelyekről Bööcke 243. számú levelében van szó.

⁵ Értsd: Freund.

Heinrich Laube, a bécsi udvari színház igazgatója

Bécs, 1857. május 8.

Kassa, VSMRP, p. č. 218

Vaknyomásos levélpapír: a bal felső sarokban az Osztrák Császárság címerének kisméretű jelzése és a közölt felirat. Csak az aláírás saját kezű.

Címzés, illetve megszólítás nincs, nem tudni tehát, hogy a levél Henszlmann-nak szól-e, vagy a bécsi színháznak is a pesti Lauffer és Stolp kiadó küldte el Henszlmann tragédiáját, mint a müncheninek és a berlininek – lásd a 264., a 268. és a 279. számot –, mint a müncheni elutasításból kiderül: meg nem nevezett szerző műveként. A levél mindenestre Henszlmann hagyatékában található.

[1]

K: K: HOF BURG

THEATER DIRECTION

Die Direction des k. k. Hofburgtheaters dankt ergebenst für Zusendung des Manuscriptes:
„Die Omodeer”

und bedauert, deren keinen Gebrauch machen zu können, weil ihr das Stück für die Darstellung auf dieser Bühne nicht geeignet erscheint.

Von der Direction des k. k. Hofburg-
Theaters

Wien den 8 Mai 1857.

Laube.

[Sz. E.]

Frederick Bööcke Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. május 13.
 Kassa, VSMRP, p. č. 64, [8. levél]

[1]

London May d(en) 13^(ten) 1857.

Mein Lieber Freu[n]dt.

Es thut mir leit, das Sie mir nicht die Vase¹ geschickt haben, ich hätte Sie verkaufen kön(n)en, jedoch wen Sie sie gleich schiken so habe ich noch gelegenheit sie anzubringen, Paken Sie sie in eine Hö[l]zernen Kiste, u(nd) geben Sie in der Rue de la Paix[,] da ist ein Center das n[a]ch London expedirt u(nd) ich bekom(m)e sie ganz sicher[,] bitte thun Sie es so balde als möglich u(n)d auch das Buch, ich werde wahrscheinlich nächsten Monath nach Paris kommen u(nd) ihnen die 2 B[r]onzen mitbringen von Pulskey, in der Hofng² das ihnen dieser Brief gsnd³ trifft ferbleibe ich ihr

Frendt⁴ F Bööcke

[B. O.]

¹ Értsd ezen a két középkori topázvázát. Vö. a 243. és a 265. számmal.

² Értsd: Hoffnung.

³ Értsd: gesund.

⁴ Értsd: Freund.

**Botho von Hülsen, a berlini királyi színházak főintendánsa
a Lauffer és Stolp könyvkiadónak
Berlinből Pestre, 1857. június 18.
Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben**

Nyomtatott fejléces levélpapíron. Balra a Porosz Királyság címere (címertartóival, azaz kétoldalt a vademberekkel, stb. együtt), középen a közölt felirat. Csak az aláírás saját kezű. Vö. a 264. számmal.

Az oldal alján lévő címzés a levél leírójának keze írása; az oldal tetején lévő másik kéztől. (Tehát valószínűleg a Köhler-kiadó ezzel a levéllel küldte vissza a kéziratot Lauffer Vilmosnak és Stolp Oszkárnak.)

Henszlmann Imre *Die Omodeer* című tragédiájáról van szó.

[címzés az oldal alján:]

An

den Buchhändler Herrn Köhler
Wohlgeboren

in Leipzig

[címzés az oldal tetején:]

He(rr)n Lauffer & Stolp in Pesth zurück

[1]

General=Intendantur

der

Königlichen Schauspiele.

E(ue)r Wohlgeboren beehre ich mich das unterm 4. April durch die Herren Lauffer & Stolp in Pesth eingesandte Manuscript des Trauerspiels „Die Omodoer”¹ mit ergebensten Danke für dessen Mittheilung zu remittiren, da ich mich für die Darstellung auf der hiesigen Königlichen Bühne nicht aussprechen kann.

Mit Hochachtung

Berlin, d(en) 18 Juny 1857

Hülsen

[Sz. E.]

¹ Értsd: *Die Omodeer*.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Jersey szigetéről Párizsba, 1857. július 16.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [26. levél]

A 3. oldal üres részén ceruzával Henszlmann számoszlopai: összeadások és osztások. Egy „St. & Rev.” rövidítés szerint (értsd: az adatok *Stuart–Revett* 1762-ből származnak) valószínűleg az arányelmélet görög részéhez.

[1]

Jersey, Manoir de la Trinité
Július 16 1857

Kedves barátom!

Elindulásomat követő napon este megérkeztem Jerseybe. A' tenger kissé zajos volt 's jóformán meghánytatott. Fördeni csak tegnapelőtt kezdtem, tegnap pedig nem fürödhettem 's így még a víz hatásáról semmit sem írhatok. Szállva Thalyéknál vagyok, jókora kastélyban, mely mintegy 3–4 angol mérföldnyire van a' fürdőhelytől. Ide tehát egy kis cabriolet-ban járok, magam hajtok, 's a' fürdönél vagy valamely livery-stable-be¹ állítom a' lovat vagy pedig egy kocsmáros gondviselésére bízom.

Az idő eddig igen jól telik, a' háziak szívesen látnak 's már több ízben voltunk Perczeléknél² is, kik szinte megörültek idejövetelemnek. Egyébiránt itt nagy visszavonultságban élünk, a' helybeli fél-heti lapok nagyon elkésett híreket hoznak, úgy hogy ha a' világ elvesz, én csak vagy egy héttel később fogom megérteni. De ennél nagyobb baj az hogy francia közigazgatási lap épen

[2]

nem jár ide, 's így nem folytathatom a' levelezést a' Bremer Handels-blattal. Légy oly jó 's vedd meg az utolsó Journal des Actionnaire-t, vagy a L'industrie-t, vagy Journal de chemins de fer-t, melyek szombaton jelennek meg 's küld el tüstént keresztkötés alatt.³ Azonkívül pedig arra is kérlek hogy a' Journal des chemins de fer-re egy évnegyedre előfizess helyettem s' mond hogy ide küldjék Thaly adresse alatt. (Col. Thaly,⁴ manoir de Trinité, Jersey) Csodálkozom hogy eddig még se levelet se lapot nem kaptam Párisból, pedig megmondtam a ház mesternének hogy tudakolja meg tőled a' lakcímemet s' utasítsa ide mind a' leveleket mind pedig a' lapokat. Ha nem esik terhedre, ne terheltesél tudósítani mind saját hogyléted felől, mind politikai ujdonságokról. Hát Andrásy meg Hajnik elmentek e már? Igaz, mikor holmimat berakosgattam, egy útításkára bukkan-tam a' mit Hajnik Pali adott egyszer kölcsön; légy szíves küld el neki Mme Rébain által

¹ Azaz: béristállóba (angol).

² Perczel Mórna és családjánál.

³ Értsd: nyomtatványként (*Kreuzbandban*).

⁴ Azaz: Colonel Thaly; Thaly Zsigmond ezredes.

's kérj nevemben engedelmet hogy ily sokáig elfeledtem visszaadni. — Rochebrunékat
üdvözlöm, nem sokára írok neki. Kosch⁵

[3]

meg Kollmann nem jöttek e még el? Mond nekik hogy sajnálom hogy be nem várhattam
őket. Mielőbbi válaszat várva maradok

őszinte barátod

IraDani

[N. M.]

⁵ Koós Ferenc?

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. július 31.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [2. levél]

Vaknyomásos levélpapíron: ötágú korona alatt két címerpajzsban I K monogram.

[1]

32. Upper Gower Street
 Bedford Square
 London. Julius 31^{én} (1)857.

Kedves barátom!

Talán már is vádol hosszas hallgatásom miatt, bizony pedig nem érdemlem, mert legjobb akaratom mellett sem lettem volna képes valamire való értelmes gondolatot összefércelni, oly annyira leverett volt mindig kedélyem a folytonosan változó betegség miatt, mely csak egy két hét óta vett oly fordulatot, hogy naponként érzek haladást 's hogy bizton merem reményleni a legközelebbi teljes felgyógyulást.

Miként él ön most árvaságában? mert iszen hallok hogy Dani barátunk¹ roppant bámulatára még a nagy Gorove is haza ment a nélkül hogy tett lépéseit Danival előre közölte volna. A lengyel kapitány² is elment úgy-e? Ad vocem lengyel kapitány, szó-lottam Simonyinak a 20 frankról 's ő azt válaszolta, hogy régen

[2]

elküldötte volna ha biztos alkalma lett volna, most minthogy Kmetty itt járt, mon-dottam neki, hogy tegye le a pénzt nállam vagy Ihásznál, mi bizonyosan elküldjük Önnek Kmetty által. Simonyi késznek nyilatkozott Ihászhoz vinni a pénzt, azonban midőn Ihásznál járt úgy nyilatkozott, hogy úgy is megakar ismerkedni Kmettyvel, tehát személyesen kézbesíteni a 20 frankot; cselekedte-e vagy nem azt ön fogja legjobban tudni, ha kap-e vagy nem Kmettytől pénzt? Ha nem, legjobb lesz ha ön hozzám irandó levélben oly formán ír, hogy ön megküldendi a legközelebbi alkalommal Bécsbe az illetőnek a 20 francot, ha Simonyi szíves lenne azt nekem lefizetni, 's a mellynek árán én meg küldjek önnek valamit, nevezzen a mit tetszik, természetesen úgy stilizálva, mintha épen biztos alkalmunk lenne. Ekkor aztán nem

[3]

lehetvén neki semmi kifogása, bizonyosan lefogja fizetni, 's aztán adandó alkalommal önnek megküldöm.

Szegény Hajnik barátunk miként küzd a bajokkal 's hol? Kap-e amnestiát? Üdvöz-löm őt és családját.

¹ Irányi Dániel.

² Janek kapitány. (Kihagyott levelekben Simonyi Ernő adósságát és egy másik hasonló ügyet sokszor és rendkívül részletesen tárgyaltak még az 1860-as években is. Janek kapitány nem emigráns volt, de a Café de la Régence-ba összejáró társaság tagja. Bécsbe költözött. Keresztneve nem ismert.)

Újsággal nem kedveskedhetem mert én itt a kórházban a világtól visszavonultan, egyedül betegségem ápolásával foglalkozva élem unalmas napjaimat, Molitor azonban hihetőleg szóval többet fog tudni mondani[.]

Julius elején anyám hazulról azt írta hogy ha már en nem folyamodom, tehát ő fog egyenesen Grünéhez³ folyamodni hogy haza bocsáttatásomat sziveskednék kieszközölni; ha adnának útlevelet, haza mennék egy évre, nagy szükségem volna rá, ha nem adnak 's én a jövő hó közepéig vagy legalábbis 25^{ig} kiszabadul-

[4]

hatnék a kórházból, azonnal mennék Americába, mert ez az angol levegő megölne engem tavaszig.

Isten önnel kedves barátom[,] megy e Német országban és mikor? Ihász üdvözli.

Maradok szerető öleléssel 's meleg csatlakozással

igaz barátja
KarádyIgcz

[N. M.]

³ Karl Ludwig von Grünéhez (Ferenc József szárnysegédjéhez).

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
 Jersey szigetéről Párizsba, 1857. augusztus 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 176, [24. levél]

[1]

Jersey, Channel island
 Trinity Manor Aug(usztus) 5^{én} 57.

Kedves barátom!

Köszönöm hogy oly jó voltál eljárni megbízásaimban. Mindent, kivéve a' Nouvel Économist-ot, megkaptam. Bocsáss meg hogy újra arra kérlek miszerint akár a' Journal des chemins de fer-t akár a' L' Industrie-t, akár végre a' Journal des Actionnaires-t elküldeni. Sziveskedjél, és pedig ne régít ám hanem frisset és mi-

[2]

helyt megjelenik, tehát szombaton, különben elkésem a' levelemmel Bremába.¹

Egészségem jó, eddig tizenhat fürdőt vettem. Az idő igen szép, mióta élnek nem emlékeznek itt olyan hosszas szárazságra.

Rochebrun-nének is irtam, pedig már van vagy tíz napja, több is, de még nem kaptam választ. Köszönts, kérlek.

Ha nem tudnám, mennyire terhedre esik a' levélírás

[3]

tehát arra is kérnék hogy mint minap úgy újabban is tudósíts némely újdonságokról. Isten veled

őszinte barátod
 IrDani

Nézd meg ha benne van e cikkem a' Libre recherche-ben? Csak egy számot küldtetek? Ha látod Chassint úgy kérd meg küldje a' maga Nouvel Économistját ide bérmentve mert már lemondtam róla hogy az enyémet meg hozzák, pedig a' minapi cikkem után érdekel olvasni a' következő lapokat.

[N. M.]

¹ Értsd: a *Bremer Handelsblatt* számára.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
 Jersey szigetéről Párizsba, 1857. szeptember 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 176, [25. levél]

Irányi – levelei szerint – 1857, 1858 és 1859 nyarán is volt Jerseyen, az első két évben Thaly Zsigmondéknál vendégeskedett; 1857-ben július és október között. Tartalma alapján ez a levél az 1857-esek közé illeszkedik.

[1]

Sept 16.

Docter!¹ Élsz e még vagy már felolvasztott a' Cánicula? Ha élsz, a' mint ohajtom, úgy ird meg hogy mit mivelsz.

Rónay és Mayer Jerseyben mulattak egy hónapig. Rónay beszélte hogy Horváth Mihály, Jósika, Almásy és Fülepp² is folyamodtak kegyelemért. Für Teufel!³

A' Journal des chemins de fer-t régen nem kaptam, küld el kérlek, mert attól félek

[2]

hogy elvesztem a levelezést.⁴

Thaly kéret általam lennél szives a' rüh elleni specificumot⁵ megtudni 's megírni nekem. Egy ide való munkás rühös. Emlékszem hogy M(onsieur) Chapin egyszer említette hogy igen hathatós szert ismer.

Lajos Scotiában jár lecturezni.⁶ Szegény Karády ezelőtt egy hónappal tűrhetően volt. Kórházban lakik. Perczelék szivesen emlékeztek felőled. Az aszony leveléből bővebben értesülenendz ittmulatásom eredményéről

[N. M.]

¹ Értsd: Docteur!

² Fülöp Lipót.

³ Értsd: Zum Teufel!

⁴ Értsd: a *Bremer Handelsblatt*-tal.

⁵ Azaz: gyógyszer.

⁶ Azaz: Kossuth Lajos Skóciában tart előadásokat.

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek
 Párizsból Pestre, 1857. szeptember 24.
 Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 138¹

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 615–616, 2. szám. Itt az eredetiből közöljük.

[címezés balra fenn:]
 Toldy Ferencz Urnak Pesten

[1]

Paris, 1857^{iki} Sept(ember) 24^{kén}
 20 Rue Madame

Kedves Barátom!

Kérem Kegyedet legyen oly szíves és engedje Bulyovszkyné Asszonynak leiratni „Omodé és fia” czimű szomorujátékomat, mit tavall mint pályaművet az Akademiának beküldöttem, és mely alkalmasint az Akademia levéltárában még megvan (als verlórner Posten). E’ kéréssel azért járulok Önhöz, mert itt Parisban magyar tisztázót nem kapni és magam nem érek rá.

Tisztelettel maradok
 Henszlmann Imre

[G. B.]

¹ Érkeztetési feljegyzés nincs rajta.

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. szeptember 29.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [3. levél]

[1]

London Sept(ember) 29. 1857
 86. Newman Street Oxford St(reet)

Lieber H(err) Henselman!

Mit bedauern theile ich Ihnen mit das unser freund Bööcke in einen so großen Uncklüge¹ sich befindet, das er sich nicht mer helfen konte, und genöhtig war Banckrot zu erklären was er am vergangenen Samstag auch gethan[,] daher müssen Sie sich auch nicht erstaunen, wen Sie in einigen Tagen von seinen Advocaten in London einen Brief erhalten werden, da Sie auch laut Bücher unter dem *Ckreditorn*² sich befinden[,] davon ein kentnüss gesetzt werden. Bööcke *hoft* und wünscht das Sie den Advocaten seinen Brief beantworten, welches Sie jedenfalls auch tuhn werden müssen, oder persönlich erscheinen

[2]

das Sie ihm Schreiben möchten (nähmlich den Advocaten) das von Ihrer Seite Sie ihm keine Oposition machen sondern zufrieden sind fals auch es nach so wenig im Pfund solte gezahlt werden, selbes Schreiben könnte leicht möglich sein könnte einen guthen effect machen, besonders da das Faloment³ sich bis 6 od(er) 7000 Pfund belauft.

Sie aber machen sich keine Sorgen und nehmen Sie auch das wenige, da es für Bööcke nicht anders möglich gewesen als auch ihnen unter den *Ckreditorn* zu setzen, und sind Sie gewüs das Bööcke *Sie nicht verlühren*⁴ läst, und Ihnen den Rest, so bald es in Seinen Kräften stehen wird, *zurück zahlen wird* den er weiß zu wohl das es ihr alles ist.

Jedoch das leicht möglich ist das er wird imstande sein 30 procent zu zahlen, so nehmen Sie nur es

[3]

ja an, da Sie doch gegen £ 60 – erhalten werden. Nur dencken Sie ja nicht das Sie selbst unglücklich dabei sind, den Sie werden *nichts verlieren* bloß behalten Sie es für sich geheim.

Bööcke's Geschäft ist ganz gespert[,] alle Arbeiter entlassen, ich wohne im Hauße noch, und habe bereits mein eigenes Geschäft seid der vorgefallen[en] Zeit im einen andern Hauße Etabliret Ich befinde mich auch unter den *Ckreditorn* mit £ 209. –

¹ Értsd itt inkább: Unglück. (Megismétlésénél – lásd a következő számot – inkább: unklugen.)

² Értsd: Kreditoren.

³ Értsd: az esedékes tartozás.

⁴ Értsd: verlieren.

Alexsi verlangt von Bööcke 2 Bronze Figuren und will Sie verkaufen die Ihnen gehören,⁵ Bööcke möchte gerne wissen ob es ihre bewilligung ist, und ob er Sie ihm geben soll[,] sind so guht und berüchten Sie mich darüber.

Ich hoffe das Sie sich wohl befinden weil ich verbleibe

Ihr aufrichtiger Freund
C.L. Andersz

[B. O.]

⁵ Értsd: Alexy követeli a két bronzszobrocskát, amelyet Bööcke Pulszkytól vett át, el akarja adni őket (és Bööcke kérdezteti, van-e erre felhatalmazása Henszlmantól).

Anton Grigorjevics Rubinstein Henszlmann Imrének
 Stuttgartból Párizsba, 1857. október 1.
 Kassa, VSMRP, p. č. 317, [1. levél]

Rubinstein két levele szerint Henszlmann egy operához kezdett szövegkönyvet írni neki, ami – úgy tűnik – Sztjepan Razinról, illetve a doni kozákok felkeléséről szólt volna; a második levél szerint – lásd a 278. számot – a zárójelenetben megszemélyesítve fellépő folyó pedig a Volga lett volna. Rubinsteinnek végül nem tetszett Henszlmann elképzelése, de a témát mással sem dolgoztatta föl, illetve ezekben az években végül egyáltalán nem komponált operát.

[1]

Stuttgart den 1ten Oktober
 1857.

Geehrter Herr Dr.

Mit dem besten Willen kon(n)te ich den Text des Liedes nicht aufreiben daher meiner späte Antwort auf Ihr freundliches Schreiben vom 19ten[,] ich glaube daß wen(n) Sie einen Plan für das Drama haben[,], es nicht von unbedingter Wichtigkeit ist den Text dieses Liedes zu haben, da man den Charakter des *Razin* aus seinen Handlungen ebenso herausstudieren kan(n), wie aus diesem Liede. — Ich überlaße es Ihnen gänzlich mit der Catastrophe des in den Flus werfens die Oper zu schließen, es hängt ja ganz davon ab wie die Handlung geführt ist, auch glaube ich daß die Verkörperung des Flußes in eine entweder eifersüchtige oder gutmüthige Frau viel schönes bieten kan(n), sowohl dramatisch wie auch musikalisch.

[2]

Ich hätte so gerne, daß Sie mir das vorläufige *Scenario* zuschicken möchten, da das noch die Hauptsache bleibt – sich darüber zu verständigen, den(n) was die Poesie der Worte anbetrifft darum bin ich bei Ihnen ganz ruhig.

Ich gehe jetzt auf ein paar Wochen nach *Baden-Baden*, dan auf einen Monat nach Leipzig, wen(n) Sie mir bis dahin etwas zeigen kön(n)ten, würde es mir sehr lieb sein. Dan kön(n)ten Sie es ausarbeiten und vielleicht zum März – wo ich in Paris sein werde – ganz fertig mir übergeben – das wäre sehr schön.

Auf jeden Fall werde ich Sie bitten mir anzuzeigen ob Sie es in Arbeit haben und sich überhaupt damit abgeben wollen oder nicht, da ich jetzt so einen Drang nach dem habe, daß ich mich widrigen Fall's an jemand andern wenden würde.

[3]

In Erwartung eine Antwort zeichne ich mich mit hochachtung ergeben

Ant. Rubinstein

[Sz. E.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
 Jersey szigetéről Párizsba, 1857. október 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 176, [23. levél]

[1]

Kedves barátom!

Az idő oly kedvező hogy még tegnap is megfőrdhettem.

Légy szives tedd az ide mellékelt levelet postára következő cím alatt: Madame Pauline Késmárszky¹ à Eperjes par Vienne [et] Caschau. Nem kell bérmentesíteni.

Rochebrunné levelét megkaptam. A' tiéteket is az orvosi rendelettel. Köszönöm.

Angliába már nem megyek; az indus dolgok elrontották az enyémet. Elmarad későbbre. Remélem nem sokára viszontlátlak, de azért csak küld még a' lapot. Megkaptam a' mult szombatit is ddo 26 Sept(ember).

Köszönts Rochebrunnét 's tarts meg barátságodban.

öszinte barátod
 Dani

Trinity Manor Oct(ober) 2^{án} 1857.

[N. M.]

¹ Irányi húga.

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. október 3.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [2. levél]

Henszlmann nagyon barátságtalanul írhatott Frederick Bööckének, mert a hangnemből Anders azt a következtetést vonta le, hogy Henszlmann nem kapta meg előző levelét, lásd a 274. számot. Ebben ugyanis arról értesítette őt, hogy Bööcke csődbe ment, de gondoskodni fog arról, hogy Henszlmann – és csak ő – ne szenvedjen veszteséget. Ezért a 2. oldal tetejétől a 4. oldal közepéig kis változtatásokkal lényegében megismétli a 274. számú levelet.

[1]

London Oct(ober) 3ten 1857

86 Newmann Street
 Oxford St(reet)

Lieber H(err) Henselman!

Der Bööcke erhielt heute ihren Schreiben, und es tuht ihm leid zu sehen das Sie so von ihm denken. Das er anders denkt, als Sie, können Sie ersehen dadurch das ich ein Brief an ihnen geschrieben der in Paris sich wahrscheinlich auf der Post befinden mus, und nicht laut Ihren schreiben Ihnen zukomen kann sein den sonst hätten Sie nicht so an ihn geschrieben. Es ist meine schuld da ich Ihre Adresse unrecht geschrieben habe als Doctor Henselman

21. Rue Marie

Paris

trachten Sie das Sie den Brief von der Post abhollen

[2]

Jedoch fals Sie den Brief nicht erhalten solten, so sind Sie gewiß das er denselben dem selben inhalt hat als ich Ihnen es noch einmal mitheile als

H(err) Bööcke fand sich leider durch unklügen verkäufe in so einer schlechten verhältniße, daß er den 19. Sept(ember) muste Banckrot erclaren, und laut bücher Ihnen auch nicht anders als unter die Ckraditore¹ zu stellen, jedoch hoft er das Sie in Paris zu einen Advocaten gehen und Ihre Schuld bestädigen, und dan Ihren antheil nehmen wie die anderen Gläubiger, und nehmen Sie Bööcke's versicherung das er nach vollendender Sache, so bald es Ihm nur möglich sein wird, Ihnen den Rest der Schuld gänzlich zahlen wird.

[3]

Er hoft das Sie ihm es nicht übel nehmen das an Ihn nicht selbst schreiben tuht nach dem unter den verhältniße wie er sich jetzt befinden, werden Sie selbst wüssen das er selbst *Niemand* etwas fernerhin zuzahlen versprechen darf. Jedoch ich habe das selben

¹ Értsd: Kreditoren.

ihnen im ersten Brief geschrieben damit Sie bereit auf das Schreiben von Advocaten gewehsen wären. Also machen Sie sich nur keine Sorgen das Sie alles verlieren den Bööcke wird gewiß Ihnen nichts verlieren lassen da er weiß das es Ihre ganzes ist, nur nehmen Sie Ihren antheile auch, von der *Banckrot Court*² als ich es selbst tuhn mus da ich auch £ 209 zu bekommen habe. Den er wird gewiß wieder sein fortkomen finden, und ich hoffe besser als früher.

Auch habe ich Ihnen geschrieben das Alexsy die Bronze figuren

[4]

von Bööcke begerte und verkaufen will, wollen Sie so guht sein und mir schreiben ob Bööcke Sie ihm geben soll?

Das Juwelln geschäft hat man gänzlich abgeschlossen den Bööcke und da ich alle Kunden haben, so habe ich selbst angefangen und beschäftigte einige Arbeiter ihm eine anderen Hauße.

Ich hoffe das Sie meine versicherung an(n)ehmen das Bööcke als freund gegen Sie handeln wird, und Sie sich beruhigt fühlen werden das Sie nichts verlihren werden. Wie ich verbleibe

Ihr aufrichtiger Freund

C.L. Andersz

86. Newmann Street Oxford St(reet)

[a bal oldalon, a vízszintes sorokra merőlegesen írva:]

Die Sum(m)e belauft sich auf £ 7000.– in Banckrot.

[a jobb oldalon, a vízszintes sorokra merőlegesen írva:]

Unter andern wie viel wollen Sie für die 2 Broncen schreiben sie mir as gleich

[B. O.]

² Értsd: bankruptcy court (csődbíróság).

Anton Grigorjevics Rubinstein Henszlmann Imrénék
 Baden-Badenből Párizsba, 1857. október 17.
 Kassa, VSMRP, p. č. 317, [2. levél]

[1]

Baden-Baden den 17ten
 Oktober
 1857.

Geehrter Herr Doctor

Ich danke Ihnen für die baldige Zusendung des Scenario¹ – es ist ein sehr interessantes Werk voll von allen möglichsten Schönheiten, doch kan(n) ich mich damit nicht einverstanden erklären, besonders ist mir die Romantische Seite darin umfänglich vorgekom(m)en, die personifikation der Wolga in dieser Weise scheint mir kalt und nicht neu, und etwas Anderes auszufinden scheint mir schwer und sogar unmöglich, daher ich Sie auffordere die Sache fallen zu lassen, oder den Stoff einem anderen Komponisten zu geben, und vielleicht später ein mal etwas anderes für mich zu entwerfen.
 [2]

Im März kom(m)e ich nach Paris und da wollen wir darüber mündlich Rücksprache nehmen.

Ich hoffe, daß Ihnen diese Vorarbeit nicht zu viel Zeit geraubt hat, und daß Sie mir meine Offenheit nicht verübeln werden, da Sie gewis mit mir einverstanden sind daß ein Komponist dem sein Text nicht ganz und gar entspricht nichts Gutes zu leisten vermag.

Mit hoher Achtung ergeben

Ant. Rubinstein

[Sz. E.]

¹ Vö. a 275. levéllel.

**August von Frays, a bajor udvari színház főintendánsa
a Lauffer és Stolp könyvkiadónak
Münchenből Pestre, 1857. október 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben**

Könyomatos levélpapíron. A közölt felirat *Königlich* és *Bayerische* szavai között a Bajor Királyság címere (címertartóival együtt), az utolsó sor alatt a metsző jelzése. Csupán az aláírás saját kezű.

Henszlmann Imre *Die Omodeer* című tragédiájáról van szó, amelynek kéziratát Lauffer és Stolp – a levél szerint – a meg nem nevezett szerző megbízásából küldték, s amelyet ezzel a levéllel nekik küldtek vissza.

[címzés az oldal közepén, a nyomtatott fejléc alatt:]

An
die Herren Lauffer & Stolp
in Pest.

[1]

Die
Königlich Bayerische
Hof-Theater-Intendanz

München, 20 Oktober 1857.

Das unterm 4. April l(aufenden) J(ahr)s im Auftrage des ungenannten Verfassers eingeschickte Stück „*Die Omodeer*“, historisches Trauerspiel in 5 Aufzügen, erhalten Sie in der Anlage unter dem Bemerken zurück, daß dessen Aufführung für die hiesige K(önigliche) Hofbühne nicht begutachtet worden ist.

Mit Hochachtung zeichnet

Frays

[Sz. E.]

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Ludwig Andersnek
Párizsból Londonba, 1857. október közepe táján
Kassa, VSMRP, p. č. 64, [14. levél]

A papírlap egyik oldalán Henszlmann levélfogalmazványa, másik oldalán Henszlmann másolata a *Times* 1857. november 11-i számában Bööcke csődjének első tárgyalásáról megjelent tudósításról, lásd a 283. számot. (A hagyatékban Frederick Bööcke levelei közé beosztva.)

A keltezés nélküli fogalmazványban Henszlmann arra szólítja föl Anderst, hogy Bööckénél lévő műtárgyait (ne Alexynek – vö. a 274. és 277. számmal –, hanem) Zänsdorfnek adja át. Erre válaszol Anders november 3-án – lásd a 281. számot –, mondván: jobban jár Henszlmann, ha neki ad teljes körű meghatalmazást érdekei képviselésére és ő a tárgyakat is jól el tudná adni. A levél első mondata szerint nem azonnal válaszolt, Henszlmann levele tehát október közepe tájára datálható.

A címzett és a megszólítás közé Henszlmann ceruzával Leblan párizsi címét („Leblan 143 R(ue) Vaugirard”) írta föl, és különböző rövidítésekkel tipizált méretadatokat; a levélfogalmazvány alatt ceruzával két félsornyi feljegyzése, amelyből annyi olvasható ki, hogy említi Villard (de Honnecourt) nevét és a braine-i Saint-Yved-templom alaprajzát („Grundriss von Braisne”).¹ A fogalmazvány mellett a bal margón keresztben, ceruzával, nagy betűkkel: „Bööcke”.

[címzés balra fenn:]

Herrn Ludwig Anders in London

[1]

Lieber Freund

Ich ersuche Sie gemæss dem Versprechen Ihres letzten Briefes an mich meine beiden Bronzestatuetten Herrn Zæhnsdorf zur Uibersendung an mich zu übergeben. Ausser diesen beiden Statuetten wird sich noch ein etrusischer Bronzespiegel von mir, so wie ein Paquette bestehend aus 12 Kupferstichen von Golzius einem oder zwei Holzschnitten aus der Schule Rubens u(nd) Manuskripten von meiner Hand vorfinden. Ich bitte Sie freundlichst diess Alles H(ernn) Zæhnsdorf zu übergeben.

Ihr

Henszlmann

[B. O.]

¹ Vö.: *Henszlmann 1857*.

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. november 3.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [1. levél]

[1]

London, Nov(ember) 3.th 1857
 86. Newmann St(reet)
 Oxford St(reet) W.¹

Lieber Freund!

Sie werden mir entschuldigen das ich Ihnen nicht auf Ihren Schreiben gleich geantwortet habe, die Uhrsache ist, da ich mit H(ern) Zensdorf gesprochen habe das sehr aufgebracht gegen Bööcke schien und mir sagte das Sie seinen Rath angenommen haben und Ihre Schuld nicht unter die gläubiger geben werden und warten bis Bööcke nach Paris einmal komen sollte ihm einsperen lassen,

[2]

fals er Ihnen ihre Schuld nicht zahlen sollte. Also zufolge dessen und Alexsys der auch sehr fühl² den Bööcke geschadet, da er überall hin wo er nur kon(n)te herum gegangen und noch geht die Sahe zwischen Ihnen und Bööcke so schlecht gegen Bööcke spricht. Der Bööcke kein guhtes tuht, und sehe schwartz da alles Ihm zu Ohren komt. Da doch Sie aus meinen ersten Schreiben sehen können daß nicht B.³ mit Ihm so meinte als mit den andern Creditorn und fals Sie mein Raht befolgen[,] welches jedenfalls besser ist als Zensdorf.

[3]

Der B. hat gar nichts und auf freundschaftlichen wegen bin ich überzeugt, das Sie Ihre Sache erhalten so bald er nur es imstande zu tuhn[,] sein wird. Ich rahte dieses Ihnen als Freund an da es Ihr auch leichter zu tuhn dan ist da Sie doch from Buncropt Court⁴ gegen £ 60. – –⁵ erhalten möchten, da es £ 2000 – – sein wird zu zahlen. Also fals Sie das tuhn wollen geben Sie jemanden die folmacht Ihre Schuld hier zu bestädigen und lassen Sie die Sache der Laufe des Gesetzes des Buncropt Court[,] dan möchte ich an Ihren

[4]

Stelle der B. selbst freundlich schreiben den er ist würklich jetzt arm und meint es sehr guht gegen Sie, und er hat auch freunde, wo nach gesche[he]ner Sache, die gewuß ihm helfen werden, und so noch einmal besser stehen kan, als er ja war. Da fals Sie sich mit ihm verfeinden fals jeden fals sein möchte fals Sie Zensdorfs Raht anfolgen da Zensdorf so ihm nicht guht ist, ich zweifle das Sie Ihre Sahe ja bekommen.

¹ Azaz: Newmann Street, az Oxford Street sarkán, West End.

² Értsd: viel.

³ Bööcke.

⁴ Értsd: a csődbírószághoz (bankruptcy court).

⁵ Azaz: 60 font sterling, 0 shilling, 0 pence.

Für diesen Augenblick kan B. ihnen kein Geld geben da er hat selbst nichts von was zu leben, jedoch fals Sie die Figuren⁶ verkaufen wollen die ich bereits dem Zensdorf gegeben samt Spiegel, so könnte ich den ich mehrere Kunden von B. kenne die 2. Figuren Ihnen verkaufen laut mein Urtheile glaube ich daß

[5]

ich gegen £ 25. – – bekommen könnte möglich were, ohne Spiegel. Also fals Sie wollen so geben Sie die ordre⁷ dem Zensdorf mir die Figuren wieder zu geben und ich tuhe was ich kan und sende Ihnen so gleich das Geld, so bald ich sie verkauft habe. Den von Court werden Wür nicht früher als gegen ende Januar das Geld bekommen.

Die Sache des B. steht so zimlich guht, was mir bewust ist[,] bis jetzo ist blos ein Creditor der sehr böse zu sein scheind, selber ist ein Jude und machte selbst 3. Buncropt[,]⁸ hat glaube kar kein Certefikat⁹ so der kan ihm nicht fühl schaden, mehrere andere Creditoren

[6]

komen selbst zum B. und versprechen ihm Ihre freundschaft und werden nicht feindselig gegen ihm auftreten beim Gericht, selbst von Paris hat er brieft erhalten mit dem freundlichsten Inhalt von Creditoren[,] daher glaubt B. das es auch nicht Ihre Wille war das Alexsy hir solches aufsehen gegen ihm machte und auch Zensdorf der froh ist etwas gegen B. sprechen zu können.

Ich hoffe da Sie sehen das ich als freund aufrichtig gegen Ihnen bin, mir Ihre Meinung in Ihr nächsten Schreiben mittheilen den wen man von einer und zweiter hier hört, was Sie machen werden und als Zensdorf sagt er hat die ganze folmacht von Ihnen

[7]

zu handeln in jener Sache so aller dings müssen Sie mir es nicht übel nehmen wen ich nicht schreibe da ich dan nicht weiß wie ich daran bin.

Wollen Sie mir die folmacht ertheilen durch ein Brief in Englisch das ich Ihre Schuld hier bestätige[,] so tuhe ich es auch, da ich dan auch Creditor bin und mein Schuld bestätigt habe von £ 209. So könnte ich da ich dan eine Stime von £ 500. hatte näbst selben anderen Creditoren die dan B. geneigt sind vieleih seine Sache erleichtern, den Zensdorf wie ich früher bemerkte ist B. nicht geneigt. Indessen tuhen Sie wie Sie selbst am besten denken, jedoch ich glaube das wäre das beste.

[8]

Am 10. dieses Monat ist seine erste Exsamination[,]¹⁰ so fals Sie dieses tuhn wollen so schücken Sie mir so gleich die folmacht,¹¹ damit ich bei dieser gelegenheit etwas für B. tuhn könnte da fals die Oposition nicht stark genuk ist er gleich pasiern kan und so die sache früher ein ende hat was für Sie besonders fortheilhafter ist.

⁶ A két bronzszobrocskát.

⁷ Azaz: utasítást.

⁸ Értsd: csődöt. (Az angol *bankruptcy* és a német *Bankrott* kontaminációja.)

⁹ Értsd: Zertifikat.

¹⁰ Vö. a 283. számmal.

¹¹ Értsd: schicken Sie mir sogleich die Vollmacht.

Ich habe bis jetzo in Frith Str(eet) gearbeitet mit mein Arbetern[,]¹² letzten Dienstag ist mir B. alles verkauft worden, und so habe ich zurück gekauft das Atilge¹³ und einige Möbeln und habe das Geschäft im alten Hauß. B. wohnt auch hier. Ich hoffe das beste in der Zukunft, und verbleibe

Ihr aufrichtiger freund
C.L. Anderz

[B. O.]

¹² Értsd: mit meinen Arbeitern.

¹³ Értsd: atelier (a szó angol fonetikus alakjából leírva), azaz az ötvösműhelyt.

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. november 6.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [5. levél]

[1]

London November 6th 1857
 86. Newman Street
 Oxford St(eet) W(est End)

Lieber Freund!

Laut Ihrem Schreiben welches ich heute erhalten, ersehe ich das Sie mir die Vollmacht ertheilen wollen in hinsicht Ihrer Sache Ihre Person zu vertreten, Ich ersuche Sie daher, das Sie mit Ihrem Schuldschein den Sie in Händen haben, zu einen Advocaten gehen in Paris (ein französischer) und vor Ihm ein *Avidavit*¹ od(er) Jurament² ablegen[,] das Bööcke Ihnen, laut Ihrem Schuldschein das Geld schuldig ist, welches der *Advocat* Ihnen mit einer Schrift, mit Inhalt der Vollmacht für mich beständigen wird welche Sie selbst so dan unterschreiben müssen. Selbe übersenden Sie mir mit

[2]

Einschlus des Schuldschein (die Schrift kann Englisch od(er) französisch sein) ich gehe sodan hier zum Mr Chedlay³ der der Advocaten der Gläubiger ist und über gebe Ihm Ihren Schuldschein und Agire für Sie, trachten Sie dieß mir so bald als möglich zu senden.

Ich glaube das ein jeder Advocat in Paris mit dieser Sache beschaut weiß, da solche fälle täglich vorfallen.

Es freute mich zu sehen das Sie auf mein Vorschlag eingehen und wo mir mit der Vollmacht betrauen, sind Sie gewüß das es zu Ihrem besten ist und ich gewüß selbst darauf sehen werde, das Sie keine

[3]

Ursache haben sollen zu beraihen⁴ das Sie mein Vorschlag befolckten.

Dienstag ist der erste Exsamination der Bööcke, so können Sie am Mitwoch od(er) Donnerstag selbst in der Times sehen,⁵ Bööcke wird von eine der ersten Advocaten

¹ Értsd: affidavit.

² Azaz: jugement; értsd: déclaration.

³ Mr. Chidley.

⁴ Értsd: bereuen.

⁵ Vö. a következő számmal.

vertäudigt⁶ werden. Er wird jedenfalls keine zu leichte Sache zu überstehen[,] haben da ein od(er) zwei Gläubiger ihm nicht guht sind[,] jedoch Wir müssen das beste hoffen. Auf baldige Andword hoffen verbleibe ich

Ihr aufrichtiger fred⁷
C.L. Anderz

[B. O.]

⁶ Értsd: verteidigt.

⁷ *Freund* jelzése.

Henszlmann Imre másolata a *Times*ban Frederick Bööcke csődjének tárgyalásáról megjelent tudósításról
Párizs, 1857. november 11. után
Kassa, VSMRP, p. č. 64, [14. levél]

A Ludwig Andersnek szóló levélfogalmazvány – lásd a 280. számot – papírjának hátoldalán.

[1]

Times vom 11ten Nov(ember) 1857

In re Bööcke (before M. Comissioner Holroyd)

The bankrupt Frederick Robert Paul Bööcke, was a jeweller, of 81¹ Newman street, Oxford str(eet). His amounts show unsecured creditors 7.504 £ creditors holding security 945 £; property held by creditors 1500 £, other assets about 600 £.

This was on examination meeting.

Mr. Chidley opposed for the assignees; Mr. Lawrence supported.

The bankrupt, examined, admitted having received 860 £ from Mr. Tessier for the sale of brilliant, and stated that the money had been paid away in his business. Neither that nor a sum of 140 £ received from Mr. Roland had been entered in his books. His cash amount was made up from memory. In June last he bought a diamond ornament of Messrs Blogy and Martin for 530 £, while he had broken up and sold to differents parties for 300 £.

Mr. Chidley on this evidence asked for an adjournement, to alon time for inquiry and investigation.

A creditor joined in the application, & observed that, in his opinion, more property would be found to have been taken by the bankrupt to the continent than they had get heard of — An adjournement was ordered.

[B. O.]

¹ Fölé írva: 86; értsd: valójában 86.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Frederick Bööckének
 Párizsból Londonba, 1857. november 17.
 Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban

[címezés az 1. oldalon, balra fenn:]
 H(ern) Friedrich Bööcke in London
 86 Neuman Str(eet) Oxford Str(eet)

[1]

Paris den 17 Nov 1857
 20 Rue Madame

Lieber Freund!

Es ist über eine Woche, dass ich an Anders geschrieben, u(nd) ihn ersucht habe mir ein Formular für das Affidavit, das ich beim hiesigen englischen Consulat zu beglaubigen, u(nd) eine Vollmacht auf seinen Namen ausgestellt von Advocaten Ihres Concurses zu erbitten, u(nd) mir zuzusenden. Da er die Sache ziemlich pressant gemacht, u(nd) da er mir früher bereits geschrieben ich würde das Affidavit vom Concurs Advocaten oder Syndik oder wie der Mann sonst heisst,¹ einzig u(nd) allein schon auf Ihre Erklärung dass ich Ihr Gläubiger sei zugeschikt erhalten, muss es mich um so mehr befremden dass ich seit vergangenem Montag vergebens auf diese Schriften warte. Ich habe Ihnen in meinem letzten, so wie auch Anders die Versicherung gegeben, dass ich mit vollem Vertrauen in sie Beide thun will was meinerseits zur Erleichtung Ihrer Angelegenheit dienlich ist, u(nd) habe auch Anders Rath u(nd) Vorschlag mich als Bevollmächtigter vertreten zu wollen, angenom(m)en. Wie kommt es nun dass er mir die Mittel seinen Rath u(nd) Antrag durchzuführen nicht zukom(m)en lässt? Ich berücksichtige Ihre Lage mit vollem Bewusstsein ihrer Peinlichkeit, diess Bewusstsein wird noch durch die Freundschaft, die ich zu Ihnen hege erhöht: nichts destoweniger kann ich sie versichern dass mir wahrlich noch ærger zu Muthe ist als Neuer

[2]

selbst; denn Sie wissen dass mit dem Kapitale welches bei Ihnen steht mir so ziemlich das letzte Brett auf dem ich schwimme unter dem Leibe weggezogen wird. Da Sie nun wie auch wahrscheinlich Anders tæglich mit den Advocaten Ihrer Angelegenheit zu thun haben, kann er Beiden nicht schwer fallen die gewünschten Documente zu erhalten u(nd) mir zuzusenden, damit ich so in Ordnung bringen kann, was wie ich hoffe, uns Allen dienlich ist. Ich ersuche Sie dann noch *auf das Dringendste* Herrn Anders meinerseits zu bitten dass er es nicht versæume. Wenn Sie mir nur ein einziges Trostes

¹ Értsd: csödgondnok.

Wort schreiben wollten, würde mich diess in meiner beklagenswerthen Lage unendlich erfreuen. Ich habe die erste Prozessverhandlung in der Times gelesen, u(nd) Sie innig bedauert, haben Sie Hoffnung dass es bei der zweiten besser gehen wird? Schreiben Sie doch hinüber

Ihren
Henszlm

[B. O.]

Albert Lenoir jelentése a francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának Henszlmann Imre arányelméletéről

Párizs, 1857. október–november

Revue de l'architecture et des travaux publique, 15 (1857), 151–156. hasáb

Albert Lenoir a *Rapport fait à la Section d'archéologie du Comité de la langue, de l'histoire et des arts de la France, au Ministère de l'instruction publique* címen kinyomtatott jelentést,¹ amely a *Revue de l'architecture et des travaux publique* novemberi számában jelent meg, még 1854 őszén írta a minisztériumi bizottság – erről lásd a 157. szám bevezetőjét – számára, amelyet egy november végi albizottsági ülésen, illetve egy december eleji bizottsági ülésen olvasott föl. Az 1857 késő őszen nyomtatásban megjelent szöveg lényegében azonos a három évvel korábban felolvasottal, egyetlen részét kivéve, amelyet e második változatban Lenoir átfogalmazott, lásd a 169. számot, illetve annak bevezetőjét. A kinyomtatott változat magyar fordítását lásd a 295. számon.

Arról a kérdésről, hogy született-e bizottsági jelentés Henszlmann elméletéről, lásd a 300. számot. Mindenesetre Albert Lenoir úgy ítélhette meg, hogy elérkezett az ideje azoknak a lépéseknek, amelyeket 1854-ben kilátásba helyezett, s amelyekről Henszlmann így írt Pulszkynak 1854 decemberének végén – lásd a 172. számot – az ügy addigi folyásáról beszámolva: „Lenoir azt mondja, hogy a ’ ministerium budgetje ki lévén merítve jobb lesz kis időt várni, addig is megígérte hogy a ’ miniszterrel szólland, hogy rapportját kinyomatandja a ’ Moniteurban”.

¹ Említi: ZÁDOR 1966, 217; SISA 1990, 65.

au commencement de mes études. Tous les artistes gagneraient à y passer deux années à leur début, pour y puiser les éléments des trois arts qui n'en font qu'un : Peinture, Sculpture, Architecture. Et je conseillerais aux jeunes gens qui fréquentent l'École, et qui peuvent donner tout leur temps à l'étude, d'en suivre tous les cours. Qu'ils se destinent à l'industrie, ou à l'art pur, ils en deviendront toujours plus forts.

Je vous devais ces graves et sôlques avis d'un artiste éminent. Qu'ils allument en vous, jeunes gens, une généreuse ardeur, qu'ils resserrent les liens de respect et d'affection qui unissent l'élève au maître! Qu'ils vous pénètrent surtout de reconnaissance pour l'État, qui vous donne de pareils guides, pour l'Empereur, dont les magnifiques projets, les vastes entreprises, ouvrent un champ sans limites à l'activité humaine, et préparent aux arts et à l'industrie le plus fécond, le plus glorieux avenir!

— Ce rapport, écouté avec la plus grande attention, a provoqué à plusieurs reprises d'unanimes applaudissements.

RAPPORT

FAIT A LA SECTION D'ARCHÉOLOGIE DU COMITÉ DE LA LANGUE,
DE L'HISTOIRE ET DES ARTS DE LA FRANCE, AU
MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE.

MESSIEURS,

Dans la séance de la section d'archéologie du mois dernier, j'ai eu l'honneur de vous soumettre un travail de M. le docteur Henszlmann, ayant pour titre : *Mémoire sur la découverte du système de l'Architecture classique et du Moyen-Age*. L'auteur y exposait qu'après avoir examiné plusieurs centaines des monuments les plus remarquables de la Grèce, de l'Italie, de la France, de l'Allemagne, de l'Angleterre et de la Hongrie, il avait découvert un procédé au moyen duquel les architectes établissaient les proportions d'ensemble et de détail des édifices, pour les mettre en harmonie. Après avoir donné quelques développements de nature à faire comprendre l'importance et l'utilité de la découverte, il terminait en proposant de la communiquer à une commission spéciale, s'engageant à prouver l'évidence de sa théorie si l'administration daignait s'intéresser à sa mise à jour.

Chargé par M. le président de la section d'archéologie d'examiner la demande de M. Henszlmann, je vous soumetts les résultats que j'ai obtenus de la communication de ses longs travaux.

Ce fut en mesurant avec le plus grand soin la cathédrale de Kaschau, sa ville natale, que M. Henszlmann fit les premiers pas dans sa découverte; il y reconnut qu'une loi géométrique et arithmétique régit l'ensemble et les détails de l'édifice, que les proportions étaient développées d'une seule dimension fondamentale, avec une régularité parfaite; frappé de cette harmonie, l'auteur parcourut l'Allemagne et reconnut la même loi, non-seulement dans les monuments gothiques, mais aussi dans ceux de la période romane; il la trouva jusque dans le plus ancien de ces édifices, à l'é-

glise de Gernrode, qui date de 968. Passant de l'Allemagne en Angleterre, il y poursuivit avec succès les observations qui pouvaient le conduire à son but; là, jugeant convenable de prendre date de sa découverte, il en communiqua un aperçu à une commission de l'Institut des architectes britanniques; le président, M. Donaldson, m'adressa l'auteur à Paris.

J'ai communiqué à M. Henszlmann de nombreux plans d'édifices mesurés avec soin; plusieurs artistes ont agi de même à son égard; je l'ai mis en rapport avec les architectes qui ont dessiné le plus scrupuleusement les édifices grecs; il résulterait de ses études :

1° Que les Grecs, tout en appliquant la théorie du module à l'architecture, y auraient appliqué aussi une loi mathématique de l'harmonie des corps, due sans doute à une civilisation antérieure, et dont on sait que Pythagore possédait la clé; les temples de la grande Grèce et de la Sicile, ceux d'Egine, de Corinthe, de Phygale, d'Athènes, rentrent avec une précision remarquable, dans cette loi;

2° Que les Romains paraissent l'avoir ignoré bien qu'on en retrouve quelques traces dans ceux de leurs monuments sur lesquels a pu s'exercer l'influence des Grecs;

3° Que, sous le règne d'Auguste, le système théorique du module prévalut dans tout l'empire, Vitruve nous le fait connaître; il reparut à la Renaissance sous les compas de Barozzio de Vignola, de Palladio, de Philibert de Lorme, etc.

Quant au système qu'employaient les Grecs, il se serait transmis aux Byzantins; on en retrouve l'usage dans les temples chrétiens de l'Orient, dans l'église de Saint-Vital de Ravenne et l'imitation qu'en fit Charlemagne à Aix-la-Chapelle, dans l'édifice byzantin de Périgueux. Pour ce qui concerne la période romane, l'église de Gernrode, construite sous l'empereur Othon II, au milieu du xe siècle, et l'un des plus anciens monuments de ce style, présente le système; l'impératrice Théophanie, Byzantine de naissance, a pu contribuer à le faire introduire en Allemagne. Toute notre architecture du Moyen-Age présente l'emploi le plus complet de la théorie usitée chez les Grecs; le xiiie siècle la perfectionna, et son rudiment est tracé dans l'album de dessins de Villars de Honnecourt, architecte de cette époque. Enfin, je trouve, dans les écrits de Palladio, la preuve qu'il connut et employa ce système ou quelque autre analogue, ce qui dut contribuer à la perfection des œuvres de ce célèbre architecte; cette perfection, produite par la loi de l'harmonie, à l'époque de la Renaissance, dans les travaux d'un artiste qui paraît l'avoir connue, est digne de remarque.

M. Henszlmann démontre simultanément, par la géométrie, l'arithmétique et l'algèbre, que, depuis la plus haute antiquité grecque jusqu'à la fin du xve siècle, les architectes, prenant pour base la dimension fondamentale de l'édifice qu'ils avaient à élever, établissaient sur cette ligne une échelle de proportion croissante et décroissante, construite d'après une formule mathématique qui fut légèrement modifiée au Moyen-Age; qu'ils soumettaient à cette échelle toutes les parties grandes ou petites du monument, suivant leur besoin et sans gêner en rien pour cela leur goût et leur imagination; c'était seulement une règle à laquelle ils soumettaient l'ensemble et les détails, afin qu'il y eût entre eux des

rapports d'harmonie. L'artiste, hardi dans ses inventions et plus habile que ses devanciers dans l'art de construire, arrivait à des proportions plus sveltes, comme on les remarque au Parthénon, à la Sainte-Chapelle de Paris; c'étaient alors des degrés plus fins de son échelle proportionnelle qui le guidaient, mais l'harmonie mathématique n'en était pas troublée pour cela; comme un musicien compositeur reste soumis aux lois de l'harmonie des sons, bien qu'il élève ou abaisse le ton du morceau musical qu'il produit; la conception architecturale, non moins libre, aurait été soumise à une loi analogue qui faisait éviter les écarts d'une imagination non réglée par elle.

A chacune des divisions croissantes ou décroissantes de l'échelle géométrique établie par l'artiste, correspondaient des séries de chiffres formant, en quelque sorte, des octaves basses et élevées comme celles d'un clavier; il trouvait dans l'ensemble de ces séries numériques ou dans leurs composés, toutes les mesures utiles à la réussite de sa conception, ainsi qu'un musicien, ayant dans un instrument toutes les notes et leurs relations diverses, y cherche les effets qu'il veut produire et, déduit de leurs rapports mutuels, l'harmonie de son sujet; c'est une loi analogue que M. Chevreul découvrit dans les rapports harmoniques des couleurs.

Après l'examen de l'ensemble des travaux de l'auteur de la découverte, j'ai dû passer à leur analyse: avec le compas et la plume, j'ai vérifié les échelles géométriques et numériques de la plupart des édifices dont les plans, les façades, les nombreux profils de moulures composent la riche collection de dessins réunis par lui; dans tous, j'ai trouvé la parfaite harmonie qu'il annonce. Désireux de pousser plus loin l'expérience, j'ai produit des dessins de grande dimension, relevés sur des édifices inconnus à M. Henszlmann et qui représentaient les périodes romane et gothique; établissant alors moi-même les échelles suivant sa théorie, j'ai vu entrer, dans leurs divisions et de la façon la plus précise, sans la moindre fraction géométrique, tous les membres de ces édifices d'architecture variée. J'ai vérifié en outre, en appliquant ce mode, qu'il fournit un moyen mathématique pour reconnaître, soit les changements apportés dans un projet d'édifice qui n'aurait reçu d'abord qu'un commencement d'exécution, soit les remaniements dus à un autre artiste, modifications qui, quelquefois, sont inappréciables à l'œil et deviennent évidentes par l'application des échelles harmoniques. Cette théorie facilite aussi l'étude de la comparaison chronologique des monuments, celle des écoles ou des nationalités diverses, et des applications faites jusqu'ici par l'auteur de la découverte, il résulte que la France joua le principal rôle dans l'art du Moyen-Age.

Pour ce qui concerne les détails, les moulures de tout genre qui, depuis la plus haute antiquité grecque jusqu'au xve siècle, ont décoré les corniches, les chapiteaux, les bases et tout membre d'architecture créé pour la décoration, ils sont soumis à la même loi proportionnelle, et de plus, leurs profils, qu'on a cru jusqu'ici produits par le caprice, les formes quelquefois singulières de l'échine du chapiteau grec et de la moulure gothique, passent rigoureusement par un tracé géométrique rentrant dans cette loi.

Il serait donc, aujourd'hui, démontré par la science, que l'art des Grecs était guidé dans ses conceptions par une loi mathématique de l'harmonie, soumettant à l'idée la matière et ses formes, et contribuant à donner aux productions de ce peuple, l'unité, la grandeur, la proportion simple et régulière qui, plus ou moins répandues dans les productions de l'art, constituent le beau; que cette même loi d'harmonie, traversant les siècles en se modifiant suivant les temps et les lieux, vint aussi donner à nos arts du Nord une beauté relative dans laquelle on retrouve les principaux éléments qui précèdent, auxquels vinrent s'ajouter le mouvement et la variété; et ce lien unit l'art du Moyen-Age à celui de l'antiquité, bien qu'ils se trouvent dans des conditions très-différentes.

Tout ce qui précède indique l'importance de la découverte de M. le docteur Henszlmann, envisagée d'un point de vue général; je citerai presque textuellement son mémoire pour ce qui concerne en France son utilité immédiate et pratique.

La découverte a, dit l'auteur, quant aux effets qui en doivent résulter pour la France, une signification toute particulière et presque exclusive. Dans sa sollicitude pour les anciens monuments, le gouvernement de ce pays, s'étant chargé de les restaurer et de les publier, il importe aux hommes spéciaux, ainsi qu'à l'administration, de posséder la théorie d'après laquelle ces restaurations doivent s'opérer. Toute restauration, à moins qu'elle ne soit une simple répétition des parties conservées, doit s'effectuer dans le même esprit que celui dans lequel a été conçu le plan original; il est, par conséquent, indispensable de connaître le principe qui a présidé à la conception et à l'exécution des monuments; toutes les fois que les architectes de nos jours, dépourvus de la connaissance de ce principe, entreprennent de restaurer les édifices du Moyen-Age ou d'en construire de nouveaux, ils risquent naturellement de porter atteinte à l'harmonie de l'ensemble et de rendre indispensable, dans l'avenir, la démolition de travaux dispendieux (c'est ce qui arrive aujourd'hui à l'église de Sainte-Clotilde), et, s'il y en a qui réussissent plus ou moins bien à se rapprocher des anciens modèles, ce sont toujours des hommes exceptionnels; les maîtres du Moyen-Age, au contraire, en possession de la théorie, ne s'exposaient pas à des inconvénients aussi fâcheux, fussent-ils d'un talent médiocre.

La découverte de M. Henszlmann permettant de distinguer sur-le-champ une construction primitive d'une imitation moderne ou même d'un remaniement opéré à ancienne date, il deviendrait facile de rétablir un édifice dans son harmonie première en se reliant aux vieilles constructions; enfin l'architecte, élevant un monument neuf, pourrait, dans des proportions mathématiques et sûres, harmoniser les diverses natures de matériaux appelés à supporter, à appuyer ou à constituer l'édifice.

J'arrive à la partie du travail qui intéresse plus directement la section archéologique du comité de la langue de l'histoire et des arts de la France, parce qu'il s'agit des avantages que cette découverte pourrait présenter pour la publication de nos monuments nationaux, but et origine de notre institution.

La précision mathématique du principe découvert par M. Henszlmann est telle, que, lorsqu'on connaît la mesure de la ligne fondamentale d'un édifice, on établit par le calcul, et en poussant les fractions décimales aussi loin qu'on le désire, l'échelle numérique de toutes les dimensions qui doivent se rencontrer dans le monument. Elle se divise en séries décroissantes dont les divers membres ne diffèrent entre eux que par les fractions les plus minimes; il en résulte qu'en gravant cette échelle numérique auprès de l'échelle géométrique de l'édifice, et distinguant chaque groupe de chiffres par une lettre ou tout autre signe reporté sur le plan, les façades ou les coupes gravées, on juge immédiatement, et sans l'emploi du compas, instrument imparfait lorsqu'il s'agit de précision mathématique, on juge, disons-nous, des dimensions exactes et relatives de telle partie du monument qu'on a besoin de connaître; il devient évident alors qu'on pourrait graver les plans généraux et les autres planches sur une échelle moindre que celle qu'on adopte généralement dans les publications officielles; puisqu'on n'aurait plus à y exprimer les dimensions de chaque partie par des cotés, elles pourraient être remplacées par une simple lettre ou un autre signe; cette réduction des planches, atteignant le même but avec plus de précision, n'entraînerait pas à des dépenses aussi grandes que par le passé.

Le travail de M. Henszlmann, qui comprend les comparaisons graphiques et analytiques des principaux édifices grecs, byzantins, romans et gothiques, est prêt à être publié; on conçoit quelle serait l'importance de sa mise à jour pour l'étude théorique ainsi que pour la pratique de l'architecture. La section d'archéologie se joindra à nous, sans doute, pour prier M. le ministre de vouloir bien encourager une publication qui jetterait tant de lumière sur l'étude de l'art, et dont les conséquences seraient si importantes pour le pays où elle serait entreprise.

La publication entière comprendrait trois volumes in-4° de cinquante feuilles chacun avec un atlas de soixante-quinze à quatre-vingts planches plus vingt-six tableaux synoptiques (1).

Comme je l'ai dit en commençant, jusqu'ici les Romains semblent avoir ignoré la loi de l'harmonie des lignes, dont on retrouve l'application chez les Grecs; Vitruve le démontre en basant les proportions de l'architecture sur un système tout autre que celui qui vient d'être indiqué. Toutefois, quelques mots échappés à sa plume font voir, à qui est initié à la première théorie, que cet écrivain-artiste en eut quelque notion vague, et le peu qu'il en dit ne s'applique pas à l'architecture, mais démontre que les Grecs usèrent de cette loi pour d'autres arts, ce que la science vient confirmer aujourd'hui. En effet, M. Henszlmann, curieux de pou-

ser ses investigations au delà du domaine monumental, a reconnu la loi de l'harmonie des formes dans la statuaire, dans la céramique des Grecs; étendant encore ses recherches, il la trouve dans les proportions du squelette humain, dans la pesanté spécifique des métaux. Serait-ce la formule de l'harmonie universelle?

Philibert Delorme dit dans une note imprimée en marge de la page 168 de son ouvrage d'architecture, *que le premier il avait fait usage des proportions extraites du vieil testament pour coter les figures de son volume*; cette note me conduit à quelques réflexions.

Je trouve, dans le chapitre xxv de l'Exode, ces mots : « Le Seigneur parle donc à Moïse et lui dit : Ordonnez aux enfants d'Israël de mettre à part les prémices qu'ils m'offriront.... ils me dresseront un sanctuaire, afin que j'habite au milieu d'eux, selon la forme très-exacte du tabernacle que je vous montrerai.... » Suit au chapitre xxi la description complète du tabernacle; le verset 40 du chapitre précédent s'exprime ainsi : « Considérez bien toutes choses et faites tout selon le modèle qui vous a été montré sur la montagne. » Plus loin, dans les paralogismes, on voit David donnant à son fils Salomon les plans, et descriptions qu'il avait reçues de Dieu pour lui élever un temple à Jérusalem; or, dans les proportions et certaines formes indiquées par ces divers livres de la Bible, on voit les éléments du système harmonique reconnu par M. Henszlmann; Moïse en faisant exécuter le tabernacle, s'est-il fondé sur une révélation? les Grecs en profitèrent, puisqu'on reconnaît la théorie sur leurs monuments. L'ignorance des Romains à son égard indiquerait-elle déjà chez les Grecs une initiation analogue à celle de nos loges maçonniques du nord, laquelle n'aura pas permis à des étrangers de pénétrer le secret? L'art byzantin aurait servi de lien entre l'antiquité grecque et le christianisme à l'égard de cette théorie; nous avons dit plus haut quels furent ses développements au Moyen-Age, ses perfectionnements même, et nous devons admettre que le secret des loges, qui ne pouvait être basé que sur les sciences mathématiques, se reliait à cette théorie, puisque tant qu'elles fournirent des constructeurs à l'Europe, la loi de l'harmonie fut appliquée.

Quant à cette origine révélée, j'en trouve en quelque sorte la preuve dans la longue tradition chrétienne qui voulait que les églises rappelassent, d'une façon quelconque, le temple de Salomon ou le tabernacle; puis dans la pensée des évêques et des abbés constructeurs qui, se livrant à la pratique de l'architecture religieuse, la considéraient comme sainte et sacrée.

ALBERT LENOIR,

Membre du comité de la langue, de l'histoire et des arts en France à l'Instruction publique.

(1) 1er volume : Temples grecs, byzantins, romans et de la transition.

Atlas 1re partie. — A cette première partie se lient 25 planches in-folio et 12 tableaux in-folio synoptiques, contenant les analyses des mesures comparées et classées chronologiquement.

2e volume : Edifices gothiques en France et en Allemagne.

Atlas 2e partie. — 30 planches et 6 tableaux synoptiques.

3e volume : Edifices gothiques en Angleterre, en Hongrie, en Espagne, en Italie. Théorie générale de l'architecture.

Atlas 3e partie. — 20 planches et 8 tableaux synoptiques.

Totaux. — Volumes : 3 in-quarto de 50 feuilles.

Planches : 75 à 100 et 26 tableaux synoptiques.

Henszlmann útlevelekérelme a budai helytartósági osztálynak**Párizs, 1857. november 25.****MNL, OL, D 119, 1857: 1773, fol. 2–8**

Kiadta: KOMÁRIK 1990, 63–64, 38. jegyzet. Innen átvéve közöljük.¹

A beadványt és mellékletét Henszlmann Párizsból Wrhovszky Sándornak küldte el – kísérőlevelüket lásd a következő számon –, s Budán ő nyújtotta be.

[külzetén „egyebek között”:]

Bittgesuch

des Medicin. Dr Emrich Henszlmann derzeit in Paris (20 Rue de Madame) durch Advocaten Alexander Wrchowsky in Pest (Dorotheagasse Wurmhof)

[az irat szövege:]

Hohe kk. Statthalterei
in Ofen!

Nachdem ich das Glück hatte durch langjaehrigen Studium und Fleiss das verloren gegangene Meistergeheimniss sowohl der antiken als der mittelalterlichen Baukunst wieder aufzufinden, begab ich mich ins Ausland, theils um meine Studien durch noch vorhandene Monumente zu ergaenzen, theils mit der Aussicht durch Veröffentlichung einer Entdekung, der ich einen grossen Theil meines Lebens und meines Vermögens willig opferte, die Früchte diese Opfer zu erreichen.

Wieder nach jahrelanger Bemühung ist es mir endlich gelungen die öffentliche Aufmerksamkeit auf meine Arbeiten zu lenken. In Folge hievon hat die im Kaiserl. französischen Ministerium des Unterrichts bestehende „historische Comission“ einen offiziellen Bericht über meine Entdekung verlangt. Ich beeile mich am Tage der Veröffentlichung dieses Berichtes² denselben als Document zur Unterstützung eines Passgesuches einzusenden. Dass ich dieses Gesucht nicht früher stellte, daran ist lediglich der Mangel eines dasselbe begründenden Urkunde schuld, durch welche ich zugleich meine lange Abwesenheit hette³ rechtfertigen können: im gegenwaertigen Augenblicke aber, hoffe ich, wird der beigelegte meine Arbeit ehrenvoll anerkennende Bericht dazu dienen, meine Anwesenheit in Paris noch laengere Zeit als unerlaesslich darzustellen; falles ich nicht nicht jeder Hoffnung meine langjaehrigen Arbeiten endlich zu verwehrten selbst berauben will, wenn ich auf halbem Wege zum Ziele dasselbe plötzlich aufgeben würde.

¹ Komárik Dénes megjegyzése: „A latinbetűs, autográfnek látszó, íráshibákat is tartalmazó kérelmet betűhíven közöljük.”

² Lásd a 285. számot.

³ Henszlmann kéziratában nyilván: hätte.

Gestützt auf diese Gründe erlaube ich mir um einen neuen Pass für Frankreich, England, Belgien und Deutschland auf die Dauer eines Jahres unterthaenigst anzusuchen.
Verharre hochachtungsvoll
Einer hohen kk. Statthalterei

Paris den 25ten November 1857
20 Rue de Madame

unterthaenigster Diener
Dr Emrich Henszlmann
gebürtig aus Kaschau
in Ungarn

Henszlmann levélfogalmazványa Wrhovszky Sándornak
 Párizsból Pestre, 1857. november 25.
 Kassa VSMRP, p. č. 160-ban

A megszólítás, illetve címzés nélküli fogalmazvány annak a kísérőlevélnek a piszkozata, amellyel Henszlmann Wrhovszky Sándornak küldte útlevélkérelmét, lásd az előző számot. Ennek keltezésével datáltuk. Albert Lenoir jelentésének – lásd a 285. számot – vele küldött két saját kezű kéziratot másolata(!) közül az egyik szolgált az útlevélkérelem mellékleteként, annak a másiknak, amelyet Henszlmann Csengery Antalnak vagy Toldy Ferencnek szánt, további sorsáról lásd a 295. számot. (A dolog úgy történt, ahogyan Henszlmann leginkább kívánta: az MTA ülésén Csengery tartott előadást, illetve olvasta föl Lenoir jelentésének magyar fordítását, mégpedig igen röviddel a küldemény postázását követően.)

[1]

Ich schike hier ein Doppelexemplar der Lenoir'schen Berichtes über meine Entdekung, u(nd) ein Passgesuch, der gedruckte Bericht dient als Beilage u(nd) Document zum Passgesuche. Dieses hat keinen Titel weil ich nicht weiss ob es noch in Ofen eingereicht werden kann, oder bereits in Wien eingereicht werden muss; ich habe es nicht bei der Pariser Gesandschaft eingereicht, weil ihm auf diese Weise jede Privatunterstützung, die ich von Euch doch hoffen darf, entginge; u(nd) weil die Statthalterei sich gerade daran stiess dass ich nicht selbst einkom(m)en will. Ich bitte Euch demnach es einzureichen, u(nd) allenfalls durch ein beigelegtes Gesuch meiner Frau einzubegleiten, u(nd) dann so weit als thunlich *persönlich* zu fördern. Viel wird, glaube ich, per Förderung des Resultates beitragen, wenn in den Blättern u(nd) in der Academie einiges Aufsehen gemacht wird. Zu diesem Zweke habe ich den Bericht abgeschrieben, damit entweder Csengery oder Toldy (der beiliegende Zettel ist ohne Aufschrift damit er Demjenigen unter den Beiden geben werde, welcher sich dafür zu interessieren verspricht) einen Vortrag in der Academie halte, u(nd) einen Artikel *aber ja gleich* in die Blätter schreibe. Wenn Dir meine Zurükkunft am Herzen liegt, wirst Du Dir wohl die Mühe nehmen *persönlich* die Angelegenheit zu betreiben (bei Csengery zuerst, u(nd) in Verweigerungsfalle bei Toldy)[.] Ich schike endlich ein Exemplar der Presse für Wilhelm, in welchem ein merkwürdiger Artikel über Bienenfütterung steht; ich glaube die Sache ist leicht ins Werk zu sezen, und eines Versuches wohl werth. Künftige Woche ist endlich der Tag der Schlusszizung der neuen Comission in meiner Angelegenheit. Ich betreibe nun die Sache nach Möglichkeit, und geht es auch jezt nicht, und erhalte ich einen Pass, so kom(m)e ich im Frühjahr zurück.

Mein alter Pass hat das N° 1576 u(nd) ist datiert vom 1ten Juni 1852 unterschrieben von Gen(eral) Major Heyntzel.

[Sz. E.]

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. november 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [4. levél]

[1]

86. N[ew]man¹ St(reet) Oxford St(reet)
 London Nov(ember) 28th 1857

Lieber Freund!

Die Uhrsache das ich früher Ihren Schreiben nicht beantwortet habe,² war da ich so eine böse erkältung in dem Augen gehabt habe das es mir unmöglich war Ihre sachen in Ordnung zu bringen, jedoch es hat nichts auf sich den genug zeit ist.

Also ich habe den Advocat Mr Chidlay³ gesprochen und er sage mir folgendes

1^{tens} Sie möchten mir den Schuldschein übersenden

2^{tens} Ihre Wohnung genau angegeben

[2]

3^{tens} Ihren Namen genau

4^{tens} mit was Sie sich beschäftigen (es ist besser wen Sie sich als Doctor zeichnen da B.⁴ Ihn im Court⁵ als Doctor Henselm(ann) zeichnete)[,] vergessen Sie auch nicht anzu-
 geben wan wo gebürtig (blos Ungarn) ist genug wen Sie Schreiben

Also senden Sie mir ein Registern Brief mit dem Schuldsch(ei)n und die 4. Punkte an-
 gegeben, ich habe dan zum Advocaten zu gehen und Ihm den Brief samd Schuldschein
 [3]

zu geben der Ihnen selbst den Schuldschein mit einer Schrift die die Vollmacht und
 bestädigung Ihr Schuld bestädigen wird, welches Sie in Paris beschwören müssen[,]
 senden wird.

Welches Document Sie wieder an Ihm senden und so ich dan die Vollmacht für Sie
 von Ihm erhalten

Mr Chidlay ist der Advocat der Creditoren. Also ich bitte Sie mir dieses baldigs zu
 senden, und sind Sie gewüß das ich als Freund für Sie handeln werde.

[4]

Auch bitte ich Sie *ja nichts* im Briefe anders zu bemerken da ich den Brief dem Ad-
 vocaten übergeben muß.

¹ Szögletes zárójelben itt és alább az összehajtogatott papírlapként elküldött levél felszakításakor a papír idetapadt része által takart szövegrész kiegészítése.

² Vö. a 284. számmal.

³ Chidley.

⁴ Bööcke.

⁵ Azaz: a bíróságon.

B. seine Sachen stehen besser als Sie aus der Times ersehen haben, da man alles in dem Balance Sheed⁶ gefunden[,] blos einige Datums waren unrichtig die bis jetzo in Ordnung sind so nächstes Monath d(en) 10. ist die 2ten Exsamination wo ich nicht zweifle das er Pasiern wird.

In der Hoffnung daß Sie sich wohl befinden verbleibe ich Ihr

aufrichtiger Frud⁷
C.L. Anders

[B. O.]

⁶ Azaz: a mérlegben (balance sheet).

⁷ *Freund* jelzése.

Henszlmann Imre Pompéry Jánosnak, a *Pesti Napló* szerkesztőjének
Párizsból Pestre, 1857. november 30.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 1. levél¹

A levél első sorához, a „Bodin Ur” mögé vastag ceruzával, nagy betűvel, idegen kéz odaírta: „Irányi D.” Bodin úr párizsi háziúr volt – vö. a 228., 322. és 324. számmal –; s hogy itt Irányi Dániel álneveként, illetve strómanjaként szerepel, már csupán az ajánlott cikkek témái, illetve a reménybeli szerzőjük nevelői gyakorlatára való utalás okán is belátható, nem szólva annak fejtegetéséről, hogy „Bodin úr” honfitársaihoz szeretne szólni. Az, hogy a név mögött Irányi rejtőzik, Pompéry János (az eperjesi evangélikus kollégium egykori diákja) számára aligha volt titok, de azért Henszlmann még egy kicsit segített, amikor „Bodin úr” keresztneve rövidítéseként a D betűt adta meg.

[címzés az 1. oldalon, balra fenn:]
Pompéry János a’ Pesti-napló
Főszerkesztőjének

[1]

Paris 1857^{iki} Novemb(er) 30^{kán}
20 Rue de Madame

Kedves barátom!

Bodin Ur, több francia és német közgazdászati lapok és szemlék munkatársa, megkért, szólítanám fel a’ tiszt(elt) szerkesztőséget, ha nem akarna e vele összekötetésbe lépni. Következőkre ajánlkozik.

1. A’ közgazdászati körébe eső eseményekről bíráló jelentéseket küldeni hetenként.
2. A’ legfontosabb közgazdászati kérdéseket elméletileg megvitatni, közgazdászok életirátát adni.
3. Népszerű közgazdászati kézi könyvet akár tárcza- akár főlap-cikkekből közrebo-csátani.

Bodin úr szaktudományában oly alapossággal és, nem egy kérdést tekintve, eredetiséggel bír, hogy munkája bizonyosan érdeket gerjesztend.

A’ közgazdászaton kívül neveléssel is foglalkozik gyakorlatilag, és e nemében is a’ tudománynak is annyi ismeretet szerze saját tapasztalásából, hogy az ide való kérdéseket is hajlandó megvitatni.

Végre a’ magyar nyelv szellemének vizsgálatával is foglalkozott, ’s miután azt tapasztalja, hogy nyelvünk mindinkább, ’s gyakran az írók tudta nélkül idegenszerűvé válik, azt ohajtáná: nyisson neki a’ tiszt(elt) szerkesztőség külön rovatot, hogy a’ csak nem pol-

¹ Gyarapodási naplószám: 1915/14.

[2]

gári joggal megajándékozott 's mégis idegen szólásformákat időről időre kijelelhessen, 's nyelvünk tisztaságának megőrzésében közremunkálhasson.

Bodin úr régóta szükségét érzi honfitársaihoz szólni, különösen pedig a' nálunk úgyszólván ismeretlen közgazdászati tudományt hazánk földére is átültetni vágyik. Ez okból jutalmaztatását illetőleg minden méltányos feltételeket kész elfogadni.

Bodin D ur lakása 15 Rue de Vaugirard à Paris.

Befejezésül még azt is tudatni óhajtja a' magyar irókkal, hogy ha a' közgazdász[at,] nevelés vagy történet körébe eső munkáikat, avagy nagyobb költői műveiket hozzá *bérmentesen* elküldik[,] azokat egyik vagy másik francia szemlében ismertetni fogja. Irodalmunk méltányoltatását ily úton fogjuk elérni.

Tisztelettel

barátja
Henszlmann Imre

[Sz. E.]

Ludwig Anders Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. december 3.
 Kassa, VSMRP, p. č. 40, [6. levél]

[címezés az oldal alján:]

H(ernn) Doct(or) Henszlmann

[1]

86. Newman St(reet) Oxford St(reet)
 London Dec(ember) 3th 1857.

Lieber Freund!

Eben bin ich in der City gewesen und Ihr Document ausfertigen lassen, welches Sie auf selbe Zeit als dieses Schreiben erhalten werden.

Also sobald Sie ein Affidavit von den Englischen Consulaten abgelegt haben, So bitte ich mir das Document zu senden, da ich fals Sie es an Mr Chidley senden doch wieder hingehen muß da ich den Schuldschein selbst in Händen haben, also glaube ich es wäre besser das Sie es zu mir senden[.] Ich verbleibe

Ihr aufrichtig(er) Fund¹
 CLAnderz

[B. O.]

¹ *Freund* jelzése.

Horn Ede Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1857. december 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 171, [5. levél]

[1]

Lieber F(reund) Henszlmann,

Wollen Sie so freundlich sein, mich morgen (Dienstag) zwischen 1–1 ½ U(hr) in dem einen oder anderen Café der gallerie d’Orleans zu erwarten? Ich hole Sie ab u(nd) wir gehen direkt zum Pr. Npln.¹

freundliche grüßend

P(aris) 14/12 57.

Horn.

[Sz. E.]

¹ Prinz Napoleonhoz, azaz: Jérôme Napoléon herceghez.

Horn Ede Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1857. december 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 171, [4. levél]

A keltezés: „szerdán”. Ha Horn a nyilván meghíúsult keddi találkozó – lásd az előző számot – hetének szerdáján írta a cédulát, amelyen péntekre adott újabb randevút, akkor december 16-án írt Henszlmann-nak a december 18-i találkozóról Jérôme Napoléon herceggel.

[1]

Lieber Freund!

Wollen Sie gef(ällig) nächsten *Freitag* um 1 Uhr sich wieder im Café de la Régence einfinden? Wir gehen dan(n) *sicher* zum Prinzen, u(nd) hoffentlich nicht umsonst.

frg.¹

Horn.

Mitwoch.

[Sz. E.]

¹ *Freundlich grüßend* jelzése.

Nagy Pál Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1857. december 29.
 Kassa, VSMRP, p. č. 265, [1. levél]

[1]

67. Great Portland Str(eet)
 December 29. 57.

Különösen tisztelt Honfi társ!

Kiss Miklós által küldött Irányi levele szerint, Kegyed olly szives akar lenni, engemet szállásán 14 napig háló vendégül felfogadni. – én kedves kötelességemnek tartom ezenel, előlegesen is, kegyednek szives ajánlásáért forró köszönetemet kinyilatkoztattni. Én ámbár nagy pénz szükibe vagyok, még is kegyed eme ajánlatát csak úgy fogadhatom el, ha az által semmi tekintetben alkalmatlanságára lenni nem fogok. Az előbbi esetben inkább kérném alázatos tisztelettel Kegyedet, valamint Irányi D¹ – kit ezennel tisztellek – részemre lehetőleg egy olcsó szállást 14 napra

[2]

felfogadni.

Én hólnap reggel 10^{kor} indulok innét Dieppnek, a programme szerint Párisban hólnap után 5^{kor} fogunk meg érkezni. – 's így rövid időn személyesen lesz szerencsém irántami szives részvéteért hálás köszönetemet kifejezni. Addig is őszinte tisztelettel vagyok

Tisztelt Honfitárs

őszinte tisztelője
 Nagy Pál

[N. M.]

¹ Irányi Dánielt.

Gruby Dávid Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1857. december 29.
 Kassa, VSMRP, p. č. 136, [10. levél]

Gruby Dávidtól további nyolc hasonló meghívó található a hagyatékban (a többi is a párizsi évekből, teljes keltezés nélkül).

[1]

Geehrtester Herr Collega

wollen Sie mir das Vergnügen machen am 1ten Januar beim Speisen sich einzufinden, mehrere Landsleute, gute Cigaren, guter Wein u(nd) ich sollen Sie aufs¹ freundschaftlichste bei mir um 6 Uhr begrüßen

Hochachtungsvoll

29/12 1857

D^rGruby

[Sz. E.]

¹ Azaz: auf das.

Csengery Antal az MTA ülésén felolvassa Albert Lenoir
 Henszlmann Imre arányelméletéről szóló jelentésének magyar fordítását
 Pest, 1858. január 4-i ülés
Magyar Academiai Értesítő (az *Új Magyar Muzeum* melléklapja), 18 (1858),
 60–67. oldal

Henszlmann 1857 novemberének végén küldött egy maga által készített kéziratos másolatot Albert Lenoir jelentésének kinyomtatott változatából – lásd a 285. számot – Wrhovszky Sándornak azzal a nyomatékos kéréssel, hogy a mellékelt (meg nem címzett) levél kíséretében adja át vagy Csengerynek, vagy Toldy Ferencnek – „amelyikük érdeklődést mutat” –, hogy ismertessék az MTA ülésén vagy adják ki a sajtóban, lásd a 287. számot.

A megbízást Csengery Antal teljesítette: az MTA január 4-i ülésén olvasta föl Lenoir jelentésének „egy tisztelt barátom” által készített magyar fordítását. Bevezetesképpen utalt az 1852. végi – 1853. eleji londoni előzményekre: Henszlmann előadására – lásd a 107. számot – és a RIBA („a brit építőmesterek intézete”) által az elmélet vizsgálatára kiküldött bizottság jelentésére – lásd a 112. számot –, illetve ezek Tasner Antal fordításában az MTA közleményeiben megjelent magyar fordításaira. Azt, amit Csengery Henszlmann műve francia állami támogatásának ügyéről mondott, vö. a 300. számmal.

TUDÓSÍTÁS HENSZLMANN IMRE

ÉPÍTÉSZETTANI FÖLFEDEZÉSÉRŐL.

Olvasta az akademiában januárus 4. 1858.

CSENGERY ANTAL.

Tudva van a T. Akadémia előtt, hogy mintegy 10 — 12 évvel ezelőtt *Henszlmann Imre* hazánkfia szülővárosa, Kassa, székesegyházát a legnagyobb ügyelettel méregetvén, azon fölfedezésre jött, hogy az épület egészen és részletein bizonyos geometriai és arithmetikai törvény uralkodik s hogy az arányok egyetlen egy alapmértékből fejlődnek ki tökéletes szabályossággal. Meglepetve ezen harmonia által, összejárta nevezett hazánkfia azóta Németországot s mindenütt ugyanazon törvényre ismert, nem csak a goth épületekben, hanem a román idősziakban is; feltalálta azt a legrégibb, gernrodei templom is, mely 968-ból való. Németországból Angliába menvén át, ott is sikerrel folytatta azon tanulmányokat, melyek őt céljához közelíthették. Mintegy két évvel ezelőtt jónak látván epochát szabni fölfedezésének, figyeltető jegyzéket adott be róla a brit építőmesterek intézetébe. Tisztelt tagtársunk, Tasner Antal jelentése folytán tudva van a tisztelt akadémia előtt azon kedvező fogadtatás, melyben Henszlmann fölfedezése az érintett brit szakférfiak által részesült. A brit építőmesterek intézetének elnöke, Mr. Donaldson, végre Franciaországba utasította hazánkfiát, hogy azon ország kitűnő építészeti műemlékeit is vonja be vizsgálódásai körébe. Henszlmann e vizsgálódásokat is befejezvén, még inkább megerősödött tudományos fölfedezése helyességében, s a múlt évi octoberben a francia közoktatási ministerium nyelvtudományi, történeti és művészeti bizottsága elé terjeszté fölfedezését, ily cím alatt: *Mémoire sur la découverte du système de l'architecture classique et du moyen âge.*

Azt hiszem, érdekelni fogja a T. Akademiát, ha e munka soráról, melyen többször nevezett hazánkfia egy évtizeden által oly rendkívüli szorgalommal dolgozott, rövid értesítést adok.

A francia közoktatási ministerium nyelvtudományi, történeti és művészeti bizottságának archaeologiai osztálya Lenoirt bízta meg Henszlmann munkája megbirálásával. E férfiú Páris városa statistikájának, s ugyane város XIII dik századbeli alaptervének és más, közbecsülésben álló munkáknak szerzője, egy év óta pedig az építészettörténetének tanára a Beaux Arts akademiájában, és szakában az elsők egyike a francziák közt.

Lenoir jelentése (mely a „Revue de l'architecture et des travaux publics“ című folyóirat 1857. évi novemberi füzeté 151. és következő lapjain nyomtatva is megjelent), egy tisztelt barátom fordítása szerint, ekkép hangzik :

„Uraim ! Az archaeologiai osztály mult havi ülésében szerencsém vala dr. Henszlmann úrnak egy munkáját mutatni be, melynek címe : „Értekezés a classicaí és középkori építészet rendszerének fölfedezéséről.“ A szerző azt fejté ki abban , hogy Görögország , Itália, Francia-, Német-, Angol- és Magyarország több százra menő legjelesebb épületeit megvizsgálván , fölfedezte azokban azon módszert, melynél fogva állapították meg az építőmesterek mind az egész épületek, mind részleteik arányait , hogy azok harmoniába jöjjenek. Kifejtván találmányát annyira, a mennyiből meg leheté érteni annak mind fontos mind hasznos voltát, azon ajánlattal végezé értekezését, hogy fölfedezését kész egy arra nevezett bizottsággal közleni , elmélete szembeeszőkő hebizonyítására kötelezvé magát, ha a közigazgatás annak közzé tételére segédet nyujtand.

Egém bizván meg az archaeologiai osztály elnöke Henszlmann úr kérelme megvizsgálásával, ezennel önök elé terjesztem a velem közlött huzamos munkálataiból vont eredményeket.

Én gondosan felmért épületek számos alaprajzát teritém Henszlmann úr elé ; néhány művész hasonlókép cselekedett irányában ; én közlekedésbe hoztam öt építőmesterekkel, kik a legszigorúbb ügyelettel mérték fel hajdani épületeket ; tanulmányaiból szerinte ezek lennének az eredmények :

1) Hogy a görögök jóllehet a „modulus“*) elméletét is alkalmazták az építőművészetre, egyszersmind a testek harmoniájának bizonyos matematikai törvényét alkalmazták, mely kétségkívül egy korábbi műveltségi időszakban keletkezett, s a melynek kulcsát köztudat szerint birta már Pythagoras ; Nagy - Görögország , Sicilia, Aegina, Corinthus, Phygalia, Athenae templomai megjegyzésre méltó szabatosssággal alája esnek ezen törvénynek.

2) Hogy úgy látszik, mintha a romaiak nem tudták volna ezt a törvényt, noha föllelhetni némely nyomát azon épületi emlékekben, melyekre a görögök lehettek befolyással.

3) Hogy Augustus uralkodása alatt a „modulus“ elméleti rendszere kapott fel az egész birodalomban ; ezt ismerteti Vitruvius ; megjelenik a „renaissance“ korában Barozzio de Vignola , Palladio, Philibert de Lorme stb. mérő-szerszámaik alatt.

*) Az építőmesterség elméletében kevésbé jártasokra nézve Jegyezzük meg, hogy az úgynevezett „öt oszloprend“ arányai meghatározására, az oszlopderék alja átmérőjét szokták mértékül venni. Ez a „modulus“, és ennek sokasul és részal (törte) szahják ki azután az oszlop és részal, párkányal stb. magasságát és átmérőit. Ez a modulus elmélete.

A mi a görögök által használt rendszert illeti, az szerzőnk szerint a byzantinusok kezébe ment át; használatát föllejük a kelet-szaki keresztény templomokban, Sz. Vitalius templomában Ravenában s ennek Nagy Károly-építtette utánszásában Aachenben, a perigueux-i byzantiféle egyházban. A mi a „román“ időszakot illeti, ezen stylus egyik legrégibb emléke, a X. évszáz közepe táján II. Otto alatt épített gernrodei egyház ezt a rendszert mutatja fel; a byzanci születésű császárné Theophania eszközölése által jöhetett az át Németországba. Az egész középkori építőművészet a legteljesb használatát mutatja fel a görögöknél bevett elméletnek; a XIII. évszáz tökélyesíté, s vonásai vázolvák egy azon időszaki építőmester, Villars de Honnecourt rajzai gyűjteményében. Végére föltalálom Palladio irataiban is bizonyítmányát annak, hogy ő ismerte és használta ezen elméletet vagy más ahhoz útót; a renaissance korában a harmonia törvényéből eredő tökély, egy azt ismertnek látszó művész munkáiban, igen nevezetes jelenség.

Kimutatja Henszلمان úr az arithmetika, geometria és algebra összefogott elveiből egyaránt, hogy a legősibb hajdankortól fogva a XV. évszáz végéig az építőmesterek az alkotandó épület főméretét vevén alapúl, erre egy növekedő és apadó arány-létrát (*échelle de proportion*) alkottak, bizonyos algebrai mintaképlet (formula) szerint, melyet a középkorban igen csekély mértékben módosítottak; hogy ők az emelendő épület minden nagyobb kisebb részeit ezen létrához szabták, ahhoz képest a mint szükségök vala reá, s nem érzvén legkisebbé is megkötötnék vele sem izlésöket, sem képzelödösöket *); az csak szabály volt, melynek ők az egészet és részleteit alája vetették, hogy legyen meg köztök a harmoniai viszony. A találmányaiban merészebb s elődeinél ügyesebb alkotó mester könnyedebb arányokhoz jutott, mint észlelhetni a Parthenon-on vagy párizsi Sainte Chapelle-en; olyankor arány létrája legfiuomabb fokozatai vezérlettek ötet; de azért a matematikai harmonia nem lön azzal megaháborítva; valamint egy szerző-zenész alája vetve marad a hangok harmoniájának, haszinte főlebb emeli vagy alább eresztí is szerzeménye tónusát, az építőművészeti fogamzat (conception) is, bár magában nem kevésbbé szabad, így van szerző szerint hasonló törvénynek vetve alá, mely az általa nem szabályzott képzelődés kicsapongásait elkerülteté a művészszel.

A művész által megállapított geometriai létra mindenik növe-

*) „— qu'ils soumettaient à cette échelle toutes les parties grandes et petites du monument, suivant leur besoin et sans gêner en rien pour cela leur goût et leur imagination.“ Ebből érthetnének valamin azon művészek, — irodalmiak és mások, — kik a szabálytól és kritikától, mely semmi sem egyéb, mint a szabály alkalmazása, annyira undorodnak!

kedő vagy apadó osztatainak bizonyos számsorok feleltek meg, melyek mintegy alsóbb és felsőbb oktávákat alakítottak, mint a zenében: ő ezen számsorokban vagy szerkesztvényeikben a fogamazata (tervezete) sikerültére szolgáló minden mértéket megtalált, szintűgy mint egy zenész, ki a keze alatt levő összes kótákból ezek viszonyaiból keresi össze a célzott hatást idéző eszközöket, s kölcsönös kapcsolataikból, érintkezéseikből hozza ki tárgya harmoniáját; hasonlatos törvény ez ahhoz, melyet Mr. Chevreul a színek harmoniás viszonyaiban lelt fel.

A fölfedező szerző munkái egészének (ensemble) vizsgálata után, részletei vizsgálatára kelle átlépnem: cirkalommal és tollal kezemben utánmérgettem geometriai és számtani létráit azon épületeknek, melyeknek tervei, homlokzatai és számos alakprofil-jai teszik a szerző által összeszedett rajzok gazdag gyűjteményét; *mindenikben föllettem az általa hirdetett tökélyes harmoniát.* Tovább kívánván üzni a kísérleteket, nagy méretű rajzokat készítettem Henszlmann úr előtt ismeretlen épületekről, melyek a román és goth időszakok képét viselték; ekkor magam állítván elő az ő elmélete szerint a létrákat, osztataikba a legszabatosabban s a legkisebb törtszám nélkül találtam beilleszkedni azon különbkülönbféle építési emlékek minden tagját. Méréseimnél fogva arról is meggyőződtem, hogy *azon módszer matematikai eszközt ad kezünkbe, kiösmernünk, vajjon történetek-e későbbi változtatások, vagy valamely más művész nem tett-e átalakítást benne, mely módosítások a puszta szem által felfoghatlanok, de a harmoniai létra alkalmaztára szembetűnőkké válnak.* *Ezen elmélet az épületek chronologiai egybehasonlításának, a különböző iskoláknak és nemzetségeknek, tanulmányát is könnyebbé teszi,* s a fölfedező szerző által eddig elé tett alkalmazásokból az az eredmény, hogy Francinország főszerepet vitt a középkori művészetben.

A mi illeti a részleteket és mindenféle cifrázatokat, melyek a legősibb görög régiség óta egész a XV. évszázag a fedélparkányokat, az oszlopfejezeteket, talapokat s általában az épületeknek díszítmények kedvéért gondolt részeit ékesítettek: azok ugyanazon aránybeli törvénynek vannak alá vetve; mi több, profiljaik, melyeket mind eddig a szeszély teremtményeinek hittek, a görög oszlopfejezet és a goth cifrázat néha csudás formái, szigoruan belé illenek ezen törvény szerinti geometriai szerkezetbe.

Ma hát be lenne tudományosan bizonyítva, hogy a görögök művészetét matematikai törvény vezérlette fogamazataiban; bizonyos harmoniai törvény, mely az anyagot és formáit az eszmé hatalma alá vetette, mely főtényezője volt ama nép műveiben tapasztalható egységnek, nagyságnak, egyszerű és szabályos aránynak, melyek a művészet termékein inkább vagy kevésbbé előmölve teszik a szépet; hogy ugyanezen harmoniai törvény áthaladva az évszázakon s módosulva időkhöz és helyekhez képest, a mi éjszaki művészeinknek is

megadá azon viszonyos szépséget, melyben föllehetni az imént mondott főelemeket, hozzájuk járulván a mozgalom és változatosság, és az a kapocs köti egybe a középkori művészetet a hajdanival, jóllehet egyébiránt oly különbözők körülményeik.

Mind az, a mit elmondék, kimutatja a fölfedezés fontosságát általános szempontból nézve; most már csaknem szóról szóra fogom II. úr értekezését idézni, kimutatandó, a mi annak közvetlen és gyakorlati hasznára vonatkozik Franciaországban.

Azon felfedezésnek, úgy mond szerző, a belőle Franciaországra háramlandó eredmények tekintetéből egészen sajátos és csaknem kiváltságos (exclusiv) jelentősége van. Midőn ezen ország kormánya a régi épületemlékek iránt gondoskodtában arra vállalkozott, hogy azokat kiigazíttatja, egészítetteti, s világ elébe bocsátja, mind a szakembereknek, mind a közigazgatásnak érdekében áll birni azon elmélettel, a mely szerint kell véghez vinni ezen kiigazításokat (restauration). Minden kiigazításnak és egészítésnek, ha csak nem akarják megérni a megmaradt részek egyszerű ismétlésével, azon szellemben kell végrehajtottnak lenni, melyben fogamzott az eredeti terv; következőképen lényegesen szükséges ismerni azon elvet, mely az épületi emlék fogamzása és alkotása felett uralgott. Valahányszor korunk építőmesterei ezen elv hiányával fognak neki a középkori építmények kiigazításának és egészítésének, vagy oly nemű újak alkotásának, mindannyiszor azt kockáztatják, hogy megsértik az összes egész harmoniáját s későbbre kikerülhetlenné teszik sok költséges munka lerombolását (a mi történik ma a sz. Clotilda templomával), és ha sikerül jobban vagy rosszabbul közeledniök a régi mintákhoz, az mindig kivételes emberek dolga; holott a középkori mesterek, még a középszerűleg adományzottak is birtokában levén az elvnek, soha sem valának oly kedvetlen eredmények veszélyének kitéve.

Henszlmann úr fölfedezése képesítvén minket, egyszerre megkülönböztetni az eredeti alkotokat az utókor utánzásaitól, sőt régiebb koru átdolgozásoktól is, könnyűvé lenne annál fogva a régi alkatra tomaszkodva helyreállítani előbbi harmoniájában az építményt; végre pedig új építmény szerkesztésében matematikai és biztos arányokban illeszthetné össze harmoniásan a mester az épület tartására, gyámlítására, vagy alkotására szolgáló különféle természetű anyagszerkeket.

Most érkezem már a munka azon részére, mely különösen érdeklő Franciaország nyelvi, történelmi és művészeti bizottsága archaologiai osztályát, azon jó oldalokról és előnyökről levén szó, melyeket e fölfedezés ígér a nemzeti épületi emlékek világ elé bocsátására, ezen mi intézetünk fő és eredeti céljára nézve.

Henszlmann úr fölfedezésének matematikai szabatosága annyira megy, hogy tudva levén egyszer az épület alapvonal-méreteke, számítás útján s tizedes törtek által a meddig tetszik aprózva álla-

pítja meg az ember az épületben előfordulandó méretek (dimensio,) szám-létráját (échelle numerique). Ez egy apadó számsorral bomlik fel, melynek tagjai a legparányibb törtekben különböznek csak egymástól; ennek az az eredménye, hogy ezen számlétrát az épület geometriai létrája mellé metszvé, s minden számtagot azon betűvel vagy más jeggyel bélyegezvé meg, a melyekkel az alap, homlok- vagy szeletrajz megfelelő részeit, azonnal és cirkalom — mint a matematikai szabatosságra nagyon elégtelen és tökélytelen szerszám — segéde nélkül megítélhetni az épület kívánt vagy szükséges részének pontos és viszonyos méreteit; ebből aztán világos, hogy az általános alap- és a többi rajztáblákat kisebb mérvben hajthatnók végre, mint a hivatalos kiadványokban szokott lenni; mert akkor minden rész méreteit arányos számokkal fejezhetvén ki, ennek jelölésére egyszerű betű vagy bármely más jegy szolgálhatna; a rajztáblák ezen kibéltése, ugyanazon cél több szabatossággal érvény el, nem okozna oly nagy költséget, mint eddig.

Henszlmann ur azon dolgozata, mely a görög, byzantiféle, román és goth főépületek rajzbeli és fejtegető összehasonlítását foglalja magában, kész a világ elébe lépni; képzelhetni, minő fontosságu lenne kiadása az építőművészetnek mind elméleti kitanulására, mind gyakorlatára nézve. Az archaeologiai osztály kétségen kívül kezét fog velünk, hogy kérjük meg a minister urat, legyen segéddel azon kiadáshoz, mely annyi világot vet a művészet tanulmányára s a melynek eredményei oly tetemesek és oly fontosak lesznek azon országokra nézve, melyben létre jöhetne.

Az egész kiadás három kötetet tenne 4-gyed rétbén, mindenikök ötven ívet foglalván magába. Ezekhez járulna hetvenötöt nyolcvannégyig való rajz- és huszonhat beláttató táblából (tableaux synoptiques) álló atlas *).

Mint kezdetben mondtam, úgy látszik eddig elé, mintha a romaiak nem tudták volna a vonalak azon harmoniai törvényét, melynek a görögöknél leljük alkalmazását. Vitruvius az építőművészeti

*) I.-ső kötet: Görög, byzantiféle, roman és átmeneti időszaki templomok.

Az Atlas 1.-ső szakasza. Ezen első szakaszhoz 25 egészívű rajz és 12 beláttató tábla tartozik; az utóbbiak az összehasonlított és időszakok szerint rendezett mérések fejtegetését foglalván magokban.

II.-dik kötet. Francia- és Németország goth-épületei.

Az Atlas 2.-dik szakasza: 30 rajz és 6 beláttató tábla.

III.-dik kötet. Angol-, Magyar-, Spanyol- és Olaszország goth-épületei. Az építőművészet általános elmélete.

Az Atlas 3.-dik szakasza. 20 rajz- és 8 beláttató tábla.

Összesen: 3, negyedréti és 50 íves kötet.

Rajztábla 75—80; beláttató tábla 26.

arányokat egészen más rendszerre, mint a felebb ismertetetre, alapítva mutatja ki a harmoniai törvényt. Tollából kisuhant néhány szó azonban átláttatja amaz előbbi elméletbe avatottal, hogy neki volt róla némi észdelgő fogalma; de a mi keveset mond, azt nem alkalmazhatni az építőművészetre, hanem azt bizonyítja, hogy a görögök más művészetekben is használták e törvényt, mihez a tudomány ma már erősségeivel járula. Ugyan is tovább és az épületemlékek terén túl kíváncsn látni vizsgálódásait Henszlmann úr, ráismert a formák harmoniai törvényére a görögök szobrászatában, cserépedényei alakzatában; még tovább terjesztve tapogatózásait, fölleli az ember csontvázában, az ércök (metall) sulyarányaiban. Vajjon nem az egyetemes harmonia törvénye-e az?

Philibert Delorme építőművészetet tárgyzó munkája 168. lapján egy jegyzésben azt mondja, hogy: „ő használt elsőben az ó testamentomból vett arányokat. a könyvbeli ábrák mérvei kiszabásában;” ezen jegyzéshez nem mellőzhetünk el némi észrevételeket.

Mózes II. könyve XXV. részében ezt lelem: „Akkor szóla Jehova Mózesnek mondván: Szólj az Izrael fiának, hogy vegyenek nekem ajándékot minden embertől . . . És csináljanak nekem szent hajlékot, hogy ököztök lakozzam. Mind a szerint a mint én megmutatom tenéked a sátornak formáját és annak minden edényinek formáját csináljátok . . .” Következik aztán a XXVI. részben a sátornak teljes leírása; az előbbi rész 40. versere pedig így szól: „Megfássad pedig, hogy csináljad az ő formájokra, mely tenéked mutattattott ez hegyen.” Továbbá a krónikák könyvében látjuk, mikép adja Dávid az ő fiának Salomonnak azon tervet és leírásokat, melyeket istentől vett vala a jeruzsálemi templom felépítése végett; no már a biblia különböző könyveiben közölt arányokban és bizonyos alakokban nyomozhatni a Henszlmann úr által felismert, harmoniai rendszer elemeit. Mózes midőn a sátort csináltatta kijelentés nyomán tette-e? A görögök hasznát vették annak, mert ugyan azon elméletre ismerhetni épületemlékeiken. A romaiak tudatlansága nem arra mutat e, hogy a görögöknél oly forma beavatás létezhetett, mint a mi szabadkőművesi páholyainkban éjszakon, melynél fogva idegen nem férhetett a titokhoz? E szerint a byzanci művészet kapocsul szolgálhatott ezen elmélet tekintetében a görög hajdankor és a keresztyéni időszak között; megmondtuk már feljebb, minő fejleményei, sőt tökélyesítései valának a középkorban, a meg kell engednünk, hogy a páholyok titka, mely csak a matematikai tudományokra lehetett alapítva, kapcsolatban volt ezen elmélettel, mert addig, míg ők építőmestereket adtak Európának, alkalmazva lön a harmoniai törvény.

Mi a kijelentési származást illeti, némi bizonyítványát látom, ama keresztyéni tartós hagyományban, mely azt kívánta, hogy a keresztyén templomok némileg a Salomon temploma vagy a sátor ké-

pét viseljék magukon; aztán megint az építő püspökök és apáturok gondolkodása módjában, kik az építő mesterség üzésére adván magokat, azt úgy nézték mint valami szent és kegyes munkát. *Lenoir Albert* Franciaországban, a közoktatási miniszteriumban a nyelvi, történet- és művészeti bizottság tagja.

AKADEMIAI TÁRGYALÁSOK.

Összes ülés január 4. 1858.

Mélt. b. Eötvös József m. Elnök úr elnöklete alatt jelen voltak: Kubinyi Agoston lt.; Balogh, Bugát, Czuczor, Érdy, Gebhardt, Györy, Horváth C., Kiss K., Szalay rr. lt. — Ballagi, Bertha, Brassai, Csengery, Hunfalvy, Lukács, Tóth L., Wenzel lt. lt. — Toldy Ferenc titoknok.

— *Csengery Antal* lt. tudósítván az ülést Henszlmann Imre úr fáradozásainak sikeréről a *gót egyházépítés elvének felfedezése* körül, a párizsi cs. építészeti társaságban költ véleményt és végzést is közlött.

— Olvasatott *Páur István* úr jelentése a régi *Aquincum* helyén tett Lopresti-féle ásásokról.

— A titoknok beadta a *gr. Teleki-féle 1857-ki drámai jutalomra* dec. 31-ig mint határnápig beérkezett *vígjátékokat*, melyek is a következők:

1. „1644.” 3 felv. Jeligeje: „1857.”

2. *A csodálatos orvos*, 2 szakasz. Jelige: *Sírva vígad a magyar.*

3. *Fenn az ernyő, nincsen kas*, 3 felv. Jelig. Töretlen út.

4. *Egy bukás sikere*, 3 felv. Jelig. Minden becsületes munka boldogítja a hont.

5. *A pörös kerítés*, 2 felv.; és ugyanazon kötetben:

6. *Páris almatja*, 2 felv. e közös jelige alatt: *Két apró egy nagyért.*

7. *Harácsiné*, 4 felv. Jelig. Pedig nem mondhatod hogy nincs szíved. Vörösm.

8. *Hódítás tero szerinti*, 3 felv. Jelig. *Nitimur in vetitum cupimusque negata.*

9. *Tücsök és Prűcsök*, 3 felv. Jelig. Tücsök és prűcsök nem egy.

10. *A fulusiak*, 3 felv. Auream quisquis medioeritatem diligit.

A jeligés levelkék az akademia és Gebhardt Ferenc rt. pecsétével lezárva, a pénztárnoknak adattak őrzés végett; a darabok pedig a nyelvtudományi osztályhoz tétettek által a megbírálnak az alapítvány értelmében eszközzése végett.

— *Ugyanaz* jelentette, hogy a Pfeifer Ferdinánd pesti könyv-árus által kor- és élettrajzi művekre kifizött 40 arany jutalomra szinte dec. 31-ig két pályamű érkezett, u. m.:

Toldy Ferenc tárcacikke az MTA 1858. január 4-i üléséről

Pest, 1858. január

Új Magyar Muzeum, 8 (1858), 55. oldal

Az MTA 1858. január 4-i üléséről beszámolt az *Új Magyar Muzeum* 1858. évi első, januári száma is. Az írásnak itt csupán Henszlmann arányelméletéről szóló részletét közöljük. Az elmélet londoni és párizsi történetének ez az összefoglalása karakteresebb Csengeryénél, például arról is említést tesz, hogy a RIBA bizottsága végső soron meglehetősen tartózkodóan nyilatkozott Henszlmann ún. felfedezéséről – s erre hazafias szellemű magyarázatot (is) talál.

Szerzője a lap szerkesztője, Toldy Ferenc volt, aki monogramjával jelezte az írást.¹ (Vö. még Henszlmann Toldynak írott levelével, lásd a 114. számot.)

¹ A teljes cikk végén, a 60. oldalon.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

INTÉZETEK.

— Magyar Akadémia. — A január 4-kei *összes ülést* Csengery Antal úr nyitotta meg szintoly örvendetes mint fontos tudósításával Henssilmann Imre jeles hazánkfiának építészettani fölfedezése fogadtatásáról Franciaországban, melynek lényege a görög, byzanti, román és gót építészeti egyezményi törvényének újra felmutatásában áll. Néhány éve, hogy Tasner Antal úr közölte az akademiával e fölfedezés sorsát Angliában, a kir. építészeti társaságban. A legtekintélyeseb tudományos építészek elismerték annak nem csak historiai és széptani, hanem gyakorlati fontosságát is; de bizonyos tartózkodás volt észrevehető a kir. építészeti társaság előtt tett hivatalos jelentésben az elvnek — nem helyeslése, hanem — fölfedezési újsága irányában. Mintha félték volna az angol urak fölfedezésnek ismerni el egy magyar tudós ily nevezetes kimutatásait, mert, hátha az a continensen valahol már kifejtetett, közismeretbe hozatott? Franciaországba utasították ennek műemlékei vizsgálata végett, s íme itt a legteljeseb elismerés jutott ki az érdemnek. Henssilmann úr, munkáját ily cím alatt: „Mémoire sur la découverte du système de l'architecture classique et du moyen-âge“ nyújtotta be a francia közoktatási ministeriumnak, mely azt történeti és művészeti bizottmányának adta ki megvizsgálás végett. A vizsgálat a bizottmány archaeologiai osztálya által Lenoir építészettörténeti tanárra bízott, egy több jeles munkái folytán elismert tekintélyre e téren. E férfiú, miután Henssilmann úr munkáját gondosan áttanulta, s nem csak utánmérte es után-számolta a munkához csatolt épüllettervek mér- és számtani lajtorjáit, hanem a szerző előtt ismeretlen román és gót épületek rajzain maga is állított elő annak elmélete szerint hasonló méreti és szám-lajtorjákat, elvét a legkisebb arányig a legpontosabbnak találta. Mihez képest nem csak elismerte, hogy H. úr azon mathematikai-aesthetikai tökéletes egyezmény törvénye kimutatásával, melyet a görög modulustól vagy is oszlopszál al-lapja arány-elvétől kezdve a byzanti, román s gót egyház-stílen keresztül a renaissance koráig oly éleselműn begyűzött, sőt a görög szobrászat s edényalakításban is felismert, a tudomány nagy hézagját pótlotta ki, hanem a művészetnek egy már elvesztett elvet adott vissza, mely nem csak historiai vizsgálatoknak nyújt biztos alapot, hanem azon gyakorlati nagy becszel is bír, hogy annak kalauzlata mellett ily építészeti emlékek kiegészítését és megigazítását egészen az eredeti conceptióhoz híven lehet már ezután eszközölni. Ezeknél fogva az archaeologiai osztály a munka kiadatásának ajánlását végezte el a ministerium előtt. A Lenoir úr jelentésére nézve utasítjuk olvasóinkat az Akad. Értesítőhöz. — Ez után a titoknak Páwr Iván úr jelentését olvasta az *aquincumi*,

Nagy Pál Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1858. január 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 265, [4. levél]

Keltezésében év nem szerepel; mivel Nagy Pál az 1857. december végi levelében írt – lásd a 293. számot –, kéthetesre tervezett párizsi látogatásáról tért vissza éppen Londonba, a hiányzó év csakis 1858 lehet.

[1]

67. Great Portland Str(eet)
 London Jan(uár) 21.

Tisztelt Barátom!

Rettenetes szélvészünk volt a tengeren, a' szél szemközt fújtt egész ált menetünk alatt, azért kissé későn érkeztünk itt meg Londonba; ugyan is tegnap 2. órákkor.

Alexyt Karárdyt etc. tegnap láttam 's áltadtam nékik üzenetét. Alexy olly szép mindig mint volt, 's a' második szónál már ellenkező véleménybe van 's opponál, mint rendesen. Derék legény[,] ez a' fő charm benne.

Én egy ólomgombos nádbotot felejtettem szállásomon, legyen olly szives azt magához venni 's alkalmilag által küldeni ide a fentebbi addressre Molitorhoz. Reményilem a bot nem veszett el eddig, Kegyed meg találja a' Háló szoba ablak mélyébe. Kérem szépen viselje gondját, mert az egy igen nevezetes bot 's alkalmasint jövődjöje abban áll, hogy a' ritkaságok Cabinetjébe fog betétetni idővel a' British Museumba. Karády sokkal jobban néz ki

[2]

's szándékka rövid időn Franciaország déli részébe által telepedni.

Tisztelem Irányit, Hajnikot 's a' többieket, 's reményilem hogy mindnyájan még sokáig fogják élvezni a' czukros vizet. – mely olly rendkívüli kellemetes.

Köszönöm ezennel is erántami barátságát Párisbani létem alatt[,] vagyok

öszinte barátja
 Nagy

[N. M.]

Henszlmann Imre nevében Irányi Dániel fogalmazványa pesti lapszerkesztő(k)nek
Párizsból Pestre, 1858. január 23.
Kassa, VSMRP, p. č. 161-ben

A tisztázott fogalmazvány Henszlmann Imre monogramjával van aláírva, de Irányi Dániel kézírásával készült. (Hátoldalán Henszlmann más tárgyú feljegyzései.)

A címzett nincs megnevezve. *Pesti Hírlap* című újság a levél írásakor már és még nem létezett, így a „Pesti hírlap” kifejezés pesti hírlapként értendő – valószínűleg több lapszerkesztőnek elküldték.

[1]

Tisztelt szerkesztő Úr!

A' külföldön tartózkodó honfinak misem nyújt nagyobb kárpótlást a' hazai lég nélkülözéseért, mint a' nemzet szellemi mozgalmait visszatükröző hírlapok olvasása. Engem a' sors nem áldott meg vagyonnal hogy valamely magyar lapra előfizethessek; de kész vagyok annak árát oly értékben róvni le, a milyennel rendelkezhetem. Ha szerkesztő úr szives lenne nekem a' Pesti hírlapot küldözni, én viszont levelekkel, cikkekkel szolgálnék koronként.

Fogadja, szerkesztő úr, tiszteletem és hazafiúi üdvözetemet.

Páris Jan 23^{án} 1858
20 Rue de Madame

H. I.

[S. A.]

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Párizsból Pestre, 1858. február 13.

Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 139.

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 616–618, 3. szám. Itt az eredetiből közöljük. Toldy Ferenc érkeztetési rájegyzése a keltezés alatt: „Vett(em) febr(uár) 20. (1)858”.

Toldy Ferenc azzal bízta meg Henszlmannnt, hogy szervezze meg, illetve bonyolítsa le párizsi gyűjteményekben található magyar vonatkozású kéziratok másolását az MTA számára – ez a január 7-én kelt levele¹ azonban nem maradt fön.

A levél 3. és 4. oldalát Toldy megjelentette az *Új Magyar Muzeumban*.² (Vö. még a 302. számmal.)

[címzés az 1. oldalon, balra fenn:]

Toldy Ferencz urnak a M(agyar) T(udós)

Társ(aság) Titoknokának

[1]

Paris, 1858^{iki} Febr(uár) 13^{kán}

20 Rue Madame

Kedves Barátom!

Megbízásában úgy jártam el, hogy reménlem pár hét múlva mindent a' mit megjegyzett másolatban elküldhetni. A jutányos ára is megvolna, mert az iratokat hazánkfia Grisza úr másolja, ki annak előtte már ilyfélekkel foglalatoskodott, 's így a cs(ászári) könyvtárban járatos; egyszersmint ígérte, hogy ha munka közben valamire talál mit otthon részletesen nem ismernek, és mi Önöket érdekelhetné, arról is tudósítandja. Egy eperjesi kereskedő, ki pár hét múlva hazánkba visszamenend ígérte, miszerint a' másolást itten ki fizetendi, és az iratokat Önnek elviendi.

S' most nekem is volna pár kérésem. Szeretném tudni Nádasdi Tamás a Nádor melyik Magyar Király és Királyné alatt élt, és hol volt jószága; aztán a' Lábatlan Vándor regéjét, ki miatt Gara megölte Siklóson a feleségét, és hogy az a Gara Nádor volt-e? Legyen tehát kedves barátom szíves e két kérdésemre felelni

¹ Vö. a 303. számmal.

² Henszlmann 1858. A közlés bevezetése: „A kassai dóm építője. — Barátom Dr. Henszlmann Imre úr, kinek érdemeit a gót építészet története s főleg elmélete körül olvasóink már csak Csengery Antal úr idei közleményeiből az Akad. Értesítőben is ösmerik (Muzeumunk II. füzeté mellett); egyik hozzám (Páris, febr. 13.) költ levelében ezeket írja.” Vö. még a 302. számmal.

[2]

Második kérésem valamivel gyöngédebb; azonban bevezetésül mondom, ha a' kivitel nehéz lemondok teljesítése reményéről. Én már Novemberbe a' budai hely tartóságnál útlevelem, mely régen lejárt, meghoszabbításáért folyamodtam:³ de mind eddig választ nem kaptam. Szándékom hazámba visszatérni, de ezt jelen pillanatban nem lehet, mert épen most több francia ministeriumhoz benyujtom folyamodásomat, miben aláírást⁴ a' munkámra kérek, különben ki nem adhatom, szólltam ez iránt Prince Napoleonnal⁵ is; de bizonyost mind eddig nem tudok. Kérem tehát Öntől, nem lehetne e utlevelem iránti Folyamodásomat a M(agyar) T(udós) Társaság által pártoltatni, a cél *egyenesen és egyedül*⁶ tudományos levén. Ha igen[,] tessék ez iránt Wrhovszky urral ki e levelemet átadandja értekezni, ha nem – abba marad a nélkül hogy barátságom Ön iránt leg kevesebbet is csökkenne.

Tisztelő barátja
Henszlmann Imre

[3]

Történetesen épen most a Pesti Napló Febr(uár) 9^{ki} számát hozzám hozzák, miből látom hogy Weiss úr nem akarja megengedni, miszerint a kassai templom alapítója V^{ik} István, 's hogy ezt egészen Erzsébet Királynénak, Rob(ert) Karoly nejének kell tulajdonítani.⁷ Mi előtt még Weiss úr véleményét közre bocsátá azaz már tavál a „Moniteur des Architects” egyik számában e' dolgot felvilágosítám;⁸ és ennek folytán a Kölni újság egyik mult heti számában felfedezésem elismerésre talált. Felfedezésem pedig abban áll, hogy a kassai templomot Villard de Honnecourt Francia mester tervezte, ki Szent Erzsébettel összekötetésbe volt, és általa igen könnyen összekötetésbe jöhetett az 1260 és 1270 közt Kassán lakó V^{ik} Istvánal. Villard a cs(ászári) Könyvtárban levő még 40 és néhány lapból álló Albumjában megjegyzi három helyen miszerint Magyar országba hivatott. „C'est Villard qui fut en Hongrie en Hongrie, où j'ai demeuré maints jours où je fut mandé”. Ezen Album nem sokára meg fog jeleni.⁹ Mi előtt Francia országba érkeztem, a' francia XIII^{ik} sz(ázad)beli iskolát közelebb nem ismertem: de mihelyest azzal megismerkedtem, felötlött előttem, hogy a' kassai templom alap terve francia és nem német, míg minden mi a' földön fölött van, tökéletesen német. Innen tehát igen igen valószínű,¹⁰ miszerint V^{ik}. István rövid tartózkodása Kassán, 's rövid uralkodása után következett

³ Lásd a 286. számot.

⁴ Értsd: támogatást.

⁵ Jérôme Napoléon herceggel.

⁶ Mindkét kiemelt szó két vonallal aláhúzva.

⁷ Vö.: Weiß 1857.

⁸ Henszlmann 1857. Vö. még a 100. és a 173. számmal.

⁹ Vö.: Lassus–Darcel 1858.

¹⁰ „Innen tehát világos” javítva „Innen tehát igen igen valószínű”-re.

[4]

halála, a kassai templom építését félbe szakasztá, mire Villard is hazájába visszatért, minden esetre még 1275 előtt; mert Albumában a rheimsi sz(ékes) egyház oly részeit találjuk lerajzolva, mik ez idő tájában készültek, de még bevégezve nem voltak, mi 1280 körül történhetett.

Már most látván,¹¹ hogy a' kassai templom alapos elrendezése *tökéletesen*¹² összeüt a braisni templomával,¹³ tudván hogy Villard a rheimsi és a' csak par mérfoldnyire távol attól eső braisni templomot igen jól ismerte, értesítetvén maga Villard által hogy V^{ik} István kassai tartózkodása idejében Magyar országba hivatott, hogy lehet kételkedni hogy ő a' kassai T(em)p(l)om Mestere. Hozzá teszem hogy M(agyar) országon más Templomot mint a kassait nem ismerek, melynek alapos elrendezése¹⁴ a franczia iskolaé volna. Végre megjegyzem, miszerint a braisni templom is sok tekintetben el tér a Franczia egykoru iskola módjától, és hogy ezen eltérések rendre a kassai T(emplom)ban utánozván, 's így a kassai t(emplo)mot a braisninek mintája nélkül nem is képzelhetni.¹⁵

Szándékom mind ezeket bővebben és a szükséges rajzok által támogatva tárgyalni mihelyest hazatérésem lehetséges leszén.¹⁶

Az Irodalom történetét¹⁷ csak akkor lehetne kiadni, ha előbb valami Revueben megismertetné valaki. Ily valaki ajánlkozik is, de könyvét nem bírja; legyen tehát szíves azt meg küldeni, 's majd akkor a minori kezdünk, és akkor látandjuk, lehet-e a majus-hoz fogni.

[G. B.]

¹¹ „Már most tudván hogy Villard” javítva „Már most látván”-ra.

¹² Két vonallal aláhúzva.

¹³ A braine-i Saint-Yved-templomával.

¹⁴ Értsd: alaprajzi elrendezése.

¹⁵ A „gondolhatni” javítva „képzelhetni”-re.

¹⁶ A levél 3. és 4. oldalának szövege eddig a pontig jelent meg az *Uj Magyar Muzeumban*.

¹⁷ Toldy 1854. (Azaz *A magyar költészet története*, vö. a 302. számmal.)

Egy másik francia jelentés Henszlmann arányelméletéről Párizs, 1858. február 20. előtt

Ez idő szerint Henszlmann arányelméletéről egy francia jelentést ismerünk – két változatban –: Albert Lenoirét.

Henszlmann leveleiben, illetve beadványaiban azonban sokszor említ egy másik jelentést, ezért itt áttekintjük az erről szóló forráshelyeket. Mivel két jelentésről először egy 1858. február 20-án kelt fogalmazványban esik szó, az iratnak ez előtt kellett készülnie. Bővebb terminus post quemje Lassus halálának időpontja (1857. július), de mivel egyszer úgy jelenik meg, mint amely Lenoir jelentésének második változatánál későbbi, egyszer, 1859-ben pedig úgy, mint amely az előző évben készült, 1858 első másfél hónapjára datálható.

Henszlmann 1852 decemberében előadást tartott elméletéről a Royal Society of British Architectsben. A RIBA kérésére elméletét vizsgáló bizottságot küldött ki, amely jelentését a társaság 1853. februári ülésén olvasta föl, lásd a 107. és a 112. számot.

Párizsba költözése után, 1854 elején–kora tavaszán készített egy memorandumot a francia közoktatási és kultuszminisztérium Comité de la langue, de l’histoire et des arts de la France nevű bizottsága számára – lásd a 151. számot –, amelynek alapján májusban és júniusban a bizottság régészeti albizottságának ülésein, illetve a bizottság ülésein tárgyalni kezdtek ügyéről. Az elmélet vizsgálatára kiküldtek egy háromtagú bizottságot, amelynek tagjai Albert Lenoir, Jean-Baptiste-Antoine Lassus és Prosper Mérimée voltak, Mérimée azonban nem vállalta a részvételt, lásd a 157. és a 162. számot.

1854 novemberének és decemberének fordulóján az albizottság, majd a bizottság ülésén Lenoir felolvasta jelentésének első változatát – lásd a 169. számot –, amelyről a bizottság jegyzőkönyvei nyomtatékosan rögzítik, hogy Lenoir magánvéleményének tekintendő, s a Henszlmann elmélete vizsgálatára kiküldött háromtagú bizottságba Mérimée helyére Félicien de Saulcyt kérték föl. Henszlmann előbb akadékoskodott, mondván: nem osztja meg titkát a különbizottsággal, amíg nem kap biztosítékot arra, hogy kedvező véleményük esetén a nagybizottság javasolni fogja a miniszternek, hogy támogassa műve kiadását; végül úgy döntött, együttműködik, és a különbizottság megkezdte munkáját, lásd a 175., 176. és 177. számot. 1855 márciusában tagjai közé delegálták Alexandre Joseph Hidulphe Vincent-t (hogy a különbizottságban az elmélet zenei vonatkozásainak is legyen szakértője). A különbizottság jelentése azonban nem készült el (ezt egy 1855. május végi albizottsági ülésen még bejelentik, azután 1856 júniusáig a bizottság jegyzőkönyveiben egyszerűen nem esik több szó az ügyről), lásd a 186., 188. és 195. számot.

Időközben a párizsi Mont Sinaï szabadkőműves páholy is kiküldött egy háromtagú bizottságot Henszlmann elméletének vizsgálatára, ennek tagjai közül Auguste Thorel de Saint-Martin és a páholy egyik tisztségviselője, Holder doktor neve ismerhető; működéséről, illetve annak eredményéről semmi – azon túl, hogy 1856 tavaszán létezett, lásd a 234. és a 235. számot.

1857 novemberében megjelent nyomtatásban Albert Lenoir jelentésének második változata, lásd a 285. (és a 295. számot). Úgy tűnik, e körül az időpont körül kezdett Henszlmann ismét intenzíven dolgozni az arányelméleten, illetve annak kiadásán.

A jelentés(ek)ről a következőket írják:

Henszlmann a budai helytartósági osztálynak (1857. november 25.), lásd a 286. számot: a francia közoktatásügyi minisztérium történeti bizottsága hivatalos jelentést „kívánt”, amelyet megjelenése napján siet csatolni. Eddig nem volt olyan irat, amellyel külföldi tartózkodása tudományos célját tanúsíthatta volna, ezért csak most fordul a hatósághoz.

(Itt egyértelműen Lenoir kinyomtatott jelentéséről van szó, vö. a 287. számmal.)

Csengery Antal (1858. január 4.), lásd a 295. számot: Henszlmann a „múlt év” októberében a francia közoktatásügyi minisztérium bizottsága elé terjesztette felfedezését „ily cím alatt: *Mémoire sur la découverte...*”.

(Henszlmann *Mémoire...* című emlékeztetője Albert Lenoir jelentése első, 1854-es változatának előzménye volt, vö. a 151. és 169. számmal.)

Toldy Ferenc (1858. január), lásd a 296. számot: a francia közoktatási minisztérium bizottságának régészeti albizottsága határozatot hozott arról, hogy javasolja a minisztériumnak Henszlmann műve kiadásának támogatását.

Henszlmann Toldynak (1858. február 13.), lásd a 299. számot: „éppen most” több francia minisztériumhoz benyújtja folyamodványát támogatást kérve, és beszélt Jérôme Napoléon herceggel, de még nem tud semmi biztosat.

Henszlmann a francia államminiszternek (1858. február 20.), lásd a 301. számot: beadvánnyal fordult a közoktatásügyi miniszterhez is, de az még nem válaszolt. Mindkét beadványhoz csatolta, illetve csatolja két jelentés másolatát („une copie des deux rapports ci-joints”).

Henszlmann III. Napóleonnak (1858. május), lásd a 311. számot: a közoktatásügyi minisztérium bizottsága két bizottságot küldött ki kutatásai vizsgálatára. A két jelentés, amelyet mellékel, e vizsgálat eredménye.¹

(Nem mondja, hogy bizottsági jelentésekről lenne szó, csupán azt, hogy a bizottság vizsgálata során keletkeztek; a második tehát a második bizottság vizsgálata során?)

Ugyanitt, végül kihagyott szövegrészben: más szakemberek azzal adták a leghatározottabban tanúbizonyságát, milyen fontosnak ítélik felfedezését, hogy *e két jelentést kinyomtatatták minden építészeti lapban.*²

(A más szakemberek egyike nyilván César Daly, és az egyik kinyomtatott jelentés Lenoir-é. A többiek és a másik jelentés?)

Henszlmann az államminiszternek (1858. május 19.), lásd a 313. számot: mint III. Napóleonnak (az onnan kihagyott szövegrész nélkül).

¹ „Les deux rapports qu’j’ai l’honneur de joindre à cette demande sont le résultat de cet examen.”

² Erősen interpretált fordítása a következő, szintaktikailag mindenképpen hibás mondatnak: „d’autres hom(m)es spéciaux ont jugé la découverte d’une haute importance, et c’est pourquoi on a reproduit le plus explicite des deux rapports dans tous les journaux d’architecture.”

Henszlmann Gruby Dávidnak (1858. augusztus 28.), lásd a 326. számot: mellékel egy másolatot a felfedezéséről szóló *utolsó* jelentésről. Ez az egyetlen példánya, kéri Grubyt, ne hányja el. Egy részletesebb jelentés a múlt év végén és ez év elején minden párizsi építészeti lapban megjelent. A kinyomtatott is annak a bizottságnak készült, mint az, amelyet csatol. A részletes jelentés, amelyet Lenoir írt, először César Daly lapjában jelent meg tavaly novemberben vagy decemberben, onnan vették át a többi lapok Daly és a szerző engedélyét kikérve.³

Henszlmann a közoktatásügyi miniszternek (1859. március 21.), lásd a 339. számot: Alávetette munkáját a régi bizottság és régészeti albizottsága [ítéletének], Sauley, Lenoir és Vincent urak megállapításairól tavaly készült „önnek” egy rendkívül kedvező jelentés, amelyről van szerencséje benyújtani egy másolatot.⁴

(Körmönfont megfogalmazás, értsd – gondolom – így: az új miniszteri bizottság megalakítása óta – tehát 1858 februárjától kezdve⁵ – az ügyet a bizottság nem tárgyalta, a három évvel korábban alakított különbizottság élő tagjainak – Lassus 1857 júliusában meghalt – véleményéről készült a miniszternek egy „jelentés”. Ennek szerzőjét, illetve aláíróját Henszlmann nem nevezi meg.)

Henszlmann betoldása a középítésügyi miniszternek szóló levélbe (1859. március 21.), lásd a 340. számot: Lenoir csatolt, a közoktatásügyi minisztérium bizottsága számára készült jelentése leszögezi elmélete pontosságát és fontosságát.⁶

(A pontosság – *l'exactitude* – kifejezés használata mintha a különbizottságnak azokra az üléseire utalna, amelyeken épületek különböző méreteinek elmélete alapján való megbecslésére kérték Henszlmant, és az általa bemondott számokat felméréseken ellenőrizték, s amikor nem csupán a bizottság, hanem saját maga is meglepődött, mennyire eltalálta a kért méreteket,

³ „Eine Abschrift des letzten Rapportes über meine Entdeckung[.] Es ist das einzige Exemplar das ich hievon besitze, bitte daher freundlich selbes nicht zu verwerfen. Ein ausführlicherer Bericht über diese Entdeckung ist Ende vergangenen u(nd) Anfangs des gegenwärtigen Jahres in allen architektonischen Zeitschriften von Paris erschienen. Dieser Bericht war an dasselbe Comité gerichtet, welchem der beiliegende überreicht wurde[.] Er ist von H(ernn) Lenoir[.] Professor der Geschichte der Architektur an der hiesigen Akademie der schönen Künste. Zuerst erschien der ausführlichere Bericht in der »Revue de l'Architecture par Cæsar Daly« im November oder December vergangenen Jahres. Von dort haben den die anderen Journale abgedruckt, indem jedes um Bewilligung bei dem Redacteur Herrn Daly u(nd) beim Verfasser Herrn Lenoir nachsuchte.”

⁴ A központosítás hiánya miatt szükségképpen interpretált fordítás. „J'ai soumis mon travail à l'ancien »comité de la langue, de l'histoire et des arts«, et la section de l'archéologie sur les conclusions de Messieurs de Sauley, Albert Lenoir & Vincent vous en a fait l'an dernier un rapport très favorable, dont j'ai l'honneur de vous remettre une copie.”

⁵ A miniszteri bizottságot 1858. februári hatállyal újjászervezték, neve ettől fogva Comité des travaux historique et des Sociétés savantes volt. Továbbra is három albizottsággal működött, ezek egyikeként egy Section archéologique-kal. (Mai jogutódja a C. T. H. S., azaz a Comité des travaux historiques et scientifiques, a francia tudományos kutatások és publikációk állami finanszírozásának egyik legfontosabb szerve.)

⁶ „Le rapport ci-joint de M(onsieur) Albert Lenoir au Comité de ... en constate l'exactitude et l'importance.” (A közoktatásügyi minisztérium bizottságának neve kipontozva.)

vö. a 182. számmal. Erről Lenoir ismert jelentésében nem esik szó, ha tehát a másik jelentésben esett, eszerint azt is Lenoir írta volna.)

A *Vasárnapi Ujság* (1859. május 22.), lásd a 349. számot (Henszlmann hosszú életrajzában, Csengery Antal 1858. januári bevezetőjéből átvett szövegrész, illetve Lenoir jelentésének rövid ismertetése után): „Legyen itt elég végre megjegyeznünk, hogy Lenoir jelentésének kívánt eredménye lőn, s a francia közoktatási minisztérium biztosítá Henszlmann munkája körüli gyámolításáról.”

Henszlmann meg nem nevezett címzettnek, arányelmélete tiszteletpéldányának kísérőlevél-fogalmazványában (1860. augusztus eleje), lásd a 391. számot: (köszönetképpen) a címzett érdeklődéséért, amelyet felfedezése vizsgálata során tanúsított, és az arról szóló kedvező jelentésért, amelyet volt szíves aláírni.⁷

(A címzett nem Lenoir, mert ő nem aláírta a jelentést – legalábbis az egyiket biztosan –, hanem írta, s a hangnem amúgy is sokkal távolságtartóbb, mint egy Lenoirnak szóló levélben – akit Henszlmann többször a barátjának nevezett – várható lenne. S nem is Vincent, mert ő nem szerepel az arányelméletből tiszteletpéldányt kapók egyik listáján sem. Félicien de Saulcy ellenben igen – ő lehet tehát a címzett, és ezek szerint ő aláírt egy jelentést. Arról, hogy támogatni próbálta Henszlmann ügyét, lásd még a 321. számot.)

Mindent összevéve egy emlékeztetőről lehet szó, amely a közoktatásügyi minisztérium bizottsága által 1854–1855-ben kiküldött különbizottság tárgyalásairól, illetve tagjainak véleményéről tartalmazott nem túl terjedelmes összefoglalást, Henszlmann elméletének kedvező megítélésével. Lehet, hogy Albert Lenoir írta ezt is, és úgy tűnik, Félicien de Saulcy írta alá (vagy ő is aláírta). A különbizottság jelentéseként biztosan nem került a közoktatásügyi minisztérium bizottsága elé. Talán meg volt címezve a közoktatásügyi miniszternek. Az egykorú sajtóban Lenoir ún. hosszú jelentése jelent meg, ez az irat nem.

⁷ „L'intérêt que vous avait porté, pendant son examen, à ma découverte & le rapport favorable sur elle que vous avez bien voulu signé, [...] pour mon ouvrage dont je l'honneur à vous soumettre la première partie qui vient d'être publiée.”

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Achille Fould államminiszternek
Párizsból Párizsba, 1858. február 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Saját kezű szépírásos tisztázat, amelybe azután Henszlmann mégis belejavított néhány helyen. A címzett nincs név szerint megnevezve.

Arról is tájékoztatja az államminisztert, hogy kérvényt adott be a közoktatásügyi és kultusz-minisztériumhoz is, de az még nem válaszolt.

A félbehajtott papírv más lapján, más tintával a III. Napóleonnak szóló kérvény fogalmazványa, lásd a 311. számot, amelynek betoldásai e levél második oldalán, míg a 2. oldal beszúrásai a másik kérvény oldalára nyúlnak át.

[címzés az 1. oldalon fenn, középen:]
à Son Excellence
Monsieur le Ministre d'Etat
au Palais des Tuileries.

[1]

Monsieur le Ministre,

J'ai découvert une loi mathématique régissant les proportions d'ensemble et de détail des édifices ou monuments, afin de les mettre en parfaite harmonie.

C'est en mesurant la cathédrale hongroise de Kaschau, ma ville natale, que j'ai été amené à établir cette loi. J'ai pu ensuite l'appliquer à divers édifices de l'Allemagne, de l'Angleterre et de la France.

Ma découverte permet de distinguer une construction primitive d'une imitation moderne; elle donne aussi à l'architecte qui élève un monument neuf, le moyen d'harmoniser les divers matériaux qu'il veut y employer.

Le travail que j'ai rédigé à cet égard embrasse les principaux édifices grecs, byzantins, romans et gothiques. Il formera 3 volumes in 4to, de cinquante feuilles chacun, avec un atlas de 75 à 80 planches, plus 26 tableaux synoptiques.

Mais la publication d'un tel ouvrage exige une mise de fonds bien au dessus de mes ressources; je ne saurais l'entreprendre sans l'aide du gouvernement.

Je viens donc solliciter de votre Excellence, Monsieur le Ministre, une souscription qui me permette de commencer l'impression de mon livre. Cet appui de l'autorité aurait pour résultat sans doute, de décider un éditeur à se charger d'une telle entreprise.

Déjà je m'étais adressé au Ministère de l'Instruction publique, en annexant à ma demande une copie des deux rapports ci-joints; mais il m'a été

[2]

fait encore aucune réponse de ce côté. On m'a donné le conseil recourir simultanément au ministère d'Etat, qui possède ses fonds et ses attributions spéciales et distinctes.

J'ose espérer, Monsieur le Ministre que Votre Excellence, accueillera favorablement ma supplique.

Je suis avec respect,

Monsieur le Ministre,
de Votre Excellence
Le très-humble serviteur

Paris, 20 février 1858.

Rue Madame, n° 20.

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Párizsból Pestre, 1858. március 6.

Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 140

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 618–620, 4. szám. Itt az eredetiből közöljük. Toldy Ferenc érkeztetési rájegyzése a keltezés alatt: „Vett(em) martius 10. 1858.”

[címezés az 1. oldalon, balra fenn:]

Toldy Ferencz urnak a' Magyar

t(udós) Társ(aság) Titoknokának

[1]

Paris 1858^{iki} Marcius 6^{kán}

20 Rue Madame

Kedves Barátom!

Tegnap Thierrynél levén, szóba jött a Magyar és a Franczia Akadémia közt Balogh Pál Ur által tervezett nyomtatványok kicserélése. Th.¹ Ur ez alkalmat használni akarván Attilájának² elküldésére, kérdezősködött a dolog mibenlétéről, és feleletül vette hogy: a francia akademiák csak kevés példányban meglevén nyomtatványai, ezek odább adatásában igen ovatosnak kell lennie. Nem találják tehát elegendőnek B.³ urnak mint privat embernek megkeresését, és azt várják a' M(agyar) Akademiától, hogy ez az idevalókat hivatalos, az elnök és a titkár által alairt levélben szollítsa fel, egyszersmind megnevezvén azon nyomtatványokat, miket csere utján ajánl. Továbbá a francia Institutban⁴ öt külön egy mástól független academia levén, a magyar t(udós) társaság csak annak nyomtatványait fogja kapni, melynek *titkárát* megkeresi. A megkeresés folytán a' megkeresett ide való academia, (az egész instituthoz folyamodni Th. ur szerint haszontalan dolog) mihez a levél intézve van, egy, három tagból álló választmányt nevez, melynek véleménye nyomán az academia azután határoz.

¹ Amédée Thierry.

² Thierry 1856.

³ Almási Balogh Pál.

⁴ Értsd: a l'Institut de France-ban.

[2]

Az öt academia a következő

1. Academie des Inscriptions (fő-tárgya az Archæologia és a régi Philologia)
Secrétaire perpetuel M(onsieur) Naudet
(ide tartozik az Académie des beaux arts is)
2. " des sciences morales et politiques (fő tárgya L'Histoire générale).
Secrétaire perp(etuel) M(onsieur) Mignet
(ennek tagja Thierry Ur)
3. "française (fő tárgya La Philologie française)
(ebben ülnek a 40 imortelek.⁵)
4. "des sciences exactes
Secrétaire perp(etuel) M(onsieur) Flourens
5. " des sciences Financ(ières)[,] polit(iques) et administratives.

Az ötödik csak két éves, az előtt nem létezett.⁶

Balogh Ur tudtommal az elsőt megkereste, ezt Th. Ur is állítja hozzá adván, hogy ambár ő nem tagja mégis befolyásával a cserét kieszközölheti, mint kieszközölte pár évvel ez előtt hasonló cserét a milanoi academiával; csak hogy a megkeresésnek maga formájában meg kell előbb történ(n)i.

Addig is megígérte hogy Attiláját nekem küldi meg, hogy általam a M(agyar) t(udós) T(ársaság) megkaphassa. Megküldöm mihelyest megkapom és alkalmam leend a most itt tartózkodó magyarok egyike vagy másika által.

Thierry úr általam megkeresi a m(agyar) t(udós) T(ársaság) tagjait, ha munkája iránt észrevételeik vannak, közöljék vele vagy velem: egyszemesmind nagyon szeretné, ha figyelmessé tennék a magyar történet' oly erekleire (p. o. népdalokra, és egyéb mű maradványokra) miket még nem ismer, kivált Sz(ent) István idejiig. Ez ugyan azt hiszem igen nehéz feladat, azonban ha barátom e' tekintetben tehet valamit, nem teendi hasztalanul mert történetünk és nemzetünk melegebb barátjára alig találunk. A legrégibb népdalokat, meséket, 's mondákat talán meg lehetne neki küldeni, maid én aztán lefordítom azokat.

[3]

Grisza Ur még nem hozta el a másolatot; de reményilem jövő héten meg lesz az első küldemény, van a kijelöltek közt olyan is, mit nem másolt mert ez csak fordítás mit Dupuy maga megjegyez.⁷ A másodízben Febr(uár) 20^{iki} levelében kijelöltek másolatához még nem fogott, mivel még az elébbek sem egészen készek. Kérdezösködtem lehet-e másolni az Archiv Imperialban, és feleletül vettem több oldalról hogy igen, csak hogy engedelemért kell folyamodni.

Köszönöm szíves utban igazítását a Garayok és Nádasdi iránt történeti kérdéseim dolgában. Ch. Nodier⁸ nehéz helyek iránti értesitésemet, mennyire képes voltam, a kül-

⁵ Azaz: a 40 ún. halhatatlan (les immortels).

⁶ Henszlmann az ötödik akadémia, az Académie des Sciences morales et politiques helyett annak egy újonnan alapított osztályát nevezte meg (Section de politique, administration et finance).

⁷ Vö. a 299. számmal.

⁸ Charles Nodier.

dött lappal együtt visszaküldöm. A „pour les Oreilles de Chabot” féle phrasist azonban meg nem magyarázhatom; mert ezt senki, se Thierry se Maxim de Camp⁹ sem mások nem tudták megmagyarázni, mit etekintetben megtudtam a lap más oldalán látható.¹⁰

A mind két levelében előhozott „Liber Anaglypharum”¹¹ dolgában eljárók. Nem ígérek ugyan időt, sem azt hogy magam elválalom a munkát, nem tudván hozzá foghatok-e: de mindenesetre azon leszek, ha hogy a munka oly annyira érdekes, mint Ön mondja, a m(agyar) t(udós) t(ársaság) arról értesíteni fog.

Köszönöm hogy csekély megjegyzésemet Villard De Honnecourt hazánkban működésére anyira figyelmére méltatta.¹² A tárgy magában igen igen érdekes; de nézetem szerint csak úgy, ha az állítás rajzolt bizonyítványok által támogatattik, mint a’ franczia mondja „pièce en main”.¹³

[4]

A magyar költészetről¹⁴ szőlő munkája iránt nem felel azon megjegyzésemre, hogy elébb ezt meg kellene a franczia közönséggel ismertetni, és csak később lefordítani; az első célból kértem szíveskednék a munkát megküldeni.

Egy jó barátomnak,¹⁵ ki a status gazdászattal évek óta foglalkozik, szándéka magyar nyelven e’ tudományt tárgyaló népszerű elemi munkát írni, mely körül belül 20 nyomt(a-tott) ívre terjedne, a munka fejében kész s igényei nem nagyok. Nem tudna-e a kiadásra módot nyújtani? Hisz a m(agyar) irodalom e mezeje még igen igen parlagon hever.

Legyen oly szíves minél elébb felelni

tisztelő barátjának
H. Imrének

[G. B.]

⁹ Maxime Du Camp.

¹⁰ Nincs a levél mellett.

¹¹ A párizsi királyi könyvtár egy csillagászati és asztrológiai tárgyú kéziratokat tartalmazó kolligátumának (ma: Bibliothèque nationale de France, Département des manuscrits, Latin 7292) egyik része, amelynek címe *Liber anglypharum astronomiae*. Szerzője Nicolaus de Daciaként jelölte meg magát. Magyarul ismertette: Berzeviczy 1820, 59–61; innen származik a szerző azonosítása „Nicolaus de Mirabilius”-szal, azaz „Tsuda”, illetve Csoda Miklóssal, lásd a következő és a 321. számot.

¹² Toldy az *Új Magyar Múzeum* júniusi füzetében közölte Henszlmann február 13-i levelének – lásd a 299. számot – 3. és 4. oldalát: Henszlmann 1858. Abban a levelében tehát, amelyre Henszlmann válaszol, ezt még csak kilátásba helyezhette.

¹³ Értsd: preuves en main.

¹⁴ Toldy 1854.

¹⁵ Irányi Dánielnek.

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Párizsból Pestre, 1858. március 11.

Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 141

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 620–621, 5. szám. Itt az eredetiből közöljük. Toldy Ferenc érkeztetési rájegyzése a keltezés alatt: „Vett(em) 17.” (azaz: 1858. március 17-én).

[címzés a hátoldalon:]

Toldy Ferencz urnak

a M(agyar) T(udós) Társ(aság) Titoknokának

[1]

Paris, 1858^{iki} Marc(z)ius 11^{kén}

20 Rue Madame

Kedves Barátom

Wrhovszky Úr pár nap mulva Önnek átadandja az első (Jan(uár) 7^{kei}) küldeményében rendelt másolatokat.¹ Öszvegesen 98 sűrűn irt lapot, miért Grisza urnak azokhoz mellékelte nyugtatványa szerint 103 Frank jár. A Francia leírók felényivel többet kértek, és ha Önnek megmondom, miként G(risza) többet négy hétnél töltött a másolással a díjat elég csekélynek fogja tartani. Wrhovszky Urnak több könyvet küldvén, a kéziratokat azokhoz csatoltam; ma hagyák el Párist a vasuton „Grande vitesse-el”²’s így reménlem leg felebb 14 nap alatt kezébe jutnak. A C. betű alatt felhozott „Vita Nic. Gara” irományt Gr.³ nem másolta, azért nem, mivel ez csak fordítás Bonfinból, úgy nem másolta a’ 8^{ik} sz(ám) alatt említett „Donation de Louis le Grand” czimüt, mert ez a cs(ászári) Archivumokban van és a Coll(ection) Fontanieube⁴ csak említetik, elvégre nem másolta a’ 10^{ik} sz(ám) alattit sem „Contrat de Mariage d’Eleonore” &c. mert abban nincs semmi mi M(agyar) O(rszá)gra vonatkozik, ’s egyeberant is igen hosszú. A 8^{ik} sz(ám) alatti akkorra marad, midőn meglesz az engedelem az Archivban másolni, C és 10^{ik} sz(ám) alattit le fogja másolni ha megjegyzése daczára is újra kívánandják.

„Csoda Miklósnak” Liber Anaglypharumját⁵ megnéztem és Gr. úr annak Jegyzékét és részben Proemiumát nagyjából lemásolta; mondom *nagyjából*, mert az írás igen rossz és azon számtalanszor keresztül kell menni, míg a leíró bizonyossá lehet hogy pontosan másolt. Csak a jegyzék felének verificatió[já]val több órát töltöttünk. Mind a mellett erősen hiszem hogy igen *érdemes* volna az egészet le másoltatni. A kézirat csonka, és

¹ Vö. a 299. számmal.

² Azaz: expressz.

³ Grisza Ágoston.

⁴ Gaspard-Moïse-Augustin Fontanieu forrás-, illetve kéziratgyűjteményében, amelyet a császári könyvtárban (ma: Bibliothèque nationale de France) akkoriban még külön gyűjteményként kezeltek.

⁵ Vö. az előző számmal.

alkalmasint Miklós' valamely tanulójának munkája A proemium előtt ezek állanak „Incipit prologus in primum librum anaglypharum editus per magistrum Nicolaum de Dasia In Theologia mrum et scm (itt folt van, tán socium?) Fuit in villa Mariologii (utána járok, micsoda helység az a Mariologium)

[2]

in conventu praedicatorum, cujus erat frater de natione Ungriæ anno Domin(i) Jesu Christi 1456. Quod opus est magnæ resolutionis (revolutionis?)⁶ in Astronomia”.

Ezek előtt áll a fejezetek jegyzéke. „Incipiunt Rubricæ Libri an astæ In duos libros divisi, primus liber div in 3 doctrinas quarum prima est de motu et longitudine trium stellarum altiorum et continet 5 capita etc. Secunda Doctrina est de comimetria (cosmimetria)⁷ geometrica sive mensuratione universi et continet 5 cap. etc.

Secundus Lib. Anagl. continet summas 7 etc.” Itt azután az Astrologiát adta elő a szerző, végin (4ta doctrina) „De scientiæ durabilitatis Regnantium” de ez az egész második könyv hibázik, és csak a jegyzéke megvan.

Az első könyv, mely egészen megvan 28 sűrűn irt levelet in 4to foglal el, vannak ezeken több rajzok is, miket igen könnyen le lehetne venni. Tartalma tudományos, Miklos korának csillagászati tudományát elő adván. Gr. U.⁸ késznek nyilatkozik az egészet 120 Frankért lemásolni; én, ismervén a nehézséget mely ezzel jár, a díjat inkább keveselem, mint sem hogy sokalnék. Öntől függ mit tegyek e tekintetben. Részemről az Astronomiában járatos nem lévén, értekezést a munkáról alig írhatok, és ha rá szánám is magamat, másképp nem tehetném, mint ha az írás olvashatólag leírva előttem feküdnék.

Illetőleg második küldeményét megjegyzem, hogy levelének azon helyét miben azt mondja hogy kívánatos az eredetit minden lehető pontossággal lemásolni nem értem, *Fac similet*⁹ csak nem kíván? a régi orthographiat Gr. megtartandja.

A 103 Frankból álló díjat tessék Wrhovszky Urnak átadni, mert ez úgy is pénzt küldend nekem. Ha ez összegegen kívül többet küldn[e]¹⁰ nem fog ártani, mert Gr. Ur mindennapi munkája után él és magam sem előlegezhetek mindig. Bevárom feleletét ezek iránt, s akkor mindjárt vagy a cs(ászari) Arch(ivum)ban levő iratoknak vagy az Anaglypheknek másolatához fogunk.

Kérem köszöntse részemről Fromhold barátunkat, 's írja meg hogy van és mit tesz.

Tisztelő barátja
Henszlmann Imre

[G. B.]

⁶ Zárójelben Henszlmann értelmezési javaslatai, illetve megjegyzései.

⁷ Zárójelben Henszlmann értelmezési javaslata.

⁸ Grisza úr.

⁹ Eredetileg: *autographot*, javítva *Fac similet*-re.

¹⁰ A szövegi *e* a papír bekötése miatt csak következtethető.

Almásy Pál Henszlmann Imrének
 Genfből Párizsba, 1858. március 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 39, [1. levél]

A levél valószínűleg Henszlmann *Die Omodeer* című tragédiájáról szól.

[1]

Genève Mar(tius) 24^{ke} 1858

Kedves barátom!

A szerencse itt sem kedvez. Vogt tanár Ur inkább ért az állatok bel szerkezetök és külső alakok megítéléséhez, mint egyebhez.¹ Munkádat ma hozta vissza; hosszasabban tartotta magánál; és német létére igen udvarias és reád nézve igen hízog kifejezésekbe adá tudtomra, hogy, – bár mennyire szeretné is –, nem válhatja el, miszerént ez eránt valami Kiadojával összeköttetésbe tegye magát, annyival is inkább mert Kiadoi csak tudományos művekkel

[2]

foglalkoznak.

Ott vagyok, kedves barátom, jo akaratommal, hol a Mádi Zsidó, se ki se be, mint a kapufélfa.

Bocsasd meg hosszas és ügyetlen eljárásomat.

baratod

Almásy

[G. B.]

¹ Carl Vogt a geológia és zoológia professzora volt a genfi egyetemen.

Feszl Frigyes Henszlmann Imrének
Pestről Párizsba, 1858. március 25.
Kassa, VSMRP p. č. 112, [3. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur

Dr Emeric Henszلمان

a *Paris*

20 Rue Madame

[Háromféle postabélyegző: pesti 1858. március 28-i dátummal, egy olyan, amelynek csupán köriratából vehető ki az „Autriche” szó, és párizsi 1858. március 31-i dátummal.]

[1]

Pest, 25 März 1858

Liebe Quadrat Wurzel!¹

Die bei mir versetzten vier Goldmünzen harren noch im(m)er auf ihre Auslösung. Da ich sie von Ihnen erhielt[,] erlaube ich mir die Anfrage ob Sie gesonnen sind deren Rücklösung gegen f 100– & den Zeichen zu bewerkstelligen, oder ob ich nicht darauf rechnen soll. Ich möchte gern diesen Gegenstand geordnet sehen, daher ich Sie bitte mich binnen 14 Tagen von Ihrer Willensmeinung zu verständigen, da ich nicht länger diese Sache herumschleppen möchte.

Ich hoffe daß Sie sich wohl befinden, und fleißig über Ihre Gothik sind. Wie bei uns im hause hatten einen miserablen Winter, alles war, u(nd) ist auch zum Theil krank[.] Vielleicht hilft die bessere Witterung.

Herzlichst Ihr
FritzF

Sollten Sie sich in einem Stadio der Faulheit befinden ein Wort an mich zu schreiben, bitte ich mir Ihren Entschluss durch Wrhovszky aus.

[E. A.]

¹ Azaz: Kedves Négyzetgyök! (A Quadratwurzel nem tartozott Henszlmann bevett ragadványnevei közé.)

A. Courvoisier Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1858. április 7.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Keltezésében év nem szerepel, de Henszlmann párizsi tartózkodásának idején csupán 1858-ban esett április 7. szerdára.

Az aláírás mellett gumipecsét (zöld tintával): „INSTITUTION / COURVOISIER / RUE DE L'ABBÉ / DE L'ÉPÉE 6” felirattal.¹

[címzés a kártya alján:]

à M(onsieur) Henszlmann, rue Madame 20

[1]

La salle de dessin est occupée par les maçon qui la réparent, elle ne sera pas disponible aujourd'hui pour la leçon. Mais vendredi prochain, nous aurons l'honneur d'attendre M(onsieur) le professeur

Son serviteur très humble
 Courvoisier

[a jobb margón keresztben:]

Mercredi, le 7 avril

[Sz. E.]

¹ Az utcanévet értsd: Rue de l'Abbé-de-L'Épée.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1858. április 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [3. levél]

A Société française de photographie 1856-ban két pályázatot írt ki (concours du Duc de Luynes), egy ún. kicsit és egy nagyot. A levél írója az ún. nagy pályázaton indult, amellyel a fényképek mechanikus sokszorosításának legjobb eljárását keresték. A pályázatot elvileg 1859-ben zárták le, valójában azonban csupán 1867-ben. Pretsch a pályázatra benyújtott eljárását, amelyet ő *photogalvanographie*-nak nevezett, és ebben a levélben részletesen leír, a beérkezett pályázatok leírásában franciául így foglalták össze: „procédé par moulage de la couche de gélatine après dépouillement”. (Ez nem csupán fényképek, hanem grafikai lapok sokszorosítására is alkalmas volt.) A pályázatot végül az az Alphonse Poitevin nyerte meg, akit Pretsch egyik levelében utánzójának nevez, minthogy az ő – Pretsch – szabadalma korábbi azénál. Poitevin eljárását a pályázat összefoglalásában *photolithographie*-nak nevezik.¹ Pretsch alább hosszan fejtegeti, hogy az ő eljárása miben különbözik és mennyivel jobb a heliogravúr technikánál, amellyel például Renaud Saillard lépett föl Párizsban 1858-ban (Saillard – mint a levelekből kiderül – ezt megelőzően rövid ideig Pretschnél dolgozott Londonban.)

Pretsch pályázata ügyében kérte Henszlmann párizsi közbenjárását – elsősorban Martin Laulrie-nél, a társaság titkárnál –, és ettől kezdve 1860 nyaráig 13 levelet írt neki, amelyeket ismétléseik és aprólékosságuk ellenére, a téma érdekességére való tekintettel közlünk, illetve azért, mert Henszlmann viszonzószívésséggént londoni híreket és ügyintézkést kért Pretschtől, valamint fontolgatta, hogy bevonja egy tervének megvalósításába, erről lásd a 330. számot.

[címzés a 8. oldalon:]

Seiner Hochwohlgeboren
 Herrn Herrn von Henselmann
 &c.

[1]

67, Great Portland Street,
 London, West, 15. April 1858.

Hochgeehrtester Herr,

Nicht ganz im klaren darüber, ob Sie sich mich meiner erinnern werden, habe ich die Hilfe des H(erren) Alexi in Anspruch genommen, um mich bei Ihnen einzuführen, und mir Ihre gütige Theilnahme und freundliche Unterstützung in meiner Angelegenheit zu erwerben, welche für mich von großer Wichtigkeit ist, und gegenwärtig in Paris abgehandelt werden dürfte. Zu diesem Zwecke erlauben Sie mir nun gefällst, Einiges

¹ Vö. Jean-Daniel Lemoine honlapján: *Technique des Procédés Photomécanique au 19e siècle / Le Concours du Duc de Luynes*, lemoine.jd.pagesperso-orange.fr/procmec/ddl.html (Itt a beérkezett pályaművek listája is.)

über meine Person, dann Etwas über die Sache anzuführen, für welche ich Ihre Sympathie zu gewinnen beabsichtige.

Ich war Factor an der Wiener Staatsdruckerei, und habe als solcher einen großen Theil zu deren Entwicklung und Aufschwung beigetragen. Ihren Schwager Wiedermann² habe ich durch viele Jahre gekannt, und habe daselbst auch die Ehre gehabt, Sie selbst, so wie Ihre geehrte Frau Gemahlin einige Male zu treffen. Im Jahre 1850 kam ich zum ersten Male nach England, und zwar als Zeuge in einer Fälschungsangelegenheit. Im Jahre 1851 kam ich zur zweiten Male hierher in einer ähnlichen Affair, und blieb dann hier während ungefähr 8 Monaten, um die Erzeugnisse der Wiener Staatsdruckerei für die große Ausstellung zu übernehmen, aufzustellen, die günstige Meinung ausgezeichneten Männer und Gesellschaften

[2]

so wie diejenige der Oeffentlichkeit dafür zu gewinnen. Dieß gelang mir auch so vollkommen, daß ich die große Richter-Medaille,³ und zwei Preise Medaillen errang; von diesem Zeitpunkte an datiert sich der große Ruf der Wiener Staatsdruckerei. Aber dieser günstige Erfolg erweckte leider auch nach meiner Zurückkunft nach Wien die Eifersucht, den Argwohn und alle übrigen Leidenschaften meines Chefs der mir meine Stellung so sehr verleidete, daß ich mich endlich entschloß dieselbe aufzugeben, und meine Wirksamkeit nach England zu verpflanzen.

Ich hatte nämlich in Wien schon die ersten Schritte in einer Erfindung gemacht, welche ich meinem Chef daselbst – nach den vorausgegangenen Erfahrungen zu urtheilen, nicht überlassen wollte. Ich kam damit nach England, hatte daselbst abermals unendliche Sorgen und Mühen zu überwinden, und unzählige Intriguen zu bestehen. Genug, diese meine Erfindung, Photo-galvanographie genannt, ist nun der Beurtheilung der Com(m)ission an der Société française de photographie; Rue Drouot, n° 11, Paris, unterworfen, welche morgen Freitag ihre Versam(m)lung haben wird, um über die eingesandten Bewerbungen um den Preis des Mr. le Duc de Luynes zu bestimmen.

Nun eine kurze Beschreibung meiner Erfindung selbst. Das Original kann irgend eine positive Photographie seyn, doch transparent, auf Glas oder Papier, es kann eine Zeichnung oder Radirung seyn, und bleibt unverändert, d(as) h(ei)ßt) wird durch den Proceß nicht angegriffen. Ich wähle irgend eine reine und ebene Platte, aber

[3]

nicht Stahl, gewöhnlich Glas – und mache eine Decke darauf von Gelatin, gemischt mit photogenischen Chemikalien. Nachdem diese Decke vollkom(m)en trocken geworden, lege ich mein Original darauf, und gebe Platte mit Original in eine persönliche Copierpresse für positive Photographien, d. h. oben Glas, unten Holz, zusam(m)engehalten mit Schrauben oder Federn. Auf diese Weise wird meine Platte mit dem darauf befindlichen Originale dem Einflusse des Lichtes ausgesetzt, welches Aussetzen von 15 Minuten bis zu 6 und mehreren Stunden wechselt, je nach der Intensität des Lichtes, und der Durchsichtigkeit des Originals. Nach genügender Exposition nehme ich meine

² Wiedermann Mátyás Kassán telepedett le (a Szent Erzsébet-templom karnagya és a városi zeneiskola alapítója volt), de tudtunkkal nem volt rokona Henszlmann-nak – sőtora biztosan nem.

³ Azaz: az ún. Jurors Medalt.

Platte heraus, hebe das Original davon ab, und habe ich ein sichbares, beinahe negativ erscheinendes Bild auf der Decke meiner Glasplatte. Das Licht nämlich hat durch die durchsichtigen Stellen des Originals mehr oder weniger auf die Decke meiner Glasplatte eingewirkt, konnte dieß aber weniger, oder gar nicht auf die Stellen thun, welche vom Originale da wo es wenig durchsichtig oder undurchsichtig ist, bedeckt waren. Dieses photographische Bild wäre für mich aber in diesem Zustande von keinen Nutzen. Die so erhaltene Platte wird nun einem Bade unterworfen, wodurch die wenig oder gar nicht vom Lichte angegriffenen Stellen augenblicklich *schwellen*, und das Bild *erhaben* wird, die Linien in erhabenen Linien, die Tinten oder Töne in einer wunderschönen Granulation (Korn).

[4]

Das so erhaltene erhabene Bild wird nun mittelst Guttapercha auf eigenthümliche Weise abgeformt (eine Form oder moule⁴ gemacht), – diese Form wird leitend gemacht, in den galvanoplastischen Apparat gegeben, und ein Deposit von cohärentem Kupfer darauf niedergeschlagen. Diese Platte wird gewöhnlich dünne gemacht, und wir nennen solche, obwohl sie erhaben ist, Matrice, weil solche dazu dient, um durch eine Wiederholung desselben galvanoplastischen Verfahrens die eigentliche dickere Druckplatte en taille douce davon zu erzeugen.

In einzelnen Fällen mache ich auch das Deposit durch Galvanoplastik unmittelbar auf der Decke (Gelatine-mixture) meiner Glasplatte, in welchem Falle diese Decke gegen die Einflüsse der Flüssigkeit geschützt werden muß. Die Glasplatten werden nach dem Gebrauche abgewaschen, und werden so lange gebraucht, als solche unverletzt bleiben.

Die Originalität meiner Erfindung besteht also darin:

1. Daß ich durchaus nicht ätze mit Säuren, gleich all meinen Vorgängern, die sich einbildeten, eine gravierte Platte nur durch Grabstichel, oder durch Aetzen erzeugen zu können. Ueberdieß erzeugt einmaliges Aetzen nur *einen* Ton; das Aetzen muß daher 5, 6 oder mehr Male wiederholt, und jedesmal ausgedeckt werden, wodurch das Resultat zu sehr von der Geschicklichkeit des Manipulirenden abhängt, und daher mehr ein Product der menschlichen Befähigung ist. Meine Entdeckung ist aber die eigenthümliche Beschaffenheit

[5]

der erwähnten Mixtur oder Mischung, welche von dem Lichte beeinflusst, in dem darauf folgenden Bade augenblicklich schwillt, d(as) h(eißt) erheben wird in all seinen wundervollen Tönen und Tinten.

2. Die eigenthümliche Anwendung der Galvanoplastik in Verbindung mit meiner Methode. Ich arbeite daher nicht auf einer *gegebenen Platte* von Stahl, Kupfer, Stein oder Glas, diese meine Platte dient mir nur als Basis, als Gegenstand, um einer Mischung darauf auszubreiten. Ich mache, ich erzeuge, ich erschaffe *Bild und Platte*, alles zusammen, einzig und allein durch die wundervollen Kräfte der Natur! —

⁴ Az öntőforma francia megfelelője.

Ich habe letzten Mittwoch durch Express zwei Packete gesendet an M(onsieu)r Martin Laulerie, Secretaire Agent der obgenannten Gesellschaft, und habe ihn auch brieflich hieran benachrichtiget. Diese zwei Packete kom(m)en heute Donnerstag um 10 Uhr in Paris an; ich hoffe daher mit allem Grund, daß der Inhalt derselben rechtzeitig vor die Com(m)ission kom(m)en wird, welche sich morgen freitag versammelt. Diese zwei Packete enthalten:

Vier kupferne Matrizen ohne alle Retouche;

vier kupferne Druckplatten ohne alle Retouche;

dreißig Abdrücke von Druckplatten ohne alle Retouche; diese Gegenstände dienen zur Illustration des Processes ohne alle Hülle;

[6]

endlich dreizehn Abdrücke von Platten, welche durch Hilfe des Kupferstechers mehr oder weniger für das Publikum zurecht gemacht wurden. Diese Specimens sind eine Fortsetzung derjenigen Proben, welche ich bereits vergangenes Jahr, und zwei Jahre vorher an die genannte Gesellschaft gesendet habe. Ich würde Ihnen rathen, vom H(erren) Laulerie zu verlangen, säm(m)tlich hier angeführte Sachen besehen zu können, damit Sie selbst sich von der Methode überzeugen, und ein Urtheil darüber schöpfen können.

Mittlerweile scheint es mir auch nothwendig, Ihnen Einen der vielen Zwischenfälle in dieser Angelegenheit mitzutheilen. Zur Erzeugung der kupfernen Druckplatten hatte ich hier in London in und außer dem Hause verschiedene Galvanoplastiker benützt; ich hatte gewöhnlich *Einen* im Hause, und beschäftigte manchmal 4–5 Electrotyp Establishments in London nebstbei. In letzterer Zeit hatte ich ungefähr 5 Monate lang einen Mr. Saillard, einen Franzosen, als Elektrotyp-Arbeiter im Gebäude der Compagnie in deren Diensten beschäftigt. Seine Arbeit war stets unter der Mittelmäßigkeit, und ich hätte ihn sicher schon im zweiten Monate entfernt, wenn ich nicht unglücklicher Weise einen Vertrag mit ihm geschlossen gehabt hätte, ihm dreimonatliche Aufkündigung zu geben. Er ist in seinem Geschäfte nicht mit einem Schuhflicker unter den Schuchmachern zu vergleichen. Und dieser Mann besitzt die infame

[7]

Knekheit, einige Platten an die genannte Gesellschaft in Paris einzusenden, und zu behaupten, daß er einige Verbesserungen in der Galvanoplastik in deren Anwendung auf meine Methode gemacht habe. Ich habe hierauf nur zu erwiedern, daß ich vor ihm und nach ihm, und während seines Engagements stets *bessere* Platten von anderen Elektrotypisten erhalten habe; überdieß würde ja irgend eine Verbesserung in der Galvanoplastik gar nichts mit der photographischen Gesellschaft zu thun haben. Ich habe dieß auch bereits dem M(onsieur) Laulerie mitgetheilt, und habe es hier erwähnt, damit Sie erforderlichen Falles davon unterrichtet sind.

Und nun habe ich gewiß durch diesen *langen* Brief Ihre Geduld zu sehr in Anspruch genommen. Ich erlaube mir, Ihnen, als einer Mann von Herz und Verstand, meine Angelegenheit in die Hände zu legen, mit dem ergebensten Ersuchen, solche nach besten Kräften zu betreiben, mit gütigst über den Fortschritt denselben, über die Aussichten für irgend einen Erfolg Mittheilungen machen zu wollen. M(onsieu)r Laulerie hatte mir vor ungefähr 6 Monaten „les bulletins contenant le rapport sur notre dernière ex-

position de Paris ou⁵ cette question était traitée précisément à l'occasion de vos oeuvres exposées" geschickt;⁶ ich hatte solche *nicht* erhalten; könnten Sie mir solche vielleicht durch H(ernn) Laulerie abermals verschaffen, und mir unter obiger Adresse zusenden? [8]

Ich kann kaum mehr irgend Etwas hinzufügen; ich kann nur bemerken, daß ich nebst der ausgezeichnetester Hochachtung für Sie, noch das unbedingtste Vertrauen in Ihre Uneigennützigkeit seye, die sich einer – wie ich glaube – guten Sache aus reinem Interesse für Kunst und Wissenschaft anzunehmen bereit ist! Ich lege das Schicksal meines vielgeliebten Kindes in Ihre Hände!

Erlauben Sie mir, mich zu nennen

Ihren

aufrichtig ergebensten Diener
Paul Pretsch

[Sz. E.]

⁵ Értsd: où.

⁶ Értsd itt és a továbbiakban a *Bulletin de la Société française de la photographie* különböző számait (digitalizálva: gallica.bnf.fr).

A párizsi osztrák nagykövetség Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1858. április 17.
 Kassa VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott fejléces papíron, aláírás nélkül.

Henszlmann ekkor kapott újra útlevelet, vö. KOMÁRIK 1990, 61. (Ennek közelebbi előzményeiről lásd a 250., a 286. és a 287. számot.)

[címzés az oldal alján:]

Monsieur E. Henszlmann

20 rue de Madame
 Paris

[1]

Ambassade
 d'Autriche

Monsieur Emrich Henszlmann est inviter à passer à la Chancellerie de l'Ambassade I(mperia)le et R(oya)le d'Autriche tel jour qu'il lui plaira, les Dimanches et fêtes exceptés, entre 1 et 3. heures muni de son ancien passeport.

Paris le 17. Avril 1858.

[Sz. E.]

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1858. április 30.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [6. levél]

[címzés a 3. oldalon:]

Seiner
 des Herrn E. v. Henszelmann
 Hochwohlgeboren

[1]

67, Great Portland Street,
 London, West, 30. April 1858.

Hochgeehrtester Herr Doctor!

Ich bin Ihnen wirklich außerordentlich verbunden für die Güte, mit welcher Sie meine Bitte beachtet, und für den freundschaftlichen Eifer, mit welchem Sie dieselbe ausgeführt haben. Da Sie aber als Mann von Gefühl und Verstand Ihre Theilnahme dieser Angelegenheit zugewendet haben, so erlaube ich mir noch einige Ansuchen an Sie zu richten.

Ich glaube daß es gut wäre, wenn Sie von M(onsieur) Laulrie die Ansicht säm(m)tlicher Gegenstände, die ich der Photographischen Gesellschaft in Paris gesendet, verlangen würden; – Sie würden hiedurch vermutlich besser in den Stand gesetzt werden, mein Verfahren zu beurtheilen, und mir dann später vielleicht Ihr werthvolles Urtheil wissen lassen. Ich habe nämlich dieses Mal an die genannte Gesellschaft gesendet: 4 kupferne Druckplatten, und 4 kupferne Matrizen, erzeugt einzig und allein durch die Kräfte der Natur, ohne Hilfe der Kupferstechers; – dann 30 Abdrücke, ebenfalls von unretouchirten Platten, und 13 Abdrücke von retouchirten Platten. Auch habe ich voriges Jahr schon eine Anzahl sehr schöne Abdrücke übersendet, und vor zwei Jahren meine ersten Proben vorgelegt.

Bei dieser Gelegenheit könnten Sie vielleicht von H(errn) Laulrie erfahren, ob der gegen vernötigen Sendung keine weitere Folge gegeben werden wird, – ob ich nämlich Platten und Alles auf gut Glück der Gesellschaft als Geschenk

[2]

überlassen muß, ohne jemals dafür Etwas in Anspruch nehmen zu können. Ich will meine Sachen durchaus nicht zurück verlangen, aber ich will selbe auch nicht wegwerfen unter Leute, die vielleicht meine Arbeiten sehr lieblos beurtheilen und behandeln.

Die drei Hefte des Bulletins habe ich richtig erhalten; – auch etwas später das jetztige Aprilheft desselben Bulletins, worin die infame Niederträchtigkeit meines ehemaligen Arbeiter unter dem pompösen Titel: „Gravure héliographique par M. Renaud Saillard” prangt.¹

¹ Vö.: *Bulletin de la Société française de la photographie*, 4 (1858), 114–116.

Es wäre mir natürlich sehr daran gelegen, den Report über meine gegenwärtige Sendung seiner Zeit zu erhalten. – Sollte H(err) Laulerie seine Auslage von 20 Franken nicht zurückerhalten können, so müßte ich solche wohl am Ende berichtigen; doch erscheint mir dieß immerhin etwas unbillig, da ich in London schon das Porto bezahlt habe. Es wäre wohl kein gutes Geschäft, für die Waare nichts zu erhalten, und am Ende noch bezahlen müssen dafür, daß man nichts erhält.

Ist gegenwärtig eine photographische Ausstellung in Paris, und sind Einige meiner Erzeugnisse ausgestellt, und welche? – Oder, als ich beinahe glaube, dieselben sind nur für den Gebrauch der Commission bestimmt.

[3]

Es hat mich außerordentlich erfreut zu vernehmen, daß Sie selbst wie ich voraussetzte, Liebhaber von Kupferstichen sind. Meine Methode besitzt jedoch nicht allein den Vortheil vor den Photographien; daß solche „die Wärme“ sondern auch die *Dauerhaftigkeit* der fetten Druckschwärze besitzt, welche Letzteren bei Photographie wie vollkommen versichert werden kann. Was kann meine Methode nicht Alles leisten in der Nachahmung alter Originale Handzeichnungen, Inschriften, Museums-Gegenstände u. s. w. Unter meinen Specimens werden Sie mehrere dieser Anwendungsarten finden, obwohl noch nicht vielseitig genug.

Eine frohe Botschaft war es für mich, durch Ihre Zeilen die Aussicht mir eröffnet zu sehen, Sie selbst vielleicht bald in London begrüßen und Ihre Bekannschaft erneuern zu können. Möchte sich diese Voraussetzung recht bald verwirklichen!

Mit ausgezeichnete Hochachtung verherret

Ihr

aufrichtig ergebenster Diener
Paul Pretsch

[az üres hátoldalón:]

Ich habe diesen Brief in Paar Tage zurückbehalten, um die beifolgenden Zeilen unseres Freundes Alexi beischließen zu können.²

P.

[Sz. E.]

² Alexy Károlytól egyetlen levél sincs a hagyatékban.

Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1858. május 4.
 Kassa, VSMRP, p. č. 63, [2. levél]

[1]

London
 29 Devonshire St(reet)
 Queen Square
 Blomsbury
 May. 4. (1)858

Lieber Freund

Herr Alexi war bei mir und sagte daß Sie nach London komen, was mich herzlichst freuet, es thut uns beiden sehr leid daß wir Sie nicht beherbergen können, ich habe herrn Morris Moore der mit seinem schönen Raphael „Apollo et Marsias” sich

[2]

gegenwärtig in Paris N. 54 Rue de Grenelle S(ain)t Germain befindet, ein Schreiben an Sie mitgegeben, was er da er Sie nicht zu Hause fand, alldort abgab, da er mir kürzlich wissen ließ daß Sie noch bis jetzt nicht bei ihm wahren dießes schöne Bild zu sehen, so hatte ich Sie doch vor Ihrer Abreise noch hinzugehen ich denke daß es Ihnen un-
 gemein gefallen wird.¹

[3]

Er hat es im Atelier des Mahlers Cavaró öffentlich ausgestellt und ich denke falls *Ricard* es noch nicht gesehen es ihn sehr interessieren wird. Es thut mir sehr leid daß Sie in London so wenig Erfreuliches erwartet, und ich denke daß keinerlei Aussicht ist von Bööke noch Etwas zu bekommen, es müßte ihm nun seine neuen etwas zu unerreichbaren Plänen in Erfüllung gehen.

¹ A *Schreiben* talán: *Moore 1857*. (A Verax álnéven megjelentett füzetnek a ma az MTAK-ban őrzött példánya Pulszky Ferenc ajándéka, neki szóló szerzői ajánlással, és Morris Moore a címlapon tollal nevét is odaírta az álnév alá). A füzet a Moore és a National Gallery igazgatója, Charles Lock Eastlake között folyó háború dokumentumait tartalmazza, illetve kommentálja. A csataterek egyike volt a kép körüli botrány, illetve sajtópolémia, amelyben Wolfgang Böhm Moore Raffaello-attribúciója mellett érvelő szakértőként lépett föl, és apja véleményére hivatkozva Velencében lévő Raffaello-rajzokhoz kapcsolta a festményt, amely Mantegnának(!) tulajdonítva bukkant föl, de például Passavant szerint Francesco Francia festette volna. (Joseph Daniel Böhm maga is írt egy levelet Moore-nak, amelyet kinyomtatott például *Batté 1859*-ben.) Miután a National Gallery nem vette meg, Moore átvitte Párizsba, s ott is nagy föltűnést keltett. Vö.: *Batté 1859* (az MTAK-ban szintén Pulszky Ferenc ajándékaként). Végül a Louvre fizetett érte csillagászati összeget 1883-ban. A híres kép témáját ma *Apolló és Marsyas* vagy *Apolló és Daphnis*-ként határozzák meg, festőjének Peruginó számít.

[4]

Ich hoffe daß Sie mich in London häufig besuchen und mir der Sie in Paris viel Gediegenes gesehen mit aufrichtigst freundschaftlicher Rath an die Hand gehen werden. Meine Frau grüßt Sie recht herzlich[,] von Nutscherl² hab ich lange Nichts gehört, grüßen Sie nur Mr. Moor und in der Hoffnung Sie baldigst hier zu sehen verblei(be) ich
Ihr treuer Freund

Wolff

[B. O.]

² Doby Jenő.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa III. Napóleon császárnak
Párizsból Párizsba, 1858. május 16. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Keltezés nélkül. Henszlmann 1858. május 16-án volt III. Napóleonnál azon az audiencián, amelyet ebben a levélben kér, vö. a 314. és a 321. számmal; ennek alapján datálható.

Az államminiszternek írt első, február 20-i kérvénnyel – lásd a 301. számot – közös papírára, mert a fogalmazáskor annak szövegéből indult ki, illetve abból vett át részeket; de annál már csak azért is későbbi, mert az arányelmélet tervezett kiadásának ott¹ ismertetett tervéhez képest itt egy jelentősen redukált műhöz kér támogatást: ott három, egyenként(!) 50 íves szövegkötet és 75–80 tábla, valamint 26 ún. szinoptikus tábla szerepel; itt egy – három részre osztott – szövegkötet összesen(!) 50 ív terjedelemben és 45–50 tábla. (A mű kiadására júliusban megkötött szerződésbe ezeket a kisebb számokat foglalják majd bele, lásd a 320. számot.)

Vö. még a kérvényt a császárhoz eljuttató közvetítőnek szóló kísérőlevéllel – lásd a következő számot –, valamint a miniszternek szóló második beadvánnyal, lásd a 313. számot.

[1]

Sire,

J'ai découvert une loi mathématique régissant les proportions d'ensemble et de détail des édifices, afin de les mettre en harmonie esthétique.

Cette loi est celle dont se servaient dans le même but les anciens architectes et à laquelle leurs oeuvres doivent l'admiration de nos jours. Ainsi est-on à la recherche de cette loi depuis plus de 30 ans tant en France, qu'en Allemagne, en Angleterre et en Italie, sans que jusqu'ici aucun savant soit parvenu à la découverte du système des anciens architectes; lequel déjà dans les anciens temps n'était connu que de peu de maîtres, et d'ailleurs était gardé par eux à l'égal² d'un mystère religieux.

L'importance et l'utilité de ce système sont évidentes non seulement pour la conservation et la restauration des monuments de France, – but special [*] de la commission des monuments historiques[*];³ mais encore en vue des constructions modernes qu'il servira à rendre harmonieuse.

Le comité de la langue, de l'histoire et des arts à l'Instruction publique, ayant été saisi d'un mémoire sur ma découverte,⁴ nomma deux commissions avec mission d'examiner mes travaux. [*] Les deux rapports qu'j'ai l'honneur de joindre à cette demande sont

¹ És Albert Lenoir jelentésében, lásd a 285. és a 295. számot.

² Értsd: úgy, mint.

³ A csillagok közötti szövegrész az itt következők kihúzása után beírva: „du »Comité de la langue, de l'histoire et des arts«;”.

⁴ Lásd a 151. számot.

le résultat de cet examen. Votre Majesté[*]⁵ daignera remarquer que les conclusions, conçues dans les termes les plus favorables, sont entièrement conformes à mes assertions, tant pour l'exactitude de la loi découverte, que pour les avantages notables qui doivent résulter de son application.⁶

L'ouvrage que j'ai composé pour développer complètement ma théorie consiste en 45 à 50 Planches et un Volume de 50 feuilles divisé en 3 parties. Il serait publié dans le cours de trois ans. Quant aux planches, celles-ci, pour éviter de grands frais de gravure pourraient être exécutées en lithographie.[***]⁷

Mais la publication d'un tel ouvrage exige une mise de fonds bien au dessus de mes ressources; je ne saurais l'entreprendre sans l'assistance du gouvernement. Déjà je me suis adressé⁸ au Ministère d'Etat et de la Maison de l'Empereur⁹ en sollicitant une souscription qui me permette de commencer l'impression de mon livre. Cet appui aurait pour résultat sans doute de décider un éditeur à se charger d'une telle entreprise. Je n'ai pas été assez heureux de recevoir une réponse jusqu'à ce jour.

Dans ces circonstances et témoin de la
[2]¹⁰

haute sollicitude de l'Empereur, pour les arts et les sciences, je prends la liberté de mettre ma découverte sous la protection immédiate de Votre Majesté en la suppliant en même temps de vouloir bien m'accorder une audience à l'effet de Lui exposer brièvement les principes du système dont je suis l'inventeur.

Daïgnez agréer, Sir, l'expression de mes plus profonds respects avec lesquels j'ai l'honneur d'être

de Votre Majesté Impériale
le très humble et obéissant serviteur

[Sz. E.]

⁵ A csillagok közötti szövegrész kihúzott két sor helyett a szemközti oldalon, a 301. számú fogalmazvány alatt. Efölé Henszlmann előbb megírta a kihúzott szövegrész bővebb megfogalmazását, amely nincs kihúzva: „d'autres hom(m)es spéciaux ont jugé la découverte d'une haute importance, et c'est pourquoi on a reproduit le plus explicit des deux rapports dans tous les journaux d'architecture.” Nem kizárt tehát, hogy ez a szövegrész a következő jegyzettel jelölt üres helyre szánt szöveg megfogalmazása, de az irat véglegesnek tekinthető dikciójába nem illeszkedik, ezért nem illesztjük be oda.

⁶ Itt üresen hagyott hely következik, amelyben ceruzával van néhány szó beírva: „rapports a été reproduite par les journaux spéciaux”. Tehát Henszlmann bizonytalan volt abban, mit írjon a jelentés(ek)ről, s hogy egyes vagy többes számban írjon-e erről.

⁷ A szöveg idáig egyezik meg az államminiszternek szóló második beadvány fogalmazványával, vö. a 313. számmal.

⁸ Innen ceruzával kihúzva: „au ministère de l'instruction publique et des cultus, ainsi qu'”.

⁹ Értsd a 301. számot. Achille Fould egy személyben volt államminiszter és a „császári ház minisztere”.

¹⁰ A 301. számú fogalmazvány oldalának alján.

Henszlmann levélfogalmazványa Lucien Corvisart-nak
Párizsból Párizsba, 1858. május 16. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A III. Napóleonnak szóló beadvány kísérőlevelének fogalmazványa: a „doktor úr”-ként megszólított címzett vállalta, hogy Bassano hercegén át eljuttatja Henszlmann kérvényét a császárhoz. Ez a közvetítő minden bizonnyal Lucien Corvisart volt, a császár helyettes háziorvosa.

Erre abból lehet következtetni, hogy Henszlmann az év őszén Pestről feltehetően ugyanennek az orvosdoktornak levelet írt – lásd a 327. számot –, amelyben arról tudósította, hogy a Budapesti¹ Királyi Orvosegyesület tagjává választották, és tanulmányát most fordítják magyarra, ezek alapján pedig annak a fogalmazványnak a címzettje biztosan azonosítható Lucien Corvisart-ral.² Az *Orvosi Hetilap* egy szerkesztői jegyzetéből – lásd a 327. számot – az is kiderül, hogy Corvisart Henszlmann-nal küldte Pestre az egyesületnek, illetve a lapnak egy művét és személyes üzenetét. Az azonosítást támogatja az is, hogy Corvisart azon kevesek közé tartozott, akik tiszteletpéldányt kaptak az arányelméletből megjelenésekor – vö. a 391. és a 393. számmal – és a egyértelműen megerősíti a tiszteletpéldány átadásáról beszámoló 404. levél.

A Pestről írt fogalmazványban a megszólítás: „très honoré confrère”, s az első bekezdés kitér arra, hogy Corvisart és Henszlmann a pesti orvosegyesület tagjaivá válva immár kétszeresen „testvérek” is váltak. Talán gondolhatunk arra, hogy a kettejük között már ezelőtt is fennálló testvériség a közös szabadkőműves páholytagság volt.

(Közvetlenül ez alatt a fogalmazvány alatt miniszternek szóló harmadik beadvány fogalmazványa, lásd a 317. számot.)

[1]

Monsieur le Docteur,

Vous avez bien voulu vous charger de présenter au Duc de Bassano la demande que vous m'avez conceillé d'adresser à l'Empereur au sujet de ma découverte. En vous la transmettant ci-jointe, je compte Monsieur, sur votre bienveillant appui qui, j'espère, Monsieur, sera couronner de succès.

Agréez, Monsieur le Docteur l'assurance de ma consideration très-distinguée.

Paris

20 r(ue) d(e) Mad(ame)

D^r H.

[Sz. E.]

¹ Már 1873 előtt is így!

² Gruby Dávidot a pesti orvosegyesületnek ugyanazon a közgyűlésén választották taggá (mint magát Henszlmann is), de egyrészt vele Henszlmann németül levelezett, másrészt neki nem jelent meg tanulmánya az *Orvosi Hetilap*ban 1858-ban, stb.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Achille Fould államminiszternek
Párizsból Párizsba, 1858. május 19.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Henszlmann fogalmazványa sok saját javítással egy papírlap két oldalán. A megszólítás: „Mon-sieur le Ministre” a 2. oldal alján. A szöveg – mutatis mutandis – teljesen megegyezik a III. Napóleonnak címzett levél fogalmazványának – lásd a 311. számot – első felével. (Mindössze a megszólítás különbözik a levél elején, a szövegben is egy helyen: „Votre Majesté” helyett itt „Votre Excellenz”). Ezért itt nem közöljük ismét. Ott a megegyező szöveg végét ***-gal jelöltem meg. Ez a fogalmazvány nem teljes: hiányzik a kérést előadó befejező része, valamint záróformulája is.

Henszlmann szintén keltezés nélküli harmadik beadványa szerint – lásd a 317. számot – azelőtt már kétszer írt az illető miniszternek: február 19-én és május 19-én. Azt feltételezem, hogy az első az, amelynek fogalmazványa február 20-i dátumú – lásd a 301. számot –, tehát az államminiszterről van szó, és ez a második beadvány, mert a nagy műnek a február 20-i fogalmazványban szereplőhöz képest jelentősen redukált programját ismerteti, vö. a 311. szám bevezetésével.

(A beadvány végső soron a közoktatásügyi és kultuszminiszternek is szólhat, ha azt feltételezzük, hogy Henszlmann neki írt február 19-én először, és erről *másnap* azzal tájékoztatta az államminisztert, hogy még nem kapott tőle választ. De Henszlmann azt írta később Toldynak, hogy III. Napóleon az államminiszterrel beszélt érdekében az audiencia után – lásd 321. számot –, ez határozottan amellet szól, hogy Henszlmann is az államminiszterhez fordult újra kevéssel azután, hogy III. Napóleon fogadta.)

Hajnik Pál Tanárky Gyulának
Párizsból Londonba, 1858. május 21.
MNL, OL, R 195, 7. tétel, No. 53¹

[címezés a borítékon:]
Julius Tanárky Esq

13 St. Albans Villas Kentish Town
London

[Párizsi postabélyegző 1858. május 21-i és londoni május 22-i dátummal.]

[1]

15, rue de la Michodière
Paris Május 21. 1858.

Kedves jó Gyulám.

Hát meg jött valahára nekem is, és pedig ez uttal megfoghatatlan *rendkívüli* gyorsasággal a feltétlen amnestia. Tegnap este kaptam nömnek erről értesítő telegraphi sürgönyét. Bizony kellemes egy meglepetés volt reám nézve. Nöm, mint minapi levelemben íram, múlt April 24^{én} nyujtá be a folyamodást, és nem egészen egy hónap alatt a dolog szerencsésen megoldatott. Úgy látszik hogy Albrecht herczegé itt a fő érdem. A' ministereket ez úttal elmellőzték. Éljen Zsivora Gyurka, ugyan csak jól kicsinálta a dolgot.

Megvagyok győződve hogy mindjában szives baráti részvétellel osztotok örömben, kérlek üzend meg Ihásznak. Majd irok neki legközelebb. Előbb be várom nöm levelét. Tán 14 nap múlva már megyek haza felé.

[2]

Eppen ma hallám Nagy Károlytól, hogy Csapó Guszti irt neki; a többi közt mondja levelében, hogy Náczkó² édes atya fen volt a Császárnál, és hogy mintegy bizonyosnak tartja a sikert.³ Ennek nagyon örülnék én is.

Qui perdidit numerum, incipiat iterum.⁴ Ez ha valahol, úgy Ausztriában practicabile, hol t. i. ilyesekben nincs systema.

¹ Tanárky irataival került előbb az MNM-be, majd onnan átosztották az OL Tanárky fondjába. Az MNM könyvtárának gumipecsétje, és egy másik, tollal kitöltött gumipecséten az MNM könyvtárhoz tartozó levéltár (értsd az OSZKK-t) gyarapodási naplószáma: 1908/54.

² Karády Ignác.

³ Vö. a 270. számmal. (Karády nem kapott kegyelmet, vö. a 324. számot.)

⁴ Azaz: Aki elvesztette a játszmat, kezdjen újat.

Henselmannak mult vasárnap⁵ audentiája volt az itteni Császárnál a gothicus systema ügyében. Biztatta öt Snappi,⁶ hogy majd szóland az illető miniszterrel.

Itt van, de csak egyedül pesztonkájával Teleky Sándorné, menendő magyar és Erdély honba, ha t. i. az osztrák visálja⁷ útlevelét; mely miatt sürgönyöznek nagyban Bécsbe. Lord Cordley⁸ nagyon szoritja a dolgot a Lady⁹ részére. Sándor napával és Czezel¹⁰ Hispaniában maradt, csak Julius elején jönnek Eywoodba.¹¹ Sándorné pedig egész October végeig akar Magyar és Erdély honban maradni.

[3]

Isten veled, Kedves barátom, reménylem hogy még irhatok.

Ha valamivel szolgálhatok otthon, parancsolj velem.

Köszönts szíves[en] Pulszkyékat, mindig szerettem Ferit, nem is fogok változni irányában, reménylem ő sem irányomban.

Köszönts Nagy Pétert és a jó Naczkót is.

Szíves barátságodba zárt maradok mindig és mindenkor

öszinte, s hü barátod

Hajnik Pali

[Sz. E.]

⁵ Május 16-án.

⁶ III. Napóleon gúnyneve. (Vö. a 373. számmal.)

⁷ Azaz: láttamozza.

⁸ Lord Cowley (párizsi angol nagykövet).

⁹ Teleki Sándor első felesége, Jane Frances Bickersteth Lord Langdale lánya volt, az utalás erre vonatkozik.

¹⁰ Czetz Jánossal.

¹¹ Azaz felesége szüleinek birtokára.

Jean-Marc Baud Henszlmann Imrének
 Sèvres-ből Párizsba, 1858. május 27.
 Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

A levél „csütörtök este” kelt, datálása a postabélyegző alapján.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur
 Docteur Henszselmann

20 rue Madame
Paris

[Sèvres-i postabélyegző 1858 májusából, a nap olvashatatlan, és párizsi 1858. május 28-i dátummal.]

[1]
 M(onsieu)r Daly ira vous voir cher Docteur, Mardi ou Jeudi prochain, M(onsieu)r Nicolle n'a pu le rencontrer qu'aujourd'hui et il va sans dire, qu'il l'accompagnera.

Je vous inform[e] de ce fait pour vous rendre la liberté jusque là.

Si toute fois vous me pouvez par le recevoir alors ayez la bonté de me le faire savoir

[2]

Adler est ici, tout va bien.

Adieu cher Docteur
 Au revoir
 JM Baud

Sèvres Jeudi soir

[Sz. E.]

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1858. június 8.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [4. levél]

[címzés a 2. oldalon:]
 S(eine)^r Hochgeboren
 Herrn E. v. Henzelmann.

[1]

67. Great Portland Street,
 London, W(est) 8. Juni 1858.

Hochgeehrtester Herr,

Vor mehreren Wochen hatte ich mich die Freiheit genommen, einen längeren Brief an Sie zu richten, in welchem ich Ihre Güte und freundliche Theilnahme neuerdings zur Beförderung meiner Angelegenheit in Anspruch nahm.¹ In demselben Briefe befand sich auch ein kleinerer von H(erren) Alexi an Sie. Da wir Beide nun Ihren freundschaftlichen Eifer und Pünktlichkeit in Geschäften kennen, so ist es uns etwas bange geworden, und wir sind in Zweifel gerathen, ob Sie unsern Briefe erhalten haben, oder ob Ihnen selbst nicht irgend ein anderes störendes Hemmniß zugestossen ist. Wir hatten uns geschmeichelt, Sie selbst bald in London bewillkom(m)en zu können, und ich hatte mich schon recht sehr darauf gefreut, Ihnen eine mündliche Auseinandersetzung meiner Bestrebungen an das Herz legen zu können. Ueberdem besitze ich jetzt eine Menge von Platten, Matrizen und Specimens, die ich Ihnen selbst gerne verlegen möchte, um dero Meinung und Ansichten darüber zu vernehmen.

[2]

Der Zweck gegenwärtiger Zeilen ist daher nur die ergebene Anfrage, ob Sie unsere letzten Briefe erhalten haben; — ob es Ihnen möglich war, Etwas in der besprochenen Angelegenheit zu wirken; — und ob Sie Ihren Entschluß nach London zu kommen, aufgegeben oder aufgeschoben haben!

Ich bitte dringendst mir ob meiner abermaligen Belästigung nicht zu grollen, und kann nur versichern, daß ich und H(err) Alexi durch einige neuere Zeilen von Ihnen, die uns einige Aufklärung geben würden, außerordentlich erfreut seyn wurden.

Genehmigen Sie die Versicherung ausgezeichnete Hochachtung, mit welcher verharret
 Ihr

aufrichtig ergebener Diener
 Paul Pretsch

[Sz. E.]

¹ Lásd a 309. számot.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Achille Fould államminiszternek
Párizsból Párizsba, 1858. május 19. után
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

A miniszter urat megszólító levél szerint ez már a harmadik neki írt, miután az előző kettő válasz nélkül maradt. Ha az említett február 19-i dátumú első azonos a február 20-i keletezésű fennmaradt fogalmazvánnyal – lásd a 301. számot –, akkor az államminiszternek szól. A másodikat május 19-én írta – lásd a 313. számot –, a harmadik tehát nyilván ezután valamennyit kivárva. (Végső soron nem lehetetlen, de nem valószínű, hogy a közoktatásügyi miniszternek szól, vö. a 313. szám bevezetőjével.)

A III. Napóleonnak készült beadvány közbenjárójának szóló kísérőlevél fogalmazványával – lásd a 312. számot – egy lapon: annak hátán kezdődik, és vége a másik levélfogalmazvány alatt. A záróformula nincs végigírva.

[1]

Monsieur le Ministre,

N'ayant pas reçu de réponse à mes deux demandes que j'ai eu l'honneur de vous adresser la première en date du 19 février, la deuxième le 19 mai courant, je suis porté à croire qu'elle[s] ne sont point parvenues aux mains de Votre Exc(ellence).

L'importance de l'affaire au point de vue scientifique ainsi que l'intérêt que j'attache à une découverte qui m'a coûté douze à quinze années de travail constant et consciencieux, me font un devoir de renouveler ma tentative en prenant les précautions nécessaires pour que les pièces ne manquent pas d'arriver à destination.

[2]

Je prends donc la liberté de présenter mes suppliques une troisième fois et de prier Votre Exc(ellence) de les daigner prendre en considération.

Agréez M(onsieur) l(e) M(inistre) l'assurance de mes profonds respects avec lesquels j'ai l'honneur d'être de Votre Exc(ellence)

[Sz. E.]

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1858. június 16. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott fejlécű levélpapíron, amely a közölt fejlécen túl a bal hasámban felsorolja Bertrand kiadójának legfontosabb kiadványait (például a *Journal des Savants*-t) előfizetési áraikkal, illetve áráikkal.

Bertrand, aki Henszlmann arányelméletének kiadója lesz, a keltezés kézzel kitöltendő részébe nem írta be a dátumot. Az az ajánlat, amelyet Henszlmann tett neki, és amelynek személyes megbeszélésére hívja, minden bizonnyal éppen az arányelmélet kiadása, tehát megelőzi a június 16-i Bertrand-levelet, lásd a következő számot.

[1]

Arthus Bertrand

LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS ET DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DES ANTIQUAIRES DU NORD,

Rue Hautefeuille, N° 23, près de l'Ecole de Médecine.

Paris, le 18

Monsieur,

La proposition que vous me faites, demande à être étudiée tous les deux ensemble, pour en causer et examiner les moyens d'arriver à une bonne solution dans notre mutuel intérêt.

Je vous prie donc de vouloir bien me fixer un rendez vous le matin à mon bureau; je me tiens tout à votre disposition.

Agréez, je vous prie, Monsieur, l'assurance de mon parfait dévouement.

Arthus Bertrand.

[Sz. E.]

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsba, 1858. június 16.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott fejlécű levélpapíron, amely különbözik a 318. számétól. A bal hasábján ezen is fel vannak sorolva a kiadó fontosabb publikációi.

A keltezés kézzel kitöltendő részébe Bertrand csupán a hónapot és a napot írta be, az évet nem. Ez a postabélyegzőről olvasható le.

A céges levélpapírra nyomtatott keltezésben szereplő Párizs ellenére a levél szövege szerint Bertrand nem tartózkodott Párizsban.

[címezés a hátoldalon:]
Monsieur
Henszlmann

20 rue de Madame
Paris

[Töredékes postabélyegző 1858. június 16-i dátummal. Valószínűleg a helynév utolsó két betűje: st.]

[1]

LIBRAIRIE D'ARTHUS BERTRAND,

ÉDITEUR DES NOUVELLES ANNALES DES VOYAGES,

LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS
ET DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DES ANTIQUAIRES DU NORD,

RUE HAUTEFEUILLE, 21, PRÈS DE L'ÉCOLE DE MÉDECINE.

Paris, le 16 Juin 185

À Monsieur Henszlmann.

Monsieur,

Un malheur arrivé dans ma famille (la perte de ma soeur), me privera du plaisir d'aller vous voir Vendredi, et de me trouver à notre rendez vous.

Si rien ne s'y oppose je me rendrai Lundi prochain chez vous à une heure. J'examinerai vos dessins et vous porterai un projet de traité.¹

Agréez je vous prie,
Monsieur,
avec toutes mes excuses,
l'assurance de ma considération distinguée

Arthus Bertrand.

[P. V.]

¹ Vö. a 320. számmal.

Henszlmann Imre és Arthus Bertrand szerződése az arányelmélet kiadásáról
Párizs, 1858. július 1.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Arthus Bertrand kézírásával, saját kezű aláírásokkal, a felek számára készült két példány közül a Henszlmann-nak jutott egyik. (Tanúk és ellenjegyzés nélkül, bélyegzőként, illetve vaknyomásos pecsétként rányomott okmánybélyeggel.)

Az iratról a kassai hagyatékban található még egy Henszlmann által készített másolat is (p. č. 744-ben).

[1]

Entre les soussignés:
Monsieur le Docteur Henszlmann (Emeric)
demeurant à Paris, rue Madame N° 20 d'une part,
Et Monsieur Arthus Bertrand, libraire éditeur, demeurant
à Paris, rue Hautefeuille N° 21 d'autre part;
Il a été convenu et arrêté ce qui suit:

_____Article premier_____

Monsieur Henszlmann et Monsieur Arthus Bertrand sont convenu de publier de compte à demi, l'édition française d'un ouvrage intitulé provisoirement: Systèmes des proportions dans l'architecture égyptienne, dorique et du moyen-âge découvertes par Monsieur le docteur Henszlmann, de l'académie hongroise &t^{a1}.

Cet ouvrage se composera d'un volume in-quarto de texte de cinquante feuilles au plus et d'un atlas grand in folio de jésus in plano,² composé de cinquante planches gravées sur pierre.

L'ouvrage sera tiré au nombre de quatre-cents exemplaires sauf les planches devant former la première livraison à publier qui seront tirées à quatre cent-cinquante exemplaires. Ces cinquante exemplaires en plus devant être envoyés comme spécimen aux principaux libraires de France et de l'Etranger, dans le but de faire connaître l'ouvrage.

_____Article deuxième_____

Monsieur le Docteur Henszlmann s'engage à fournir son manuscrit et les dessins de l'atlas, à donner tout ses soins pour tout ce qui regarde la parfaite exécution de ses dessins, et la mise au net de son manuscrit, afin d'éviter les frais de corrections et changements pendant l'impressions du texte. Il est formellement convenu que les frais de corrections qui seraient occasionnés par des changements ou additions au manuscrit, seront à la charge de l'auteur, mais seulement pour la portion qui dépassera cinq francs de corrections par feuille.

¹ Azaz: etcetera.

² Értsd: 55 × 70 cm-es méretben (feuille Jésus in-plano).

De même que pour éviter les corrections et les effaçages sur pierre qui compromettent toujours le travail de l'artiste et misent à la bonne exécution, condition essentielle de succès,

[2]

Monsieur Henszlmann s'engage à livrer chaque dessin parfaitement arrêté et signé de lui „ne varietur”.³

Article troisième

Monsieur Arthus Bertrand s'engage à faire tout les frais que la publication nécessitera y compris ceux de la revision du manuscrit. Ces frais de revision ne pourront s'élever à plus de douze francs par feuille.

Monsieur Artus Bertrand choisira les artistes, les imprimeurs, le papier, il débattrà seul les dépenses. De même qu'il sera seul chargé de la vente et du développement commercial à donner à l'opération.

Toutefois aucune feuille de texte ni aucune planches ne pourront être imprimées si elles ne sont revêtues du bon à tirer de l'auteur, qui ne pourra refuser le dit bon à tirer lorsque le texte sera conforme au manuscrit et les planches aux dessins fournis par Monsieur Henszlmann et revêtus de sa signature.

Article quatrième

L'atlas de l'ouvrage sera publié en treize livraisons infolio renfermant chacune quatre planches dans une couverture imprimée; excepte la treizième livraison qui ne comprendra que deux planches. Cette dernière contiendra les titres et table de l'atlas.

Le prix de chaque livraison est fixé dès aujourd'hui à quatorze francs pour le public et onze francs pour le commerce.

Le texte paraîtra en un seul volume in quarto. Son prix sera fixé d'après les dépenses aux quelles il aura donné lieu. Dans tout les cas, il ne pourra pas être moindre du prix de trente francs pour le public et vingt-cinq francs pour le commerce. Si les dépenses ne permettent pas de l'établir à ce prix, la fixation aura lieu d'un commun accord entre l'auteur et l'éditeur qui en signeront la convention.

Il sera remis à Monsieur Henszlmann à titre gratuit et comme droits d'auteurs huit exemplaires de choix de l'ouvrage. Il sera également remis à titre gratuit quatre exemplaires à Monsieur

[3]

Arthus Bertrand. Ces exemplaires seront remis au fur et à mesure de la publication.

Article cinquième

Les soussignés conviennent d'établir tous les six mois, le compte des recettes et des dépenses de l'opération, ainsi que l'inventaire des livraisons en magasin. Dans le compte des dépenses de l'opération, entreront tous les frais de quelque nature qu'ils

³ Értsd: végleges; azaz: ne változtattassék meg benne semmi (latin jogi szakkifejezés).

seront gravures, lithographies, revision du manuscrit, impression, papier, tirage, annonces, spécimen, prospectus &c^a.

Toutes les ventes, soit des livraisons de planches, soit volume de texte, entreront dans le compte des recettes au prix fixé pour le commerce. Seront excepté les livraisons de planches et volumes de texte qui devront être fournis au ministère de l'Instruction publique et au ministère des Travaux publics, dont on espère obtenir des souscriptions. Ces livraisons et volumes de textes seront portés au prix de la vente.

Lorsque dans l'intérêt de l'entreprise une remise exceptionnelle devra être accordée, elle sera le sujet d'une décision prise d'un commun accord entre les parties contractantes qui en signeront la convention.

Dans l'inventaire se trouveront portés en déduction les exemplaires gratuits que les parties contractantes auront d'un commun accord reconnu nécessaire de donner, ainsi que les pertes d'argent par faillite.

Article sixième

Monsieur Arthus Bertrand rentrera avant tout partage dans toutes ses dépenses. S'il y a perte, il la supportera seul, sans pouvoir rien répéter contre Monsieur Henszlmann. En cas de bénéfices, ils seront partagés

[4]

par égale moitié entre Monsieur Henszlmann et Monsieur Arthus Bertrand, déduction faite du treizième qu'il est d'usage d'accorder au commerce.

La somme revenant à Monsieur Henszlmann, lui sera réglée en un ou plusieurs effets à six ou sept mois d'échéance, par billets de cinq-cents francs au plus et ainsi de suite.

Article septième

Il est convenu que dans le cas où le succès répondrait à l'attente des parties et qu'une nouvelle édition française deviendrait nécessaire, les présentes conditions régleront les droits des parties.

Article huitième

Monsieur Henszlmann se réserve à lui seul, et en cas de son décès, à ses héritiers ou ayant cause, le droit de faire des éditions (texte et planches) de son ouvrage à l'étranger dans les langues autres que la langue française. Le droit lui en sera expressément réservé par la mention d'usage sur le titre de l'atlas et du volume de texte.

Néanmoins Monsieur Henszlmann s'engage dans l'intérêt de l'édition française, à ne faire aucune de ces éditions avant la fin de l'année mil-huit-cent-soixante-trois.

Article neuvième

En cas de décès de l'une des parties, leurs héritiers ou ayant cause, seront tenus d'exécuter les présentes dans toutes leurs teneurs.

Article dixième

En cas de difficultés entre les parties, elles seront réglées en dernier ressort, sans appel, ni pourvoi par deux arbitres nommés par les parties, ou à défaut nommés d'of-

fice, sur simple requête, par le président du tribunal de commerce de Paris, parties présentes ou duement⁴ appelées à la requête de la partie la plus diligente. Dans le cas où ces deux arbitres ne pourraient pas s'entendre, ils auront le droit de s'adjoindre un tiers arbitre pour les départager.

Fait double à Paris, sous nos seings privés, le premier Juillet mil-huit-cent-cinquante-huit.

Approuvé l'écriture cy dessus et d'autre part.

Arthus Bertrand

Approuvé l'écriture cy dessus et d'autre part

Emeric Henszlmann

[P. V.]

⁴ Értsd: dûment.

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Párizsból Pestre, 1858. július 19.

Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 142

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 622–623, 6. szám. Itt az eredetiből közöljük. Toldy Ferenc érkeztetési rájegyzése a keltezés alatt: „Vett(em) jul(ius) 26.”

[címezés az 1. oldalon, balra fönn:]

Toldy Ferencz urnak a M(agyar)

T(udós) Társ(aság) Titoknokának Pesten

[1]

Paris, 1858^{iki} Jul(ius) 19^{kén}

20 Rue Madame

Kedves barátom!

Thierry ma látogatott meg, és tudakozódott, hogy van az hogy sem az akademiától, sem elnökétől sem Baloghtól¹ maig nem kapott feleletet küldeményére és leveleire. Mindkettejét, mint jelentéséből tudom átadta Csapó April kezdetén, s azért én is elcsodálkoztam, midőn Th.² félig panaszkodó hangon hozzám fordult. Tudom hogy Önnön nem mult³ de hát hol van a hiba? Mert ez az udvariassághoz szokott Francia előtt csak ugyan hiba, mit ambár Th. újra udvariasságból nem mondott ugyan, még is mindenből látom hogy annak tartja. Azt írta az Elnökhez intézett levelében, mikép szándéka még ez idén hazánkat meglátogatni, azonban ez utat most nem teheti, mert súlyos betegségből fellábolt fiát tengeri fürdőbe kell kísérnie.

Putnokról mart(ius) 31^{kén} kelt levelében írja barátom, miként tüstént

[2]

haza érkezése után Thnek Attilaról szólló két legendát, melyet ő még nem ismer, meg fog küldeni, úgy szinte írja, hogy April hóban a magyar akademia nyomtatványait meg küldendi az idevaló ak(adémiá)nak és hogy azokkal együtt „Irodalom történetét”⁴ is nekem küldendi; azonban mai napig sem kaptam hírét mind ezeknek.

Adler úr (a budai regens-chorinek fia)⁵ ma ment el innen haza, magával viszi Csoda Miklósunknak „Liber anaglypharum astronomiæjét”⁶ csinosan letisztázva Gr.⁷ által;

¹ Almási Balogh Páltól.

² Amédée Thierry.

³ Innen törölve: „az elhalasztás”.

⁴ *Toldy 1854.* (Vö. a 299. számmal.)

⁵ Azaz: Adler Vince, Adler Györgynek, a budavári főplébániatemplom karnagyának fia.

⁶ Vö. a 302. és 303. számmal.

⁷ Grisza Ágoston.

ezen kívül két oklevelet az archivumból, a' többi is ma holnap elkészül. Miklósnak könyve igen nehezen olvasható, mint a mellékelt calque-okból látni fogja, mégis hiszem hogy csillagász el fog mehetni rajta, és ha netalán kétségei támadnának Gr. késznek nyilatkozott a nálam kijelölt helyeket lecalquirozni.⁸ Eddig a tisztázásért fizettem 223 Frankot, miket Wrhovszkynak betudtam[,] legyen tehát szíves azokat neki megtéríteni.

Az egyik idevaló barátom⁹ által kiadni szándékozott „Közigazgatás”ról (magyar nyelven) sem tudósított, t. i. lehetne-e Pesten kiadót találni. Legyen szíves mind ezekre minél előbb felelni, mert Thnek megígértem, mi

[3]

ként még elutazása előtt, mely leg felebb három hét múlva történend, kétségét feloldandom.

En Majus 16^{kán} a Császárral szólltam munkám ügyében. Ezen audienciának nem tulajdonítam ugyan nagy fontosságot, azonban, ugy tetszik, hogy a vizsgáló küldöttségemnek egyik tagja M(onsieur) de Saulcy (a' Jeruzsalemi utazó) ki nagy befolyással bír az udvarnál, kedvezőleg nyilatkozott irántam a császár előtt 's ez megint a Minister-d'Etat-nak szóllott egy jó szót, mert ime, kilátás van erős ministerialis aláírásra¹⁰ mibe bizvan könyvkereskedőm M(onsieur) Arthus Bertrand, vélem Jul(ius) I^{jén} szerződött.¹¹ Ő viendi a kiadásnak egész költségét (körülbelől 20,000 Fr(ank)ra megy) ha veszünk övé a kár, ha nyerünk a nyereség fele enyim; azonban a haszon sem(m) i esetre nem nagy mert a munka oly nemű, hogy alig adnak el belőle 300 példányt, 's így csak 400 nyomatunk. Hijába! ilyen a tiszta tudományos foglalkozásnak eredménye materialis korunkban; csak hogy a munka bevégzését elérhessem, mert 10 évig nem csak hogy sem(m)it nem kerestem, hanem a magaméból is, ambár csak ugyan itt künn a lehetőségig szegényen éltem, anyit voltam kénytelen költeni,

[4]

miként most nem tudom „Obs bis ans Ende gleben (sic)¹² wird”.

Szerződéseim következtében dolgozom mint a Neger mert Aug(usztus) végeig 8 táblát (2 livraisont) akarok elvégezni, és a kömetszőnek itt hagyni, magam pedig aztán vagy hat hétre haza jövök és visszatértemkor újra neki fekszem más fél év alatt, ha jól sikerül, elvégzendő min fejemet 12 év óta töröm, és még pár évig törendem a' nélkül hogy reményem volna csak azt is vissza nyerni, mit magaméból rászántam, magáról a munkáról, és azon szerencsétlen holnapokról nem is tevéen említést, mikben semmi kilátásom volt, hogy anyi fáradság eredménye csak a napvilágot is láthasson.

⁸ Azaz: rajzban lemásolni.

⁹ Irányi Dániel.

¹⁰ Értsd: támogatásra.

¹¹ Lásd az előző számot.

¹² Henszlmann maga.

Villard d'Honnecourtról és egyéből majdszöllunk ha haza jövök, eliheti hogy nagyon vágyódom ily hosszú idő után szerencsétlen hazámat újra látni; de addig is örvendeztesse meg levelével

igaz barátját
Henszlmannt

[G. B.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Jersey szigetéről Párizsba, 1858. augusztus 3.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [22. levél]

[1]

Jersey, Manoir de la Trinité
Aug(usztus) 3^{án} 1858.

Kedves Barátom!

Alig mondhatom mennyire ingerült vagyok, mióta leveledet 's abban Czapkay választát olvastam volna. Ez az ember anélkül hogy én pénzállapota iránt csak távolról is kérdést tettem volna[,] maga jött kérni, tanácsoljak neki valamit pénze elhelyezése iránt. Írtam tehát Thalynak[,] megtudni, ha 's mennyit használhatna és minő feltételek irányára. Megjövén a' válasz, Czapkay igen megörült 's azt mondta[,] rögtön ír Tripoliba 's felmondja pénzét, csak azt sajnálta hogy Thaly 400 fontnál többet nem vehet fel. Midőn a kötelezvénymintát megküldöttem, Thaly, a' kötelezvény átküldése mellett, azt tudakolta tőlem, ha teljesen bizhatik e a' kölcsönben, mert ha nem, úgy megújítja a' banknál váltóját, vagyis bejegyezteti magát

[2]

előre, különben nem igen kaphat pénzt annak idejében, 's a' legnagyobb zavarba jönne, hitele megromlanék 's fizetéseiben fenakadna. Közlöttem Czapkayval ezen levelet is 's újra megkérdeztem hogy komolyan megmarad e a szándokánál mint félfühoz illik, 's ő ismételten azt felelte hogy igen, csupán 200 fontot akar megtartani, 600-at pedig ki akar adni,¹ miből 400-at Thalynak küld. De hogy a' szónál egyéb kötelezés is legyen, irattam vele Thalynak levelet, melyben ígéretét megújítja. Mielőtt pedig elmentem volna, emlékszel hogy előttem mondtam neki, hogy a' pénzt neked adja által, mit ő ez alkalommal is megfogadott. Ennyi ovatosságot más ember iránt nem használtam volna, de Czapkay állhatatosságát kétségbe kezdtem venni 's azért akartam magamat is, barátomat is biztosítani. 'S ime mikor a' pénznek meg kell érkeznie, alig két hét múlva mindezen szóbeli és írott ígéretek után, mit mond Czapkay!

[3]

Azt hogy ha Americába nem megy, úgy megtartja szavát, különben pedig nem. Ha nem szólnék oly okos és becsületes egyeneslelkű emberhez mint Te vagy, talán mondanék egy pár szót ezen kifogás ellen, meg talán azt[,] hogy akkor is Americába készült mikor ezen ígéretet tette 's meg azt, hogy promissum cadit in debitum.² Azonban ezt Te épen oly jól tudod és érzed mint magam. Azért tehát egyszerűen arra kérlek, légy szíves Czapkayt jelen soraim közlése mellett még egyszer és utoljára felszólítani, hogy a' pénzt azonnal küldje el, 's ha nem teszi, akkor méltóztassál valamely ügyvédhez elmenni az ide mellékelt Czapkayféle levéllel 's megkérni hogy vagy a kötelezés teljesítésére vagy

¹ Értsd: kölcsönözni akar kamatra.

² Azaz: az ígéret adóssággá válik. (Szent István király második törvénykönyvéből.)

pedig kártérítésre (dommages-intérêts) szorítsa törvényes úton. A' kár megítélésére következő pontok szolgáljanak: 1^{ör} hogy itten Thaly hitele megromlott a' banknál, mert azt mondván hogy Párisból vár pénzt 's hogy nem lesz szüksége megújítani a' Joint Stock Banknál váltóját, sőt ezen banktól kérvén valamely párisi bankár adreßét kinek útján a' pénzt megkapja ugyancsak a' bank útján – ha a' pénz nem jön, szavanemhihető ember gyanujába eshetik 's a banknál vagy semmi vagy csak korlátoltabb

[4]

hitelre fog számíthatni. 2^{ör} A' váltó megújítására itt eltelve a' határidő, kénytelen lesz haza irni, hogy ott elvesztegessenek valami jószágot 's rögtön küldjenek pénzt; az elvesztegetésen kívül az agio³ is terhére fog esni, a' mi aligha kevesebb 17–20 %-nál. 3^{ör} Ezen küldemény két-három hónap előtt nem érkezhetvén Jerseybe, addig vagy gazdagsága, fizetése fenakad, vagy hogy azt kikerülje, addig is máshonnan akármi áron, pénzt lesz kénytelen szerezni. Ha az ügyvéddel beszéltél, a' meghatalmazást el fogom küldeni.

Azon esetre ha Czapkay magába térve, a' pénzt *bizonyosan* elküldeni igézné, méltóztassál őt felszólítani, mutassa meg a' tripolii bankár levelét, melyben arra kéri, hagyja nála a' pénzt 7% re. Megvallom már kételkedni kezdek ha valljon nem humbug e az egész,'s ha igazán van e Czapkaynak pénze.

Ha nem küldi, akkor Thaly részéről pert kap nyakába; de evvel a' dolognak nem lesz vége. Velem fog még számolni, hogy miként merészelt engem bolonddá tenni. Ezen esetre azt javaslom neki hogy kotródjék Párisból mielőtt megérkezném, mert én nyilvános helyen haszontalan hazug fraternek fogom declarálni 's ha kell mint ilyet szembe pökni. Ezt tudatom Rochebrunnével is, a' kinek leányát Czapkay úr általam kérlette meg feleségül.

Bocsáss meg hogy ily odiosus⁴ dologgal terhellek, de nincs kihez oly bizalmasan fordulhassak. Válaszolj kérlek mielőbb.

Hived Irányi Dani

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Ezen levelet csak akkor közöld Czapkayval ha újlag oly választ adna mint az utólsó, vagy pedig, feltéve hogy a' pénzt megigézné ugyan de a' tripolii levelet előmutatni nem tudná. Czapkaynak is írok a' mai postával, azért te csak egy nappal ezen sorok vétele után beszélj vele.

[az 1. oldal tetején a keltezés és a megszólítás két oldalán kisebb betűkkel:]

Ügyvédet M(onsieur) Gros (Bodinnál) fog ajánlani. Az adresse a' Czapkay-féle levélen, a' negyedik lapon van, t. i. a' bankár adresse a' kivel a' pénzt várjuk.

³ Azaz: a pénzváltás jutaléka.

⁴ Azaz: utálatos.

[az 1. oldal alsó margóján fejjel lefelé:]

A' Rochebrunnénak szóló ide mellékelt levelet csak akkor légy szives akár átadni akár postára tenni, ha Czapkay megmaradna minapi üzeneténél vagy pedig a' tripolii levelet előmutatni vonakodnék. Ez esetben ő iparlovag 's nekem kötelességem Rochebrunnét inteni, miután leánya kezét én kértem ezen ember számára.

[N. M.]

Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1858. augusztus 4.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Kőnyomatos cégjelzéses levélpapíron. A közölt fejlécen túl a bal felső sarokban metszet az 1855-ös párizsi világkiállítás aranyérmének elő- és hátoldaláról gazdag ornamentális keretezésben „exposition universelle / Médaille de 1ère classe 1855” felirattal.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur
 Monsieur *Henszelmann*
 architecte

20 rue Madame
 Paris

[1]

ETABLISSEMENT
 de
 Gravure sur Pierre
 ERHARD SCHIEBLE
 Rue Bonaparte 42
 A PARIS.

Monsieur.

Je vous envoie le format du papier et puis avec l'indication du format de cadre que l'on peut donner à la planche gravée.

J'ai cherché à y placer les figures que vous m'avez remises, mais j'ai rencontré de la difficulté.

Veuillez avoir l'obligeance¹ de me faire la disposition de cette planche, et lorsque vous l'aussi faites de me la remettre lorsque vous passerez dans la rue Bonaparte

Votre tout dévoué serviteur

Paris le 4 Août 58

Erhard

[Sz. E.]

¹ Értsd: obligeance.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Jersey szigetéről Párizsba, 1858. augusztus 15.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [21. levél]

[1]

Jersey Manoir de la Trinité
Aug(usztus) 15^{én} 1858.

Kedves barátom!

Czapkay a' kölcsönt minden egyéb biztosíték nélkül igérte mint az én szavam, miszerint Thalynál biztosan lesz elhelyezve pénze, 's erre ő azt mondta, hogy az neki elég. Ha egyebet kívánt volna, azt Thaly szívesen megadta volna, de miután nem kívánta Czapkay akkor, tehát nem teheti azt feltételül mostan. Evvel ellenkező törvény sehol nincs, kiki úgy kötelezheti magát a' mind neki tetszik, adhatja kölcsön pénzét koldusnak is vagy kötelezheti magát hogy ajándékul fogja adni és aztán szorítani lehet hogy teljesítse. Így áll a' dolog jogilag, Franciaországban és máshol. Azért én Thalynak adok bizonyítványt arról hogy Czapkay nem kívánt semmi írott biztosítékokat, egyébiránt levele is feltétlen ígéretet foglal magában, 's kérlek Téged is légy szíves az ide mellékelt bizonyítványt aláírni. Ez elég hogy fizetésre köteleztessék bíró által. De hogy kimutassuk mikép igenis igaz volt a' mit mondtam, hogy Thalynak van értéke¹ mind itt mind magyarországban, tehát a'

[2]

pénz felvétele után, elő lesz mutatva a' próba² hogy 1° Jerseyben 1000 font ára biztosított ingó vagyona van (marha, fundus instructus,³ butor sat) azonkívül vagy 300 font ára[,] a' mi nincs tűzkár ellen biztosítva[,] mert el nem éghető, és 2° hogy magyarországban oly fekvő birtoka van mely 2500 frankos bért fizet 's melyre semmi teher nincs betáblázva. Az elsőbbi próbát hiteles másolatban a' legközelebbi postával megküldjük, a' második végett haza kell irni, mert itt hiteles alakban nincs meg, miután eddig nem volt rá szükség. Ha Czapkay csak egy szóval említette volna hogy betábláztatni kívánja, a' betáblázási irat vagyis telekkönyvi kivonat már meghoztatott volna. Ha ezt kívánja vala, akkor Thalyné is aláírta volna a' kötelezvényt, mert a' jószág nagyobb része az ő nevére van írva, könnyen megfogható okból, gondolom. Ez még most is megeshetik, ha Czapkay úrnak tetszeni fog, ámbár Thaly nem köteles vele, de azt tartom[,] meg fogja tenni 's illetőleg tétetni nejével. Ha Czapkay úr eljött volna Jerseybe mint Thaly meghívta, úgy látta volna mije van Thalynak itten 's hogy a' mije van háromszorosan is fedezi a' kölcsönt, 's attól se tarthat hogy egy ember – eltekintve minden erkölcsi momemtumtól – a' kinek felesége, gyermekei

¹ Értsd: vagyona.

² Értsd: igazolás (valószínűleg az angol *approbation*ből).

³ Azaz: földbirtok felszerelve (a műveléshez szükséges eszközökkel).

[3]

vannak, a' kinek szerződése a' jószágtulajdonossal kilencz évre szól, melyből még csak kettő telt el, a' ki gazdaságát egyre szaporítja, hogy mondom ilyen ember nem fog megszökni 400 fonttal 's birni fogja megfizetni a' kamatot 's visszaadni a' tőkét.

Mme Rochebrun szemrehányást tesz nekem; Hogy ha Czapkay a' pénzt megküldi, tehát úgy mond, én nem figyelmeztettem volna őt, az anyát, hogy ne adja hozzá a' lányát. Természetesen, hogy ha Czapkay csak kön(n)yelműségből üzente volna a' mit általad üzent 's mikor figyelmeztettem szavára és arra mikép nagy bajt okoz honfitársának, akkor nem tartottam volna becstelen embernek, hanem legfelebb annak aminek eddig is néztem, ingatag és gyengefejű legénynek, a' mint Rochebrunné is ismerte 's a' minek én Rochebrunné előtt is neveztem, 's így nem lett volna okom arra kérni Rochebrunnét hogy vigyázzon mit tesz. Holott ha vagy a' bankár levelét előmutatni nem képes, vagy, pénze levén, szavát szegni nem vonakodik daczára a' komoly következtéseknek, akkor becsületbeli kötelesség volt rám nézve, de csak is akkor, lerázni magamról a' felelősséget mit az által vállaltam, hogy a' leány kezét én kértem Cz.⁴ számára. Így és csak így parancsolt cselekedni a'

[4]

a' becsület. Egyébiránt Rochebrunné leveléből nem látom át tisztán, ha a' házasság meglesz e vagy sem, te pedig egyenesen azt írod, hogy nem lesz meg. Világosíts fel kérlek.

Miután elmenni készülsz,⁵ légy szives a' kötelezvényt és Czapkay levelét, hozzátevéen a' te (aláírandó) bizonyítványodat M(onsieu)r Chauffardet ügyvédnek általadni (15 rue de Vaugirad) 's őt az én nevemben de Thaly részéről megkérni hogy mondjon véleményt a' dologról 's írja meg nekem, különösen azt is mondja meg, ha lehet e Czapkayt, mint ki elutazni készül, arra szorítani hogy biztosítást⁶ adjon (cautionnement) előlegesen. Azt is írja meg[,] mennyi lesz a' költség, meddig tarthat a' per. Ha Chauffardet nem lenne Párisban, úgy add által lepecsételve M(onsieu)r Bodinnak, azon utasítással hogy csak az én írott utasításom mellett adja ki kezéből. Légy oly jó 's nézd meg ha nincs e Bodin-nál levelem testvéremtől,⁷ még nem kaptam mióta eljöttem, pedig adtam Bodinnak adreßomat, 's várom mit ír a' bátyám, mert hisz készült Párisba jönni. Ha szükséged van a' 100 frankra, ne sajnálj elmenni a Revue chrétienne szerkesztőjéhez (M(onsieu)r de Pressensé, rue de Boulogne, gondolom 37, a' Revue-n rajta lesz az adresse) 's a' protestans cikk árát felvenni, de előbb nézd meg ha megjelent e a' cikk. A' szerkesztő ígérte hogy az augusztusi számban kijön. Arra is kérlek mond meg Mlle Charlotte-nak hogy ha vagy én vagy bátyám Párisba érkeznénk, a' te szobáidat bocsással rendelkezésünkre. Választ várva, maradok öszinte barátod Dani. Thaly tisztel 's köszöni fáradozásodat. Szerencsés utat, tiszteld kedves nődöt, Wrchovszkyt és hugát és ha valami commissiod⁸ van bízd rám mig oda leszesz.

⁴ Czapkay Imre.

⁵ Értsd: Magyarországra.

⁶ Azaz: óvadékot (vö. a francia szinonimával).

⁷ Irányi Istvántól.

⁸ Azaz: megbízásod.

[a 4. oldal bal margóján keresztben:]

Ha megjelent a' cikkem, küld el kérlek a' Revuet⁹ is[.] A' Handelsblattból¹⁰ csak két számot kaptam, men(n)yt küldött a házmester.

Add Bodinnak az adresomat kérlek, ha elvesztette.

[N. M.]

⁹ A *Revue chrétienne*-t.

¹⁰ A *Bremer Handelsblatt*ból.

Karády Ignác Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1858. augusztus 21.
 Kassa, VSMRP, p. č. 186, [4. levél]

[1]

32. Upper Gower Street
 Bedford Square W(est End) C(arden)
 London Aug(usztus) 21^{én} (1)858

Kedves jó barátom!

New Yorki útamra készülök, tehát véghetetlen rövid az időm azért röviden de a leg-
 oszintébb szívből csak annyit mondok, hogy Isten áldása legyen önnel, kísérje siker
 minden nemes szándékát 's legyen a szó teljes értelmében boldog! — Boldogiton
 engem is tovább barátságával.

Kedden délután 3órákor hagyom el Londont, Szerdán Európát. Fulton gőzös viszen
 Southamptonból New Yorkbe.

Szerettem volna Daninak¹ is néhány búcsú szót írni de nem tudom Jersey adresát,
 mondja neki legszeretőbb ölelésemet.

Igen gyenge vagyok, csak a szememet kell lehúnynom 's kész a halott.
 A mellékelt levelet kérem kézbesíteni.

Csókolom és ölelem szeretettel

igaz barátja
 Karády Igcz

[Sz. E.]

¹ Irányi Dánielnek.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gruby Dávidnak
Párizs, 1858. augusztus 28.
Kassa VSMRP, p. č. 160-ban

Inkább házi másolat, mint fogalmazvány. A levélnek az ún. konstantinápolyi templomtervre vonatkozó részét ismerteti: Sisa 1990, 74.

Gruby doktor egy orosz herceg személyében próbált mecénást, illetve támogatót szerezni Henszlmann különböző terveihez. Ez a herceg talán Anatolij Nyikolajevics Demidov, San Donato hercege volt (s ha így volt, Gruby doktor közvetlenül Georg Julius Schultz doktor felé közvetített, vö. a 346., a 347. és a 352. számmal).

[címezés az 1. oldalon, balra fenn:]
Herrn Dr. Gruby

[1]

Paris d(en) 28 August 1858
20 R(ue) Madame

Lieber Freund!

In Folge unsrer heutigen Unterredung übersende ich Ihnen damit Sie solches gefälligt vorzeigen können.

1mo Mein Projekt für die Kirche in Constantinopel, welches Sie kennen, u(nd) das in Folge der Ausschreibung eines Concurses in London angefertigt ward.¹

2° Den Abdruck meines Tabernakels,² welchen Sie ebenfalls kennen.

3° Eine Abschrift des letzten Rapportes über meine Entdeckung[.] Es ist das einzige Exemplar das ich hievon besize, bitte daher freundlich selbes nicht zu verwerfen.

Ein ausführlicherer Bericht über diese Entdeckung ist Ende vergangenen u(nd) Anfangs des gegenwärtigen Jahres in allen architektonischen Zeitschriften von Paris erschienen. Dieser Bericht war an

[2]

dasselbe Comité gerichtet, welchem der beiliegende überreicht wurde[.] Er ist von H(ernn) Lenoir[,] Professor der Geschichte der Architektur an der hiesigen Akademie der schönen Künste. Zuerst erschien der ausführlichere Bericht in der „Revue de l'Architecture par Cæsar Daly“ im November oder December vergangenen Jahres. Von dort haben ihn die anderen Journale abgedruckt, indem jedes um Bewilligung bei dem Redacteur Herrn Daly u(nd) beim Verfasser Herrn Lenoir nachsuchte.³

¹ Vö. a 253. számmal.

² Értsd ezen a kassai Szent Erzsébet-templom szentségházának egy metszetét. Vö. az 53. és a 79. számmal.

³ Vö. a 285., illetve a 300. számmal.

Das Kirchenprojekt, das bereits eingepakt war, um mitgenommen zu werden[,] lege ich deshalb bei; weil man eine russische Kirche in Paris bauen will. Vielleicht könnte mich der Fürst angelegentlich empfehlen.⁴

Mein Litograph, von welchem ich gerade die erste Tafel erhalte⁵ heisst Erhard Schieble u(nd) hat sein Atelier 42 Rue Bonaparte[.]

[3]

Wenn der Fürst ein æchter Mæcenas sein will kann er jedenfalls wenigstens zur Verbreitung meines Werkes in Russland etwas thun. Will er jedoch mehr thun[,] bleibt er ihm auch unbenom(m)en. In diesem Falle könnte ich auch meine Rückkunft um ein bis zwei Wochen beschleunigen. Meine Adresse in Pesth ist Dr. Emrich Henszlmann Dorotheagasse Wurmhof, dort treffen mich Briefe jedenfalls bis gegen den 10ten October. Indem ich Ihnen nochmals herzlich für Ihre freundliche Bemühung danke, u(nd) Sie gleich nach meiner Zurückkunft besuchen will

Ihr
Henszlmann

[Sz. E.]

⁴ A Saint-Alexandre-sur-Seine-templomról van szó, amelynek építését 1859 elején kezdték meg, és 1861-re fejezték be. Részletes története szerint egyáltalán nem merült föl az a gondolat, hogy ne orosz építészek tervezzék (noha azután a kivitelezés vezetését franciákra bízta), és nincs szó arról sem, hogy Demidov herceg belefolyt volna az ügybe. (A munkálatok diplomáciai, pénzügyi stb. előkészítésében fontos szerepet játszó párizsi orosz nagykövet, Pavel Dimitrijevics Kiszjeljev viszont nem herceg volt, hanem gróf.) Vö.: Ross 2005, 140–159.

⁵ Értsd ezen Henszlmann 1859–1860 tábláját.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Lucien Corvisart-nak
Pestről Párizsba, 1858. október második fele
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

A keltezés nélküli fogalmazvány a Budapesti Királyi Orvosegyesület 1858. október 14-i közgyűlése után kelt, mert erről Henszlmann beszámol a címzettnek. Ugyanakkor az *Orvosi Hetilap* október 24-i számában jelent meg az első része annak a dolgozatnak, amelyről Henszlmann azt írja a levélben, hogy magyar fordítása éppen készül.

A címzett Lucien Corvisart volt, mert őt választották az egyesület tagjává ezen az ülésen,¹ és mert az *Orvosi Hetilap*ban az ő pepszínről írott művéről jelent meg az a recenzió, amelyet Henszlmann említ. Vö. még a 312. számmal.

[1]

Monsieur et très honoré confrère,

Je suis hereux de pouvoir vous donner ce titre, car depuis hier la société des médecins de Pesth vous a nommé l'un de ses membres, dans son assemblée générale du 14 C¹² Nous voilà donc doublement confrères.

Votre nomination a été le résultat de la juste appréciation de vos importants travaux que j'ai trouvés beaucoup plus connus ici que vous ne le pensiez vous-même. Etant presque sûr de votre nomination à l'unanimité, j'ai différé ma réponse à votre aimable lettre, afin que de pouvoir vous annoncer cette décision de mes compatriotes et confrères. Votre lettre ne m'est arrivée d'ailleurs que depuis quelques jours, parce qu'étant allé voir ma famille et l'église gothique de ma ville natale, je ne l'ai reçue qu'à mon retour.

On traduit en ce moment l'article que vous m'avez envoyé pour le journal de médecine hongrois qui se publie à Pesth.³ Le rédacteur du journal⁴ m'a promis de le faire

¹ Vö.: *Orvosi Hetilap*, 2: 41 (1858. október 17.), 651–652. hasáb.

² Azaz: courant; értsd: folyó hónap.

³ Végül a *Könyvismeretés* című rovatban jelent meg. Corvisart művének címét így írták le: *Sur une fonction peu connue du Pancréas – la disestion des alimens azotés. Expériences parallèles sur la disestion gastrique et intestinale; introduction clinique* (Paris 1858), s a címet így fordították magyarra: „A hasnyálmirigy még kevésbé ismeretes működése – a légyentartalmu tápszerek emésztéséről. Pár-huzamos kísérletek a gyomor és bélhuzami emésztésről; kórodai folyományok”, lásd: *Orvosi Hetilap*, 2: 42 (1858. október 24.), 663–666. hasáb és 2: 43 (1858. október 31.), 679–681. hasáb.

Az első rész címéhez fűzött csillagos szerkesztői megjegyzés a következőképpen kezdődik: „Dr. Corvisart a franc. cs. udvari orvosa szíveskedett Dr. Henszlmann ügyfelünk [értsd: tagtársunk] által e legujabb munka rövidletét lapunk számára megküldeni, valamint Párisba utazó hazafiainknak őszinte szolgálatát felajánlani, miért is mind két tisz. urnak köszönetünket fejezzük ki.”

⁴ Markusovszky Lajos.

insérer et le plaisir tout à la fois de vous en apporter un exemplaire, ainsi que des articles écrits antérieurement sur votre découverte de la *pepsine*.⁵

On m'a promis de me mettre en relation avec M(onsieu)r Czermak, professeur très distingué de physiologie à notre université de Pesth; je vous ferai part de notre conversation dès mon retour à Paris, c'est-à-dire vers le milieu de novembre.

[2]

Je regrette vivement de ne pouvoir vous être agréable en Allemagne, parce que je n'ai aucunes relations avec les médecins allemands, et comme j'ai hâte de retourner à Paris pour y reprendre mes travaux commencés, je partirai sous peu de jours. Je ne passerai pas par Vienne, je ne resterai à Dresde que le temps nécessaire pour faire viser mon passeport à la légation française, et je ne séjournerai même à Cologne que pour m'y procurer les dessins de l'église S(ain)t Georges dont j'ai besoin pour mes travaux.

Hensz

[Sz. E.]

⁵ Egy három hasonló témájú művet tárgyaló hosszú könyvismertetés szól Corvisart *Études sur les aliments et les nutriments* című könyvéről (Párizs, 1854) és egy másikról, amely Török József német fordításában Magyarországon is megjelent: *Pepsin ein natürlicher Verdauungsstoff zur Heilung der Dyspepsie und Consumption* (Pest, 1857). Lásd: *Orvosi Hetilap*, 1 (1857), 13., 14. és 18. szám.

Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1858. november 4.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Könyvnyomatos céges levélpapíron, amely ugyanolyan, mint a 323. számé.

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur

Monsieur Henszelmann

20 rue Madame

Paris

[nyomtatott fejléc:]

ETABLISSEMENT
 de
 Gravure sur Pierre
 ERHARD SCHIEBLE
 Rue Bonaparte 42
 A PARIS.

Monsieur,

Je vous prie d'avoir l'obligeance¹ de venir me voir demain; Lundi dans la matinée, après 9 heure j'ai donné rendez vous au graveur qui est chargé de la gravure de la planche de la Cathedrale de Reims,² Ainsi si vous pouvez venir à 9 heures vous rendriez ce voir.³

Votre tout dévoué

Erhard

Paris le 4 Novembre 1858

[Sz. E.]

¹ Értsd: obligeance.

² Henszlmann 1859–1860, [23.] tábla.

³ Értsd: meg tudja nézni. (Unortodox módon kifejezve.)

Grisza Ágoston Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1858. november 29.
Kassa, VSMRP, p. č. 135, [1. levél]

[1]

Rue de Bourbon Villeneuve
nov(ember) 29^{én} 1858.

Kedves Doctor Ur,

Talán több napokig még nem lesz szerencsém önt a Régence-ban¹ láthatni, minthogy betört orral és kékre dagadt szemmel nem akarom magamat ott mutogatni, azért tudtára kívántam adni, mi hozott légyen ebbe az állapotba.

Szombaton nálam a háló szobába kályha-kandallót állítottak fel öntött vasból, és nagy ellenkezésem daczára Strohriegel ur meggyújtá benne a köszenet. Ejfelkor

[2]

aludni mentünk 's két és 3 óra közt a kis Róza, a ki capriceből² ez éjjel Adéllal akart aludni az ebédlőben[,] kiáltani kezd a mamára hogy „ő köpni akar”. En is felébredvén azt mondom nőmnek hogy nyissa ki az ablakot, mit meg is tőn, 's aztán kiment Rózához, de nem volt több ideje mint Rózát behozni ágyába 's ő maga is ájulva félig az ágyra esett, feje fájt, gyomra émelygett. Ezután kiugrom az ágyból 's kimegyek az ebédlőbe a lépcsőre nyíló ajtót megnyitandó; de alig értem közel az ajtóhoz hogy elvesztettem minden eszméletet 's Adél, a legidősbik lány, mondja hogy az ajtónak neki estem, ismét visszatántorodtam 's végre térdre rogytam 's úgy végre arczal a téglára. Nőm zuhanásom zajára és a gyermek sikoltására fél ájultából felkerekedik, 's jön ki utánnam a lámpással melly alig pislogott a gőzben, engem arczon fekvőt hanyat fordít, a' midőn azt mondam

[3]

félig feleszmélve: az ajtót, az ajtót! Ő ezt kinyitja 's ekkor hónom alá fog 's roppant fáradsággal behurczol vagyis vontat a hálósobába az ágyig, a két gyermek[,] Adél és Róza pedig jajgatva és sikoltozva lábaimat akarják felemelni. Végre magamhoz térek az ágy lábánál 's úgy rémlik mintha valamely földalatti teremben volnék, hol egy rozsz mécs pislog, és jajgatásokat több falakon keresztül hallanék. Szájamba azonban folyvást folyik vér, mert, alkalmasint az ajtó zárjába, orromat és jobb szemem alját keményen megütöttem, azon kívül 3 első fogamat megsértettem, ajkaimat megvéreztem, nyakam csigáját megrándítottam, térdeimet feltörtem, könyőkeimet megsértettem, et vasárnapot Raspail régime mellett³ az ágyban töltvén, most halaszthatlan munkák miatt az irodában vagyok, de dagadt pófámat nem akarom sürgősségen kívül embertársaimnak

¹ A Café de la Régence-ban.

² Azaz: szeszélyből.

³ Értsd hozzátételleg: gondos ápolás mellett. (François Raspail orvosról.)

[4]

bemutatni. Szegény Zsuzsim volt itt életem megmentője, mert ha az ájulás nagyobb erőt vett volna rajta 's nem jöhetett volna segítségemre, akkor az ebédlőben a hova huzódott a gas acide carbonique⁴ ereje[,] disztelenül et quod plus ingbe gatyába megfúladok. Szerencsénk volt a' kis Róza caprice-e is, melly szerint nem akart saját ágyába aludni hanem Adállal; mert ha ő nem kiált, elaludtunk volna mindnyájan du sommeil du juste.⁵ Nevezetes hogy a fiú és a legkisebbik lányka nem érztek semmi változást, sőt jobban aludtak mint máskor. A fiú ugyan egy perczel hamarébb mint Róza szükségre kívánczozott a kis szobában, de rögtön ismét elaludt. Ilyen hairbreadth'scape⁶ által szabadultam meg az Acheronból 's ha elbeszélésével fekete kávéját meg nem keserítettem, akkor sit gloria Deo in excelsis!

Hallom hogy Pesten jókat beszélt felőlem; ezt köszönöm, mert édes anyám nagyon hízik bele ha olyat hall fiáról.

Mult heti váltóimmal minden *all right* lett, mert nem csak 3 óra hosszabbított meg (gegen zwa yr mese)⁷ hanem még meg is toldatott jóval az új váltó összege. Fogadja édes D^r ur tiszteletemet. GriszaA.

[Sz. E.]

⁴ Azaz: szénsavgáz; értsd: szén-monoxid.

⁵ Azaz: örök álomra.

⁶ Értsd: hairbreadth escape (azaz: hajszálon múlt).

⁷ Értsd: két hónap helyett.

**Henszlmann Imre fogalmazványa a kassai Szent Erzsébet-templom
főoltárának képeiről kiadandó album előfizetési hirdetményéhez
Párizs, 1858. december 7.
Kassa, VSMRP, p. č. 743-ben**

Tisztázott fogalmazvány, amelyben mégis van néhány ceruzás javítás. Egy olyan kis jegyzet-könyvecske első oldalain található, amelyet azután Henszlmann haláláig használt.¹

A tervezett kiadvány, amelyhez előfizetőket szeretett volna gyűjteni, és amelynek kiadását akkor kezdte volna meg, amikor 40 előfizető jelentkezett, saját körvonalrajzairól² készült kőnyomatokat tartalmazott volna a kassai Szent Erzsébet-templom főoltárának 48 táblája közül arról a tizenkettőről, amelyeket Michael Wolgemut saját kezű műveinek tartott, valamint a 12 „legfontosabb fejről”. Melléjük Szent Erzsébet legendájának azt a részletét tervezte közölni, amelyet az illető tábla ábrázol, és saját, az oltár képeiről magyarul 1847-ben megjelent tanulmányát.³

A hirdetmény tervezete litográfiákról szól, utóbb azonban – a következő év tavaszán – arról érdeklődött Paul Pretschtl, hogy alkalmas-e eljárása a rajzok sokszorosítására. Pretsch 1860 elején még egyszer visszatért a kérdésre – ez az utolsó időpont, amikor a tervről szó esik, vö. a 341. és a 369. számmal.⁴

A tervezett kiadványnak fennmaradt egy fogalmazványa, valamint egy tisztázott szövege is. Mindkettő címlapján ez áll: *Histoire / de Saint-Elisabeth de Hongrie / peinte par / Michel Wohlgemuth / découvert et publiée / par / Emeric Henszlmann / de l'académie nationale hongroise*. A kisebbik formájú füzeteszerűen egybehajtott papírivek⁵ első két oldalán *Programme* cím alatt az itt közölt szöveggel megegyező olvasható az itt csillaggal megjelölt pontig. Azután 12 táblához (Planche I–XII) idézet Charles de Montalembert Szent Erzsébet életéről írt művének 1854-es kiadásából,⁶ végig hivatkozással és eleinte pontos oldalszám megjelölésével.⁷ A nagyobb alakúban⁸ a cím alatt közvetlenül a 12 táblához tartozó Montalembert-szöveg minden javítás nélküli tisztázata kezdődik, forrásmegjelölés nélkül.

¹ A szöveg és az aláírás között ceruzával: „L Hænel de Kronenthal”. Nem tudni sem azt, hogy a Hänel von Kronenthal családnak melyik tagjára vonatkozik a bejegyzés, sem az, hogy összefügg-e és ha igen, hogyan a szöveggel. (Henszlmann a füzetet úm. telefonkönyvként is használta, a fogalmazvány első oldalán is vannak ceruzás feljegyzések nevekkal és címekkel, de azokról világos, hogy nincs közük a tollal írt fogalmazványhoz.)

² Ezek szétszóródva maradtak fenn az MTAKK különböző fondjaiban, illetve a Forster Központ Tervtárában. Vö. még a 342. és a 343. számmal.

³ *Henszlmann 1847e*; vö. még *Henszlmann 1847d*.

⁴ A rajzoknak fennmaradtak olyan reprodukciói, amelyek fényképekre, illetve ilyenek papírlevonataira emlékeztetnek. (Szétszóródva az MTAKK különböző fondjaiban. Ugyanezekben és a Forster Központ Tervtárában őriznek fametszeteket is, amelyeket Henszlmann rajzairól Pollák Zsigmond készített.)

⁵ Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. 1648/4/1.

⁶ *Montalembert 1854*.

⁷ Vö. még a 173. számmal.

⁸ Forster Központ, Tudományos Irattár, ltsz. 1648/4/2.

[1]

Programme

Une place très honorable dans l'histoire de l'art est due à Michel Wohlgemuth, maître d'Albert Durer. La rareté extrême de ses oeuvres de chevalet hors de l'Allemagne, est la cause principale de ce qu'on à l'étranger on n'a guère jugé ce peintre que par ses gravures en bois faites à une époque où, sous le rapport du développement technique, cet art n'était pas encore bien avancé.

Grâce à une heureuse circonstance j'ai découvert une magnifique oeuvre de chevalet de ce maître.

[2]

Elle est formée de 48 tableaux sortis de l'atelier de Wohlgemuth, dont douze sont de la main du maître même. Ils se trouve[nt] sur les doubles volets de l'autel dans l'église de S(ain)te-Elisabeth de Cassovie, ville principale de la Hongrie supérieure. C'est en préparant une monographie de cette église⁹ pour la réunion de savants hongrois, célébrée à Cassovie,¹⁰ que j'ai découvert ce trésor de l'école allemande.

La suite des douze tableaux de la main du maître, représentant la vie de S(ain)te-Elisabeth de Hongrie, date de la plus belle époque et peut être considéré comme le chef-d'oeuvre

[3]

de Wohlgemuth, de beaucoup supérieur à ses autels de Zwickau, de Schwabach et du Bélvédère de Vienne en Autriche.

À juger par l'âge donné aux portraits, de celui du roi Mathias Corvin et du maître, qui s'y trouvent une et trois fois, on ne s'écartera guère de la vérité en presumant qu'ils ont été faits vers 1480 à Nuremberg, où se serait rendu, pour faire la commande, le seigneur hongrois, qui y est figuré en sa qualité de donateur, et rendu reconnaissable comme hongrois par sa physionomie, par son costume et par ses moustaches

[4]

nationales, particularités uniques dans cette suite de peintures[.]

Ces tableaux ont un caractère différent sous bien des rapports de celui des gravures en bois, dessinées par Wohlgemuth pour l'„Écrin"¹¹ et pour „La chronique de Nuremberg"[.]¹² Dans les premiers, point de dureté, ni comme style ni comme exécution, ce que l'on ne saurait prétendre des derniers. Il y règne, tout au contraire, une grande liberté, ainsi que de la noblesse et de la richesse dans la conception. La naïveté du sentiment religieux s'y trouve alliée à une admirable fermeté dans le dessin des têtes tout-à-

[5]

fait individuelles. Le style des draperies, en opposition au goût allemand de l'époque, ne manque pas même d'une certaine grandeur[.] Enfin une exactitude scrupuleuse dans

⁹ Vö. Henszlmann 1846a.

¹⁰ Értsd ezen a MOT VI. nagygyűlését.

¹¹ Értsd ezen a Stephan Fridolin *Der Schatzbehalter* című kegyességi művéhez (Nürnberg, 1491) készült fametszeteket.

¹² Értsd ezen Hartmann Schedel világkrónikájának (Nürnberg, 1493) fametszeteit.

les plus petits détails recommande ces tableaux tant au connaisseur, à l'archéologue, qu'à l'amateur, et fait sentir dans le grand maître Wohlgemuth son grand élève Albert Durer.

Ces mérites artistiques, le bon accueil que mes copies au trait ont trouvé auprès de connaisseurs renommés tant à Paris qu'en Allemagne, l'empressement des différents jour-

[6]

naux d'annoncer cette découverte, enfin le désir de remplir une page restée jusqu'à présent vide dans l'histoire de l'art allemand;[*]¹³ tout cela m'engage à entreprendre la publication des copies des douze tableaux de la main du maître.

J'ajouterai à ces douze copies des calques des principales têtes. L'explication des tableaux par la légende de S(ain)te-Elisabeth et le rapport que j'ai présenté à l'académie nationale des sciences à Pesth,¹⁴ formeront le texte de l'ouvrage.

Le prix d'un exemplaire

[7]

d'artiste, format d'Album in grand-quarto avec les dessins lithographiés au pinceau, tirés sur papier de Chine avant la lettre est fixé à cent francs, et je commencerai l'exécution aussitôt que j'aurai réuni des souscripteurs pour quarante exemplaires

le Dr Emeric Henszlmann
de l'académie nationale
de science à Pesth

Paris le 7 décembre 1858
20 Rue de Madame.

[Sz. E.]

¹³ A csillagig szerepel a szöveg a kiadványnak a bevezetőben mondott fogalmazványában. (Ugyan-úgy pontosvesszővel végződik, mint itt.)

¹⁴ *Henszlmann 1847e.*

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 London, 1858. december 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [2. levél]

[1]

162. Great Portland Street,
 W(est End) London, 16. Decemb(er) 1858

Theuerster Freund!

Unser Freund Alexi hat mir mitgetheilt, daß Sie so gütig seyn wollen, sich meiner Angelegenheit bei der kom(m)enden Entscheidung über den Preis des Herzogs de Luynes freundschaftlichst und unterstützend annehmen zu wollen. Ich habe bereits eine Authorisation für diesen Zweck aufgesetzt, und hoffe solche legalisirt vom hiesigen österr(eichischen) Consulat binnen wenigen Tagen zu erhalten, worauf ich dann so frei seyn werde, Ihnen dieselbe zu übersenden. Mittlerweile will ich das Schreiben des Herren Alexi nicht zurückhalten, und habe daher die Ehre, solches beigezogen zu übermachen.

So viel ich aus dem Program(m)e entnehme, wird die Bewerbung um den genannten Preis am f(olgenden) Juli 1859 geschlossen; es ist aber nicht ausdrücklich constatirt, bis zu welchem Zeitpunkte *spätestens* die zu diesem Zwecke bestim(m)ten Proben u. s. w. eingesandt seyn müssen.

[2]

Nebst den bereits übersendeten Proben und Platten würde ich zu diesem Behufe eine Sam(m)lung neuerer Specimens oder Proben übermachen.

Wäre es nöthig, ein duplicat der Letzteren S(eine)r Majestät dem Kaiser zu übersenden?

Ich würde die abgemachten Proben mit einem französisch geschriebenen „Memoire“ beyleiten, welches meine Methode, so wie deren Vortheile und Eigenthümlichkeiten erklärt und erörtert.

Es würde mich sehr erfreuen, entweder jetzt sogleich, oder auch später nach Empfang der erwähnten Authorisation Ihre Ansicht über diese Angelegenheit, oder auch dasjenige zu erfahren, was Sie mittlerweile durch H(ernn) Martin Laulerie vernom(m)en haben dürften.

Seien Sie versichert, daß Ihre freundliche Theilnahme mir sehr wohlgethan; ich benöthige mitunter solche helle Blicke uneigennütziger Bereitwilligkeit. Mit ausgezeichnete Hochachtung verharret

Ihr

aufrichtig ergebenster
 Paul Pretsch

[Sz. E.]

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 London, 1858. december 23.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [1. levél]

[1]

162. Great Portland Street,
 W(est End) London, 23. Dec(ember) 1858

Theuerster Freund!

Beifolgend habe ich die Ehre, die erwähnte Autorisation zu übersenden. Ich glaube, solche dürfte genügen; ich hätte selbe wohl auch vom hiesigen franz(ösischen) Consulat legalisiren lassen können, doch sind diese Leute so schmutzig, ziemlich viel Geld dafür zu verlangen, was ich gerne vermeiden will, wenn möglich. Sollte es gefordert werden, so glaube ich, daß der österr(ischische) Gesandte oder Consul in Paris keinen Anstand nehmen dürfte, die Legalisirung des hiesigen Consulats zu bestätigen.

Und nun empfehle ich mich angelegentlichst Ihrer Thätigkeit, Geschicklichkeit und Erfahrung. Mögen Sie mich recht bald mit Demjenigen bekannt machen, was irgend einen Bezug über den gegenwärtigen Stand der Preisfrage bietet. Ich kann nur hinzufügen, daß Ihre

[2]

uneigennützigte Freundlichkeit einen Mann trifft, der solche gewiß zu schätzen weiß, und eine Sache, die einer solchen Anerkennung und Theilnahmen nicht unwerth ist.

Mit aufrichtigsten Hochachtung verbleibt

Ihr

ergebenster Diener
 Paul Pretsch

[Sz. E.]

Henszlmann Imre Csengery Antalnak
Párizsból Pestre, 1859. január 23.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 1. levél¹

A meg nem nevezett címzett Csengery Antal, vö. a válasszal, lásd a 336. számot. (Így szerepel a gyűjtemény nyilvántartásaiban is.)

[1]

Paris 1859iki Jan(uár) 23^{kán}
20 Rue de Madame

Kedves barátom!

Szavamat még be nem váltottam és mégis kéréssel állok ön elébe. Miért nem váltom be szavamat? Rossz egészségem mely nem engedi hogy olyan munkához fogjak, mihez főképen tiszta fő és Antik nyugalom kell; de reményelem hogy a krízis nem sokára meglesz, 's akkor majd hozzá látok az elmulasztottakhoz.

Most kérésem ez: Nem volna-e ön oly szíves kieszközölni, hogy a Pesti Napló (minek ön dolgozótársa) szerkesztősége nekem lapját megküldené. Nem fizethetem meg ugyan pénzzel az újságot, mert a' G(e)s(ch)æft eddig még nem hoz fát a tűzre, hanem megfizetem [az] újságot újsággal, azaz időről időre küldök innen híreket. Ilyesmihez nem kell oly tiszta fő

[2]

mint ha művészetről akar egy ember irni.

Munkám² kiadásába eddig igen meg voltam akadályozva. Gondolja csak[,] a nagy Párisban[,] a' világ fővárosában, mint a francziák nevezik, nem tudtam szert tenni egyes nyomtatóra, ki a táblákat úgy nyomta volna, hogy a rajtok lévő mértéknek (Massstab-nak) megfeleljenek.³ A papir a nyomtatás előtt áztatik, és a cylinder⁴ hosszában megy keresztül rajta, 's így a mértékek a papir hosszában mindig nagyobbak voltak, miké[n]t szélességiben. Elvégre mégis vagy két hét előtt sikerült oly nyomtatóra akadni, kinek munkája nem csak hogy aránylagos (proportionalis) hanem ki még a rajz tökéletes nagyságát⁵ is a nyomtatásban megtartani képes. Így tehát munkám jövője e' részről biztosítva volna, 's remény-

[3]

lem hogy vagy egy hét mulva első füzete megjelenik, 's ez is talán idegeimet némileg csillapítani fogja, mint a keresés és az azzal járó sokféle inger azokat rémitő módon megizgatta.

¹ Gyarapodási naplósám: 1929/32.

² Azaz az arányelmélet.

³ Értsd: léptékhelyesen.

⁴ Azaz: a nyomtatóhenger.

⁵ Azaz: (fizikai) méreteit.

Ha így majd jobban leszek[,] kidolgozom a művészetet általánosan tárgyaló cikket ön számára.⁶ Ha éppen felelni akar e' levelemre, írja meg nem volna e kedve kisebb cikkeket a szemlébe felvenni úgy mint például Raphaelnek egy képéről, mely jelenleg Párisban eladás végett ki van állítva,⁷ vagy tárgyalást a művészetek akademiájának miben létéről s. m. e.

Köszöntse kérem jó ismerőseinket[:] Eötvöst, Toldyt, Erdélyit (ha ez utóbbi már Pesten van) Ballagit, Brassait & ceteras mint köszönti önt

barátja
Henszlmann Imre

[Sz. E.]

⁶ Értsd: a *Budapesti Szemle* számára.

⁷ A ma Peruginónak tulajdonított *Apolló és Marsyas*ról van szó, vö. a 310. számmal.

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1859. január 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A kiadó számlanyomtatványán keresztül. (A reprodukált céges fejléc két oldalán a kiadó különböző kiadványainak felsorolása.) Aláírás nélkül, Arthus Bertrand kézírása.

(A kiadó az arányelmélet reklámkiadványának nyomtatásához kéri Henszlmann jóváhagyását. Ebből a kisnyomtatványból nem ismerünk példányt.)

[1]

LIBRAIRIE D'ARTHUS BERTRAND,

LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE
Commissionnaire pour la France et pour l'étranger,

RUE HAUTEFEUILLE, 23, A PARIS.

Paris, le 28 Janvier 1859¹

Prière à Monsieur Henszlmann de m'envoyer le bon à tirer du prospectus.

[Sz. E.]

¹ A nap, a hónap és az évszám utolsó két számjegye van kézzel kitöltve.

**Török Sándor társulati jegyző levélfogalmazványa a kassai Szent Erzsébet Társulat nevében Henszlmann Imrének
Kassáról Párizsba, a társulat 1859. január 29-i ülésének határozata alapján
Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]¹**

A fogalmazványt az írásképből ítéltetőleg Török Sándor társulati jegyző készítette. Hátán Fábry Ignác püspök kézírásával: „Henzlman orvostudor Úr taggá kineveztetése”.

A levél arról értesíti Henszlmann, hogy kinevezték a kassai Szent Erzsébet Társulat első tiszteleti tagjává. A fogalmazványban az erről döntő ülés² időpontjának helye ki van hagyva, de az irategységben megtalálható az 1859. január 29-i ülésről készült azon jegyzőkönyv, amelynek 4. pontja tartalmazza a Henszlmann „tiszteletbeli taggá” való kinevezéséről szóló határozatot. Datálása ennek alapján.

[a 3. oldal alján:]

Kül Czim:

Henzelmann Imre orvostudor Urnak

Párisban

Rue Madame N° 20.

[1]

Henzelmann Imre orvos tudor Urnak

Földi létünk nem csak önmagunk ’s családi körünknek, de a’ közvilágnak is tulajdona. Az elsőt felfogva az utóbbinak is szolgálunk; de közhivatásunk szeretete közérdemeink ’s dicsőségünknek talpköve, és kiknek e’ meggyőződésből egy földi létet feláldozánk, övék a’ feladat: ez érdemet elismerve új tetre buzdítani azon egyéni nemes tehetségeket mellyekhez nem csak magán közünk de a’ közvilág is tökéletesbítése és boldogsága érdekében méltán igényt tart.

Illy meggyőződést hiszünk Ön keblében rejleni, midőn jelen sorainkra ösztönöztetve működésének rendén végig tekintünk. — Városunk ölében születve az ajtatosságnak

¹ A kassai Szent Erzsébet-templom Fábry Ignác püspök alatt végzett helyreállításának iratai a kassai érseki levéltárban ma egy kötegben találhatók, további ma érvényes irat- vagy oldalszámozás nélkül és nem is időrendben; egykorú, néha feliratozott papírivekbe csomagolva, amelyek mai tartalma nem föltétlenül felel meg a feliratnak. Van köztük olyan, amelyen van egykorú (éven belüli) sorszám és esetleg érkeztetési vagy az elintézés módjára vonatkozó rájegyzés Fábry püspöktől, de a mai iratsorrend ezeknek a számoknak sem felel meg. Ezért itt és a továbbiakban közelebbi jelzetet nem adunk meg.

² Jegyzőkönyve szerint közgyűlés volt, az alábbiakban viszont nagyválasztmányi ülésként szerepel. (A gyűlés jellege felőli bizonytalanság abból fakadhatott, hogy ezen a gyűlésen hozták létre – pontosabban: legalizálták – azt a választmányt, amely sűrűbben ülésezett az évente egyszer tartott nagygyűlésnél. Erre azért volt szükség, mert megindultak a Szent Erzsébet-templomon a javítási, illetve helyreállítási munkák.)

egy gyönyörű műve még gyöngéd lényét meghatva éltének fő célját elhatározá. Szent Erzsébet temploma, Kassának fődíszé az, mely a' legszebb Ó német ízlésű műnek emlékét³ képviselve hat századon túl hordja ékei, és Ön volt azon férfiú, kit e' nagyszerű építmény minden íze egyaránt érdekelné 18[46]⁴

[2]

évben kiadott szaktudományi munkájában,⁵ e' kincsnek mint világtulajdonnak emlékét, egy részvétlen hosszú korszak után, a' közhirben feléleszté. De ugyan e' műemléket úgy is szemléljük, mint a' mely elég ösztön volt arra, hogy Ön az Ó kor hasonnemű építményeinek műalkatját világszerte fürkészné, mint egy rég elhalt építész műalaptanának⁶ felfedezője, a' közvilágnak, melynek élte⁷ fáradhatatlanul szentelé, de különösen büszke hazájának előismerésében részesüljön 's valódi becsülését immár főjutalmaként élvezhesse.

Ezen nyilatkozatot kedvesen fogadva, elképzelheti Ön mennyi őszinteség és tisztelettel hozzuk tudomására jelen iratunkkal azon határozatot: mellyel Önt a' kassai Szent Erzsébetnek szentelt fő egyháznak Ó német ízlésű eredeti alakjában hű helyreállítása végett 185[7]⁸ évben létre jött társulat tiszteletbeli tagjának minden mások előtt kinevezé; mely is azon meggyőződésben hogy Önben ügyének minden

[3]

kor leghívebb résztvevő barátját és szakértő pártfogóját találandja, állandó tisztelője lenni meg nem szűnik.

Kelt Kassán a' Szent Erzsébet kassai fő egyházi tarsulatnak (*nagy választmányának*) 185 évi ⁹ napján tartott üléséből.

társulati elnök¹⁰

Török Sándor
társulati jegyző

[Sz. E.]

³ Azaz: műemléket.

⁴ Az évszám utolsó két számjegye számára hely kihagyva.

⁵ Henszlmann 1846a.

⁶ Értsd ezen az arányelméletet.

⁷ Értsd: életét.

⁸ Az utolsó számjegy helye kihagyva.

⁹ Az évszám utolsó számjegye és a keltezés további része számára hely üresen hagyva.

¹⁰ Fábry Ignác püspök.

Csengery Antal Henszlmann Imrének
 Pestről Párizsba, 1859. március 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 72. [2. levél]

[1]

Kedves Barátom! Bocsásson meg, hogy még a mult hónap kezdetén vett soraira¹ ily későn válaszolok. Hogy nem feledékenységből történt ez: úgy hiszem, elgondolhatja, miután a levél fő tárgya, a Pesti Napló megrendelése, részemről elég régen el volt intézve. Még akkor félretettem sorait, hogy első alkalommal fogok azokra válaszolni; azonban úgy eltettem, hogy – csak véletlenül tegnap akadtam rájuk. Innen van, különben megbocsáthatlan hanyagságom a válaszírásban.

Örömmel értesültem Ön soraiból, hogy nagy munkájának első fürete nem sokára megjelenik vagy talán már meg is jelent.

Számitok a művészetet általánosan tárgyaló czikkre. Szeretném, ha az megelőzhetné a kisebb művészeti czikkeket. Különben Öntől kisebb ilyenemű czikkeket is szívesen fogadok el, bármikor.

Kérem is, ne feledkezzék meg

igaz barátjáról
 Csengery A-ról
 (Pest, Szépútcza, 3. (51)).

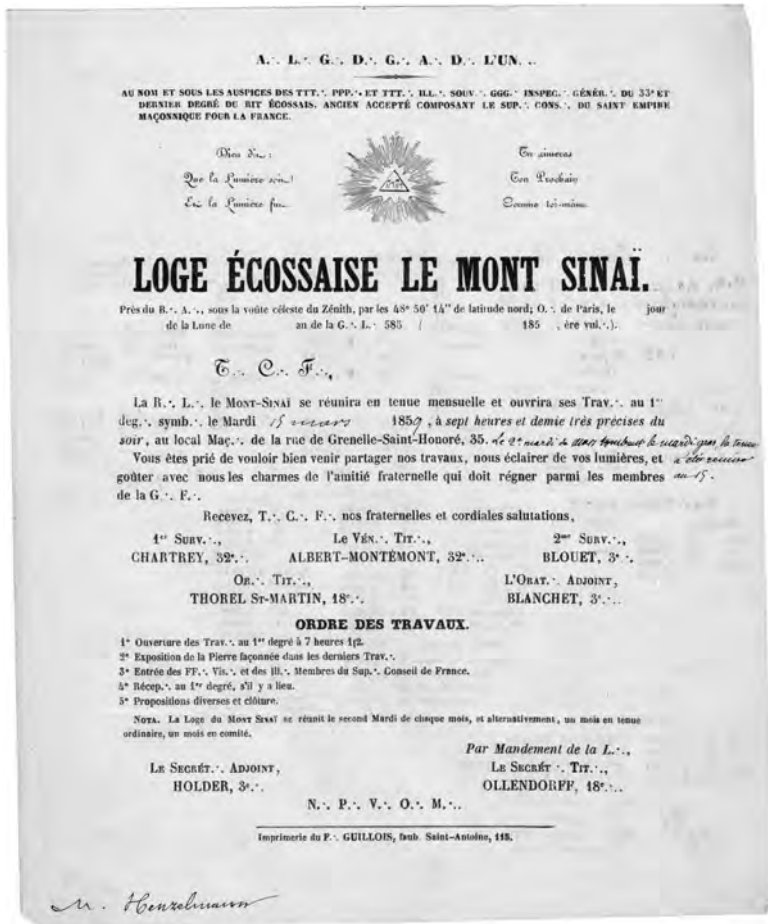
[G. B.]

¹ Lásd a 333. számot.

A párizsi Mont Sinaï szabadkőműves páholy ülés meghívója Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1859. március 15-i ülésre
Kassa, VSMRP, p. č. 752-ben

Kézzel kitöltött nyomtatvány. Megcímezve tollal a bal alsó sarokban: „M(onsieur) Henszlmann”. Kézzel beírva az ülés időpontja, s egy megjegyzés arról, hogy mivel március 2. (nyilván az az időpont, amikor az ülés esedékes lett volna) hamvazószerda előtti keddre (*mardi gras*) esett, ezért az összejövetelt a mondott időpontra halasztották.

Henszlmann hagyatékában még egy hasonló meghívó található.¹ Az a páholy 1860. március 13-i ülésére szól. A nyomtatvány szinte ugyanolyan, mint ez, de a páholy tisztségviselői részben különbözőek. (Holder doktor például, aki 1859-ben másodtitkárként szerepel, 1860-ban másodsóznok.) Ugyanúgy van megcímezve Henszlmann-nak, mint ez.

¹ Ez is a p. č. 752-ben.

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1859. március 17.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott fejlécű levélpapíron, amely ugyanolyan, mint a 319. számé.

A keltezés kézzel kitöltendő részébe Bertrand csupán a hónapot és napot írta be, az évet nem. Bertrand e levéllel az arányelmélet táblafüzetei reklámkiadványának több példányát küldte Henszlmannnak, az év tehát 1859. (Vö. azzal, hogy az ún. *prospectus* nyomtatására Bertrand január 28-án kért imprimatúrát, lásd a 334. számot.) A kisnyomtatványból nem ismerünk példányt.

[címezés a hátoldalon:]
Monsieur Le Docteur
Henszlmann

[1]

LIBRAIRIE D'ARTHUS BERTRAND,

ÉDITEUR DES NOUVELLES ANNALES DES VOYAGES,

LIBRAIRE DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE DE PARIS
ET DE LA SOCIÉTÉ ROYALE DES ANTIQUAIRES DU NORD,

RUE HAUTEFEUILLE, 21, PRÈS DE L'ÉCOLE DE MÉDECINE.

Paris, le 17 Mars 185

Monsieur,

J'ai le plaisir de vous adresser plusieurs prospectus de votre ouvrage, pour que vous les remettiez entre bonnes mains. L'impression marche rapidement, et j'espère être prêt dans les premiers jours de la semaine prochaine. Vos lettres sont prêtes, et si vous vouliez bien venir me voir (aujourd'hui toute la journée, ou demain jusqu'à midi), je vous les remettrai en vous donnant quelques explications et nous arrêterions les dernières bases de nos démarches.

Agréez, je vous prie, Monsieur l'assurance de mon dévouement.

Arthus Bertrand.

[Sz. E.]

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa a közoktatásügyi és kultuszminiszternek Párizsból Párizsba, 1859. március 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban**

Kísérőlevél az arányelmélet táblái első füzetének (*livraison*)¹ tiszteletpéldányához, amelyben Henszlmann támogatást kér a kiadás folytatásához.

Henszlmann teljesen saját kezű, datált tisztázatának szövegét közöljük. Ebben a címzett nincs megnevezve. Fönnmaradt egy másik fogalmazványa is (p. č. 391-ben), Arthus Bertrand írásával, az ő és Henszlmann néhány javításával, dátum, aláírás és megszólítás nélkül. Ennek a lapnak a tetejére Henszlmann felírta a címzettet: „À Son Excellence Monsieur Le Ministre de l’Instruction Publique”. (A közoktatásügyi és kultusztárcát ebben az időszakban Gustave Rouland helyett ideiglenesen Jean-Baptiste Philibert Vaillant hadügyminiszter vitte.)

Vö. Henszlmann és Bertrand szerződésének – lásd a 320. számot – 5. pontjával, a következő számmal, valamint a 300. számmal.

[Sz. E.]

Monsieur Le Ministre,

J’ai l’honneur de mettre sous vos yeux la première livraison d’un ouvrage que je fais imprimer sous le titre de:

Méthodes des proportions dans l’architecture égyptienne, dorique et du moyen-âge.

Mon ouvrage se composera de 13 livraisons grand in folio; le prix de chaque livraison est de 14 francs.

J’ai soumis mon travail à l’ancien „comité de la langue, de l’histoire et des arts”, et la section de l’archéologie sur les conclusions de Messieurs de Sauley, Albert Lenoir & Vincent vous en a fait l’an dernier un rapport très favorable, dont j’ai l’honneur de vous remettre une copie.

Je sollicite la protection de Votre Excellence pour la publication que j’ai entreprise, et qui résume mes travaux de quinze années, pendant lesquelles j’ai visité et examiné les monuments les plus importants de l’Europe. Mon ouvrage renferme les preuves de la découverte que j’ai faite.

¹ *Henszlmann 1859–1860*, 1. füzet.

J'ai l'espérance que Votre Excellence daignera m'encourager par une souscription qui me dédommagera des sacrifices que j'ai faits jusqu'à ce jour.

Confiant dans votre bienveillante protection

j'ai l'honneur d'être
Monsieur le Ministre
de votre Excellence

le très humble serviteur
le docteur Emeric Henszlmann

Paris le 21 Mars 1859
20. Rue de Madame

[P. V.]

Arthus Bertrand levélfogalmazványa Eugène Rouher középítésügyi miniszternek
Párizsból Párizsba, 1859. március 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 160-ban

Fogalmazvány Arthus Bertrand kézírásával, az ő, illetve Henszlmann javításaival és Henszlmann egy beszurásával. Dátum és aláírás nélkül (Henszlmann hagyatékában).

Szövegének eleje (kis eltérésekkel) megegyezik a közoktatásügyi miniszternek írt levélével, lásd az előző számot. Az alkalom tehát ugyanaz, így ugyanakkorra datálható, mint az előző. S ez megfelel annak is, amit Henszlmann és Bertrand szerződésének – lásd a 320. számot – 5. pontja rögzített arról, melyik két minisztériumtól fognak tiszteletpéldányok benyújtásával támogatást kérni.

A tárca teljes neve mezőgazdasági, kereskedelmi és középítésügyi minisztérium (Ministère de l'Agriculture, du commerce et des travaux publics) volt. A *travaux publics* egyként jelent közmunka-, illetve középítésügyet. Itt és a továbbiakban egyszerűen a középítésügyi minisztérium, illetve miniszter kifejezést használjuk. (Ennek a miniszternek a levél további részében Henszlmann művének, illetve felfedezésének a praktikus, a műemlékvédelem számára való hasznosságát hangsúlyozta.)

[címzés az oldal tetején:]

[*]À Son Excellence Monsieur Le Ministre des Travaux Publics

[1]

Monsieur Le Ministre[*]¹

J'ai l'honneur de mettre sous vos yeux la première livraison d'un ouvrage dont je suis auteur et que je fais imprimer sous le titre de:

Méthodes des proportions dans l'architecture Egyptienne, Dorique et du Moyen âge.²

Mon ouvrage formera³ 13 livraisons grand in folio; le prix de chaque livraison est de 14 francs.

¹ A csillagok közötti szöveg Henszlmann kézírása.

² Henszlmann 1859–1860, 1. füzet.

³ Henszlmann föléje írta: „se composera de”. Egyik változatot sem húzták ki.

Il s'y agit d'une loi mathématique [*] que j'ai découverte et qui [*]⁴ régit⁵ les proportions de ces différents styles d'architecture [^{**}]⁶ et démontrant, que l'ensemble et les détails des édifices construits par ces peuples sont soumis à cette même et unique loi.

Ma découverte permettant de distinguer sur le champ⁷ une construction primitive d'une imitation moderne, il deviendrait facile de rétablir un monument dans son harmonie première, en se reliant aux vieilles constructions.[^{**}]

Depuis quinze ans je travaille sans relâche à préparer la publication [*] de ma découverte[*],⁸ j'ai visité et examiné⁹ les monuments les plus importants de l'Europe et partout j'ai reconnu cette même loi.

J'ose solliciter de votre Excellence un encouragement pour cette publication, qui m'a coûté de grands sacrifices et qui par son importance, mérite que vous daigniez lui accorder votre approbation.

Confiant dans votre bienveillante protection,
j'ai l'honneur d'être

Monsieur Le Ministre
de votre Excellence
Le très humble Serviteur.

[Sz. E.]

⁴ Csillagok között Henszlmann beszúrása.

⁵ Henszlmann hozzájavította a Bertrand által használt igenévi alakot (*régissant*) a beszúrása megkövetelte igeire. Ugyanezt a mondatnak a [^{**}] utáni részében nem tette meg.

⁶ Az elején és végén két csillaggal megjelölt szövegrészt áthúzva, és egy kereszttel megjelölve Henszlmann a lap alján elkezdett megfogalmazni egy másik szöveget. Azonban amit ebből megírt, az nem helyettesíti a kihúzott szövegrészt. Ezért végül valószínűleg benne maradt az eredeti változat, és nem világos, hogy eléje került-e az a betoldás, amelyet Henszlmann a lap aljára írt: „Le rapport ci-joint de M(onsieur) Albert Lenoir au Comité de ... en constate l'exactitude et l'importance.” (A közoktatásügyi minisztérium bizottságának neve kipontozva.) Vö. a 300. számmal.

⁷ Értsd: sur-le-champ (azonnal).

⁸ Csillagok között Henszlmann beszúrása.

⁹ Henszlmann a kihúzott *mesuré* helyére.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. március 23.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [8. levél]

[1]

162, Great Portland Street,
 London, W(est) – 23. März 1859.

Hochgeehrtester Herr Doctor!

Durch die Güte des Herren Zähnsdorf hier erhielt ich eingeschlossen Anweisung für die gütigst ausgelegten 21 francs. Selbe ist an H(ernn) Tottis gerichtet, einen Freund des Obgenannten, der den genannten Betrag alsogleich an Sie zu berichtigen hat; das Geld hiefür habe ich bereits den H(ernn) Zähnsdorf eingehändigt. Genehmigen Sie zugleich meinen verbindlichsten und aufrichtigsten Dank für die große Freundlichkeit, mit welcher Sie sowohl den Betrag erlegt, als auch sich persönlich bei H(ernn) Laulerie um den Stand der Angelegenheiten erkundiget haben.¹

Ueber die Äußerungen des H(ernn) Laulerie erlaube ich mir zu bemerken: Es ist eine absolute Unwahrheit: „c'est plutôt de la gravure“, – solches ist nur von den Feinden und Gegnern erfunden; die keine Erfahrung besitzen, und welche den größeren Theil der Arbeit, durch die Methode selbst ausgeführt, für *gravure* halten. Uebrigens habe ich ungefähr zehn Blätter dem H(ernn) Laulerie übersendet, die *gar nicht*² (*absolument*) retouchirt sind. Um dieß noch augenfälliger zu machen, habe ich zugleich *mehrere kupferne Druckplatten*, und *mehrere kupferne Matrizen* übersendet, wie solche aus dem Apparat, *absolument* unberührt von dem Grabstichel. Dieß ist eine *Thatsache*, und ich kann nur die unverschämte Keckheit anstaunen, durch welche diese Thatsache abgeläugnet wird. Dieses Uebelwollen von Seiten der französischen Kunstrichter wohl fühlend, habe ich es mir zum besonderen Glücke angerechnet, einen Vertreter in Paris gefunden zu haben, welcher *persönlich* diese Thatsachen denselben vor Augen führen kann.

[2]

Für den Luyne'schen³ Preis werde ich jedenfalls ein Portefeuille mit mehreren Proben nachträglich, natürlich vor dem 30. Juni d(ieses) J(ahres), übersenden. An der Ausstellung gedenke ich jedoch nicht Theil zu nehmen, der *Auslagen wegen*. Meine Proben sind größtentheils bogengroß, daher nicht geeignet, in *Passe partouts* untergebracht zu werden. Glas und Rahmen, Sendung und Zoll sind zu bedeutend, und die letzte Erfahrung über die Unverschämtheit der Franzosen ist zu frisch in meinem Gedächtnisse. Nachdem ich solchen ein Geschenk von *mehreren* hundert Franken gemacht, die Frachtkosten in Voraus bezahlt hatte, verlangen diese Leute noch das Geld den Zoll! Es ist zu arg!

¹ Vö. a 307. számmal.

² Ez a két szó két vonallal aláhúзва.

³ Értsd: Luyne'schen.

Hinsichtlich Poitevin's erlaube ich mir wiederholt zu bemerken, daß er nur der *Nachtreter* meiner eigenen Erfindung ist, wenn ich kein härteres Wort für ihn gebrauchen soll. Mein engl(isches) Patent hat den Datum 9. Nov(ember) 1854. Ich glaube kaum, daß Poitevin Etwas hievon erfahren; aber hieher ist es, daß Poitevin Kenntniß erhielt von meinem Einschreiben um ein Brevet⁴ in Frankreich. Ich erhielt solches unterm 1. Juni 1855, – und am 26. Aug(ustus) 1855, also viele Wochen später, nahm Poitevin sein Brevet auf dieselbe Erfindung.

M(onsieu)r Niepce hat auf Staatskosten ein Laboratorium im Louvre; auch hatte ich kürzlich gehört, daß ein oder zwei Kupferstecher auf Staatskosten engagirt wurden, um bei der Erzeugung von photographischen Druckplatten Beihilfe zu leisten. Uebrigens überlasse ich es Ihrem Ermessen gänzlich, ob wir ein Exemplar meiner Proben dem Kaiser überreichen sollen, oder nicht. Jedenfalls möchte ich dieß nicht gerne wieder umsonst thun.

Ihre Umrissse der 12 Wohlgemuthischen Bilder könnten allerdings recht gut durch meine Methode copirt werden.⁵ Nur würde ich hiezu photographische Copien als Originale in der gewünschten Größe benöthigen. Ich würde es nur zur besonderen Ehre schätzen, diese Copien machen zu dürfen. Jedoch bitte ich nur, damit es warten zu wollen, bis meine Angelegenheiten hier in England etwas mehr geordnet sind, und das Arbeiten in meiner Erfindung wieder neuerdings mit Lebhaftigkeit betrüben wird.
[3]

Von H(err) Alexi habe ich die angelegentlichsten Empfehlungen zu übermachen. Er setzte voraus, daß Sie in seiner Angelegenheit nach Ungarn geschrieben haben dürften, und wartet mit Sehnsucht auf eine Entscheidung. Es will ihm hier durchaus nicht glücken, und ich erlaube mir noch beizufügen, daß er sich wirklich in einer solchen Lage befindet, welche die Anstrengungen seiner besten Freunde zur Erleichterung in Anspruch nimmt. Er besitzt die Geschicklichkeit, mit sehr Wenigen zu leben, und stets den Anstand zu bewahren; trotz dem ist er viel schlechter daran, als viele seiner Landsleute, die ganz unbeküm(m)ert und sorglos in den Tag hinein leben. Möchte es Ihren freundlichen Anstrengungen gelingen, ihn seinem Vaterlande und der Kunst zu retten, und zu bewahren!

Wenn es Ihnen ohne viele Unannehmlichkeiten möglich wäre, so bitte ich, H(errn) Laulerie nochmals zu besuchen, um ihn auf meine obigen Angaben aufmerksam zu machen. Sollten Sie überhaupt irgend etwas Neuere in meiner Angelegenheit erfahren, so bitte ich ergebenst, mir solches gütigst mittheilen zu wollen.

Mit ausgezeichnetster Hochachtung verbleibt

Ihr

unterthänigst ergebenster
Paul Pretsch

[Sz. E.]

⁴ Értsd: beadványom szabadalmam bejegyzéséért.

⁵ Vö. a 330. számmal.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Émilien de Nieuwerkerke-nek,
a császári ház képzőművészeti intendánsának
Párizsból Párizsba, 1859. április eleje
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [18. levél]**

A kassai hagyatékban Irányi Dániel levelei között. Az íráskép és a tartalom szerint is Henszlmann fogalmazványa, javításokkal és beszúrással; dátum nélkül, a címzett nincs megnevezve, a záróformula csak jelezve.

A „gróf úr”-ként megszólított címzettől, Émilien de Nieuwerkerke-től Henszlmann azt kérte, hogy noha lekészte a határidőt, beadhassa az az évi Salon (hivatalos nevén: l'Exposition des beaux-arts) zsűrizésére a kassai Szent Erzsébet-templom főoltáráról készített körvonalrajzait, vö. a 330. számmal. Az engedélyt nyilván megkapta, mert a következő levél a zsűri elutasításáról értesíti. Az is keltezetlen, de papírjának nyomtatott fejlécében szerepel az 1859-es évszám. Az 1859-es Salon április 15-én nyílt; Henszlmann levele tehát, ahogyan az elutasítás is, ez előtt az időpont előtt nem sokkal kellett keletkezzen.

[1]

Monsieur le Comte,

Sur l'avis de plusieurs des mes amis, je désire présenter à l'Exposition des Beaux-Arts une copie de la vie de S(ain)t[e] Elisabeth de Hongrie découverte et exécutée par moi au trait d'après l'original du maître Michel Wohlgemuth. C'est une suite de tableaux exécutés à l'huile sur le maître-autel de la cathédrale de Kaschau en Hongrie, et tout-à-fait inconnus en France.

Je n'ignore pas que le term fixé pour l'admission des oeuvres d'art est passé, cependant l'intérêt qui s'attache à cette oeuvre remarquable

[2]

m'encourage à vous prier Monsieur le Comte de vouloir bien m'accorder la faveur de persenter ma copie au jury.

Agréez, Monsieur le Comte, l'assurance de ma consideration très-distinguée avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Votre¹

[Sz. E.]

¹ A záróformula csak jelezve.

Émilien de Nieuwerkerke, a császári ház képzőművészeti intendánsa
Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1859. április eleje
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Kézzel kitöltött nyomtatvány, amelybe kézzel csupán azt a számot írták be, amelyen Henszlmann-nak a Salon zsűrizésére beadott művét regisztrálták (6796). Hátoldalán megcímezve: Monsieur Henszlmann / rue de Madame, 20., és piros tintával rányomott, elmosódott gumpécsét, amelynek köriratában a „Maison de l'Impereur” kifejezés biztosan szerepel. A töredékes postabélyegző feliratából az év (1859) és a hónap (avril) vehető ki. (A papírt Henszlmann ceruzás számoszlopai borítják.)

A nyomtatvány fejléce és záróformulája kicsit eltérően nevezi meg Émilien de Nieuwerkerke címeit, a kettő együtt értendő: Nieuwerkerke a császári ház képzőművészeti intendánsaként volt (egyebek között) a császári múzeumok főigazgatója és a Salonok megrendezésének főilletékese. A nyomtatványt *Cte de Nieuwerkerke*-ként, azaz Nieuwerkerke grófjaként írta alá.

Maison
DE L'EMPEREUR.

Palais des Champs-Élysées, le

1859.

Direction Générale
DES
Musées Impériaux.

SALON DE 1859.

MONSIEUR,

J'ai le regret de vous annoncer que les ouvrages présentés par vous à l'Exposition des Beaux-Arts de 1859, et enregistrés sous les Nos 6796.
n'ont pas été admis par le Jury.

L'encombrement des magasins m'engage à vous inviter, dans l'intérêt de vos ouvrages, à vouloir bien les retirer sans délai; ils vous seront rendus sur la présentation de leurs récépissés, tous les jours, de dix heures à quatre heures.

Agrérez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération.

Le Directeur général des Musées impériaux, Intendant
des Beaux-Arts de la Maison de l'Empereur,

C. de Saurat

Georg Julius Schultze Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1859. március–április eleje
 Kassa, VSMRP, p. č. 335, [2. levél]

Gyászszegélyes levélpapíron.

A portré, amelyről a keltezetlen levélkében szó van, minden bizonnyal doktor Guyonnak az az arcképe, amely még nem készült el, amikor Schultze doktor elutazott Párizsból, vö. a 346. számmal. Így ez a levélke 1859 kora tavaszára datálható.

[1]

rue de Luxembourg

Hochgeschätzter Herr Doctor,

Können Sie uns einen Portraitmaler in *Aquarell* empfehlen? Es handelt sich darum, ein *angenehmes* Bild eines Verstorbenen nach einer Photographie *u(nd) einem Portrait* zusammen zu setzen.

Wenn Sie einen solchen Künstler kennen so bitten wir um die Adresse

Ergebenst
 Dr G. Schultze

[B. O.]

F. Festeau Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1859. március–április eleje
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Nem postán küldött levél.

Az akvarellek, amelyeket Georg Julius Schultz – akit a levélíró „a maga orosz doktorá”-nak nevez – megrendelt a festőnél, még nem voltak készen, amikor Schultz doktor elutazott Párizsból, vö. a következő számmal. Így a levél 1859 kora tavaszára datálható.

[címezés a hátoldalon:]
Le Docteur Henszelmann
Au Café de la Régence

[1]

Cher Docteur

Je viens de chez Votre docteur Russe¹ et l'affaire est arrangée mais vue au microscope c'. a. d.² bien diminuée.

Je lui ai porté hier quelques dessins que j'avais ramenés de cotés & d'autour, il m'a reproché ce matin, de n'avoir pas fait larguer du pont de mettre trop de précaution avant de conclure[,] que j'avais tord³ que les russes y allaint largement et que je devais faire mes preuves avant qu'ils ne me commencent un travail – le tout pour répondre a⁴ un mot que je lui disais que je ne commencerais rien avant que le travail soit commandé.

Enfin il a trouvé charmant deux petits dessins de boutique sur le Boulevard que je lui ai montrés et que j'ai fait pour des annonceurs.

[2]

Enfin il m'a commandé cinq dessins pour 600 f(rancs)[,] vous voyez que c'est réduit[,] il est vrai qu'il ne demande pas qu'ils soient plus faits que les boutiques.

Je soupçonne fort votre docteur qui prétend en'avoir a⁵ sa disposition que la somme de 1000 f(rancs) pour les dessins & les photographies qui sont nombreuses se vouloir mettre la même somme dans sa poche.

Je ne lui en veux pas malgré cela l'affaire n'est pas mauvaise et j'en voudrais faire toute la vie pour le même prix. Je vous remercie donc de tout cœur.

¹ Georg Julius Schultztól.

² Azaz: c'est-à-dire.

³ Értsd: tort.

⁴ Értsd: à.

⁵ Értsd: à.

Comme je ne pourrais pas vous voir ce soir a la regence⁶ je vous fais remettre le petit mot que vous met au courrant si vous aviez quelque chose a⁷ me dire ecrivez moi un petit mot je serai a votre disposition en attendant un de ces soirs j'aurai le plaisir de vous voir.

Tout a Vous d'amitié

F Festeau

169 Rue de Paris Belleville⁸

[Sz. E.]

⁶ Értsd: à. Azaz: a Café de la Régence-ban.

⁷ Ezt és a további *a*-kat értsd *à*-nak.

⁸ Értsd: rue de Belleville, Paris.

Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1859. március–április eleje
Kassa, VSMRP, p. č. 335, [4. levél]

A keltezés nélküli levelet Schultz doktor azelőtt írta, hogy elutazott volna Párizsból Szentpétervárra, és mivel április 20. körül már Szentpétervárról tudósította Henszlmannnt különböző, ebben a levélben szóban forgó ügyekről – lásd a következő számot –, de úgy, hogy addigra már kapott Henszlmanntól egy küldeményt Szentpétervárra, ez a levél 1859 kora tavaszán keletkezhetett.

A papírra Henszlmann ceruzával írt föl több párizsi címet, valamint a 2. oldal üres részére tollal egy listát kilenc párizsi intézményről, valószínűleg olyanokról, amelyeknek alaprajzait, illetve felméréseit meg kellene szerezni azokén túl, amelyeket Schultz doktor felsorol. Az azután következő sorok minden bizonnyal szintén ezzel összefüggésben értelmezendők, azaz úgy, hogy Eugène Leblan ezt a munkát mennyiért vállalná el, és hogy Schultz doktor megkérdezendő, hol kell leadni a rajzokat, és hol fogják őket kifizetni (amikor ő már nem lesz Párizsban).

[1]

Bester Herr Henszlmann

Ihr Architekt(onisches) Heft¹ ist eingepackt u(nd) geht à Petersb(urg) voraus.

Obgleich ich Sie morgen zu sehen hoffe so wiederhole ich doch lieber alles was ich von Ihnen erwarte. Sie werden mir dasselbe Schritte geben, obgleich ich denke, es ist in den 3 Worten gelegt *Subscribenten für Ihr Werk sam(m)eln*. Meine Erwartungen sind complizirter.

I. Ich hoffe dass Sie uns schaffen:

- 1) Portrait von Dr. Guyon²
- 2) 6 Zeichnungen von Festeau³

II. Sie werden die Güte haben gesprächsweise zur Sam(m)eln was die *opinion publique* über die Cours publiques *urtheilt*. Ich will von verschiedenen Seiten die Elemente einer *anständigen Kritik* über das gegenwärtige Unterrichtswesen erhalten. Diese *Bemerkungen* schreiben Sie deutl(ich) nieder und wenn einen Bogen voll ist, so senden Sie ihn mir. Dagegen sende ich eine Subscription Topp[...]⁴

[2]

III. Ich wünsche daß Sie soviel als möglich *Pläne und Anheften* aller Unterrichtsanstalten sendeten, nebst kritischen architectonischen Bemerkungen Ihrerseits. Das Geld werden Sie stets in Anweisungen auf Paris erhalten.

Bedenken Sie, daß mein Unternehmen ein recht nützliches werden kann. Ich möchte allen jungen Leuten die auf Reisen gehen, ein bequemes Handbuch geben.

¹ Értsd ezen Henszlmann 1859–1860 1. füzetét. (Vö. a 347. számmal.)

² Vö. a 344. számmal.

³ Vö. a 345. számmal.

⁴ A papír sarkának gyűrődése miatt nem olvasható a szó vége.

Der österreichische Ingenieur der mir das Conservatoire des arts et metiers gezeichnet hat, schr[e]ibt mir heute, daß er die verlangten Pläne nicht zum Abzeichnen erhalten kann oder vielleicht mit der größten Mühe. Es scheint, er will die Sache nicht riskiren. Wir müssen daher zu *Ihrem* Freu[n]de⁵ gehen.

Geben Sie ihm zu bedenken, daß es sich für ihn vielleicht darum handelt, sich ein Name in St Petersburg zu machen. Ich habe nicht den Ehrgeiz mein Namen auf den Titel zu setzen eben so wenig Demidoff.⁶ Wir wünschen

[3]

nur dass das Werk geschrieben wird, wir wollen es beraten aber denken die daran arbeiten gern alle Ehre der Vaterschaft laßen. *Die Idée* gehört uns. Den Stoff sam(m)eln wir aus dem Meinen der – öffentl(ichen) Meinung, Wir können noch *Vergleiche* mit anderen Ländern hinzufügen.

Fragen

Faculté de Droit? Ist sie in einem besonder[en] Gebäude.

Faculté de Medicin – wünsche Pläne vom Museum u(nd) von der ecole pratique nebst Ansichten

Ecole de Pharmacie detto

{Ecole} des Mines

Gobelins⁷

Bibliôth(èque) Jurisp(rudence)⁸

Museum d'histoire naturelles

nebst deren Jardini des plantes

Lassen Sie Ihnen nur dran geben. In 2–3 Monaten bin ich hoffentlich wieder hier u(nd) zwar mit Aufträgen

[4]

vom Gouvernements. Haben Sie irgend etwas zu meinen Wünschen zu bemerken, so sagen Sie es nur morgen beim Gruby

Auf Wiedersehen

Ergebenst
Dr GSchultz

⁵ Eugène Leblanhoz. (A kontextus alapján.)

⁶ Anatolij Nyikolajevics Demidov. (A vezetéknev francia és olasz nyelvterületen bevett írásmódjával.)

⁷ Értsd: a Manufacture des Gobelins-t, a párizsit (rue Gobelins)?

⁸ A nagyon rövidített és ékezetek nélkül leírt szó olvasata bizonytalan.

Adr(esse) in Petersb(urg)
Haus Demidoff
Grosse Morskai

oder an Herrn Pochez
rue Bagarr(e) 25.⁹

[Henszlmann Imre:]
L'Institut¹⁰
Palais des beaux arts
Ecole des Chartes
{Ecole} polytechnique
{Ecole} centrale
{Ecole} des ponts et chaussées
{Ecole} municipale des beaux arts
Biblioth[èque] de S(ain)te Genéviève
{Biblioth[èque]} de l'Arsenal

Leblanc verlangt 40 bis 50 F(rank)en.
Wo sind die Zeichnungen abgegeben? Wo das Geld
dafür zu holen?

[B. O.]

⁹ Értsd: Párizsból erről a címről továbbítják.

¹⁰ Azaz: az Institut de France.

Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének
Szentpétervárról Párizsba, 1859. április 20. körül
Kassa, VSMRP, p. č. 335, [1. levél]

A levél keltezésében a megírásnak Gergely-naptár, illetve julián naptár szerinti napja közül az előbbi (április 31.) nem létező nap, és Schultz doktor amúgy is rosszul számította át az oroszországi dátumokat nyugatiakra, vö. a 352. számmal. Ezért a julián naptár szerint megadott keltezést alapul véve vettük föl.

[1]

S(ank)tPetersburg am 31/11 April (18)59

Verehrtester Freund.

Erst vor ein paar Tagen kam der Inhalt der Kiste aus Paris in meine Hände; darunter war die Photographie des Raphael bildes.¹ Da ich mit Ihnen 4erlei Affairen habe so wollen wir sie der Ordnung halber beziffern. Also:

I. In Sachen Mooris² habe ich die Photographie an Bruni, Direktor der Eremitage gesandt und ihn schriftlich befragt ob nicht Aussicht vorhanden wäre diesen Raphael für Ruß(land) zu erstehen? Dabei sandte ich auch Ihren Aufsatz,³ u(nd) einen *französisch(en) Auszug*, da Bruni nur wenig Deutsch radebricht. Natürlich habe ich noch keine Antwort indem er doch erst höher oben anklopfen wird. Als *Vermittler* habe ich Sie genannt und Ihre Adresse aufgegeben.

II. die erste Lieferung Ihres Werkes⁴ habe ich noch bei mir; ich warte auf den Text.⁵ In diesen Tagen ist eine Architektenversammlung u(nd) dort wird über Ihr Werk gesprochen werden. Gewiß werden sich viele subscribieren.

III. In Betreff des Architekten Leblan, bitte ich ihn innezuhalten – er hat schon zu viel gezeichnet. Für eine erste Lieferung

[2]

oder um ein *echantillon*,⁶ der Regierung vorzulegen wird genug Material vorhanden sein, sobald ich erst im Besitz der Pläne bin.⁷ Ich weiß aber garnicht wo Herr Pochez die Pläne beigeschikt hat? Wie es überhaupt damit machen wird, weiß ich nicht. Fürs erste reiste H(err) v(on) D.⁸ nicht hinaus u(nd) ich bin ihm daher vollkom(m)en

¹ A ma Perugino műveként ismert *Apolló és Marsyas* fényképeiről van szó. Vö. a 310. számmal.

² Morris Moore.

³ Henszlmann-nak ezt az írását nem ismerjük.

⁴ *Henszlmann 1859–1860.*

⁵ Vö.: *Henszlmann 1860.*

⁶ Azaz: ízelítőként.

⁷ Értsd ezen a párizsi iskolák és könyvtárak felméréseit és rajzait, vö. az előző levéllel.

⁸ Anatolij Nyikolajevics Demidov. (Vö. a következő számmal. A toszkán nagyhercegtől kapott hercegi címét – úgy tűnik – Oroszországban nem feltétlenül használták.)

unnütz und habe ihn verlassen. Wie bald ich selbst nach Paris kom(m)e ist mir nicht mögl(ich) jetzt zu bestim(m)en.

IV. Was die Bilder zum Album betrifft so glaub' ich nicht dass der Künstler sie unternimmt u(nd) da er so zaudert, so wird die Nacht des Vergessens auch über die Erinnerung des Todten sich breiten. Sache es muß *gleich oder garnicht* angeschafft werden. Moutarde après dîner ist nie gut. *Ich denke* wir lassen die Sachen schlafen am besten!

Besonders stutzig machte mich die Nachricht von Leban⁹ dass alle Anstalten umgebaut machen sollen da wäre es noch nothwendiger
[3]

die neuen Pläne zu haben. Die alten werden so ja nur ein archäologisch-locales Interesse behalten. Für Rußl(and) aber von gar keinen Werth mehr haben.

Zudem warte ich noch auf Notizen über die classischen Zustände. Silbermann wollte mir einigs aufsetzen: Sie wollten ja auch hinhorchen. – Aber ich sehe, ich muß selbst auf längere Zeit nach Paris zurückkehren damit daraus was wird.

Für Dr. Gruby liegt ein Kästchen mit naturhistorischen Dingen bereit. Ich warte nur auf eine sichere Gelegenheit, möchte am liebsten selbst kom(m)en u(nd) *Freitag um 6 anlangen!*

Meine gegenwärtige Adresse ist St. Petersburg Maison Lutke, rue des Galères.
(Es sind aber keine Galères seit 150 Jahren mehr vorhanden!)¹⁰

Stets des Ihres
Dr. G. Schultz

[B. O.]

⁹ Eugène Leblan? (A szövegösszefüggés alapján.)

¹⁰ Azaz: 150 éve nincsenek gályarabok.

Eugène Leblan Henszlmann Imrének
 Saint-Denis-ből Párizsba, 1859. május 5.
 Kassa, VSMRP, p. č. 220, [14. levél]

A középítészügyi minisztériumnak a saint-denis-i apátságon dolgozó irodája nyomtatott fejléces levélpapírján. (Amelyet Eugène Leblan ott lévén csak felhasznált, nem tartozott ugyanis az állami építőműhely kötelékébe.)

A levél keltezésében szereplő évszám: 1849 – tollhiba, minden bizonnyal 1859 elírása.¹ Egyrészt Henszlmann 1849 tavaszán nem volt Párizsban, másrészt Eugène Leblan 1859-ben készítette azokat a felméréseket a saint-denis-i apátsági templomban, amelyekről itt szó van, és amelyek Henszlmann rajzai között maradtak fenn.² Leblan levelében említi, hogy melyik épületrészeket „dolgozik”, ezek közül a Henszlmannhoz került felmérések közül az altemplom alaprajzán és periodizációs alaprajzán csak 1859 szerepel, a kápolnakoszorú egyik kápolnájának alaprajzán, illetve keresztmetszetén – ezt Leblan a levélben szentélyként említi – pedig pontos keltezés: 1859. május 26. van.³ Ez nyilván a felszerkesztett rajz befejezésének időpontja.

Az első oldal tetején ceruzával Henszlmann: „Höchst werthiger Brief Leblans.” A hátoldal teljesen elborítva ceruzával írt számoszlopaival: arányszámításokhoz tartozó osztások.

[1]

Ministère des Travaux Publics.

ÉGLISE
 de
 Saint-Denis.

Saint-Denis, le⁴ 5 mai 1849

Cher Docteur.

Comme vous le savez et le voyez j'ai eu le plaisir de voir ma chère Jeanne.

J'aurais fini samedi le travail de la Chrypte et de l'apside; puis je pense 2 jours ou 3 au plus à faire celui d'une travée d(e) la nef. Je crois bien que vous aurez vu Arthus⁵ qui vous mettra à main de remettre comme je vous le demande 50 f(rancs) à Jeanne.

¹ Sisa Józsefet megtévesztette a keltezés, és a levelet Henszlmann és Leblan közös munkája előzményeként, régi kapcsolatukat dokumentáló 1849. május 9-i levélként említi: SISA 1990, 66. és 19. jegyzet.

² *Henszlmann 1859–1860*, [21.] táblája, az egyetlen, amelynek jelzésében felmérőként, illetve rajzolóként Leblan van megadva, a saint-denis-i apátság nyugati homlokzatát ábrázolja – a levélben nincs szó arról, hogy Leblan az ehhez szükséges felmérést ekkor végezte volna.

³ Leblan felszerkesztett felmérései: Forster Központ, Tervtár. Két lap adatait lásd: KAT. BUDAPEST 2013, 34, tárgyjegyzék (szám nélkül).

⁴ Idáig nyomtatva. (A keltezés további része kézzel.)

⁵ Arthus Bertrand-t.

Et le docteur Schultz.⁶ Si comme vous le croyez il arrive à Paris recevez de lui l'argent qui'il me doit et remettez le à la présente

Tout à vous
ELeblan

[Sz. E.]

⁶ Georg Julius Schultz. (Vö. a 346. és 347. levéllel.)

A Vasárnapi Ujság vezércikke Henszlmann Imréről

Pest, 1859. május 22.

Vasárnapi Ujság, 6: 21 (1859. május 22.), 241–242

A cikk szerzője nincs megjelölve. A sok életrajzi adatot, illetve adalékot – köztük néhány más-honnan nem ismertet – közlő íráshoz bizonyosan adott valamiféle előzményt maga Henszlmann, s felhasználták az MTA kiadványaiban róla megjelent írásokat, különösen Csengery Antal 1858. januári bevezetését Lenoir jelentésének fordításához, illetve magát a jelentést, vö. a 295. számmal. A írás befejezéséppen említi azt, hogy Henszlmann hazatért 1858 őszén, és nyomatékosan hangot ad annak a kívánságnak, hogy nagy műve kiadásának befejezése után végleg térjen haza.

Henszlmann portréját – az első publikáltat – csupán a metsző, Heinrich Weinem jelezte (jobbra: „Weinem”). Ez talán Henszlmann-nak arról a portréjáról készült, amelyet Louis-Gustave Ricard festett.¹

¹ A festmény a hagyatékkal Kassára került, de ma nem föllelhető, és más – már ha ez az – reprodukciója sem ismert.

A Vasárnapi Ujság hetenként egyszer nagy nagyrésztben egy és fél öven jelenik meg. — Előfizetési díj 8 hónapra Buda-Pesten harkhoz külföldre vagy postai úton a Pesti Ujság Ujdonaságokkal együtt 4 pft. vagy 4 fl. 20 kr. uj pénzben. Az előfizetési díj a Vasárnapi Ujság kiadó-hivatalához (egyetem-utca 4. szám) bérmentve utatrand.

Henszlmann Imre.

Hazai művészeti viszonyaink s a művészet fejlődésének szempontjából valódi veszteségnek tekinthetjük, hogy azon férfi, kinek nevét e sorok élén olvasnánk, néhány év előtt, művészeti vágyaitól ösztönözve, külföldre költözött s nem küzd többé itthon soraink között. — Henszlmann Imre egy évtizeddel ezelőtt valódi tekintély gyanánt tisztelteték irodalmunk férfai körében, különösen szépművészeti kérdésekben, mert ő egyike legalaposabb szaktudósainknak azon téren, mellyen a belső hivatáson kívül egyedül hosszú tanulmány és buvárlat vezet célhoz: a művészet történetében s annak elméleteiben. Reméljük, hogy életének s hatásának e rövid vázlata is meggyőzendő erről az olvasót.

Henszlmann Imre született Kassán 1813. oktob. 13-án. — Iskoláit kezdé Kassán, folytató Eperjesen és Pozsonyban s végzé Pesten és Bécsben. A két utóbbi fővárosban hallgatá az orvosi tudományokat, mikből végre Paduában, az olasz egyetemen, adott rigorosumot 1837-ben. — Azonban az orvosi tanulmányok, melyekre annyi időt és szorgalmat fordított, nem elégittek ki az ifjú tudor vágyait. — Az orvosszerek, a gyógyítás bizonytalansága, mit a cholera akkori kitérőse alkalmával Olaszországban különös mértékben volt alkalma tapasztalni, egészen kordát szegte; csakhamar lemondott az először választott pályáról s más tanulmányok felé fordította figyelmét, mik iránt már eperjesi tanuló korában feltűnő vonzalmat érzett: a régiség és a művészetek voltak ezek.

Eperjesen Fehérvári híres mű- és régiséggyűjteménye, melly hazánkban azóta Angliába vándorolt, szabad rendelkezésére állott a fiatal tanulóknak s kétségtelen, hogy itt töltött ideje elhatározólag hatott tanulmányainak későbbi irányára. Így magyarázható,

hogy Paduából azonnal betartta egész Olaszországot, a szépművészetek classicus hazáját, s különösen sokat időzött Velencében s Rómában, hol leginkább az építészeti tanulmányozás jeles szakutódoktól.

Elméleti és gyakorlati ismeretét az általa kedvelt téren, már az előbbi években szaporodának. Bécs műcsarnokai s többszörös utazásai Németországban kedvező alkalmul szolgáltak neki céljára; a rajzoló művészetekben, festészetben és szobrászatban gyakorlatilag is megkísérelte erejét. Midőn Olaszországból haza érkezve, Pesten megtelepedett, itt egészen az irodalomnak s művészeti kedvező tanulmányainak szentelése idejé. — Sem előtte, sem utána a magyar irodalom alaposabb műtész, művészeti törekvéseinek lelkiismeretesebb, avatottabb bírálóját nem ismerte. Hogy milly neves s magasra eszmékkel foglalkozott, tanúsítja számos kisebb nagyobb irodalmi műve, melyekből néhányat elég legyen itt röviden csupán címzők szerint megemlíteni.

HENSZLMANN IMRE.

1841-ben jelent meg következő önálló műve: „*Párhuzam az ó és újkor művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon.*”
1846-ban a Kínfaludy társaság Évkönyvében jelent meg egy

kimerítő értékezése: „*A hellen dráma*”, melyben számos új és eredeti művészeti nézetet fejtegeti, szorosan tudományos és rendszeres módon.

Ugyanazon évben jelent meg tőle saját rajzaival és magyarázataival: „*Kassa városának ó-német stílus templomai*”, nagy ívalakban, 12 szép rajztáblával. Iradalmunk kevés díszművei közé tartozik e munka és mint történeti és egyszerűságról építészeti mű, e szaktanálunk egyetlen. A sok idő-és pénzalközzel a kitartó szorgalommal dolgozott, valóban ekes diámnál, a kassai templomban feltűnő nagyszerű góth ízlést magyarázza és ismerteti. *) E művében és azonkívül hírlapi cikkeiben és társulatok gyűléseiben Henszlmann figyelemre méltóan a nemzetet: minő kincsei vannak egy országnak műemlékeiben, s minő vétek azok elpusztítása s elhanyagolása. A gyakrabban fömerült ilyenmódú vandalizmusok ellenében hatályos szót emelt az 1846-ban Kassán és Eperjesen egybegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálók egyesületének részénél határozott intéznie az országgyűléshez, kérésen azt, hogy a még meglevő régiségek rajza, ismertetése és fenntartása iránt intézkedjék. Hasonló figyelemre méltó intézkedést az egyesület a Magyar Akademiához is, melynek ülésében — mint levelező tagja — maga Henszlmann is több ízben felszólalt és ügyben. Ekkor történetek hazánkban az első intézkedések a régiségek iránti kegyelet ébresztésére, minek azóta, örömmel mondhatjuk, sok szép bizonyágát tapasztaljuk a magyar közönység részéről.

Meg kell még említenünk röviden, hogy Henszlmann 1847-ben az Erdélyi János által szerkesztett, Szépirodalmi Szemlének volt egyik fő dolgozója és a Caengery által szerkesztett Pesti Hírlapban is több jeles dolgozata jelent meg, mik között mindenkor nagy figyelemre méltóan különösen a megyesület iránti ártatlanság iránt alapos bírálatok. — „A művészeti történet” című nagy önálló munkája még eddig kiadatlan maradt.

A múlt évtizedben hazánkban uralkodott békés, de élénk politikai mozgalom e higgadt műfilozofusban is magával sodorta. A hazai viszonyok ismertetése céljából már 1843-ban indított meg egy német folyóiratot a külföld számára („Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn”), melyből 7 kötet jelent meg Lipcsében s melynek számos tisztelt hazánkja nevével a műveléssel találkozunk. — Az 1848-i mozgalomban neki szintén jutott szerep: a mozgalom csillapításával ismét Pesten folytatá tanulmányait, de ezek oly fokra értek, hogy hatalmasabb segédesszókra és pártfogóra volt szüksége. Így történt, hogy Henszlmann 1850-ben bizonytalan hosszabb időre külföldre költözött.

S épen itt következik az ő működésének eddigi legnevezetesebb időszaka.

Midőn 12—14 évvel ezelőtt Henszlmann Imre, azülvárosra Kassa székesegyházát legnagyobb ügyelettel mérgette, azon fölfedezésre jött, hogy az épület egészen és részletein bizonyos geometriai és aritmetikai törvény uralkodik, s hogy az arányok egyetlen alapmértékből fejlődnek ki tökéletes szabályossággal. — Meglepetve ezen harmonia által, összejárta nevezett hazánkja azóta Németországot s mindenütt ugyanazon törvényre ismert nem csak a góth épületekben, hanem a román időszakokban is, feltalálván azt még a legrégibb, 968 évből származó, Germodei templom is. — Németországból Angliába ment át Henszlmann, itt is sikerrel folytatta tanulmányait. 1856. táján egy figyelmeztető jegyzéket adott be fölfedezéséről a „Brit építőmesterek intézetébe.” Tassier Antal akadémiai tag meg akkor értesítette a nemzetet azon kedves fogadtatásról, melyben Henszlmann fölfedezése az érintett angol szaktársai által részesült. A „Brit építőmesterek intézetének” elnöke, Donaldson ur végre Franciaországba utasította hazánkfiát, hogy Franciaország kitűnő építészeti műemlékeit is vonja be vizsgálódási körébe. Henszlmann a vizsgálatokat is befejezván, még inkább megerősödött tudományos fölfedezése helyességében s 1857 évi októberben a francia közoktatási minisztérium nyelvtudományi, történeti és művészeti bizottsága elé terjeszté fölfedezését.

A francia minisztérium ezen bizottságának régiségügyi osztálya, egyik legjelesebb tagja, Lenoir, bízta meg Henszlmann munkáját megbírálatával. Lenoir, több jeles munka szerzője, Párizban a szépművészetek akademiájában az építészeti történetnek tanára

s e szakban bizonyosan az első egyike a francziák között. Annál nagyobb jelentőségű, hogy e tudós férfiú a legnagyobb méltánlaltal és elismeréssel szólott Henszlmann tanulmányai eredményéről s megkérténi indítványozta a közoktatási minisztert, legyen segédrel azon munka kiadásához, „mely annyi világot vet a művészet tanulmányára, a melynek eredményei igen tetemesek és fontosak lesznek azon országra, a melyben létrejöhet.” — Lenoir hosszú jelentését bővebben ismertetve a magyar Akadémia 1858. jan. 4-i ülésében Csengery Antal s kik a dolog által közelebb vannak érdekelve, azokat az akadémiai munkálatokra utasították.

Legyen itt elég végre megjegyeznünk, hogy Lenoir jelentésének kívánt eredménye lön s a francia közoktatási minisztérium biztosítá Henszlmann munkája körüli gyámolításáról. Az egész kiadás 3 kötetet fog tenni 4-od rétbén, mindenik 50 ívvel. Ezekhez járuland 45—84 ív-algó rajz és 26 beláttató táblából (tableaux synoptiques) álló atlas.

Az első kötet tartalmazza lez: Görög, bizanci, román és átmeneti idők templomok.

A második kötet: Francia- és Németország góth épületei.

A harmadik kötet: Anglia, Magyar, Spanyol- és Olaszország góth épületei.

Ugy vagynak értesítve, hogy az első kötet, a hozzátartozó rajzokkal együtt, a közelebbi időkben már elhagyta a párisi sajtót, kívánjuk, hogy a többi is minél gyorsabban kövesse ezt. Ohajjuk pedig ezt, mind a tudomány érdekében, mely e mű által — mint a szakértők meg vannak győződve — kétségtelen lendületet nyerend, mind a sok évi tanulmány és fáradozás jutalma, kielégítése gyánán, mind pedig végre azért, hogy Henszlmann Imrét, kit művének kiállításán oly régóta külföldön tart, ismét itthonn üdvözölhessük, hol évek előtt a tudományos és művészeti köröknek szakavatott, tekintélyes tagja volt s bizonyosan nagyobb mértékben leend az még ezután. A hézag, mely eltávozására által sorainkban támadt, igen érezhető s az iradalom legnagyobb nyeresége volna, ha azt ő maga tölthetné be ismét.

Végre megemlítjük, hogy érdemes hazánkfiak, sok évi távollét után múlt ősszel néhány hétig Pesten mulatozt, mely alkalommal élénk részt vett az Akadémia s egyéb műintézetek ülésében.

Dal a huszarakról.

Arra járnak, hol a hír jár,

A dicőség útján;

Karjajukra ittás lángban

Az ragyog le egy tán...

Dobog a föld örömben,

Merre lovuk szármal:

Verjen a szív... Lelkesüljünk

A magyar huszárral!

Ott rohanak! Ott a zászló!

Zug az egyu mélyen;

Lángol a vér az ereken,

Eg a kard a kézben;

Egy rövid percz... Vész, dübörgés

Csakhamar tovább hal;

Trombita szól... Haj, előre

A magyar huszárral!

Piros a fű, piros a tér,

Ok seküdesz ottan;

Szápad az arc, de az ajkon

Mámoros mosoly van.

Edes a seb... a távolból

Győzelem zug által:

Kiál szob-e, halni szob-e,

A magyar huszárral!

Dalmady György.

Buda ostroma

Rogendorf által, bevétel Szolimán által 1541.

Iris PAULER GYULA.

(Férfi.)

III.

Magyarok öszooskúrtok Buda városban; szomoru követelmények. A vár ágyúval, a lakosok szomorúsága, kétségbe esés. Vitézségei terje fény hoznak a lakos.

Következő napon este, jun. 13-án, a külső ágyúk megszólaltak. A szokatlan időben történt lövöldözés meglepte, fölzarvarta az órákat. Támadást vártak: hiedelem, melyet az öszooskúrtok ügyesen és szándékosan tápláltak, hogy a figyelmet az ostromlók temetőjéről elfordítsák. Ajtemonél, mely a Boldogasszony (mai főtemplom) temploma körül terült el, egy ajtócska vezetett le a Dunához; ezen kellett Perényinek és Révaynak a várba nyomulni. Palczán, kinél a kulcs volt, már készen állott, de több be nem avatott polgár körötte beszédgetett. Nemélynek a vár védelmé-

*) A kassai templom rajzát s ismertetését l. a V. U. 1857. évi 2. számúban.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. június 11.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [9. levél]

[1]

162, Great Portland Street,
 London, W(est End) – 11. Juni 1859

Hochgeehrtester Herr Doctor!

Diejenigen englischen Journale, die sich mit Photographie befassen, brachten in Uebersetzungen den Bericht der Commission über den Preis des Herzogs de Luynes.¹ Ich habe daraus erfahren, daß über die kleinere Hälfte des Preises (2000 francs) für eine gute Methode, *photographisch* dauerhaft zu copiren, verfügt worden ist, und zwar in vier Theilen, zwei à 600, und zwei à 400 francs. — Der größere Theil des Preises (8000 francs) für die beste Methode, photographische Bilder mit gewöhnlicher Druckfarbe auf gewöhnlicher Druckgrosse zu vervielfältigen, ist, wie ich aus jenen Berichten erfahre, nicht zuerkannt worden, und die endgiltige² Bestim(m)ung darüber bis zum Jahre 1861 verschoben worden.

Der Zweck meines gegenwärtigen Schreibens an Sie, geehrtester Herr Doctor, ist daher, authentisch zu erfahren, ob es richtig so ist, wie die englischen Zeitungen berichtet haben.

Ferner war es ursprünglich bestim(m)t, daß ich spätestens Ende dieses Monates (Juni) meine neueren Proben an die Commission nach Paris senden soll. Durch die obige Verfügung und Verschiebung der Anerkennung des Preises scheint dieß jedoch verändert zu seyn. — Meine ergebene Anfrage an Sie ist daher, gütigst bei M(onsieu)r Laulrie anfragen zu wollen, ob es dessen ungeachtet *nothwendig* oder *rathsam* sei, diejenige Specimens, die ich bis dahin fertig machen kann, Ende dieses Monates Juni an die Société française de Photographie nach Paris zu senden.

[2]

Endlich möchte ich gerne überhaupt über die näheren Bedingnisse, Zeit zur Einsendung der Proben u. s. w. verlässlich unterrichtet werden, da durch dieses Verschieben des Concurses die älteren Bedingungen natürlich verändert worden seyn müssen.

Den Betrag, den Sie so gütig waren für mich auszulegen, habe ich durch H(errn) Zensdorf übersendet, und ich hoffe daher, daß Sie solchen richtig erhalten haben. Empfangen Sie meinen aufrichtigen und neueren Dank für Ihre vielfältigen und uneigennütigen Bemühungen; und entschuldigen Sie gefälligst diesen meinen neueren Anspruch an Ihre Güte. Man kann derlei Ansprüche nur bei einem Manne wagen, der trotz den Erfahrungen des Lebens es nicht verlernt hat, Neigung für Fortschritt in Kunst und Wissenschaft zu fühlen.

¹ Vö. a 307. számmal.

² Értsd: endgültige.

Von unserem Freund Alexi erlaube ich mir die angelegentlichsten Empfehlungen zu übermachen. Es will ihm hier in London nicht recht gelingen, und es wäre eine große Erleichterung für ihn, ihn in eine andere Stellung zu bringen. Körper und Geist ist oft sehr gedrückt; er versauert sich hier, und es ist kaum ein Ende zu erspähen, wie ihm auf hiesigem Platze zu helfen sei. Wenn ihm nur irgend eine Stellung in Wien, oder der Heimath verschafft werden könnte!

Ich schließe mit der Bitte, mich recht bald mit einem Schreiben beehren zu wollen, und verbleibe mit aufrichtigen Hochachtung

Ihr

aufrichtiger und ergebenster
Diener
Paul Pretsch

[Sz. E.]

Diósy Márton Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. június 14.
 Kassa, VSMRP, p. č. 83, [1. levél]

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur

Le Docteur Henselman

rue de Madame N° 20

Paris

[Három postabélyegző közül kettő olvasható: a londoni 1859. június 14-i, a párizsi június 15-i dátummal.]

[1]

123 Fenchurch str(eet)
 London 14 Juni 1859

Wertester Herr Henselman

Als ich das letzte mahl Sie zusehen das Vergnügen hatte, und wan meinem Weingeschäft die Rede war, riethen Sie mir mich an Burkhard's Schwiégervater, den Champagner fabrikanten zu Reims¹ in Verbindung zusetzen – ich wollte damals von dieser Suggestion kein Gebrauch machen, weil ich bereits mit einem anderen Fabrikanten ein Geschäft entriert hatte. Jetzt er nach einiger Monath fleißiger Arbeit mein Weingeschäft ziemlich ausgedehnt ist und ich bereits eine bedeutende Clientelle habe, wäre es mir sehr lieb, wann ich mit Ihrem Freund in Relation treten könnte in der Ueberzeugung, daß wenn er gute Waare liefert und auf hiesigem Platze noch keinen Agenten hat, ich für ihn ein bedeutendes Geschäft zu beiderseitigen Nutzen einleiten könnte. Da ich aber den guten Mann nicht kenne, so ersuche Sie die Freundlichkeit zu haben und mir einige Recommandations-Zeilen für denselben zu schicken

[2]

zur Begleitung Ihren Recommendation werde ich ihm dann geschäftlich schreiben.

In der Hoffnung daß Sie mir diese Bitte sobald als möglich gewähren bleibe ich

mit Achtung

Ihr

MDiosy

Viele freundschaftliche Grüße an den D^r & Freund.

¹ Azaz: Jules-Conrad Burchard, alias Burchard-Bélaváry Gyula apósával, Désiré Delbeckkel, a Maison de Champagne Delbeck alapítójával.

Alles was nur gerade Glieder hat und unabhängig ist – ist nach den Süden gezogen[,]² ich als pater familias und begeisterter Kaufmann bleibe hier kleben, und ergötze mich an die Wiener Bulletins, copiere der Windischgräzesche Stylübungen – Der Alte³ so wie Feri⁴ sind noch immer hier und werden vielleicht gar nicht abgehen – da die Turcos verdammt schnell avanciren, und auch ohne uns mit den Mehlsäcken fertig werden.

[Sz. E.]

² Értsd: elment harcolni.

³ Kossuth Lajos.

⁴ Pulszky Ferenc.

Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének
Szentpétervárról Párizsba, 1859. június 26.
Kassa, VSMRP, p. č. 335, [3. levél]

A levelet a keltezésében megadott julián naptár szerinti dátumot alapul véve vettük föl, vö. a 347. számmal.

[1]

Wertgeschäzter Herr Dr Henzlmann

Sie haben in meinem letzten Briefe gelesen, daß ich den Tag meiner Anreise à Paris angegeben hätte. Lesen Sie doch genauer[,] es ist ganz unmöglich, daß desgleichen in meinem Briefe gestanden haben soll. Herr v(on) Demidoff¹ ist nach Killen² u(nd) Paris gereist, es ist also sehr einfach, daß Leblanc³ sich an ihn wendet, den die Sachen (durch mich) bestellt hatte und sie auch besitzt[,] da ich in keinerlei Verbindung mehr mit H(err) v(on) D.⁴ stehe, so ersuche ich auch L. Bl.⁵ in seinen eigenen Vorthail, auf meine Vermittlung bis nicht weiter zu berufen, sondern ganz einfach seine *Rechnung* einzusenden. Ich erkläre nochmals, daß *ich* ganz aus dem Spiel bin.

Ueber das Werk des altaischen Sprachforschers habe ich nichts erfahren. Der Verfasser müßte sich an Bar(on) Budberg wenden.⁶

Ueber Ihre Entdeckung⁷ habe ich einen Bericht an ein gutes Blatt in Riga geschickt, die hiesigen Architekten wünschen abzuwarten, sie verstehen eben nichts, sie wissen ja nicht was *Sie* beabsichtigen.

Sie sollten weitere Exemplare des ersten Hefts⁸ an Buchhändler *Neis* senden

¹ Anatolij Nyikolajevics Demidov. (Vezetéknevét francia és olasz nyelvi környezetben is rendre a *Demidoff* alakban használták.)

² A helynév olvasata bizonytalan. Értsd: Párizsba utazott Kielen át (illetve Kielig hajóval)?

³ Eugène Leblan. (Vö. a 344. számmal.)

⁴ Anatolij Nyikolajevics Demidovval.

⁵ Eugène Leblan.

⁶ Értsd: Podhorszky Lajos forduljon Andrej Fjodorovics Budberg-Bönningshausenhez. (Podhorszky Henszlmannhoz Genfből, 1859. január 25-én írt levele alapján, amelyet nem közlünk.)

⁷ Értsd ezen Henszlmann arányelméletét.

⁸ *Henszlmann 1859–1860* I. füzetéből.

[2]

Ich werde in einigen Tagen P.⁹ verlassen und Ihnen dann meine neue Adresse melden.
Uebrigens senden Sie nur Briefe durch Gelegenheit denn sie kosten schmähhliches Porto.

Tausend Grüßen an Gruby, Der Baron L. sendet ihm viele Kramen

Ihr ergebenst

GSchultz

7/26 Juni 1859

[B. O.]

⁹ Petersburgot (Szentpétervárt).

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Genovából Párizsba, 1859. június 26.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [20. levél]

[1]

Genua jun(ius) 26^{án} 1859
Salita dei Capucini 31.

Kedves barátom!

Szarvady, remélem, közlötte veled leveletem. Abból megtudtad mikép érkeztem én 's utánam Lajos¹ Genuába. Megérkezése utáni napon Lajos Turinba ment 's onnan tovább indulandott. Vederemo. Én itt maradtam, elég dolgunk van. Azonban Lajos visszatérteig nem tudjuk mi fog történni, itt maradunk e, tovább megyünk vagy visszatérünk e. Minden esetre kérlek légy szives holmimat berakatni, 's ideiglen szobádba letéetni. Az irásokat ne terheltesd magad berakni; különös figyelmedbe ajánlom a' fiókokban levő leveleket. Ha netalán te is elhagynád majd Párist, úgy méltóztassál Szarvadyhoz küldeni holmimat. Ruhámat poroztasd ki Mme Rebain által[,] főleg téli köntösömet; Szarvadyt is kéretem hogy ezt időnként tétesse, nehogy a' moly megegye ruhámat.

A' foltozó szabónak (Mme Rebain tudja melyik) 15 frankkal adósa maradtam, a szénárusnak pedig pedig 30 sous-val. Kérlek

[2]

fizesd ki helyettem.

Gróbékat tisztelem, mihelyt ráérek írok nekik.

Az épreuve-ke² kapom 's ma küldöm vissza Chassin-nak. Chassin-t kértem hogy küldessen Pagnerre által egy pár példányt az első kötetből fűzve.

Tegnap a' nagy győzelem³ ünneplésére ki volt világítva a' város, ma Te Deum-ot tartanak; a' harangok nem szűnnek zúgni. Csak már mi is örülhetnénk. Lajos szállása is ki volt világítva.

Isten áldjon kedves barátom, írdj mielőbb 's tudósíts arról hogy állnak a' dolgok nálatok.

Dn

Nézz egy kicsit a' házmesterhez rue de Vaugirard 15⁴ – ha nincs e levelem. A' második lapon levő levelet vágd el kérlek, zárd Wrchovszky levelébe 's kérd, hogy küldje hugomnak: Madame Pauline Késmárszky a Eperjes.

¹ Kossuth Lajos.

² Chassin–Irányi 1859–1860 2. kötetének korrektúráit.

³ A szárd–piemonti és francia szövetséges csapatok győzelme a solferinói csatában (június 24.).

⁴ Azaz: Bodin úrhoz.

[a 2. oldal alsó margóján kis betűkkel:]

Lajost a' turini úton is éljenekkel fogadta a' nép az állomásokon. Valerio elébe jött, mikor Turinban kiszálltak, Lajos megcsókolta Valeriot azt mondván: magyarország megcsókolja olaszországot. A' nép tapsolt és éljenezte.

[a 2. oldal bal margóján keresztben:]

Genuában az intendans (préfet) és a' városi parancsnok Biscarotti tábornok meglátogatták Lajost. Az ide zárt levelet sziveskedjél borítékba tenni à l'adresse de Mad(ame) de Gerando⁵[:] 45 rue de Vaugirard.

[N. M.]

⁵ Auguste De Gerando özvegyének, Teleki Emmának.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. június 28.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [7. levél]

[1]

162, Great Portland Street, W(est)
 London, 28. Juni 1859.

Hochgeehrtester Herr Doctor!

Gestern habe ich zwei Packete an die Société française de Photographie abgesendet;¹ das Eine enthält zwei Kupferplatten „absolument sans gravure“, und das Andere in größerem Umfange meine gedruckten Specimens, einige photographische Originale u. s. w. nebst einer erklärenden Liste französischer Sprache, wobei mir ein Freund geholfen hat, da ich selbst im französischen zu unerfahren bin, indem ich darin nur theoretischen Unterricht, aber nie praktische Uebung gehabt habe. Die Auslage für diese zwei Packete habe ich bis Paris gänzlich bezahlt, es müßte nur abermals wieder etwas Zoll bezahlt werden müssen, woran ich mich zu benachrichtigen bitte. Im Allgemeinen glaube ich bemerken zu dürfen, daß Sie sich meiner Wenigkeit; Ihres Schutzlings, werden nicht zu schämen brauchen. Ich habe mich bemüht, die vielseitige Anwendbarkeit meiner Methode auf verschiedene Branchen der Kunst zu zeigen; die Operation derselben deutlich zu machen, dann die Billigkeit der Abdrücke durch Acierage und Uebertragen auf Stein herzustellen. Um dem M(onsieur) Laulerie auf sein „beaucoup de gravure“ zu entgegnen, habe ich einige Originale, Platten und Abdrücke beigegeben „absolument sans gravure“. Ich habe mich auch angeboten, der Société zur ferneren Illustrirung meines Processes vier große Platten unter Glas und Rahmen zu übersenden, die ich besitze. Wenn diese vier Platten gewünscht werden, bin ich recht gerne bereit, solche unentgeltlich zu überlassen, nur halte ich gerne in diesem Falle, daß die Société die Auslagen für Zoll und Transport derselben tragen möchte. — Es wäre mir sehr angenehm, wenn Sie sich selbst bei der Société erkundigen möchten, ob meine Sachen richtig *heute* angekom(m)en sind, ob solche wie zu erwarten unbeschädigt sind, und ob ich die Erwartung seyn darf, daß solche gewürdigt werden. Auch wäre es mir höchst wünschenswert, authentisch zu erfahren, *wann* die endgültige Entscheidung über diesen Concours gefällt werden wird.

[2]

Die vielen freundlichen Dienste, die ich theils von ihnen schon erfahren, und theils noch in Anspruch zu nehmen genöthiget bin, machten es mir zur Pflicht, Ihren Wünschen auf das Pünktlichste, und in bestmöglichstem Umfange nachzukom(m)en. Ich glaube, Sie vollkom(m)en befriedigen zu können. Herr Bööcke wohnt jetzt 6, South Street, Thurloe Square, Brompton, London. Ich kenne ihn seit einiger Zeit, aber nicht

¹ Vö. a 307. stb. számmal.

sehr intime, auch weiß ich *etwas* von Ihrem Verhältnisse zu ihm. In dem geringen Verkehre, den ich mit ihm hatte, hat er sich nur freundlich gegen mich benom(m)en. Ich nahm nämlich seinen Rath in Anspruch über den Verkauf von einigen geschnittenen Steinen, die ich besitze, und die ich gerne loshaben möchte. Obwohl dessen Rath noch nicht erfolgreich war, so möchte ich doch nicht gerne Bereitwilligkeit mit Unfreundlichkeit vergelten, dessen ungeachtet, wenn Sie glauben, daß ich Ihnen dadurch einiger Maßen dienen kann, wenn ich einen Brief von Ihnen persönlich überbringe, und auf eine Antwort warte, so will ich dieß doch thun, da Ihre Anforderungen an mich dieß erheischen. In der Auction der Mayerschen großen Collection von geschnittenen Steinen² hat Böökke für 8 bis 900 Pfund gekauft, jedoch nicht für sich, und nicht mit seinem Gelde, sondern auf Rechnung eines Anderen indem Beide zusam(m)en, wie ich glaube, die Gewißheit besaßen, solche an einen Dritten verkaufen zu können. Durch die jetzigen Kriegsverhältnisse erlitt aber dieser Dritte, der bedeutendes Capital in Papieren besaß, harte Verluste, und ist jetzt nicht mehr geneigt, Geld für Kunstwerke auszugeben. Böökke und sein Compagnon scheinen daher in ihren Erwartungen auf Gewinn getäuscht worden zu seyn. Das ist Alles, was ich von ihm weiß, und ich überlasse es ganz Ihrem Ermessen, mich zu veranlassen, nach Ihrem Wunsche zu handeln.

In Betreff der Harrison'schen Eisbereitungs Maschine erlaube ich mir zu bemerken, daß ich nach vielen vergeblichen Nachforschungen den Anfertiger derselben selbst aufgefunden habe. Es ist Mr. Siebe, ein alter Freund von mir; der Vater

[3]

ein Deutscher, aber die Söhne natürlich Engländer. Mr. Harrison ist kein Amerikaner; er befindet sich in Australien, und ist, glaube ich, sogar daselbst geboren. Es scheint, daß an seiner Maschine wirklich etwas Praktisches ist, trotz den vielen Refrigeratoren, und anderen derlei Maschinen, die bereits schon für diesen Zweck erfunden worden sind. Ich übersende Ihnen heute zugleich einen gedruckten Prospectus, und füge hier dasjenige bei, was ich von Mr. Siebe selbst erfahren habe. Eine kleine Maschine, welche in 24 Stunden eine Tonne Eis erzeugt, kostet 450 Pfund; mit Dampfmaschine und Dampfkessel 600 Pfund. Die Auslagen für die Erzeugung von einer Tonne Eis werden auf 12 Schillinge errechnet, welche jedoch auf 10 Schillinge und noch weniger herabsinken sollen, wenn die Erzeugung in größerem Maßstabe betrieben wird. Die Maschine, welche Mr. Harrison in Geelong in Australien in Thätigkeit betreibt, macht fünf Tonnen Eis in 24 Stunden. Solche kostet 1100 Pfund ohne Dampfmaschine. — Sollten Sie noch irgend weitere Auskunft über diese Maschine wünschen, so bitte ich mir solches wissen zu lassen. Ich bin recht gerne bereit, diesen Wünschen nachzukom(m)en, was jetzt um so leichter ist, da ich die authentische Quelle aufgefunden, und nach Belieben benützen kann.

² Valójában Bram Hertz gemmáinak árverésén (Sotheby's, 1859. február 7–24.), amelyen Joseph Mayer az egyik jelentős vásárló volt. (A Hertz, Mayer, Böökke és a British Museum között 1856 és 1859 között körkörösén zajló nagy volumenű és bonyolult gemmatranzakciókról, illetve ilyenek terveiről lásd: HENIG 1988.)

Von unserem Freunde Alexi die freundlichsten Grüße; das ist Alles was ich jetzt sagen kann; möge irgend ein freundlicher Zufall ihm sein Leben etwas erleichtern! — Eine baldige Antwort von Ihnen würde mich unendlich erfreuen! Mit ausgezeichnete Hochachtung vertheilt

Ihr

aufrichtig ergebenster
Paul Pretsch

[Sz. E.]

Adler Vince Henszlmann Imrének
Fontainebleau-ból Párizsba, 1859. július 2.
Budapest, Forster Központ, Tervtár

Henszlmann rajzainak egyik mappájában. Papírjának üres oldalai elborítva Henszlmann arány-elméletéhez tartozó számításaival.

[1]

Freytag den 2/7 (1)859

Lieber Freund!

Kom(m)en Sie zu uns — wir bleiben bis Montag — Fontainebleau wird Sie unendlich interessieren[,] es ist der Mühe Werth für Bettlager u(nd) Tischlager ist besorgt[,] vergessen Sie nicht einen guten Stock u(nd) Regenschirm — Sie erhalten diesen Brief Morgen Samstag früh[,] richten Sie es ein um 1 Uhr oder 3 Uhr von Paris abzugehen im Fontainebleau angekom(m)en[,] nehmen Sie den Omnibus der Sie in die Stadt führt[,] unsere Adresse Grand rue N° 26 gäben Sie mir Nachricht von Baud

Ihr Freund

Adler

[Sz. E.]

Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak
Győről Zohorára, 1859. július 10.
Budapest, OSZKK, Levelestár, 1a–b levél¹

Kiadva: KÖHEGYI 1967, 200–202, 1. szám. Itt az eredetiből közöljük.

Az a rajzszorozat, amelynek készítésén Robert Onderka éppen dolgozott,² a bécsi állami műemlékvédelmi szervezet, a Central-Commission számára készült, Ipolyi Arnoldnak kellett volna szöveget írnia hozzá a CC közleményei számára (ami végül nem történt meg).³

Itt azért közöljük, mert arról tanúskodik, hogy a középkori építészet arányrendszerének kutatása építészörökben mennyire elterjedt volt a korszakban.

[1]

Igen tisztelt Barátom!

Én most jövök Sz(ent)Mártonból⁴ honnan számára Czinár- és Onderkától sok tiszteletet hozok. Az utóbbi most is ott van és csak jövő szerdán szándékozik vissza Bécsbe. Sokat és szépen rajzolt. A számlált fejek fölül – a' mész ügyes levakarása után – meg többet fődözött fel, sőt a' Szüz Mária kápolna ive alsó részén egy szarvval lefelé álló ökörfej – és ellenében egy kutyafej is jött napfényre. A Sz(ent) István széke előtti ívtetején⁵ négy fej – Onderka mondja hogy koronások – ugy szinte az apátok sarkövei közti ívtetején is négy fej mutatkozik, a catacombába⁶ való lemenetelnél

[2]

jobbra az utolsó előtti consolon vagy capitælen⁷ magán két gomb⁸ helyett két igen csinos fejet láthatni, és a' két hátsó szögben lévő consolok is két fejbe végződnek. Nem tudom számítottuk-e ezeket, mert így 8 fejjel meg kellene a kijött számot toldani. Onderka nagy örömmel közlé velem hogy a SzMártoni templom kulcsát⁹ megtalálta és hiszi, hogy ez azon templom melyet Reichensberger Lachners Unterweisungjában kiadott mint minta-templomot.¹⁰ — A kulcsot ugymond a keresztlőkut mértékeiből találtam, a' templom közepében négyszögű czölöpökbe átmenő oszlopokat melyek

¹ Gyarapodási naplósám: 1935/62.

² Reprodukálva: KAT. PANNONHALMA 1996, II, 220–233, IX.37. szám.

³ Kísérőlevelük szerint a CC 1859/277. számon, 1859. október 27-én küldte el őket Ipolyi Arnoldnak (aki a CC ún. konzervátora volt). A levél (néhány átírási hibával) közölve: KÖHEGYI 1967, 35. jegyzet.

⁴ Pannonhalmáról.

⁵ Azaz: fejezetén. (Az altemplom nyugati falában lévő fülke egyik fejezetén.)

⁶ Értsd: az altemplomba.

⁷ Azaz: fejezetén.

⁸ Értsd: bimbó.

⁹ Arányrendszerének kulcsát.

¹⁰ August Reichensperger kiadásában a Lorenz Lachner (ma bevett névformájával: Lechler) építőmester műhelykönyvéhez készített négy táblán látható. Lásd: *Reichensperger 1856* (első megjelenése: 1849). (KÖHEGYI 1967 olvasata: „Reichensberger Lachners Naturweisungjában.”)

lépcső formájukról akkor is sokat tanakodtunk, 's melyekhez még több hasonlót fölfedeztünk, a' templom mér-

[3]

tékeinek mondja, melyek kulcsával tökéletesen megegyeznek. A Presbyterium leg keletibb részén két alacsonyabb, – téglákkal berakott – ívet talált a' diadaliven túl, ennek oszlopai capitæljain pedig két vas karikat, melyek rendeltetésének gondolja, hogy egy a' benső sanctuariumot elválasztó függöny sinorjait tartsák. A Szűz Mária kápolnája előtti keresztiv nyugszik valami Aufsatzokon az oszlopok fölött, melyekből azt hozza ki hogy ott egy torony lett volna és hogy ezt – egy másikkal mely a' mostani új toronyhoz közel állt légyen – a' hajó fölötti celláknak vélt véd folyosó összekötötte. A sírkövek közelében egy *cripta-kápolnát* mond szükségesnek lenni, melynek ívei azonban a' keresztfolyosó¹¹ fala által befalaztattak; a capitælek látszanak öt erre följosgítani.

[4]

Ennyit értettem a' nem elég világos előadásból, 's azért sietek ezeket Barátom Urammal közleni nehogy e keveset is elfelejtsem. A hely színén tán jobban tudnám magamat kifejezni. Ne nevéssen ki ha evvel valami szolgálatot vélek Kegyednek tenni – a' sok szó közt bizonyosan fog Kegyed valamit találni, mi figyelemre méltó lészen. A templom keleti homlokzata folytatásán találtunk a' fás pinczében egy erős négyszögű kövekből,¹² – melyek közt egy római felirásos is van¹³ – rakott falat mely tán a' hajdani királyi lak nyomára vezethetne. — Engedje meg ha sokat csevegtem de inkább nevéssen ki, mintsem hogy az elvessen a mi ebben jó rejtve lehet. — A másik Siffrid Apát sírkövét nem rajzoló Onderka,¹⁴ mert

[5]

nem találá elég érdekesnek. Ő most mindig méreget talált kulcsa után' – 's azért kérem tán jó volna vele még melegében értekezni ha állításai valamit nyomnak.

Csesznetek illető érdekes adatát szívesen köszönöm, reménylem, hogy a' szünnapok alatt, mert azokat egészen a Bakonynak szántam,¹⁵ még többre fogok akadni.

A csillagos követ¹⁶ míg nevét tüzetesebben határozhatom *Spatangusok*¹⁷ közé számítom, Kornhuber bir egynéhányot Hainburgból a' reál tanodai Museumban,¹⁸ tán nevét is tudja specialius.

Saját érdekem is kívánná hogy Zohorra menjek; de Klubernek meg ígértem hogy a' Balaton vidékét vizsgálandom; ha

¹¹ Azaz: a kerengő.

¹² Azaz: kváderekből.

¹³ A felirattörödéket „Onderka után” Rómer 1859. július 23-i levelében közölte Ipolyival, lásd: KÖHEGYI 1967, 206.

¹⁴ „Siffrid” (azaz: Sigfried) a másik szó fölé írva apró betűkkel. Értsd: a Sigfried apátéhoz képest másik apáti sírkövet (azaz Czudar Lászlóét), mert a Siegfried-sírlapról van Onderka-rajz, a Czudaréról nincs. (Rómer Czudar László sírkövééről írta annak idején első nyomtatásban megjelent dolgozatát, lásd: Rómer 1841.)

¹⁵ Vö.: előbb Rómer 1859; majd Rómer 1860a.

¹⁶ Értsd: kövületet.

¹⁷ A tuskésbőrűek rendjébe tartozó tengeri sünök egyik csoportja.

¹⁸ Azaz: a poszonyi reálgimnáziumában. (Kornhuber András ott tanított.)

[6]

ott valamivel szolgálhatok, tehetségem szerint mindent elkövetendek hogy a' bizományban lelkiismeretesen eljárjak.

Ráth¹⁹ igen tiszteli kegyedet, nem sokára megint megakarja valamivel lepni.

Örvendetes viszontlátásig, kedves mamáját különösen tisztelvén

Maradok

őszinte tisztelője

Győr 1859 Jul(ius) 10^{én}

Romer

[Sz. E.]

¹⁹ Ráth Károly.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. július 15.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [5. levél]

[1]

162. Great Portland Street,
 London, W(est) – 15. Juli 1859

Hochgeehrter Herr Doctor!

Ich zögerte einige Zeit und wartete mehrere Tage mit meiner Antwort auf Ihr werthes Schreiben vom 2. Juli; – ich wollte nämlich durchaus eine Antwort wenigstens von Herr Bööcke auf Ihren Brief erwirken; es war mir aber leider – unmöglich. Ich war zwei Male persönlich in seiner Wohnung, und habe ihn einmal schriftlich aufgefordert – höflich aber dringend – mir zu antworten; – Alles ohne Erfolg. – Ich verspreche Ihnen, im Laufe der nächsten 14 Tage noch zweimal in dessen Wohnung zu versuchen, ob ich ihn treffen, und zu einer Äußerung bewegen kann; – wenn dieß vergeblich, will ich noch einmal an ihn schreiben. Seine *richtige* Adresse ist: 6, South Street, Alexander Square, Brompton.

Mit innigen Bedauern melde ich Ihnen diese Thatfachen; kaum kann ich irgend etwas hinzufügen, als die alte Erfahrung, daß wirklich *verlässliche* Leute sehr, sehr wenige sind. Leichtsinn, falsche Berechnung und Schlechtigkeit verursachen nur zu oft Opfer, derenfolgen das Schicksal ganzer Familien ruinirt. Wenn ich irgend einen Weg wüßte, Ihnen in dieser Angelegenheit beizustehen, würde ich es recht gerne thun, aber ich glaube kaum, daß ein solcher aufzufinden ist.

Mit dem Erzeuger oder Ingenieur der Harrison'schen Maschine¹ habe ich seitdem wieder gesprochen. Allerdings kann eine bedeutend billigere

[2]

Maschine hergestellt werden, entweder für kleinere Quantitäten, *besonders* aber wenn gerade *nicht Eis*, sondern nur die kühlende Wirkung kalten Wassers verlangt wird. Ich habe ihm mitgetheilt, daß es für eine Milchwirtschaft gehört, wo absolutes Eis meines Wissens nicht gefordert wird. Herr Siebe wünscht nun zu wissen, was für eine Quantität von Milch täglich abgekühlt werden soll, nämlich *wieviel*, und *von* welchem Grade *bis* zu welchem Grade der Temperatur. Nachdem er diese Daten erhalten, wird er im Stande seyn, einen annehmbaren Preis zu bestim(m)en, der vielleicht doch nicht unerschwinglich ist.

Für Ihren Besuch bei H(ernn) Laulerie bin ich Ihnen recht sehr verbunden. Sie bemerkten „daß die Sendung zur gehörigen Zeit angelangt sei, daß solche jedoch noch verpackt im Locale der Gesellschaft liege, indem sie in solcher Form der nächsten Sitzung vorgelegt werden muß.“ Das ist recht gut, jedoch muß ich hier bemerken, daß

¹ Vö. a 354. számmal.

ich ausdrücklich wünsche, daß *nebst* diesen, im Monate Juni d(ieses) J(ahres) übersendeten Sachen, auch diejenige gedruckten Proben und Kupferplatten dem Comité vorgelegt werden sollen, die ich bereits in *früheren Jahren*, besonders aber *voriges Jahr*, übersendet habe. Ich wünsche natürlich jedes qui pro quo möglichst zu vermeiden, und jedes Zurückhalten von gedruckten Proben oder Kupferplatten zu verhindern. Die Bezahlung der 18 fr(ancs) 75 c(entimes) verschieben Sie gefälligst so lange wie möglich; ich bin darüber sehr unzufrieden mit der französischen Prellerei, indem ich
[3]

hier in London ohnedem die ganze Fracht bezahlt hatte. — Die vier Platten unter Glas und Rahmen zur Illustrirung meiner Methode, von deren ich letzthin erwähnt habe, will ich recht gerne nach Paris senden, und der Gesellschaft überlassen; solche sind sehr schön und werthvoll; aber ich wäre nicht geneigt neuerdings noch hiefür Zoll und andere Auslagen bezahlen zu müssen. — Ich wäre durchaus nicht geneigt, nach Paris zu kom(m)en, und neuerliche Auslagen zu verursachen; ich habe ohnedem schon viel mehr Geld in dieser Angelegenheit ausgelegt, als billig ist, und ich halte es beinahe für unverschämt von dem Comité, noch mehr zu fordern. Nach einer billigen Schätzung dürften die übersendeten Gegenstände nicht für 1000 francs herzustellen seyn.

Indem ich Ihnen nochmals für Ihre Bemühungen in dieser Angelegenheit recht sehr danke, bitte ich, dieselbe auch in Zukunft nicht ganz zu vergessen. Es mir wäre sehr wünschenswerth, von Zeit zu Zeit unterrichtet zu werden, wie diese meine Angelegenheit eigentlich steht.

Ich verbleibe wie im(m)er mit ausgezeichnete Hochachtung

Ihr

ergebenster & sehr verpflichteter
Paul Pretsch

[Sz. E.]

Perczel Miklós Henszlmann Imrének
Jersey szigetéről Párizsba, 1859. július 22.
Kassa, VSMRP, p. č. 282

[1]

Fauvic house Grouville
Jersey, Julius 22ⁿ 1859.

Tisztelt Barátom

Genuából ígértem levelet, de onnan az események maguk jelentették magukat, én csak ismétélhettem, és tán commentálhattam volna, ha átallyában, az ilyen megfoghatatlanságok felett képes lettem volna okoskodni; úgy látczik az egész világnak megállott kissé az esze, mert sem Angol sem más lapok, nem képesek okosat szollani, illogikus korunknak ezen legképtelenebb következetlensége felett.

A' resultatum ránk nézve nem lehet kétes, a' Finis hungariae-t bátran elmondhatjuk. Senkinek sem kellünk, még mikor használni látczanak bennünket ez is olly modorban történik

[2]

minek csak Kossuth[,] Klapka[,] &c. féle kalandorok submitálhatnak,¹ jól tudták rólok milly alávaló terveket ápolnak, és ezért még ha barátink lettek volna, legalább soi-disant² vezetőinket lehetlen³ volt becsülniök, osztán, millyen Gesindel⁴ volt még a' környezetben.

Szerencsére Morier, számításbol[,] részint eltalálásbol, kívül állott minden combination. Nem is soká tétováztunk, oda hagytuk a' szép olasz földet, és én most készülök Amerikába hová a' jövő hó 9^{én} indulok.

A' maradott földiekről keveset tudunk, csak annyit hallottunk hogy Kossuth Angliába tér vissza, de hová[,] merre fordul? nem tudjuk; a' többiről semmi, ugy azt se tudjuk, pedig ez érdekelne

[3]

leginkább – valljon mi történt a' szegény Magyarokkal, kik a' Legioba állani felajánlkoztak? Igen sajnálom szegényeket, mert esmerve az Osztrákot, megfogja boszulni magát rajtuk.

Hát Irányi megtért e' már Párisba? nem fog nékie ártani ha egy kissé magába szálva gondolkozik a' közelebb multra, igen alapos okom van hinni, hogy ő a' Genuai intriguáknak nem csekély mértékben részese, ha a' dolog így nem végződik bővebben szollanék erről; de most mindegy; az úgy semmit sem veszthet többé, az egyéni bajon segitt a' köz melly elválaszt.

¹ Azaz: vethetik alá magukat.

² Azaz: úgynevezett (francia).

³ Értsd: lehetetlen.

⁴ Azaz: sőpredék (német).

Vannak néhányan földieim közül kiktől sajnálok elválni, és ezek között ön is egyik
kivel kedves lett

[3]

volna, nem csak, mint azelőtt, néha találkozni, de szorosabb viszonyban is élni, de
külön utakon lévén kéntelen létünk szükségait keresni, válni kell, fogadja ön őszinte
barátságom és becsülésem biztosítását. Remélve hogy ön is viszonozza aztat – kívánom
éljen boldogul és ne feledje hogy túl a' tengereken mindig szívesen emlékezend önre

őszinte barátja
Perczel Miklos

[Sz. E.]

Irányi Dániel Henszlmann Imrének
Jersey szigetéről Párizsba, 1859. július 29.
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [19. levél]

[1]

Jersey S(ain)t Hélier Belmont
place 3 július 29^{én} 1859

Kedves Barátom!

Fatalis utam volt; a' hasmenés előfogott a' vonaton és, oh horrible dictu, a' waggonban kellett....¹ Szerencsémre csak egy ember volt velem 's az is aludt. Mikor felébredt[,] mindennek vége volt. A' bünjel a' Presse-ben kirepült az ablakon. Ide kedden érkeztem meg, nyavalyásan. Másnap meglátogattam Thalyt. Azt hallottam tőle hogy Perczel Miklós a' jövő héten Americába indul. Thaly is – épen a' fegyverszünet² előtti napon – visszalépett szerződésétől 's el fogja adni minden fundus instructusát.³ Perczel Mórítz már eladta. Azonban ezek még itten maradnak.

[2]

Én a városban lakom, félreeső csendes helyen. Fizetek egy hálósobáért és salonért (alkalmas magános hálósobát nem kaphattam) 8 shillinget, délben pedig a' pomme d'or-nál⁴ ebédelek 1 shillingért. Igen örülnék ha te is eljönnél; az enyém mellett van még egy hálósoba, a' salon pedig közös lehetne, van egyébiránt még egy másik is és szinte nem drágább. A' vasút Rennes-ig 2^{ik} helyen⁵ 30 fr(ancs) onnan St Málóig⁶ fizet az ember gyorskocsin 8 fr(ankot) és Alar vagy London gőzösökkel St Malótól Jerseyig 2 shilling az első helyen, összesen 40 fr(ancs) és fél. Még ha a' tengeri fürdőt nem akarnád is használni, még akkor is jó lenne egészségi szempontból a' jerseyi jó levegőt szívni jönni.

Mikor Gróbtól búcsúztam, azon kérdéssel lepett meg: mit gondolok

[3]

nem volna e jó Laczit magyarorszáiban hagynia iskolában ha majd oda mennek a' jövő hónapban? Nem értem rá felelni neki 's azért azt mondtam hogy majd írok neki. Megvallom nem értem mi lelte egyszerre Gróbot. Azelőtt a' világért se akart hallani nyilvános intézetről, most meg mikor van házitanítója, iskolába készül küldeni fiát. Talán fizetésemet sokalja, de hiszen jó nevelőházban többbe fog kerülni taníttatása. De ha nehezér esik a' 100 fr(ancs) megteszem olcsóbbért, hisz közelebb mehetnek lakni 's nem veszítek annyi időt a' járáskeléssel miután Gerandóné is iskolába adja Atillát.⁷

¹ Kipontozva az eredetiben.

² A III. Napóleon és Ferenc József által aláírt ún. villafrancai fegyverszünet (július 11.).

³ Értsd: felbontotta birtoka bérleti szerződését, és el fogja adni gazdasági felszereléseit.

⁴ Az Aranyalma vendéglőben.

⁵ Azaz: másodosztályon.

⁶ Saint-Malóig.

⁷ Auguste De Gerando özvegye, Teleki Emma fiukat, Éméric Auguste De Gerandót.

Kérlek barátom puhatold ki okosan és nem említve az én leveletem, mi oka annak[,] hogy oly hirtelen megváltoztatta szándokát.

Ird meg kérlek Chassinnak lakásomat késedelem nélkül hogy ide küldhesse nyomtatványait.

Mamselle Charlotte jól rakta

[4]

el ruhámat? Igérj Mme Rebainnek jó „levesbevalót” ha gyakran kiporolta ruháimat, különösen a' téli köntöst ajánlom kegyes gratiájába.

Ha nem találsz eljönni – ámbár bizony bizony nem bánnád meg ha eljönnél – úgy ne terheltelessél néha néha írni, hogy állnak a' dolgok és mit mivelnek a' mieink.

Ne terheltelessél – ha vannak – leveleimet ide utasítani. Azon esetre ha nincs hazulról való levelem, méltóztassál az ide mellékelt czédulát, ha majd írsz, a' te leveledbe zární továbbküldés végett.

Isten veled.

Öszinte barátod

IDani

Ha jönni találnál nézd meg a' Montparnassi vasúton (rive gauche)⁸ mikor indul a' gőzös St Malóból, és ha ezt tudod, csak előtte való este nyolcz órakor indulj Párisból. A' vasutón Rennes-ig mégy, a' hol reggel 5 órakor érkezel meg. Innen 6 órakor indulj a' postával (Courrier) 's lesz 11 órakor St Malóban. Ha tehát a' gőzös például 12 órakor indul St Malóból, 's következőleg 3. órakor ér Jerseybe, úgy 19 óra alatt tetted meg az egész utat.

[a 4. oldal margóján keresztben:]

Ha nem írnál egyhamar Pestre, úgy légy szíves az annak alján látható czím alatt postára tenni leveletem.

[N. M.]

⁸ Azaz: a bal parton (mármint a Szajnáén).

Jósika Miklós Henszlmann Imrének
Brüsszelből Párizsba, 1859. augusztus 12.
Budapest, Forster Központ, Tervtár, K 9744

Lapjának három üres oldala elborítva Henszlmann számoszlopaival.

[1]

Brüsszel Aug(usztus) 12 1859
53. Rue S(aint) Alphonse

Tisztelt barátom!

Horn urral valami közlendöm van, 's nem tudom mostani lakását. Igen lekötelezne ön engemet ha azt velem tudatni sziveskednék.

Ki többire tisztelettel vagyok

hive

Jósika M.

[Sz. E.]

Frey Lajos Henszlmann Imrének
 Berlinből Párizsba, 1859.(?) szeptember 10.
 Kassa, VSMRP, p. č. 119, [5. levél]

A levél keltezésében év nincs megadva. Gerster Károly 1859. október 10-i levelében írt arról Fábry Ignác kassai püspöknek – lásd a 363. számot –, hogy Frey Lajost utazni küldte német középkori templomok restaurálásának tanulmányozása végett, s hogy hacsak lehet, Párizsba is el fog menni Henszlmannhoz. A hiányzó év ennek alapján 1859 lenne, de Frey Henszlmann-nak itt nem a középkori templomokról ír, hanem arról, hogy Berlinben szép házakat látott, és Brüsszelből fog Párizsba érkezni; Gerster pedig sem Berlint, sem Brüsszelt nem említette a püspöknek Frey úticéljai között. Ezért nem biztos, hogy ugyanarról az utazásról van szó.

[1]

Berlin, 10ten September

Lieber Herr v(on) Henzelman

Auf der Reise zu Ihnen habe die Route über Berlin Brüssel genommen[,] ich habe viele Schöne gebäude da gefunden, und bin jezt selbst der Ansicht das man nur für eigene Wohnung auf diese art bauen muß es ist so schön wen kunst und Natur zusammen wirken.

Heute reise direkte nach Brüsse[l] will mich da 3 Tage aufhalden und kann dan in ein Tour n[a]ch Paris; ich werde Sie ja noch treffen, auf was ich mich so sehr freue, den Kauszer¹ habe geschrieben, er mechte mir ein biliges Qu[a]rtir besorgen, in volge dessen will ich ihm auch von Brüssel Telegrafiren, damit ich bei ankunft

[2]

gleich weis wo ich hinzugehen habe, sonstens grüße Sie recht herzlich

ihr ergebenster
 Ludwig Frey

[B. O.]

¹ Kauszer Istvánnak.

Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1859. szeptember 23.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Könyvnyomatos céges levélpapíron, amelynek ábrája ugyanolyan, mint a 323. számé, de a cégjelzés tipográfiája kicsit különbözik.

Mindkét oldalát (a levél szövegét is) elborítják Henszlmann arányszámításokhoz tartozó számoszlopai (osztások) tollal és ceruzával. A papírív belső két oldalán méretsorozatok és első nagyon javított fogalmazványtöredékek az athéni Parthenón („Parthénon”), a Héphaisteion („T. de Thesée”, azaz akkor bevett nevén: Théseus temploma) és az aiginai templom („Egine”) arányairól (tollal). Az első két épület méretei fölé írt rövidítések szerint ezeket Henszlmann *Stuart–Revett* 1762 tábláiról mérte le.

[címezés a hátoldalon:]
Monsieur Henszlmann

20 rue Madame
Paris

[1]

Etablissement
DE
GRAVURE
ERHARD SCHIEBLE
Rue Bonaparte, 42,
à PARIS.

Monsieur

Je vous prie de vouloir bien me donner une ou deux planches¹ à graver — mon graveur a terminé les autres.

Votre tout dévoué
serviteur
Erhard

Paris le 23 Septembre 1859

[Sz. E.]

¹ Értsd ezen Henszlmann rajzait *Henszlmann 1859–1860* tábláihoz.

Gerster Károly Fábry Ignác kassai püspöknek
 Pestről Kassára, 1859. október 10.
 Kassa, AA, Aedilia, Reštaurovanie 1857–[1863]

[1]

Pest am 10te Oct(ober) 1859.

Euer Excellenz!
 Mein hochwürdigster Herr Bischoff!

Mit den größten Dank bestätige ich den empfang der mir gütigst zugesendeten f 500 in Ö W.[.] welchen Betrag ich als Honorar gutschreibe.

Sehr werde ich erfreut sein Euer Excellenz am 5ten künftiges Monath in Pest meine Aufwartung machen zu können, und bitte Gott, Er möge Euer Excellenz bis dahin in den besten Gesundheit erhalten.

Meinem Freund Ludwig Frey habe ich nach Deutschland gesendet, um hauptsächlich alles Neue in hinsicht der Gothischen Architektur in Augenschein zu nehmen, er wird sich in München, Nürnberg, Cöln, Straßburg besonders aufhalten um die Restaurations Arbeiten zu studiren. Erlaubt es die Witterung noch, so wird er nach Paris einen Ab-stehen machen, unseren Ehren werthen Landsmann Henzlmann besuchen.¹ In Paris ist in der letzteren Zeit in Restaurations Arbeiten sehr viel geschehen, und so hoffe ich daß diese Reise für unseren Dom Verein² von großen Nutzen sein dürfte. Nach dem ich mich Euer Excellenz bestens empfehle, verbleibe ich der ergebenste Diener

Carl Gerster

[Sz. E.]

¹ Vö. a 361. számmal.

² A kassai Szent Erzsébet Társulatnak.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. október 16.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [10. levél]

[címzés a 2. oldal alján:]

A Monsieur
 le Docteur Emeric Henszlmann

[1]

162. Great Portland Street, W(est)
 London, 16. October 1859

Hochgeehrtester Herr Doctor,

Beifolgend habe ich die Ehre, eine Anweisung für zwanzig Francken zu übersenden, mit der ergebensten Bitte, dafür meine Schuld bei M(onsieur) Laulrie, so wie vielleicht sonstige kleine Auslagen für Porto u. s. w. bestreiten zu wollen. Die Ferien der Société photographique sind jetzt vorüber, und das Comité über den Concours des Prixes des Herzogs de Luynes befindet sich endlich in Thätigkeit. Ich setze dieß wenigstens voraus, und das es mich sehr interessiren würde, über die Fortschritte desselben unterrichtet zu werden, so habe ich meine Zuflucht zu Ihrer nie versiegenden Güte genommen. Wenn Sie gefällig seyn wollen, meine Schuld für Zollaushagen bei M(onsieur) Laulrie zu berichtigen, so werden Sie hoffentlich Gelegenheit finden, etwas Näheres über die Arbeiten des Comité sowohl, als auch insbesondere über meine eigene Angelegenheit zu erfahren. — Wie ich schon früher erwähnt hatte, so möchte ich mein persöhnliches Auftreten in Paris aus vielen Rücksichten gerne vermeiden. Auch kann ich keinen Vortheil darin erblicken; – mein Proceß liegt so offen vor Augen, und die Proben sind so vielseitiger und überzeugender Natur, daß es sicher keines ferneren Bewises bedarf. Alles Uebrige hängt von praktischer Erfahrung ab, welche in ein Paar Tagen auch nicht gelehrt werden kann. Wenn schon der erste Theil meines Processes, nämlich der photographische, allenfalls vor den Augen des Comité gezeigt werden [2]

könnte, so erfordert doch der zweite Theil, das Elektrotypiren nämlich, seiner Natur zu Folge längere Zeit. — Die vier erwähnten großen Platten, welche meinen Proceß in seinen verschiedenen Stadien darstellen, könnte ich vielleicht senden, doch würde dieß neuerdings Auslagen für Transport und Zoll verursachen, welche ich gerne vermeiden möchte.

Jedenfalls bitte ich, und erwarte von Ihrer Freundlichkeit, daß Sie mich recht bald mit einem kurzen Berichte desjenigen beehren werden, was Sie von H(errn) Laulrie

bei der gegenwärtigen Gelegenheit werden erfahren haben. — Der Fortdauer Ihrer theilnahmsvollen Gesinnungen gegen mich mich angelegentlich empfehlend, verbleibe ich mit ausgezeichneter Hochachtung

Ihr

aufrichtig ergebenster
Paul Pretsch

[Sz. E.]

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1859. október 27.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [11. levél]

[címzés a 2. oldal alján:]

A Monsieur le Docteur Emeric Henzelman.

[1]

162, Great Portland Street,
 W(est End) London, 27. Oct(ober) 1859

Hochgeehrtester Herr Doctor,

Nachdem ich schon seit mehreren Jahren als Competitor¹ für den Preis des Herzogs Luynes gearbeitet habe, auch schon mehreren Partien von Proben der vielseitigsten Anwendbarkeit nach Paris gesendet habe, ja selbst solche Proben mit Originalien, Kupferplatten, und Abdrücken daran in den verschiedenen Stadien meines Processes begleitet, und im Ganzen sehr viel Zeit aufgewendet, und nicht unbedeutende Auslagen diesem Zwecke gespendet habe, werden Sie es mir wohl gütigst entschuldigen, wenn ich jetzt mit einiger Erwartung dem Resultate entgegen sehe. Es ist jetzt gerade die Zeit, wo dieses Resultat reifen muß, und ich habe daher das lebhafteste Verlangen zu erfahren, ob wie, und wann dieses Resultat herbeigeführt werden dürfte. — Ich stelle mir vor, daß die Comission wahrscheinlich den Preis von 8000 francs unter mehrern Concurrenten vertheilen dürfte; — doch

[2]

ich kann mir kaum einbilden, daß ich leer ausgehen könnte. Ich kenne ziemlich genau alle Verfahrungsarten meiner Concurrenten, und bin durch diese Erkenntniß zu obiger Voraussetzung gelangt.

Ich war so frei, Ihnen vor einigen Tagen eine Anweisung von 20 fr(ancs) mit der Bitte zu übersenden, daß Sie gefälligst meine Schuld für Zollauslagen bei H(ernn) Laurerie berichtigen wollten, bei welcher Gelegenheit Sie wahrscheinlich einige Auskünfte über obenerwähntes Resultat erhalten dürften. — Ich weiß vollkommen genau, daß Sie mit wichtigen eigenen Arbeiten beschäftigt sind, dessen ungeachtet schmeichle ich mir, daß Sie so viel freundliche Theilnahme für mich, und meine Bestrebungen übrig behalten haben dürften, nun den erwähnten Freundschaftsdienst auszuführen, und mir die ersehnten Mittheilungen gütigst zukom(m)en lassen zu können.

¹ Azaz: pályázó (angol).

Entschuldigen Sie meine wiederholten Belästigungen; grollen Sie mir darob nicht,
und erfreuen Sie wieder recht bald mit einigen Zeilen

Ihren

hochachtungsvoll ergebensten

Paul Pretsch

[Sz. E.]

Georges Erhard-Schieble nevében Henszlmann Imrénék
 Párizsból Párizsba, 1859. november 25.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Könyvnyomatos céges levélpapíron, amely ugyanolyan, mint a 362. számé.

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur

Monsieur Henszlemann

20 rue Madame

[1]

Etablissement
 DE
 GRAVURE
 ERHARD SCHIEBLE
 Rue Bonaparte, 42,
 à PARIS.

Monsieur.

J'aurais besoin une nouvelle Planche de votre Travail.¹

Si vous en avez une de prête, veuillez me la faire parvenir pour demain.

Je pense de pouvoir m'occupé des Ecritures de la 4e Livraison Lundi prochain, si vous voulez bien me rendre les modèles que vous avez en main de ses planches.

J'ai l'honneur de vous saluer
 P(ou)r Erhard

Randegger

le 29 9bre 59

[Sz. E.]

¹ Értsd ezen Henszlmann rajzát *Henszlmann 1859–1860* egy táblájához. Alább pedig ugyanennek 4. füzetét.

Roth Dávid nevében felesége Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1859. december 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 316, [2. levél]

A keltezés nélküli levél a postabélyegző szerint datálható. A hagyatékban még egy további hasonló tartalmú, dr. Roth nevében vasárnapi vacsorára szóló meghívást tartalmazó levél található ugyanettől az írótól, aki a háziasszony volt, tehát Roth doktor felesége (s akinek a francia nem volt anyanyelve).

A lap üres oldalát és a címzés oldalát Henszlmann ceruzás számoszlopai borítják.

[címzés a hátoldalon:]
*pressée*¹

Monsieur Hennczelmann

20 rue Madame
Paris

[Postabélyegző köriratában helynév nélkül, csak talán kerület és más hivatalazonosítók megjelölésével, 1859. december 24-i dátummal.]

[1]

Mon chère² Monsieur

M(onsieu)r Roth me charge de vous prier de vouloir bien venir diner demain dimanche avec nous et il vous prie d'inviter M(onsieu)r Boëhm³ de vouloir bien vous accompagner il nous fera le plus grand plaisir en acceptant. Veuillez lui dire de nous excuser si je ne m'adresse pas directement à lui[,] mais ne connaissant pas sa demeure cela m'a été impossible.

Faites lui agreer nos salutations bien aimables

¹ Azaz: sürgős.

² Értsd: cher.

³ Valószínűbben Wolfgang Böhmöt. De nem kizárt az sem, hogy Joseph Daniel Böhm járt Párizsban, vö. a 238. számmal.

[2]

et dans l'esperance que vous viendrez nous vous

envoyons nos meilleurs

complim(ents)

L. Roth

P. S. Le Docteur⁴ est très desirant de voir M(onsieu)r Boehm, il l'a attendu chaque jour depuis que vous êtes venus.

[Sz. E.]

⁴ Roth doktor.

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1860. január 18.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A keltezésben év nincs megadva, ez annak alapján következtethető ki, hogy nem jön szóba másik január, amikor a kiadó el szeretne volna kezdeni Henszlmann arányelmélete szövegkötetének nyomtatását.

[1]

18 Janvier

Monsieur Henszlmann,

J'ai le plaisir de vous envoyer avec votre manuscrit que vous m'avez demandé hier, un specimen¹ de votre texte (page 52.) qui je l'espère vous conviendra. Il donne juste page pour page, comme vous l'avez désiré. Je suis prêt à commencer l'impression dès que vous m'avez rendu votre manuscrit.

Quant aux tableaux, je vous prierai de vouloir bien venir me voir pour nous entendre à ce sujet parce qu'il faudra forcément les faire lithographier!!

[2]

Je vous demanderai donc de me donner un manuscrit *bien correct* et parfaitement bien arrêté, pour qu'il n'y ait *aucun changement à faire!!*

En attendant le plaisir de vous voir, je vous prie de me croire toujours,

Votre bien dévoué

Arthus Bertrand

[P. V.]

¹ Itt értsd: mutatóvány.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1860. január 18.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [12. levél]

[1]

162, Great Portland Street,
 W(est End) London, 18. Jan(uar) 1860

Hochgeehrtester Herr Doctor,

Von unserem Freunde Alexi unterrichtet, daß er an Sie zu schreiben gesonnen ist, kann ich diese Gelegenheit nicht vorüber gehen zu lassen, ohne neuerdings Ihre Gefälligkeit in Anspruch zu nehmen. Durch meine hiesigen Erfahrungen bin ich nur zu sehr überzeugt worden, wie leicht es ist, bei Concursen, Ausstellungen u. s. w. foul play zu üben, günstige Gelegenheiten zu vereiteln, und durch ungünstige Darstellungen eine gute Sache wenigstens zweifelhaft zu machen. Die Thatfachen sprechen zwar für mich, und ich vertraue in großem Maße dem Gerechtigkeitssinne der Franzosen, um so mehr, als ich in Paris persönlich unbekannt bin, und daher persönliche Feindschaft weniger zu besorgen ist. — Dessen ungeachtet werden Sie es wohl natürlich finden, wenn ich über den gegenwärtigen Zustand des Luyne'schen Concurses unterrichtet zu seyn wünsche. Vor einigen Wochen habe ich directe an M(onsieu)r Laulrie geschrieben, aber bis jetzt keine Antwort erhalten, obwohl ich glaube, daß seine Pflicht gewesen wäre, mir zu antworten.

[2]

Sie würden daher einen gequälten Competitor¹ unendlich beruhigen, wenn Sie sich wieder zur Société photographique begeben, und mir dasjenige recht bald mittheilen wollten, was Sie daselbst erfahren dürften über den Zustand des Concurses über den Luyne'schen Preis im Allgemeinen, und insbesondere auch über meine allenfallsigen Aussichten auf einen Theil dieses Preises wenigstens.

Nach gegenwärtigen legalen Streitigkeiten unter den Mitgliedern der Compagnie deren Mitglied gewesen bin, ist diese Angelegenheit jetzt endlich so ferne geschlichtet worden, daß ich wieder – unter gewissen Bedingungen – der alleinige Eigenthümer meiner Patente geworden bin. Ich hoffe mit Zuversicht zur Anfertigung gravirter Kupferplatten neuerdings zu eröffnen. Es wird mir dann sicher zur großen Ehre gereichen, von Ihren Zeichnungen der Wolhgemuthschen Bilder² Druckplatten anzufertigen, und zwar auf eine Weise, die all Ihren Anforderungen genügen dürfte.

¹ Azaz: pályázó (angol).

² Henszlmann-nak a kassai Szent Erzsébet-templom főoltárának képeiről készített rajzait. Vö. a 330. számmal.

Ich empfehle mich der Fortdauer Ihrer Geneigtheit, und verbleibe – in der Erwartung eines baldigen Schreibens – mit ausgezeichnete Hochachtung

Ihr

aufrichtig ergebener
Paul Pretsch

[Sz. E.]

Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1860. február 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Hátoldalán Henszlmann feljegyzései tollal és ceruzával: számoszlopok arányszámításokhoz, kis vázlatok, például egyiptomi oszlop nézetrajza.

[1]

Monsieur

Je vous envoie ma gravure de la planche de Noyon.¹

L'imprimeur n'a fait que deux Epreuves et on vous fera les autres lorsqu'on donnera le bons à tirer.²

Votre tout dévoué
 Erhard

le 2 Fevrier 1860

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1859–1860*, [22.] tábla.

² Értsd: akkor nyomtatják, ha Henszlmann imprimálta.

Meghívás Alexandre-Adolphe Festeau temetésére
Párizs, 1860. február 26.
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Gyászszegélyes levélpapíron, az apa, F. Festeau kézírásával. (Az elhunyt fiatalember építész volt.)

[1]

M(onsieur)

Vous êtes prié d'assister aux convoi,¹ service et enterrement de Monsieur Alexandre-Adolphe Festeau décédé le 26 Février 1860 chez ses parents, rue du Rivoli, 89, à l'âge de 25 ans, qui se feront en Eglise S(ain)t Germain l'Auxerrois Lundi 27 courant à 3 heures très-précises.

De profundis De la part de M(onsieu)r et Mme Festeau et de toute sa famille.
On se réunira à la maison mortuaire.

[Sz. E.]

¹ Értsd: convoi funèbre.

Paul Pretsch Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1860. február 29.
 Kassa, VSMRP, p. č. 295, [13. levél]

[1]

162, Great Portland Street, W(est End)
 London, 29. Feb(ruar) 1860

Geehrtester Herr Doctor!

Ich bin Ihnen außerordentlich verbunden für Ihre freundlichen Mittheilugen, um so mehr als mir solche den Beweis liefern von ihrer fortwährenden gütigen Theilnahme für meine Bestrebungen. Wenn Sie mir auch keine Entscheidung über meine Angelegenheit mittheilen konnten, so ist mir doch die Darstellung, wie Sie solche auseinander gesetzt, des jeztigen Standes dieses Concurses sehr werthvoll gewesen, da ich mich darüber gänzlich im Dunkel befand. — Die Auslagen des H(ernn) Laulerie glaube ich 17 frank 10 cent(imes) – vielleicht war die Ziffer 2 in Ihrem vorigen Briefe nicht ganz deutlich – darum hatte ich Ihnen auch nur 20 Franken gesendet; ich bedauere außerordentlich, daß Sie einige Mehrauslage für mich gehabt haben, aber dieselbe ist durch obenerwähntes Mißverständniß entstanden. Ich bitte mich darob zu entschuldigen, und ich werde die Differenz mit nächsten schicklichen Gelegenheit übermachen.

Was die vielbesprochenen Retouchen oder Nachhilfe des Kupferstechers betrifft, so besteht solche größtentheils nur in der Reinigung der Platte von dem Schleier, der in der Galvanoplastik durch das Leitendmachen der Formen entstand; oder in dem Hinwegnehmen jener kleinen Unvollkom(m)enheiten, die theils durch meinen Todfeind, dem Staube, während des Trocknens der bedeckten Glasplatten entstanden, theils aber auch in vielen Fällen durch die Fehler des photographischen Originals, von denen selten Eines ganz frei ist, verursacht wurden. Ich habe daher Kupferplatten und Abdrücke hievon überschickt, wie solche aus dem Apparate kom(m)en, ohne alle Nachhilfe des Kupferstechers. Uebrigens scheint es nutzlos denjenigen zu predigen, die nicht hören wollen, – ich meine H(erren) Laulerie & Consorten.

[2]

Ich glaube Alles zu kennen, was in diesem Fache geleistet wurde, und ich galube noch immer, daß mich die Com(m)isssion trotz allen wiederwärtigen Stim(m)ungen und Ansichten nicht ganz wird übergehen können, ohne eine große und offene Ungerechtigkeit zu begehen.

Ich war bei H(ernn) Siebe, und fand ihn nicht zu Hause; später sach ich ihn selbst, er konnte mir jedoch sogleich keine entschiedene Antwort geben.¹ Endlich erhielt ich vor einigen Tagen die gewünschten Auskunft. Derselben zu Folge dürfte solche auf 100 bis 150 Pfund zu stehen kom(m)en, ohne Dampfmaschine natürlich. Wenn die

¹ A szóban forgó ügyről lásd a 354. és 357. számot.

Eismacher Maschine jedoch mit Pferden, oder Ochsen und Büffel getrieben werden könnte, so würde selbe nicht mehr als 100 Pfund, und wahrscheinlich weniger kosten. Der Authentizität² wegen übersende ich H(errns) Siebe's Brief im Originale, den ich zu bewahren bitte, da solcher von Nutzen seyn kann, wenn es zu einer Bestellung käme. — Derselbe ist mit dem Baue mehrerer solcher Maschinen beschäftigen, besonders nach Plätzen des tropischen Klima, gleich Peru u. s. w.

Freund Alexi läßt Sie herzlich grüßen; — er muß jetzt sehr hart arbeiten, da die bestellte Arbeit im April vollendet werden soll. Es ist die Statue der Hoffnung; er ist jetzt mit der Ausführung in Marmor beschäftigt. Ich habe das Modell in Gyps gesehen; es sieht sehr gut aus, und wird sicher in Marmor noch besser werden.

Seit vielen Monaten bin ich mit aller Anstrengung beschäftigt, meine Erfindung zur Erzeugung von Platten zu verwenden, die auf der Buchdruckerpresse – gleich Holzschnitten – gedruckt werden können. Solche bedürfen keine Nachhilfe des Graveurs, und

[3]

es dürfte die Nützlichkeit und Ertragsfähigkeit meiner Methode dadurch außer Zweifel gesetzt werden. Ich habe bereits Platten, und Abgüsse hievon erzeugt, welche die Anwendbarkeit unwiederleglich bezeugen, in wenigen Wochen werde ich auch Abdrücke hievon erhalten. Sollte sich die Sache so bewähren, wie ich mit Grund voraussetzen kann, so werde ich mir die Freiheit nehmen, Sie davon zu benachrichtigen.

Mit ausgezeichnete Hochachtung verbleibe ich

Ihr

aufrichtig ergebenster
Paul Pretsch

[Sz. E.]

² Értsd: Authentizität.

Henszlmann Imre Tanárky Gyulának
Párizsból Londonba, 1860. március 5.
MNL, OL, R 195, 7. tétel, No. 71¹

[1]

1860^{iki} Mart(ius) 5^{kén}
Paris 20 Rue de Madame

Kedves barátom!

Ha nem csalatkozom[,] Ön is azok közé tartozott kik, midőn Bööke megbukott[,]² mondták: hogy legalább én rajta semmit sem vesztendek. Ha emlékezetem hú[,] Önnek e' kijelentése alaptalan nem volt, és ha alapja volt[,] nem veend[i] nekem rossz néven midőn Önhöz folyamodom közbenjárását felkérve. A mellékelt levélből, melyet hogy elolvasson kérem, látni fogja mikép bánt velem Bööcke eddig. Talán fenmaradt benne még egy kis emberiség, és elpirul Ön előtt, ha levelemet neki átadja vagy átküldi; mert azt sem tudom micsoda adress alatt kellene neki irni; de minden esetre kérem adja tudtára hogy hozzá intézett levelemet elolvasta.

Mi itten csak lassan éldegélünk, Snappi³ barátunk minapi dictióján nem igen felépültünk, egyéberánt azt hisszük hogy ez csak bliktri,⁴ és hogy a sorok közzé⁵ több lappang mint amennyit mond.

Dani⁶ jól van, Kissnek⁷ mostoha leánya minap rögtön meghalt. T. Laczi⁸ Párisban volt de megint ellillant.

Nem alkalmatlankodom azon kéréssel hogy levelemre feleljen, ha Bööcke maga nem felel amugy is megtudandom mikép eljárása sikertelen volt.

[2]

En majd egy esztendeje hogy minduntalan dolgozom; munkámnak első részét elvégeztem,⁹ sajtó alatt van és ha reményem nem csal[,] April vége felé kész lesz; Majusba vagy Juniusba vacatióra haza megyek. E szándékomat az Öreg Urnak,¹⁰ kit tisztetek,

¹ Tanárky irataival került előbb az MNM-be, majd onnan átosztották az OL Tanárky fondjába. Tolla kitöltött gumipecséten az MNM könyvtárhoz tartozó levéltár (értsd az OSZKK-t) gyarapodási naplószáma: 1908/54.

² Értsd: csődbe ment.

³ III. Napóleon gúnyneve. (Vö. a 314. számmal.)

⁴ Azaz: blabla, fedőszöveg.

⁵ Értsd: között.

⁶ Irányi Dániel.

⁷ Nemeskéri Kiss Miklósnak.

⁸ Teleki László.

⁹ Vö.: *Henszlmann 1860*.

¹⁰ Kossuth Lajosnak.

mikor itt volt elmondtam, és Ö csodálkozott hogy holnapokra¹¹ terveket csinállok.¹² Megnézem azt a sok Duna vizet mely még lefolyand míg szerencsésebb napok beállandanak. Ha valamivel meg akar bizni, mit otthon Önért tehetendek[,] írja meg

barátjának
Imrének

[Sz. E.]

¹¹ Azaz: hónapokra.

¹² Merthogy bármelyik pillanatban eljöhet az alkalom a szabadságharc újakezdésére.

Tanárky Gyula levélfogalmazványa Henszlmann Imrének
 Londonból Párizsba, 1860. március 9.
 MNL, OL, R 195, 6. tétel, No. 1¹

[címezés az 1. oldal tetején:]
 Henszlmann Imrének

[1]

London Márcz(ius) 9^{ik} 1860.

Kedves Barátom. Örülök Önről ismét hallhatni,² ámbár óhajtanám, hogy más adott volna alkalmat, mint az a' mi az Ön előtttem fekvő levelének a' tárgya.

Igen is én hittem hogy Ön Bööke bukásán³ nem fogja pénzét elveszteni, 's e' hitemet többek előtt ki is mondtam. Böök szellemének magát könnyen elragadni engedő természete mellett nem tett azelőtt semmit a' mi neki gáncsul szolgálhatna, ellenben nem egy tette volt olyan a' mely jó és nemes szívet árult el. Így ítélte meg Ön is Böökét, különben nem nevezte volna őt barátjának, nem hitt volna neki annyira a' mennyire hitt. Hogy tehát szívem megesett rajta; midőn rögtöni bukásával az emberek jobbról balra siettek vele éreztetni a' megbukottak keserű sorsát, sőt hogy gyomrom is fölháborodott, midőn egy némely olyant is halottam károgni ellene, a' kinek a' bukott Bööke egész életében nem látta ugyan egy pennyjét se, de a' ki az ő barátságos asztalánál jobb időkben nem egyszer töltötte meg éhes gyomrát – ezt talán Ön nem fogja nekem rossz néven venni. Balesete óta egész ritkán láttam

[2]

Böökét, keveset kérdezősködtem nála, hogy mikép hozta rendbe pénzbeli viszonyait; de azon buzgó készség után ítélve, melyel Ön iránti tartozásáról ő maga nyilatkozott, azt tettem fel, hogy ő e' tartozást eddig már le is fizette. — Önnek levele ezek után szomorú meglepetés volt rám nézve; mert úgy tartom, hogy egy olyan adósság lefizetésének halasztását, a' milyennek Ön a Böökéjét leírja, csak egy mentheti – a' fizetés' tellyes lehetetlensége pro hic et nunc; de a' szántszándékos elbujkálást előle, semmi e' világon. Ha Böök az ügyben tanácsomat kérné, vagy ha olyan szoros személyes baráti viszony létezne közöttünk, minél fogva felkérletlenül is feljogosítva érezhetném magamat őt kötelességei tellyesítésére inteni – ennél egyebet nem mondhatnék, 's nem is mondanék ő neki magának se.

De ilyen benső baráti viszony Böök közt 's én köztem nem létezett 's nem létezik, – és még is az a' mit Ön tőlem kíván, nem csak egy ilyen megintést, hanem még azt is foglalja

¹ Tanárky irataival került előbb az MNM-be, majd onnan átosztották az OL Tanárky fondjába. Tollal kitöltött gumipecséten az MNM könyvtárához tartozó levéltár (értsd az OSZKK-t) gyarapodási naplószáma: 1908/54.

² Vélhetően finom utalás arra, hogy Pulszkyval való szakítása óta Henszlmann Tanárkynak sem írt.

³ Azaz: amiatt, hogy Frederick Bööcke csődbe ment.

magában, hogy én Böökét előtte megszégyenülni[,] pirulni kénszerítsem. Már ha Bööke igazsággal soha nem mondhatná is azt, hogy jó napjaiban irántam mutatott barátság-
[3]

gos indulatát, és apró szivességeit szorult helyzetében csupa szép szóval vagy éppen rossz szóval háláltam leszen meg, az az, nem mondhatná, hogy egymásnak valamivel tartozunk: azt még is némi igazsággal kérdezhetné, ha t. i. azt az enyimébe zárt levelét Önnek neki én kézbesíteném – hogy mivel érdemelte ő meg azt éppen én tőlem, 's mi jogosít fel engemet, az ő legkényesebb privát viszonyaiba magamat így beleártani?

Bocsássa meg kedves barátom, ha ilyen kellemetlen megbízásnál, mint ez az Öné, azt is vizsgáljam, vallyon azon esetre ha azt tellyesíteném, közelébb hozná-e ez Önt a' célhoz melyet elérni kíván. Jól megfontolva a' kérdést, azt kell rá felelnem, hogy éppen nem. Pirulási képességet fel tesz még Ön is Böökében, különben nem appuyirozna⁴ éppen erre. Már ha így, úgy azt hiszem, hogy ha Ön Böökét azon esetre, ha továbbra is nem csak hogy nem fizet hanem még leveleire se felel, azzal fenyegetné, hogy e' viseletet⁵ azok előtt kiknek szemében becsületét még el nem veszté[,] fel fogja fedezni – ez valószínűleg erősebb ösztönül szolgálna neki tartozását leróni, mintha e' fenyegetést azonmód[,] mint azt tenni szándékozik, mindjárt foganatba is veszi. A' kíméletlen-
[4]

ség gyakran ellenkező eredményt hoz elő, mint czéloztatott. Ha azonban Ön úgy vélné, hogy Böökének ennél már erősebb szappan kell – a' mit én megvallom részemről még hinni nem akarok, – úgy azt adminisztrálni⁶ nincsen szüksége az én kezemre. Valamint nem gátolhatnám meg azt, hogy Ön Bööke viseletét előttem így a' mint tette felfedezze, úgy azt sincs hatalmamban gátolni, hogy Böökével Ön maga ne tudassa, hogy ezt tette. A' siker, ha csakugyan lenne a' dolognak sikere, úgy is csak ugyan az. Bööke' mostani lakása N° 35 Upper-Gower Street, Bedford Square. Ez okoknál fogva megbocsásson tehát, hogy Böökéhez intézett levelét, melyet kézbesítés végett az enyimébe zárt, itt visszamellékelem. Nem fér hozzám, hogy két régi jó embereim közül az egyiket keresítsem, súllyesszem, midőn azzal a' másik ügyén még nem is segítenék.

Következik ezután még egy kis politizálás honunk jövőjéről, 's néhány szíves köszöntés kicserélés.⁷

[Sz. E.]

⁴ Értsd: támaszkodna (a francia *appuyer*-ből).

⁵ Értsd: viselkedést.

⁶ Azaz: elintézni.

⁷ Értsd: ezekről fog még szólni a levél, de ezeket a részeket nem írja meg fogalmazványban.

Hajnik Pál Henszlmann Imrének
Pestről Párizsba, 1860. március 21.
Kassa, VSMRP, p. č. 145, [1. levél]

Hajnik 1858 nyarán tért haza az emigrációból – vö. a 314. számmal –, tehát a levél keltezéséből hiányzó év 1859 vagy 1860 lehet; a gratuláció ahhoz, hogy Henszlmann műve (értsd az arányelmélet szövegkötetét)¹ sajtó alatt van, 1860 mellett szól.

[1]

Pestini, Pulvero Ventosa
21^a mensis Martii

Clarissimo, ac Eruditissimo D(omi)no D(octo)ri Sebek-Atep²
Lutetiis Parisiorum.

Festino accusare receptionem amenissinarum tuarum litteram dd. 10^a c. Lutetiis³ ad me exaratarum.

Gaudeo, quod sis supportabiliter, attamen cave, ne D(omi)nus Grobianus in te curando, te portabilem ad Piepus reddat.

Et nos bene valemus omnes, durante Carnevalo balinisavimus in summa ter. Palinka placuit, semet bene amusavit, sed maritum adhuc non trovavit.

Ad peculiare illud, quosuper mihi scripsisti, nihil inquam tibi dicere queo. Certum illum D(omi)num, qui D(octo)ri Merdatori hereditatem exsolvere debuisset, hic loci nec oculo vidi; nullam proinde super negotio questionato notitiam habens, valde mihi dolet (sed non in stomacho) quod non sim par tibi tale quid transmittendi, quod auribus D(omi)ni D(octo)ris merdantis grate tintinnaret. Si per hasardum hoc in parte quidpiam certi rescivero, te desuper avisare non mancabo. Sed hoc me non impediat D(omi)ni D(octo)ri merdatori amicam salutem per te hisce transmittere.

Gratulor quod Spectabilis trovavit editorem pro opere suo, quod jam est sub pressione,⁴ adminus non travaillairt pro Rege Borussiae. Parvo Grobiano⁵ peræque gratulandum est quod ex manibus illius semistulti Poetae auriti in meliores inciderit. Duæ horæ dabuntur per diem cum dignitate.

A magno Duo parvo accepi litteras ante 5 vel 6 septimanas. Tunc coelum erat plenum fidibus. Sumus omnes curiosi as istam Musicam.

D(omi)num & D(omi)nam Aquilam saluto multis vicibus Patrem & fratres video nonnunquam, sunt honesti homines.

¹ Henszlmann 1860.

² Henszlmann egyik ragadványneve, (I.) Szobekhotep fáraó. (Vö. a 314. számmal.)

³ Azaz: (Henszlmann) Párizsból e hónap 10-én (írott levelét).

⁴ Értsd: Henszlmann 1860-at.

⁵ Vö. a 359. számmal.

[2]

Quod super Doctore gibboro mihi scripsisti, me revera stupefecit. Mundus jam non dire stabit.

A D(omi)no Paulo heri accepi nuncium ex Metropoli Saxoniae. Ante manum ibi vult se figere, et adexpertare quomodo res semet excrescent.

Gratum mihi erat audire quod D(omi)nus Lazius ibidem sit, precor ipsi optimam valetudinem, et multa jubila. Fiat Lazior & Latissimus in majorem gloriam. Valde ipsum salutes nomine meo, si tibi aeciderit eundem rencontrare.

Et tu omnes manus habes plene ad facere cum opere tuo. Sine dubio nec tu laborabis pro Rege Prussiae.

Salutes etiam Virum Carices, & Domicellam Montanam. Sum persuasus quod illa nimio opere regrettabit inoptinatam mortem matris nostri Kauserii.

Et nos perdidimus prestantissimum nostrum Irinyium, totus mundus hujas ipsi condolerit. Sed quid hoc juvat, dum homo moritur, moritur pro semper.

Excellentissimam habemus primam veram. Arbores jam incipiunt excutere, (hoc equidem et homines faciunt) totum virescit, sed multi canescunt.

Curiositas hodie non est generis feminini, sed communis.

Unam bonam incidentiam fratruelis mei Caroli tibi debeo pro coronide communicare. Post notam indelicet Monitarii narratum est, quod uxor celebrerrimi Galliarum Imperatoris, istius grandi Comedianti, semet ab eo divorciare velit. Et quare? Quia intraxit laudam.

Domus mea Bordelesiana edixit creditum isti Doctori Grobiano, quocum ergo porcum levavi. Qui amat bonum vinum bibere, amet etiam pagare. Me ultra modum male haberet, si Doctor supra mentionatus grobianitatem suam usque ad insolventiam extenderet.

Nunc et ego totum exhausti. Uxor & infantes te salutant. Vale & fave Amico

Ex Pietri hungaro.

[Sz. E.]

Georges Erhard-Schieble nevében Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1860. március 30.
 Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Könyomatos céges levélpapíron, amely ugyanolyan, mint a 362. számé.

[címezés a hátoldalon:]

Monsieur

Monsieur Henszlemann

20 rue de Madame

[1]

Etablissement
 DE
 GRAVURE
 ERHARD SCHIEBLE
 Rue Bonaparte, 42,
 à PARIS.

Monsieur.

Je vous prie de vouloir bien m'envoyer un Nouveau Dessin d'Architecture¹ à graver.

J'ai l'honneur de vous saluer

P(ou)r Erhard

Randegger

le 30 III. 1860

[Sz. E.]

¹ Értsd: Henszlmann rajzát *Henszlmann 1859–1860* egy újabb táblájához.

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Párizsból Pestre, 1860. május 9.

Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 143¹

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 623–624, 7. szám. Itt az eredetiből közöljük.

[1]

Paris, 1860^{ki} Majus 9^{kén}
20 Rue Madame

Kedves barátom!

Tudja Pál mit kaszál, és én is mit irok. Azt irtam Önnek² hogy jó volna ha akademiánk az idevalóhoz fordulna építménye' tervének meg kaphatása végett, és hogy ha amaz³ engem megbizand én szívesen és leg nagyobb készséggel a rajzok elkészíttetését magamra vállalom; hozzá tettem egyszemind mikép mint privat ember nem tudok boldogulni az idevaló akademia mostani építészével ki nyolczvanon túli megközelíthetlen durcás öreg.⁴

Ezekhez most újra hozzá teszem, hogy az idevaló akademia épen *jelenleg*⁵ nevezetes építkezési változtatásokon menvén keresztül, durczás öregünknek új meg új ürügye van a tervek közlését simpliciter megtagadni.

S' így tehát csak ismételhetem mit már multkor irtam, hogy t. i. saját emberségem nem elég arra mikép a rajzokat megszerezhessem; tessék tehát akademiánknak a francia akademiához fordulni, hogy így ez utóbbi rá parancsolja építészére mikép a terveket *velem és azon ember-*

[2]

rel közölje kit én majd a lemasollással megbizandom. E czél elérésére, azt hiszem, nem szükséges az építményi választmány⁶ újabb ülését bevárni, ily levelet akár mely legközelebbi köz ülés is ide irhat, vagy pedig presidialiter is lehet az ügyet elintézni. Ezt pedig, hogy *minél előbb* történjék, azért ohajtom; mert szeretném akademiánknak e' szolgálatot megtenni addig míg még itt maradok, az az legfelebb jun(ius) hó végéig. Juliusba(n) aztán haza érkezvén felajánlandom szolgálatomat az építkezési választmány-nak, tudván mikép egy jó csöd hirdetés⁷ kidolgozása sok munkába és fejtörésbe kerül.

¹ Érkeztetési feljegyzés nincs rajta.

² Ez a levél nincs meg.

³ Értsd: a magyar Akadémia.

⁴ Az eredeti *ember* javítva *durcás öregre*. Hippolyte Lebas-ról van szó.

⁵ Két vonallal aláhúzva.

⁶ Értsd ezen az MTA székháza felépítésének vezetésére az MTA Igazgató Tanácsának tagjai közül választott háromtagú Építési Bizottságot.

⁷ Azaz: csődület hirdetménye, értsd: pályázati kiírás.

Ha tehát Ön segéd kezét akar nyújtani ez ügyben legyen szíves azt a leg első kis gyűlésnek előadni, és kieszközölni mikép:

1^{ször} akademiánk közvetlenül a francia akademiához forduljon és *attól* kérje a rajzokat közlés és *lemásolás* végett.

2^{ször} jeleljen[,] nevezzon ki engemet *megbizottjának* a francia akademiánál, és jelentse ki ezt az utóbbihoz irt levelében.

3^{ször} indítson hozzám levelet, mellyel magamint mint megbizottja legitimálhassam.

[3]

Ha e' három pontot nem tudja keresztül vinni[,] fennmaradt ajánlásom a közre munkálásra ha majd juliusban haza jövök; de e' munkálatnak egyik fő alapja hiányozván nem leszek képes oly jól eljárulni abban mint kívánom; mert az ide való épületet csak szem mérték után fogom ismételtetni.

hü barátja
Henszlmann

[G. B.]

Adler Vince Henszlmann Imrének
 Párizsba, 1860. május 24.
 Kassa, VSMRP, p. č. 37, [3. levél]

[1]

den 24/5 (1)860

Lieber Freund!

Ich bitte dich unserer Abrede gemäß bey Herrn Wrhowsky in Pesth zu ersuchen an meinen Vater H(e)r(rn) George Adler (Vater) die Summen von 500 (fünf hundert franken) aus zu bezahlen[.] Diese Summe werde ich Dir in vierzehn Tagen in Paris zurück bezahlen.

Dein Freund V. Adler

[B. O.]

Teleki Sándor Henszlmann Imrénének
Párizsból Párizsba, 1860. május 26.
Kassa, VSMRP, p. č. 377

A hagyatékban is gróf Teleki Sándor leveleként. Keltezése csupán: „szombat este”. Az elmosódott postabélyegzőn a nap biztosan olvasható (27.), a hónap rövid szó, amelyben van *i* betű, amely a postabélyegzőkön ezt kivéve rövidítve használt hónapnevek közül csak májuséban fordul elő (*mai*); az év utolsó számjegye olvasható, amely 0. Az 1860. május 26-ra való datálást megerősíti, hogy ez a nap 1860-ban szombatra esett.

[címzés a hátoldalon:]
Monsieur Henselmann

20 rue Madame
Paris

[A postabélyegzőről lásd a bevezetést.]

[1]

Szombaton este

Édes öregem!

Bethlen Miklos indul holnapután haza, azt ígérte hogy elviszi az épületeidet.¹

Jöjj holnap 12 és 1 ora kozt hozzám – hozdd el a templomokat is.

E sorokból láthatód, hogy erted erőtt vett magán

TSándor²
8 rue Helder

[Sz. E.]

¹ Értsd ezen *Henszlmann 1859–1860* füzeteit?

² A *T* és az *S* ligatúrában.

C. Schmidt Henszlmann Imrének
 Velencéből Párizsba, 1860. június 4.
 Kassa, VSMRP, p. č 327, [1. levél]

[1]

Venezia, li 4 Giugno 1860

Carissimo amico!

Vi prego di far mi questo piacere di amicizia di andare dal mio figlio e informarsi del motivo per il quale lui non mi risponde da due mesi alle tue mie lettere che io ho scritto. Io sono qui senza testa come un matto giorno ed notte non ho tranquillità e non so cosa pensare di lui se è vivo o morto. Ho patito molto in vita mia e lo prego di non omentare¹ i miei dolori morali sul tanto che io non ho dato nessun motivo né ragione di far mi trattare di questa sorta. Se lui ha qualche cosa da dirmi allora che si spieghi categoricamente così al meno potrò rendermi conto di tutto, in tanto una buona scritta di mano.

C. Schmidt

[P. D.]

¹ Értsd: aumentare.

Toldy Ferenc fogalmazványa Eötvös József és a maga nevében,
 azaz az MTA alelnöke és titkára aláírásaival, az Institut de France „előjáróinak”
 és ajánlólevél fogalmazványa Henszlmann Imrének
 Pestről Párizsba, 1860. június 18.
 MTAKK, RAL, 795/15/1860

Az előoldalon a levél, a hátoldalon az ajánlólevél fogalmazványa. Sok javítással és beszúrással.
 Vö. a 377. számmal.

[1]

Rectoribus Illustris Scientiarum Instituti Imperialis Salutem!

Dum Academia Scientiarum Ungarica¹ ædes, consessibus habendis, muneribus administrandis. bibliothecae museisque conservandis, diversis domum laboribus scientificis obeundis accomodas erigere parat: summæ ei optandum, ut descriptionem palatii Vestri in areis, seu ichnographiam² carptim saltem in usus suos convertere possit.

Ad V(ost)ros ergo se rectores Academiae huius Nationalis vertunt: velitis eis, Viri Illustres, eam præstare benevolentiam, ut ichnographiam ædium Vestrarum transcribi facere illis concessum sis! Quod quidem negotium, bona Vestrum venia, socio nostro, Med(icinae) *Doctori Emerico Henszlmannio*, Classis Acad(emiae) Ung(ariae)) liberalibus artibus colendis destinatae Membro,³ in præsentî Parisiis constituto⁴ demandavimus: cui ut summam in re hoc fidem habeatis, summopere Vos rogamus.

Datum Pesthini in Ungaria, 18. die Mensis Junii, A(nn)i 1860.

Nominis Vestri Cultores eximii

Josephus Baro Eötvös
 Acad(emiae) Scint(iarum) Hung(ariae) alter Præses

Doctor Franciscus Toldy
 Acad(emiae) eiusdem Secretarius perpetuus

¹ *Hungaricaból* javítva.

² Értsd (itt és másodszor is): iconographiam. (Vö. a 2. oldallal.)

³ A szó vége többszörösen javítva, nem vehető ki, mi a végsőnek szánt változat.

⁴ Mint az előző.

[2]

Rectoribus &c

Rogamus Vos, Clarissimo Viro Doctori Emerico Henszlmannio, Acad(emiae) Scient(iarum) Ung(ariae)⁵ Membro, qui literas hac reddet, quique provinciam transcribendae iconographiae Aedium Vestrarum suscepit: fidem habeatis, eidemque descriptionis illius copiam facere, benigne velitis

Actum Pesthini in Ungaria⁶

[Sz. E.]

⁵ *Hung(ariae)*ből javítva.

⁶ Dátum és aláírók nyilván ugyanazok, mint az első fogalmazványnál.

A Bouchard-Huzard-nyomda nevében Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1860. június 19. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott fejlécű utsalványpapíron. Ennek első sora a rövidítések feloldásával: „Imprimerie de Madame Veuve Bouchard-Huzard”. Louis Bouchard halála után a vállalkozást özvegye, lánykori nevén Adèle-Joséphine Huzard vitte tovább. Itt nyomtatták Henszlmann arányelméletének szövegkötetét.¹ (Mivel a nyomtatványt levélpapírként használták, itt és a továbbiakban elhagyjuk a fejlécnek az utsalványozást bevezető szövegét: „Bon pour”.)

A keltezés nélküli levél tartalmából ítélfhetően korábbi, mint az 1860. június 19-i dátumú, lásd a következő számot. Nem tudni, hogy napokkal vagy hetekkel korábbi-e. (Ekkor még próbanyomatról van szó, ott már arról, hogy befejezték a 17. ív nyomtatását.)

[1]

Imprimerie de Mme Ve Bouchard-Huzard,
 PARIS. — RUE DE L'ÉPERON, 5.

Monsieur,

Avant de pousser plus loin un travail aussi compliqué que celui que j'ai l'honneur de mettre sous vos yeux, je désire savoir de vous si l'épreuve que je vous envoie est conforme a vos idées, attendre qu'il y en a encore l(es) pages semblables à la suite et qu'il faudrait recommencer dans le cas où le travail établi ne vous conviendrait pas.

R. S. V. P.² Pour Mme Ve Bouchard

Boudin

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1860.*

² A záróformulát helyettesítő rövidítést értsd: Recevez s'il vous plaît, stb.

A Bouchard-Huzard-nyomda nevében Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1860. június 19.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Nyomtatott fejlécű utalványpapíron, vö. az előző számmal.

[1]

Imprimerie de Mme Ve Bouchard-Huzard,
PARIS. — RUE DE L'ÉPERON, 5.

Monsieur,

La feuille 17 est terminé,¹ je pense pouvoir vous l'adresser ce soir; si vous avez l'occasion de passer aujourd'hui à l'imprimerie, je vous prie de ne pas oublier de m'apporter de la Copie, attendu qu'il ne m'en reste pas assez pour compléter la 18e feuille.

Pour Mme V(euv)e Bouchard-Huzard

Boudin

19 Juin 1860.

[Sz. E.]

¹ *Henszlmann 1860* 17. ívéről van szó.

Toldy Ferenc Henszlmann Imrének
Pestről Párizsba, 1860. június 20.
Kassa, VSMRP, p. č. 382, [2. levél]

[1]

Pest jun(ius) 20 1860.

Kedves régi barátom,

Méltóztassék az Institut¹ azon előljárásiágának, melyet az illet, általadni az Akadémia e kérelmét, s a másik, rövidebb levelet, mint megbízást,² hogy felajánlott szívéssége szerint az Institut építészeti terveit felügyelete alatt lemásoltathassa számunkra: mire gr(óf) Dessewffy úgy s mint b(áró) Eötvös teljes bizodalommal kéri.

Hogy él K(egye)d, mint halad dicső munkája,³ mikor ölelhetjük K(egy)det itt ismét. K(egye)d távolléte érzékeny hézag a magam körében. Az akadémiai épülettervek megítélésében⁴ vajha K(egy)d is részt vehetett volna! Két

[2]

jutalom íratik ki: egy 800, a másik 400 aranyban!

Ó ha K(egye)d, egy practicus emberrel egyesülve készítené egyet! Be nagy vigasztalásunkra szolgálna az elfogadandó terv levelkéjéből⁵ a K(egye)d nevét is olvashatnánk!

A Magyarok Istene tartsa meg Önt édes barátom a hazának és jó barátjainak, s ezek közt annak, ki a legszívesebben nevezi magát

hű tisztelőjének
Toldy Fe

[G. B.]

¹ Az Institut de France.

² Vö. a 381. számmal.

³ Arányelméletének kiadása.

⁴ Értsd ezen a terveztetés hogyanjának megbeszélését.

⁵ Értsd ezen a jelíges pályaművekkel beadott, a tervezőket megnevező zárt borítékot.

Adrien de Longpérier Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1860. július 18.
 Kassa, VSMRP, p. č. 229

[1]

Monsieur,

Les affaires de l'administration me prennent toutes mes matinées; je ne puis recevoir à mon Cabinet au Louvre que de 3^{h(eures)} à 4, excepté le vendredi[,] jour d'Institut.¹ Puisque vous le désirez, je demanderai pour vous à M(onsieu)r Pingard un exemplaire de notre annuaire. Mais je puis vous dire d'avance que ce document ne sera d'aucune utilité pour le travail dont vous me faites, Monsieur, l'honneur de me parler. L'annuaire contient notre règlement général; (mais non pas les règlements particuliers de chaque académie), une liste des membres et leurs adresses. Vous n'y trouverez aucun renseignement sur l'administration, ni sur la disposition ou les dimensions des locaux. Vous remarquerez en outre que le palais de l'Institut n'a pas été construit avec la destination qu'il a aujourd'hui.² C'est le collège des quatre nations, dans lequel, à une époque récente,

[2]

les académies ont été colloqués tant bien que mal. A diverses reprises on a été obligé de faire des constructions supplémentaires.

Le palais de l'Institut ne peut donc pas être considéré comme un modèle et il serait bon de vous enquérir des inconvénients qu'il offre.

Voici du reste ce que contiennent nos bâtiments.

Une salle circulaire avec tribunes latérales pour les séances publiques.

Une salle quadrilatère pour nos séances ordinaires.

Des cabinets pour secrétaires perpétuels. Une demi douzaine de cabinets pour les séances des commissions.

Une galerie pour la Bibliothèque et des salles annexes pour placer les livres.

Un logement pour les deux bibliothécaires, pour l'agent du secretariat.

Des bureaux pour le secretariat

[3]

Un magasin pour le dépôt des modèles et machines.

Un vestiaire avec armoires pour conserver les uniformes.

Tout cela est calculé sur une échelle considérable car l'Institut de France se compose de 262 membres nationaux. L'académie de Pesth n'a évidemment pas besoin d'autant d'espace.

¹ Azaz: az Institut de France napja.

² Az Institut de France Szajna-parti épülete (23 Quai de Conti) a Mazarin által alapított Collège des Quatre Nations számára épült bő évszázaddal az Institut létrehozása előtt. (Mint erre alább Longpérier utal is.)

Voilà, monsieur, quelques notes que vous ne pourriez trouver dans notre annuaire. Je me permets de vous les offrir, tout en vous répétant que si vous desirez savoir le nom des membres qui composent nos cinq académies:

Académie Française	40 membres
Académie des Inscriptions et belles lettres	50 membres
Académie des Sciences	75 membres
Académie des beaux arts	51 membres
Académie des Sciences morales et politiques	46 membres

Je me ferai un plaisir de demander à M(onsieu)r Pingard un exemplaire de l'annuaire qui les contient.

[4]

Recevez, Monsieur, je vous prie l'assurance de ma considération très distinguée

Adrien de Longpérier

18 Juillet 1860.

[Sz. E.]

Gerster Károly Henszlmann Imrének
 Pestről Párizsba, 1860. július 23.
 Kassa, VSMRP, p. č. 752-ben

Könyomatos levélpapíron, a közölt felirat ovális keretben, a felső és az alsó sor a kerethez hajlítva, díszítmények között.

[címezés a hátoldalon:]
 Herrn Dr Emerich Henszlmann
 Rue Madame 20. Paris

[1]

CARL GERSTER

Architect

in

Pest

Promenade N° 24, Széchényi' Haus 2^t S^t

Pest am 23^{t(en)} July 1860.

Sehr geehrter Freund!

Meine entschuldigung will ich erst vorbringen bis Sie zu uns kommen, übrigens rein mich zu waschen wird es mir gar nicht gelingen, den Sie werden sich mit rechten denken[,] der Faule Spitzbue hätte mir doch schreiben sollen. Wir erwarten Sie schon seit längerer Zeit, da ich eben schon fest in der Meinung bin, daß Sie gar nicht kommen, so sende Ihnen beiliegend einige Photographien des alten Aufsatzes, welcher mit nächsten zur ausführung kommen soll. Ferner abdrücke der restaurirten Altar bilder, der Kelche und der Kirche.² Wir arbeiten sehr langsam da die Mittel sehr beschränkt sind.

Von Ihren Werk³ die prenumeranten in Caschau[:] 1. Bürgermeister, 2 Bischof⁴ 3 G(ra)f Desseöffy. 4 G(ra)f Klobusitzky In Pest. 5 Ybl. 6. Gorove. 7. Lónya. 8 G(ra)f Andrässy. 9 G(ra)f Károlyi. 10 Ich. 11. Real Schule 12 bringe ich der Academie. Also 12 Exemplare

¹ Azaz: 2tes Stock (2. emelet).

² Értsd ezen a a kassai Szent Erzsébet-templom oltárképeit, kelyhét és magát a templomot.

³ *Henszlmann 1859–1860*, illetve *Henszlmann 1860*.

⁴ Fábry Ignác.

ganz sicher, eben wenn Sie Lust haben mehrere senden, werde ich jedenfalls auch mehrere anbringen. Grüße Sie recht freundlich und bitte Sie nicht böse zu sein, gedacht habe ich wirklich sehr oft an Sie, und ich hoffe jedenfalls die Lücke auszufüllen welche seit Febr(uar) in unseren Corespondenz entstanden.⁵ Küsse Sie recht herzlich

Ihr aufrichtiger Freund
Gerster

[E. A.]

⁵ A korábbi levelek nincsenek meg.

Henszlmann Imre Toldy Ferencnek

Párizsból Pestre, 1860. július 26.

Budapest, MTAKK, M. Irod. Levelezés, 4-rét, 68. szám, fol. 144¹

Kiadta: HELLEBRANT 1915, 624–625, 8. szám. Itt az eredetiből közöljük.

[címezés az 1. oldalon, balra fönn:]

Toldy Ferencz urnak a M(agyar) T(udós)

Társ(aság) Titoknokának

[1]

Paris 1860^{iki} július 26^{kán}

20 Rue Madame

Kedves barátom!

Becsés levelére azért csak most válaszolok mert nem valék bizonyos mit kaphatok mi célunknak megfeleljen.² A feladat elég nehéz volt, mivel egy öreg urral³ kellett alku-dozni, ki az ügygel igen keveset gondol. A fő dolog megvan, az az az alaprajz menyiben ez magába foglalja az akademia⁴ épület(é)nek specialis részét t. i. a gyűlések termeit, a könyvtárt, a titoknoki és más hivatalbéli localitást. Ezen rész igen tanulságos arra leg inkább mit *nem*⁵ kell tenni nálunk; más részt pedig a termék anyagi mértékbeli nagyságára nézve. Ennek nyomán, úgy hiszem, hogy képesek leszünk egy jó pragromot⁶ készíteni, minek kidolgozására ajánlkozom. Jövő héten vagy leg feljebb 14 nap mulva innen elutazván, úgy hiszem, hogy aug(usztus) hó közepe felé Pesten leendek, akkora elhozom a terv rajzát, és ha sikerül, még más is.

Nem elég hogy magamnak van okom panaszkodni az öreg urra; mert az építész kit a másollással megbiztam töb izben fel akart hagyni a munkával anyira huzta és vont a Lebas (az akademiának építésze) a rajzok kiadását: de más részt a titoknoki hivatalban midőn társaságunk megbízását elő mutattam, azt felelték hogy az idevaló akademia' utján csak havak után megkapandom az autorisatiót. Nem maradt tehát egyébbb hátra mint Lebas uram ked[ve]⁷ után eljárni és szeszélyeit és rendetlenségét eltűrni.

¹ Érkeztetési feljegyzés nincs rajta.

² Azaz: ami az MTA székházának tervezési programjához hasznos lehet. Vö. a 377., a 381. és a 385. számmal.

³ Hippolyte Lebas-val, az Institut de France építészével. (Vö. a 377. számmal, illetve lásd alább.)

⁴ Az Institut de France.

⁵ A szó háromszor aláhúzva.

⁶ Értsd: programot.

⁷ A papír sérült.

Munkámnak első része mely az egyiptomi és a doriai stílt tárgyalja készen van, és csak egy pár táblát még kell nyomtatni,⁸ az is jövő héten elkészül 's így két évi *fáradtság*⁹ munka után pár holnapra vacatiora eljöhettek haza. Igen igen kívánom hazámat és jó barátimat, kik közzé Önt első helyen számítom, ismét meglátni. Fogadja addig is szíves köszöntését

barátjától

Henszlmann Imretől

[G. B.]

⁸ Vö.: *Henszlmann 1859–1860*.

⁹ A szó két vonallal aláhúzva.

**Henszlmann Imre levélfogalmazványa Jérôme Napoléon hercegnek
Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 2. előtt
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben**

A beadvány szövegtervezetét két külön papírlapon fennmaradt részből állítottam össze. Az átmenet nem teljesen folyamatos, de a szöveg teljes, a két rész csupán azért nem illeszkedik pontosan, mert az ún. első fogalmazványban az utolsó mondat a másodikétól eltérő megfogalmazásban szerepel.

Ez az ún. első fogalmazvány egy kis papírlap két oldalán olvasható, itt a szöveg eleje nincs összefüggően megírva, de tartalmilag a közöltnek variánsa. A szöveg második fele (alább 2. oldalként) viszont csak ezen a lapon szerepel. A közölt szöveg első része (alább 1. oldalként) arról a papírról származik, amelyet a 391. szám bevezetője tárgyal.

Nagyon kapkodva készült, nagyon sok javítással és beszúrással; szóválasztásában, mondat-tanilag és nyelvtanilag is nagyon problémás szöveg, de mivel részben más hurokon játszik, mint a korábbi beadványok, közöljük.

Elkészült változata, amely a mű tiszteletpéldányát kísérte, nyilván már azelőtt elkerült a címzetthez, mielőtt Horn Ede augusztus 2-i levelében – lásd a következő számot – a herceg választát ígéri hozni, és mielőtt augusztus 6-án Jérôme Napoléon audiencián fogadta Henszlmannnt. (A „Votre Altesse Impériale” megszólítás a hercegnek a császári család tagjaként járt ki; III. Napóleoné „Votre Majesté”, lett volna.)

Arthus Bertrand levele – lásd a 392. számot – szerint ellenben csupán augusztus 11-én küldtek el a hercegnek egy példányt, és annak kísérőlevelét Bertrand fogalmazta vagy legalábbis készítette elő aláírásra Henszlmann-nak.

[1]

Votre Altesse Imperiale a daigné s’interesser à ma découverte des anciennes methodes des proportions dans l’architecture; de ces méthodes j’ai l’honneur de soumettre dans le présent dans mon ouvrage à Votre Altesse celle qui était employée en Egypte et en Grèce, et qui, arrivée à son plus haut degré de perfection dans le dernier pays était la principale et la seule cause de l’harmonie tant admirés des monuments grecs. Mais la reintegration de cette ancienne pratique, à laquelle j’aspire à cause de sa perfection ne peut d’abord paraître qu’en terme de théorie, et dans cette forme elle ne peut compter que sur un faible appui parmi des praticiens habitués à des manières toutes autres, où l’arbitraire est substitué à une méthode scientifique. Ce n’est donc que l’État la belle vocation d’appuyer les sciences théoriques et d’aider les développement utilitaire des leurs recherches, ce n’est donc que l’Etat que me peut donner la possibilité de terminer la tâche à laquelle j’ai dévoué ma vie[.]

[2]

Je ne puis pas à produire par mes ressources ce frais de mes travaux, je prends la liberté de m’adresser à l’État, qui s’est donné la belle mission de protéger les sciences en d’aider les auteurs dans leurs recherches tous les moyens nécessaires pour les produire et les soumettre enfin au monde des savants et des artistes et mêmes des lettres.

Plein d'espoir dans votre bienveillance à accueillir une oeuvre que vaut si bien appréciée, j'ose espérer Mon Seigneur que daignerez appuyer vivement ma demande près Son Excellence M(onsieur) le Ministre d'Etat et que votre Puissant Credit saura facilement l'obtenir.

Quant'à moi, pénétré d'une sincère et profonde reconnaissance je vous prie de recevoir ici cet humble temoignage de ma plus vive gratitude.

Je suis, avec le plus profonde respect

de Votre Altesse

[Sz. E.]

Horn Ede Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 2.
 Kassa, VSMRP, p. č. 171, [7. levél]

Horn választ hozni ígér „a tudott ügyben”, amely nyilván az a kérdés volt, támogatja-e Jérôme Napoléon herceg az arányelmélet kiadásának folytatását, vö. a következő számmal, valamint a 291. és 292. számmal.

[1]

Lieber Freund!

Wollen Sie gefällig die Säumnis entschuldigen, die nicht an meinem *Willen* liegt. Ich werde Ihnen erst morgen in der bewußten Angelegenheit Antwort geben bringen kön(n)en; sind sie morgen (*Freitag*) zwischen 3–5 U(hr) Nachmittags zuhause? Ich denke ja, u(nd) kom(m)e also dan(n) mit der Antwort.

Wen(n) unser wackerer Landsmann Türri wirklich hier ist, wär's mir sehr angenehm, seine Bekanntschaft zu machen. Bleibt er lange hier u(nd) wo wohnt er?

Ergeb(ener)
 Horn

Paris, 2. Aug(ustus) 1860.

[Sz. E.]

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 5.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A levél keltezésében az év nem szerepel, de tartalma alapján pontosan illeszkedik az előző levél és Bertrand augusztus 11-i levele – lásd a 392. számot – közé.

[1]

5 Aout

Monsieur.

J'ai appris que vous avez demain audience de S(on) Altesse Impériale¹ et je m'empresse de vous envoyer ma lettre de demande au ministère d'Etat,² pour que *séance tenante* vous fassiez tout vos efforts pour que le prince l'apostille sous vos yeux. Il vaut mieux tenir que courir!³

Agréez, je vous prie,
Monsieur,
Mes salutations bien dévouées.
Arthus Bertrand.

[Sz. E.]

¹ Jérôme Napoléon hercegé.

² Achille Fould-nak.

³ Francia közmondás; értsd: jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok. (Azaz: Henszlmann mindent próbáljon meg, hogy „szeme előtt” adjon a herceg írásba ígéretet, ne jöjjön el szép szavakkal. Ez nem sikerült, vö. a 392. számmal.)

**Henszlmann feljegyzései arányelmélete tiszteletpéldányainak szétosztásához:
listák és kísérőlevél-fogalmazványok Félicien de Saulcynak**

és Victor de Persignynek

Párizs, 1860. augusztus eleje

Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Egy félbehajtott papíríven Henszlmann Párizsból való távozása előtt nagyon sietősen készített vegyes feljegyzései teendőiről, valamint más, indulása előtt szerzett információk, például Fr. (Franz) Mertens és G. Mertens berlini címe. Köztük két különböző lista azokról, akiknek Henszlmann tisztelet-, illetve recenzióspéldányt szánt arányelmélete megjelent szövegkötetéből, illetve tábláiból, valamint ezek kísérőleveleinek néhány fogalmazványa és fogalmazványtöredéke. A címzettek nincsenek megnevezve, és többnyire a megszólítások és záróformulák is hiányoznak. Csupán az összefüggő, illetve többé-kevésbé teljesnek tekinthető vagy valamilyen mértékben rekonstruálható szövegeket közöljük.

A címzettek meghatározása a tartalom alapján. Annak indoklását, hogy az első levélfogalmazvány címzettje miért lehetett Félicien de Saulcy, lásd a 300. számon.

A 388. számon közölt, Jérôme Napoléon hercegnek szóló beadványfogalmazvány első fele a papírív 2. oldalán van. Ez adja a feljegyzések keletkezésének egyik időhatárát, a másikat pedig az, hogy Arthus Bertrand 1860. augusztus 11-i levele szerint – lásd a következő számot – aznap küldte el Lenoir tiszteletpéldányát, a kísérőlevél fogalmazványa tehát ez előtt keletkezhetett.

[1]

Exemplaires à donner

5 Ex(emplaires) pour Cologne, Berlin, Leipzig, Munich & Vienne

- 1 Corvisart
- 1 Thouvenel
- 1 Persigny
- 1 Lenoir
- 1 Gailhabaud
- 1 Prisse¹
- 1 Reimbeau
- 1 M. Du Camp²
- 1 Viollet le Duc
- 1 Prince Napoléon³

¹ Émile Prisse d'Avennes.

² Maxime Du Camp.

³ Azaz: Jérôme Napoléon herceg. Ceruzával kihúзва.

[2]

[Henszlmann levélfogalmazványa Félicien de Saulcynak]

L'intérêt que vous avait porté, pendant son examen, à ma découverte & le rapport favorable sur elle que vous avez bien voulu signé, m'encourage à vous demander aussi à l'avenir votre bienveillante protection pour mon ouvrage dont je l'honneur à vous soumettre la première partie qui vient d'être publiée.

[Henszlmann levélfogalmazványa Victor de Persignynek]⁴

Malgré tous mes efforts je ne pouvait pas arriver à faire terminer la première partie de mon ouvrage à temps pour vous en soumettre un exemplaire avant votre départ. C'est donc M(onsieur)⁵ qui a bien voulu se charger de ma commission auprès de vous.

Si les chiffres ne trompent pas, je peux me flatter d'avoir été plus heureux que l'ami de feu M(onsieur) votre grand oncle,⁶ dont vous me disiez⁷ qu'il avait fait des travaux analogues aux miens.⁸

Je prends la liberté de diriger votre attention sur l'article des pyramides pag 135 & suiv(ants)) où j'ai trouvé l'heureuse occasion de reconnaître le grand mérite scientifique d'un livre publié en 1845 par M(onsieur) Fialin de Persigny.⁹ Je comprend très bien pourquoi cet ouvrage remarquable n'a pas excité l'attention méritée dans le temps de sa publication, mais je ne peux pas diviner la raison pour laquelle ces recherches ingénieuses restent inaperçues même aujourd'hui.

Au moment où vous recevrez Monsieur, cette lettre je serais parti dans mon pays, pour me reposer un peu de travail fatigant de deux années. Si vous voulez donc me charger d'une commission à Pesth cela sera sous l'adresse Dorothea(eagasse) Wu(rm)hof
Agréez

[3]

1mo VioletleDuc 2do Gailhabaud 3° Lenoir 4to Corvisart 5to Reichensperger 6to Förster
7mo Munich (8vo Mertens)¹⁰ 9. Pr. Nap.¹¹ 10. de Sauley 11 Reimbeau

⁴ Az a Victor de Persigny (alias Jean-Gilbert Victor Fialin, Persigny grófja, illetve 1863-tól hercege), aki politikus, miniszter és III. Napóleon bizalmasa volt, a francia nemzeti könyvtár bibliográfiái, illetve adatai szerint azonos azzal, aki 1845-ben az egyiptomi piramisokról könyvet adott ki, amelynek címlapján a szerzőt M. Fialin de Persignyként tüntették föl, az előszót pedig F. de Persignyként írta alá (noha az államférfi életrajzai ezt a művet soha nem említik). Henszlmann a második bekezdésben kibogozhatatlanul céloz valamire, s itt szerepel a címzett elhunyt nagybátyjának (vagy nagy-nagybátyjának) egy barátja, akiről a címzett azt mondta volna Henszlmann-nak, hogy ez a barát foglalkozott volna olyasmivel, mint Henszlmann. Ráadásul a továbbiakban az egyiptomi piramisokról szóló könyv szerzője harmadik személyben van emlegetve. Utóbbi azonban – úgy tűnik – csupán retorikai fogás, s a fogalmazvány címzettje maga Victor de Persigny volt, vö. a 404. számmal.

⁵ A név helye kihagyva.

⁶ A *grand* szó beszúrás.

⁷ *vous m'avez dit*-ből javítva. Értsd: disiez.

⁸ Kihúzott változat: „qu'il avait cherché à résoudre le même problème.”

⁹ *Persigny 1845*.

¹⁰ Így, zárójelbe téve, (Franz) Mertens neve a kihúzott *Berlin* helyett beírva.

¹¹ Prince Napoléon (Jérôme Napoléon herceg).

Arthus Bertrand Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 11.
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

[1]

11 Aout 1860

Monsieur.

J'ai bien regretté de ne m'être pas trouvé lorsque vous êtes passé à mon bureau. Les affaires de famille m'avaient obligé de m'absenter.

Cy joint je vous adresse la lettre pour le Prince;¹ Veuillez[,] je vous prie[,] la signer, et Lundi elle sera remise à l'Altesse avec un exemplaire.²

L'exemplaire de Mons(ieur) Lenoir a été posté aujourd'hui.

Je ne m'explique pas pourquoi le Prince a gardé ma lettre et j'ai bien peur qu'elle ne disparaisse dans le sac aux oublis!! Maintenant, moi même que dois-je faire? Faut-il envoyer une copie de ma lettre et un exemplaire au ministère d'état, ou faut-il rester tranquille, et ne rien faire??

Ma lettre apostillée eut bien mieux valu, c'est au moins une pièce qui reste au dossier, et que l'on a sous les yeux. Tandisque, vous le savez „scriba manent – verba volant”³ — Enfin! espérons et ne doutez pas de tous mes efforts pour la réussite de l'entreprise.

Un mot de réponse, je vous prie, et croyez moi toujours

Votre bien dévoué serviteur
Arthus Bertrand.

[Sz. E.]

¹ A Jérôme Napoléon hercegnek szólót.

² Értsd itt és a továbbiakban *Henszlmann 1859–1860* és *Henszlmann 1860* egy-egy példányát.

³ A szállóige eredeti formája: verba volant – scripta manent, azaz: a szó elszáll, az írás megmarad. Itt: az írók megmaradnak, a szavak elszállnak. [M. E.]

**Arthus Bertrand feljegyzése az arányelmélet áráról, terjesztéséről
és tiszteletpéldányairól
Párizsból Párizsba, 1860. augusztus első fele
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben**

Feljegyzés, illetve emlékeztető, cím, keltezés és aláírás nélkül, Arthus Bertrand kézírásával Henszlmann Imre hagyatékában. Az arányelmélet szövegkötetének megjelenése után, Henszlmann Párizsból való távozása előtt rögzíti a művel kapcsolatos megállapodásokat olyan kérdésekben, amelyekről nem intézkedett a kettejük között kötött szerződés – lásd a 320. számot –, illetve Bertrand teendőit.

A 2. pont szövege ceruzával alá van húzva. A 3. pontban felsorolt 7 név közül az első négy mellett ceruzával kereszt.

[1]

1° Le prix du texte a été arrêté à 20 fr(ancs) pour le public et 16 fr(ancs) pour le commerce

2° dans les cas où M(onsieur) Leblanc voudrait bien s'occuper du placement de l'ouvrage, les frais de commission entreront dans les frais de fabrication

3° que je remettrais a¹ titre gratuit sept exemplaires à M(onsieur) M(onsieur)

Corvisart

Lenoir

Gailhabaud

Reimbaud

M. Du Camp²

Viollet le Duc

De Sauley

4° que je remettrai à Monsieur Henszlmann avant son

[2]

départ 4 autres exemplaires du texte 1ère partie, et des livraisons 1 à 6. Les 4 exemplaires étaient uniquement destinés à être remis à des auteurs pour compte rendu.

[Sz. E.]

¹ Értsd: à.

² Maxime Du Camp.

Émile Prisse d'Avennes Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1860. augusztus első fele
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

Henszlmann Imrének valami nem tetszett azok közül az intézkedések közül, amelyeket Arthus Bertrand az arányelmélet példányairól, illetve terjesztéséről tett, illetve tervezett. Ez a valami leginkább az lehetett, hogy milyen feltételekkel és kiket bízzanak meg az arányelmélet terjesztésével, mert Bertrand feljegyzésében – lásd az előző számot – az erre vonatkozó pont van ceruzával aláhúzva. Henszlmann minden bizonnyal ebben az ügyben kérte többek közbenjárását a kiadónál – vö. a következő számmal –, köztük Émile Prisse d'Avennes-ét, s erre vonatkozik Prisse d'Avennes levelének az a mondata, hogy beszélt a kiadóval a terjesztésről, s hogy viszsza küldi a kiadó feljegyzését Henszlmann-nak – nem kizárt, hogy azt, amely az előző számon szerepel. Keltezetlen levele ennek alapján datálható.

[1]

Mon cher Monsieur

J'ai vu ce matin Arthur Bertrand avec lequel j'ai causé de notre projet. Il a un commis-voyageur pour la France & ne cherche un placier¹ que pour Paris & l'étranger. Je vous renvoie ci-joint la note de notre éditeur avec lequel, je crois, il n'y a rien à faire. Vous trouverez sous le même pli les deux billets que vous avez eu la bonté de me remettre. Décidément je n'ai pas de chance. Ma femme est tellement souffrante qu'elle ne peut aller au concert & j'apprehende de m'absenter quand elle souffre ainsi. Veuillez donc remercier M(onsieu)r Adler de toutes ses bontés en attendant que je puisse le faire moi même.

Tout à Vous
Prisse

[P. V.]

¹ Értsd: elhelyezőt.

Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak
Párizsból Párizsba, 1860. augusztus első fele
Kassa, VSMRP, p. č. 391-ben

A nagyon kapkodva, ceruzával írt, erősen javított fogalmazványnak csupán első oldala van meg. Az arányelmélet terjesztésének ügyéről szól – vö. az előző számmal –, és még Henszlmann Párizsból való távozása előtt íródott. (A második mondat megfogalmazásából az tűnik ki, hogy Henszlmann már elutazott Párizsból, minden esetre a megbeszélések és intézkedések, amelyekről tudósítja Bertrand-t, még Párizsban történetek.)

[címezés balra fenn:]

M(onsieur) Arthus Bertrand

[1]

Mon cher Monsieur,

Ayant le désir, maintenant que le 1er volume de mon Ouvrage est susceptible d'exploration, de voir enfin, quelque benefice être le résultat de cette publication, j'ai cru pouvoir conférer avec M(onsieu)r Prisse d'Avennes et M(onsieu)r Gailhabaud, mes amis, pour arriver à connaître le plus rapide moyens de succès. Je crois qu'en faisant ainsi j'ai agi dans les mêmes sentiments que ceux dans lesquels vous etiez vous-même avant mon départ pour la Hongrie, ainsi que le constate le mot d'écrit de votre main, dans lequel vous m'aviez offert la coopération de M(onsieu)r Leblanc commis¹ voyager. Grâce à la combinaison qui m'a été indiquée par MM(essieurs) Gailhaband et Marchandon, je crois qu'il serait intelligent de prendre pour notre voyageur M(onsieu)r Moulin qui s'est engagé à placer l'art dans ses diverses Branches, et qui s'en gagerant de même envers la methode de proportion, sans aucuns autres frais que ceux d'une remise exceptionnelle dont nous pourrons au terme de notre traité, convenir d'un commun accord.

Je désirerais une réponse assez prompte; il ne vous paraîtra pas extraordinaire je l'espère, que je songe, enfin, a² retirer quelques fruits de mes travaux...

[P. V.]

¹ Értsd: commissaire.

² Értsd: à.

Irányi Dániel Henszlmann Imrének

Saint-Ange-ból (Seine-et-Marne) Párizsba, 1853 júliusa és 1858 tavasza között
Kassa, VSMRP, p. č. 176, [35. levél]

Keltezése csupán „vasárnap”. Irányi Dániel többször tartózkodott hosszabban Nemeskéri Kiss Miklósnál (Kiss Miklós felesége, Mathilde Le Charron családjának kastélyában). Az oroszok vérének említése talán a krími háborúra utal. Terminus ante quemje Karády Ignác 1858 nyarán történt halála.

[1]

S(ain)t Ange vasárnap

Nem tudom kedves barátom! hányadika van, ebből láthatja hogy jól van dolgom. Tegnap írtam Somsichnak, arra kérvén őt hogy egyetmást utánam küldjön, azonban elfelejtém a' ros(s)z czipómet kérni, mely a' bejárásban a' bőröndön van, legyen szives 's mondja meg Somssich barátunknak, ne terheltessek ezen utóbbi öltözetczikket is a' többivel együtt elküldeni.

Nagyon örvendek hogy a' Dunát már pirosra festé egypár muszka vére, jó lesz vérszem gerjesztésre[,] még több is következik. Ha Albus¹ megjött[,] írja meg mi híreket hozott, de lingua frankán² úgy hogy ne minden profanus ember értse.

Gorove egy New-York-Tribune-t vitt magával Párisba, 's vagy önnek vagy Hajniknak fogja általadni. Kérje meg akár Hajnikot akár Somssichot akár Karádyt (remélem ez utóbbi barátunk nem sokára meglátogatandja Putnamékat, mert ebédrei meghívás után nem lehet igen sokára halasztani az új látogatást) vigyék el

[2]

a szóban forgó lapot amerikai barátinknak 's mondják meg hogy magam S(ain)t Angeban vagyok.

Kérem ne sajnálja az ide mellékelt levelet postára adni 's 12. sous-val bérmentesíteni, előbb következő címet irván reá: Charles Korniss Esq 110 Chatham street Corner of Pearle (Basament) New-York U. S. North America.

Isten áldja meg!

őszinte barátja
Irányi Dániel

[N. M.]

¹ Fehér.

² Azaz: latinul.

Mandl Lajos és felesége meghívója Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1860 júliusa között
Kassa, VSMRP, p. č. 730-ban

Nyomtatott kártya, amelyre az időpontok vannak kézzel ráírva.

[1]

M(onsieu)r et Mme Mandl seront chez eux le Vendredi soir
6 fevrier

et les Vendredis suivans

32. rue Tronchet

[Sz. E.]

Novelly Antal Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1860 júliusa között
 Kassa, VSMRP, p. č. 273

A „péntek délután” keltezésű levél datálásához nincs közelebbi támpont, mint hogy Henszlmann párizsi évei alatt kapta.

[1]

13 rue N(eu)ve S(ain)t Augustin
 Péntek délután.

Tisztelt honfitárs!

Bizonytalan lévén, leend-e szerencsém ma este otthon találni, hogy felszólítása szerint Adler Urat meglátogathassuk, fordulok kegyedhez jelen soraimmal önt kérendő, szíveskednék tisztelt sógorának¹ Kassára még egyszer írni a végett, hogy tőle első levelének vételét s annak eredményét megtudhassuk.

Nem csak hogy szorított körülményekben találom magam, de párviadalom újabb költségekbe és adósságokba rántott, úgy hogy az atyámtól kért pénzösszeg elérkeztét mint a Messiást várom.

Bizván továbbá irántami barátságos indulatába, nem átallok még egy újabb kérelemmel terhelni, s az abban létezik, hogy ne sajnálna rólam megemlékezni s engemet ajánlani, ha adandó alkalommal számos itteni ismerősei körében tudtára esne, valami alkalmazás vagy foglalatosság lehetősége.

Fogadja szívesen őszinte honfiúi üdvözetemet

Novelly Antal

[Sz. E.]

¹ Karl Fiedlernek.

Roth Dávid Henszlmann Imrének
 Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1858 tavasza között
 Kassa, VSMRP, p. č. 161-ben

A keltezetlen cédulát Henszlmann párizsi évei alatt kapta, terminus ante quemje Karády Ignác kivándorlásának (illetve közvetlenül New Yorkba érkezése előtt bekövetkezett halálának) időpontja, vö. a 325. számmal.

[címezés a hátoldalon:]
 Monsieur
 le Docteur Henszlmann

rue Madame 20
en Ville

[Olvashatatlanul elmosódott postabélyegző.]

[1]

Lieber Henselman
 jach se matre panie¹

Ricard wünscht den jungen Kossuth² zu mahlen, traipen³ Sie die Sache mit Karady zu arrangiren

dobre notre⁴
 Roth

[Sz. E.]

¹ Értsd: Hogy van, uram? (Szlovákból.)

² Kossuth Lajos két fia közül vélhetően Kossuth Ferencről van szó.

³ Értsd: treiben.

⁴ Értsd: Jó éjszakát! (Szlovákból.)

Szarvady Frigyes és Szarvady Frigyesné Wilhelmine Clauss meghívója
Henszlmann Imrének
Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1860 júliusa között
Kassa, VSMRP, p. č. 392-ben

Kézzel kitöltött nyomtatott kártya. Az időpontok és a címzés vannak lila tintával beírva.

[címzés a kártya alján:]
M(onsieu)r Henszlmann

[1]
M(onsieu)r & Mme Frédéric Szarvady seront chez eux Dimanche soir 5 *Mai* et les Di-
manches suivants.
On fera de la Musique.

216 Boulevard Malesherbes.

[Sz. E.]

Tartalom

<i>Szentesi Edit</i> Előszó	5
Rövidítésjegyzékek	14
1 Heckenast Mihály, a kassai német evangélikus egyházközség vezető lelkésze által kiállított anyakönyvi kivonat Henszlmann Imre kereszteléséről Kassa, 1836. szeptember 9.....	19
2 Henszlmann Imre iskolai bizonyítványa a kassai gimnáziumból Kassa, 1826. szeptember 21.....	20
3 Henszlmann Imre iskolai bizonyítványa az eperjesi evangélikus kollégiumból Eperjes, 1829. július 3.....	21
4 Henszlmann Imre bizonyítványa elsőéves orvosi tanulmányairól a pesti egyetemen Pest, 1832. augusztus 15.....	22
5 Henszlmann Imre bizonyítványa másodéves orvosi tanulmányairól a pesti egyetemen Pest, 1833. július 30.....	23
6 Henszlmann Imre bizonyítványa harmadéves orvosi tanulmányairól a pesti egyetemen Pest, 1834. július 8.....	24
7 Igazolás arról, hogy Henszlmann Imre beiratkozott negyedéves hallgatónak a bécsi egyetem orvosi karára Bécs, 1834. október 6.	25
8 Henszlmann Imre bizonyítványa negyedéves orvosi tanulmányairól a bécsi egyetemen Bécs, 1835. július 25.....	26
9 Igazolás arról, hogy Henszlmann Imre beiratkozott ötödéves hallgatónak a bécsi egyetem orvosi karára Bécs, 1835. november 28.....	28
10 Henszlmann Imre bizonyítványa ötödéves orvosi tanulmányairól a bécsi egyetemen Bécs, 1836. július 20.....	29
11 Henszlmann Imre Ludwig August Franklnak Rómából Padovába, 1837. február 9.....	31
12 Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Kassáról Eperjesre, 1838. május 12.....	34
13 Émile Sudour Henszlmann Imrének Párizs, 1839. március 8.	36

14	Henszlmann Imre beadványfoglalmazványa V. Ferdinánd császárhoz és királyhoz a pesti egyetem érem- és régiségtani tanszékének professzorságáért 1839 tavasza?	37
15	Vahot Imre Erdélyi Jánosnak Pozsony, 1839. július 23.	39
16	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1839. szeptember 2.	40
17	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből, 1839 szeptembere és decembere között	42
18	Vahot Imre Erdélyi Jánosnak Gräfenberg, 1839. október 29.	43
19	Henszlmann Imre és Maria Rosa von Rosenthal házassági anyakönyvi kivonata Pozsony, 1839. november 3.	44
20	Vahot Imre Erdélyi Jánosnak Gräfenberg, 1839. december 2. Az ún. Erdélyi Tárban	46
21	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1839. december 14.	47
22	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1839. december 31.	49
23	Vahot Imre Erdélyi Jánosnak Pozsonyból Pestre, 1840. január 12.	52
24	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1840. január 28.	53
25	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1840. február 14.	54
26	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1840. február 26.	56
27	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből Pozsonyba, 1840. április 24.	59
28	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Bécsből, 1840. május vége.	60
29	Erdélyi János Szemere Miklósnak Budáról Kassára, 1841. január 12.	62
30	Díszoklevél Henszlmann Imrének az MTA levelező tagjává választásáról Pest, 1841. szeptember 3.	63
31	Henszlmann Imre beadványfoglalmazványa József nádornak a Nemzeti Múzeum régiségtára őrének posztjáért 1841 ősze	64
32	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek, az MTA titkárának Pestről Pestre, 1841. november 18.	66
33	Toldy Ferenc, az MTA titkára Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1842. február 9.	67

34	Pulszky Ferenc az MTA-nak Pestről Pestre, 1842. július 23.	68
35	Henszlmann Imre az MTA-nak Pestről Pestre, 1842. augusztus 2.....	69
36	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gustav Eduard Kolbnak, az <i>Augsburger Allgemeine Zeitung</i> szerkesztőjének Pestről Augsburgba, 1842. szeptember	70
37	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gustav Eduard Kolbnak, az <i>Augsburger Allgemeine Zeitung</i> szerkesztőjének Pestről Augsburgba, 1842. október 20. után Kassa	71
38	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pestről Eperjesre, 1843. március 31.....	73
39	Henszlmann Imre levélfogalmazványa, Gustav Eduard Kolbnak, az <i>Augsburger Allgemeine Zeitung</i> szerkesztőjének Pestről Augsburgba, 1843. március 31.....	77
40	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pestről Eperjesre, 1843. április 19.....	78
41	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pestről Eperjesre, 1843. május 13.....	81
42	Henszlmann Imre Dessewffy Egyedné Szepessy Máriának Pozsonyból Kassára?, 1843. május 21.....	83
43	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pestről Eperjesre, 1843. augusztus 6.	84
44	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pozsonyból Eperjesre, 1843. augusztus 31.	85
45	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pozsonyból Eperjesre, 1843. október 31.	87
46	Henszlmann Imre Ludwig August Franklnak Pestről Bécsbe, 1844. augusztus 12.	91
47	Adolf Schmidl, az <i>Österreichische Blätter für Literatur und Kunst</i> szerkesztője Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1844. október 6.	93
48	A Jerney János útibeszámolóinak véleményezésére kiküldött akadémiai különbizottság jelentése az MTA-nak Pest, 1844. október 11.	94
49	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Ocskay Antal kassai püspöknek 1845 nyara körül	95
50	Dessewffy Józsefné Sztáray Eleonóra Werfer Károlynak Szentmihályból Kassára, 1845. augusztus 1.....	98
51	Dessewffy Józsefné Sztáray Eleonóra Henszlmann Imrének Szentmihályból Pestre, 1845. november 20.....	101
52	Bellaágh József Henszlmann Imrének Kassa, 1845. november 1.....	103
53	Henszlmann Imre előfizetési hirdetménye <i>Kassa városának ó német stylü templomai</i> című művére Pest, 1845. november 5.	105

54	Scitovszky János pécsi püspök, a magyar orvosok és természetvizsgálók VI. nagygyűlésének elnöke az MTA-nak Pécsről Pestre, 1845. november 23.	107
55	Megay Viktor Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1845. december 21–24.	109
56	Henszlmann Imre cédulája Megay Viktornak Bécsből Bécsbe, 1840-es évek második fele.	118
57	Megay Géza Henszlmann Imrének Bécsből Bécsbe, 1840-es évek második fele.	119
58	Toldy Ferenc, az MTA titkára levélfogalmazványa Scitovszky János pécsi püspöknek Pestről Pécsre, 1846. január 22.	120
59	A Società Tiberiana díszoklevele Henszlmann Imre számára „Nostra pestilenziale Residenza Ventosa”, 1846., „a szar hónapjának” 7. napján	121
60	Lucas Schultz bártfai városi rajztanár Henszlmann Imrének Bártfáról Pestre, 1846. március 15.	123
61	Henszlmann Sámuel Henszlmann Imrének Bártfáról Pestre, 1846. március 16.	124
62	Körmöczi Imre Eötvös Józsefnek Pestről Pestre, 1846 március vége	125
63	Charles de Montalembert Henszlmann Imrének Párizsból Pestre, 1846. április 12.	126
64	Fuchsthaller Alajos Henszlmann Imrének Pestről Pestre, 1846 májusa	128
65	A magyar orvosok és természetvizsgálók VII. nagygyűlésének jegyzőkönyveiből Kassa és Eperjes, 1846. augusztus 9. és 17. között	129
66	Kassa város díszpolgári oklevele Henszlmann Imrének Kassa, 1846. augusztus 18.	134
67	József nádor Kassa város tanácsának Alcsútról Kassára, 1846. augusztus 22.	136
68	Szójka Sándor, Kassa város főjegyzője Henszlmann Imrének Kassáról Kassára, 1846. augusztus 25.	137
69	Kassa város jegyzői hivatala Henszlmann Imrének Kassáról Kassára, 1846. augusztus 25.	138
70	Kassa város tanácsa különbizottságának jelentése a tanácsnak Kassa, 1846. szeptember 10.	139
71	Kassa város tanácsának határozata Kassa, 1846. szeptember 11.	141
72	Kassa város választott polgársága Kassa város tanácsának Kassa, 1846. szeptember 22.	142
73	Kassa város tanácsának határozata Kassa, 1846. szeptember 23.	143

74	Moritz von Dietrichstein főkamrás Kassa városának Bécsből Kassára, 1846. november 18.	144
75	Erdélyi János Toldy Ferencnek Pestről Pestre, 1846 vége	145
76	Az MTA kisgyűlésének jegyzőkönyve Pest, 1847. február 22.....	146
77	Szerződés a <i>Magyar Szépirodalmi Szemle</i> megjelentetéséről Pest, 1847. június 16.....	148
78	Erdélyi János Toldy Ferencnek Pestről Pestre, 1847 közepe.	151
79	Henszlmann Imre összeállítása a <i>Kassa városának ó német stíli templomai</i> című műve kiadásának költségeiről, illetve a könyv példányainak vásárlóiról 1847. július 26. után.....	152
80	Erdélyi János Toldy Ferencnek Pestről Pestre, 1847. október 25.	157
81	Joseph Vinzenz Häufler Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1847. december 15.	158
82	Megay Viktor Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1848. március 22.	159
83	Útlevíl Henszlmann Imre számára Pest, 1848. április 2.	161
84	Mandl Lajos Henszlmann Imrének Párizs, 1848. július 24.....	162
85	Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1848. szeptember 23.	164
86	Christian Josef Malvieux Henszlmann Imrének Pestről Budára, 1848. szeptember 23.	166
87	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Pestre, 1848. szeptember 25. körül.....	167
88	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Eperjesről Kassára, 1848. október 1.	168
89	Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1848. október 10.	169
90	Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1848. október 13.	171
91	Fejérváry Gábor Henszlmann Imrének Eperjesről Pestre, 1848. október 14.	172
92	Karl Radnitzky Henszlmann Imrének Bécsből Pestre, 1850. január 2.....	174
93	Megay Géza Henszlmann Imrének Losoncról Pestre, 1850. február 17.	176
94	Wachott Sándor Erdélyi Jánosnak Pomáz, 1850. március 28.	178
95	Henszlmann Imre Fejérváry Gábor Pulszky Ferencnek szóló levelében Pestről Londonba, 1850. szeptember 13.....	179
96	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Pestre, 1850. december 7.	181
97	Pulszky Ferencné Therese Walter és Tanárky Gyula Henszlmann Imrének Londonból Pestre, 1850. december 9.....	183

98	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Pestről Londonba, 1851. november 11.	185
99	Henszlmann Imre feljegyzése a Fejérváry-gyűjtemény általa szállításra átadott ládáiról és csomagjairól Pest, 1852. február vége	190
100	Prosper Mérimée magyar címzettnek (Henszlmann Imre másolata) Párizs, 1852. május 21.....	194
101	Pulszky Ferenc Ludvig Jánosnak címezve, Henszlmann Imrének Londonból Brüsszelbe, 1852. augusztus 2.....	195
102	Lukács Mór Henszlmann Imrének Ems, 1852. augusztus 9.....	197
103	Gottfried Hinkel Henszlmann Imrének Londonból Londonba, 1852. szeptember 20.....	199
104	Ludvig János Henszlmann Imrének Brüsszelből Londonba, 1852. október 11.	200
105	Diósy Márton Henszlmann Imrének Londonból Londonba, 1852. november 30.	204
106	Henszlmann Imre levélfogalmazványa William Whewellnek Londonból Cambridge-be, 1852. december 1.....	205
107	Henszlmann előadása építészeti arányelméletéről a Royal Institute of British Architectsben London, 1852. december 6.	207
108	Ludvig János Henszlmann Imrének Brüsszelből Londonba 1852. december 17.	215
109	Kossuth Lajos Henszlmann Imrének és Tanárky Gyulának Londonból Londonba, 1853. január vagy február	217
110	Frivaldszky Imre Henszlmann Imrének Pestről Londonba, 1853. január 28.	218
111	Henszlmann Imre emlékeztetője a Royal Society of British Architects különbizottságának	220
112	A Royal Institute of British Architects különbizottságának jelentése Henszlmann Imre építészeti arányelméletéről London, 1853. február 7.....	226
113	Joseph John Scoles, a Royal Society of British Architects titkára Henszlmann Imrének Londonból Londonba, 1853. február 10.....	230
114	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Londonból Pestre, 1853. február 22.....	232
115	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Londonba, 1853. március 3.	233
116	Diósy Márton Henszlmann Imrének Londonból Londonba, 1853. március 5.	235
117	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Londonba, 1853. március 13.	236

118	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Washingtonból Londonba, 1853. március 23.	237
119	Reginald Stuart Poole Henszlmann Imrének, Londonból Londonba, 1853. április 14.	239
120	Thomas Talbot Burry Henszlmann Imrének, Londonból Londonba, 1853. július 5.	240
121	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Londonba, 1853. július 10.	241
122	Pulszky Ferencné Therese Walter Madame Alfrède Lecrenz-nek Londonból Boulogne-ba, 1853. július 21.	242
123	Roth Dávid Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1853. július 29.	243
124	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1853. július 31.	244
125	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. augusztus 3.	246
126	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. augusztus 5.	248
127	Henszlmann Imre kivándorlási kérelme a párizsi osztrák követségnek Párizsból Párizsba, 1853. augusztus 25.	249
128	Pulszky Ferenc és Tanárky Gyula Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. augusztus 27.	251
129	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1853. augusztus 29.	254
130	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. szeptember 7.	256
131	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. szeptember 8.	258
132	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. szeptember 17.	259
133	Diósy Márton Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. szeptember 24.	260
134	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. október 15.	262
135	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. október 27.	264
136	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1853. november 7.	265
137	Thomas Leverton Donaldson Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. november 11.	268

138	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. november 18.	269
139	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1853. november 19. vagy 20.	271
140	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1853. december 1.	273
141	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. december 1.	275
142	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1853. december 5.	277
143	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1853. december 12.	279
144	Podhorszky Lajos Henszlmann Imrének Párizsból Londonba, 1854. január 11.	281
145	Ismeretlen Henszlmann Imrének Párizsból Pulszky Ferenc londoni címére, 1854. január.	282
146	Szarvady Frigyes Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1854. január.	283
147	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1854. január 26.	284
148	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. január 31.	286
149	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1854. március	289
150	Henszlmann Imre fogalmazványa arányelméletéről Párizs, 1854. március-április.	294
151	Henszlmann Imre memoranduma arányelméletéről a francia közoktatásügyi és kultuszminisztérium bizottsága számára Párizs, 1854. április 23.	296
152	Szarvady Frigyes Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1854. április 27.	301
153	A budai helytartósági osztály határozata Henszlmann Imre állampolgárságának megvonásáról Buda, 1854. április 29.	302
154	Augusz Antal, a budai helytartósági osztály alelnöke az MTA-nak Budáról Pestre, 1854. április 29.	303
155	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. április.	304
156	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. május 2.	306

157	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1854. május 22-i ülés	307
158	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1854. május 26.....	309
159	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. június 1.....	312
160	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1854. június 2.....	313
161	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Jean-Baptiste-Antoine Lassus-nek Párizsból Párizsba, 1854. június.....	315
162	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága jegyzőkönyvéből Párizs, 1854. július 3-i ülés	317
163	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. július 14.	318
164	Charles-Louis Chassin Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1854. július 18. után.....	320
165	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. augusztus 19.	321
166	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. augusztus 26.	322
167	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1854. szeptember 15.....	324
168	Kajdáczy Antal Henszlmann Imrének Isztambulból Párizsba, 1854. november 2.	326
169	Albert Lenoir jelentése a francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának Henszlmann Imre arányelméletéről Párizs, 1854. november 27. előtt.....	329
170	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1854. november 27-i ülés.....	333
171	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1854. december 4-i ülés	334
172	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1854. december 27.	335
173	Henszlmann Imre a kassai Szent Erzsébet-templomról Párizs, 1854.....	338
174	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. január 6.	343
175	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága jegyzőkönyvéből Párizs, 1855. január 8-i ülés	345
176	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1855. január 29-i ülés	346

177	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága jegyzőkönyvéből Párizs, 1855. február 5-i ülés	347
178	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. február 11.....	348
179	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. február 24.....	350
180	Henszlmann Imre Charles-Louis Chassinnek Párizsból Párizsba, 1855. február 25.....	352
181	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. március 14.....	354
182	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1855. március 16.....	356
183	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. március 20.....	358
184	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1855. március 22.....	360
185	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. március 25.....	361
186	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1855. március 26-i ülés	362
187	Karády Ignác Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. március 31.....	363
188	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1855. április 2-i ülés	364
189	A. Courvoisier Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. április 11.....	365
190	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Alexy Károlynak Párizsból Párizsba, 1855. március 25. és április 13. között	366
191	Henszlmann Imre Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1855. április 13.....	372
192	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Reimsből Párizsba, 1855. április 22.....	373
193	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. április 24.....	374
194	Pulszky Ferenc Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. május 14.....	375
195	A francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottsága régészeti albizottságának jegyzőkönyvéből Párizs, 1855. május 29-i ülés	376

196	Kauser István Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. június 10.	377
197	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Noisy-le-Grand-ból Párizsba, 1855. június 19.	378
198	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. július 7.	379
199	Ország Antal Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. július 9.	380
200	Johann Müller Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. július 19.	381
201	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak Párizsból Reimsbe, 1855. július 25. előtt.	382
202	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak Párizsból Reimsbe, 1855. július 25.	384
203	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Sommesous-ból Párizsba, 1855. augusztus 2.	386
204	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 10.	387
205	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének, Eugène Leblan utóiratával Soissons-ból Párizsba, 1855. augusztus 16.	388
206	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 18.	390
207	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Reimbeau-nak és Eugène Leblannak Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 21.	393
208	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének La Lobbe-ből Párizsba, 1855. augusztus 21.	395
209	Eugène Leblan Henszlmann Imrének Reimsből Párizsba, 1855. augusztus 21.	397
210	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Eugène Leblannak Párizsból Reimsbe, 1855. augusztus 28.	398
211	Eugène Leblan Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1855. szeptember 2.	399
212	Karl August Händel Henszlmann Imrének Lipcséből Párizsba, 1855. szeptember 4.	400
213	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. szeptember 17.	402
214	Ihász Dániel Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. szeptember 26.	403
215	Eugène Leblan Henszlmann Imrének Reimsből Párizsba, 1855. október 2.	404

216	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. október 3.	405
217	Feszl Frigyes Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. október 4.	406
218	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. október 5.	408
219	Eugène Leblan Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe 1855. október	409
220	Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. október 12.	410
221	Henszlmann Imre, Auguste Reimbeau és Eugène Leblan szerződése a lille-i Notre-Dame de la Treille-székesegyház tervezésére kiírt pályázaton való közös részvételtől, Reims, 1855. október 16.	411
222	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Reimsból Párizsba, 1855. október 21.	414
223	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. október 21.	415
224	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. október 23.	417
225	Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1855. október 28.	418
226	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. november 10.	419
227	Podhorszky Lajos levele Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. december 15.	421
228	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1855. december 16.	423
229	Henszlmann Imre fogalmazványa a lille-i Notre-Dame de la Treille- székesegyház pályaterveinek műleírásához Párizs, illetve Reims, 1855 utolsó hónapjai	426
230	Charles-Louis Chassin Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1856. január 4.	427
231	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Párizsból Reimsbe, 1856. február 1.	428
232	Henszlmann Imre útlevele Reims, 1856. február 20.	431
233	Pályázati felhívás konstantinápolyi emléktemplom tervezésére London, 1856. június 4.	432
234	Henszlmann Imre levélfogalmazványa a párizsi Mont Sinaï szabadkőműves páholy egyik tagjának Párizsból Párizsba, 1856. június eleje	437

235	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Auguste Thorel de Saint-Martinnek, a párizsi Mont Sinai szabadkőműves páholy által arányelmélete vizsgálatára kiküldött bizottság egyik tagjának Párizsból Párizsba, 1856. június eleje	.440
236	Henszlmann Imre fogalmazványa Charles de Montalembert-nek? Párizsból Párizsba, 1856. június 6.	.441
237	Horn Ede Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1856. június 12.	.443
238	Joseph Daniel Böhm Henszlmann Imrének Bécsből Párizsba, 1856. július 24.	.444
239	Adler Vince Henszlmann Imrének Saint-Brice-sous-Forêt-ből Párizsba, 1856. augusztus 1.	.445
240	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. augusztus 4.	.446
241	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Reimsből Párizsba, 1856. augusztus 11.	.447
242	Auguste Reimbeau Henszlmann Imrének Reimsből Párizsba, 1856. augusztus 19.	.448
243	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. szeptember 22.	.449
244	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. szeptember 26.	.450
245	Hajnik Pál Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1856. október 2.	.451
246	Podhorszky Lajos Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1856. október 7. előtt	.452
247	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Erdélyi Jánosnak Párizsból Sárospatakra, 1856. október 7. előtt.	.453
248	Erdélyi János Wrhovszky Sándornak Sárospatakról Pestre, 1856. október 7.	.454
249	Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. október 14.	.455
250	Henszlmann Imréné Maria Rosa von Rosenthal beadványa a budai helytartósági osztálynak Pest, 1856. október vége.	.456
251	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Pulszky Ferencnek Párizsból Londonba, 1856. október 31.	.458
252	Podhorszky Lajos levele Henszlmann Imrének Bécsből Párizsba, 1856. december 5.	.459
253	Henszlmann Imre fogalmazványa ún. konstantinápolyi templomterve műleírásához Párizs, 1856. december közepe előtt	.461

254	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. december 14.	465
255	Václav Šalanda Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1856. december 25.	466
256	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. december 27.	467
257	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1856. december 31.	468
258	Földvály Károly Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1857. január 3.	469
259	Karády Ignác Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1857. január 24.	470
260	Georg Robert Gleig és Ernest Hawkins, a Society for the Propagation of the Gospel által a tervpályázat lebonyolításával megbízott bizottság tagjai Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. február 3.	471
261	Ihász Dániel Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. március 25.	472
262	Ihász Dániel Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. március 26.	473
263	Ihász Dániel Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. március 30.	474
264	Botho von Hülsen, a berlini királyi színházak főintendánsa a Lauffer és Stolp könyvkiadónak Berlinből Pestre, 1857. április 17.	475
265	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. május 2.	476
266	Heinrich Laube, a bécsi udvari színház igazgatója Bécs, 1857. május 8.	477
267	Frederick Bööcke Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. május 13.	478
268	Botho von Hülsen, a berlini királyi színházak főintendánsa a Lauffer és Stolp könyvkiadónak Berlinből Pestre, 1857. június 18.	479
269	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1857. július 16.	480
270	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. július 31.	482
271	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1857. augusztus 5.	484
272	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1857. szeptember 16.	485

273	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1857. szeptember 24.	486
274	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. szeptember 29.	487
275	Anton Grigorjevics Rubinstein Henszlmann Imrének Stuttgartból Párizsba, 1857. október 1.	489
276	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1857. október 2.	490
277	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. október 3.	491
278	Anton Grigorjevics Rubinstein Henszlmann Imrének Baden- Badenből Párizsba, 1857. október 17.	493
279	August von Frays, a bajor udvari színház főintendánsa a Lauffer és Stolp könyvkiadónak Münchenből Pestre, 1857. október 20.	494
280	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Ludwig Andersnek Párizsból Londonba, 1857. október közepe táján	495
281	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. november 3.	496
282	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. november 6.	499
283	Henszlmann Imre másolata a Timesban Frederick Bööcke csődjének tárgyalásáról megjelent tudósításról Párizs, 1857. november 11. után.	501
284	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Frederick Bööckének Párizsból Londonba, 1857. november 17.	502
285	Albert Lenoir jelentése a francia közoktatási és kultuszminisztérium bizottságának Henszlmann Imre arányelméletéről Párizs, 1857. október–november	504
286	Henszlmann útlevelekérelme a budai helytartósági osztálynak Párizs, 1857. november 25.	508
287	Henszlmann levélfogalmazványa Wrhovszky Sándornak Párizsból Pestre, 1857. november 25.	510
288	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. november 28.	511
289	Henszlmann Imre Pompéry Jánosnak, a <i>Pesti Napló</i> szerkesztőjének Párizsból Pestre, 1857. november 30.	513
290	Ludwig Anders Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. december 3.	515
291	Horn Ede Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1857. december 14.	516

292	Horn Ede Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1857. december 16?.....	517
293	Nagy Pál Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1857. december 29.	518
294	Gruby Dávid Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1857. december 29.	519
295	Csengery Antal az MTA ülésén felolvassa Albert Lenoir Henszlmann Imre arányelméletéről szóló jelentésének magyar fordítását Pest, 1858. január 4-i ülés	520
296	Toldy Ferenc tárcacikke az MTA 1858. január 4-i üléséről Pest, 1858. január.	529
297	Nagy Pál Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1858. január 21.	531
298	Henszlmann Imre nevében Irányi Dániel fogalmazványa pesti lapszerkesztő(k)nek Párizsból Pestre, 1858. január 23.....	532
299	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1858. február 13.....	533
300	Egy másik francia jelentés Henszlmann arányelméletéről Párizs, 1858. február 20. előtt	536
301	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Achille Fould államminiszternek Párizsból Párizsba, 1858. február 20.....	540
302	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1858. március 6.	542
303	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1858. március 11.	545
304	Almásy Pál Henszlmann Imrének Genfből Párizsba, 1858. március 24.	547
305	Feszl Frigyes Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1858. március 25.	548
306	A. Courvoisier Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1858. április 7.....	549
307	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1858. április 15.....	550
308	A párizsi osztrák nagykövetség Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1858. április 17.	555
309	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1858. április 30.....	556
310	Wolfgang Böhm Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1858. május 4.....	558

311	Henszlmann Imre levélfogalmazványa III. Napóleon császárnak Párizsból Párizsba, 1858. május 16. előtt	560
312	Henszlmann levélfogalmazványa Lucien Corvisart-nak Párizsból Párizsba, 1858. május 16. előtt	562
313	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Achille Fould államminiszternek Párizsból Párizsba, 1858. május 19.	563
314	Hajnik Pál Tanárky Gyulának Párizsból Londonba, 1858. május 21.	564
315	Jean-Marc Baud Henszlmann Imrének Sèvres-ből Párizsba, 1858. május 27.	566
316	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1858. június 8.	567
317	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Achille Fould államminiszternek Párizsból Párizsba, 1858. május 19. után	568
318	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1858. június 16. előtt	569
319	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsba, 1858. június 16.	570
320	Henszlmann Imre és Arthus Bertrand szerződése az arányelmélet kiadásáról Párizs, 1858. július 1.	572
321	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1858. július 19.	576
322	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1858. augusztus 3.	579
323	Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1858. augusztus 4.	582
324	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1858. augusztus 15.	583
325	Karády Ignác Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1858. augusztus 21.	586
326	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Gruby Dávidnak Párizs, 1858. augusztus 28.	587
327	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Lucien Corvisart-nak Pestről Párizsba, 1858. október második fele	589
328	Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1858. november 4.	591
329	Grisza Ágoston Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1858. november 29.	592
330	Henszlmann Imre fogalmazványa a kassai Szent Erzsébet-templom főoltárának képeiről kiadandó album előfizetési hirdetményéhez Párizs, 1858. december 7.	594
331	Paul Pretsch Henszlmann Imrének London, 1858. december 16.	597

332	Paul Pretsch Henszlmann Imrének London, 1858. december 23.	598
333	Henszlmann Imre Csengery Antalnak Párizsból Pestre, 1859. január 23.	599
334	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. január 28.	601
335	Török Sándor társulati jegyző levélfogalmazványaa kassai Szent Erzsébet Társulat nevében Henszlmann Imrének Kassáról Párizsba, a társulat 1859. január 29-i ülésének határozata alapján	602
336	Csengery Antal Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1859. március 14.	604
337	A párizsi Mont Sinaï szabadkőműves páholy ülésmeghívója Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. március 15-i ülésre	605
338	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. március 17.	606
339	Henszlmann Imre levélfogalmazványa a közoktatásügyi és kultuszminiszternek Párizsból Párizsba, 1859. március 21.	607
340	Arthus Bertrand levélfogalmazványa Eugène Rouher középítésügyi miniszternek Párizsból Párizsba, 1859. március 21.	609
341	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. március 23.	611
342	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Émilien de Nieuwerkerke-nek, a császári ház képzőművészeti intendánsának Párizsból Párizsba, 1859. április eleje	613
343	Émilien de Nieuwerkerke, a császári ház képzőművészeti intendánsa Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. április eleje	614
344	Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. március–április eleje	616
345	F. Festeau Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. március–április eleje	617
346	Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. március–április eleje	619
347	Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének Szentpétervárról Párizsba, 1859. április 20. körül	622
348	Eugène Leblan Henszlmann Imrének Saint-Denis-ből Párizsba, 1859. május 5.	624
349	A <i>Vasárnapi Ujság</i> vezércikke Henszlmann Imréről Pest, 1859. május 22.	626
350	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. június 11.	629

351	Diósy Márton Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. június 14.631
352	Georg Julius Schultz Henszlmann Imrének Szentpétervárról Párizsba, 1859. június 26.633
353	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Genovából Párizsba, 1859. június 26.635
354	Paul Pretsch levele Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. június 28.637
355	Adler Vince Henszlmann Imrének Fontainebleau-ból Párizsba, 1859. július 2.640
356	Rómer Flóris Ipolyi Arnoldnak Győrből Zohorára, 1859. július 10.641
357	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. július 15.644
358	Perczel Miklós Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1859. július 22.646
359	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Jersey szigetéről Párizsba, 1859. július 29.648
360	Jósika Miklós Henszlmann Imrének Brüsszelből Párizsba, 1859. augusztus 12.650
361	Frey Lajos Henszlmann Imrének Berlinből Párizsba, 1859.(?) szeptember 10.651
362	Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. szeptember 23.652
363	Gerster Károly Fábry Ignác kassai püspöknek Pestről Kassára, 1859. október 10.653
364	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. október 16.654
365	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1859. október 27.656
366	Georges Erhard-Schieble nevében Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. november 25.658
367	Roth Dávid nevében felesége Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1859. december 24.659
368	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. január 18.661
369	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1860. január 18.662
370	Georges Erhard-Schieble Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. február 2.664

371	Meghívás Alexandre-Adolphe Festeau temetésére Párizs, 1860. február 26..	665
372	Paul Pretsch Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1860. február 29..	666
373	Henszlmann Imre Tanárky Gyulának Párizsból Londonba, 1860. március 5.	668
374	Tanárky Gyula levélfogalmazványa Henszlmann Imrének Londonból Párizsba, 1860. március 9.	670
375	Hajnik Pál Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1860. március 21.....	672
376	Georges Erhard-Schieble nevében Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. március 30.....	674
377	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1860. május 9.....	675
378	Adler Vince Henszlmann Imrének Párizsba, 1860. május 24.....	677
379	Teleki Sándor Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. május 26.....	678
380	C. Schmidt Henszlmann Imrének Velencéből Párizsba, 1860. június 4.....	679
381	Toldy Ferenc fogalmazványa Eötvös József és a maga nevében, azaz az MTA alelnöke és titkára aláírásaival, az Institut de France „előjáróinak” és ajánlólevél fogalmazványa Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1860. június 18.....	680
382	A Bouchard-Huzard-nyomda nevében Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. június 19. előtt	682
383	A Bouchard-Huzard-nyomda nevében Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. június 19.....	683
384	Toldy Ferenc Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1860. június 20.....	684
385	Adrien de Longpérier Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. július 18.	685
386	Gerster Károly Henszlmann Imrének Pestről Párizsba, 1860. július 23.	687
387	Henszlmann Imre Toldy Ferencnek Párizsból Pestre, 1860. július 26.	689
388	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Jérôme Napoléon hercegnek Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 2. előtt	691
389	Horn Ede Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 2.	693
390	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 5.	694

391	Henszlmann feljegyzései arányelmélete tiszteletpéldányainak szétosztásához: listák és kísérőlevél-fogalmazványok Félicien de Saulcynak és Victor de Persignynek Párizs, 1860. augusztus eleje	695
392	Arthus Bertrand Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. augusztus 11.	697
393	Arthus Bertrand feljegyzése az arányelmélet áráról, terjesztéséről és tiszteletpéldányairól Párizsból Párizsba, 1860. augusztus első fele	698
394	Émile Prisse d’Avennes Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1860. augusztus első fele	699
395	Henszlmann Imre levélfogalmazványa Arthus Bertrand-nak Párizsból Párizsba, 1860. augusztus első fele	700
396	Irányi Dániel Henszlmann Imrének Saint-Ange-ból (Seine-et-Marne) Párizsba, 1853 júliusa és 1858 tavasza között	701
397	Mandl Lajos és felesége meghívója Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1860 júliusa között	702
398	Novelly Antal Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1860 júliusa között.	703
399	Roth Dávid Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1858 tavasza között	704
400	Szarvady Frigyes és Szarvady Frigyesné Wilhelmine Clauss meghívója Henszlmann Imrének Párizsból Párizsba, 1853 júliusa és 1860 júliusa között.	705

A kiadásért felel a Balassi Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő Harcsár Magda
Borítóterv Szák András
Tördelte Hollós János

Nyomdai kivitelezés OOK Press Kft.
Felelős vezető Szathmáry Attila